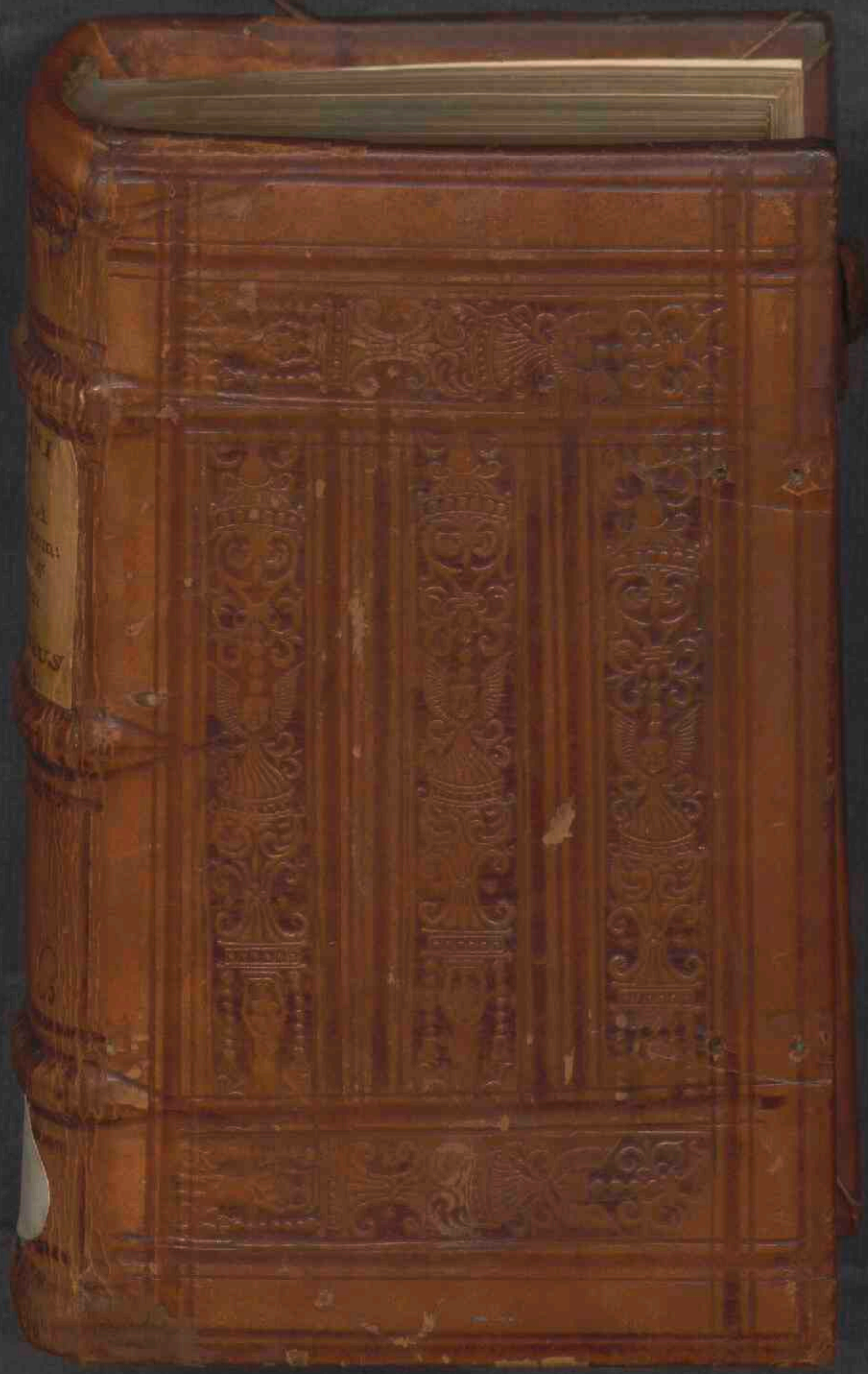

**M. Fabii Qvintiliani Oratorium institutionu[m] libri duodecim,
summa tum diligentia, tum iudicio, ad uetustissimoru[m]
quorunq[ue] exemplariorum fidem recogniti.**

<https://hdl.handle.net/1874/420915>

**Dit boek hoort bij de Collectie Van Buchell
Huybert van Buchell (1513-1599)**

Meer informatie over de collectie is beschikbaar op:

<http://repertorium.library.uu.nl/node/2732>

Wegens onderzoek aan deze collectie is bij deze boeken ook de volledige buitenkant gescand. De hierna volgende scans zijn in volgorde waarop ze getoond worden:

- de rug van het boek
  - de kopsnede
  - de frontsnede
  - de staartsnede
  - het achterplat

**This book is part of the Van Buchell Collection
Huybert van Buchell (1513-1599)**

More information on this collection is available at:

<http://repertorium.library.uu.nl/node/2732>

Due to research concerning this collection the outside of these books has been scanned in full. The following scans are, in order of appearance:

- the spine
- the head edge
- the fore edge
- the bottom edge
- the back board

QUINTILIANI
Inst: Orat.

FR. ENESTELLA
de Magist. Sacerd: Rom:

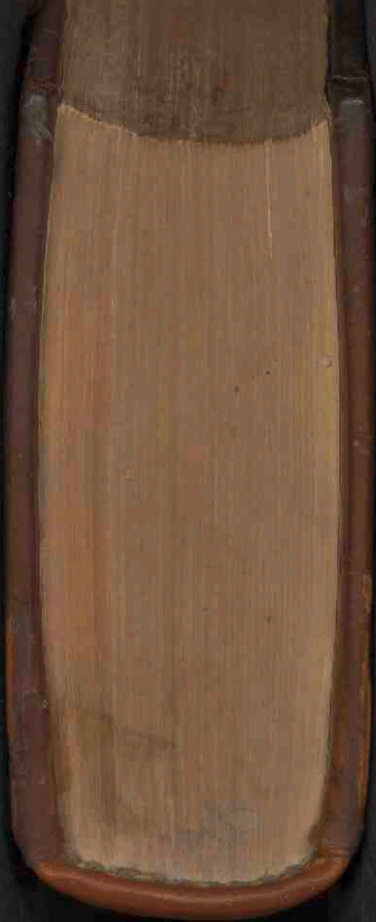
POMF. LATIUS
de Magist. Sacerd. item
de Legg: Rom:

VALERIUS PROBUS
de literis antiquis.

X oct.

74

U.B.U.

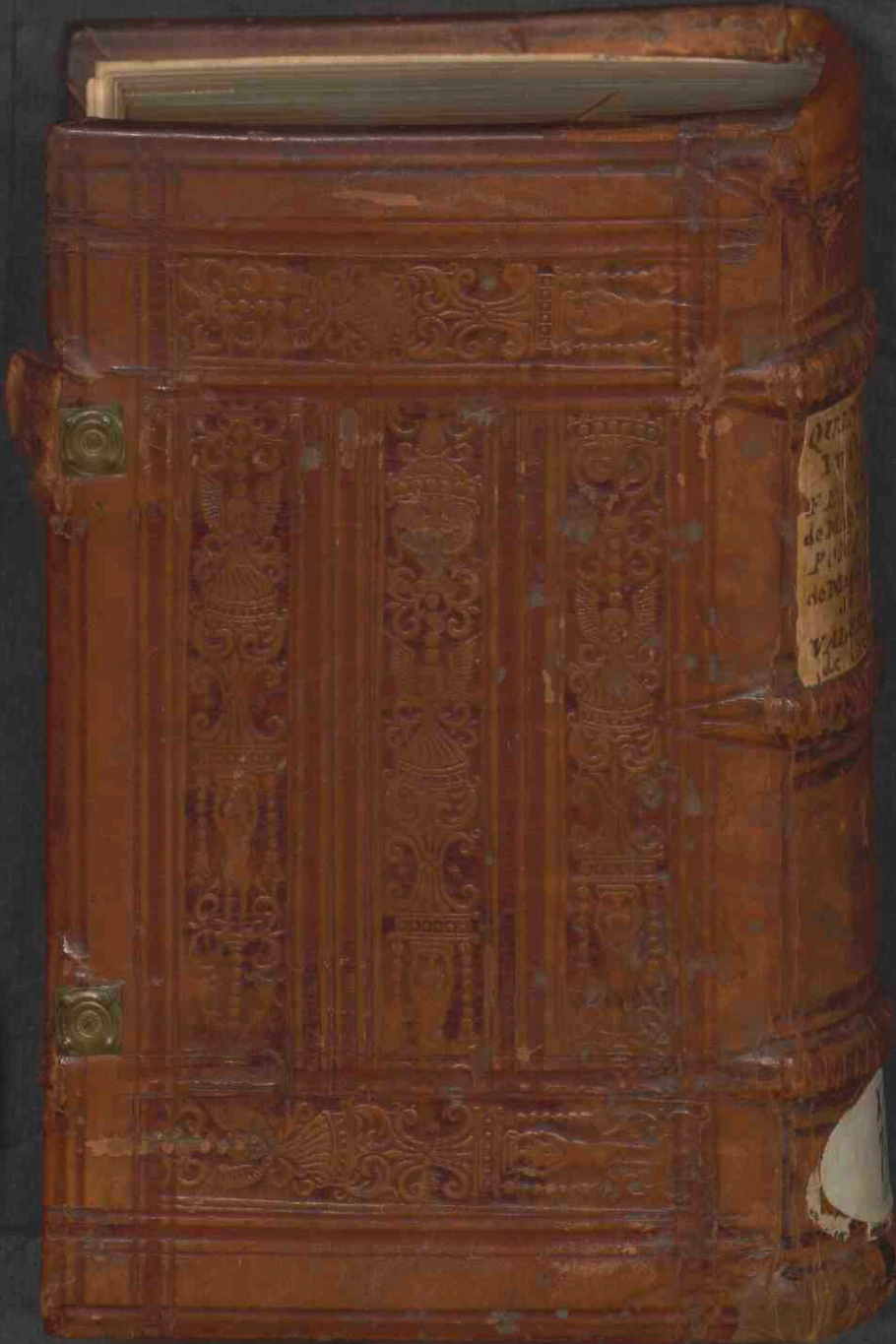
96

hh

X Oct.
74
1884

[The main body of the page contains a large, faint, and mostly illegible impression of text, likely bleed-through from the reverse side of the leaf. The text is arranged in vertical columns and is significantly faded.]

RUBRICA
de...
de...
P...
de...
V...
de...

71

Litterae Latinae

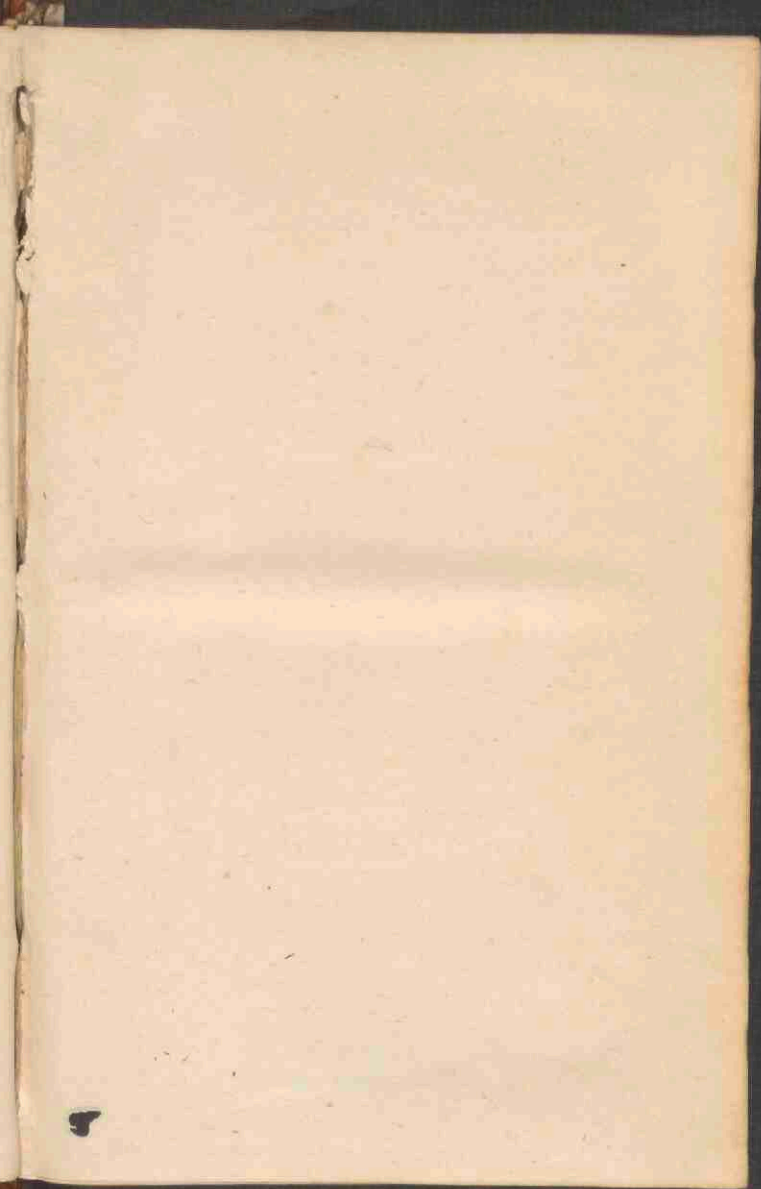
Octavo n°. 74.

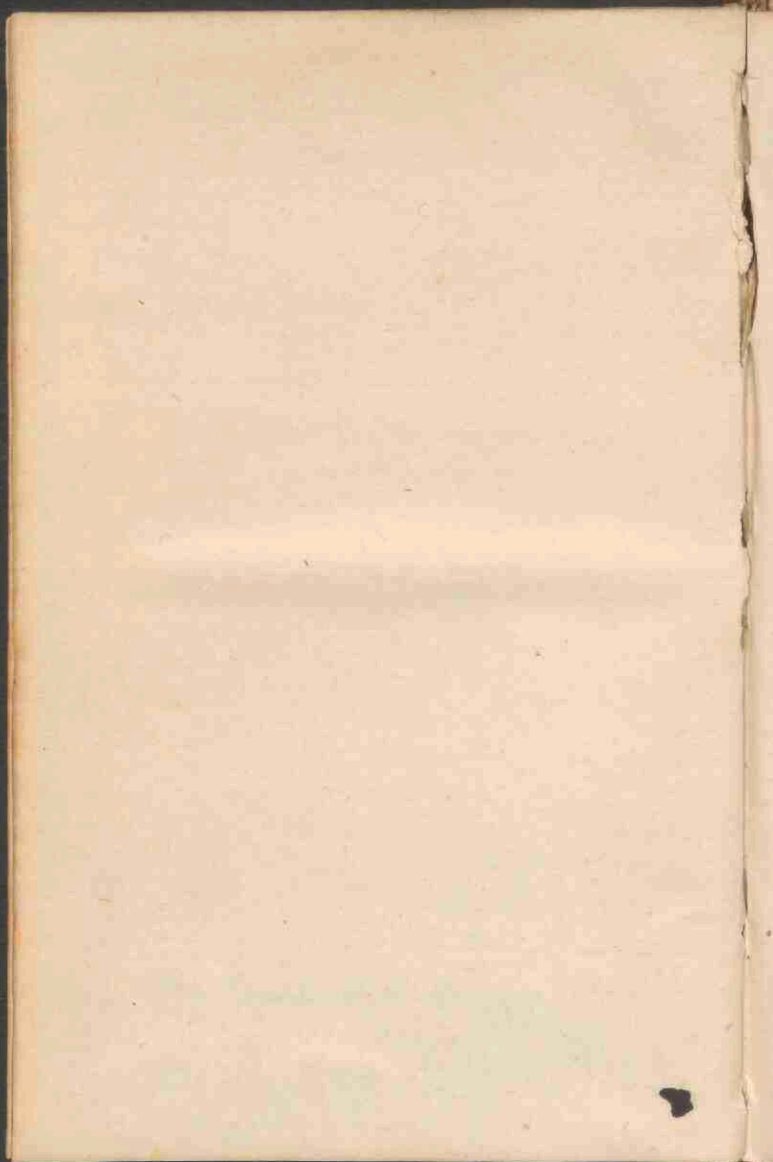

a roush X forty & ten, can 31

to biberu lurbely

gentleman 8-10-99

M. FABII

LIBRARIUS

IN

LIBRARIIS

LIBRARIIS

LIBRARIIS

LIBRARIIS

LIBRARIIS

LIBRARIIS

LIBRARIIS

LIBRARIIS

N 103. B.

1

M. FABII

QVINTILIANI ORATORIA-

*rum Institutionū libri Duodecim, summa
tum diligentia, tum iudicio, ad ve-
tustissimorū quorunq; exem-
plariorum fidem
recogni-
ti.*

Ioannes Soter excudebat Coloniae,
ANNO M D XXVIII.
MENSE AVG.

Ex dono. Hub. Succogely

ΒΟΥΚΟΛΑΔΙΑΝΟΣ ΠΑΣΙ ΤΟΙΣ

πρὸς ῥηθρηνσομύχους ἐνπράττειν.

Αλογα ζῶσα βροτῶν ὡς ἀνδρῶν πάντα χερσίν
 Οὐνεκε μὴ χαλούς ἐδίλιναι αὐτὰ λόγους,
 Ως ἄν ἄλλ' ἀνὴρ μεταπρέπει ἀνδράσιν ἄλλοις
 Τὸ ἀγορεύσασθαι πᾶν κρητὰ μοῖραν ἐπέθ'.
 Τὸν δὲ ζῶειν ἀγορῇ βραδίῳ ὡς θεὸν εἰσορώσει
 Ὅτι ἐπισαμύχως ἔπειν ἔκαστα μόν' ἐθ'.
 Οἷσις ἄρ' ἢ παῖς, ἢ νῆθ' οὐκ ἀγανοῖς ἐπίσσειν
 Ἡτ' ἐν ἀνθρώποις εἶν' ὄχ' ἄρισθ' ἀνὴρ,
 Διὲρ ἄγε ῥωμαίων ἦν ῥηθρα Φαέτιον αὐτὰ
 Πάντα διδασκόμενον χερσὶ τοῖσι δέχου.
 Ἀπὸ δ' ἑλληνόβ' μὲν οἱ ἀλφειαὶ πρὸ ἔτραφον
 Τῆς περὶ ῥηθρῆς βιβλίας τοῦτου ἔχει.
 Ἀπὸ κρητ' ἀλλοθῆς Κικέρων ἐξήραθ' ἰαίης
 Πάντων ἑλλήνων χεῖραφεν οὗτ' ἄμαα.

I N D E X.

A Bdicatum for-	affectus duplices	505	antonius dissimulato-
me quot	aliud latine, aliud gr̃a		artis rhetorice
313	matice loqui	35	antonomasia
abusio necessaria	allegoria	366	aphelia
332	allocutiones obliq̃	384	aphodos
accendendi iudicij gra-	altercatio quid	279	apodixes
321	altercator bonus usio		51
accētū regulæ 25. 26	ira: iudicij carebit	280	apostrophe
accusatoris constitutio	ambiguum	321	348. 387
310	amor et affectus exca-		apud quos dicēdū
actio iniuriarū	cani hominem	258	480
314	amphibologia	269	argumentum
actio dementiæ ibidē	amphibologia fit singu-		62
actio tutelæ ibidem	lis uocibus	321	argumēta in narratio-
actio procuratiōis ma-	amphibologiarum solu-		ne
le gestæ ibidem	tiones	323	177
actio scripti ibidem	amphibologia uitanda	416	argumenta siue enthy-
actio maleficii ibidem	amplificatio quæ	349	memata
actio questionis 316	amplificandi quatuor		199
actio indecora 478	modi ibidem		argumētōrū loci quot
actores comici 80	anacephaleosis qd	248	202. 203. 204. etc.
aduersarij quādo sunt	analogia proportio	32	argumētōrū usus
urgendi ut respon-	anastrophe	369	226
deant 249	anceconometon	344	argumētōrū pedes
ænigma, obscurior al-	antanaclasis	406	431
legoria 367	antapodosis	347	argumentatio
affectus facto mouen-	anticategoria	145	521
di 253	antimetabole	409	ars quid sit
affectuum diuisio, &	anthyphora	ibidem	97
quomō mouēdi sunt	antiphrasis	368	ars ne plus cōferat. elo-
257	antiheton	410	quētice an natura
affectuū species quot			98
2. 8			ars memoriæ quid sit
affectuū mouendorum			491
summa 261			artium diuisio genera-
			lis
			98
			artis cognitio an neces-
			saria sit
			80
			aschematon
			344
			asiani oratores
			323
			astismos
			368
			asyndeton
			403
			aa 2
			auerso

QVINTILIANI

auerſo pollice demon- ſtrare aliquid	512	caſtoris & Pollucis preſtigie	521 490	color deformibus dan- dus	140
aura popularis	431	catachreſis	364	collocatio apta	420
authoritati non nimis fi- dendam	437	catapeplaſmenon	52	comœdie	42
autores Græci qui le- gendi	441	catholica præcepta	83	comœdie antiquæ au- tores	443
autores Latini	446	cauſa prima, cur aſpi- remus ad ſummum eloquentiæ gradum	53	comœdius quid doceat	53
autores qui plurima ſci- uerunt ſcripſeruntq;	766	cauſarum genera	110	comœdiæ nouæ ſcri- ptores	449
B Arbariſmus & e- ius modi	23	cauſæ definitio	114	comicoꝝ pronuntia- tio	80
beneuolentiam à perſo- na agentis, perſona aduerſe partis, liti- gatoris, aduerſarij, iudicis, adiunctis per- ſonis, à cauſa & cæ- tera	152 & 153 & c.	cauſæ ſimplices	128	comici et tragici obſer- uantes perſonarum	480
boni conſulo	36	cauſæ coniunctæ ibidẽ		comparatio quibus uijs ducatur	298
brachylogia	348. 403	cauſa antiquius ſcri- bebatur	40	comparatio nõ uidetur eſſe figura	394
C Acemphaton ui- tandum	341	chriarum genera	45	comparatiua pro abſo- lutis	398
cacofyntheton	344	cicero urbanitas	264	cõpoſitio quid	411
cacozelia	63	ciceroꝝ lauſ	450	compoſitio nõ delectat ſolum, ſed etiam mo- uet animos	413
cacozilon	343	cicero immodicus re- rum à ſe geſtarũ lau- dator	477	compoſitionis iũctura	414
cæſaris cãdidatus	271	ciceroꝝ uarices	517	cõpoſitio quibus magis placebat	432
ceratiuæ ambigua- tes	46	cicero an orator haben- dus	528	concluſio quæ	248
capitis geſtus	507	cicerõis diſcipuli	564	confirmatio ſubiungen- da narrationi	66
carneadiſ diſputatio		climax gradatio	404		
		coenifmus	344		
		cogitatio quæ	467		
		cognatio ſtatus & di- uerſitas	323		

I N D E X.

cōgregatio uerborum	defensio seu quaestio cō	discipulorū officii 76
402	iuncta 288	dispositionis diffinitio
cōiectura unde 295	delectantia quæ 341	286
cōiecturales causæ 67	demōstratiuum genu	dissolutio quid 404
cōiecturales loci à per	causæ 130	diuisio 72-286
sona, à causis 300	demosthenis cura spiri	diuisio rhetorices 84
cōiuncta defensio 288	tus 305	domi uilius an in scho
consilium quid distet à	demosthenes an orator	lis erudiatur 10
iudicio 262	demosthenes Pla (328	E clipsis 362
consuetudo 37	tonē audiit 537	ediscēda quæ 73
consul unde 36	deorum laus 131	egressio quid 181
cōsummatio qd 394	destructio post confir-	elocutio difficillima
cōmens quid 148	mationem 66	328
contrariæ leges 318	diallage 403	elocutio q̄ optima ibidē
copia uerborū 434	dialectica ad oratorē	elocutione quæ spectā-
cornelia mater Crac-	pertinet 535	da 331
chorum 6	dialectica gen ^o oratio	eloquentia cur peiēda
crassi memoria 496	nū concisum 100	57
crocodilinæ ambigui-	dialectica canillatrix	eloquentiæ mala, et cur
tates 46	306	à Lacedæmonibus
cyri ingenium 496	dicacitas quid 267	expulsa 90
D eclamatio trium	dicendi genus triplex	eloquentiæ laus 91
filiorū 291	559	eloquentiæ omniū aliqd
declamatorū libertas	dicēdi apte ratio 474	commune 456
166	dicēdi uirtutes nō sem	eloquentiæ dissimulan
declamandi & uere a-	per decent 479	di mos 548
gendi discrimē 236	dicendi genus in suo	eloquentiæ fiducia 478
declamādi utilitas 76	rijs 142	eloquentiæ genus alios
declinare nomina &	dicēdi ratio omnis qui	aliud decere 479
uerba pueri sciāt 20	bus contineatur 112	eloqui quid sit 382
decorum materiæ ser-	diexodos 409	emendationis ptes 462
uandum 456	dimofis 349	emendandi finis 465
		ca 3 empha

QVINTILIANI

emphasis	348	manu	538	figura sententiarum	378
emphasis usus	389	exercitationes prima		figuris respondendi pri-	
energia	344-349	apud rhetorem	63	mi genus	393
enthymema rhetoricum		exergasia	349	figuræ uerborum	395
syllogismus	51 243	exhortatio ad oratoriã		figurarum uita excu-	
enthymema & eius spe-			530	santur	ibidem
cies	240	epexergasia	9	figuræ in nominibus et	
enthymema quid	355	expositio super		uerbis, per genus, nu-	
entia atq; essentia	340	falsa	175	merum, partes muta-	
epanalepsis	343	exordium siue princi-		tas &c.	396
epanodi modi quot		pium Latine, Græ-		figuræ Græcæ	397
	399-400	ce proœmium	150	figuræ quæ fiunt per æ-	
epanodos quid signifi-		exordij ratio	158	ractionem	404
cet	401	exordiorum uita	161	figuræ nõ receptæ no-	
epichirema quibus con-		F abricij nobile faci-		mine figurarum	410
fret & quo modo re-		nus	532	figuris uicij ratio	411
fellatur	240	fabula quid	63	figuræ quibus ornatur	
epichirema & syllogi-		facultas ex tempore di-		oratio	464
mus quo differant		cendi quomodo pare-		filio nato quã sse pater	
	242	tur	468	de eo capiat	5
epilogus	521	fama & rumor	191	figendi & mentij di-	
epiphonema	355	fauorem conciliatã	155	cautele	175
epitheton	365	figuræ nõ omnes uita		finis quid sit	304
ethopœia	387	sæ	22	finis uita	307
ethice oratori accomo-		figurarum à tropij disse-		finis uita euersio	ibidẽ
data	535	rentia	371	formarum incertæ per-	
etymologia à Cicero-		figura quid	ibidem	sonæ	383
ne notatio	35	figuram quid accipere		G eometria commo-	
exclamatio	382-410	debeamus	372	da oratori	50
exempla Græci para-		figuræ genus quidam		genera sententiarum	354
digmata	220	unum putauerunt	373	genus dicendi	552
exempla uirtutum in Ro-		figuræ partes duæ ib.		genera dicendi aliquot	

I N D E X.

gestus institutio	52	gestus institutio	52	historia oratorem ale-	553	ingeniosiores habent	
gestus & laudes eius	506	gestus & laudes eius	506	re potest	438	tur	82
gestus mutandi ratio	516	gestus mutandi ratio	516	historiae Graecae scri-		iniuriarum actio	314
gestus ante exordium	519	gestus ante exordium	519	ptores	445	inornatum quid	337
graeca prius discenda	7	gestus ante exordium	519	historici Latini	449	insinuatione quando uti-	
gracos compositio de-	31	gestus ante exordium	519	historiarum cognitio ora-		dum	158
cet	31	gestus ante exordium	519	tori necessaria	540	initio simplex quomodo	
graeca in Latinum ver-	463	gestus ante exordium	519	homericus Phoenix	63	tractanda	287
tere optimum	463	gestus ante exordium	519	homerus de eloquentia		interrogationis primus	
gradatio climax Grae-	404	gestus ante exordium	519	Vlyssis	519	modus	379
ce	404	gestus ante exordium	519	homologia	343	interrogatio sui & re-	
grammatici veteres qua-	17	gestus ante exordium	519	homocoteleuton	407	spectio sibi facta	380
les	17	gestus ante exordium	519	homoptoton	ibidem	interrogatio facta non	
grammatices rudimenta	18	gestus ante exordium	519	hypallage	362	expectas responsum,	
non fastidiosa	18	gestus ante exordium	519	hyperbole	369	& per subiectionem,	
grammatica necessaria		gestus ante exordium	519	hypotyposis	385	per comparationem,	
pueris, iucunda seni	ibid.	gestus ante exordium	519	hyperbaton	368.399	per presumptionem,	
bus	ibid.	gestus ante exordium	519			per munitionem,	
grammatici officium	44	gestus ante exordium	519			per confessionem,	
grammatica literatura	58	gestus ante exordium	519			per dictionem,	
uocatur	58	gestus ante exordium	519			tionem,	
Historiae contextus	430	gestus ante exordium	519			per vim ver-	
qualis	430	gestus ante exordium	519			bi &c.	ibidem
historia	64	gestus ante exordium	519			invidia duplex	260
historici Graeci mēda-	66	gestus ante exordium	519			ironia	367.385
ces	66	gestus ante exordium	519			iron quis	385
historicorum lectio apud	69	gestus ante exordium	519			isocolon	408
rhetorem	69	gestus ante exordium	519			iudex semper attentus	
		gestus ante exordium	519			& docilis faciendus	
		gestus ante exordium	519				156
		gestus ante exordium	519			iudicialis & conditio-	
		gestus ante exordium	519			nalis contextus	430
		gestus ante exordium	519			iudicatio quid	146
		gestus ante exordium	519				aa 4 iudi-

QVINTILIANI

iudicialiū causarū per-	legendi qui sint incipiē	memoriae utilitas	488
tes quinq;	tibus	memoriae praecepta p	
iudicialiū cōtrouersia-	leges contrariae	Fabium	492
rū genera	leges duplices	memoriae quid condu-	
iudiciū qd distet à con-	lex translationis	cat	493
filio	lex in pedibus metricis	mendaciū dicere inter	
iudices docēdi		dum licet	532
iūctura compositionis	leonides Alexandri pae	metabasis	399
	dagogus	metabole	401
iūctura mēbrorū in-	licentia	metalepsis	365
cisorūq;	līera & earum pote-	metaphorae laus	359
iuris quaestiones	states	metaphorae lex ibidem	
iuris ciuiliū sciētia ora-	liuiāa hubertas lactea	metaphorae usus	361
tori necessaria		metaphorae altera lex	
iusturandum	loci cōmunes	ibidem	
L Achrymarū quis	loci argumentorū	metastasis	385
modus	&	metus duplex	260
lelij filia paternam elo-	loci cōmunes in refu-	Miosis	342
quentiam elegantio-	rādo à cōiectura, fi	mimesis	387
rem reddidit	nitiōe, qualitate	mūhridatis memoria	
latina facundia nō po-	loci cōiecturales à per		496
test aequare Grae-	sona, causis	metonymia	362. 402
cam	lumina orationis sentē	monotonia unāda	503
laus hominum à tpe,	tiae	mores et officium pra-	
corpore, fortuna, a-	lupus foemina	ceptoris	60
nimo	Lysiae opinio de rheto	motus exciāandi in no	
laudationum actio	rica	bū ratio	261
lectio pueri qualis esse	M Acrologia	musice & eius laudes	
debeat	manus sinist.	musici uates &	(47
lectio libera	materiae dictādae pue	sapientes	ibidem
lectio philosophorum	ris	mutua accusatio	299
	membrum quid	mycterismos	368
		Nar-	

I N D E X

N arratio an debe-	natura'ne plus confe-	opus suum Quintilia-
at subijci poemio	rat eloquentiæ an ars	nus diuidit 4
165	98	oratori in agendis cau-
narrationū duæ speci-	negotiū quid 114	sis seruanda 548
es 164	noema 355	oratori quis finis 593
narrationis proprieta-	nomina pedū & syllā-	oratoriæ utilitas 507
tes 167	bæ 423	orationis partes q. 20
narratio quæ 162, 167	numeri ratio 420	orationis uirtutes &
narratio tota pro no-	numerosū in oratione	uirtū 22
bis 167	difficultas ibi.	oratio interdū submit-
narrationū tres species	numeri duplices in uo-	tenda 338
63	ce et corpore 48	oratorem qualem uult
narratio aperta sit &	nutrices pueri q̄les 5	Quintilianus 4
breuis ibid.	O bscoena uitanda.	oratori futuro pluriū
narrationi an plura	341	artium necessaria scē-
tribus sint necessaria	obscuritatis modi 333	entia 43
171	obscuritas ibidē	oratoris futuri insti-
narratio tota contra	obseruatio personarū.	tio 8
nos ibidem	apud comicos tragi-	orator'ne futurus debe-
narratio partim pro	cosq; 480	at oīa ferē eodē tē-
nobis partim contra	oculorū gestus, lachry-	pore addiscere 55
nos 176	marū, palpebrarū,	orator quæ spectare
narratio non admittit	genarū, supciliarū,	debeat 82
excursionem 177	nariū, labrorū, cer-	orator nullus inuentus
narratio uenustanda.	uicis, colli, humero-	perfectus 454
178	rū, brachij, manū,	orator sit sapiens Ro-
narrationis inuiciū &	&c. 506, 507	manus 584
finis 180	occupatio non inutilis	orator quando incipit
narratio sinuosa 64	158	agere causas 542
narrationis pedes 431	officiū & mores præ-	orator quis 526
narratio quid postulet	ceptoris 60	oratoris gestus 508.
531	onomatopœia 31-364	509
		aa 5 orator

QVINTILIANI

oratoris cultus	516	alia soluta	414	parode	384
oratoris annuli	517	oratio uerbo claudēda		parœmia	368
oratori cognādū quid			415	paronomasia	406
	518	oratio sit distincta	501	participiorum quœrum	
oratoris officia	530	orationis asperitas mol		dam uis	21
oratori mores excolen		lienda colore	487	partitione an sit uten-	
di studijs	533	oratiōis formæ uariæ		dum	185
oratoris iurū ciuiliū sci			552	partitionis uilitas	188
entia necessaria	538	oratio rerum regina		paritio quid	286
oratori historiarū co-			57	patrū spes de filio na-	
gnitio necessaria		ordinis ciuiliū insectiadi		to	5
	540	ratio	487	pectus disertos facit	
oratoris instrumenta		ordo cōpositionis	414		470
	541	oris dispositio	504	pedum syllabæ & no-	
oratori in suscipiendis		ornatus quid	335	mina	423
causis obseruāda	543	ornatus quo constet		pedum metricorum	
oratori in discēdis cau-			475	lex	424
sis quæ obseruanda		orthographiæ diffini-		pedum gestus & eorū	
	545	tio	38	uina	515
oratori tria præstāda		P Aedagogi puero-		pericles fulgurare &	
	112	rum	6	tonare uisus	92
oratori minime conue-		palæstrica disciplina		pericles auditor Ana-	
niū distortus uultus			54	ragora	536
gestu:q;	267	parabolæ lex	347	pericli uotiū	550
oratorum lectio apud		paradiastole	405	periergia	343
rhethorem	69	paradoxon	382	periodi ratio	429
oratorum Græcorū in		parentesis	399	periphrasis	368
gens manus	445	parentes futuri orato-		perissologia	ibidem
oratores Latini	449	ris	6	permissio	382
oratori qui finis seruan-		pariū contrariorū ge-		perorationis duplex ra-	
das	476	nera	407	tio	248
orationum alia uincta		parison	ibidem	persona decoris causa	
				intuenda	

I N D E X.

intuenda	139	polyptoton	401	stare debet	519
personarū quomodo habenda ratio	484	polysyndeton	403	proemij pronuntiatio	
perspicuitas in uerbis habet quandam proprietatem	331	præceptū exemplorū			521
phantasia	552	usurpandorū	20. 21	propria uerba	31
philosophorum lectio	440	¶	22	proprijs dignitatē dat	
philosophi Græci qui legendi	446	præceptor discernere		antiquitas	337
philosophi Latini	432	inter ingenia debet		prosonomastia	406
philosophorum secta plus conferēs eloquētiæ	537	præceptore optimo utendum	62	prosopopœia 141. 177	
philosophi qui mercedē acceperūt	545	præceptores quales	6	prosopopœia 252. 382	
physica oratori necessaria	536	præceptoris mores	¶	pseudographiæ 51 (21	
pictores clari	552	officium	60	puer inter quos educā	
pleonasmus 343. 402		præiudiciorum uis in tribus	190	du	6
ploce ex permixtis figuris	403	prælectio puerorū	70	puer quomodo instrue	
poenitiæ color	486	præteritū tēpus in iudicijs	295	du	78
poëtica themata	77	primordia discēdi	44	puerorum ingenia quō dignoscenda	15
poëtarum lectio utilis oratori	438	probationū diuisio	190	puerū à sermone Græco mauult incipere	
poëtarū Latinorū nomina	446. 447	probatio artificialis		Fabius	7
poëtarū Græcorū excellentium nomina	442	quæ	196	pueri intra biennium omnia ferè loquuntur	56
		prolepsis	158	puer quando tradendus rhetori	53
		pronuntiatio prima	52	¶ Valuas quid sit	309
		pronuntiationis laus	496	qualitas uocis et quantitas	498
		pronuntiatio ex natura, an arte sit	498	quales præceptores eē debeāt	6
		pronuntiationis ratio, quæ orationis	500	quæstiones tres in omni diffutatione	126
		pronuntiatio apta	505	quæstio	
		pronuntiatio tria præ-			

QVINTILIANI

quæstio qd	146	rhetorice an sit ars.	bus argumetorum lo
quæstiones iuris	288	92	cis 272
quæstiones uariæ	302	rhetoricen confirma-	rumor & fama 191
quæstio actionis	316	tur esse artem 98	S Allustij plogi 135
qd quæq; deceat in elo		rhetorica ex quibus .	S fallustina breuitas
quætiæ genere	479	ibidem	439
quor	41	rhetorica an sit uirtus.	S allustij in scribêdo di
quotidie scribendū	38	99	ligetia. 418
R atiocinatio qua-		rhetorice pars oratio-	farca smos 368
lis sit	320	nis 100	schema quid 172
ratio diccêdi omnis qui		rhetoricæ materia q̄.	Schema ta lexeos duo-
bus contineatur	112	101	rū sunt generū 395
ratiois diffinio	146	rhetorice autores anti	Schema ta usu recepta
refutatio quot modis		quissimi 105	& ueustate com̄ e
accipiat	230	rhetori. scriptores Ro	data ibidem
rei quadruplex obser-		mani 106	sciētia iuris ciuilitis ora
uatio	518	rhetorices inxiū. 107	ri necessaria 538
reprehensio quomodo		rhetorices quinq; par-	scribêdi modus 457
236		tes 108	scribêdū optime. 458.
respondendi figura .		ridendi modus orato-	459
380		ri seruandus 266	scribêda non sunt dice
rhetori quando traden		ridiculum qd et eius di	da 559
dus puer	38	uisio ibi.	scriptores artis rheto-
rhetoris officia	39	risus effectus 263	ricæ 104
rhetoricæ defnitiō &		risus mouendi difficul	scripti et uolūtatis sta
quis eius finis	84.	tatem docent Demo	tus 317
90.		sthenes & Cicero.	sn̄iarum genera 384
rhetorica & similia no		263	sententiā noua gene-
mina habent dupli-		risus unde concilietur,	ra 356
cem sensum	84	& quibus ex locis pe	sn̄iarū ornamēta 377
rhetoricæ an sit uilis.		ti debeat 258	sn̄iarū figuræ 378
99		risus exempla ex omni	septenniū nō expectā-
			dum

I N D E X.

de in oratoris futuri eruditione	7	status cognatio & di- uersitas	323	re causas	342
feriorum tria genera.	278	structura omnis quib ⁹ constet	418	tenores ab antiquis di- cti tonores	25
sermo ex quibus con- stet	31	studia oratori q̄ post finem	563	testamētis quid acci- dat	317
sermonis coniuncti ra- tio	341	suasoriū seu deliberati- uum genus	134	testes qui	193
sermo felicissimus	415	suadēdi partes q̄	137	testium duo genera.	194
sermo noster nunq̄ ne- gligens	472	sustentatio	382	themata, proposita.	286
sexti casus uis apud Græcos, apud nos	21	stylus optimus dicēdi magister	457	themistoclis memoria.	496
septimi	21	syllabæ longæ breuib ⁹ commiscendæ	487	themistocles habi ⁹ in doctior	48
signa probationum.	261	syllabarū unandarum præceptum	ibid.	theodectis memoria.	496
similiū quadruplex rō	407	syllabarū pedes & no- mina	423	theses	59.67
simulatio	382	sylogismus & epichi- rema quo differant	242	thesis à causa distingui- tur	114
socratis sapiētia	475	sylogismus	320	topographia	385
solocismus	26	synalophe	417	tormēta	191
sphinx à Verre data Hortensio	277	synathrismos	353	tragœdiarū scriptores Græci	443
spiritus	498. 499	synecdoche	362	tragœdiarū scriptores Latini	443
status quid sit	115	synzeugmenon.	405	transgressiones unan- de	415
status unde ducatur, & reus an actor sta- tum faciat	117	synœciosis	ibi.	translata uerba	31
status sit rectus	520	T Abule & ea que contra tab.	191	translatio	333
status quot & qui	119	tapinosi quid	342	trāslatiōis lex	366
status ex scripto & uo- luntate	317	tautologia unāda	343	triplex dicendi genus	359
		tempus incipiendi age		tropus qd	359 (559)
				tropo-	

QVINTILIANI

troporum diuisio ibidē	iuuant commodē po	uiperatio hoīm	132
tropi & figuræ in quo	sui	uiua uox præceptoris	
differant	371	uetera uerba	32
tumultus unde oriatur	ueterum poëmata	uocis quantitas, quali-	61
	308	tas, spiritus	498
turpia ut decora fiant	uirius secundum natu-	uocis cura	499
	ram est	uoluntatis & scripti sta-	
	483	tus	317
turpium laudandi ra-	uirius doctrina perfici	uox ultra uires urgen-	
tio	tur	da non est	504
	485	urbes laudantur & ho-	
V Erba	sissimæ	mines	133
uerbalia ibidem	uirutes dicendi diuer-	usus doctrinam supe-	
uerba uestutate repeti	dam nom semper de	rat	543
ta	cere	utilitas & ratio decla-	
uerbis quibus utendum	uitia gestuum manua-	mandi	76
uerbo claudenda ora-	lium	utrum & quid	138
tio	415	utra pars prior dicere	
uerborū copia pertra-	tradictionibus occur	debeat	291
ctatur	434	uultus qualis	503
uerborum uarietas in	uita honesta facilis ac		
pronuntiando	522		
uirgilij diligentia	458		
uirfus urbanitatem ad	uirij in figuris excusan-		
	dirationes		
	395		

FINIS.

QVINTILIA

NI VITA.

M Arcus Fabius Quintilianus Romæ natus est. Quibus consiliis aut quo imperante Cæsare non legi. Verissima coniectura adducor ut fidem libris temporum non habeam, ubi legitur Quintilianus Calagura urbe Hispaniæ oriundus. Nam Marcus Valerius Martialis Calaguritani agri alumnus cum Hiberos memoria dignos suis epigrammatibus inserat, nullam de Quintiliano mentionem fecit, sed eum separatim cum ueneratione nominat.

Quintiliane uagæ moderator summe iuuentæ,

Gloria Romanæ Quintiliane togæ.

Et ipse dicit, cum esset adolescentulus, cognouisse Domitiū Afrum & Senecam, qui ambo sub Nerone periere. Seneca in libro sexto diuisionum Quintiliani declamatoris meminit, cuius adhuc extant multæ declamationes acutæ et breues, stylo aliquantulum remissiore. Is auus fuit M. Fabij Quintiliani, qui Romæ multis annis rhetoricen cum summa laude docuit. Et ipse rursus Quintilianus mentionem facit patris, qui causidicus fuit apud principem. Neq; notitia, neq; gratia caruit. Domitiani enim Cæsaris nepotum cura ei delegata fuit. Disciplinæ eius castigatissimæ plenissimum testimonium C. Cælii affert. Qui sub tali præceptore tantum profecit, ut sui temporis oratores facile superauerit. Duxit uxorem ex nobili familia, ex qua liberos suscepit, quæ acerbissima fatorum sorte in prima iuuentutis flore rapta fuit. Alterum ex liberis, cum librum de causis corruptæ eloquentiæ edidisset, amisit. Postea cum rhetorices libros scriberet, Quintilianum filium unicum parentis luncenac solatium, rogo dedit. Testis & ipse infelix senex suarum lachrymarum est. Eius filiola ex alia (ut credo) uxore Tutiliæ equitis Romani filia genita, nupsit Nonio Celeri utro claro. Quo tempore decesserit, affirmare non audeo, quoniam is qui tradit, fide caret.

M. Fab.

SOM. FABIVS QVIN

TILIANVS, TRYPHONI BIBLI

opole salutem

Flagitasti quotidiano cōuicio, ut libros, quos ad Marcellū meū de instrūitiōe oratoria scripseram, iam emittere inciperem. Nam ipse eos nondum opinabar satis maturuisse, quibus componendis (ut scis) paulo plus quam biennium, tot alioqui negotijs districtus impendi, quod tempus non tam stylo, quam inquisitioni instrūiti operis propē infini & legendis autoribus, qui sunt innumerabiles, datū est: * Vtus deinde Horatiij consilio, qui in arte poëtica suadet, ne præcipueitur editio, nonum'que prematur in annum, dabam ijs otium, ut refrigerato inuentionis amore, diligentius repetitos tanquam lector perpenderem. Sed si tantopere esflagrantur, q̄ tu affirmas, permittamus uela uentis, et oram soluentibus bene precemur. Multū aut̄ in tua quoq; fide ac diligentia positum est, ut in manus hominum quam emendatissimi ueniant.

Petrus Mo-
sel. Vtus su-
perfluū esse
censet, idq;
exuetusto ex-
emplari.

M. FABII

QVINTILIANI IN ORATO-

riæ Institutionis librum Primum, ad

Márcellum Victorium

proœmium.

OST IMPETRATAM
studijs meis quietem, quæ per
uiginti annos erudiendis iuue-
nibus impenderã, cum à me quã-
dam familiariter postularent,
ut aliquid de ratione dicendi cõ-
ponerem, diu sum equidẽ relu-
ctatus, quòd autores utriusque
linguæ clarissimos non ignora-
bã multa, quæ ad hoc opus per-
tinerent, diligentissime scripta posteris reliquisse. Sed qua ego ex
causa faciliore mihi ueniã meã deprecationis arbitrabar fore, hæc
accendebantur illi magis, quòd inter diuersas opiniones priorum,
& quasdam etiã inter se contrarias, difficilis esset electio, ut mihi
si non inueniendi noua, at certe iudicandi de ueteribus, iniungere
laborem non iniuste uiderentur. Quamuis autẽ non tam me uince-
ret præstandi, quod exigebatur fiducia, quàm negandi uerecũdia,
latius se tamen aperiente materia, plus quàm imponebatur oneris,
sponte suscepti: simul ut pleniori obsequio demererer amantissimos
mei, simul ne uulgarẽ uiam ingressus, alienis demũ uestigijs insiste-
rem. Nam cæteri ferè, qui artẽ orandi literis tradiderunt, ista sunt
exorsi quasi perfectis omni alio genere doctrinæ, summã eloquen-
tiæ manũ imponerët: siue continentes tanquã parua, quæ prius di-
scimus studia, siue non ad suũ pertinere officium opinati, quãdo diu-
sæ professionũ uices essent: seu quod proximũ uero, nullã ingenij
sperantes

sperantes gratiã circa res, etiã si necessarias, procul tamẽ ab ostentatione positas, ut operũ fastigia spectãtur, latent fundamenta. Ego cum existimẽ nihil arti oratoriæ alienũ, sine quo fieri nõ posse oratorem fatendũ est, nec ad ullius rei summã, nisi præcedẽtibus initijs perueniri, ad minora illa, sed quæ si negligas, nõ sit maioribus locus, demittere me nõ recusabo, nec aliter q̃ si mihi tradatur educãdus orator, studia eius formare ab infantia incipiã. Quod opus Marcelle Victori tibi dicamus, quẽ cũ amicissimũ nobis, tũ eximio literarũ amore flagrantẽ, nõ propter hæc modo (q̃q̃ sunt magna) dignissimũ hoc mutue inter nos charitatis pignore iudicabamus, sed quod erudiẽdo nato tuo, cuius prima ætas manifestũ uer ad ingenij lumen ostẽdũ, nõ inutiles fore libri uidebãtur, quos ab ipsis dicendi uelut incunabulis, per omnes quæ modo aliquid oratori futuro conferant artes, ad summam eius operis perducere destinabamus. Atq; eo magis, quod duo iam sub nomine meo libri ferebãtur artis rhetoriæ, neq; edũt à me, neq; in hoc comparati. Namq; alterum sermone per biduũ habũto, pueri, quibus id præstatur, exceperant: alterum pluribus sanẽ diebus, quantũ notando consequi potuerant, interceptum boni iuuenes, sed nimium amãtes mei, temerario ednionis honore uulgauerant. Quare in his quoq; libris erũt eadem aliqua, multa mutata, plurima adiecta, omnia uero compositiora, & quã nos poterimus elaborata. Oratorem autẽ instrui mus illum perfectum, qui esse nisi uir bonus non potest: itaq; nõ dicẽdi modo eximiã in eo facultate, sed oẽs animi uirtutes exigimus. Neq; enim hoc concesserim, rationem recte honestæq; uitæ (ut quĩdam putauerunt) ad philosophos relegandam, cum uir ille uere ciuili, & publicarum priuatarumq; rerũ administrationi accommo datus, qui regere consilijs urbes, fundare legibus, emendare iudicijs possit, nõ alius sit profecto quã orator. Quare tamen si me fateor usurum quibusdam, quæ philosophorum libris continetur, tamen ea iure uereq; contenderim esse operis nostri, propriẽq; ad artem oratoriã pertinere. An si frequentissime de iustitia, fori iudi-

ne, temperantia, cæteriſq; ſimilibus ſit differendum, et adeo, ut uix
 ulla poſſit cauſa reperiri, in quã non aliqua quæſtio ex his inci dat.
 eaq; omnia inuentione atq; elocutione ſint explicanda, dubitabimur
 ubicunq; uis ingenij, & copia dicendi poſtulat, ibi partes orato-
 riæ eſſe præcipuas? Fueruntq; hæc, ut Cicero aperitiſſime colligit,
 quemadmodum iuncta natura, ſic officio quoq; copulata, ut ijdem
 ſapientes atq; eloquentes haberetur. Scidm̄ deinde ſe ſtudium, atq;
 inertia factum eſt, ut artes eſſe plures uiderentur. Nam ut primũ
 lingua eſſe cœpit in quæſtu, inſtituuntq; eloquentiæ bonis male uti,
 curam morũ qui diſerti habebatur, reliquerunt. Ea uero deſtituta,
 infirmioribus ingenijs uelut prædæ fuit. Inde quidam contempto
 bene dicendi labore, ad formandos animos, inſtituendasq; uicæ le-
 ges reſgreſſi, partẽ quidẽ potiorem, ſi diuidi poſſet, reinuerunt, no-
 men tamen ſibi inſolentiſſimum arrogauerunt, ut ſoli ſapientiæ ſtu-
 dioſi uocarentur. Quod neq; ſummi imperatores, neq; in conſilijs
 rerum maximarũ ac totius adminiſtratione rei publicæ præclariffi-
 me uerſati, ſibi unquam uendicare ſunt auſi: facere enim optima, q̄
 promittere maluerunt. Ac ueterũ quidem ſapientiæ profeſſorum
 multos & honeſta præcepiſſe, & ut præceperunt etiã uixiſſe faci-
 le cõceſſerim, noſtris uero temporibus ſub hoc nomine maxima in ple-
 riſq; uicia latuerũt. Non enim uirtute ac ſtudijs ut haberetur philo-
 ſophi laborabãt, ſed uultũ & triſtitiã, & diſſentientẽ à cæteris ha-
 bẽtum, peſſimis moribus prætedebant. Hæc aut quæ uelut propria
 philoſophiæ aſſerũtur, paſſim tractamus oēs. Quis enim nõ de iu-
 ſto, æquo ac bono, modo, nõ et uir peſſimus loquimur? Quis non etiã
 ruſticorũ aliqua de cauſis naturalibus quærit? Nã uerborũ proprie-
 tas ac differetia omnibus, qui ſermonẽ curæ habet, debet eſſe comu-
 nis. Sed ea & ſciat optime, & eloquetur orator: qui ſi fuiſſet aliquã-
 do perfectus, nõ à philoſophorũ ſcholijs uirtutis præcepta peteren-
 tur. Nũc neceſſe eſt ad eos aliquãdo autores recurrere, qui diſertiã
 (ut dixi) partem oratoriæ artis meliorem præſertim occupaue-
 runt, & uelut noſtrum repoſcere, non ut nos illorum utamur in-

Li. 3. de ora.

uentis, sed ut illos alienis usos esse doceamus. Sit igitur orator uir talis, qualis uere sapiens appellari possit, nec moribus modo perfectus (nam id mea quidē opinione quanq̄ sint qui dissentiat, satis nō est) sed etiā sciētia & omni facultate dicendi qualis adhuc fortasse nemo fuerit. Sed nō ideo minus nobis ad summa tendendū est, quod fecerūt pleriq; ueterū, qui etsi nondū quenquā sapientem repperitum putabant, præcepta tamē sapientiæ tradiderunt. Nam est certe aliquid cōsummata eloquētia, neq; ad eam peruenire natura humani ingenij prohibet: quod si non cōtingat, altius tamen ibunt, qui ad summa nūentur, quam qui præsumpta desperatione quō uelint euadendi, proinuis circa ima substiterint. Quo magis impetrāda uenia erit, si ne minora quidē illa, uerū operi quod instituimus, necessaria præteribo. Nam liber primus ea quæ sunt ante officium rhetoris, cōtinebit: Secundo, prima apud rhetorē elemēta, & quæ de ipsa rhetoricæ substantia quæritur, tractabimus. Quinq; deinceps inuentioni (nam & huic dispositio subiūgitur) quatuor elocutioni, in cuius partē memoria ac pronūtiatio ueniunt, dabuntur. Vnus accedet, in quo nobis orator ipse informādus est, ut qui mores eius, quæ in suscipiēdis, discēdis, agēdis causis ratio, quod eloquentiæ genus, quis agendi debeat esse finis, quæ post finē studia, quantum nostra ualebit infirmitas, differamus. His omnibus admiscebitur, ut quisq; locus postulabit, dicendi ratio, quæ non eorū modo scientia, quibus solis quidā nomen artis dederunt, studiosos instruat, & (ut sic dixerim) ius ipsum rhetorices interpretetur, sed alere faciendam, uires augere eloquētiæ possit. Nam plerunq; nudæ illæ artes, nimia subtilitatis affectatione frangūt atq; concidūt quicquid est in oratione generosius, & omnem succū ingenij bibunt, & ossa detegunt: quæ ut esse & astringi neruū suis debēt, sic corpore operienda sunt. Ideoq; nos non particulā illam, sicut pleriq;, sed quicquid utile ad instituendū oratorem putabamus, in hos duodecim libros contulimus, breuiter omnia demonstrando. Nam si quantum de quaq; re dici potest prosequamur, finis operis non reperietur. Illud
tamen

tamen in primis testandum est, nihil præcepta atq; artes ualere, nisi adiuuante natura. Quapropter ei cui deerit ingenium, non magis hæc scripta sunt, quam de agrorum cultu sterilibus terris: sunt et alia ingenia cuius: adiumenta, uox, latus patiens laboris, ualetudo, constantia, decor: quæ si modica obtigerunt, possunt ratione ampliari, sed nonnunquam ita desunt, ut bona etiã ingenij studiisq; corrumpantur: Sicut & hæc ipsa sine doctore perito, studio perinaciter scribendi, legendi, dicendi, multa et continua exercitatione, per se nihil profunt.

Quam spem de filio recens nato percipiat pater, & a quali nutrice, & inter quos collactaneos educandum curet.

Caput I.

Igitur nato filio, pater spem de illo primũ quam optimam capiat, ita diligentior a principijs fiet. Falsa enim est querela, paucissimis hominibus uim percipiendi quæ tradantur esse concessam, plebique uero labore ac tempora tarditate ingenij perdere. Nam contra, plures reperias & faciles in excogitando, & ad discendum promptos. Quippe id est homini naturale, ac sicut aues ad uolatum, equi ad cursum, ad seuitiã feræ gignuntur, ita nobis propria est mentis agnatio atq; solertia, unde origo animi cælestis creditur, Hebetes uero & indociles, non magis secundũ naturã homines eduntur, quam prodigiosa corpora, & monstris insignia. Sed hi pauci admodum fuerunt: argumentũ, quod in pueris elucet spes plurimorum, quæ cum emoritur ætate, manifestũ est non naturã defecisse, sed curã. Præstat tamen ingenio alius alium. Concedo, sed ut plus efficiat aut minus: nemo tamen reperitur, qui sit studio nihil consecutus. Hoc qui periderit, protinus ut erit parus factus, ac rem quam maxime curam spei futuri oratoris impendat: Ante omnia ne sit uitiosus sermo nutricibus, quas (si fieri posset) sapientes Chrysippus optauit, certe quantum res patereitur, optimas eligi uoluit. Et morũ quidem in his haud dubie prior ratio est, recte tamen etiã loquantur. Has primũ audiet puer, harum uerba effingere imitatio conabitur. Et natura tenacissimi sumus eorũ quæ rudibus annis percipi-

Nutrice.

mus, ut sapor quo noua imbuiat durat: nec lanarum colores, quibus simplex ille cador mutatus est, elui possunt. Et hæc ipsa magis pertinaciter hæret, quæ deteriora sunt. Nam bona facile mutantur in peius: Nam quædo in bonum uerteris uita? Non assuescat ergo (ne, dum infans quidem est) sermoni qui dediscendus fit. In parentibus uero quamplurimum esse eruditionis optauerim. verum nec de patribus tantum loquor. Nam Gracchorum eloquentiæ, multum contulisse accepimus Corneliam matrem, cuius doctissimus sermo in posteros quoque est epistolis traditus. Et Lælij filia reddidisse in loquendo paternam eloquentiam elegantiorē dicitur. Et **Q.** Hortensii filia oratio apud triumuiros habita legitur, non tantum in sexus honorem. Nec tamen hi quibus discere ipsis non contigit, minorem curam docendi liberos habeant, sed sint propter hoc ipsum ad cætera magis diligentes. De pueris, inter quos educabimur ille huic spei destinatus, idem quod de nutricibus dictum fit.

Parentes.

Patri.

Quales præceptores ac pedagogi esse debeant, & a quo sermone, & a qua ætate auspicandum sit. Caput II.

Pedagogi.

De pedagogo hoc amplius, ut aut sint eruditi plane, quæ primæ esse curæ uelim, aut se non esse eruditos sciât. Nihil enim peius est illis, qui paulum aliquid ultra primas literas progressi, falsam sibi sciendi persuasionem induerunt. Nam et cedere præcipiendi pernis indignantur, et uelut iure quodam potestatis, quo ferè hoc hominum genus intumescit, imperiosi atque interim sciuicetes stultitiæ suæ perdocent.

Leonides.

Nec minus error eorum nocet moribus. Siquidem Leonides Alexandræ pedagogus, ut à Babylonio Diogene traditur, quibusdam cum uicinis imbuit, quæ robustum quoque et maximum regem ab illa institutione peritum sunt profecuta. Si cui multa uideor exigere, cogitet oratorem institui, rem arduam, eam cum ei formædo nihil desuerit, præterea plura ac difficiliora superesse. Nam et studio perpetuo, et præstantissimis præceptoribus, & pluribus disciplinis opus est. Quapropter præcipienda sunt optima: quæ si quis grauari uideat, non rationi desuerit, sed

rū, sed homini. Si tamē non cōinget quales maxime uelim, habere nutrices, pueros, pædagogos, at unum certe sit assiduus dicendi non imperiuus: qui si qua erūt ab hīs præsente alūno dicta uisiose, corrigat proinuis, nec infidere illi sinat, dum tamē intelligatur id quod prius dixi, bonū esse, hoc, remediū. A sermone Græco puerū incipe re malo, quia Latinus, qui pluribus in usu est, uel nobis nolētibus se perhibet, simul quia disciplinis quoq; Græcis prius institūendus est, unde et nostræ fluxerūt. Non tamē hoc adeo superstitiose uelim fieri, ut diu tantū loquatur Græce, aut discat, sicut plerisq; moris est. Hinc enim accidūt & oris plurima uenia in peregrinū sonū corrupti, & sermonis: cui cum græcæ figuræ assidua cōsuetudine hæserunt, in diuersa quoq; loquēdi ratione, perinacissime durāt. Non longe itaque latina subsequi debent, & cito pariter ire. Ita fiet, ut cum æquali cura linguam utranque tueri cœperimus, neutra alteri officiat. Quidam literis institucndos, qui minores septem annis essent, non putauerunt, quod illa primum ætas, & intellectum disciplinarum capere, & laborem pati non possit. In qua sententia Hesiodum esse plurimi tradunt, qui ante grammaticum Aristophanem fuerunt. Nam is primus ὑπολύκος, in quo libro scriptum hoc inueniur, negauit esse huius poetæ. Sed alij quoq; autores, inter quos Eratosthenes, idem præceperunt. Melius autem qui rulum tempus uacare cura uolūt, ut Chrysippus: nam is, quamuis nutricibus triennium dederūt, tamen ab illis quoque iam formandam quamoptimis instituitis mentem infantium iudicat. Cur autem nō perineat ad literas ætas, quæ ad mores iā pertinet? Neq; ignoro toto illo (de quo loquor) tempore uix tantum effici, quantum conferre unus postea possit annus: sed tamen mihi qui id senserunt, uidentur non tam discenibus in hac parte, quàm docentibus pepercisse. Quid melius alioquin facient ex quo loqui poterunt? Faciant enim aliquid necesse est: Aut cur hoc, quantum uincunque est usque ad septem annos lucrum, fastidiamus? Nam certe quamlibet partem sit, quod contulerit ætas prior, maiora tamen aliqua discet

B   **INSTITVTIO. ORATORIA.**

puer eo ipso anno, quo minora didicisset. Hoc per singulos annos prorogatū in summā proficū: & quantū in infantia præsumptum est temporis, adoleſcētiae acquiruntur. Idem etiā de sequētib; annis præceptū sit, ne quod cuiq; discendū est, sero discere incipiat. Non ergo perdamus primū statim tēpus, atq; eo minus, quod inuicia literarum sola memoria constant, quæ nō modo iam est in paruis, sed etiam tenacissima est. Nec sum a deo aetati imprudēs, ut instandū protinus teneris acerbē putē, exigendāq; plenam operā. Nam id in primis cauere oportebit, ne studia qui amare nondum potest, oderit: & amaritudinē semel perceptā etiam ultra rudes annos reformidet. Lusus hic sit, & rogetur & laudetur, & nunquā non fecisse se gaudeat. Aliquādo ipso nolēte doceatur alius, cui inuideat, contendat interim, et sæpius uincere se putet, præmijs etiā quæ capit illa aetas, euocetur. Parua docemus instituendū oratorē professi, sed est sua etiā studijs infantia: & ut coporū mox fortissimorū educatio à lacte cuiusq; inuiciū ducit, ita futurus eloquentissimus edidit aliquādo uagū, & loqui primū incerta uoce tentauit, & hæsit circa formas literarū. Nec si quid discere satis non est, ideo nec necesse est. Quod si nemo reprehēdit patre, qui hæc non negligenda in suo filio putet, cur improbetur, si quis ea quæ domi suæ recte faceret, in publicū promit? Atq; eo magis, quod minora etiā facilius minores percipiunt, & ut corpora ad quosdā membrorū flexus formari nisi tenera non possunt, sic animos quoq; ad pleraq; duriores robur ipsum facit? An Philippus Macedonū rex Alexandro filio suo prima literarū elemēta tradi ab Aristotele summo eius aetatis philosopho uoluisse, aut ille suscepisset hoc officū, si non studiorū inuicia à perfectissimo quoq; optime tractari, & pertinere ad summam credidisset? Fingamus igitur Alexandrū dari nobis, impossibilem gremio dignū tanta cura infantē (quanquā suus cuiq; dignus est) pudeat ne me in ipsis statim elementis, etiā breuia docendi mōstrare compendia? Neq; enim mihi illud saltē placet, quod fieri in plurimis uideo, ut literarū nomina, & contextum prius quā formas par-

mas paruuli discant. Obstat hoc agnitioni earū, non intendentibus
 mox animū ad ipsos ductus, dum antecedentē memoriā sequuntur,
 quæ causa est præcipientibus, ut etiā cum satis affixisse eas pueris
 recto illo quo primū scribi solent contextu uidentur, retrogāt rur
 sus, & uaria permutatione perturbent, donec literas qui instituū-
 tur facie norint, non ordine. Quapropter optime, sicut hominum
 pariter et habitus et nomina, edocebūtur. Sed quod in literis obest,
 in syllabis nō nocebit. Non excludo autē id quod est notū, irritan-
 dæ ad addiscendū infantie gratia, eburneas etiā literarū formas
 in lusum offerre: uel si quid aliud, quo magis illa ætas gaudeat, in-
 ueniri potest, quod tractare, intueri, nominare, iucundū fit. Cum
 uero iam ductus sequi coeperit, non inutile erit, eas tabellæ quādam
 optime inscalpi, ut per illos uelut sulcos ducatur stylus. Nam neq;
 errabit quemadmodū in ceris (continebitur enim utriq; margini-
 bus) nec extra præscriptū poterit egredi, & celerius ac sæpius se-
 quendo certa uestigia, formabit articulos, neq; egebit adiutorio,
 manum suam manu superimposita regētis. Non est aliena res, quæ
 ferè ab honestis negligi solet, cura bene ac uelociter scribēdi. Nam
 cum sit in studijs præcipuū, quoq; solo uerus ille profectus, & altis
 radicibus nixus paretur, scribere ipsum, tardior stylus cogitationē
 moratur, rudis & confusus intellectu caret, unde sequitur alter dī
 Etandi quæ ex his transferenda sunt labor. Quare cum semper &
 ubiq; tum præcipue in epistolis secretis et familiaribus delectabit,
 ne hoc quidē neglectū reliquisse. Syllabis nullū compendiū est, per
 discendæ omnes, nec ut fit plerunque, difficillima quæque earum
 differenda, ut in omnibus scribendis deprehendantur. Quinimo
 ne primæ quidem memoriæ temere credendum, repetere & incul-
 care diu fuerit utilius, & in lectione quoque non properare ad con-
 inuandam eam, uel accelerandam, nisi cum inoffensa, atque in-
 dubitata literarum inter se coniunctio, suppedinare sine ulla co-
 giandi saltem mora poterit, tunc ipsis syllabis uerba completi,
 & his sermonem connectere incipiat. Incredibile est quantū moræ

lectioni festinatione adiciatur. Hinc enim accidit dubitatio, intermissio, repetitio, plus quod possunt audientibus, deinde cum errauerit, etiam his quae iam sciunt diffidentibus. Certa sit ergo in primis lectio, deinde coniuncta, et diu letior, donec exercitatione contingat emendata uelocitas. Nam prospicere in dextrum, quod omnes praecipit, et pro uidere, non rationis modo, sed usus quoque est, quoniam sequentia intuenti priora dicenda sunt: et quod difficillimum est, diuidenda in initio animi, ut aliud uoce, aliud oculis agatur. Illud non poenitebit curasse, cum scribere nomina puer (quemadmodum moris est) coeperit, ne hanc operam in uocabulis uulgaribus, et forte occurrentibus perdat: protinus enim potest interpretationem linguae secretioris, id est quas Graeci glossas uocant, dum aliud agitur, ediscere, et inter prima elementa consequi rem post ea proprium tempus desideraturam. Et quoniam adhuc circa res tenues moramur, hi quoque uersus, qui ad imitationem scribendi proponuntur, non otiosas uel imsententias habeant: sed honestum aliquid monentes. Prosequitur haec memoria in senectutem, et impressa animo rudi usque ad mores proficiet. Etiam dicta clarorum uirorum, et electos ex poetis maxime (namque eorum paruis cognitio gratior est) locos ediscere inter lusum licet. Nam et maxime necessaria est oratori (sicut suo loco dicam) memoria: et ea praecipue firmatur atque alitur exercitatione: et in his de quibus nunc loquimur aetatibus (quae nihil dum ipsae generare ex se queunt) prope sola est quae iuuari cura doctum possit. Non alienum fuerit exigere ab his aetatibus, quo sit absolutius os et expressior sermo, ut nomina quaedam uersusque affectata difficultatis ex pluribus asperrime coeuntibus inter se syllabis catenatos, et uelut confragosos quamcunctissime uoluant, χαλκῶδιν Graeci uocantur, res modica dictu: qua tamen omissa, multa linguae uenia, nisi primis eximuntur anni, inemendabili in posterum prauitate duratur.

Vtrum utilius domi an in scho

lis erudiantur.

Caput III.

Sed nobis iam paulatim accrescere puer, et exire de gremio, ac discere

discere serio incipiat. Hoc igitur potissimum loco tractanda quaestio est: Vtilius ne sit domi atq; intra priuatos parietes studente continere, an frequentiae scholarum, et uelut publicis praceptoribus tradere. Quod quidem tum ijs, a quibus clarissimarum ciuium tum mores sunt instituti, tum eminentissimis autoribus uideo placuisse. Non est tamen dissimulandum, esse nonnullos, qui ab hoc prope publico more priuata quadam persuasione dissentiant. Hi duas praecipue rationes sequi uidentur: unam quod moribus magis consulant, fugiendo turbam hominum aetatis eius, quae sit ad uicia maxime prona: unde causas turpiu factorum saepe extitisse uinam falso iactare tur: alteram, quod quisquis futurus est ille praceptor, liberalius te pora sua impensurus uni uideatur, quam si eadem in plures partiat. Prior causa prorsus grauis. Nam si studijs quidem scholas prodesse, moribus autem nocere constaret, potior mihi ratio uiuendi honeste, quam uel optime dicendi uideretur. Sed mea quidem sententia iuncta ista atq; indiscreta sunt. Neque enim esse oratore nisi bonu uiru iudico: & fieri etiam si posset uolo. De hac re igitur prius. Corrupti mores in scholis putant: nam & corrumpuntur interim: sed domi quoque, & sunt multa eius rei exempla, tam laese hercle quam conseruatae sanctissime utrobique opinionis. Natura cuiusque totum curaque distat: da mentem ad peiora facilem, da negligentiam formandae custodiendaeque in aetate prima pudoris, non minorem flagitij occasio nem secreta praebuerint. Nam & esse potest turpis domesticus ille praceptor, nec tutior inter seruos malos, quam ingenuos paru modestos conuersatio est. At si bona ipsius indoles, si non caeca, ac sopita parentum secordia est, & praceptorem eligere sanctissimum quenque, cuius rei praecipua prudentibus cura est, & disciplinam, quae maxime seuera fuerit, licet, & nihilominus amicum grauem uiru, aut fidele libertu lateri filij sui adiungere: cuius assiduus comitatus etiam illos meliores faciet, qui timebuntur. Facile erat huius metus remedium. Vtinam liberoru nostroru mores non ipsi perderemus. In fantia statim delicijs soluius. Mollis illa educatio quam indulgentiam

uocamus,

uocamus, neruos omnes & mentis & corporis frangit. Quid non adultus concupiscet, qui in purpura repit? Nondū prima uerba ex primis, iam cocco intelligit, iam conchyliū poscit. Ante palatū eorū quam os instituiimus. In lecticiis crescunt, si terrā attingerint ē manibus utrinq; sustinentiū pendunt. Gaudemus si quid licentius dixerint. Verba ne Alexandrinis quidem permittenda delicijs, risu & osculo excipimus. Nec mirū, nos docuimus, ex nobis audierunt, nostras amicas, nostros concubinos uident. Omne conuiuū obscœnis cantibus strepitū, pudenda dictu spectantur. Fit ex ijs consuetudo, deinde natura, discunt hæc miseri anteq̄ sciant uita esse. Inde soluti ac fluentes non accipiunt in scholis mala ista, sed in scholas afferunt. Verū in studijs magis uacabat unus uni. Ante omnia nihil prohibet esse istū, nescio quē unum etiā cum eo, qui in scholis eruditur. Sed etiā iungi utrinq; nō posset, lumen tamen illud conuentus honestissimi, tenebris ac solitudini prætulissim. Nam optimus quisq; præceptor frequentia gaudet, ac maiore se theatro dignū putat, at uero minores ex cōscientia suæ infirmitatis hæere singulis, et officio fungi quodammodo pædagogorū non indignantur. Sed præstet alicui uel gratia, uel amicitia, uel pecunia, ut doctissimum atq; incōparabilem magistrū domi habeat, num tamen ille totū in uno diem cōsumpturus est? Aut potest esse ulla tam perpetua discentis intentio, quæ non ut uisus oculorū obtinuit continuo fatigetur? cum præsertim plus secreti tēporis studia desiderent. Neq; enim ediscēti scribenti & cogitanti præceptor assistit, quorū aliquid agētib; cuiuscunq; interuentus impedimēto est. Lectio quoq; nō omnis nec semper præeunte, uel interpretante eget, quādo enim tot autorum notitia cōtingeret? ergo modicū tempus est, quo in totū diem uelut opus ordinetur. Ideoq; per plures ire possunt etiā, quæ singulis tradenda sunt. Pleraq; uero hāc conditione habent, ut eadem uoce ad omnes simul perferatur. Taceo de positionibus & declamationibus rhetorum, quibus certe quantuscunq; numerus adhibeatur, tamen unusquisq; totum feret. Non enim uox illa præceptoris, ut coena,

minus pluribus sufficit: sed ut sol, uniuersis idem lucis, calorisq; lar-
 getur. Grammaticus quoq; si de ratione loquendi differat, quæstiones
 explicet, historias exponat, pœmata enarret, tot illa discet, quot au-
 dient. At enim emendationi prælectioniq; numerus obstat, sit incō-
 modum (nam quid ferè undiq; placet?) mox illud cōparabimus cō-
 modis. Nec ego tamē eō mīti puerū uolo, ubi negligatur. Sed neq;
 præceptor bonus maiore se turba quā ut sustinere eam possit, one-
 rauert, et in primis ea habenda cura est, ut is omnino fiat nobis fa-
 miliariter amicus, nec officiū in docendo spectet, sed affectum, ut a-
 nunq; erimus in turba. Nec sanē quisquā literis saltē leuiter imbu-
 tus, cum in quo studiū, ingeniumq; perspexerit, non in suam quoq;
 gloriam peculiariter fouebit. Sed ut fugiendæ sint magnæ scholæ
 (cui ne ipse quidē rei assentior) si ad aliquē merito cōcurratur, non
 tamen hoc eō ualeat, ut fugiendæ sint omnino scholæ, aliud est enim
 uinere eas, aliud eligere. Et si refutauimus quæ cōtra dicuntur, itā
 explicemus quid ipsi sequamur. Ante omnia futurus orator, cui in
 maxima celebritate, & in media republica uiuendum est, assuescat
 iam à tenero non reformidare homines, neq; illa solitaria, & uelut
 umbratili uita pallefcere. Excūāda mens et attollenda semper est,
 quæ in huiusmodi secretis, aut languescit, & quendā uelut in opa-
 co sitiū ducit, aut cōtrā tumescit inani persuasionē. Neesse est enim
 sibi nīmiū tribuat, qui se nemini comparat. Deinde cum proferēda
 sunt studia, caligat in sole, & omnia noua offendit, ut qui solus di-
 dicerit, quod inter multos faciendū est. Mūto amicitias, quæ usq;
 ad senectutē firmissime durant, religiosa quadā necessitudine im-
 butæ. Neq; enim est sanctius sacris iisdem quā studijs initiari.
 Sensum ipsam qui communis dicitur, ubi discet, cum se à cōgressu,
 qui non hominibus solū, sed mutis quoq; animalibus naturalis est, se
 gregari? Adde quōd domi ea sola discere potest, quæ ipsi præcipiē-
 tur in schola, etiā quæ alijs. Audiet multa quotidie probari, multa
 corrigi, proderit alicuius obiurgata desidia, proderit laudata indu-
 stris, excūabitur laude æmulatio, turpe ducet cedere pari, pulchrū
 superasse

*superasse maiores, accendunt omnia hæc animos: & licet ipsa ut-
 tum sit ambitio, frequenter tamen causa uirtutum est. Non inuti-
 lem scio seruatiū esse à præceptoribus meis morē, qui cum pueros in
 classes distribuerant, ordinē discendi secundū uires ingenij dabāt.
 & ita superiore loco quisq; declamabat, ut præcedere profectū ui-
 debatur. Huius rei iudicia præbebantur, ea nobis inges palmæ con-
 tentio, ducere uero classē, multo pulcherrimū. Nec de hoc semel
 decretū erat, tricesimus dies reddebat uicto certaminis potestate.
 Ita nec superior successu curā remittebat, et dolor uictū ad depel-
 lēdam ignominia cōcūbat. Id nobis acriores ad studia discendi fa-
 ces subdidisse, q̄ exhortationē docentiū, pædagogorū custodiā, uo-
 ta parentū quantū animi mei cōiectura colligere possum, conie-
 rim. Sed sicut firmiores in literis profectus alii æmulatio, ita inci-
 piētibus, atq; adhuc teneris, cōdiscipulorū q̄ præceptorū iucūdi-
 hoc ipso quod facilius, imūatio est. Vix enim se prima elemēta ad
 spem tollere effingēdæ (quā summā putāt) eloquētiæ audebūt, pro-
 xima amplectuntur magis, ut uites arboribus applictæ, inferiores
 prius apprehendēdo ramos in cacumina euadūt. Quod adeo uerū
 est, ut ipsius etiam magistri, si tamē ambitiosis utilia præferet, hoc
 opus sit, cū adhuc rudia tractabūt ingenia, nō statim onerare infir-
 mitatē discentiū, sed tēperare uires suas, et ad intellectu audiētis
 descendere. Nā ut uascula oris angustis superfusam humoris copiā re-
 spuūt, sensim aut̄ influētibus, uel etiā instillatis complētur: sic ani-
 mi puerorū quantū excipere possint, uidendū est. Nā maiora intel-
 lectu, uelut parū aptos ad percipiendū animos nō subibūt. Vtile igē-
 tur est habere quos imitari primū, mox uincere uelis, ita paulatim
 et superiorū spes erit. His adijcio præceptores ipsos nō idem mētis,
 ac spūs in dicēdo posse cōcipere, singulis tantū præsentibus, quod il-
 la celebritate audiētū instinctos. Maxima enim pars eloquētiæ cō-
 stat animo, hūc affici, hūc cōcipere imagines rerū, & trāsformari
 quodā modo ad naturā eorū, de quibus loquimur, necesse est. Is por-
 rō quo generosior, celsiorq; est, hoc maioribus uelut organis commo-
 uetur,*

netur, ideoq; & laude crescit, & impetu augetur, & aliquid magnum agere gaudet. Est quædam tacita dedignatio, uim dicendi tantis comparatam laboribus ad unum auditorem demittere, pudet supra modum sermones attollere. Et sanè quis concipiat mēte, uel de clamantis habitum, uel orantis uocem, incessum, pronuntiationem, illum denique animi & corporis motum, sudorem, ut alia præteream, & fatigationem, audiente uno, nonne quiddam pati furorē simile uideatur? Non esset in rebus humanis eloquentia, si tantum cum singulis loqueremur.

Qua ratione in paruis ingenia dignoscantur, & quomodo tractanda sint. Caput III.

TRADITO sibi puero, docēdi peritus ingenii eius in primis, naturamq; perspiciet. Ingenij signū in prauis præcipuum, memoria est (Eius duplex uirtus, facile percipere, & fideliter cōtinere) proximū imitatio. Nam id quoq; est docilis naturæ, sic tanē ut ea quæ discit effingat: nam habitum forte & incessum, & si quid in peius notabile est. Non dabit mihi spem bonæ indolis, qui hoc imitandi studio peiet, ut rideatur. Nam probus quoq; in primis erū ille uere ingeniosus, alioqui non * prius duxerim tardi esse ingenij, quàm ma-
peius
 li. Probus autē ab illo segni, & iacente plurimum aberit. Hic meus quæ tradentur nō difficulter accipiet, quædā etiam interrogabit, sequetur tamen magis quàm præcurreret. Illud ingeniorū uelut præcox genus, nō temere unq; peruenit ad frugē. Hi sunt qui parua facile faciunt, & audacia prouecti, quicquid * ibi possunt, statim ostē-
illa
 dunt: possunt autē id demū, quod in proximo est, uerba continuant, hæc uultu interrito, nulla tardati uerecundia proferūt, non multū præstant, sed cito, non subest uera uis, nec penitus immisissis radicibus innititur, ut quæ summo solo sparsa sunt semina, celerius se effundunt, & immitatæ spicas herbule, inanibus aristis ante messem flauescunt. Placent hæc annis cōparata, deinde stat profectus, admiratio decrescit. Hæc cum animaduertit, perspicit deinceps, quonā modo tractādus sit discētis animus. Sunt quidā, nisi institerit,

retenduntur.

vis, remittit quidā imperia indignatur: quosdā cōtinet metus, quosdā
 debilitas, alios continuatio extēdit, in alijs plus impetus facit. Mi-
 hi ille detur puer, quē laus excitet, quē gloria iuuēt, q̄ uictus fleat,
 hic erit alendus ambitu, hunc mordebit obiurgatio, hunc honor exci-
 tabit, in hoc desidiā nunq̄ uerebor. Danda est tamē omnibus aliqua
 remissio, non solū, quia nulla res est quæ perferre possit continuū
 laborem, atq; ea quoq; quæ sensu & anima carent, ut seruare uim
 suam possint, uelut quiete alterna * retinentur, sed quod studiū dī-
 scendi, uoluntate, quæ cogi nō potest, constat. Itaq; & uirium plus
 afferunt ad discendū renouati ac recētes, & acriorē animū, qui fe-
 rē necessitatibus repugnat. Nec me offenderit lusus in pueris, est
 et hoc signū alacritatis; neq; illū triste, semperq; demissum, sperare
 possim erectæ circa studia mentis fore, cum in hoc quoq; maxime
 naturali ætatibus illis impetu iaceat. Modus tamē sit remissionibus,
 ne aut odiū studiorū faciant negatæ, aut otij consuetudinē nimie.
 Sunt etiam nonnulli acuectis puerorū ingenijs nō inuiles lusus, cum
 positis inuicem cuiuscunq; generis quæstiūculis æmulantur. Mores
 quoq; se inter ludendum simplicius detegunt, modo nulla uideatur
 ætas tam infirma, quæ nō protinus quid rectū, prauūq; sit discat,
 eum uel maxime formāda, cum simulādi nescia est, & præcipien-
 tibus facillime cedit. Frāgas enim citius quam corrigas, quæ in pra-
 uum induruerunt. Protinus ergo ne quid cupide, ne quid improbe,
 ne quid impotēter faciat, monendus est puer. Habedumq; in animo
 semper illud Vergilianum: Adeo in teneris consuescere multū est.
 Cædi uero discipulos, quanq̄ id receptū sit, & Chrysippus nō im-
 probet, minime uelim. Primū, quia de forme, ac seruire est, & cer-
 te quod conuenit, si ætatem mutes, iniuria, deinde, quod si cui est
 mens tam illiberalis, ut obiurgatione nō corrigatur, is etiā ad pla-
 gas, ut pessima quæq; mæcipia, durabitur. Postremo, quod ne opus
 erit quidē hac castigatione, si assiduus studiorū exactor astiterit.
 Nunc serē negligētia pædagogorū sic emēdari uidētur, ut putri
 non facere quæ recta sunt cogatur, sed cum nō fecerint puniatur.

Deniq;

Deniq; cū paruulū uerberibus coëgeris, quid iuueni facias, cui nec adhiberi potest hic metus, & maiora discenda sunt? Adde quod multa uapulantibus dictu deformia, & mox uerecundiæ futura, sæpe dolore uel metu accidunt, qui pudor refringit animū & abijcit, atq; ipsius lucis fugam, & tædiū dicitur. Iam si minor in eligēdis custodum et præceptorū moribus fuit cura, pudet dicere, in quæ probra nefandi homines isto cædendi iure abutantur, quàm det alijs quoq; nonnunquā occasione hic miserorū metus. Nō morabor in parte hac, nimū est quod intelligitur. Quare hoc dixisse satū est, in ætatem infirmam et iniuriæ obnoxia, nemini debet nimū licere. Nunc quibus instituēdis sit artibus, qui sic formabitur, ut fieri possit orator, & quæ in quaq; ætate inchoanda, dicere ingrediar.

De Grammatica. Caput V.

Primus, in eo qui legendi sribendiq; adeptus erit facultatem, grāmaticū est locus, nec refert de græco, an de latino loquar, quanquā græcū esse priorē placet. Vtriq; eadē uia est. Hæc igitur professio cum breuissime in duas partes diuidatur, recte loquendæ scientiam & poëtarū enarrationē, plus habet in recessu, quàm fronte promittit. Nam & scribendi ratio coniuncta cum loquendo est, & enarrationē præcedit emēdata lectio, & mixtū his omnibus iudicium est. Quo quidā ita sunt seuerē usi ueteres grāmatici, ut nō uersus modo censoria quadā uirgula notare, & libros, qui falsō uiderentur inscripti, tanquā subdūcios summo uere familia permiserint sibi, sed autores alios in ordinē redegerint, alios omnino exemerint numero. Nec poëtas legisse satū est, excutiendū omne scriptorum genus, non propter historias modo, sed uerba, quæ frequenter ius ab autoribus sumunt. Tum nec citra musicen grāmaticæ potest esse perfecta, cum ei de metris rhythmiq; dicendum sit. Nec si rationem siderū ignoret, poëtas intelligat; qui (ut alia omittā) toties ortu occasuq; signorū in declarandis temporibus utantur. Nec ignara philosophiæ, cum propter plurimos in omnibus ferè carminibus locos, ex inuima quæstionū naturaliū subtilitate repetitos, tū
 b uel pro-

uel propter Empedoclem in græcis, varronem ac Lucretium in latinis, qui præcepta sapientiæ uersibus tradiderunt. Eloquentia quoque non mediocri est opus, ut de unaquaque earum quas demonstrauimus rerum, dicat proprie & copiose. Quo minus sunt ferendi, qui hanc artem ut tenuem ac ieiunam caullantur: quæ nisi oratori futuro fundamenta fideliter iecerit, quicquid superstruxeris corruet, necessaria pueris, iucunda senibus, dulcis secretorum comes, & quæ uel sola omni studiorum genere, plus habet operis quam ostentationis.

De literis, & earum potestate. Caput VI.

NE quis igitur tanquam parua fastidiat grammatices elementa, non quia magnæ sit operæ, consonantes à uocalibus discernere, ipsasque eas in semiuocalium numerum, mutarumque partiti, sed quia interiora uelut sacri huius adeuntibus, apparebit multa rerum subtilitas, quæ non modo acuerè ingenia puerilia, sed exercere altissimam quoque eruditionem, ac scientiam possit. An cuiuslibet auris est exigere literarum sonos? non hercule magis quam neruorum. At grammatici saltem omnes in hanc descendunt rerum tenuitatem, desini ne aliquæ nobis necessariae literæ, non cum græca scribimus, tum enim ab iisdem duas mutuamur, sed proprie in latinis, ut in his, seruus, & uulgus, æolicum digammon desideratur, & medius est quidam V & I literæ sonus. Non enim sic optimū dicimus, ut opimum, & heri, neque E planè, neque I audimur. An rursus aliæ redudent, præter illam aspirationis: quæ si necessaria est, etiam contrariam sibi poscit. Et K, quæ & ipsa quorundam nominum nota est, & Q, cuius similis effectus, species que, nisi quòd paulum à nostris obliquatur, cappa apud Græcos, nunc tantum in numero manet, & nostrarum ultima X, qua tamen carere potuimus, si non quæ fuissemus. Atque etiam in ipsis uocalibus grammatici est uidere, an aliquas pro consonantibus usus acceperit, quia iam sicut tam scribuntur, & nos ut eos. Atque ut uocales iunguntur, aut unam lögam faciant, ut ueteres scripsere, qui geminatione earum uelut apice utebatur.

aut duas, nisi quis putat etiam ex tribus uocalibus syllabā, quod ne-
 quit fieri, si non aliquæ officio consonantium fungantur. Quæret
 hoc etiam, quomodo duabus demum uocalibus in seipsas cœundi na-
 tura sit, cum consonantium nulla, nisi alteram frāgat. Atqui litera
 i sibi insidit. Coniicit enim est, ab illo iacit. Et v quomodo nūc scri-
 bitur uulgu, & seruus. Sciat etiam Ciceroni placuisse aij aij amq;
 geminata i scribere, quod si est etiam, iungetur, ut consonās. Qua-
 re discat puer quid in literis proprium, quid commune, quæ cū qui-
 bus cognatio: nec miretur, cur ex scamno fiat scabellum, aut à pin-
 na (quod est acutum) securis utriq; habens aciem bipennis: ne illo-
 rum sequatur errorem, qui quia à penis duabus hoc esse nomen exi-
 stimant, pinnas auitū dici uolunt. Neq; has modo nouerint mutatio-
 nes, quas afferunt declinatio, ac præpositio, ut secat secuit, cadit
 excidit, cædit excidit, calcat exculcat, et sic à lauando lotus, et in-
 de rursus illotus, & mille alia, sed & quæ rectis quoq; casibus æta-
 te transierunt. Nam ut Valefii, & Eufii in Valerios Furiosq; ue-
 nerunt, ita arbos, labos, uapos, etiam et clamos ac passēs ætatis fue-
 runt. Et hæc ipsa s litera ab his nominibus exclusa, in quibusdā ipsa
 alteri successit. Nam mertare atq; pultare dicebant, quin fordeū,
 fœdusq; pro aspiratione uel simili litera utentes: nam contra Græ-
 ci aspirare solēt, ut pro Fundanio Cicero testem, qui primam eius
 literā dicere nō posset, irridet. Sed B quoq; in locum aliarum de-
 dimus aliquando unde Byrrhus & bruges, & belena, necnon ea-
 dem fecit ex duello bellum, unde duellios quidam dicere bellios
 ausi. Quid stlotum, stlites' que? Quid D literæ cum r quædam co-
 gnatio? Quare minus mirum, si uetustis operibus urbis nostræ, &
 celebribus templis legatur Alexanter, & Cassantra. Quid O at-
 que v permutatæ inuicem: ut Hecoba & notrix, Culchides, & Pu-
 lyxena scriberentur, ac ne in Græcis id tantum noietur dederont,
 ac probaueront, sic ödwarvōs quem ödwarlæ fecerunt æoles, ad
 Vlysem deductus est. Quid? nō E quoq; i loco fuit, ut Minerva, et
 leber, et magester, et deiove victore non deioui uictori. Sed mihi lo-

cum signare satis est. Non enim doceo, sed admonéo docturos. Inde in syllabas cura transibit, de quibus in orthographia pauca annotabo, tum uidebit, ad quæ hoc pertinet, quot & quæ partes orationis, quanquam de numero parum conuenit.

De partibus orationis.

Caput VII.

Veteres enim, quorû fuerunt Aristoteles atq; Theodectes, uerba modo, & nomina, & coniunctiones traderunt, uidelicet quod in uerbis uim sermonis, in nominibus materiã, quia alterû est quod loquimur, alterû de quo loquimur, in cõiunctionibus autẽ eorum cõplexum esse iudicauerunt, quas coniunctiones à plerisq; dici scio, sed hæc uidetur ex syndesmo magis propria translatio. Paulatim à philosophis ac maxime stoicis auctus est numerus, ac primû coniunctionibus articuli adiecti, post præpositiones, nominibus appellatio, deinde pronomẽ, deinde mixtû uerbo participiû, ipsis uerbis aduerbia: Noster sermo articulos non desiderat, ideõq; in alias partes orationis sparguntur. Sed accedũ superioribus interiectio. Alij tamen ex idoneis autoribus octo dũtaxat partes secuti sunt, ut Aristarchus, & ætate nostra Palæmon, qui uocabulû, siue appellationem nomini subiecerũt tanquã species eius. At ij qui aliud nomẽ, aliud uocabulû faciunt, nouẽ, nihilominus fuerũt qui ipsum adhuc uocabulû ab appellatione diducerẽt, ut esset uocabulum corpus uisu tactuq; manifestû, domus, lectus: appellatio, cui uel alierû deest, uel utrunq; uentus, cælû, deus, uirtus. Adijciebãt & asseuerationẽ, ut heu, & tractationẽ, ut fasceatim, quæ mihi nõ approbãtur. Uocabulum, an appellatio dicẽda sit $\pi\rho\sigma\sigma\upsilon\pi\omicron\tau\iota\alpha$, & subjiciẽda nomini nec ne, quia parui refert, liberum opinaturis relinquo.

Declinare in primis nomina & uerba scire oportere pueros, & genera nosse.

Caput VIII.

Nomina declinare & uerba in primis pueri sciant, neq; enim aliter peruenire ad intellectu sequentiũ possunt, quod etiam admonere superuacuum fuerat, nisi ambiciosa festinatione pleriq; à posterioribus inciperent: & dum ostentare discipulos circa speciosiora

flora malunt, compendio morantur. Atqui si quis, et didicerit satis, & quod non minus deesse interim solet, & uoluerit docere quæ dicitur, non erit contentus tradere in nominibus tria genera, & ea quæ sunt duobus, omnibus uel communia. Nec statim diligenter putabo, qui promiscua, quæ epicoena dicuntur, ostenderit, in quibus sexus uterque per alterum apparet, aut quæ foemina positioe mares, aut neutrali foeminas significat, qualia sunt *Muræna*, & *Glyceriū*. Scrutabitur mille præceptor acer atque subtilis origines nominum, quæ ex habitu corporis, ut *Rufos* *Lōgos*que fecerunt. Vbi erit aliud secretius, *Syllæ*, *Burri*, *Galbæ*, *Plauti*, *Pansæ*, *Scauri*, taliaque; & ex casu nascentium, hinc *Agrippa* & *Opiter*, & *Cordus*, & *Posthumus* erunt, & his quæ post natos eueniunt, unde *Vopiscus*. *Iam* *Cotta*, *Scipiones*, *Lenates*, *Serani* sunt: & ex uarijs causis gentes quoque, ac loca, et alia multa reperias inter nominum causas. In seruis iam intercidit illud genus, quod ducebatur à domino, unde *marcipores*, *publipores*. Quærat etiã, sit ne apud Græcos uis quædam sexti casus, et apud nos quoque septimi. Nam cum dico hasta percussi, non utor ablatiui natura, nec si idem græce dicam datiuū τὸ Ἀσπί.

De uerbis & uerbalibus. Caput IX.

Sed in uerbis quoque quis est adeo imperitius, ut ignoret genera, & qualitates, & personas et numeros? Literarij penè ista sunt ludi, & triuialis sciētia. Iam quosdam illa turbabunt quæ declinationibus non tenentur. Nam & quædam participia, an uerbi appellationes sint dubitari potest: quia aliud alio loco ualent, ut *lectus*, & *sapiens*. Quædam appellationibus similia, ut *fraudator*, *nutritor*. Iam, inur in antiqua syluam, nonne propriæ cuiusdam rationis est? Nam quod inuitum eius inuenias? cui simile fletur, accipimus aliter, ut

Panditur interea domus omnipotentis olympi, aliter, ut

— Totis vsque adeo turbatur agris. —

Est etiam quidam tertius modus, ut urbs habitatur, unde & campus curritur, mare nauigatur. Pransus quoque, atque potus diuersum ualent quam indicat. Quid? quod multa uerba non totum declinationis

ordinem ferunt? Quædam etiam mutantur, ut fero in præterito. Quædam tertiæ demum personæ figura dicuntur ut licet, piget. Quædam simile quiddam patiuntur, uocabulis in aduerbium trãseuntibus. Nam ut noctu & diu, ita dictu ei factu. Sunt enim hæc quoq; uerba participalia quidem, non tamen qualia dicto factioq;.

De uirtutibus & uitiiis orationis. Caput X.

Iam cum omnis oratio tres habeat uirtutes, ut emendata, ut dilucida, ut ornata sit, qui dicere apte, quod est præcipuū, pleriq; ornatui subiiciunt, totidem uitia, quæ sunt supradictis contraria, emendate loquendi regulam, quæ grammatices prior est pars, examinet. Hæc exiguntur uerbis, aut singulis, aut pluribus. Verba nunc generaliter accipi uolo: nam duplex eorū intellectus est, alter, qui omnia per quæ sermo necitur significat, ut apud Horatium:

Verbaq; prouisam rem non inuina sequentur:

Alter, in quo est una pars orationis lego, scribo. Quam uisantes ambiguitatem quidam dicere maluerunt, uoces, dictiones, locutiones. Singula sunt, aut nostra, aut peregrina, aut simplicia, aut cõposita, aut propria, aut trãslata, aut usitata, aut ficta. Vni uerbo uisum sæpius quam uirtus inest. Licet enim dicamus aliquid propriū, spectosum, sublime, nihil tamen horum, nisi in complexu loquendi serie que cõingit. Laudamus enim uerba rebus bene accommodata. Sola est, quæ notari possit uelut uocalitas, quæ ὑψηλὴ dicitur, cuius in eo delectus est, ut inter duo, quæ idem significant, ac tantundem ualent, quod melius sonet, malis. Prima barbarismi, ac solecismi foeditas absit. Sed quia interim excusantur hæc uitia, aut cõsuetudine, aut autoritate, aut uetustate, aut deniq; uicinitate uirtutum. (Nam sæpe à figuris ea separare difficile est) ne quæ tam lubrica obseruatio fallat, acriter se in illud tenue discrimen grammaticus inendat, de quo nos latius ibi loquemur, ubi de figuris orationis tranctandum erit. Interim uitium quod fit singulis uerbis, fit barbarismus. Occurrat mihi forsitan aliquis, quid hic promissio uani operis dignum? aut quis hoc nescit, alios barbarissimos scribendo fe-

do fieri, alios loquendo? quia quod male scribitur, male etiam dici
 necesse est: qui uinose dixerit, non utique & scripto peccat. Illud
 prius additione, detractio, immutatione, transmutatione: hoc se-
 cundum, diuisione, complexione, aspiratione, sono contineri. Sed
 ut parua sint hæc, pueri docentur adhuc, & grammaticos officij
 sui commonemus. Ex quibus si quis erit planè impolitus, & uesti-
 bulum modo artis huius ingressus, intra hæc quæ profectum com-
 mentariolis uulgata sunt, consistet, doctiores multa adijcient,
 uel hoc primum, quòd barbarismum pluribus modis accipimus.
 Vnum in gente, quale sit, siquis Afrum, uel Hispanum latine
 orationi nomen inserat, ut ferrum, quo rotæ uinciuntur, dici solet
 canibus, quanquam eo tanquam recepto utitur Persius, sicut Ca-
 tullus ploxenum circa Padum inuenit, & in oratione Labieni, siue
 illa Cornelij Galli est, in Pollionè, casnar affectator è Gallia du-
 ctum est, nam mastrugam, quod Sardum est, illudens Cicero ex
 industria dixit: Alterum genus barbarismi accipimus, quod fit ani-
 mi natura, ut is à quo insolenter quid, aut minaciter, aut crudeliter
 dictum sit, barbare locutus existimatur: Tertium est illud unum
 barbarismi, cuius exempla uulgo sunt plurima, sibi etiam quisque
 fingere potest, ut uerbo cui libebit, adijciat literam syllabam ue,
 uel detrahat, aut aliam pro alia, aut eadem alio, quàm rectum est,
 loco ponat. Sed quidam ferè in iactationem eruditionis, sumere il-
 la ex poetis solent, & autores quos prælegunt criminantur. Scire aut
 debet puer, hæc apud scriptores carminum, aut uenia digna, aut
 etiam laude duci, potiusq; illa docendi erunt minus uulgata. Nam
 duos in uno nomine faciebat barbarismos Tinga Placcimus, si re-
 prehendenti Hortensio credimus, preculam pro pergulã dicens, &
 immutatione cū C pro G ueretur, & transmutatione cū R præpo-
 neret E antecedenti. At in eadè uerij geminatione, et Metieo Suf-
 fecio dicēs Ennius poetico iure defenditur. Sed in prosa quoq; est
 quædã iam recepta immutatio. Nam Cicero canopiarũ exercitiũ
 dicũ, ipsi canobon uocat, et thrasumenũ pro thrasomeno, multi au-
 tores,

tores, etiam si est in eo transmutatio, uendicauerūt similiter alia
 nā siue est falsum assentior, Sisenna dixit assentio, multiq; ad hūc
 & analogiā secuti, siue illud uerū est, hæc quoq; pars consensu de-
 fenditur. At ille pexus, pinguisq; doctor, aut illic detractionē, aut
 hic adiectionē putabit. Quid? quòd quædā quæ singula procul-
 dubio uitiosa sunt iuncta sine reprehensione dicuntur? Nam dua et
 tre & pondo diuersorū generū sunt barbarismi: At duapondo, &
 trepondo, usq; ad nostrā ætatē ab omnibus dictū est, & recte dicit
 Messala confirmat. Absurdū forsā uideatur dicere barbarissimum,
 quod est unius uerbi unū, fieri per numeros, aut genera, sicut solce-
 cissimum: scala tamen, & scopa, contraq; hordea, & mulsā, licet liue-
 rarum mutationē, detractionē, adiectionē non habeant, non alio ui-
 tiosa sunt, q̄ quòd pluralia singulariter, & singularia pluraliter
 efferuntur: et gladia qui dixerūt, genere exciderūt. Sed hoc quoq;
 notare contētus sum, ne arti, culpa quorundā peruicaciū perplexe
 uidear & ipse quæstionē addidisse. Plus exigūt subtilitatis, quæ ac-
 cidunt in dicendo uitiā, quia exempla eorū tradi scripto non pos-
 sunt, nisi cum in uersus inciderunt, ut diuisio Διοκρισις europai, et
 ei contrariū uitiū, quod ουννοκρισις & ουννοκλοφιλις græci uocant,
 nos complexionem dicimus, qualis est apud P. Varronem:

Cum te flagranti deiectum fulmine Phæton.

nā si esset prosa oratio, easdē literas enūtiare ueris syllabīs licebat.
 Præterea quæ sūt spatio, siue cū syllaba correpta producitur, ut
 italiam fato profugus, —

seu longa corripitur, ut

Vniū ob noxam & furias, —

extra carmen non deprehendas, sed nec in carmine uitiā ducenda
 sunt. Illa uero non nisi aure exiguntur, quæ fiunt per sonos, quanquā
 per aspirationē, siue adiciuntur uitiōse, siue detrahuntur, apud nos po-
 test quæri, an in scripto sit uitiū, si u lūera est, nō nota, cuius qui-
 dem ratio mutata cum tēporibus est sapius. Parcissime ea ueteres
 ufi etiā in uocalibus, cum cedos, ircosq; dicebant. Diu deinde reser-
 uatum,

uatum, ne consonantibus aspiraretur, ut in Gracis, & triumpho. Erupta breui tempore nimius usus, ut choronæ, chenturiones, præchones adhuc quibusdā inscriptionibus maneant. Quæ de re Catulli nobile epigramma est. Inde durat ad nos usq; uehementer, et cōprehendere, & mihi, nam mehe quoq; pro me apud antiquos tragœdiarum præcipue scriptores in ueteribus libris inuenimus. Adhuc difficilior obseruatio est per tenores, quos quidem ab antiquis dictos tonores cōperi, ut uidelicet declinato à græcis uerbo, qui *ἄσους* dicunt, uel accentus, quas græci *ἠποδωδίστος* uocant cū acuta et græuis alia pro alia ponitur, ut hoc Cāmillus, si acuitur prima, aut græuis pro flexa, ut Céthevus, & hic prima acuta. Nam si media mutatur, aut flexa pro graui, aut grauis pro apice circumducta sequetur: quam ex duabus syllabis in unam cogentes, & deinde flectentes dupliciter peccant. Sed id sæpius in græcis nominibus accidit, ut A'treus: quæ nobis iuuenibus doctissimi senes acuta prima dicere solebant, ut necessario secunda grauis esset. Item Térei, Néreiq;. Hæc de accentibus tradita. Cæterum iam scio quosdā eruditos, nonnullos etiā grāmaticos sic docere, ac loqui, ut propter quædam uocū discrimina uerbū interim acuto sono finiant, ut in illis:

— Quæ circum littora, circum

Pisces scopulos.—

Ne si grauem posuerint secundā, circus dici uideatur, nō circūuus. Item quantū, quale, interrogantes graui, cōparantes acuto tenore concludunt, quod tamen in aduerbijs ferè solis, ac pronominiibus uēdicant, in cæteris ueterem legem sequuntur. Mihi uidetur conditionem mutare, quod his locis uerba coniungimus. Nam cum dico circum littora, tanquā unum enūtio dissimulata distinctione. Itaq; tanquā in una uoce, una est acuta, quod idem accidit in illo:

— Troiæ qui primus ab óris.

Euenit ut metri quoque conditio mutet accentum, ut

Pecudes piæq; uolúces.

Nam uolúces media acuta legam, quia & si natura breuis, tamen

positione longa est, ne faciat iambum, quem non recipit uersus herouis. Separata uero hæc, à præcepto nostro non recedent, aut si consuetudo uicerit, uetus lex sermōis abolebitur, cuius difficilior apud Græcos observatio est, quia plura illis loquendi genera, quas *Διοκλέους* uocant, & quod aliàs uniosum, interim aliàs rectum est, apud nos uero breuissima ratio. Nam quod in omni uoce, acuta intra numerum trium syllabarum continentur, siue eæ sint in uerbo solæ, siue ultimæ, & in his aut proxima extremæ, aut ab ea tertia. Trium porro, de quibus loquor, media longa, aut acuta, aut flexa erit, eodem loco breuis utique grauem habebit sonum, ideo que positam ante se, id est ab ultima tertiã acuet. Est autem in omni uoce utique acuta, sed nunquam plus una, nec ultima unquam: ideo que in dissyllabis prior. Præterea nunquam in eadem flexa, & acuta, quia eadem flexa, ex acuta itaque neutra claudet uocem latinam. Ea uero quæ sunt syllabæ unius, erunt acuta aut flexa, ne sit aliqua uox sine acuta. Et illa per sonos accidunt, quæ de monstrari scripto non possunt, uicia oris, & linguæ, *ιστοκισμοὺς*, & *λαβλοκισμοὺς* & *ισχυροβήτας* et *πλοκτετισμοὺς* feliciores fingendis nominibus Græci uocant: sicut *ἡμιλοσομίον* cum uox quasi in recessu oris audiatur. Sunt etiam proprii quidam & innumerabiles soni, quibus nonnunquam nationes reprehendimus. Remotis igitur omnibus, de quibus supra diximus, uicijs, erit illa quæ uocatur *ἑρθεύπειον*, id est emendata cum suauitate uocum explanatio. Nam sic accipi potest recta. Cætera uicia omnia ex pluribus uocibus sunt, quorum est solœcismus, quanquam circa hoc quoque disputatum est: nam etiam qui contextu, uel complexu orationis accidere eum contententur, quia tamen unius emendatione uerbi corrigi possit, in uerbo esse unium, non in sermone, contendunt, cum siue amaræ corticis, seu medio cortice, per genus facti solœcismus, quorum neutrum quidem reprehendo, cum sit utriusque Virgilius autor. Sed fingamus, utrumlibet non recte dictum, mutatio uocis alterius, in qua unium erat, rectam loquendi rationem sic reddat, ut amari corticis fiat.

fiat, uel media cortice, quod manifeste calumniae est: neutrum enim uitiosum separatim est, sed compositione peccatur, quæ iam sermo nis est. Illud eruditius quæritur, an in singulis quoq; uerbis possit fieri solœcismus, uti si unum quis ad se uocans dicat, uenite, aut si plures à se dimittens, ita loquatur, abi, aut discede? Nec non cum responsum ab interrogante dissentit, ut si dicenti, quem uideo, ita occurras, ego. In gestu etiam nonnulli putant illud idem uitium inesse, cum aliud uoce, aliud nutu, uel manu demonstratur. Huic opinioni neque omnino accedo, neque planè dissentio: nam id fateor posse accidere uoce una, non tamen aliter, quàm si sit aliquid quod uim alterius uocis obtineat, ad quod uox illa referatur, ut solœcismus ex complexu fiat eorum, quibus res significantur, & uoluntas ostenditur. Atque, ut omnem effugiam cauillationem, fit aliquando in uno uerbo, nunquam in solo uerbo. Per quot autem, & quas accidat species, non satis conuenit, qui planissime, quadripertitam uolunt esse rationem, nec aliam quam barbarismi, ut fiat adiectione, ut ueni de Susis in Alexandriam. Detractione, ambulo uiam, Aegypto uenio, nec hoc feci. Transmutatione, qua ordo turbatur, quoque ego enim hoc uolui, autem non habui. Ex quo genere an sit igitur in initio sermonis positum dubitari potest, quia maximos autores in diuersa fuisse opinionem uideo, cum apud alios sit etiam frequens, apud alios nunquam reperiatur. Hæc tria genera quidam diducunt à solœcismo, & adiectionis uitium παρανομιαν, detractionis ἄλλοτιν, inuersionis ἀνομοσπονδιαν uocant: quæ si in speciem solœcismi cadant, ὑπερβασιον quoque appellari eodem modo posse. Immutatio sine controuersia est cùm aliud pro alio ponitur. Id per omnes orationis partes deprehendimus, frequentissime in uerbo, quia plurima huic accidunt, ideoq; in eo sunt solœcismi per genera, tempora, personas, modos, siue cui status eos dici seu qualitates placet, uel sex, uel ut alij dicunt octo: nam totidè uitiorum erunt formæ, in quot species eorum quodq; de quibus supradictum est, diuiserit. Præterea numeros, in quibus nos singularè, ac pluralè habe

mus, Græci & Διὶ κὸν, quanquã fuerūt, qui nobis quoq; adijcerent
 dualem, scripsere, legere, quod deũ andæ asperuatũ gratia mollĩ
 um est, ut apud ueteres pro male mereris, male merere, ideoq; qd̃
 uocant duale, in illo solo genere consistũ, cum apud Græcos & in
 uerbi tota ferè ratione, et in nominibus deprehendatur, & sic quoq;
 rarissimus eius sit usus: apud nostrorum uero neminem hæc obserua
 tio reperiatur, quin è contrario:

Deuenero locos, — &
 Conticuero omnes, — &
 Confedero duces, —

aperte nos doceant, nil horũ ad duos pertinere: Dixero quoq; qđ
 id Antonius Rufus ex diuerso ponit exemplũ, de pluribus patronis
 præco pronuntiet. Quid? nõ Liuius circa inũia statim primi libri,
 Tenuere, inquit, arcẽ Sabini, & mox, in aduersum Romani subie
 re? Sed quem potius ego, quã M. Tullium sequar? qui in oratore,
 * Non reprehendo, inquit, scripsere, scripserunt esse uerum sentio.
 Similiter ne in uocabulis, & nominibus sit solœcismus genere, nu
 mero: proprie autẽ casibus, quicquid eorũ alteri succedet, huic parti
 subiungantur licet, per cõparationes, & superlaciones, nemq; in
 quibus patriũ pro possessiũo dicitur uel contra. Nam uitiũ quod fit
 per quantitatẽ, ut magnũ peculioũ, erunt qui solœcismum putent,
 qa pro nomine integro positiũ sit diminutiũ. At ego dubio, an id im
 propriũ potius appelle, significatione enim deerat. Solœcismi por
 rò uitiũ, non est in sensu, sed in cõplexu. In participio per genus, et
 casum, ut in uocabulo: per tempora, ut in uerbo: per numerũ, ut in
 utroq; peccatur. Pronomen quoq; genus, numerũ, casus, habet, quæ
 omnia recipiunt huiusmodi errorẽ. Fiunt solœcismi, & quidẽ pluri
 mi per partes orationis, sed id tradere satis non est, ne ita demum
 uitiũ credat esse puer, si pro alia ponatur alia: ut uerũ ubi nomẽ
 esse debuerit, uel aduerbiũ ubi pronomẽ, & similia. Nam sunt quæ
 dam cognata, ut dicunt, id est, eiusdẽ generis, in quibus, quia alia
 specie quã oportet utetur, nõ minus q̃ ipso genere permutato delẽ
 querit̃o

Petrus Mo
 fellanº legĩt:
 Nec uero re
 prehẽderim
 scripsere,

querū. Nam & an, & aut coniunctiones sunt, male tamen interroges, hic aut ille sit, & ne ac non aduerbia, qui tamen dicat pro illo ne feceris, non feceris, in idem incidat uerbum, quia alterū negadē est, alterū uetandi: hoc amplius, intrò & intus loci aduerbia, eo tamen intus, & intrò sum, solœcismi sunt. Eadem in diuersitate pronominū, interiectionū, præpositionū accident. Est enim solœcismus in oratione cōprehensionis unius sequentiū, ac priorū inter se inconueniens positio. Quædā tamen & faciē solœcismi habent, & dici uisiosa nō possunt, ut tragœdia Thyestes, & ludi Floralia, ac Megalesia, quanquā hæc sequenti tempore interciderunt, nunquā aliter a ueteribus dicta. Schemata ignur nominabūtur, frequentiora quidem apud poetas, sed oratoribus quoq; permissa. Verū schema ferē habebit aliquā rationē, ut docebimus eo, quē pauloante promissimus loco. Sed hoc quoq; quod schema uocatur, si ab aliquo per imprudētiam factū erit, solœcismi uisio non carebit. In eadem specie sunt, sed schemate carent, ut supra dixi, nomina foeminina, quibus matres utuntur, et neutralia, quibus foeminæ. Hactenus de solœcismo. Neq; enim artē grammaticā cōponere aggressi sumus: sed cum in ordinem incurreret, inhonoratā trāsire nolimus. Hoc amplius, ut institutū ordinē sequar, uerba aut latina, aut peregrina sunt. Peregrina porrò ex omnibus propè dixerim gentibus, ut homines, ut instituta etiā multa uenerūt. Taceo de Thuscis, & Sabinis, & Prænestinis quoq;: nam ut eorū sermone utentē Vectiū Lucillius infestatur, quēadmodū Pollio deprehendit in Liuiio patauinitatem, licet omnia Italica pro Romanis habeā: plurima gallice ualuerunt, ut rheda, & petoriū quoq;: quorū altero Cicero tamen, altero Horatii uerū, & mappam quoq;: usitatum circo nomen, Poeni sibi uendicant, & gurdos, quos pro stolidis accipit uulgus, ex Hispania duxisse originē audiui. Sed hæc diuisio mea, ad græcū sermonem præcipue pertinet, nam & maxima ex parte Romanus inde conuersus est. Et confessis quoq; Græcis utamur uerbis, ubi nostra desunt, sicut illi a nobis nunq̄ mutuantur: Inde illa quæstio exoritur,

an eadem ratione per casus duci externa, qua nostra, conueniat. At si reperias grammaticū ueterum amatorem, neget quicquid ex latina ratione mutandū, quia cum sit apud nos casus ablatiuus, quē illi nō habent, parū conueniat uno casu nostro, quinq; græcis uti. Quinetiam laudet uirtutem eorū, qui potentiorē facere linguam latinam studebāt, nec alienis egere institutis fatebātur. Inde Castorē media syllaba producta pronūtiarūt, quia hoc nostris nominibus accidebat, quorū prima positio in easdē quas Castor lūeras exit. Et ut Palæmo, ac Thelamo & Plato (nā sic eū Cicero quoq; appellat) dicerentur, retinuerūt, quia latinū quod O & N lūeris finiretur, non reperiebant. Nec in A quidē atq; S lūeras exire temere masculina græca nomina recto casu patiebantur. Ideoq; et apud Coeliū legimus, Pelia Cincinnatus, & apud Messalam, bene fecit Euthia, et apud Ciceronem, hermagora: Ne miremur, quod ab antiquorū plerisq; Aenea & Anchisa sit dictus. Nā si ut Meccenas, Suffenas, Asprenas dicerentur, genitiuo casu nō AE lūtera, sed tis syllaba terminarentur. Inde olympe & tyranno acutam mediam syllabam dederunt, quia duabus longis sequentibus, primam breuem acui, noster sermo nō patitur. Sic genitiuus Achilli, & Vlyssi fecit, sic alia plurima. Nunc recentiores instituerunt, græcis nominibus græcas declinationes potius dare, quod tamen ipsum nō semper fieri potest. Mihi autem placet latinam rationem sequi, quousq; patitur decor. Neq; enim iam Calypsonem dixerim, ut lunonem, quanquam secutus anti quos C. Cæsar uitur hac ratione declinandi. Sed auctoritatem consuetudo superauit. In cæteris quæ poterunt utroq; modo non indecenter efferri, qui græcam figuram sequi malet, non latine quidem, sed cura reprehensionem loquetur. Simples uoces prima positione, id est natura sua constant, cōpositæ autē præpositionibus subiunguntur, ut innocens, interdum repugnantibus inter se duabus, quale est imperterritus, alioqui possunt aliquādo continuari duæ, ut incōpositus, reconditus, & quo Cicero uitur, subabsurdū, aut è duobus quasi corporibus coalescunt, ut maleficus. Nam ex

tribus, nostræ utiq; lingue non concesserim, quamuis capis Cicero dicat compositū esse ex cape & si uis, & inueniantur qui supercalia, eque tres partes orationis esse contendant, quasi luere per caprum: nam solæ aurilia, iam per suasum est esse ex sue oue et tauro. Et sanè ita se habet sacrū, quale apud Homerū quoq; est. Sed hæc non tam ex tribus q̄ ex particulis triū coeunt. Cæterū etiā ex præpositione, & duobus uocabulis dure uidetur struxisse Pacuuius:

Nerei repandrostrum incuruiceruicum pecus.

Iunguntur aut, aut ex duobus latinis integris, ut super fui & subter fugi, q̄q̄ ex integris an composita sint queritur: aut ex integro & corrupto, ut maleuolus: aut ex corrupto & integro, ut noctiuagus: aut duobus corruptis, ut pedisequus: aut ex nostro & peregrino, ut bicliniū: aut contra, ut epilogiū, & anticato, aut ex duobus peregrinis, ut epirhedū. Nam cum sit præpositio ἰδὴ græca rheda gallicum, nec Græcus tamen, nec Gallus utitur composito, Romanū suum ex utroq; alieno fecerūt. Frequenter aut præpositiones quoq; copulatio ista corrumpit, inde abstulit, aufugit, amisit, cum præpositio sit ab sola: & con, cum sit præpositio con, sic ignaui & erep, et similia. Sed res tota magis Græcos decet, nobis minus succedit, nec id fieri natura puto, sed alienis fauemus, ideo que cum κρυπτός mirati sumus, incuruiceruicum uix à risu defendimus. Propria sunt uerba, cum id significant, in quod primo denominata sunt. Translata, cum aliam natura intellectum, alium loco præbent. Vsitatis tutius utimur. Noua non sine quodam periculo fingimus. Nam si recepta sunt, modicam laudem afferunt oratori, repudiata, etiam in iocos exeunt. Audendum tamen, namq; ut Cicero ait, etiam quæ primo dura uisa sunt, usu molliuntur. Sed minime nobis concessa est ὀνομασθησῶς: quis enim ferat, siquid simile illi * merito laudatis ἀίψα εἶδος et σίγῃ λέγει & fingere audiamus? lam ne balare quidem, aut hinnire fortiter diceremus, nisi iudicio uetustatis niterentur. Est etiam sua loquentibus obseruatio, sua scrībentibus. Sermo constat ratione, uetustate, autoritate, cōsuetudine.

Ratio

Rationem præstat præcipue analogia, nonnunquam & etymologia. Vetera maiestas quædã, & ut sic dixerim, religio cõmendat. Auctoritas ab oratoribus uel historicis peti solet. Nam pœtas metri necessitas excusat nisi si quando nihil impediende in utroq; modulatione pedum alterum malunt, qualia sunt,

- Imo de stirpe recisum: &
- Aeriæ quo congeffere palumbes, &
- Silice in nuda,

Analogia.

& similia, cum summorũ in eloquentia uirorũ iudiciũ, pro ratione, et uel error honestus est, magnos duces sequẽtibis. Consuetudo uero certissima loquẽdi magistra, utendũq; planè sermone, ut numo, cui publica forma est. Omnia tamẽ hæc exigunt acre iudiciũ. Analogia præcipue, quam proxime ex Græco transferentes in latinũ, proportionẽ uocauerunt: Eius hæc uis est, ut id quod dubiũ est, ad aliquid simile, de quo non quæritur, referat, ut incerta certis probet. Quod efficitur duplici uia, comparatione similiũ, in extremis maxime syllabis (propter quod ea quæ sunt è singulis, negantur de bere rationẽ) et diminutione. Comparatio in nominibus, aut genus deprehendũ, aut declinationẽ. Genus, ut si quærat^rur funis masculinum sit, an foemininũ, simile illi sit panis. Declinatione, ut si ueniat in dubiũ, hac domu dicendũ sit, an hac domo, et domuũ an domorum, similia sunt domus, anis, manus. Diminutio genus modo detegũ. Et ne ab eodẽ exemplo recedã, funẽ masculinũ esse funiculus ostendũ. Eadem in uerbis quoq; ratio cõparationis, ut si quis antiquos secutus, feruere breui media syllaba dicat, deprehendatur uitiõse loqui, quod omnia quæ E et O literis fatendi modo terminantur, eadẽ si in infinitis E literã media syllaba acceperũt, utiq; productam habent, prandeo, pendeo, spondeo, prandere, pendere, spondere. Atq; O solam habent, dummodo per eandẽ literam in infinita exeãt, breuia sũt lego, dico, curro, legere, dicere, currere. Etiã si est apud Lucilium:

Feruet aqua et feruet, feruũt nunc, feruet ad annum.

Sed

Sed pace dicere hominis eruditissimi liceat, si feruū putat illi simi-
 le currū & legit, feruo dicitur, ut curro & lego, quod nobis inau-
 ditum est. Sed nō est hęc uera cōparatio: nam feruū illi simile fer-
 uū, quam proportionē sequenti dicere necesse est feruire, ut seruire.
 Prima quoq; aliquādo positio ex obliquis inueniūtur, ut memoria
 repeto cōuictos à me qui reprehēderāt, quōd hoc uerbo usus essem,
 pepigi. Nam id quidem dixisse summos autores confitebantur, ra-
 tionem tamē negabāt permittere, quia prima positio pacifcor, cum
 haberet naturā patiēdi, faceret tēpore pręterito pactus sum. Nos
 pręter autoritatem oratorū atq; historicorū, analogia quoq; hoc dē
 tum tuebatur. Nam cum in XII. tabulis legerimus, ni ūa pa-
 gunt, inueniebamus simile huic cadunt: Inde prima positio, etiam si
 uetustate exoleuerat, apparebat pago, ut cado: unde nō erat dubiū,
 sic pepigi nos dicere, ut cecidi. Sed meminimus, nō per omnia du-
 ci analogiæ posse rationē, cum sibi ipsa plurimis in locis repugnet.
 Quędam sine dubio conātur eruditi defendere, ut cum deprehen-
 sum est lepus & lupus simili positione, quantum casibus numerūq;
 dissentiant, ūa respondent, non esse paria: quia lepus epicœnū sit,
 lupus masculinū, quanq̄ Varro, in eo libro quo inūia Romanę ur-
 bis enarrat, lupū fœminam dici, Enniū, Pictorēq; Fabiū secutus.
 Illi autē ijdem cum interrogātur, cur aper apri, & pater patris fa-
 ciat, illud nomen positū, hoc ad aliquid esse contendunt. Pręterea
 quoniam utrunq; à Gręcis ductū est, ad eam rationē recurrūt, ut
 πατρὸς patris, ἀπίρον apri faciat. Illa tamen quo modo effugiet,
 ut nomina quāuis fœminina, singulari nominatiuo uis finita, nunq;
 genitiuo casu in ris syllabā terminātur, faciat tamen Venus Vene-
 ris. Item cum E S literis finita per uarios exeant genitiuos, nunq; ta-
 mē eadem ris syllaba terminatos, Ceres cogat dici Cereris? Quid
 uero, quę tota positionis eius dē in diuersos flexus exeunt: cū Alba
 faciat albanus & albensis, uolo uolui & uolauī. Nam pręterito qui-
 dem tempore, uarie formari uerba prima persona o littera termi-
 nata, ipsa analogia confuetur. Siquidem faciō cado cecidi, spondeo

sponendi, pingo pinxi, lego legi, pono posui, frāgo fregi, laudo lau-
 daui. Non enim cum primum fingerentur homines, analogia de-
 missa caelo, formam loquendi dedit, sed inuēta est postquam loque-
 bantur, & notatū in sermone, quid quo modo caderet. Itaq; non ra-
 tione nititur, sed exemplo, nec lex est loquendi, sed observatio, ut
 ipsam analogiam nulla res alia fecerūt, quā consuetudo. Inhæret
 tamē quidā molestissima diligentiae peruersitate, ut audaciter potius
 dicant, q̄ audacter, licet omnes oratores aliud sequātur, & emica-
 uūt non emicuit, & conire non coire. His permittamus et audiuisse,
 & sciuisse, et tribunale, & facilius dicere, frugalis quoq; fit apud
 illos non frugi, nam quo alio modo fiat frugalitas? lidem centū mil-
 lia nummūm, & fidem deūm ostendant, duplices quoq; solœcismos
 esse, quādo & casum mutant & numerum. Nesciebamus enim, ac
 non cōsuetudini & decori seruebamus, sicut in pluribus, quæ Tul-
 lius in oratore diuine, ut omnia, exequitur. Sed Augustus quoque
 in epistolis ad C. Cæsarem scriptis emendauit, quod is calidū dice-
 re, q̄ calidum malū, non quia illud non sit latinū, sed quia sit odio-
 sum, & ut ipse græco uerbo significauit $\pi\epsilon\pi\iota\sigma\pi\upsilon\upsilon\upsilon$. Atqui hanc qui-
 dam $\delta\phi\theta\delta\lambda\tau\epsilon\tau\epsilon\tau\upsilon$ solam putant, quam ego minime excludo: Quid
 enim tam necessariū, quā certa locutio? imō inherendū ei iudico
 quoad licet, diu etiā mutantibus repugnandū, sed abolita atq; abro-
 gata retinere, insolentiae cuiusdā est, & friuolae in paruis iactan-
 tiae. Multū enim est literatus, qui sine aspiratione & producta se-
 cūda syllaba salutauit, auete (est enim) & caleface dixerūt potius,
 q̄ quod dicimus & cōseruauisse. lis adiciat face, et dice, & similia.
 Recta est hæc uia, quis negat? sed adiacet & mollior, et magis trā-
 ta. Ego tamen non alio magis angor, q̄ quod obliquis casibus ducti,
 etiā primā sibi positionē nō inuenire, sed mutare permittūt, ut cum
 ebur et robur uia dicta ac scripta in summis autoribus, in o lnerā
 secūde syllabæ transferūt, quia sit roboris & eboris. Sulfur autē &
 guttur v lnerā in genitiuo seruent, ideoq; iecur etiā & femur con-
 trouersiam fecerunt, quod nō minus est licentiosum, q̄ si sulfuri &
 gutturi

gutturi subijcerent, in genitiuo literã o mediã, quia esset eboris & roboris, sicut Antonius Gnifo, qui robor quidem & ebur atq; etiam marmur fatetur esse, uerũ fieri uult ex his robura, ebur, marmura. Quod si animaduierent literarũ affinitatẽ, scirent sic ab eo quod est robor, roboris fieri, quomodo ab eo quod est miles, limes, milis, limitis, iudex, uindex, iudicũ, uindicis, et quæ supra iam attingi. Quid? nõ similes quoq; (ut dicebã) positiones, in longe diuersas figuras per obliquos casus exeunt, ut uirgo, luno, fufus, lufus, cuspis, puppis, & mille alia, cũ illud etiã accidat, ut quædã pluraliter nõ dicatur, quædã contra singulari numero, quædã casibus careant, quædam a primis statim positionibus tota mutantur, ut Iupiter. Quod uerbis etiam accidit, ut fero, tuli, cuius præteritũ perferum, & ulterius non inueniuntur. Nec plurimũ refert, nulla hæc, an prædura sint. Nã quid progenies genitiuo singulari, quid spes plurali faciet? Quõ aut quire et ire, uel in præterita pauedi modo, uel in participia trãsbũt? Quid de alijs dicã, cũ senatus seuatus senatus, an senatus senati senato faciat, incertũ sit? Quare mihi nõ inuenuste dici uidetur, aliud esse latine, aliud grãmaticè loqui. Hæc de analogia nimis. Etymologia, quæ uerborũ originem inquirũ, à Cicerone dicta est notatio, quia nomẽ eius apud Aristotelẽ inuenitur $\sigma\upsilon\mu\beta\omicron\lambda\omicron\nu$, quod est nota: nam uerbũ ex uerbo ductũ, id est ueriloquiũ, ipse Cicero qui finxit, reformidat. Sunt qui uim potius intuiti, originationẽ uocet. Hæc habet aliquãdo usum necessariũ quoties interpretatione res, de qua quæritur, eget, ut cũ M. Cælius se esse hominẽ frugi uult probare, nõ quia abstinẽs sit (nam id ne mētiri quidẽ poterat) sed quia utilis multis, id est fructuosus, unde sit dicta frugalitas. Ideoq; in definitionibus assignatur etymologiæ locus. Nonnunq; etiã barbara ab emendatis conatur discernere, ut cũ triquetra dici Sicilia, an triquedra, meridie, an medidie oporteat, quæritur, aliãq; quæ cõsuetudini seruiũt. Cõtinet aut in se multã eruditionẽ, siue illa ex Græcis orta tractemus, quæ sunt plurima, præcipueq; æolica ratione, cui est sermo noster simillimus, decli-

Etymologia

nata, siue ex historiãrũ ueterum notitiã nomina hominũ, locorum, gentium, urbium, requiramus, unde Bruti, Publicolæ, Pithici, cur Latiũ, Italia, Beneuentũ, quæ capitolium, et collẽ quirinalẽ, & Argiletum appellãdi ratio. Iam illa minora, in quibus maxime studio si eius rei fatigãtur, qui uerba paulũ declinata uarie & multipliciter, ad ueritatẽ reducũt, aut correptis, aut porrectis, aut adiectis, aut detractis, aut permutatis literis syllabis, ue. Inde prauis ingenijs ad foedissima usq; ludibria dilabuntur: Sic ne consul à consulẽdo, an à iudicãdo. Nam & hoc cõsulere ueteres uocauerunt. Vnde adhuc remanet illud, rogat boni cõsulas, id est bonũ iudices. Senatui nomen dederit ætas: nam ijdem patres sunt, & rex & rector, & alia plurima indubitata, nec abnuerim tegulæ, regulæq; & similitum his, rationẽ. Iam sit & classis à calãdo, & lepus leuipes, & uulpes uolipes, & etiam interpretationẽ rectã sequendam, improbandã contrariam, ne à contrarijs aliqua si namus trahi, ut lucus, quia umbra opacus parũ luceat, et ludus, quia sit longissime ab lusu, & dis quæ minime diues, etiã ne hominẽ appellari, quæ sit humo natus, quasi uero nõ omnibus animalibus eadẽ origo, aut illi primi mortales ante nomen imposuerint terræ quã sibi, & uerba ab aere uerberato. Pergamus, sic perueniemus eousq; ut stella luminis stilla credatur, cuius etymologiæ autorẽ clarũ sane in literis nominari in ea parte qua à me reprehẽditur, inhumanum est: qui uero talia libris complexi sunt, nomina sua ipsi inscripserunt, ingenio seq; sibi uisus est Caius cælibes dicere ueluti cælitẽs, quod onere grauissimo uacent, id' que græco argumento iuuit: ñ id' uero enim eadẽ de causa dici affirmat. Nec ei cedit Modestus in inuentione. Nam quia Cælo Saturnus genitalia absciderit, hoc nomine appellatos, qui uxore careant. At Lælius pituitam, quia petit uitam. Sed cui nõ post Varronem sit uenia? qui agrum quod in eo agatur aliquid, & graculos quia gregatim uolent, dictos Cicero ni persuadere uoluit (ad eum enim scribit) cum alterũ ex græco sit manifestum duci, alterũ ex uocibus auium, sed hoc tanti sunt uertere, ut

re, ut merula, quia sola uolat, quasi mera uolās nominaretur. Quidam non dubitauerūt etymologiae subijcere omnē nominis causam, ut ex habitu, quemadmodū dixi, lōgos et ruffos, ex sono strepere, murmurare, etiam deriuata, ut à uelocitate dicitur uelox, & composita pleraq; his similia, quæ sine dubio aliunde originē ducūt, sed arte non egent: cuius in hoc opere non est usus nisi in dubijs.

De uetustis uerbis, & quibus uer-

bis sit utendum.

Caput XI.

Verba et à uetustate repeit̃a non solū magnos assertores habēt, sed etiam afferūt orationi maiestatem aliquā non sine delectatione: nam & autoritatem antiquitatis habent: & quia intermissa sunt, gratiā nouitati similit̃ parant. Sed opus est modo, ut neq; crebra sint hæc, nec manifesta, quia nihil est odiosius affectatione, nec utiq; ab ultimis & iam obliteratis repeit̃a tēporibus, qualia sunt toper, & antigerio, & exanclare, & prosapia, & Saliorū carmina uix sacerdotibus suis satis intellecta. Sed illa mutari uetat religio, & consecratis utendū est. Oratio uero cuius summa uirtus est perspicuitas, q̃ sit uitiōsa, si egeat interprete. Ergo ut nouorum optima erunt maxime uetera, ita ueterū maxime noua. Similis circa autoritatem ratio. Nam etiā si potest uideri nihil peccare, qui utitur his uerbis, quæ summi autores tradiderūt, multiū tamen refert, non solum quid dixerint, sed etiam quid persuaserint. Neq; enim tiburchinabūdum et lurhabundū iam in nobis quisquā ferat. Licet Cato sit autor. Nec hos lodices, q̃q; id Pollioni placeat, ne gladiola, atqui Messala dixit, nec paricidatū, quod in Coelio uix tolerabile uidetur, nec collos mihi Caluus persuaserit, quæ nec ipsi iam dicerēt.

De consuetudine

Caput XII.

Superest igitur consuetudo: nam fuerūt penē ridiculū, malle sermonē, quo locuti sint homines, quāquam quo loquatur, & sanē quid est aliud uetus sermo, quāquam uetus loquendi cōsuetudo? Sed huic ipsi necessarium est iudiciū, constituendūq; in primis id ipsum, quid sit quod consuetudinē uocemus: quæ si ex eo quod plures faciunt, no-

men accipiat, periculofissimum dabit præceptum, non orationi modo, sed (quod maius est) uitæ. Vnde enim tantum boni, ut pluribus quæ recta sunt placeat? Ignor ut uelli, et comã in gradus frangere, et in balneis per potare, quãlibet hæc inuaserint ciuitatẽ, nõ erũ cõsuetudo, qã nihil horũ caret reprehẽsione, at lauamur, et tõdemur, & cõiuuimus ex cõsuetudine. Sic in loquẽdo, nõ si quid uitiose multis in se derit, pro regula sermonis accipiendũ erit. Nam ut transeã quemadmodũ uulgo imperiti loquũtur, tota sepe theatra, & omnẽ circi turbã exclamasse barbãre scimus. Ergo cõsuetudinẽ sermonis, uocabo cõsensum eruditorũ, sicut uiuendi, consensum bonorũ.

De orthographia.

Caput XIII.

Nunc quoniã diximus, quæ sit loquendi regula, dicendum quæ scribentibus custodiẽda, quod Græci ὀρθογραφίαν uocãt, nos recte scribendi scientiam nominemus. Cuius ars non in hoc posita est, ut nouerimus quibus quæq; syllaba literis constet. Nam id quidem infra grammatici officium est, sed totam, ut mea fert opinio, subilitatẽ, in dubijs habet, ut longis syllabis omnibus apponere apicem ineptissimum est, quia plurimæ natura ipsa uerbi, quod scribitur, patet, sed interim necessariũ cum eadẽ litera alium atq; aliũ intellectum, prout correpta, uel producta est, faciũ, ut malus, utrũ arborem significet, an hominem an bonũ, apice distinguũtur: palus aliud priore syllaba longa, aliud sequenti significat, & cum eadem litera nominatiuo casu breuis, ablatiuo longa est. Vtrum sequamur plerunq; hac nota monendi sumus. Similiter putauerunt illa quoq; seruanda discrimina, ut ex præpositionem, si uerbum sequeretur specto, adiecta secundæ syllabæ s litera, exspecto, sed si pecto, remota s scriberemus. Illa quoq; seruata est à multis differentia, ut ad cum esset præpositio D literam, cum autem coniunctio r acciperet. Itemq; cum si tempus significaret, per Q, si comẽnem per C, si uero causam per Q, ac duas sequentes vv scriberetur. Frigidiora his alia, ut quicquid C quartũ haberet, ne interrogare bis uideremur. Et quotidie nõ cotidie, ut fit quot diebus. Verum hæc iam etiã inter ipsas

ipsas ineptias euauerunt. Quæri solet in scribendo, præpositiones, sonum quem iunctæ efficiunt, an quem separatæ, obseruare conueniet, ut cum dico obtinuit, secundam enim B litteram ratio postulat, aures magis audiunt P. Et immunit illud n: quod ueritas exigit, sequentis syllabæ sono uictum, M gemina commutatur. Est etiã in diuidendis uerbis obseruatio, mediam litteram consonantem priori, an sequenti syllabæ adiungas. Aruspex enim, quia pars eius posterior à spectando est, S litteram terciæ dabimus, abstemius quia ex abstinentia temeti composita uox est, primæ relinquetur. Nam K quidem in nullis uerbis utendum puto, nisi quæ significat, etiam ut sola ponatur. Hoc eo non omisi, quod quidam eam quoties A sequatur necessariam credunt, cum sit C littera, quæ ad omnes uocales uim suam perferat. Verũ orthographia quoq; consuetudini seruã ideoque sæpe mutata est. Nam illa uetustissima transeo tempora, quibus & pauciores litteræ, nec similes his nostris earum formæ fuerunt, & uis quoq; diuersa, sicut apud Græcos O littera, quæ interim longa ac breuis, ut apud nos, interim pro syllaba, quam nomine suo exprimit, posita est, & latinis ueteribus D plurimis in uerbis ultimam adiectã, quod manifestũ est etiã ex colũna rostrata, quæ est Iulio in foro posita. Interim G quoq; ut in puluinari Solis qui colitur iuxta ædem Quirini, uesperug. quod uesperuginẽ accipimus. De mutatione etiã litterarũ, de qua supra dixi, nihil repetere hic necesse est. Fortasse enim sicut scribebant, etiã uia loquebãtur. Semiuocales geminare, diu nõ fuit usitatissimi moris, atq; econtrario usq; Actiũ & ultra, porrectas syllabas geminis, ut dixi, uocalibus scripserunt. Diutius durauit, ut E i iungendis eadẽ ratione, qua Græci i, ueteretur, ea casibus, nũmerisq; discreta est, ut Luciliº præcipit.

Iam puerei uenere E postremum factio atq; I,

Vi puerei plures fiant, ac deinceps.

Idem.

Mendacem, fureiq; addes E, cum dare furi

Iusseris.

Quod quidem cum superuacuum est, quia I tam longæ quàm breuis

naturam habet, tum incommodū aliquando. Nam in ijs, quæ proximam ad ultimā litteram E habebūt & I longa terminantur, illam rationem sequentes utemur E gemina, qualia sunt hæc aurei, argentei, & similia. Idq; ijs præcipue, qui ad lectionē instituētur, etiam impedimēto erit, sicut in græcis accidit adiectione I litteræ, quam non solū datiuis casibus in parte ultima ascribūt, sed quibusdā etiā interponūt, ut in *luisiu*, quia etymologia ex diuisione in trisyllabis facta desideret eam litterā. Ai syllabā, cuius secundā nunc E litterā ponimus, uarie per A & I efferebāt, quidam semper, ut græci, quidam singulariter tantum, cum in datiuū, uel geniuū casum incidissent: Vnde *Pictai uestis*, & *aulai Vergilius amantissimus uetustatis carminibus inseruit*. In iisdem plurali numero E utebantur, hi *Syllæ*, *Galbæ*. Est in hac quoq; parte *Lucilij præceptum*, quod quia pluribus explicatur uersibus, si quis parū credat, apud ipsum in nono requirat. Quid, quod *Ciceronis* tēporibus, paulūq; infra, ferē quoties S littera media uocaliū longarū, uel subiecta longis esset, geminabatur? ut *caussæ*, *cassius*, diuisiones, quomodo & ipsum, & *Virgiliū* quoq; scripsisse manus eorū docent. Atqui paululū superiores etiam illud, quod nos gemina dicimus, iussi, una dixerunt, iusi. Etiā optimus, maximus, ut mediā I litterā, quæ ueteribus u fuerat, acciperēt, C. primū *Cæsaris* inscriptione traditur factū. Hæc nūc E littera terminamus, at ueterū comicorū adhuc libris inuenio, heri ad me uenit, quod idem in epistolis *Augusti*, quas sua manu scripsit, aut emendauit, deprehēditur. Quid, nō *Cato Censorius*, dicam & faciā, dicem & faciē scripsit, eundemq; in cæteris, quæ similiter cadūt modum tenuit? quod & ex ueteribus eius libris manifestū est. Et à *Messala* in libro de S littera positū sibi, & quæ scriptum in multorū libris est. Sed an hoc uoluerint autores nescio, T. *Liuiū* ita his usum ex *Pediano* comperi, qui & ipse eū sequebatur, hæc nos I littera finimus. Quid dicā uortices, & uorsus, cæteraq; ad eūdem modū, quæ primo *Scipio Africanus* E litteram secundam uertisse dicitur: Nostri præceptores ceruom seruomq; v

O literis scripserūt, quia subiecta sibi uocalis in unum sonū coalescere, & confundi nequiret, nunc v gemina scribūtur ea ratione quam reddidi, neutro sanè modo uox, quā sentimus, efficitur. Nec inutiliter Claudius æolicā illā F ad hos usus literā adiecerat. Illud nunc melius, quod cui tribus quas proposui literis enotamus, in quo pueris nobis ad pingue sanè sonū, quōi utebātur, tantū ut ab illo qui distingueretur. Quid quæ scribūtur aliter q̄ enuntiātur? Nam & Caius C. litera notatur, quæ inuersa mulierem declarat, quia tam Caias esse uocatas, quā Caios, etiam ex nuptialibus sacris apparet. Nec Cneus eam literā in prænomini nota accipit, quæ sonat, & columna, exempta n; et consules geminata eadē litera S S. legimus C O S S. & suburra cum tribus literis notatur, C tertiam ostendit. Multa sunt generis huius. Sed hæc quoque uereor, ne modū iam parue quæstionis excesserint. Iudiciū aut suum grāmaticus interponat his omnibus. Nam hoc ualere plurimum debet. Ego uero quod cōsuetudo obinuerit, sic scribendū quicq; iudico quo modo sonat. Hic enim est usus literarū, ut custodiant uocem, & uelut depositum reddāt legentibus. Itaque id exprimere debent, quod dicturi sumus. Hæ ferè sunt emēdate loquendi, scribendiq; partes, duas reliquas, significāter ornateq; dicendi, non equidē grāmaticis aufero: sed cum mihi officia rhetoris supersint, maiori operi reseruo. Reddit aut illa cogitatio, quosdā fore, qui hæc quæ diximus, parua nimium, & impedimēta quoque; maius aliquid agēdi, putent. Nec ipse usq; ad extremā anxietatē, & ineptas caullationes descēdendum, atq; his ingenia concidi, & comminui credo. Sed nihil ex grammatica nocuerit, nisi quod superuacū est. An ideo minor est M. Tullius orator, quod idē artis huius diligētissimus fuit, et in filio, ut in epistolis apparet, recte loquendi usquequaq; asper quoque; exactor? aut uim C. Cæsaris fregerunt edni de analogia libri? aut ideo minus Messala nitidus, quia quosdam totos libellos, non de uerbis modo singulis, sed etiam literis, dedit? Non obstant hæc disciplina per illas euntibus, sed circa illas hærentibus.

De lectione pueri Caput XIII.

Superest lectio, in qua puer ut sciat, ubi suspendere spiritum de-
 beat, quo loco uersum distinguere, ubi claudatur sensus, unde in-
 cipiat, quando attollenda, uel submittenda sit uox, quid quoque fle-
 xu, quid lentius, celerius, concitatius, lenius dicendum, demonstra-
 ri nisi in opere ipso non potest. Vnum est igitur quod in hac parte
 præcipiam, ut omnia ista facere possit intelligat. Si autem in pri-
 mis lectio uirilís, & cum suauiate quadam grauis, & non quidem
 prosæ similis, quia carmen est, & se poetæ canere testantur, non
 tamen in canticum dissoluta, nec psalmate, ut nunc à plerisque fit,
 effœminata. De quo genere optime C. Cæsarem prætextatum ad
 huc, accepimus dixisse, si cantas, male cantas, si legis cantas. Nec
 prosopopœias, ut quibusdam placet, ad comicum morem pronun-
 tiari uelim: Esse tamen flexum quendam, quo distinguantur ab ijs,
 in quibus poetæ persona sua utentur. Cætera admonitione magna
 egent, in primis, ut teneræ mentes tracturæ que altius quicquid
 rudibus & omnium ignari infederit, non modo quæ diserta, sed
 uel magis quæ honesta sunt discant. Ideo que optime institutum
 est, ut ab Homero, atque Vergilio lectio inciperet, quanguam ad
 intelligendas eorum uirtutes, firmiori iudicio opus esset. Sed huic
 rei superest tempus, nec enim semel legentur. Interim & sublimi-
 tate heroici carminis animus assurgat, & ex magnitudine rerum
 spiritum ducat, & optimis imbuatur. Viles tragœdiæ, alunt et ly-
 rici, si tamen in ijs non autores modo, sed etiam partes operis ele-
 geris. Nam & Græci licenter multa, & Horatium in quibusdam
 nolim interpretari. Elegia uero utique quæ amat, & hendecasyll-
 laba, & quibus sunt commata Sotadeorum (Nam de Sotadæis ne
 præcipiendum quidem est,) amoueantur, si fieri potest: si minus,
 certe ad firmiter ætatis robur referuentur. Comœdiæ, quæ pluri-
 mum ad eloquentiam conferre potest, cum per omnes personas
 & affectus eat, quem usum in pueris putem, paulo post suo loco
 dicam. Nam cum mores in tuto fuerint, inter præcipua legenda
 erit.

erit, de Menandro loquor, nec tamen excluderim alios. Nam latini quoque autores afferent utilitatis aliquid. Sed pueris, quæ maxime ingenium alant atque animum augeant, prælegenda, ceteris quæ ad eruditionem modo pertinent, longa ætas spatium dabit. Multum autem ueteres etiam latini conferunt, quanquam plerique plus ingenio quam arte ualuerunt, in primis copiam uerborum, quorum in tragœdijs grauitas, in comœdijs elegantia, et quidam uelut atticismos, inueniri potest. Oeconomia quoque in his diligentior, quam in plerisque nouorum erit, qui omnium operum solam uirtutem, sententias putauerunt. Sanctitas certe, et ut sic dicam, uirilitas ab his petenda, quædo nos in omnia deliciarum uitia, dicendi quoque ratione, defluximus. Denique credamus summis oratoribus, qui ueterum poemata, uel ad fidem causarum, uel ad ornamentum eloquentiæ assumunt. Nam præcipue quidem apud Ciceronem, frequenter tamen apud Asinium etiam, et ceteros, qui sunt proximi, uidimus Ennii, Actii, Pacuuij, Lucilij, Terentij, Cæcilij, et aliorum inferi uersus, summa non eruditionis modo gratia, sed etiam iucunditatis, cum poetis uoluptatibus aures à forensi asperitate respirent, quibus accedit non mediocris utilitas, cum sententijs eorum, uelut quibusdam testimonijs, quæ proposuere confirmant. Verum priora illa ad pueros magis, hæc sequentia ad robustiores pertinebunt: cum grammaticis amor, et usus lectionis, non scholarum temporibus, sed uita spatium terminetur. In prælegendo, grammaticus et illa quidem minora præstare debent, ut partes orationis reddi sibi soluto uersu desideret, et pedum proprietates, quæ adeo debent esse notæ in carminibus, ut etiam in oratoria compositione desiderentur, deprehendantque: quæ barbara, quæ impropria, quæ contra legem loquendi sunt posita, non ut ex his utique improbentur poetæ: quibus quia plerumque seruire metro coguntur, adeo ignoscitur, ut uita ipsa alijs in carmine appellationibus nominetur. Metaplasmos enim, et schematismos, et schemata (ut dixi) uocamus, et laudem uirtutis necessitati damus. Sed ut commoneat artificialium, et memoriæ agere. Id quoque inter prima rudimenta

menta non inutile, demonstrare quot quæq; uerba modis intelligenda sint. Circa glossemata etiam, id est, uoces minus usitatas, non ultima eius professionis diligentia est. Enim uero maiore cura iam doceat tropos omnes, quibus præcipue nõ poema modo, sed etiã oratio ornatur, schemata utraq; id est, figuras, quæq; λέξεις, quæ quæ ἁπορίαι uocantur, quorũ ego sicut troporũ tractatũ in eum locum differo, quo mihi de ornatu orationis dicendũ erit. Præcipue uero illa infigat animis, quæ in œconomia uirtus, quæ in decoro rerum, quid personæ cuiq; conuenerit, quid in sensibus laudãdum, quid in uerbis, ubi copia probabilis, ubi modus. His accedat enarratio historiarum, diligens quidẽ illa, non tamen usq; ad superuacũ laborem occupata. Nam receptas, aut certe claris oratoribus memoratas exposuisse, satis est. Persequi quidẽ quod quisq; unq̃ uel cõtemptissimorũ hominũ dixerit, aut nimis miseris, aut inanis iactantiæ est, & detinet, atq; obrũ ingenia, melius alijs uacatura. Nam qui oēs etiam indignas lectione scedas excutit, anilibus quoq; fabulis accommodare operam potest. At qui pleni sunt eiusmodi impedimẽtis grammaticorum cõmentarij, uix ipsis, qui cõposuerunt, satis noti. Nam Didymo quoq; quo nemo plura scripsit, accidisse comperit, ut eũ historis cuidã tanq̃ uanæ repugnaret, ipsius proferretur liber, qui eam cõinebat, quod euenit præcipue in fabulosis usq; ad ridicula, quædam etiã pudenda, unde improbißimo cuiq; pleraq; fingendi licentia est, adeo ut de libris totis, et autoribus, ut succurrat, mentiatur tuto, quia inueniri, qui nunq̃ fuere, nõ possunt. Nam in notioribus frequentißime deprehenduntur à curiosis. Ex quo mihi inter uirtutes grammatici habebitur, aliqua nescire.

De officio grammatici, & quæ primordia sint dicendi.

Caput XV.

ET finis quidẽ sunt partes duæ, quas hæc professio pollicetur, id est, ratio loquendi, & enarratio autorũ, quarũ illã methodicẽ, hanc historiceũ uocant. Adijciamus tamen eorũ curã & quædam dicendi primordia, quibus ætates nondũ rhetorem capientes instituant.

instituat. Igñtur Aesopi fabellas, quæ fabulis nutricularũ proxime succedunt, narrare sermone puro, & nihil se supra modũ extollente, deinde eandẽ gracilitatẽ stylo exigere condiscant, uersus primo soluere, mox mutatis uerbis interpretari, tum paraphrasi audacius uertere, quia & breuiare quæ dã, & exornare, saluo modo poetæ sensu, permittuntur. Quod opus, etiã consummatis professoribus difficile, qui cõmode tractauerint, cuicumq; discendo sufficiet. Sententiæ quoq; & chriæ, & ethologiæ, subiectis dictorũ rationibus, apud grammaticos scribantur, quia inuitiũ ex lectione ducũt. Quorum omniũ similis est ratio, forma diuersa, quia sententiã uniuersalis est uox, ethologia personis continetur. Chriarum plura genera tradũtur. Vnum simile sententiæ, quod est positiũ in uoce simplici, dixit ille, aut dicere solebat. Alterũ quod est in respondendo, interrogatus ille, uel cum hoc ei dictũ esset, respondit. Tertiũ huic nõ dissimile, cum quis nõ dixisset, sed aliquid fecisset, etiam in ipsis factis chriam putant, ut Crates, cum indoctũ puerũ uidisset, pædagogũ eius percussit. Et aliud penẽ par ei, quod tamen eodem nomine appellare non audent, sed dicunt *χρησθεσ*, ut Milo, quem uinulũ assueuerat ferre, taurum ferebat. In his omnibus & declinatio per eosdem ducitur casus, & tam factorũ q̃ dictorũ ratio est. Narratiuinculas à poetis celebratas, notitiæ causa non eloquentiæ, tractãdas puto. Cætera maioris operis ac spiritus, latini rhetores relinquendo, necessaria grammaticis fecerunt: Græci magis operũ suorum & onera, & modum norunt.

An oratori futuro necessaria sit plurimum
artium scientia.

Caput XVI.

Hæc de grãmatica q̃ breuissime potui, nõ ut omnia dicerẽ, selectatus, qđ infinitũ erat, sed ut maxime necessaria, nũc de cæteris artibus, quibus instituendos prius quã tradantur rhetori, pueros existimo, strictim subiungã, ut efficiatur orbis ille doctrinæ, quam greci *ἐπιχρηστικὴν* uocãt. Nam iisdem ferẽ annis, aliarum quoq; disciplinarũ studia ingredienda sunt: quæ quia & ipsæ
artes

artes sunt, & esse perfecta sine his orandi sciētia nō potest, nec rursus ad efficiendū oratorē satis ualēt solæ, an sint huic operi necessariæ, quæriur. Nam quid, inquit, ad agendā causam, dicendā uel sententiā pertinet scire, quemadmodū data linea cōstituti, triangula æquis lateribus possint. Aut quo melius, uel defendet reū, uel reget consilia, qui cūharæ sonos nominibus, & spatijs distinxerūt? Enumeret fortasse multos, quālibet utiles foro, qui nec geometren audiuerunt, nec musicos, nisi hac communi uoluptate aurium, intelligant. Quibus ego primū hoc respondeo, quod & M. Cicero scripto ad Brutū libro frequētius testatur, non eum à nobis institui oratorem, qui sit, aut fuerit, sed imaginem quandā concepisse nos animo perfecti illius, ex nulla parte cessantis. Nam & sapientem formātes, eū qui sit futurus cōsummatus undiq;, & (ut dicūt) mortalis quidam deus, nō modo cognitiōne celestiu uel mortaliū putāt institutendum, sed per quædā parua sanē, si ipsa demū æstimes, ducūt, sicut exquisitas interim ambiguitates, nō quia ceratimæ, aut crocodilinæ possint facere sapientē, sed quia illū ne in minimis quidem oporteat falli. Similiter oratorē, qui debet esse sapiens, nō geometres faciet, aut musicus, quæq; his alia subiungā, sed hæc quoq; artes, ut sit cōsummatus, iuuabūt. Nisi forte antidotū quidē, atq; alia, q̄ morbis, aut uulneribus medetur, ex multis atq; interim contrarijs quoq; inter se effectibus cōponi uidem⁹, quorū ex diuersis fit illa mixtura una, quæ nulli earū similis est, qbus cōstat, sed proprias uires ex oībus sumit, & muta animalia mellis illū, inimitabile humanæ rationi, sapore, uario florū ac succorū genere perficiūt, nos mirabimur, si oratio, qua nihil præstātius homini dedit prouidentia, pluribus artibus eget? quæ etiam cum se non ostendunt in dicendo, nec proferunt, uim tamen oculiā suggerunt, & tacitæ quoq; sentiuntur. Fuit aliquis sine his disertus, at ego oratorem uolo. Non multū adijciunt, sed utiq; non erūt totum, cui uel parua deerunt, & optimum quidem hunc esse conueniet, cuius etiam si in arduo spes est, nos tamen præcipiamus omnia, ut saltem plura fiant. Sed cur deficiat ani-

ciat animus? natura enim perfectum oratorem esse non prohibet.
Turpiusq; desperatur, quicquid fieri potest.

De musica & eius laudibus. Caput XVII.

A Tq; ego uel iudicio ueterū poterā esse contentus. Nā qui igno-
rat musicen (ut de hac primū loquar) tantū illis iam antiquis
tēporibus nō studij modo, uerū etiam uenerationis habuisse, ut ijdem
musici, & uates, & sapientes iudicarentur? Mutā alios, Orpheus et
Linus, quorū utrunq; dijs genitum, alterū uero, quod rudes quoq;
atq; agrestes animos admiratione mulceret, nō feras modo, sed sa-
xa etiā, syluasq; duxisse, posteritatis memoria traditū est. Et Ti-
magenes autor est, omnium in literis studiorum antiquissimā musi-
cen exiisse. Et testimonio sunt clarissimi poētæ, apud quos inter
regalia conuiuia laudes heroum ac deorū ad citharam canebantur.
Iopas ille Virgilij, nonne canit errantem lunam, solisq; labores, &
cætera? quibus certe palam confirmat autor eminentissimus, musi-
cen cum diuinarum etiā rerum cognitione esse coniunctā, quod
si datur, erit etiā oratori necessaria, siquidē (ut diximus) hæc quoq;
pars, quæ ab oratoribus relicta, à philosophis est occupata, nostri
operis fuit, ac sine omnium taliū scientia, nō potest esse perfecta elo-
quētia. Atq; claros nomine sapientiæ uiros, nemo dubitauerit studio-
sos musicæ fuisse, cū Pythagoras, atq; eum secuti, acceptā sine du-
bio antiquius opinionē uulgauerint, mundū ipsum eius ratione, es-
se compositū, quam postea sit lyra imitata. Nec illa modo contentū
dissimiliū cōcordia, quam uocant harmoniam, sonum quoq; his motū
bus dederunt. Nam Plato cū in alijs quibusdam, tum præcipuè in
Timæo, ne intelligi quidem, nisi ab ijs, qui hæc quoq; parte discipli-
næ diligēter perceperint, potest. Quid de philosophis loquor? quo-
rum fons ipse Socrates iam senex institui lyra non erubescerat.
Duces maximos & fidibus, & tibijs cecinisse traditum, & exerci-
tus Lacedæmoniorum musicis accensos modis. Quid autem aliud
in nostris legioibus cornua, ac tubæ faciūt quorū cōcētus quāto est
uehementior, tantū Romana in bellis gloria cæteris præstat. Non
igitur

igitur frustra Plato ciuili uiro, quem πολιτικόν uocant, necessariā musicen credidit. Et eius sectæ, quæ alijs seuerissima, alijs asperri-
 ma uidetur, principes, in hac fuere sententia, ut existimarēt sapiē-
 tum aliquos nonnullā operā his studijs accōmodaturos. Et Lycur-
 gus durissimarū Lacedæmonijs legum autor, musices disciplinam
 probauit. Atq; eam natura ipsa uidetur ad tolerandos facilius labo-
 res, uelut muneri nobis dedisse. Siquidē & remigē cātus hortatur,
 nec solū in ijs operibus, in quibus pluriū conatus, præeunte aliqua
 iucunda uoce conspirat, sed etiā singulorū fatigatio, quālibet se ru-
 di modulatione solatur. Laudē adhuc dicere artis pulcherrimæ ui-
 deor, nondū tamē eā oratori cōiungere. Trāseamus igitur id quoq;
 quod grāmaticæ quondā, ac musice iunctæ fuerūt. Siquidē Archi-
 tas, atq; Aristoxenus, etiam subiectā grāmaticen musicæ putauer-
 runt, & eosdem utriusq; rei præceptores fuisse, cum Sophron ostē-
 dīs, mimorū quidem scriptor, sed quē Plato adeo probauit, ut sup-
 positos capiti libros eius, cum moreretur, habuisse tradatur, tū Eu-
 polis, apud quē Prodamus & musicen, & lueras docet. Et Mari-
 cas qui est Hyperbolus, nihil se ex musicis scire, nisi lueras confite-
 tur. Aristophanes quoq; nō uno libro, sic institui pueros antiquitus
 solitos esse demonstrat. Et apud Menandrum in Hypobolimæo se-
 nex, qui reposcēt filii patri uelut rationē impendiorū, quæ in edu-
 cationem contulerat, opponens se, psaltis, & geometrijs multa dicit
 dedisse. Vnde etiā ille mos, ut in cōuiujs post cœnā circūferretur
 lyra: cuius cum se imperitū Themistocles confessus esset, ut uerbis
 Ciceronis utar, habitus est indoctior. Sed ueterū quoq; Romanorū
 epulis fides ac tibias adhibere moris fuit. Versus quoq; Saliorū ha-
 bent carmen. Quæ cū omnia sint à Numa rege instiūta, faciunt
 manifestū, ne illis quidē, qui rudes ac bellicosi uidētur, curā musi-
 ces, quantā illa recipiebat ætas, defuisse. Deniq; in prouerbiū usq;
 græcorum celebratū est, indoctos à musis atq; gratijs abesse. Verū
 quid ex ea proprie petat futurus orator, disseramus. Numeros mu-
 sice habet duplices, in uocibus, et in corpore, utriusq; enim rei aptus
 quidam

quidam modus disideratur. Vocis rationē Aristoxenus musicus di-
 uidit in *ὑψὺν* & *μέλα* & *εὐρέπον*, quorū alterum modulatione,
 canore alterū, ac sonū constat. Num igitur nō hęc omnia oratori
 necessaria? quorū unum ad gestū, alterū ad collationē uerborū, ter-
 tium ad flexus uocis, qui sunt in agēdo quoq; plurimi, pertinet. Nē
 si forte in carminibus tantū, & in canticis exigitur structura quæ
 dam, & inoffensa copulatio uocum, & in agendo superuacua est,
 aut non cōpositio, & sonus in oratione quoq; uarie pro rerū modo
 adhibetur, sicut in musice. Nanq; & uoce, & modulatione grādia
 elate, iucunda dulciter, moderata leniter canit, totaq; arte consen-
 tit cum eorū, quæ dicūtur, affectibus. Atqui in orando quoq; inten-
 sio uocis, remissio, flexus, pertinet ad mouēdos audientiū affectus.
 Alia quoq; & collationis, et uocis (ut eodem utar uerbo) modulatio-
 ne concōnationē iudicum, alia misericordiā petimus, cum etiā orga-
 nis, quibus sermo exprimi nō potest, affici animos in diuersum ha-
 bitū sentiamus. Corporis quoq; decens, & aptus motus, qui dicitur
ὑψὺν est necessarius, nec aliunde peti potest, in quo pars
 actionis non minima consistit, qua de re sepositus nobis est locus.
 Age, si habebit in primis curā uocis orator, quid tam musices pro-
 prium? Sed ne hęc quidē præsumenda pars est, ut uno interim cō-
 tenti simus exemplo C. Gracchi, præcipui suorum temporū orato-
 ris, cui concōnati consistēs post eum musicus, fistula, quā tonarion
 uocant, modos, quibus deberet intēdi, ministrabat. Hęc ei cura in-
 ter turbidissimas actiones, uel terrenti optimates, uel iam timentū
 fuit. Libet propter quosdā imperitiores, etiā crassiore (ut uocant)
 musa, dubitationē huius utilitatis eximere, nam poetas certe legen-
 dos oratori futuro cōcesserint. Num igitur hi sine musice? at si quis
 tam cæcus animi est, ut de alijs dubitet, illos certe, qui carmina ad
 lyram composuerunt. Hęc diutius forent dicēda, si hoc studium ue-
 lut nouum præcipere. Cum uero antiquius à Chirone, atq; Achil-
 le usq; ad nostra tēpora apud omnes, qui modo legitimā disciplinā
 non sint perosi, durauerit, non est comitendū ut illa dubia faciā,
 a defensio-

defensionis sollicitudine. Quāuis aut̄ satis iam ex ipsis, quibus sum modo usus, exēplis, credā esse manifestū, quæ mihi, et quatenus mihi placeat, apertius tamē profitendū puto, nō hāc à me præcipi, quæ nūc in scenis effœminata, & impudicis modis fracta, non ex parte minima, si quid in nobis uirilis roboris manebat, excidit, sed qua laudes fortiū canebātur, quāq; & ipsi fortes canebāt: hæc psalteria, & sambuca etiā uirginibus probis recusanda, quæ secundum cognitionē rationis, ad mouēdos lenicēdosq; affectus plurimū ualet. Nam et Pythagorā accepimus, cōcūctos ad uim pudicæ domui asferendā iuuenes, iussa mutare in spondeū modos tibicina, cōposuisse. Et Chrysiippus etiā nutricū, quæ adhibetur infantibus, allec-tationi, suū quoddā carmē assignat. Etiā nō inerudite ad declamandum ficta materia, in qua ponitur tibicen, qui sacrificiū phrygium cecinerat, acto illo in insanā, & per præcipitia delato accusari, quod causa mortis extiterit: quæ si dici debent ab oratore, nec dici circa scientiam musices possunt, quomodo nō hanc quoq; artem necessariam esse operi nostro, uel iniqui consentient?

Commodā geometriā oratori. Caput XVIII.

IN geometria partē fatentur esse utilē teneris ætatibus, agnari nanq; animos, atq; acui ingeniā, & celeritatē percipiendi ueni-re inde concedunt, sed prodesse eam, non ut cæteras artes, cū perceptæ sint, sed cum discatur, existimant. Id uulgaris opinio est, nec sine causa summi uiri etiam impensam huic scientiæ operam dederunt. Nam cum sit geometria diuisa in numeros atq; formas, numerorum quidem noīnia nō oratori modo, sed cuiuscūq; primis saltem literis eruditio necessaria est. In causis uero uel frequentissime uersari solet, in quibus actor, non dico si circa summas trepidat, sed si dignorum saltem incerto, aut indecoro gestu à computatione dis-sentit, iudicatur indoctus. Illa uero linearis ratio, et ipsa quidem ca-dit frequenter in causas, si de terminis, mensurisq; sunt lites, sed habet maiorem quandā aliam cum arte oratoria cognationem. Iam primum ordo est geometriæ necessarius, nonne & eloquentiæ? Ex prioribus;

Prioribus geometria probat insequentia, & certis incerta, nonne id in dicendo facimus? Quid illa propositarū quaestionum conclusio, non tota ferè constat syllogismi? Propter quod plures inuenies, qui dialecticæ similem, quàm qui rhetoricæ fateantur hanc artem. Verum & orator etiam si raro, non tamen nunquam probabit dialecticæ. Nam & syllogismi si res poscet, utetur, & certe enthymemate, qui rhetoricus est syllogismus. Deniq; probationum quæ sunt potentissimæ, grammicæ, & nodulæ uulgo dicuntur. Quid autem magis oratio, quàm probationem petit? Falsa quoq; ueris similia, geometria ratione deprehendū. Fit hoc & in numeris per quasdam, quas pseudographias uocant, quibus pueri ludere solebamus. Sed alia maiora sunt. Nam quis non in a proponenti credat, quorum locorum extreme lineæ eandē mēsuram colligunt, eorū spatium quoq; quod his lineis continetur, par sit necesse est: at id falsum est. Nam primum refert, cuius sit formæ ille circuitus, reprehensiq; à geometris sunt historici, qui magnitudinem insularum satis significari nauigationis ambū crediderunt. Nam ut quæq; forma perfectissima est, ita capacissima. Ideoq; illa circumcurrens linea, si efficiet orbem, quæ forma est in planis maxime perfecta, amplius spatium complectetur, quàm si quadratū paribus oris efficiat. Rursus quadrata triangulis, triangula ipsa plus æquis lateribus, quàm inæqualibus. Sed alia forsitan obscuriora, nos facillimum, etiā imperitiū, sequamur experimentum. Iugeri mensuram ducentos & quadraginta longitudinis pedes esse, dimidioq; in latitudine patere, nō ferè quisq; est qui ignoret, et qui sit circuitus, & quantū campi claudat, colligere expedū. At centeni et octogeni in quaque parie pedes idem spatium exterminant. Sed multo amplius diuisæ quatuor lineis aræ faciunt. Id si cōputare quem piget, breuioribus numeris idem discat: nam deni in quadram pedes, quadraginta per oram, intra centum erūt. At si quini deni per latera, quini in fronte sint, ex illo quod amplectuntur quartā partem deducet eodem circūductū. Si uero porrecti utrinq; undeuiceni singulis distent, nō plures

intus quadratos habebūt, q̄ per quot lōgūdo ducetur, quæ circū-
bit aut linea, eiusdem spatij erūt, cuius ea quæ centum continet. Ita
quicquid formæ quadrati detraxeris, amplitudini quoq; peribit. Er-
go etiā id fieri potest, ut maiore circūu, minor loci amplitudo clu-
datur. Hoc in planis. Nam in collibus uallibusq; etiā imperio pa-
tet, plus soli esse quā cæli. Quid? quōd se eadem geometria tollit
ad rationē usq; mundi, in qua cum siderū certos cōstitutosq; cursus
numeris docet, discimus nihil esse inordinatū atq; fortuitum, quod
ipsum nonnunquā pertinere ad oratorē potest. An uero cum Peri-
cles Atheniēs solis obscuratione terruos, redditus eius rei causis,
metu liberauit, aut cū Sulpicius ille Gallus in exercitū L. Pauli de
lunæ defectione differuit, ne uelut prodigio diuinitus facto militū
animi terreretur, nō uidetur esse usus oratoris officio? Quod si Ni-
cias in Sicilia scisset, non eodē confusus metu, pulcherrimū Athe-
niensium exercitū perdidisset: sicut Dion, cum ad destruendā Dio-
nyssi tyrannidē uenit, non est tali casu deterritus. Sint exempla li-
cet usus bellici, trāseamusq; quōd Archimedes unius obsidionē Syra-
cusarum in longius traxit, illud utiq; iam propriū ad efficiendum
quod intendimus, plurimas quæstiones, quarū difficilior alia ratio-
ne explicatio est, ut de ratione diuidēdi, de sectione in infinitū, de
celeritate augēdi linearibus illis probationibus solui solere, ut si est
oratori (quod proximus demonstrabit liber) de omnibus rebus dicē-
dum, nullo modo sine geometria esse possit orator.

De prima pronuntiatione, & ge-

stus institutione.

Caput XIX.

Dandum aliquid comcedo quoq; eatenus, qua pronūtiandi sciē-
tiam futurus orator desiderat. Non enim puerū, quem in hoc
instituiimus, aut foemineæ uocis exilitate frangi uolo, aut seniliter
tremere, ne uitia ebrietatis effingat, nec seruili uernilitate imbua-
tur, nec amoris, auaritiæ, metus, discat affectum, quæ neq; oratori
sunt necessaria, & mentē præcipue in ætate prima tenerā adhuc,
& rudem inficiunt. Nam frequens inuitatio, transit in mores. Ne
gestus

gestus quidē omnis, ac motus à comœdis petendus est, quanq̄ enim utrunq; eorū ad quendam modū præstare debet orator, plurimum tamen aberit à scenico, nec uultu, nec manu, nec excursionibus nimis. Nam si qua in his ars est dicentiū, ea prima est, ne ars esse uideatur. Quod est igitur huius doctorū officium? In primis uita, si qua sunt, oris emendet, ut expressa sint uerba, ut suis quæq; literæ sonis enuntiētur. Quarundā enim uel exilitate, uel pinguitudine nimia laboramus, quasdā uelut acriores parū efficimus, & alijs nō dissimilibus, sed quasi hebetioribus permutamus. Qui ppe p̄ literæ qua Demosthenes quoq; laborauit, a succedit, quarū uis est apud nos quoq; & cum c ac similiter G non ualuerūt, in T ac D molliūtur. Ne puero quidē illas circa s̄ literam delicias hic magister ferret, nec uerba in faucibus patietur audiri, nec oris inanitate resonare, nec quod minime sermoni puro conueniat, simplice uocis naturā pleniore quodam sono circūlinire, quod græci κατὰ πλοσῶν ῥυθμόν dicunt. Sic appellatur cantus tibiariū, quæ præclusis quibus clarescunt foraminibus, recto modo exiū grauiorē spiritū reddunt. Curabit etiam, ne extremæ syllabæ intercitant, ut par sibi sermo sit, ut quoties exclamandū erit, laterū conatus sit ille nō capnis, ut gestus ad uocē, uultus ad gestū accommodetur. Obseruandū erit etiā, ut recta sit facies dicentis, ne labra detorqueantur, ne immodicus hiatus uictū distentat, ne supinus uultus, ne deiecti in terrā oculi, ne inclinata utrolibet ceruix. Nam frons pluribus generibus peccat. Vidi multos quorū supercilia ad singulos uocis conatus alleuantur, aliorū constricta, aliorū etiam dissidentia, cum altero in uerticem tenderent, altero penē oculus ipse premeretur. Infinitum autem, ut mox dicemus, in his quoq; rebus momentū est. Et nihil potest placere, quod non decet. Debet etiam docere comœdus, quomodo narrandum, qua sit autoritate suadendū, qua concitatione consurgat ira, quis flexus deceat miserationē. Quod ita optime faciet, si certos ex comœdijs elegerit locos, & ad hoc maxime idoneos, id est actionibus similes. eadem autē ad pronuntiandū nō modo utilissē

mi, uerū ad augendā quoq; eloquentiā maxime accommodati erūt. Et hæc dū infirma ætas maiora nō capiet. Cæterū cum legere orationes oportebit, cū uirtutes earū iam sentiet, tū mihi diligēs aliquis, ac peritus assistat, neq; solū lectione formet ueruetiā ediscere electa ex his cogat, & ea dicere stantē clare, & quæadmodum agere oportebit, ut protinus pronuntiatione uocē & memoriā exerceat. Ne illos quidē reprehendēdos putē, qui paulū etiā palæstricis uacauerint. Non de ijs loquor, quibus pars uitæ in oleo, pars in uino consumitur, qui corporis cura mentē obruerūt. Hos enim abesse ab eo, quē insti uimus, q̄longissime uelim. Sed nomē est idem ijs à quibus gestus motusq; formatur, ut recta sin: brachia, ne indoctæ rusticæ ue manus, ne status indecorus, ne qua in proferendis pedibus inscītia, ne caput oculiq; ab alia corporis inclinatione dissideant. Nam nec hoc esse in parte pronuntiationis negauerūt quisq;, nec ipsam pronuntiationē ab oratore secerneret. Et certe quod facere oporteat, nō indignandū est discere, cū præsertim hæc chironomia, quæ est (ut nomine ipso declaratur) lex gestus, & ab illis tēporibus heroicis orta sit, & à summis Græciæ uirū, & ab ipso etiam Socrate probata, à Platone quoq; in parte ciuiliū posita uirtutum, & à Chysippo in præceptis de liberorū educatione compositis nō omissa. Nam Lacedæmonios quidem etiam saltationem quandam, tanquam ad bella quoq; utilē, habuisse inter exercitationes accepimus. Neq; id ueteribus Romanis dedecori fuit. Argumētum est sacerdotum nomine, ac religione durans ad hoc tempus saltatio. Et illa in tertio Ciceronis de oratore libro uerba Crassi, quibus præcepit, ut orator utatur laterum inclinatione forti, ac uirili, non à scena & histrionibus, sed ab armis, aut etiam à palæstra, cuius etiam disciplinæ usus in nostram usq; ætatem sine reprehensione descendit, à me tamē, nec ultra pueriles annos retinebitur, nec in ijs ipsis diu, neq; enim gestum oratoris componi ad similitudinē saltationis uolo, sed subesse aliquid ex hac exercitatione puerili, unde nos nō id agētes, furtim decor ille discenibus traditus prosequatur.

An præ-

An prædicta discenda sint eodē tēpore. Caput XX.

Q Væri solet, an, etiam si discenda sint hæc, eodem tempore ta-
 men tradi omnia, & percipi possint. Negant enim quidam,
 quia confundatur animus, ac fatigetur tot disciplinis in diuersum
 tendentibus, ad quas nec mens, nec corpus, nec dies sufficiat. Et si
 maxime hæc patiatur ætas robustior, tamen pueriles annos onera-
 ri non oporteat. Sed non satis perspicunt, quantum natura huma-
 ni ingenij ualeat, quæ ita est agilis & uelox, sic in omnē partē (ut
 ita dixerim) spectat, ut ne possit quidē aliquid agere tanta unum,
 in plura uero non eodem die modo, sed eodem temporis momento,
 uim suam impendat. An uero cū hæc edī, non simul, & memorie,
 & sono uocis, & pluribus flexibus seruiunt cum interim alios ner-
 uos dextra * percipiunt, alios læua trahunt, continent, probant, ne
 pes quidem otiosus certam legem temporum seruat. Et hæc pari-
 ter omnia. Quid nos agendi subita necessitate deprehensi? nonne
 alia dicimus, alia prouidemus? cum pariter inuentio rerum, electio
 uerborum, compositio, gestus, pronuntiatio, uultus motus que desi-
 derentur. Quæ si uelut uno conatu tam diuersa parent simul, cur
 non plurimis curis horas pariamur? cum præsertim reficiat ani-
 mos, ac reparet uarietas ipsa, contra que sit aliquanto difficilior
 in labore uno perseverare? Ideo que & stylus lectione requiescit,
 & ipsius lectionis tēdium uicibus leuatur. Quamlibet multa ege-
 rimus, quodam tamen modo recentes sumus ad id quod incipimus.
 Quis non obtundi possit, si per totum diem cuiuscunq; artis unum
 magistrum ferat? mutatione recreabitur, sicut in cibus, quorum
 diuersitate reficitur stomachus, & pluribus minore fastidio ali-
 tur: aut dicant isti mihi, quæ sit alia ratio discendi, si gramma-
 tico soli deseruiamus, deinde geometræ tantum. Omitamus in-
 terim quod didicimus, mox transeamus ad musicum, excidant prio-
 ra, & cum Latinis studebimus literis, non respiciamus ad Græ-
 cas, & ut semel finiam, nihil faciamus nisi nouissimum. Cur non
 idē suademus agricolis, ne arua simul et uineta, et oleas, et arbutū
 d 4 colant,

dat, non comœdum in pronũtiando, nec saltatorem in gestu facio.
 quæ si omnia exigerem, suppeditabit tamen tempus, longa est enim
 quæ discit ætas, & ego non de tardis ingenijs loquor. Denique cur
 in his omnibus, quæ discenda oratori futuro puto, eminuit Plato?
 qui non contentus disciplinis, quas præstare poterant Athenæ, non
 Pythagoreorum, ad quos in Italiã nauigauerat, Aegypti quoq; sa-
 cerdotes adiit, atq; eorum arcana perdidicit. Difficultatis patrocini-
 a præteximus, segnitie. Neq; enim nobis operis amor est, nec quia
 sit honesta, atq; rerum pulcherrima eloquentia, petitur ipsa, sed ad
 uilem usum, & sordidum lucrum accingimur. Dicant sine his in fo-
 ro multi, & acquirant, dum sit locupletior aliquis sordidæ mercis
 negotiator, & plus uoci suæ debeat præco, ne uelim quidem lecto-
 rem dari mihi, quid studia referant computaturum. Qui uero ima-
 ginẽ ipsam eloquentiæ diuina quadam mente conceperit, quiq; illã
 (ut ait Sophocles non ignobilis tragicus) reginam rerum oratio-
 nem ponet ante oculos, fructumq; non ex stipe aduocationum, sed
 ex animo suo, & contemplatione, ac scientia petet, perpetuum il-
 lum, nec fortunæ subiectum, facile persuadebit sibi, ut te pora, quæ
 spectaculis, campo, tesseriis, otiosis deniq; sermonibus, ne dicã som-
 no, & conuiuiorum mora conterunt, geometræ potius, ac musico
 impendant, quanto plus delectationis habiturus, quàm ex illis
 ineruditis uoluptatibus? Dedit enim hoc prouidentia homi-
 bus munus, ut honesta magis iuarent. Sed nos hæc ipsa
 dulcedo longius duxit. Hactenus ergo de studijs,
 quibus antequam maiora capiat puer insti-
 tuendus est, proximus liber uelut nouũ
 sumet exordium, & ad
 rhetoris offi-
 cia trãst-
 bit.

M. FABII QVIN- TILIANI DE INSTITVTIONE

oratoria liber Secundus.

Quando rhetori sit tradendus puer. Caput I.

TENVIT CONSV-
tudo, quæ quotidie magis in-
ualefcit, ut præceptorib⁹ elo-
quentiæ latinis quidem sem-
per, sed etiã græcis interim
discipuli serius, quàm ratio
postulat traderetur. Eius rei
duplex est causa, quòd et rhe-
tores utiq; nostri suas partes
omiserunt, & grammatici,

alienas occupauerunt. Nam & illi declamare modo, & scientiã de-
clamandi, ac facultatem tradere, officij sui ducunt, idq; intra deli-
beratiuas, iudicialesq; materias: nam cætera ut professione sua mi-
nora despicunt. Et hi nõ satis credunt exceperisse, quæ derelicta erant,
quo nomine gratia quoq; his habenda est, sed ad prosopopœias usq;
& ad suasorias, in quibus onus dicendi uel maximũ est, irrumpunt.
Hinc ergo accidit, ut quæ alterius artis prima erant opera, facta
sint alterius nouissima, & ætas altioribus iam disciplinis debita, in
schola minore subsidat, ac rhetoricen apud grammaticos exerceat.
Itaq; quod est maxime ridiculũ, nõ ante ad declamãdi magistrum
mittendus uidetur puer, q̃ declamare iam sciat. Nos suum cuiq; pro-
fessionis modũ demus, et grãmaticæ (quàm in latinũ trãsserentes lue-
ratuã uocauerunt) fines suos nori, præserim tantũ ab hac appella-
tionis suæ paupertate, intra quã primi illi cõstitere, prouecta. Nã
et nũc à fonte assumptis poetarũ historicorũq; uiribus pleno itã scis
alueo fluit, cũ præter rationẽ recte loquẽdi nõ parũ alioqui copio-
sam, prope omniũ maximarũ artium scientiã amplexa fit: & rhetori-
ce, cui

et, cui nomē uis eloquēdi dedit, officia sua nō detrectet, nec occupari gaudeat pertinentē ad se laborē, quæ dū operæ cedūt, iam penē possessione depulsa est. Nec inficiabor aliquē ex ijs, qui grāmaticē profiteātur, eousq; sciētia progredi posse, ut ad hæc quoq; tradēda sufficiat. Sed cū id aget, rhetoris officio fungetur nō suo. Nos porro quærimus, quādo ijs, quæ rhetorice præcipi, percipiēdis, puer maturus esse uideatur. In quo quidē nō id est æstimādū, cuius quisque sit ætatis, sed quantū in studijs iā effecerit. Et ne diutius disseram, quādo sit rhetori tradēdus, sic optime finiri credo, cū poterit. Sed hoc ipsum ex superiore pēdet quæstione. Nā si grāmatices minus usq; ad suasorias, quæ sunt apud rhetorē materia inter rudimēta dicēdi, prorogatur, tardius rhetore opus est. At si rhetor prima officia operis sui nō recusat, à narrationibus statim, et laudādi uicuperādiq; opusculis cura eius desideratur. An ignoramus, antiquis hoc fuisse ad augendā eloquētiā genus exercitationis, ut theses dicerēt, & cōmunes locos, et cætera cūra cōplexū rerū personarumq; quibus ueræ factæq; cōtrouersie cōtinentur? Ex quo palā est, q̄ turpiter deserat eā partē rhetorices institutio, quā & primā habuit, et diu solā. Quid autē ex ijs, de quibus supra dixi, quod non tum in aliis quæ sunt rhetorū propria, tū certe in illud iudiciale causæ genus incidat? an nō in foro narrādū est? qua in parte nescio, an sit uel plurimū, nōne laus, ac uituperatio certaminibus illis frequēter inseritur? Nō cōmunes loci, siue qui sunt in uitiā directi, quales legimus à Cicerone cōpositos, seu quibus quæstiōes generaliter tractātur, quales sunt edui à Quinto quoq; Hortensio, ut sit ne paruū argumentū credendū, et pro testibus, et in testes in medijs lūiū medullis uersantur? Arma sunt hæc quodāmodo præparāda semper, ut ijs cum res poscat utaris. Quæ qui pertinere ad orationē nō putabit, is ne statuam quidem inchoari credet cum eius membra fundētur. Neq; hanc (ut aliqui putabunt) festinationem meā sic quisq; calūniatur, tanquam cum qui sit rhetori tradendus, abducendū proxiuus à grāmaticis putem. Dabuntur illis tum quoq; tempora sua, neq; erit uerendum,

rendum, ne binis præceptoribus oneretur puer. Non enim crescit sed diuidetur, qui sub uno miscbatur labor, & erit sui quisq; operæ magister utilior, quod adhuc obtinet Græci, et à Latinis omis- sum est, & fieri uidetur excusate, quæ sunt, quæ labori isti successerint.

De moribus & officiis præceptoris. Caput II.

ERgo cum ad eas in studijs vires peruenerit puer, ut quæ prima esse præcepta rhetorum diximus, mente consequi possit, tradendus eius artis magistris erit. Quorū in primis inspicere mores oportebit, quod ego non ideo potissimū in hac parte tractare sum aggressus, quia non in cæteris quoq; doctoribus, idem hoc examinandum quam diligentissime putem, sicut testatus sum libro superiori, sed quod magis eius rei necessaria mentione facit ætas ipsa discipulorum. Nam & adulti ferè pueri ad hos præceptores transferuntur, & apud eos iuuenes etiã facti perseverant. Ideoq; maior adhibenda tum cura est, ut & teneriores animos ab iniuria sanctitatis docentis custodiat, & ferociores à licentia grauitas deterreat. Neque uero satis est, summam præstare abstinentiam, nisi disciplinæ serueritate conuenientium quoq; ad se mores astrinxerit. Sumat igitur ante omnia parentis erga discipulos suos animū, ac succedere se in eorum locū, à quibus sibi liberi tradantur, existimet. Ipse nec habeat uitia, nec ferat. Non austeritas eius tristis, non dissoluta sit comitas, ne inde odium, hinc cōtemptus oriatur. Plurimum ei de honesto, ac bono, sermo sit. Nā quo se pius monuerit, hoc rarius castigabit. Minime iracundus, nec tamē eorū quæ emendanda erunt dissimulator, simplex in docendo, patiens laboris, assiduus potius quàm immodicus. Interrogantibus libenter respondeat, non interrogantes percontetur ultro. In laudandis discipulorum dictionibus, nec malignus, nec effusus, quia res altera tædium laboris, altera securitate parū, in emendando quæ corrigenda erunt non acerbis, minimeq; contumeliosis. Nam id quidē multos à proposito studendi fugat, quod quidam sic obiurgant quasi oderint. Ipse aliquid, imò multa quotidie dicat, quæ secū audire referant. Licet enim satis exemplorū ad imitandū

ex lectione suppediet, tamē uiua illa (ut dicitur) uox alit pleni-
 precipueq; præceptoris, quē discipuli (si mō recte sunt instituti)
 et amat, & ueretur. Vix autē dici potest, quāto libentius imitemur
 eos, quibus fauemus. Minime uero permittenda pueris (ut fit apud
 plerosq;) assurgēdi, exultandiq; in laudādo licentia. Quinetiā iuue-
 num modicū esse, cum audient, testimoniū debet. Ita fiet ut ex iudi-
 cio præceptoris discipulus pendeat, atq; id se dixisse recte, quod ab
 eo probabitur, credat. Illa uero uitiōsissima, quæ iam humanitas uo-
 catur, inuicem qualiacunq; laudādi, cum est indecora, & theatra-
 lis, & seuerē institutis scholis aliena, tum studiorū perniciosissima
 hostis. Superuacua enim uidentur cura, ac labor, parata quicquid
 effuderint laude. Vultū igitur præceptoris intueri, tam qui audiū
 debet, q̄ ipse qui dicit. Ita enim probāda, atq; improbāda discernēt,
 sic stylo facultas cōtinget, auditiōni iudiciū. At nūc proni atq; suc-
 cincti, ad omnē clausulā nō exurgūt modo, ueruetiā excurrunt, et
 cū indecora exultatione cōclanāt. Id mutuū est, & ibi declamatio
 nis fortuna: Hinc tumor, & uana de se persuasio, usq; adeo, ut illo
 cōdiscipulorū tumultu inflati, si parū à præceptore laudētur, ipsi
 de illo male sentiāt. Sed se quoq; præceptores intente, ac modeste
 audiri uelint. Nō enim iudicio discipulorū dicere debet magister,
 sed discipuli magistri. Quin (si fieri potest) intēdendus animus in
 hoc quoq; ut perspiciat quæ quisq; et quō laudet, et placere quæ be-
 ne dicet, nō suo magis q̄ eorū nomine delectetur, qui recte iudica-
 būt. Pueros adolescētib; sedere permixtos, nō placet mihi. Nā etiā
 si uir talis, qualē esse oportet studijs, moribusq; præpositū, modestā
 habere potest etiā iuuentutē, tamen uel infirmitas à robustioribus se
 parāda est, et carendū nō solū crimine turpitudinis, ueruetiā suspē-
 sione. Hæc notāda breuiter existimaui; nam ut absit ab ultimis uti-
 tijs ipse præceptor, ac schola, ne præcipiendū quidē credo. Ac si-
 quis est, qui flagitia manifesta in deligendo filij præceptore nō ui-
 det, iam hinc sciat cætera quoq;, quæ ad utiluatem iuuentutis com-
 ponere conamur, esse sibi hac parte omissa, superuacua.

An præ-

An protinus præceptore optimo sit utēdū. Cap. III.

NE illorum quidem persuasio silentio transeunda est, qui etiam cum idoneos rhetori pueros putauerunt, non tamen continuo tradendos eminentissimo credunt. Sed apud minores aliquādiu detinent, tanq̄ instruendis artibus magis sit apta mediocritas præceptoris, cum ad intellectum atq; imitationem facilior, tum ad suscipiendas elementorum molestias minus superba. Quæ in re mihi nõ arborum diu laborandum, ut ostendam quanto sit melius optimis imbuui, quantaq; in eluendis quæ semel insederint vitij difficultas consequatur, cum geminatum onus succedentes premat. Et quidem de docēdi grauius, ac prius, quàm docendi. Propter quod Timotheum clarum in arte tibiarum ferunt maiores ab ijs, quos alius instruisset, solum exigere mercedes, quàm si rudes traderentur. Error tamen est in re duplex, unus quod interim sufficere illis minores existimant, & bono sani stomacho contenti sunt. Quæ quanquam & ipsa reprehensione digna securitas, tamen esset uicinq; tolerabilis, si eiusmodi præceptores minus docerent, non prius. Alter error, ille etiam frequentior, quod eos qui ampliorem dicendi facultatem consecuti, non putant ad minora descendere. Idq; interim fieri, quia fastidiant præstare hanc inferioribus curam, interim quia omnino non possunt. Ego porro eum, qui nolui, in numero præcipientium non habeo, posse aut maxime si uelit, optimū quæq; contendo. Primum, quod eum qui eloquentia cæteris præstet, illa quoq; per quæ ad eloquentiam peruenitur, diligentissime percepisse credibile est. Deinde, quia plurimum in præcipiendo ualet ratio, quæ doctissimo cuique planissima est. Postremo, quia nemo sic in maioribus eminet, ut eum minora deficiant. Nisi forte Iouem quidem Phidias optime fecit, illa autem quæ in ornamentū eius operis accedunt, alius melius elaborasset, aut orator loqui nesciet, aut leuiore morbo curare nõ poterit præstantissimus medicus. Quid ergo non est quædam eloquentia maior, q̄ ut eam intellectu consequi puerilis infirmitas possit? Ego uero confiteor, sed hunc disertum præceptorem prudentem quoq;

& non

& non ignarum docendi esse oportebit, submittentem se ad mensuram discantis, ut uelocissimus quisq;, si forte iter cum paruulo faciat, det manum, & gradum suum minuat, nec procedat ultra, quae comes possit. Quis si plerumq; accidit, ut faciliora sint ad intelligendum, & lucidiora multo, quae a doctissimo quoq; dicuntur? Nam & prima est eloquentiae uirtus perspicuitas: & quo quisq; ingenio minus ualet, hoc se magis attollere, & dilatare conatur, ut statura breues in dignos eriguntur, & plura infirmi minantur. Nam & tumidos, & corruptos, & tinnulos, & quocumque alio cacozeliae genere peccantes certum habeo, non uirium, sed infirmitatis uitio laborare, ut corpora non robore, sed ualeudine inflantur, & re-cto itinere lapsi, plerumq; diuertunt. Erit ergo etiam obscurior quo quisque deterior. Non excidit mihi scripsisse me in libro priore, cum potiore in scholis eruditionem esse, quam doni dicerem, libentius se prima studia, tenerosq; profectus ad imitationem co-discipulorum quae facilius esset, erigere: Quod a quibusdam sic accipi potest, tanquam haec, quam nunc tuor, sententia priori diuersa sit. Id a me procul aberit: namq; ea causa uel maxima est, cur optimo cuiq; praecceptorum sit tradendus puer, quod apud eum discipuli quoq; melius instituti, aut dicent quod inutile non sit imitari, aut si quid errauerint, statim corrigentur. At indoctus ille etiam probabit fortasse ueriosam, & placere audientibus iudicio suo coget. Sit ergo tam eloquentia, quam moribus praestantissimus, qui ad Phoenicis Homerici exemplum dicere, ac facere doceat.

De primis apud rhetorem exercitationibus. Cap. III.

Hinc iam quas primas in dicendo partes rhetorum putem, tradere incipiam, dilata parumper illa, quae sola uulgo uocatur arte rhetorica. ac mihi opportunus maxime uidetur ingressus ab eo, cuius aliquid simile apud grammaticos puer didicerit. Et quia narrationum, excepta qua in causis utimur, tres accepimus species, Fabulam, quae uersatur in tragœdijs, atque carminibus, non a ueritate modo, sed etiam a forma ueritatis remotam, Argumētum, quod falsum,

falsum, sed uero simile comœdiæ fingunt, Historiam, in qua est gestæ rei expositio, grāmaticis aut̄ pœticas dedimus, apud rhetorem initiū sit historia, tanto robustior, quāto ueror. Sed narrādi quidē, quæ nobis optima ratio uideatur, tum demōstrabimus, cum de iudiciali parte dicemus. Interim admonere illud sat est, ut sit ea nec arida prorsus, nec ieiuna. Nam quid opus erat tanū studijs laboris impendere, si res nudas, atque inornatas indicare satis uideretur? Neq; rursus sinuosa, & accersitis descriptionibus, in quas plerique imitatione pœticæ licentiæ ducūtur, lasciuiat. Vniū utrunq; peius tamē illud quod ex inopia, quā quod ex copia uenit. Nam in pueris oratio perfecta, nec exigi, nec sperari potest, melior autem est indoles læta generosiq; conatus, & uel plura iusto concipiens intererim spiritus. Nec unq; me in his discētis annis offendat, si quid superferuerit, quin ipsis doctoribus hoc esse curæ uelim, ut teneras adhuc mentes moræ nutritiū mollius alant, & satiari uelut quodā iucūdiōris disciplinæ cibo lacteq; patiātur. Erū illud plenius interim corpus, quod mox adulta ætas astringat. Hinc spes roboris. Maciē nanq; & infirmūatē in posterū minari solet, protinus omnibus mēbris expressus infans. Audiet hæc ætas plura, & inueniat, & inuētis gaudeat, sint licet illa non satis sicca interim ac seuera. Facile remedium est hubertatis, sterilia nullo labore uincūtur. Illa mihi in pueris natura nimīū spei dederit, in qua ingeniū iudicio præsumitur. Materiā esse primū uolo, uel abundantiorē, atq; ultra q̄ oporteat fusam. Multū inde decoquet̄ anni, multū ratio limabit̄, aliquid uelut usu ipso deteretur. Sū modo unde excidi possit, & quod ex calpi, erū autē, si non ab initio tenuē nimium laminā duxerimus, & quā cœlatura aliorumpat. Quod me de his ætatibus sentire minus mirabitur, qui apud Ciceronē legerit: Volo enim se efferat in adolescente foecunditas. Quapropter in primis euiandus, et in pueris præcipue, magister aridus, non minus quā teneris adhuc plantis siccum et sine humore ullo solum. Inde sūt humiles statim, & uelut ad terram spectantes, qui nihil supra quotidianū sermone attollere

attollere audeant. Macies illis pro sanitate, & iudicij loco infirmitas est: & dum satis putat unio carere, in idipsum incidunt uniu. quod uirtutibus caret. Quare mihi ne maturitas quidem ipsa festinet, nec musta in lacu statim austera sint: sic & annos ferent, et ueustate proficiet. Ne illud quidem quod admonemus indignum est, ingenia puerorum nimia interim emendationis seueritate defcere, nam & desperant, & dolet, & nouissime oderunt: & quod maxime nocet, dum omnia timet, nihil conatur, quod etiam rusticis notum est, qui frondibus teneris non putant adhibendam esse salcem, qui reformidare ferrum uidetur, & nodum cicatrice pati posse. Lucidus ergo tum maxime debet esse pceptor, ut remedia, quae alioqui natura sunt aspera, molli manu, et leui leniatur, laudare aliqua, ferre quaedam mutare etiam, reddita cur id fiat ratione, illuminare, interponendo aliquid sui. Nonnunquam hoc quoque erit utile, totas ipsum dictare materias, quas & immetur puer, & interim tanquam suas amet. At si tam negligens ei stylus fuerit, ut emendationem non recipiat, expertus sum prodesse, quoties eandem materiam rursus a me retractatam scribere de integro iuberem, posse enim eum adhuc melius, quatenus nullo magis studia, quam spe gaudet. Aliter autem alia aetas emendanda est, & pro modo uirum, & exigendum, & corrigendum opus. Solebam ego dicere pueris aliquid ausis licentius, aut laetius, laudare illud me ad hoc, uenturum tempus quo idem non permittent, uia & ingenio gaudebant, & iudicio non fallebatur. Sed ut eo reuertar unde egressus sum, narrationes stylo componi, quanta maxima possit adhibita diligentia, uolo. Nam ut primo cum sermo instituitur, dicere quae audierint, utile est pueris ad loquendi facultatem, ideoque & retro agere expositionem, & a media in utranque partem discurrere sane merito cogatur, sed ad gremium pceptoris, & dum non possunt, & dum res, ac uerba contere incipiunt, ut protinus memoriam firment, uia cum iam formam recte loquendi & emendatae orationis, accipiet, ex temporalis garrulitas, nec expectata cogitatio, & uix surgendi motus, circulatoriae uere iactationis est. Hinc parentum imperiorum in-

ne gaudiū, ipsis uero contemptus operis, & inuerecunda frons, & consuetudo pessime dicēdi, & malorū exercitatio, & quæ magnos quoq; profectus frequēter perdidit, arrogans de se persuasio inna scūtur. Erū suum parandæ facultatis tempus, neq; a nobis negligēter locus iste trāsbitur. Interim satis est, si puer omni cura, & summo (quantū illa ætas capit) labore aliquid probabile scripserit, in hoc assuescat, huius rei sibi naturā faciat. Ille demū in id quod querimus, aut ei proximum poterit euadere, qui ante discet recte dicere, q̄ cito. Narrationibus non inutiliter subiūgnur opus destruedi confirmādiq; eas, quod ἀναστικτὸν καὶ ἀναστατικόν. Id porro nō tantum in fabulosis, & carmine traditis fieri potest, uerū etiā in ipsis annaliū monumētis, ut si queratur, an sit credibile, super caput ualerij pugnatū sedisse coruū, qui os oculosq; hostis Galli rostro atq; alijs euerberaret. Sit in utraq; partiē ingēs ad dicendū materia, ut de serpente quo Scipio traditur genitū, & Lupa Romuli, & Aegeria Numæ. Nam Græcis historicis plerūq; poetica similis est licētia. Sæpe etiā queri solet de tēpore, de loco, quo gesta res dicitur, nōnunq; de persona quoq; sicut Lilius frequētissime dubitat, et alij ab alijs historicis dissentiūt. Inde paulatim ad maiora tēdere incipiet, laudare claros uiros, & uinuperare improbos, quod non simplicis utilitatis opus est. Nanq; & ingenium exercetur multiplici uariāq; materia, & animus contemplatione recti prauiq; formatur, & multa inde cognitio rerum uenit, exemplūq; quæ sunt in omni genere causarū potentissima, iam tum instruitur, cū res poscet usu rus. Hinc illa quoq; exercitatio subitū cōparationis, uter melior, uter ue deterior, quæ quanq; uersatur in ratione simili, tamē et duplicat materiā, & uirtutū uiciorūq; non tantū naturā, sed etiā modū trahat. Verū de ordine laudis contraq; quoniā hæc tertia rhetorices pars est, præcipiemus suo tempore. Communes loci (de ijs loquor, quibus cūtra personas in ipsa uicinia moris est perorare, ut in adule rum, aleatorem, petulantē) ex medijs sunt iudicij: & si reum adiūctas, accusationes, quanquam hi quoq; ab illo generali tractatu, ad quasdam

quasdam deduci species solent, ut si ponatur adulter cæcus, aleator pauper, petulans senex. Habent autem nonnunquam etiam defensionem. Nam & pro luxuria, & pro amore dicimus, et leno interim parasitumq; defenditur, sic ut non homini patrocinemur, sed crimini. Thesis autem, quæ sumuntur ex rerum comparatione, ut rustica ne uita, an urbana potior, iurisperiti, an militaris uiri laus maior, mire sunt ad exercitationem dicendi stratisæ atq; huberes, quæ uel ad suadendi officium, uel ad iudiciorum disceptationem uiuant plurimum. Nam posterior ex prædictis locus, in causa Muræne copiosissime à Cicerone tractatur. Sunt & illæ penè totæ ad deliberatiuum pertinentes genus, ducenda ne uxor, petendi ne sint magistratus. Namq; hæ personis modo adiectis suasoriæ erunt. Solebāt præceptores mei, nec inuili, & nobis etiã iucundo genere exercitationis, præparare nos cõiecturalibus causis, cū quærere atq; exequi iuberent, cur armata apud Lacedæmonios Venus, & quid nã credere tur Cupido puer, ac uolucer, & sagittis, ac face armatus, & similia, in quibus scrutabamur uoluntatē, cuius in cõtrouersis frequēs quæstio est, quod genus chriæ uideri potest. Nam locos quidē, quales sunt de testibus, semper ne his credendum, & de argumētis, an habenda etiam paruis fides, adeo manifestum est ad forenses actiones pertinere, ut quidam nec ignobiles in officijs ciuilibus, scriptos eos, memoriæq; diligentissime mandatos, in promptu habuerint, ut quoties esset occasio, extemporales eorum dictiões, his uelut emblematis exornarentur. Quo quidem (nec enim huius rei iudicium differre sustineo) summã uidebantur mihi infirmitatē de se cõfiteri. Nam quid ij possint in causis (quarum uaria ac noua semper est facies) proprium inuenire? quomodo propositis ex parte diuersa respondere? altercationibus uelociter occurrere? testem rogare? quæ etiam in ijs, quæ sunt communia, & in plurimis causis tractantur, uulgatissimos sensus uerbis, nisi tanto antè præparatis, prosequi nequeant? Necessè est his, cum eadem iudicij pluribus dicunt, aut fastidium moueant, ueluti frigidi & repositi cibi, aut pudor,

rem, deprehensa toties audientium memoria, infelix supellex, quæ
 sicut apud pauperes ambiciosos, pluribus & diuersis officijs conte-
 ratur, cum eo quidē, quod uix ullus est tam cōmunis locus, qui pos-
 sit coherere cū causa, nisi aliquo propriæ quæstionis uinculo copu-
 latus, appareatq; eum nō tam insertū quam applicū, uel quod dis-
 similis est cæteris, uel quod plerunq; assumi etiam parū apte solet,
 non quia desideratur, sed quia paratus est, ut quidā sententiā gra-
 tia uerbosissimos locos arcessunt, cum ex locis debeat nasci senten-
 tia: ita sunt autē speciosa hæc & utilia, si oriuntur ex causa. Cæte-
 rum quālibet pulchra locutio, nisi ad uictoriā tendit, utiq; superua-
 cua, sed interim etiā contraria est. Verum hæcenus euagari satis
 fuerit, legū laus & uinperatio iam maiores, ac prope summi ope-
 ribus suffecturas uires desiderant, quæ quidē suarū, an contro-
 uersis magis accommodata sit exercitatio, consuetudine & iure ciui-
 tatum differt. Apud Græcos enim lator earū ad iudicem uocabatur,
 Romani pro cocione suadere, ac dissuadere moris sui. Vtroq;
 autē modo pauca de his, et fere certa dicitur. Nam et genera sunt
 tria, sacri, publici, priuati iuris. Quæ diuisio ad laudem magis spe-
 ctat, si quis eam per gradus augeat, quod lex, quod publica, quod
 ad religionē deū comparata sit. Ea quidē de quibus quæri solet, cō-
 munita omnibus. Aut enim de iure dubitari potest eius qui rogat, ut
 de P. Clodij qui nō rite creatus tribunus arguebatur, aut de ipsius
 rogationis, quod est uariū, siue nō trino forte nūdino promulgata,
 siue nō idoneo die, siue contra intercessionē, uel auspicia, aliud ue-
 quid quod legitime obstat, dicitur lata esse, uel ferri, siue alicui ma-
 nentium legū repugnare. Sed hæc ad illas primas exercitationes
 non pertinent, nam sunt hæc cūtra cōplexum personarū, temporum
 & causarū. Reliqua eadē fere uero, fictioq; certamini huiusmodi tra-
 ctantur. Nam uitiū, aut in uerbis, aut in rebus est. In uerbis quæ-
 ritur, an satis significet, an sit in his aliquid ambiguum: In rebus, an
 lex sibi ipsa cōsentiat, an in præteritū referri debeat, an in singu-
 los homines. Maxime uero commune est quærere, an sit honesta, an
 utilis.

utilis. Nec ignoro plures fieri à plerisq; partes, sed nos iustū, pium, religiosum, cæteraq; his similia, honesto cõplectimur. Iusti tamē species nō simpliciter excuti solet. Aut enim de re ipsa quaeritur, ut digna'ne poena, uel præmio sit, aut de modo præmij poenæ' ue, qui tam maior quàm minor culpari potest. Utilitas quoq; interim natura discernitur, interim tempore. Quædã an obtineri possint, ambigi solet. Ne illud quidē ignorare oportet, leges aliquãdo totas, aliquãdo ex parte reprehendi solere, cū exemplū rei utriusq; nobis claris orationibus præbeatur. Nec me fallit eas quoq; leges esse, quæ non in perpetuū rogentur, sed de honoribus, aut imperijs, qualis Manilia fuit, de qua Ciceronis oratio est. Sed de his nihil hoc loco præcipi potest. Constat enim propria rerū, de quibus agitur, nō cõmunē qualitate. His ferè ueteres facultatē dicendi exercuerūt, assumpta tamen à dialecticis argumētandi ratione. Nam fictas ad inuentionem fori, consiliorūq; materias, apud Græcos dicere, circa Demetrium Phalerea institutū ferè cõstat. An ab ipso id genus exercitiationis sit inuentū (ut alio quoq; libro sum confessus) parū comperi. Sed ne ij quidē, q hoc fortissime affirmāt, ullo satū idoneo autore nō tūtur. Latinos uero dicēdi præceptores, extremis L. Crassi temporibus cœpisse Cicero autor est, quorū insignis maxime Plotius fuit.

De lectione oratorum, & historicorum

apud rhetorem.

Caput V.

Sed de ratione declamandi post paulū, interim quia prima rhetorices rudimenta tractamus, non omittendū uidetur id quoq;, ut moneam, quantū sit collaturus ad profectū discipulorum rhetor, si quemadmodum à grāmaticis exigatur poetarum enarratio: ita ipse quoq; historię, atq; etiã magis orationū lectione, susceptos à se discipulos instruxerit, quod nos in paucis, quorū id ætas exigebat, et parentes utile esse crediderant, seruauimus. Cæterū sententiis iam tum optima, due res impedimēto fuerūt, quod & longa consuetudo aliter docendi fecerat legem, & robusti ferè iuuenes, nec hunc laborem desiderantes, exemplum nostrū sequebantur. Nec tamē etiã

si quid noui uel sero inuenissem, præcipere in posterum pueret. Nunc uero scio id fieri apud Græcos, sed magis per adiutores, quia non uidetur tæpora suffectura, si legentibus singulis præire semper ipsi uelint. Et hercle prælectio, quæ in hoc adhibetur, ut facile atq; distincte pueri scripta oculis sequatur, etiã illa quæ uim cuiusq; uerbi, si quod minus usitatũ incidat, docet, multum infra rhetoris officium existimãda est. At demonstrare uirtutes, uel siquãdo ita incidat, uixia, id professionis eius atq; promissi, quo se magistrũ eloquentiæ pollicetur, maxime propriũ est, eo quidẽ ualidius, quod nõ utiq; hunc laborẽ docẽium postulo, ut ad gremiũ reuocatis cuius quisq; eorũ uelũ libri lectioi deseruiat. Nam mihi cum facilius tum etiã multo uidetur magis utile, facto silentio, unum aliquẽ (quod ipsum imperari per uices optimum est) constituere lectorem, ut protinus pronuntiationi quoq; assuescant, tum exposita causa, in quam scripta legetur oratio (nam sic clarius quæ dicẽtur, intelligi poterũt) nihil otiosum pati, quodq; in inuentione, quodq; in elocutione annotandum erit, quæ in proœmio conciliandi iudicis ratio, quæ narrãdi lux, breuitas, fides, quod aliquãdo consiliũ, & q̃ occulta calliditas. Namq; ea sola in hoc ars est, quæ intelligi, nisi ab artifice non possit. Quanta deinceps in diuidendo prudentia, quam subtilis & crebra argumentatio, quibus uiribus inspiret, qua iucunditate permulceat, quanta in maledictis asperitas, in iocis urbanitas, ut deniq; dominetur in affectibus, atq; in pectora irrumpat, animũq; iudicum similem ijs, quæ dicũt, efficiat. Tum in ratione eloquendi, quod uerbũ propriũ, ornatum, sublime, ubi amplificatio laudanda, quæ uirtus ei contraria, quod speciose translaturũ, quæ figura uerborum, quæ lenis, & quadrata, sed uirilis tamen copositio. Ne id quidem inutile, etiã corruptas aliquãdo, & uñiosas orationes, quas tamen pleriq; iudiciorum prauitate mirantur, legi palãm pueris, ostendiq; in ijs quam multa impropria, obscura, tumida, humilia, sordida, lasciuia, effœminata sint, quæ non laudantur modo à plebisque, sed (quod peius est) propter hoc ipsum, quod sunt praua, laudan-

laudantur. Nam sermo rectus, & secundum naturam enuntiatus nihil habere ex ingenio uidetur. Illa uero, quæ utcumq; deflexa sunt tanq; exquisitiora miramur, non aliter quam distortis, & quocumq; modo prodigiosis corporibus, apud quosdã maius est pretium, q̄ h̄s, quæ nihil ex communis habitus bonis perdidit. Atq; etiã qui specie capiuntur, uulsis, leuatiq;: & iniustas comas ac uomentibus, et non suo colore nitidis, plus esse formæ putant, quam possit tribuere incorrupta natura, ut pulchritudo corporis uenire uideatur ex malis moribus. Nec solum hæc ipse debet docere præceptor, sed frequenter interrogare, & iudicium discipulorum experiri. Sic audientibus securitas aberit, nec quæ dicitur perfluent aures, simulque ad id perducentur, quod ex hoc queritur, ut inueniant ipsi & intelligant. Nam quid aliud agimus docendo eos, q̄ ne semper docendi sint? Hoc diligentia genus ausim dicere plus collaturum discipulis, quam omnes omnium artes, quæ iuuant sine dubio multum, sed latiore quadam comprehensione, per omnes quidem species rerum quotidie penè nascentium ire qui possunt? Sicut de re militari, quanquam sint tradita quædam præcepta communia, magis tamen proderit scire, qua ducum quisq; ratione, in quali loco, tempore, sit usus sapienter, aut contra. Nam in omnibus ferè minus ualent præcepta, quam experimenta. An uero declamabit quidẽ præceptor, ut sit exemplo suis auditoribus, non plus cõtulerint lecti Cicerone ac Demosthenes? Corrigetur palam, siquid in declamando discipulus errauerit, non potentius erit emendare orationem? quinimo etiam iucundius, aliena enim uita quisque reprehendi mauult quam sua. Nec deorant plura, quæ dicerem, sed neminẽ hæc utilitas fugit, atq; uimã tam nõ pigeat facere istud, q̄ nõ displicebit.

Qui primi legendi.

Caput VI.

Qvod si potuerit obtineri, non ita difficilis supererit questio, qui legendi sint incipientibus. Nam quidam illos minores, quia facilius eorum intellectus uidebatur, probauerunt, alij floridius genus, ut ad alenda primarum ætatum ingenia magis accom-

expolitiū

modatū. Ego optimos quidē, & statim, & semper, sed tamē eorum candidissimū quenq; & maxime * expositiū uelim, ut Liuiū pueris magis q̄ Sallustium, & hic historiæ maioris est autor, ad quem tamen iam profectu opus est. Cicero, ut mihi quidē uidetur, & iucū dus incipiētib; quoq; & apertus est satū, nec prodesse tantū, sed etiam amari potest, tum quē admodū Liuius præcipit, ut quisq; erit Ciceroni simillimus. Duo autē genera maxime cauenda pueris puto: Vnum, ne quis eos antiquitatis nimius admirator in Gracchorū Catonūq; & aliorum similium lectione durefcere uelis: fient enim horridi atq; ieiuni. Nam neq; uim eorū adhuc intellectu consequentur, & elocutione, quæ tum sine dubio erat optima, sed nostris temporibus aliena, contenti (quod est pessimū) similes sibi magnis uiris uidebūtur: Alterū, quod huic diuersum est, ne recentis huius lasciuie flosculis capti uoluptate quadam praua deliniātur, et prædulce illud genus ac puerilibus ingenijs hoc gratius, quo proprius est, adamēt. Firmi autē iudicijs, iamq; extra periculū positis suaserim, & antiquos legere, ex quibus si assumatur solida ac uirilis ingenij uis, detergo rudis seculi squalore, tum noster hic cultus clarius enitescet, & nouos, quibus & ipsis multa uirtus adest. Nec enim nos tarditatis natura damnauit, sed dicēdi mutauimus genus, & ultra nobis q̄ oportebat, indulgimus, ita nō tam ingenio illi nos superauerūt, quān proposito. Multa ergo licebit eligere. Sed curandū erit, ne ijs quibus permixta sunt, inquinētur. Quosdā uero etiā quos totos imitari oporteat, & fuisse nuper, & nunc esse, quidni libenter non cōcesserim modo, uerū etiam contēderim. Sed hi qui sint, nō cuiusq; est pronūtiare. Tutius circa priores imitatio est, uel erratur. Ideoq; hāc nouorū distuli lectionē, ne imitatio iudiciū antecederet.

De diuisione.

Caput VII.

FVit etiam in hoc diuersum præcipientiū propositū, quod eorū quidam materias, quas discipulis ad discendū dabant, non contenti diuisione dirigere, latius dicendo prosequēbātur, nec solū probationibus implebant, sed etiam affectibus. Alij, cū primas modo li-

neas duxissent, post declamationes quid omisisset quisque tractabāt, quosdam uero locos nō minore cura, quā cum ad dicendū ipsi surgerent, excolebant. Vtile utrunque, & ideo neutrum ab altero separo. Sed si facere tantū alterum necesse sit, plus proderit demonstrasse rectam protinus uiam, quā reuocare ab errore iam lapsos. Primum, quia emendationē auribus modo accipiunt, diuisionem uero ad cogitationē etiam & stylym perferunt. Deinde quōdā libentius præcipientē audiunt, quā reprehendentem. Si qui uero paulo sunt uiuaciores, in his præsertim moribus, etiā irascuntur admonitioni, & taciti repugnant. Nec ideo tamen minus uitia aperte coarguenda sunt. Habeda enim ratio cæterorum, qui recta esse, quæ præceptor non emendauerit, credent. Vtraque autē ratio miscenda est, & ita tractanda, ut res ipsæ postulabunt. Namque incipientibus danda erit uelut præformata materia, secundū cuiusque uires. At cū satis composuisse se ad exemplū uidebūtur, breuia quædam demonstranda uestigia, quæ persecuti, iam suis uiribus sine adminiculo progredi possint. Nonnunquam credi sibi eos oportebit, ne mala consuetudine semper alienum laborem sequendi, nihil per se conari, & querere sciant. Quod si satis prudenter dicenda uiderint, iam propè consummata fuerit præcipientis opera. Si quid errauerint, adhuc erūt ad duce[m] reducendi. Cui rei simile quiddam facientes aues cernimus, quæ teneris infirmisque foetibus cibos ore suo collatos partiuuntur. At cum uisi sunt adulti, paulum egredi nidus & circumuolare, sedem illam præcedētes ipsæ docent, tum expertas uires libero cælo, suæque ipsorum fidutiæ permittunt.

De ediscendo.

Caput VIII.

Illud ex consuetudine mutandū prorsus existimo in his, de quibus nunc differimus, ætatibus, ne omnia quæ scripserint, ediscāt, & certa (ut moris est) die dicant. Quod quidem maxime patres exigunt, atque ita demū studere liberos suos si quam frequentissime declamauerint, credunt, cū profectus præcipue diligentia constet. Nam ut scribere pueros, plurimūque esse in hoc opere, planè uelim,

fit ediscere electos ex orationibus, uel historijs alio'ue quo genere dignorū ea cura uoluminū locos, multo magis suadeā. Nam etiam exercebatur acrius memoria, aliena cōplectendo, q̄ sua: & qui erūt in difficiliore huius generis labore uersati sine molestia, quæ ipsi cōposuerunt, iam familiarius animo suo affigent, & assuescent optimis, semperq; habebunt intra se, quod imitetur. Etiam non sentientes formā orationis illā, quam mente penitus acceperint, expriment. Abundabūt autē copia uerborū optimorū, & cōpositione, ac figuris iam non quæsitis, sed sponte, & ex reposito uelut thesauro se offerētibz. Accedū his & iucunda in sermone bene à quoq; dictorū relatio & in causis utilis. Nam & plus autoritatis afferunt ea, quæ nō presentis gratia lūis sunt comparata, & laudem sæpe maiorem, quā si nostra sint, conciliant. Aliquando tamen permittendū quæ ipsi scripserint dicere, ut laboris sui fructum, etiā ex illa, quæ maxime petitur, laude plurimum capiant. Verum id quoq; tum fieri oportebz, cum aliquid commodius elinauerint, ut eo uelut præmio studij sui donentur, ac se meruisse, ut dicerent, gaudeant.

An secundum sui quisque ingenij docendus sit naturam.

Caput IX.

Virtus præceptoris haberi solet, nec immerito diligenter in ijs, quos erudiendos suscepū, notare discrimina ingeniorū, & quo quæq; natura maxime ferat. Nam est in hoc incredibilis quædam uarietas, nec pauciores animorū penē, quā corporū formæ. Quod intelligi etiam ex ipsis oratoribus potest, qui tantū inter se distant genere dicendi, ut nemo sit alteri similis, quamuis plurimi se ad eorū, quos probabūt, imitationem composuerint. Vtile deinde plerisq; uisum est, ita quæq; instituere, ut propria naturæ bona, doctrina fouerent, & in id potissimū ingenia quo tenderent, adiuuaretur: Vt si quis palæstræ peritus, cum in aliquod plenū pueris, gymnasiū uenerit, expertus eorū omni modo corpus animumq; discernat, cui quisq; certamini præparandus sit: ita præceptorem eloquentiæ cum sagaciter fuerit intuitus, cuius ingenium presso limatoq; ge-

toq; genere dicendi, cuius acri, graui, dulci, aspero, nitido, urbano
 maxime gaudeat, ita se commodaturum singulis, ut in eo quo quis-
 que eminet prouehatur, quod & adiuta cura natura magis euale-
 scat: & si in diuersa ducatur, nec in ijs, quibus minus aptus est, sa-
 tis possit efficere, & ea in quæ natus uidetur, deserendo faciat in-
 firmiora. Quod mihi (libera enim uel contra receptas persuasio-
 nes rationem sequenti, sententia est) in parte uerum uidetur. Nam
 proprietates ingeniorum disticere, prorsus necessarium est. In his
 quoque certum studiorum facere delectum, nemo dissuasit. Nam
 que erit alius historię magis idoneus, alius compositus ad carmen,
 alius utilis studio iuris, ut nonnulli rus fortasse mütendi. Sic discer-
 net hæc dicendi magister, quomodo palæstricus ille cursorem fa-
 ciet, aut pugilem, aut luctatorem, aliud' ue quid ex ijs, quæ sunt sa-
 crorum certaminum. Verum ei, qui foro destinabitur, non in unam
 partem aliquã, sed in omnia quæ sunt eius operis, etiam si qua diffi-
 cilia discenti uidebuntur, elaborandum est. Nam & omnino su-
 peruacua erat doctrina, si natura sufficeret. An si quis ingenio cor-
 ruptus, ac tumidus (ut plerique sunt) inciderit, in hoc eum ire pa-
 tiemur? Aridum, atque ieiunum non alemus, & quasi uestimus?
 Nam si quædam detrahere necessarium est, cur non sit adijcere cõ-
 cessum? Neque ego contra naturam pugno. Non enim deserendum
 id bonum, si quod ingenium est, existimo, sed augendum, adden-
 dum que quod cessat. An non clarissimus ille præceptor Isocrates,
 quæ no magis libri bene dixisse, q̄ discipuli bene docuisse testatur, cõ-
 de Ephoro, atq; Theopõpo sic iudicaret, ut alteri frenis, alteri cal-
 caribus opus esse diceret, aut in illo lentiore tarditatem, aut in hoc
 penè præcipiti, concitationem adiuuandam docendo existimant,
 cum alterum alterius natura miscendũ arbutaretur? Imbecillis ta-
 men ingenijs sanè sic obsequendũ sit, ut tantũ in id quo uocat natu-
 ra, ducatur. Ita enim qd' solũ possunt, melius efficiet. Si uero libera-
 lior natura cõtigerit, et in qua merito ad sp̄e oratoris simus aggressi-
 fi, nulla dicendi uirtus omittenda est. Nã licet sit aliquã in parte pro-
 nior,

nior, ut neesse est, cæteris tamen non repugnabit, atq; ea cura paria faciet ijs, in quibus eminebit. Sicut ille (ne ab eodem exæplo recedamus) exercendi corpora peritus, non si docendū pancratiastem susceperit, pugno ferire uel calce tantū, aut nexu modo, atq; in his certos aliquos docebit, sed omnia quæ sunt eius certaminis. Er̄ qui ex ijs aliqua non possit, in id maxime, quod poterit, incumbet. Nam sunt hæc duo uitanda prorsus, unum, ne tentes, quod effici nō possit. Alterum, ne ab eo quod quis optime facit, in aliud, cui minus est idoneus, transferas. At si fuerit qui docebitur, ille, quæ adolentes senem uidimus, Nicostratus, omnibus in eo docendi partibus similiter utemur, efficietq; illum, qualis hic fuit, luctando, pugnandoq; quorū utroq; certamine iisdem diebus coronabatur, inuictū. Et quāto id magis oratoris futuri magistro prouidendū erit? Non enim satis est dicere presse tantū, aut subtiliter, aut aspere, nō magis q̄ phonasco, acutis tantū, aut medijs, aut grauib; sonis, aut horū etiā particulis excellere. Nam sicut cūhara, ita oratio perfecta non est, nisi ab imo ad summū omnibus intēta neruis cōsentiat.

De officio discipulorum.

Caput X.

Pura de officijs docētiū locutus, discipulos ad unū interim moneo, ut præceptores suos non minus, quā ipsa studia amēt, & parentes esse, non quidē corporū, sed mentiū credant. Multum hæc pietas confert studio. Nam ita & libēter audiēt, & dictis credent, & esse similes concupiscēt. In ipsos deniq; coetus scholarū læti & alacres cōuenient, emēdati non irascētur, laudati gaudebūt, ut sint charissimi, studio merebūtur. Nam ut illorū officiū est docere, sic horū præbere se dociles. Alioqui neutrū sine altero sufficit. Et sicut hominis ortus ex utroq; gignentium confertur, & frustra sparsis semina, nisi illa præmolluis fouerit sulcus, ita eloquentia coalescere nequā, nisi sociata tradentis, accipientisq; concordia.

De utilitate, & ratione declamandi. Caput XI.

In his primis operibus, quæ non ipsa parua sunt, sed maiorū quasi mēbra atq; partes, bene instituto, ac satis exercitato, iam ferē

tempus

tēpus appetet aggrediēdi suasorias, iudicialesq; materias: quarum
 antequam uiam ingrediā, pauca mihi de ipsa declamandi ratione
 dicenda sunt, quæ quidem ut ex omnibus nouissime inuenta, ita &
 multo est utilissima. Nam & cuncta illa, de quibus diximus in se
 ferè continet, et ueritati proximā imaginē reddūt. Ideoq; ita est ce
 lebrata, ut plerisq; uideretur ad formandā eloquentiā uel sola suffi
 cere. Neq; enim uirtus ulla perpetuæ duntaxat orationis reperiri
 potest, quæ non sit cum hac dicendi meditatione cōmunis. Eo qui
 dem res ista, culpa docētum recidūt, ut inter præcipuas quæ cor
 rumperēt eloquentiā causas, licentia, atq; inscītia declamantiū fue
 rint. Sed eo quod natura bonū est, bene uti licet. Sint ergo & ipse
 materia, quæ fingentur, quam simillimæ ueritati. Et declamatio in
 quantum maxime potest, imitetur eas actiones, in quarū exercita
 tionem reperta est. Nam magos & pestilentia, & responsa, & scē
 uiores tragicis nouercas, aliāq; magis adhuc fabulosa, frustra in
 ter sponsones, & interdicta quæremus. Quid ergo? Nunq̄ hæc su
 pra fidem, & pœtica (ut uere dixerim) themata iuuenibus pertra
 ctare permittemus, ut expatientur, et gaudeāt materia, & quasi in
 corpus eant, erūt optimū. Sed certe sint grandia et tumida, nō stul
 ta etiam, & acrioribus oculis intuenti ridicula, ac si iam cedendum
 est, impleat se declamator aliquādo, dum sciat, ut quadrupes cū
 uiridi pabulo distentæ sunt, sanguinis detractione curantur, et sic
 ad cibos uiribus cōseruandū idoneos redeunt, ita sibi quoq; tenuan
 dos adipēs, & quicquid humoris corrupti contraxerūt, emittēdum,
 si esse sanus ac robustus uolet. Alioqui tumor ille inanis, primo cu
 iuscunq; ueri operis conatu deprehendetur. Totū autem declaman
 di opus, qui diuersum omnino à forensibus causis existimant, n̄ pro
 fectio, ne rationē quidē, qua ista exercitatio inuenta sit, peruidēt.
 Nam si foro non præparat, aut scenicæ ostentationi, aut furiosæ
 uociferationi simillimum est. Quid enim attinet iudicem præpara
 re, qui nullus est? narrare quod omnes sciant falsum? probationes
 adhibere causæ, de qua nemo sit pronūtiaturus? Et hæc quidē oīosa
 tantum.

tantum. Affici uero & ira, uel luctu permouere, cuius est ludibrij? nisi quibusdam pugnae simulacris ad uerum discrimen, aciemq; iustam consuescimus. Nihil ergo inter forense genus dicendi, atq; hoc declamatorium intererit? Si profectus gratia dicimus, nihil. Uinumq; adijci ad consuetudinem posset, ut nominibus uteremur, & perplexae magis, & longioris aliquando actus controuersiae fingentur, & uerba in usu quotidiano posita minus timeremus, & iocos inserere moris esset, quae nos quamlibet per alia in scholis exercitati simus, tyrones in foro inueniunt. Si uero in ostentationem comparatur declamatio, sanè paululum aliquid inclamare ad uoluptatem audientium debemus. Nam & in ijs actionibus, quae in aliqua sine dubio ueritate uersantur, sed sunt ad popularè aptatè delectationem, quales legimus panegyricos, totumque hoc demonstrationum genus, permittitur adhibere plus cultus, omnemq; artem, quae latere plerunque in iudicijs debet, non confiteri modo, sed ostentare etiam hominibus in hoc aduocatis. Quare declamatio, quoniam est iudiciorum, cõsiliorumq; imago, similis esse debet ueritati, quoniam autem aliquid in se habet *ἔπιδεικτικόν*, nonnihil sibi minoris assumere, quod faciunt actores comici, qui nec ita prorsus, ut nos uulgo loquimur, pronuntiant, quod esset sine arte, nec tamen procul à natura recedunt, quo uicio periret imitatio, sed morem communis huius sermonis, decore quodam scenico exornant. Sic quoq; aliqua nos incommoda ex ijs, quas finxerimus materijs, consequentur, in eo praecipue quòd multa in his relinquuntur incerta, quae sumimus, ut uidentur aetates, facultates, liberi, parentes, urbium ipsarum uires, iura, mores, alia his similia. Quin aliquando etiam argumenta ex ipsis positionum uitijs ducimus. Sed haec suo quaeque loco. Quamuis enim omne propositi operis à nobis destinati eo spectet, ut orator instituatur, tamen ne quid studiosi requirant, etiam si quid erit, quod ad scholas pertineat proprie, in transitu non omitemus.

An artis necessaria cognitio sit,

Caput. XII.
Iam

I Am hinc ergo nobis inchoanda est ea pars artis, ex qua capere initium solent, qui priora omiserunt, quanquam uideo quosdam in ipso statim limine obstaturos mihi, qui nihil egere eiusmodi præceptis eloquentiæ putent, sed natura sua, & uulgari modo, & scholarum exercitatione contenti, rideant etiam diligentiam nostram, exemplo quoque magni nominis professorum, quorum aliquis (ut opinor) interrogatus quid esset schema & noëma, nescire se quidem, sed si ad rem perlineret, esse in sua declamatione respondit. Alius percontanti, Theodorus an Apollodorus esset, ego, inquit, parmularius sum, nec sanè potuit urbanus ex confessione inficiæ suæ elabi. Porro ij, quia & beneficio ingenij præstâtes sunt habiti, & multa etiam memoria digna exclamauerunt, plurimos habent similes negligentie suæ, paucissimos naturæ. Igitur & impetu dicere se, & uiribus uti gloriantur. Nec enim opus esse probatione, aut dispositione in rebus fictis, sed cuius rei gratia plenum sit adiutorium, sententijs grandibus, quarum optima quæq; a periculo petatur. Quinetiam in cogitando, nulla ratione adhibita, aut tectum intuentes, magnum aliquid quod ultro se offerat, pluribus sæpe diebus expectant, aut murmure incerto, uelut classico instincti, concitati, motum non enuntiandis, sed quærendis uerbis accommodant. Nonnulli certa sibi inuicia priusquam sensum inuenerint, destinant, quibus aliquid disertè subiungendū sit, eaq; diu secum ipsi, clareq; meditati, desperata connectendi facultate deserunt, & ad alia deinceps, atq; inde alia non minus cōmunia, atq; nota diuertunt. Qui plurimū uidentur habere rationis, nō in causas tantū laborē suum, sed in locos intendunt, atq; ijs nō corpori prospiciunt, sed abrupta quædam, ut forte ad manum uenere, iaculantur. Vnde fit, ut dissoluta, & ex diuersis congesta oratio, coherere nō possit, similisq; sit commentarijs puerorum, in quos ea quæ alijs declamantibus laudata sunt, regerunt. Magnas tamē sententias, & res bonas (ita enim gloriari solent) elidunt, nam et barbari, & serui, & si hoc sat est, nulla est ratio dicendī.

Quare

Quare ineruditi ingeniosiores
uulgo habeantur. Caput XIII.

NE hoc quidem negauerim, sequi plerunq; hanc opinionem, ut fortius dicere uideantur indocti. Primum, uisio male iudicantium, qui maiore habere uim credunt ea, quae non habent artem, ut effringere quam aperire, rumpere quam soluere, trahere quam ducere putant robustius. Nam & gladiator, qui armorum inscius in rixam ruat, & luctator, qui totius corporis nixu in id quod semel inuasit, incumbit, fortior ab ijs uocatur, cum interim & hic frequenter suis uiribus ipse proster nitur, & illum uehementis impetus, excipit aduersarij mollis articulus. Sed sunt in hac parte, quae imperitos etiam naturaliter fallant, nam & diuisio, cum plurimum ualeat in causis, speciem uirium minuit, & rudia poluis maiora, & sparsa compositis numerosiora creduntur. Est praeterea quaedam uirtutum uirtorumq; uicinia, qua maledicus pro libero, temerarius pro forti, effusus pro copioso accipitur. maledicis autem ineruditi, apertius, & sepius, uel cum periculo suscepti luctatoris, frequenter etiam suo. Affert & ista res opinionem, quia libentissime homines audiunt ea, quae ipsi dicere uoluissent. Illud quoq; alterum quod est in elocutione ipsa periculum, minus uirtat, conaturq; perdere. Inde euenit nonnumquam, ut aliquid grande inueniat, qui semper querit quod nimium est, uerum & raro euenit, & caetera uirta non pensat. Propter hoc quoq; interdum uidentur indocti copiam habere maiorem, quod dicunt omnia, doctis est & electio & modus. His accedit, quod a cura docendi, quod intenderint, recedunt. Itaq; illud quaestionum & argumentorum apud corrupta iudicia frigus euertit, nihilq; aliud quam uel prauis uoluptatibus aures assistentium permulceant, quaerunt. Sententiae quoq; ipsae, quas solas petunt, magis eminent, cum omnia circa illas sordida et abiecta sint, ut lumina non inter umbras (quaemadmodum Cicero dicit) sed plane in tenebris clariora sint. Itaque ingeniosi uocentur, ut libet, dum tamen constet, contumeliose sic laudari disertum. Nihilominus confitendum est etiam detrahere doctrinam aliqui d

aliquid, ut limam rudibus, & cotes hebetibus, & uino uetustate, sed uicia detrahit, atq; eo solo minus est, quod literæ perpolierunt, quo melius. Verum hi pronuntiatione quoq; famâ dicendi fortius quæ-
runt. Nam & clamât ubiq; & omnia leuata (ut ipsi uocant) manu emugiunt, multo discursu, anhelitu, iactatione, gestu, motu capitis furentes. Tam collidere manus, terræ pedē incutere, femur, pectus, frontē cedere, mire ad pullatū circulum facit, cū ille eruditus, ut in oratione multa submittere, uariare, disponere, nā etiam in pronuntiatione suum cuiq; eorū, quæ dicit colori accommodare actū sciat, & siquid sit perpetua obseruatione dignū, modestus esse & uideri malit. At illi hanc uim appellāt, quæ est potius uolentia. Cum interim nō actores modo aliquos inuenias, sed (quod est turpius) præceptores etiā, qui breuem dicēdi exercitationē consecuti, ommissa ratione, ut tulit impetus, passim tumultuētur, eosq; qui plus honoris literis tribuerūt, ineptos, & ieuinos, & tepidos, et infirmos, ut quæq; uerbum cōtumeliosissimū occurrit, appellēt. Verum illis quidē gratulemur, sine labore, sine ratione, sine disciplina disertis. Nos quando & præcipiendi munus iam pridem deprecari sumus, & in foro quoq; dicendi, quia honestissimum finem putabamus, desinere dum desideraremur, inquirendo scribendoq; talia consolemur otium nostrum, quæ futura usui bonæ mētis iuuenibus arbitramur, nobis certe sunt uoluptati.

Quis modus in arte.

Caput XIII.

Nemo autem à me exigat id præceptorū genus, quod à plerisq; scriptoribus artium traditū, ut quasi quasdā leges immutabili necessitate cōstrictas studiosis dicēdi feram. Vtiq; proceriū, & id quale, proxima huic narratio, quæ lex deinde narrandi, propositio post hanc, uel ut quibusdā placuit, excursio, tum certus ordo questionum, cæteraq; quæ uelut si aliter facere fas nō sit, quidam tanq̄ iussi sequuntur. Erat enim rhetorice res prorsus facilis ac parua, si uno & breui præscripto cōtineretur. Sed mutatur pleraq; causis, temporibus, necessitate, occasione. Atq; ideo res in oratoris præci-

f pue con-

pue consilio est, quia uarie, & ad rerū momenta cōuertitur. Quid
 enim, si præcipias imperatori, quoties aciem instruet, dirigat fron-
 tem, cornua utring; promoueat, equites pro cornibus locet? ERŪ hæc
 quidē rectissima fortasse ratio, quoties licebit, sed mutabitur natu-
 ra loci, si mons occurret, si flumen obstabit, collibus, syluis, alia' ue
 asperitate aliqua, prohibebitur. Mutabit hostiū genus, mutabit præ-
 sentis conditio discriminis, nunc acie directa, nunc cuneis, nunc au-
 xilijs, nunc legione pugnabitur, nonnunquam terga etiam dedisse
 simulata fuga proderit. Ita, proœmium necessarium, an superuacuum,
 breue an longius, ad iudicem omni sermone directo, an ali-
 quando auerso per aliquam figuram, dicendū sit, constricta, an la-
 tius diffusa narratio, continua an diuisa, recta an ordine permuta-
 to, cause docebunt. Itemq; de quæstionū ordine, cum in eadem con-
 trouerfia aliud alijs parti prius quæri frequenter expediat. Neque
 enim rogatiōibus plebis' ue sc̄is sancta sunt ista præcepta, sed hoc
 quicquid est, utilitas excogitauit. Non nego autē sic utile esse ple-
 runq; alioqui nec scriberem, uerum si eadem illa nobis aliud suade-
 b̄t utilitas, hanc, relicti magistrorū autoritatibus sequemur. Equi-
 dem id maxime præcipiam, ac repetens iterum iterumq; monebo.
Res duas in omni iactu spectet orator, quid deceat, quid expediat.
Expedi autem sæpe mutare ex illo constituto, traditoq; ordine ali-
 qua, & interim decet, ut in statuis atq; picturis uidemus, uariari
 habitus, uultus, status. Nam recti quidē corporis, uel minima gra-
 tia est. Nempe si aduersa sit facies, & demissa brachia, & iuncti
 pedes, & à summis ad ima regens opus, flexus ille, & ut sic dixe-
 rim, motus, dat actum quendam & factum. Ideo nec ad unum mo-
 dum formatae manus, & in uultu mille species. Cursum habet que-
 dam et impetū, sedēt alia, uel incūbunt, nuda hæc, illa uelata sunt,
 quædā mixta ex utroq;. Quid tam distortū & elaboratū, q̄ est il-
 le Discobolos Myronis? Siquis tamen ut parū rectū improbet opus,
 nōne ab intellectu artis abfuerit, in qua uel præcipue laudabilis est
 illa ipsa nouitas, ac difficultas? Quā quidē gratiā & delectationē
 afferunt

afferunt figuræ, quæq; in sensibus, quæq; in uerbis sunt. Mutant etiam aliquid à recto, atq; hanc præ se uirtutē ferunt, quod à cōsuetudine uulgari recesserunt. Habet in pictura speciem tota facies. Apelles tamen imaginē Antigoni latere tantum altero ostendit, ut amissi oculi deformitas lateret. Quis dicit non in oratione operienda sunt quæ dā, siue ostendi non debent, siue exprimi pro dignitate nō possunt? ut fecit Timantes (ut opinor) Cithnius in eadem tabula, qua Coloten Teium uicit. Nam cū in Iphigeniæ immolatione pinxisset tristem Calchantem, tristiorē Ulyssē, addidisset Menelao quem summū poterat ars efficere mœrorē, consumptis affectibus non reperiens quo digne modo patris uultum possit exprimere, uelauit eius caput, & suo cuiusq; animo dedit æstimandū. Nonne huic est illud simile Salustianū: Nam de Carthagine tacere satius puto, q̄ parū dicere? Propter quæ mihi semper moris fuit, quā minime alligare me ad præcepta, quæ κερβολικὰ uocant, id est (ut dicamus quomodo possumus) uniuersalia, uel perpetualia. raro enim reperitur hoc genus, ut non labefactari parte aliqua, et subruī possit. Sed de his plenius suo quicq; loco tractabimus. Interim nolo se iuuenes satis instructos, si quō ex ijs, qui breues plerūq; circūferuntur, artis libellū edidicerint, & uelut decretis technicorū tutos putēt: multo labore, assiduo studio, uaria exercitatione, pluribus experimentis, altissima prudētia, præsenissimo consilio constat ars dicēdi. Sed adiuuatur his quoq; si tamē rectā uiam, non unā orbūā mōstrent, à qua declinare qui crediderit nefas, patiatur necesse est illam per funes ingredientium tarditatē. Itaq; & stratū militari labore iter, sæpe deserimus cōpendio ducti, & si rectū limitē rupi torrentibus pontes inciderint, circuire cogemur, & si ianua tenebitur incendio, per parietē exibimus. Late fuscum opus est, & multiplex, & propē quotidie nouum, & de quo nunquam dicta erunt omnia. Quæ sint tamen tradita, quid ex ijs optimum, & si qua mutari, adijci, detrahi melius uidebuntur, dicere experiar.

Diuisio totius operis.

Caput XV.

f 2

Rhetor

Rhetorice in latinum transferentes, tum oratoriam, tum oratricem nominauerunt. Quos equidē non fraudauerim debita laude, quod copiā Romani sermonis augere tentauerunt. Sed non omnia nos ducentes ex Græco sequuntur, sicut ne illos quidē, quoties suis utiq; uerbis signare nostra uoluerūt, & hæc interpretatio non minus dura est, q̄ illa Plauti, essentia atque entia. Sed ne propria quidem: nam oratoria sic efferetur, ut elocutoria, oratrix, ut elocutrix. Illa autē de qua loquimur, rhetorice talis est, qualis eloquentia. Nec dubie apud Græcos quoq; duplicē intellectum habet. Namq; uno modo fit appositū ars rhetorica, ut nauis piratica, altero nome rei, qualis est philosophia, amicitia. Nos ipsam nunc uolumus significare substantiā, ut grāmatische literatura est nō literatrix, quēadmodum oratrix, nec literatoria quēadmodum oratoria: uerū in rhetorice nō fit. Non pugnemus igitur, cū præsertim plurimis alioqui Græcis sit utendū. Nam certe & physicos, musicos, & geometras dicam, ne uim afferamus ijs nominibus indecora in latinū sermonem mutatio erit. Deniq; cū M. Tullius etiā ipsis librorū, quos de hac re primū scripserat, titulis Græco nomine utatur, profecto nō est uerendū, ne temere uideamur oratori maximo de nomine artis suæ credidisse. Igitur rhetorice (iam enim sine metu cauillationis utemur hac appellatione) sic ut opinor, optime diuidetur, ut de arte, artifice, de opere dicamur. Ars erit quæ disciplina percipi debet, ea est bene dicendi scientia. Artifex est qui percipit hanc artem, id est orator, cuius est summa, bene dicere. Opus quod efficitur ab artifice, id est bona oratio. Hæc omnia rursus diducuntur in species. Sed illa sequentia suo loco, nunc quæ prima parte tractanda sunt, ordiar.

Quid sit rhetorice, & quis eius finis. Caput XVI.

Ante omnia quid sit rhetorice, quæ finiatur quidē uarie, sed quæ stionem habet duplicē, aut enim de qualitate ipsius rei, aut de comprehensione uerborū dissensio est. Prima ac præcipua opinionum circa hæc differentia, quod alij malos quoq; uiros posse oratores di-

res dici putant, alij (quorū nos sententiæ accedimus) nomen hoc, ar-
 temq; de qua loquimur, bonis demū tribui uolunt. Eorū autē, qui di-
 cendi facultatē à maiore, ac magis expetēda uinæ laude secernunt,
 quidam rhetoricen uim tantū, quidam scientiam, sed non uirtutem,
 quidam usum, quidam artem quidē, sed à sciētia & uirtute disjunc-
 ctam, quidā etiam prauitatē quandam artiū, id est *ἡγεστὴν* & *ὕβριν*
 nominauerūt. Hi ferē aut in persuadēdo, aut in dicēdo apposite ad
 persuadēdum, positum orādi munus sunt arbitratū, id enim fieri po-
 test ab eo quoq; qui uir bonus nō sit. Est igitur frequētissimus finis,
 rhetoricen esse uim persuadēdi. Quod ego uim appello, pleriq; po-
 testatem, nonnulli facultatē uocant: quæ res ne quid afferat ambi-
 guitatis, uim dico *τὴν δυνάμιν*. Hæc opinio originē ab Iocrate (se-
 tamen re uera ars quæ circumfertur, eius est) duxit. Qui cum lon-
 ge sit à uoluntate infamātiū oratoris officia, finē artiū temere cō-
 prehendit, dicens esse rhetoricen persuadēdi opificem, id est, *πει-
 θοῦς ἀμμιονοργόν*. Neq; enim mihi permiserim eadem uiri declara-
 tione, qua Ennius M. Cethegum suadai medullā uocat. Apud Pla-
 tonē quoq; Gorgias in libro, qui nomine eius inscriptus est, idē ferē
 dicit, sed hanc Plato illius opinionē uult accipi, nō suā. Cicero pluri-
 bus locis scripsit, oratoris officium esse dicere apposite ad persuadē-
 dū. In rhetoricis etiā, quos sine dubio ipse nō probat, finē facit per-
 suadere. Verū et pecunia persuadet, et gratia, et autoritas dicētis,
 et dignitas, postremo aspectus etiā ipse sine uoce, quo uel recordatio
 meritorū cuiusq;, uel facies aliqua miserabilis, uel formæ pulchritu-
 do sententiā dicat. Nā & M. Aquiliū defendēs Antonium, cū scissa
 ueste cicatrices, quas is pro patria pectore aduerso suscepisset, ostē-
 dit, nō oratiōis habuit fidutiā, sed oculis Populi ro. attulit uim, quæ
 illo ipso aspectu, maxime motū in hoc ut absolueret reum, crediū
 est. Seruū quidem Galbā miseratione sola, qua non suos modo libe-
 ros paruulos in concionē produxerat, sed Galli etiam Sulpicij fi-
 lium suis ipse manibus circumtulera, elapsū esse, cum aliorū mo-
 numentis, tum Catonis oratione testatū est. Et Phrynen non Hy-
 peridēs

Peridīs actione quanquam admirabili, sed conspectu corporis, quod illa speciosissimum alioqui, diducta nudauerat tunica, putant periculo liberatam. Quæ si omnia persuadent, non est hic, de quo locuti sumus, idoneus finis. Ideoq; diligentiores sunt uisi sibi, qui cum de rhetorice idem sentirent, existimarunt eam uim dicendo persuadendi. Quem finem Gorgias in eodem, de quo supra diximus libro, uelut coactus à Socrate facit. A quo non dissentit Theodectes, siue ipsius id opus est, quod de rhetorice nomine eius inscribitur, siue ut creditum est, Aristotelis, in quo est, finem esse rhetorices, ducere homines dicendo in id, quod actor uelit. Sed ne hic quidē satis est comprehensum. Persuadet enim dicendo, uel ducit in id quod uolunt, alij quoq; ut meretrices, adulatores, corruptores. At contra non persuadet semper orator, ut interim non sit proprius hic finis eius, interim sit communis cum ijs qui ab oratore procul absunt. Atqui non multum ab hoc fine abest Apollodorus, dicens, iudicialis orationis primū & super omnia esse, persuadere iudici, & sententiā eius ducere in id quod uelit. Nam & ipse oratorem fortunæ subijcit, ut si non persuaserit, nomen suum retinere non possit. Quidam recesserunt ab euentu, sicut Aristoteles, qui dicit: Rhetorice est uis inueniendi omnia in oratione persuasibilia. Qui finis & illud unum, de quo supra diximus, habet, & insuper quod nihil nisi in uentionē complectitur, quæ sine elocutione nō est oratio. Hermagoræ, qui finem eius esse ait persuasibiliter dicere, & alijs qui eandē sententiā non ijsdem tantum uerbis explicant, ac finem esse demonstrant, dicere quæ oporteat omnia ad persuadendum, satis respossum est, cum persuadere non tantum oratoris esse conuicimus. Adiecta sunt hic alia uarie. Quidam enim circa res omnes, quidam circa ciuiles modo utrsari rhetoricen putauerūt, quorum uerius utrum sit, in eo loco, qui huius quæstionis proprius est, dicam. Omnia subiecisse oratori uidetur Aristoteles, cum dixit, uim esse dicendi, quid in quaq; re possit esse persuasibile. Et Patrocles, qui nō quidē adijcit in unaquaq; re, sed nihil excipiendo idē ostēdit, uim enim uocat inueniendi quod

quod sit in oratione persuasibile, qui fines & ipsi solâ complectuntur inuentione. Quod uini fugiens Theodorus, uim putat inueniendi, & eloquendi cum ornatu credibilia in omni oratione. Sed cū eodem modo credibilia, quo persuasibilia etiâ nō orator inueniat adiungendo in omni oratione, magis q̄ superiores concedit scelera quoq; suadentibus pulcherrimæ rei nomen. Gorgias apud Platonem suadendi se artificē in iudicijs, & alijs cœtibus esse ait. De iustis quoq; & iniustis tractare, cui Socrates persuadendi, non docendi concedit facultatem. Qui uero non omnia subiiciebant oratori, sollicitius ac uerbosius, ut necesse erat, adhibuerunt discrimina, quorum fuit Ariston Critolai Peripatetici discipulus, cuius hic finis est, scientia uidendi & agendi in quæstionibus ciuilibus per orationem populari persuasionis. Hic scientiam, quia Peripateticus est, non ut Stoici, uirtutis loco ponit, popularem autem comprehendendo tantum persuasionem, etiâ contumeliosus est aduersus artem orandi, quâ nihil putat doctis persuasuram. Illud de omnibus, qui circa ciuiles demum quæstiones oratorem iudicant uersari, dictum sit, excludi ab ijs plurima oratoris officia, illam certe laudatiuam totam, quæ est rhetorices pars tertia, Cautius Theodorus Gadareus, ut iam ad eos ueniamus, qui artem quidem esse eam, sed non uirtutem putauerunt: Ita enim dicunt (ut ipsis eorum uerbis utar, qui hoc ex Græco transtulerunt) Ars inuentrix, & iudicatrix, & enūtiatrix, decen te ornatu secundum mentionem eius, quod in quoq; potest sumi persuasibile in materia ciuili. Itemq; Cornelius Celsus, qui finem rhetorices ait, dicere persuasibiliter in dubia uel ciuili materia. Quibus sunt nō dissimiles, qui ab alijs traduntur, qualis est ille: Vis dicendi et eloquendi de rebus ciuilibus subiectis sibi, cū quadam persuasione, & quodam corporis habitu, et eorū quæ dicet pronuntiatione. Mille alia, sed aut eadem aut ex iisdem composita, quibus nem cum de materia rhetorices dicendum erit, respondebimus. Quidam eam neque uim, neq; scientiam, neque artem putauerunt: sed Critolaus usum dicendi, Nam hoc τριβὴ significat; Athenæus fallendi artem.

Pleriq; autem dum pauca ex Gorgia Platonis, à prioribus imperite excerpta, legere contēti, nec hoc totū, nec alia eius uolumina euoluunt, in maximū errorem inciderūt, creduntq; eum in hac esse opinione, ut rhetoricen non artē, sed peritiā quandam gratiæ, ac uoluptatis existimet, & alio loco, ciuilitatis particulæ simulacrum, & quartam partē adulationis, quòd duas partes ciuilitatis corpori assignet, medicinā, et quam interpretatur exercitatricē, duas animo, legalem atq; iustitiā, adulationem autē medicinæ, uocet coquorum artificium, & exercitatrici mangonū, qui colorē fuco, & uerū robur inani sagina mentiatur, legalis cauillatricē, iustitiæ rhetoricen. Quæ omnia sunt quidē scripta in hoc libro, dictaq; à Socrate, cuius persona uidetur Plato significare quid sentiat. Sed alij sunt eius sermones ad coarguēdos, qui contra disputant compositi, quos ελεγκτικὸς uocat, alij ad præcipiendū, qui δογματικὸς appellatur. Socrates autē, seu Plato, eam quidē, quæ tum exercebatur, rhetoricen talē putat, nam et dicit his uerbis: Ἐὖ ἔστιν ἡν τρόπον, ὃν ὑμεῖς πολιτεύεσθε. Non ueram autē & honestam intelligit. Itaq; disputatio illa contra Gorgiam ita clauditur: οὐκ ἔστιν ὀνόματι ἡν ρητορικὸν δίκησιον εἶναι, ἡν δὲ δίκησιον βούλει δὲ δίκησιον, καὶ πρόσθεν. Ad quod ille quidē conticescit, sed sermonē suscipit Polus iuuenili calore inconsideratior, contra quē illa de simulacro, & adulatione dicuntur. Tum Callicles adhuc cōcitatior, qui tamen ad hanc perducitur clausulam, ἡν μέλλοντος ὀρθῶς ἑνεργηθῆναι ἴσως, δίκησιον ἄρα δὲ εἶναι ἢ ἐπισήμου τῶν δίκαιων, ut appareat Platoni nō rhetoricen uideri malū, sed eam ueram, nisi iusto, ac bono non contingere. Adhuc autē in Phædro manifestius facit, hanc artē cōsummari cōtra iustitiæ quoq; scientiā non posse, cui opinioni nos quoq; accedimus. An aliter defensionē Socratis, & eorū qui pro patria ceciderant, laudē scripsisset; quæ certe sunt oratoris opera. Sed in illud hominū genus, quod facultate dicēdi male utebatur, inuectus est. Nam & Socrates inhonestā sibi credidit orationē, quam ei Lyfias reo composuerat, et tum maxime scribere inuigatoribus quæ illi
prose

pro se ipsi dicerent, erat moris, atq; ita iuri, quo non licebat pro alio agere, fraus adhibebatur. Doctoresq; eius artis, parū idonei Platoni uidebatur, qui rhetoricen à iustitia separarent, & ueris credibilia præferrent. Nam id quoq; dicit in Phædro. Consensisse autē illis superioribus uideri potest etiam Cornelius Celsus, cuius hæc uerba sunt: Orator simile tantū ueri peti. Deinde paulo post. Nō enim bona consciētia, sed uictoria luigātis est præmiū. Quæ si uera essent, pessimorū hominū foret, hæc tam perniciofa nocētissimis moribus dare instrumēta, & nequitia præceptis adiuuare. Sed illi rationem opinionis suæ uiderint. Nos autē ingressi formare perfectum oratorē, quem in primis esse bonū uirum uolumus, ad eos, quā de hoc opere melius sentiūt, reuertamur. Rhetoricen autē quidā eandem ciuilitatē esse iudicauerūt. Cicero scientiæ ciuilibus partē uocat, ciuilibus autē sciētia idem quod sapiētia est. Quidā etiam philosophiæ, quorū est Isocrates. Huic eius substantiæ maxime cōueni finis, rhetoricen esse bene dicēdi scientiā. Nam & orationis omnes uirtutes semel cōplectitur, & protinus mores etiā oratoris, cū bene dicere non possit, nisi uir bonus. Idem ualeat Chrysippi finis ille ductus à Cleante, sciētia recte dicēdi. Sūt plures eiusdē, sed ad alias quæstiones magis pertinet. Idē sentiret finis hoc modo cōprehensus, persuadere quod oporteat, nisi quod artē ad exteriū alligat. At bene artis, dicere secundū uirtutē orationis. Excludūt à rhetorice malos, & illi qui scientiā ciuiliū officiorū eam putauerūt, si sciētiam uirtutē iudicant, sed anguste intra ciuiles quæstiones coercent. Albutius nō obscurus professor atq; autor, scientiā bene dicēdi esse cōsentit, sed exceptionibus peccat, adijciēdo circa ciuiles quæstiones, & credibile, quarū iam utriq; responsū est. Probabilis & illi uoluntatis, qui recte sentire, & dicere, rhetorices finē putauerūt. Hi sunt ferē fines maxime illustres, & de quibus præcipue disputatur. Nam oēs quidem persequi, nec attinet, nec possum, cum prauū quoddam (ut arbūror) studiū circa scriptores artiuū extiterit, nihil hīdē uerbis, quæ prior aliquis occupasset finiēdo, quæ ambitio procul aberit à

me. Dicā enim nō utiq; quæ inuenero, sed quæ placebūt, sicut hoc, rhetorice esse bene dicēdi scientiā, cū reperto quod est optimū, qui quærēt aliud, peius uelē. His approbatis, simul manifestū est illud quoq; quem finem, uel quid summum & ultimum habeat rhetorice, quod τὰλ & dicitur, ad quod omnis ars tendit. Nam si est ipsa bene dicendi scientia, finis eius & summum est, bene dicere.

An utilis sit rhetorice.

Caput XVII.

Lysiam

SEquitur quæstio, an utilis rhetorice, nam quidā uehementer in eam inuehi solent, & quod sit indignissimū, in accusationē orationis utūtur orandi uiribus, eloquentiā esse, quæ pœnis eripiat selectos, cuius fraude damnentur interim boni, consilia ducantur in peius, nec seditiones modo, turbæ que populares, sed bella etiam inexpiabilia excitentur, cuius deniq; tum maximus sit usus, cū pro falsis contra ueritatem ualeat. Nam & Socrati obijciunt comici, docere eum quomodo peiorē causam meliorē faciat & contrā, * Thy siam, et Gorgiam similia dicit polliceri Plato. Et his adiiciūt exempla Græcorū Romanorumq; & enumerant, qui perniciose nō singulis tantum, sed rebus etiam publicis, usi eloquentia, turbauerunt status ciuitatum, uel euerterunt, eōq; & Lacedæmoniorum ciuitate expulsam, & Athenis quoq; ubi actor mouere affectus uetabatur, uelut recisam orandi potestatem. Quo quidem modo nec duces erunt utiles, nec magistratus, nec medicina, nec deniq; ipsa sapientia. Nam & dux Flaminius, & Gracchi, Saturnini, Glaucie magistratus, & in medicinis uenena, & in ijs qui philosophorū nomine male utuntur, grauissima nonnunq; flagitia deprehensa sunt. Cibos aspernemur, attulerūt sæpe ualitudinis causas, nunq; tecta subeamus, super habitantes aliquando procumbunt. Non fabricetur milui gladius, potest uti eodem ferro latro. Quis nescit ignes, aquas, sine quibus nulla sit uita, & (ne terrenis immeret) solem lunamq; præcipua siderum, aliquando etiam nocere? Num igitur negabitur deformē Pyrrhi pacē cæcus ille a ppius dicēdi uiribus dire misse? Aut nō diuina M. Tullij eloquentia, & cōtra leges agrarias popularis

popularis fuit? & Catilinæ fregit audaciâ: & supplicationes, quæ
 maximus honor uictoribus bello ducibus datur, in toga meruit? Nõ
 ne præter nos militũ animos frequenter à metu reuocat oratio? &
 eor pugnãdi pericula ineuntibus, laudẽ unã potiõrẽ esse persuadet?
 Nec uero me Lacedæmonij, aut Athenienses magis mouerint,
 quam Populus Romanus, apud quem summa semper oratoribus dẽ
 gnitas fuit. Equidem nec urbium conditores reor aliter effecturos
 fuisse, ut uaga illa multitudo coiret in populos, nisi docta uoce cõ-
 mota, nec legum repertoies sine summa ui orandi consecutos, ut se
 ipsi homines ad seruitutem iuris astringerẽt. Quin ipsa unã præ-
 cepta, etiamsi natura sunt honesta, plus tamen ad formandas men-
 tes ualent, quoties pulchritudinem rerum, claritas orationis illumi-
 nat. Quare etiamsi in utraq; partem ualent arma facundiæ, non
 tamen est æquum id haberi malum, quo bene uti licet. Verum hæc
 apud eos forsitan quærantur, qui summam rhetorices ad persuadẽ
 di uim retulerunt. Si uero est bene dicendi scientia, quem nos finem
 sequimur, ut sit orator in primis uir bonus, utilem certe esse eam cõ-
 fitendum est. Et hercle deus ille princeps, parens rerum, fabrica-
 torq; mudi, nullo magis hominem separauit à cæteris, quæ quidem
 mortalia essent, animalibus, quàm dicendi facultate. Nam corpora
 quidem magnitudine, uiribus, firmitate, patientia, uelocitate præ-
 stantiora in illis mutis uidemus, eadem minus egere acquisitæ ex-
 trinsecus opis. Nam & ingredi citius, & pasci, & tranare aquas,
 citra docentem natura ipsa sciunt. Et pleraq; contra frigus ex suo
 corpore uestiuntur, & arma ipsi ingenia quædã, & ex obuiõ ferẽ uẽ
 ctus, circa quæ omnia multus hominibus labor est. Rationẽ igitur
 nobis præcipuam dedit, eiusq; nos socios esse cũ dijs immortalibus
 uoluit. Sed ipsa ratio neq; tam nos iuuaret, neq; tam esset in nobis
 manifesta, nisi quæ concepissemus mente, promere etiam loquendo
 possemus, quod magis deesse cæteris animalibus, quàm intellectũ,
 & cognitionem quandã uidemus. Nam et moliri cubilia, & nidos
 texere, & educare foetus, & excludere, quimetuã reponere in hye-

mem alimenta, opera quaedam nobis inimitabilia, qualia sunt cerarum, & mellis, efficere, non nullius fortasse rationis est: sed quia carent sermone, quae id faciunt, muta, atque irrationabilia uocantur. Denique homines, quibus negata uox est, quantulum adiuuat animus ille caelestis? Quare si nihil à dijs oratione melius accepimus, quid iam dignum cultu, ac labore ducamus, aut in quo malimus praestare hominibus, quod ipsi homines caeteris animalibus praestent? Ego quidem magis, quod nulla in parte plenius labor gratia refert. Id adeo manifestum erit, si cogitauerimus, & unde, & quousquam prouecta sit orandi facultas, & adhuc augeri potest. Nam ut omnia defendere amicos, regere consilys senatum, populum, exercitum in quae uult ducere, quam sit utile, conueniatque bono uiro, nonne pulchrum uel hoc ipsum est, et communi intellectu uerbisque, quibus utatur omnes, tantum assequi laudis & gloriae, ut non loqui & orare, sed quod Pericli contigum, fulgurare, ac tonare uidearim?

An rhetorice sit ars.

Caput XVIII.

Finis non erit si expatari parte in hac, & indulgere uoluptati uelim. Transeamus igitur ad eam quaestione quae sequitur, an rhetorice ars sit. Quod quidem adeo ex his qui praecipua dicendi tradiderunt, nemo dubitauit, ut etiam ipsis librorum titulis testatum sit, scriptos eos de arte rhetorica: Cicero uero etiam eam, quae rhetorice uocetur, esse artificiosam eloquentiam dicat. Quod non oratores tantum indicauerunt, ut studijs aliquid suis praestitisse uideatur: sed cum his philosophi, & Stoici, & Peripatetici plerique consentiunt. Ac me dubitasse confiteor, an hanc partem quaestionis tractandam putarem. Nam qui est adeo non ab eruditione modo, sed a sensu remotus homini, ut fabricandi quidem, & texendi, & è luto uasa ducendi arte putet, rhetorice autem maximam, ac pulcherrimam (ut supra diximus) opus, in tam sublime fastigium existimet sine arte uenisse? Equidem illos, qui contra disputarunt, non tam id sensisse quod dicerent, quam exercere ingenia materiae difficultate credo uoluisse, sicut Polykratam cum Busirim laudaret, & Clytemnestram, quamquam, quod
his dissi-

his dissimile non esset, composuisse orationē, quæ est habita contra Socratem, dicitur. Quidam naturalē esse rhetoricen uolunt, & tamen adiuuari exercitatione non diffitentur, & in libris Ciceronis de oratore dicit Antonius, obseruationē quandam esse, non artem. Quod non ideo, ut pro uero accipiamus, est positū, sed ut Antoni persona seruetur, qui dissimulator artis fuit. Hanc autē opinionem habuisse Lysias uidetur, cuius sententiæ talis defensio est, quod indocti, & barbari, & serui pro se cum loquuntur aliquid, dicant simile principio, narrent, probent, refutent, & (quod uim habeat epilogi) deprecetur. Deinde adiūciūt illas uerborū cauillationes, nihil quod ex arte fiat, ante artē fuisse, atqui dixisse homines pro se, & in alios semper, doctores artis sero iam, & circa Thyssiam & Coraca primū repertos, orationē igitur ante artē fuisse, eoque artem non esse. Nos porro quando cœperit huius rei doctrina, nō laboramus exquirere, quanquam apud Homerū etiam præceptorē Phœnicem, tū agendi, tum etiā eloquendi, & oratores plures, & omne in tribus ducibus orationis genus, et certamina quoque propofita eloquētiæ inter iuuenes inuenimus, quin in celatura clypei Achillis, & lites sunt, & actores. Illud enim admonere satis est, omnia, quæ ars consummarit, à natura inuia duxisse, aut tollatur medicina, quæ ex obseruatione salubriū, atque his contrariorū reperta est: & ut quibusdam placet, tota constat experimētis. Nam & uulnus deligauit aliquis, antequam hæc ars esset, & febrem quiete & abstinentia, nō quia rationē uidebat, sed quia id ualetudo ipsa cœgerat, mitigauit. Nec fabrica fit ars, casas enim primi illi sine arte fecerunt. Nec musica, cātatur, ac saltatur per omnes gentes aliquo modo. Ita si rhetorice uocari debet sermo quicumque, fuisse eam antequam esset ars, confitebor. Si uero nō quisquis loquitur orator est, et tum non tãquam oratores loquebatur, necesse est oratorem factū arte, nec ante artē fuisse, fateatur. Quo illud quoque excluditur, quod dicunt, non esse artis id quod faciant qui non didicerint, dicere autē homines, & qui non didicerint. Ad cuius rei confirmationē afferūt

Demadem

Demadem remigem, & Aeschinem hypocruten oratores fuisse, falso. Nam neq; orator esse, qui non didicit, potest, & hos sero potius, quam nunquam didicisse quis dixerit: quanquam Aeschines ab initio fit uersatus in literis, quas pater eius etiam docebat. Demadē neq; non didicisse certū sit, & continua dicendi exercitatio potuerit tantum, quantuscunq; postea fuit, fecisse. Nam id potentissimū discendi genus est. Sed adhuc praestantiorem, si didicisset, futurū fuisse dicere licebit. Nec enim orationes scribere est ausus, ut eum multū ualuisse in dicendo sciamus. Aristoteles, ut solet, querendi gratia quaedā subtilitatis suae argumenta excogitauit in Gryllo, sed idem & de arte rhetorica tres libros scripsit, & in eorum primo non artem solum eam fatetur, sed ei particulam ciuilitatis, sicut dialecticis, assignat. Multa Crutolauis contra, multa Rhodius Athenodorus. Agnon quidem detraxit sibi in inscriptione ipsa fidem, qua rhetorices accusationē professus est. Nam de Epicuro, qui disciplinas omnes fugit, nihil miror. Hi complura dicunt, sed ex paucis locis ducta. Itaq; potentissimis eorum breuiter occurram, ne in infinitum questio euadat. Prima his argumentatio ex materia est, Omnes enim artem aiunt habere materiam, quod est uerum, rhetorices nullam esse propriam, quod esse falsum in sequentibus probabo. Altera calumniam, nullam artem falsis assentiri opinionibus, quia constitui sine praeeptione non possit, quae semper uera sit, rhetorices assentiri falsis, non esse igitur artem. Ego rhetorices nonnunquam dicere falsa pro ueris confitebor, sed non ideo in falsa quoq; esse opinio ne concedā, quia löge diuersum esse sibi ipsi quid uideri, et ut alij uideatur efficere. Nam et imperator falsis utitur saepe, ut Hannibal, cū inclusus à Fabio sarmenis, circū cornua bouū deligatis, in caesisq; per noctē in aduersos mōtes agēs armēta, specie hosti abeūtis exercitus dedit, sed illū sefellit, ipse quid uerū esset, non ignorauit. Nec uero Theopōpus Lacedaemonius, cum permutato cū uxore habuū, custodia ut mulier euasit, falsam de se opinionē habuit, sed custodi- bus praebuit. Itidem orator cum falso utitur pro uero, scū esse falso

sum, eoq; se pro uero ui, nõ ergo falsam habet ipse opinionẽ, sed falsam aliu. Nec Cicero cū se tenebras offudisse iudicibus in causa Cluẽtij gloriatus est, nihil ipse uidit. Et pictor cū ui artis suæ efficit, ut quædã eminere in opere, quædã recessisse credamus, ipse ea plana esse non nescit. Aiunt etiam omnes artes habere finem aliquem propositum ad quem tendant, hunc modo nullum esse in rhetorice, modo non præstari cum qui promittatur, mentiuntur. Nos enim esse finem iam ostendimus, & quis esset diximus, præstabit hunc semper orator, semper enim bene dicet. Firmum autẽ hoc quod opponitur, aduersus eos fortasse sit, qui persuadere finem putauerunt. Noster orator, arsq; a nobis finita non sunt posita in euctu. Tẽdũ quidem ad uictoriam qui dicit, sed cum bene dixit, etiamsi non uincat, id quod arte continetur efficit. Nam & gubernator uult salua nauẽ in portum peruenire, si tamẽ tempestate fuerit abreptus, non ideo minus erit gubernator, dicetq; notum illud, dum clauum rectum tenent. Et medicus sanitatem ægri petit, si tamẽ aut ualitudinis uis, aut intemperantia ægri, alio' ue quo casu summa non contigit, dum ipse omnia secundum rationem fecerit, medicinæ fine non excidit. Ita oratori bene dixisse finis est. Nam est ars ea, ut post paulũ clarum ostẽdemus, in actu posita, non in effectu. Ita falsum erit illud quoq; quod dicitur, artes scire quãdo sint finẽ cõsecutæ, rhetoricen nescire. Nam se quisq; bene dicere intelligit. Vti etiã uuijs rhetorẽcen, quod ars nulla faciat, criminatur, quia & falsum dicat, et affectus moueat. Quorũ neutrũ est turpe, cū ex bona ratione profiscitur, ideoq; nec uuiũ. Nam & mendaciũ dicere, etiã sapienti ali quãdo cõcessum est: & affectus, si aliter ad æquitatẽ per duci iudex nõ poterit, necessario mouebit orator. Imperiti enim iudicãt, et qui frequẽter in hoc ipsum fallẽdi sunt, ne erret. Nã si mihi sapientes iudices dentur, sapientũ conciones, atq; omne conciliũ, nihil inuidia ualeat, nihil gratia, nihil opinio præsumpta, falsiq; testes, perq; sit exiguum eloquentiæ locus, quia propẽ in sola delectatione ponatur. Sin & audientiũ mobiles animi, & tot malis obnoxia ueritas, arte

pugnandum est, & adhibenda quæ profunt, nec enim qui recta uia depulsus est, reduci ad eam, nisi alio flexu potest. Plurima uero ex eo contra rhetoricen caullatio est, quod ex utraq; cause parte dicatur. Inde hoc, nullã esse artẽ sibi contrariã, rhetoricã esse contrariã sibi. Nullã artẽ destruere quod effecerit, accidere hoc rhetorices operi. Item, aut dicẽda eam docere, aut nõ dicẽda, ita uel per hoc nõ esse artẽ, quod nõ dicẽda præcipiat, uel per hoc, quod cũ dicenda præceperit, etiã cõtraria his doceat. Quæ omnia apparent de ipsa rhetorice dici, quæ sit à bono uiro, atq; ab ipsa uirtute seium etia, alioqui ubi iniusta causa est, ibi rhetorice nõ est, adeo ut uix ex admirabili quodã casu possit accidere, ut ex utraq; parte orator, id est uir bonus, dicat: tamẽ quoniã hoc quoq; in rerũ naturã cadit, ut duos sapiẽtes aliquãdo iustæ cause in diuersum trahant, quandoq; etiam pugnãturos inter se eos si ratio ita duxerit, credũt, respondebo propositis, atq; ita quidẽ, ut appareat hæc aduersus eos quoq; frustra excogitata, qui malis moribus nomẽ oratoris indulgẽt. Nã rhetorice nõ est cõtraria sibi, causa enim cũ causa, nõ illa secũ ipsa cõponitur. nec si pugnet inter se qui idem didicerint, idcirco ars, quæ utriq; tradita est, nõ erit, alioquin nec armorũ, quia sæpe gladiatores sub eodẽ magistro eruditi inter se cõponuntur, nec gubernãdi, quia naualibus prælijs gubernator est gubernatori aduersus, nec imperatoria, quia imperator cũ imperatore contẽdit. Item nõ eueritũ opus rhetorice quod efficitũ, nec enim positiũ à se argumentũ soluũ orator: sed ne rhetorice quidẽ. Quia apud eos, qui in persuadendo finẽ putant, aut siquis (ut dixi) casus duos inter se bonos uiros cõposuerit, uerisimilia quærẽtur. Nõ aut siquid est altero credibilius, id ei contrariũ est, quod suũ credibile. Nam ut cãdido cãdidius, et dulci dulcius non est aduersum, ita nec probabili probabilius. Nec præcipit unquã nõ dicenda, nec dicẽdis cõtraria, sed quæ in quaq; causa dicenda sunt. Non semper autẽ etiam si frequentissime, ueritas tuenda erit, sed aliquãdo exigũt cõmunis utilitas, ut etiã falsa defendantur. Ponuntur hæc quoq; in secundo Ciceronis de oratore libro

libro cōtradictiones, artē earū rerū esse quæ sciātur, oratoris omnē actionē opinione nō sciētia cōtineri, quia & apud eos dicat, qui ne sciant, & ipse dicat aliquādo quæ nesciat. Ex hiis alterum, id est, an sciat iudex de quo dicatur, nihil ad oratoris artē, alteri respondendū. Ars earū rerū est, quæ sciūtur, rhetorice est ars bene dicēdi, bene autē dicere scit orator. Sed nescit an uerum sit, quod dicit. Ne hi quē, q̄ ignē, aut aquā, aut quatuor elemēta, aut corpora infecabilia esse, ex quibus res oēs inuū duxerūt, tradūt, nec qui interualla siderū, & mēsuras solis, ac terræ colligūt, disciplinā tamē suā artem uocāt. Quod si ratio efficiū, ut hæc nō opinari, sed propter uim probationū scire uideātur, eadē ratio idē præstare oratori potest. Sed an causa uera sit, nescit. Ne medic⁹ quidē, an dolorē caputū habeat, qui hoc se pati dicet, curabū tamē tanq̄ id uerū sit, et erit ars medicina. Quid? quod rhetorice nō utiq; propositū habet semper uera dicēdi, sed semper uerisimilia, scit autē esse uerisimilia quæ dicit. Adijciūt hiis qui cōtra sentiūt, quod sæpe quæ in alijs libris impugnarūt actores causarū, eadē in alijs defendāt, quod nō artis, sed hoīs est uiniū. Hæc sunt præcipua, quæ cōtra rhetoricē dicātur, alia & minora, et tamē ex his fontibus deriuata. Cōfirmatur autē eam esse artē breuiter. Nā siue (ut Cleātes uoluit) ars est potestas uia ac ordinē efficiēs, esse certā uia, atq; ordinē in bene dicēdo nemo dubitauerit, siue ille ab omnibus ferē approbatus finis obseruatur, artē cōstare ex præceptionibus cōsentientibus, et coexercitiis ad finē utilē uitæ, iā ostēdimus nihil nō horū in rhetorice esse. Quid? quod et in spectione, & exercitatione, ut artes cæteræ, cōstat. Nec potest ars esse, si est ars dialectice, quod ferē constat, cum ab ea specie magis quàm genere differat. Sed nec illa omittenda sunt, qua in re alius se inartificialiter, alius artificialiter gerat, in ea esse artem, & in eo quod qui didicerit, melius faciat quàm qui non didicerit, esse artem. Atqui non solum doctus indoctum, sed etiam doctior doctū in rhetorices opere superabit, nec essent eius aliter tam multa præcepta, tamq; magni, qui docerēt. Idq; cū omnibus confriendū est, tum

nobis præcipue, qui rationem dicendi à bono uiro non separamus.
 Generalis diuisio artium, & ex quibus sit rhetorica. Caput XIX.

Cum sint autem artium alie positæ in inspectione, id est cognitione, & æstimatione rerum, qualis est astrologia, nullum exigens actum, sed ipso rei, cuius studium habet, intellectu contenta, quæ *troueruntur* uocatur, alie in agendo, quarum in hoc finis est, & ipso actu perficitur, nihilque post actum operis relinquit, quæ practice dicitur, qualis est saltatio, alie in effectu, quæ operis (quod oculis subiicitur) consummatione finem accipiunt, quæ poetice appellamus, qualis est pictura, ferè iudicandum est, rhetorice in actu consistere. Hoc enim quod est officij sui perficit, atque ita ab omnibus dictum est. Mihi autem uidetur etiam ex illis cæteris artibus multum assumere. Nam et potest aliquando ipsa res per se inspectione esse contenta. Erunt enim rhetorice in oratore etiam tacente, & si desierit agere, uel proposito, uel alio quo casu impeditus, non magis desinet esse orator, quam medicus, qui curandi fecerit finem. Nam est aliquis, ac nescio an maximus, etiam ex secretis studijs fructus, ac tum pura uoluptas literarum, cum ab actu, id est opere recesserunt, & contemplatione sui fruuntur. Sed effectiue quoque aliquid simile, scriptis orationibus, uel historijs, quod ipsum opus in parte oratoria merito ponimus, consequetur. Si tamen una ex tribus artibus habenda sit, quia maximus eius usus actu continetur, atque est in eo frequentissima, dicatur actiua, uel administratiua. Nam & hoc eiusdem rei nomen est.

Vtrum plus conferat eloquentiæ
 ars, an natura. Caput XX.

Scio quæri etiam, natura ne plus ad eloquentiam conferat, an doctrina. Quod ad propositum quidem nostri operis nihil pertinet, nec enim consummatus orator, nisi ex utroque, fieri potest, plurimum tamen referre arbitror, quam esse quæstionem in hoc loco uelimus. Nam si parti utrilibet omnino alteram detrahas, natura etiam sine doctrina multum ualebit, doctrina nulla esse sine natura poterit.

Sin ex

Si ex pari cōciant, in mediocribus quidē utriq; maius adhuc nature credam esse momentū, cōsummatos aut plus doctrinæ debere, quàm nature putabo. Sicut terræ nullam fertilitatē habenti, nihil optimus agricola profuerit, è terra haberi utile aliquid etiam nullo colente nascetur. At in solo fecundo plus cultor, q̄ ipsa per se bonitas soli efficiet. Et si Praxieles signum aliquod ex molari lapide conatus esset exculpere, Parium marmor malleum rude. At si illud idem artifex expolisset, plus in manibus fuisset, quàm in marmore. Denique natura materiæ, ars doctrinæ est. Hæc fingit, illa fingitur. Nihil ars sine materia. Materiæ etiam sine arte pretium est. Ars summa, materia optima, melior.

An uirtus sit rhetorica.

Caput XXI.

Illa quæstio est maior, ex medijs artibus, quæ neq; laudari per se, neq; uinuperari possunt, sed utiles, aut secus, secundū mores utentiū fiunt, habēda sit rhetorice, an sit, ut cō pluribus etiā philosophorū placet, uirtus. E quidē illud, quod in studijs dicēdi pleriq; exercuerūt, et exercēt, aut nullā artē, quæ ἄρτις ἕξις nominatur, puto (multos enim uideo sine ratione, sine lieris, quā uel impudētia, uel fames duxit, ruentes) aut malā quasi artē, quā ἄρτις ἕξις uocē dicimus. Nam & fuisse multos, & esse nōnullos existimo, qui facultatē dicēdi ad hominum perniciē conuertunt. ματαιότης ἕξις quoq; est quædam id est superuacua artis imitatio, quæ nihil sanè, nec boni nec mali habeat, sed uanū laborem, qualis illius fuit, qui grana ciceris ex spatio distatē missa, in acum cōtinuo, & sine frustratione inferebat. Quē cum spectasset Alexāder, donasse eū dicētur eiusdē leguminis modio. Quod quidem præmium fuit illo opere dignissimum. His ego comparandos existimo, qui in declinationibus, quas esse ueritati dissimillimas uolunt, ætatem multo studio, ac labore consumunt. Verum hæc quam instituere conamur, & cuius imaginem animo concepimus, quæ bono uiro conuenit, quæ que est uera rhetorice, uirtus erit. Quod philosophi quidem multis, & acutis conclusionibus colligunt, mihi uero etiam planiore hæc

proprieq; nostra probatione uidetur esse perspicuū. Ab his hæc dicuntur: Si consonare sibi in faciendis, ac non faciendis, uirtutis est, quæ pars eius prudentia uocatur, eadē in dicendis, ac non dicendis erit. Et si uirtutes sunt, ad quas nobis etiā anteq; doceremur inuicia quædā, ac semina sunt concessa, natura, ut ad iustitiā, cuius rusticis quoq; ac barbaris apparet aliqua imago, nos certe sic esse ab initio formatos, ut possemus orare pro bonis, et si non perfecte, tamē ut inessent quædā (ut dixi) semina eius facultatis, manifestū est. Non eadē autē his natura artibus est, quæ à uirtute sunt remotæ. Itaq; cū duo sint genera orationis, altera perpetua, quæ rhetorice dicitur, altera concisa, quæ dialectice: quas quidē Zenon adeo cōiunxit, ut hæc compressæ in pugnū manus, illā explicatæ diceret similitē, etiā disputatrix uirtus erit, adeo de hac quæ speciosior, atq; apertior ratio est, nihil dubitabitur. Sed planius hoc idē atq; apertius intueri ex ipsis operibus uolo. Nam quid orator in laudādo faciet, nisi honestorū, ac turpiū peritū, aut in suadēdo nisi utilitate perspecta, aut in iudicijs, si in stitiā sit ignarus? Quid? non fortitudine postulat res eadē, cū sæpe cōtra turbulētās populi minas, sæpe cū periculosa potentium offensa, nonnunq; ut in iudicio Miloniano, inter circumfusa milium arma dicendū sit: ut si uirtus non est, nec perfecta quidē esse possit oratio. Quod si ea in quoq; animalium est uirtus, qua præstat cætera uel pleraq; ut in leone impetus, in equo uelocitas, hominē porro ratione, atq; oratione excellere cæteris certū est, cur non tam in eloquentia, q̄ in oratione uirtutē eius esse credamus? Recteq; hæc apud Ciceronē differit Crassus: Est enim eloquentia una quædam de summis uirtutibus. Et ipse Cicero in sua persona, cum ad Brutū in epistolis, tum etiam alijs locis, uirtutē eam appellat. At prociū aliquid sit in his rebus requirendū. Nam & latro pugnabit acriter, uirtus tamen erit fortitudo, & tormenta sine gemitu feret malus seruus, tolerātia tamē doloris laude sua non carebit. Multa fiunt eadē, sed aliter. Sufficiāt igitur hæc, quæ de utilitate supra tractauimus.

Quæ

Quæ sit materia rhetorices. Caput XXII.

Materia rhetorices quidã dixerunt esse orationẽ, quã sententiã ponit apud Platonem Gorgias: quæ si ita accipiuntur, ut sermo quacũq; de re cõpositus dicatur oratio, nõ materia, sed opus est, ut statuarij statua, nõ et oratio efficitur arte sicut statua. Si uero hac appellatione uerba ipsa significari putamus, nihil hæc sine rerũ substantia faciunt. Quidã argumẽta persuasibilia, quæ & ipsa in parte sunt operis, & arte fiunt, & materia eget. Quidã ciuiles quæstioes, quorũ opinio nõ qualitate, sed modo errant. Est enim hæc materia rhetorices, sed nõ sola. Quidã, quia uirtus sit rhetorice, materiã eius totã uita uocat. Alij, quia nõ oim uirtutum materia, sit tota uita, sed pleræq; earũ uersentur in partibus, sicut iustitia, fortunaudo, cõmunita, proprijs officijs & suo fine intelliguntur, rhetorice quoq; dicunt in una aliqua parte ponendã, eiq; locũ in ethice negotiale assignat, id est $\pi\rho\rho\chi\eta\mu\sigma\tau\iota\varsigma$. Ego (nec id sine autoribus) materiã esse rhetorices iudico oēs res, quæcũq; ei ad dicendũ subiectæ erũt. Nã Socrates apud Platonẽ dicere Gorgiæ uidetur, nõ in uerbis esse materiã, sed in rebus. Et in Phædro, palã nõ in iudicij modo, & concionibus, sed in rebus etiã priuatis, ac domesticis rhetorice esse demonstrat. Quo manifestũ est, hanc opinionẽ ipsius Platonis fuisse. Et Cicero quodã loco materiã rhetorices uocat res, quæ subiectæ sunt ei, sed certas demũ putat esse subiectas, alio uero de omnibus rebus oratori dicendũ arbitrat, his quidẽ uerbis: Quanq; uis oratoris, professioq; ipsa bene dicẽdi hoc suscipere, ac polliceri uideatur, ut omni de re, quæcũq; sit proposita, ornate ab eo copioseq; dicatur. Atq; adhuc alibi: Enimvero oratori, quæ sunt in hominũ uita (quãdoquidẽ in ea uersatur orator, atq; ea est ei subiecta materia) oia quæ sita, audita, lecta, disputata, tractata, agitata esse debent. Hanc aut, quã nos materiã uocamus, id est res subiectas, quidã modo infinitã, modo nõ propriã rhetorices esse dixerũt, eãq; arte circumcurrentẽ uocauerũt, quod in omni materia diceret, cũ quib; mihi minima pugna est. Nam de omni materia dicere eam fatentur,

propriam habere materiã, quia multiplicẽ habeat, negant. Sed nec
 infinita est, etiamsi est multiplex, & aliæ quoq; artes maiores ha-
 bent multiplicẽ materiã, uelut architectonice. Namque in omnibus,
 quæ sunt ædificio utilia, uersatur. Et cælatura, quæ auro, argento,
 ære, ferro, opera efficit. Nam sculptura etiã lignũ, ebur, marmor,
 uirũ, gẽmas, præter ea quæ supra dixi, cõplectitur. Nec protinus
 non est materia rhetorices, si in eadem uersatur & alius. Nam si
 quærã, quæ sit materia statuarij, dicetur æs, si quærã, quæ sit execu-
 foris, id est eius fabricæ, quã Græci uocant $\chi\omicron\alpha\lambda\upsilon\tau\iota\kappa\omicron\nu\varsigma$, similiter
 æs esse respondeant. Atqui plurimũ statuis differũt uasa. Nec me-
 dicina ideo nõ erit ars, quia unctio & exercitatio cũ palaestrica, ci-
 borum uero qualitas etiã cũ coquorũ ei sit arte cõmunis. Quod ue-
 ro de bono, utili, iusto differere, philosophiæ officium esse dicunt, non
 obstat. Nam cum philosophũ dicunt, hoc accipi uolunt uirum bonũ.
 Cur igitur oratorẽ, quem à bono uiro non separo, in eadẽ materia
 uersari mirer? Cum præsertim primo libro iam ostenderit, philo-
 sophos omissam hanc ab oratoribus partem occupasse, quæ rhetori-
 ces propria semper fuisse, ut illi potius in nostra materia uersen-
 tur. Deniq; cum sit dialectices materia de rebus subiectis disputa-
 re, sit aut dialectices oratio cõcisa, cur nõ eadẽ perpetuæ quoq; ma-
 teria uideatur? Solet à quibusdã & illud poni: Omnium igitur artium
 peritius erit orator, si de omnibus ei dicendũ est. Possẽm hic Cicero-
 nis respondere uerbis, apud quẽ hoc inuenio. Mea quidẽ semetia, ne-
 mo esse poterit omni laude cumulatus orator, nisi erit oim rerũ ma-
 gnarũ, atq; artium scientiã cõsecutus. Sed mihi satis est, eius esse orato-
 rem rei, de qua dicit, non insciũ. Nec enim omnes causas nouit, &
 debet posse de omnibus dicere. De quibus ergo dicet? de quibus didi-
 cit. Similiter de artibus quoq; de quibus dicendũ erit, interim di-
 scet, & de quibus didicerit, dicet. Quid ergo, non aut faber de fa-
 brica melius, aut de musice musicus, si nesciat orator quid sit, de quo
 quærat? planẽ melius. Nam & luitator rusticus illi ueratusq; de
 causa sua melius q̃ orator, qui nesciet quid in lute sit, dicet, Sed ac-
 cepta

repta à musico, à fabro, sicut à luigatore, melius orator, q̄ ipse qui docuerit. Verum & faber cum de fabrica, & musicus cū de musica, si quid confirmationē desiderauerit, dicet, non erit quidem orator, sed faciet illud quasi orator. Sicut cum uulnus imperitius deligabit, non erit medicus, sed faciet ut medicus. An huiusmodi res, nec in laudem, nec in deliberationem, nec in iudicium ueniunt? Ergo cum de faciendo portu Hostiensi deliberatum est, non debuit dicere sententiam orator? atqui opus erat ratione architectorum. Liuores & tumores in corpore, cruduitatis, an ueneni signa sint, non tractat orator? At est id ex ratione medicinæ. Circa mensuras, et numeros non uersabitur? Dicamus has geometriæ esse partes. Equidem omnia ferè posse credo casu aliquo uenire in officium oratoris, quod si non accidet, non erunt ei subiecta. Ita sic quoq; recte dixerimus materiam rhetorices, esse omnes res ad dicendum ei subiectas. Quod quidem probat etiam sermo communis. Nam cum aliquid de quo dicamus accepimus, positam nobis esse materiam frequenter etiam præfatione testamur. Gorgias quidem adeo rhetori de omnibus putauit esse dicendū, ut se in auditorijs interrogari pateretur, qua quisq; de re uellet. Hermagoras quoq; dicendo materiam esse in causa, & in quæstionibus, omnes res subiectas erat complexus. Sed quæstiones si neget ad rhetoricen pertinere, dissentit à nobis. Si autem ad rhetoricen pertinent, ab eo quoq; adiuuamur. Nihil est enim, quod non in causam, aut in quæstiones cadat. Aristoteles tres faciendo partes orationis, iudicialem, deliberatiuam, demonstratiuam, penè & ipse oratori subiecit omnia, nihil enim non in hæc cadit. Quæsitum à paucissimis etiā de instrumento est. Instrumentum uoco, sine quo formari materia in id, quod uelimus effici opus, non possit. Verum hoc ego, non artem credo egerè, sed artificem. Neq; enim scientia desiderat instrumentum, quæ potest esse consummata, etiam si nihil faciat, sed ille opifex, ut cælator cælum, & pictor penicilla. Itaque hæc in eum locum, quo de oratore dicturi sumus, differamus.

M. FABII QVIN- TILIANI DE INSTITVTIO-

ne oratoria liber Tertius.

De scriptoribus artis rhetoricæ. Caput I.

VONIAM IN LIBRO secundo quæsitū est, quid esset rhetorice, et quis finis eius, artem quoque esse eam, & utilem, & uirtutē, ut uires nostræ tulerunt, ostendimus, materiāq; ei res omnes de quibus dicere oporteret, subiecimus, iam hinc unde coeperit, quibus constet, quoque in ea modo inuenienda, atque tractāda sint, exequar. Intra quē modum pleriq; scriptores artium construxerunt, adeo ut Apollodorus contentus solis iudicialibus fuerit. Nec sum ignarus hoc à me præcipue, quod hic liber inchoat opus, studiosos eius desiderasse, ut inquisitione opinionum, quæ diuersissimæ fuerunt, longe difficillimū, uia nescio, an minime legentibus futurum uoluptati, quippe quod propè nudā præceptorū traditionem desideret. In cæteris enim admiscere tentauimus aliquid nouis, non iactandi ingenij gratia (nanq; in id eligi materia poterat huberior) sed ut hoc ipso alliceremus magis iuuentutē ad cognitionem eorū, quæ necessaria studijs arbitrabamur, si ductu iucunditate aliqua lectionis liberius discerēt ea, quorum ne ieiuna, atque arida traditio auerteret animos, et aures (præsertim tā delicatas) raderet, uerebatur. Qua ratioē se Lucreti? dicū præcepta philosophiæ carmine esse cõplexū. Nanq; hac, ut est notū, similitudine uiuunt:

Ac ueluti pueris absynthia tetra medentes,
Cum dare conantur, prius oras pocula circum
Aspirant mellis dulci flauoq; liquore.

Et quæ

Et quæ sequuntur. Sed nos nunc ueremur, ne parum hic liber mellis, & absynthij multum habere uideatur, sitq; salubrior studijs, q̄ dulcior. Quinetiã hoc timeo, ne ex eo minor e gratiam ineat, quod pleraq; non inuēta per me, sed ab alijs tradita cōtinebit, habeat etiam quosdam qui contrā sentiant, & aduersentur, propterea quod plurimi autores, quib; eodem tenderēt, diuersas tamen uias munierūt, atq; in suam quisq; induxit sequentes. Illi aut probant qualescunque ingressi sunt uer, nec facile inculcatas pueris persuasiones mutauerunt, quia nemo non didicisse mauult, quam discere. Est autē, ut procedente libro patebit, infinita dissensio autorū, primo ad ea quæ rudia, atq; imperfecta adhuc erant, adijcētibus quod inuenissent scriptoribus, mox, ut aliquid sui uiderētur afferre, etiam recta mutantibus. Nam primus post eos quos poētæ tradiderunt, mouisse aliqua circa rhetoricen Empedocles dicitur. Artium autē scriptores antiquissimi Corax & Thyfias Siculi, quos infecutus est uir eiusdē insule Gorgias Leontinus, Empedoclis (ut traditur) discipulus. Is benescio longissimæ ætatis (Nam centū & nouem uixit annos) cum multis simul floruit. Ideoq; et illorū, de quibus supra dixi, fuit æmulus, et ultra Socratē usq; durauit. Thrasymachus Chalcedonius cū hoc, & Prodicus Chiu, & Abdernes Protagoras, à quo decē milibus denariorū didicisse artem quam edidit, Euathlus dicitur, & Hippias Eleus, & quæ Palameda Plato appellat, Alcidamas Eleates. Antiphon quoq; & primus omnium orationē scripsit, & nihilominus artem & ipse composuit, & pro se dixisse optime est credendum. Etiam Polycrates, à quo scripta in Socratē dixim⁹ orationē. Et Theodorus Byzantius, ex his et ipse, quos Plato appellat *λογοδιδάκτας*. Horum primi cōmunes locos tractasse dicuntur, Protagoras, Gorgias, Prodicus, & Thrasymachus. Cicero in Bruto negat ante Periclem scriptum quicq; quod ornatū oratoriū habeat, eius aliqua ferri. Equidē nō reperio quicquam tantæ eloquentiæ fama dignū. Ideoq; minus miror, esse qui nihil ab eo scriptū putent, hæc autem, quæ feruntur, ab alijs esse cōposita. His succedere multi, sed clariss

mus Gorgiæ auditor Isocrates, quanq̄ de præceptore eius inter au-
tores non conuenit. Nos autem Aristoteli credimus. Hinc uelut di-
uerse secari cœperunt uia. Nam et Isocratis præstantissimi disci-
puli fuerunt in omni studiorum genere, eoque iam seniore (octauum
enim & nonagesimum impleuit annum) pomeridianis scholis Ari-
stoteles præcipere artem oratoriam cœpit, noto quidem illo, ut tra-
dinur, uersu ex Philocteta frequenter usus:

οἷο χρὸν σιωπᾶν, καὶ ἰσοκράτους ἰὸν λέγειν.

Turpe esse tacere, & Isocratem pati dicere. Ars est utriusque,
sed pluribus eam libris Aristoteles complexus est. Eodem tempore
Theodectes fuit, de cuius opere supra dictum est. Theophrastus
quoq; Aristotelis discipulus, de rhetorice diligenter scripsit, atque
hinc uel studiosus philosophi q̄ rhetores, præcipueq; Stoicorū, atq;
Peripateticorū principes. Fecit deinde uelut propriam Hermago-
ras uiam, quam plurimi sunt secuti, cui maxime par, atq; æmulus ui-
detur Athenæus fuisse. Multa post Apollonius molō, multa Are^o,
multa Cæcilius, et Halicarnassæus Dionysius. Præcipue tamen in
se couerterunt studia Apollodorus Pergamenus, qui præceptor
Apolloniæ Cæsari Augusti fuit, & Theodorus Gadareus, qui se
dici maluit Rhodium, quem studiose audisse, cum in eam insulam
secessisset, dicitur Tiberius Cæsar. Hi diuersas opiniones tradide-
runt, appellatiq; inde Apollodorei, et Theodorei, ad morem certas
in philosophia sectas sequendi. Sed Apollodori præcepta magis ex
discipulis cognoscas, quorū diligentissimus in tradendo latine fuit
C. Valgius, Græce Atticus. Nam ipsius sola uidetur ars edita ad
Matium, quia cæteras, missa ad Domitium epistola non agnoscit.
Plura scripsit Theodorus, cuius auditorem Hermagoram sunt qui
uiderunt. Romanorum primus (quantum ego quidem sciam) con-
didit aliqua in hanc materiam M. Cato ille censorius; post M. An-
tonius inchoauit. Nam hoc solum opus eius & id ipsum imperfe-
ctum manet. Secuti minus celebres, quorum memoriam si quo loco
res poscet, non omittam. Præcipuum uero lumen sicut eloquentiæ,
ita præ-

na præceptis quoque eius dedit unicum apud nos specimen orandi, docendæ que oratoris artes M. Tullius, post quem tacere modestissimum foret, nisi & rhetoricos suos ipse adolescenti sibi elapsos diceret, & in oratorijs hæc minora, quæ plerique desiderant, sciens omisisset. Scripsit de eadem materia non pauca Cornificius, aliqua Stertinius, nonnihil pater Gallio, accuratius uero priores Gallione Celsus, & Lenas, et ætatis nostræ Verginius, Plinius, Rutilius. Sunt & hodie clari eiusdem operis auctores, qui si omnia complexi forent, consulissent labori meo, sed parco nominibus uiuentium. Veniet eorum laudi suum tempus, ad posteros enim uirtus durabit, non perueniet inuidia. Non tamen post tot ac tantos scriptores pigebit meam quibusdam locis posuisse sententiam. Nec enim me cuiusquam sectæ, uelut quadam superstitione imbutus, addixi, & electuris quæ uolent faciendæ copia sunt. Sicut ipse plurimum in unum confero inuenta, ubicunque ingenio non erit locus, curæ testimonium promeruisse contentus.

Quod initium rhetorices.

Caput II.

Nec diu nos moretur quæstio, quæ rhetorices origo sit. Nam cui dubium est, quin sermonem ab ipsa rerum natura genitum proinuis homines acceperint? quod certe principium est eius rei. Huic studium & incrementum dederunt uulnæ, summam, ratio et exercitatio? Nec uideo quare curam dicendi putent quidam inde coepisse, quod ij qui in discrimen aliquod uocabantur, accuratius loqui defendendi sui gratia instituerint. Hec enim ut honestior causa, uia non utiq; prior est, cum præsertim accusatio præcedat defensionem, nisi quis dicenti etiam gladium fabricatum ab eo prius, quæ ferrum in tutelam sui, quam qui in perniciem alterius compararit. Initium ergo dicendi dedit natura, initium artis obseruatio. Homines enim sicut in medicinâ cum uiderent alia salubria, alia insalubria, ex obseruatione eorum effecerunt artem, uia cû in dicendo, alia utilia, alia inuutilia deprehenderent, notauerunt ea ad imitandum uitandum, & que-

Et quædam secundum rationem eorum adiecerunt ipsi quoque, hæc confirmata sunt usu, tum quæ sciebat quisque docuit. Cicero quidem inuicem orandi conditionibus urbium, ac legumlatoribus dedit, in quibus fuisse uim dicendi necesse est, cur tamen hanc primam originem putet, non uideo, cum sint adhuc quædam uagæ et sine urbibus, ac sine legibus gentes, et tamē quæ sunt in his nati et legationibus fungatur, et accusent aliqua, ac defendant, et denique alium melius alio loqui credant.

Quinque esse partes rhetoricæ. Caput III.

Omnis autem orandi ratio, ut plurimum maximique autores tradiderunt, quinque partibus constat, inuentione, dispositione, elocutione, memoria, pronuntiatione, siue actione. Vtroque enim modo dicitur. Omnis uero sermo, quo quidem uoluntas aliqua enuntiatur, habeat necesse est, et rem, et uerbum. Ac si est breuis, et una conclusione finiatur, nihil fortasse ultra desideret. At oratio longior plura exigit. Non enim tantum refert, quid, et quomodo dicamus, sed etiam quo loco. Opus ergo est et dispositione. Sed nec omnia quæ res postulat, dicere, nec suo quæque loco poterimus, nisi adiuuante memoria. Quapropter ea pars quarta erit. Verum hæc cuncta corrumpit, ac propemodum perditur indecora, uel uoce, uel gestu pronuntiatio. Huic quoque igitur necessario tribuendus est quintus locus. Nec audiendi quidam, quorum est Albutius, qui tribus modo primas esse partes uolunt, quia memoria atque actio natura, non arte contingant, quarum nos præcepta suo loco dabimus, licet Trasymachus quoque idem de actione crediderit. His adiecerunt quidam sextam partem, ut inuentioni iudicium subnecterent, quia primum esset inuenire, deinde iudicare. Ego porro ne inuenisse quidem credo eum, qui non iudicauit, nec enim contraria, communia, stulta inuenisse dicitur quisquam, sed non uitasse. Et Cicero quidem in rhetoricis, iudicium subiecit inuentioni. Mihi autem adeo primis tribus partibus uidetur esse permixtum, nam nec dispositio sine eo, nec elocutio fuerit, ut pronuntiationem quoque uel plurimum ab eo mutuari putem. Quod hoc audacius dixerim, quod in partitionibus oratorij ad easdem, de quibus supra dictum est,

etum est, quinq; peruenit partes, nam cum dupliciter primum diuisisset, in inuentione, atq; elocutionem, res ac dispositione inuentioni, uerba & pronuntiatione elocutioni dedit, quintam quoq; constituit communē, ac uelut custodem omnium, memoriam. Item in oratore, quinq; rebus constare eloquentiā dicit, in quibus postea scriptis certior eius sententia est. Non minus mihi cupidi nouitatis alicuius uidentur fuisse, qui adiecerunt ordinem, cum dispositione dixissent, quasi aliud sit dispositio, quā rerum ordine, quā optime collocatio. Dion inuentionem modo, & dispositione tradidit, sed utraq; duplicem, rerum ac uerborū, ut sit elocutio inuentionis, pronuntiatione dispositionis, his quinta pars memoria accedat. Theodori ferē inuentione duplicē, rerum, atq; elocutionis, deinde trīs partes ceteras. Hermagoras, iudicium, partitionē, ordinem, quæ elocutionis sunt, subiectū oeconomiae, quæ Græce appellata ex cura rerū domesticarum, & hic per abusionē posita, nomine Latino caret. Est etiā circa hoc quæstio, quod memoriā in ordine partium quidā inuentioni, quidā dispositioni subiunxerunt, nobis quartus sit ei locus, maxime placet. Non enim tantū inuenta tenere, ut disponamus, nec disposita, ut loquamur, sed etiam uerbis formata memoriæ mandare debemus. Hac enim omnia quæcunq; in oratione collata sunt, continentur. Fuerunt etiam in hac opinione non pauci, ut has non rhetorices partes esse existimarēt, sed opera oratoris. Eius enim esse, inuenire, disponere, eloqui, & cetera. Quod si accipiamus, nihil arti relinquamus. Nam bene dicere est oratoris, rhetorice tamē est, bene dicēdi scientia, uel, ut alij putant, artificis est persuadere, uis autem persuadendi artis: ita inuenire quidē, & disponere oratoris, inuentio autē & dispositio rhetorices propria uideri potest. In eo plures dissenserunt, utrum ne hæ partes essent rhetorices, an eiusdem opera, an (ut Athenæus credit) elementa, quæ uocatur σορξεία. Sed neq; elementa recte quis dixerit, alioqui tantū initia erunt, ut mundi, uel humor, uel ignis, uel materia, uel corpora infecabilia, nec operū recte nomen accipient, quæ nec ab alijs perficiuntur, & aliud

ipsa perficiūt. Partes igitur. Nam cum sit ex ijs rhetorice, fieri non potest, ut cū totum ex partibus constet, non sint partes totius, ex quibus cōstat. Videtur autē mihi, qui hęc opera dixerunt, eo quoq; moti, quod in alia rursus diuisione nollēt in idem nomē incidere, partes enim rhetorices esse dicebant laudatiuā, deliberatiuā, iudicialē. Quę si partes sunt, materię sunt potius, q̄ artis. Namq; in his singulis rhetorice tota est, quia & inuentionē, & dispositionē, & elocutionem, & memoriam, & pronuntiationem, quęcunq; earum defiderat. Itaq; quidam genera tria rhetorices dicere maluerunt, optime autem ij, quos secutus est Cicero, qui genera causarum.

Tria esse genera causarum. Caput III.

SEd tria, an plura sint, ambiguntur. Nec dubie, propē omnes usq; summę apud antiquos autoritatis scriptores, Aristotelem secuti, qui nomine tantum alio concionalem pro deliberatiua appellat, hac partitione contenti fuerunt. Verum & tunc leniter est tentatum, tum apud Gręcos quosdam, tum apud Ciceronem in libris de Oratore, & nunc maximo temporum nostrorum autore propē impulsus, ut non modo plura hęc genera, sed etiam penē innumerabilia uideantur. Nam si laudandi ac utuperandi officii in parte tertia ponimus, in quo genere uersari uidemur, cum querimus, consolamur, mitigamus, conciliamus, terremus, confirmamus, precipimus, obscure dicta interpretamur, narramus, deprecamur, gratias agimus, gratulamur, obiurgamus, maledicimus, describimus, mandamus, renuntiamus, optamus, opinamur, & plura alia, ut mihi in illa uetere persuasionē permanenti, uelut petenda sit uenia, quęrendum' que quo moti priores, rem tam late fusam, tam breuiter astrinxerint. Quis qui errasse putant, hoc secutos arbitrantur, quod in his ferē uersari tum oratores uidebant. Nam & laudes, & uituperationes scribebantur, & Dicitur & pioius dicere erat moris, & plurimum in consilijs ac iudicijs insumebatur operę, ut scriptores artium pro solis comprehenderint frequentissima. Qui uero defendunt, tria faciunt genera auditorum, unum quod ad delectationem

rationem conueniat, alterum quod consilium accipiat, tertium quod
 de causis iudicet. Mihi cuncta rimanti, talis quædam ratio succur-
 rit, quod omne oratoris officium, aut in iudicijs est, aut extra iudi-
 cia. Eorum de quibus iudicio quæritur, manifestum genus est: ea
 quæ ad iudicem non ueniunt, aut præteritum habent tempus, aut fu-
 turum, præterita laudamus, aut uituperamus, de futuris delibera-
 mus. Item omnia, de quibus dicendum est, aut certa sint necesse est,
 aut dubia. Certa, ut cuique est animus, laudat, aut culpatur, ex dubijs
 partim nobis ipsis ad electionem sunt libera, de his deliberatur,
 partim aliorum sententiæ commissa, de his lue contenditur. Anaxi-
 menes iudicalem & concionalem generales partes esse uoluit. Se-
 ptem autem species, hortandi, dehortandi, laudandi, uituperandi,
 accusandi, defendendi, exquirendi, quod *Ἡτορας* non dicunt, quarum
 due primæ deliberatiuæ, due sequentes demonstratiuæ, tres ultimæ
 iudicialis generis sunt partes. Protagoram transeo, qui interrogan-
 di, respondendi, mandandi, precandi, quod *ἰσχυλῶν* dixit, partes
 solas putat. Plato in *sophiste*, iudiciali, & concionali tertiam
 adiecit *πρῶσομιαντιμῶν*, quam sanè permittamus nobis dicere for-
 mocinatricem, quæ à forensi ratione disjungitur, & est accommo-
 data priuatis disputationibus, cuius uis eadē profecto est, quæ dia-
 lectica. Isocrates in omni genere inesse laudem ac uituperationem
 existimauit. Nobis autem, & iustissimum est autores plures sequi,
 & ita uidetur ratio dictare. Est igitur, ut dixi, unum genus,
 quo laus ac uituperatio continetur, sed est appellatum à parte me-
 liore laudatiuum, idem alij demonstratiuum uocant, utrunque no-
 men ex Græco creditur fluxisse. Nam & *ἐγκωμιαστῶν* et *ἰσχυ-
 λῶν* dicunt. Sed mihi *ἰσχυλῶν* non ita demonstrationis uim
 habere, quàm ostentationis uidetur, & multum ab illo *ἐγκωμιαστῶν*
 differre: nã ut cõinet laudatiuum in se genus, ita nõ intra hoc solum
 consistit. An quisquam negauerit panegyricos *ἰσχυλῶν* esse?
 At qui formam suadendi habent, et plerunque de utilitatibus Græ-
 cæ loquuntur, ut *causarum* quidem genera tria sint, sed ea tum in
negotijs

negotijs, tum in ostentatione posita. Nisi fortè non ex Græco mutantes demonstratiuū uocant, uerum id sequuntur, quod laus ac uituperatio quale sit quicq; demonstrat. Alterū est deliberatiuū, tertiuū iudiciale. Cæteræ species in hæc tria incidēt genera. Nec inuenitur ex his ulla, in qua non laudare aut uituperare, suadere aut dissuadere, intēdere quid uel de pellere debeamus. Illa quoq; sunt communia, conciliare, narrare, docere, augere, diminuere, concinādis, componēdisq; affectibus animos audientiū fingere. Ne ijs quidē accefferim, qui laudatiuā materiam honestorū, deliberatiuam utiliū, iudicialē iustorū quæstione cōtineri putāt, celeri magis ac rotūda usi distributione quā uera. Stant enim quodāmodo mutuis auxilijs omnia. Nam & in laude iustitia, utilitasq; tractatur, et in cōcilijs honestas, et raro inuenitur iudicialē causam, cuius non parte aliquid eorum, quæ supra diximus, reperiatur.

Quibus cōtineatur omnis ratio dicēdi. Caput V.

Omnis autē oratio constat, aut ex ijs quæ significantur, aut ex ijs quæ significant, id est rebus et uerbis. Facultas orandi connumeratur natura, arte, exercitatione, cui quartā partē adijciunt quidam imitationis, quam nos arti subijcimus. Tria sunt autē quæ præstare debeat orator, ut doceat, moueat, delectet. Hæc enim clarior diuisio, quā eorū qui totum opus in res, & in effectus partiuū tur. Non semper autē omnia, in eam quæ tractabitur materiam, cadent. Erunt enim quæ dā remotæ ab affectibus, qui ut non ubiq; habent locum, ita quocunq; irrumpūt, plurimum ualēt. Præstantissimis autoribus placet, alia in rhetorica esse, quæ probationē desiderent, alia quæ nō desiderēt, cum quibus ipse cōsentio. Quidā uero, ut Celsus, de nulla re diciturū oratorem, nisi de qua quæritur existimant, cui cum maxima pars scriptorū repugnat, tum etiam ipsa partitio, nisi fortè laudare, quæ constet esse honesta, & uituperare, quæ ex confesso sunt turpia, non est oratoris officiuū. Illud iam omnes fatentur esse quæstiones, aut in scripto, aut in non scripto, in scripto sunt de iure, in non scripto de re. Illud legale, hoc ratio-

nale

nale genus. Hermagoras, atq; eum secuti, uocant $\nu\omicron\mu\iota\mu\omicron\nu$ & $\lambda\omicron\gamma\iota$
 $\chi\omicron\upsilon$ Idem sentiunt, qui omnē quæstionē ponunt in rebus & in uerbis.
 Item conueniunt quæstiones esse aut infinitas, aut finitas. Infinitæ
 sunt, quæ remotis personis & temporibus, & locis, cæterisq; simili-
 bus in utraq; parte tractantur, quod Græci $\beta\iota\omicron\upsilon$ dicunt. Cicero
 propositum, alij quæstiones uniuersales ciuiles, alij quæstiones phi-
 losopho conuenientes. Athenæus, partem causæ appellat. Hoc genus
 Cicero scientia & actione distinguit, ut sit scientiæ, an prouidentia
 mundus regatur: actionis, an accedendum ad rempublicâ admi-
 nistrandâ. Prius trium generum, an sit, quid sit, quale sit, omnia enim
 hæc ignorari possunt. Sequens duorum, quomodo adipiscamur, quo-
 modo utamur. Finitæ autem sunt ex complexu rerum, personarum, tem-
 porum, cæterorumq; hæc $\nu\pi\omicron\beta\iota\omicron\varsigma$ à Græcis dicuntur, causæ à nostris.
 In his omnis quæstio uidetur circa res, personasq; consistere. Am-
 plior est semper infinita, inde enim finita descendit. Quod ut ex-
 plo pateat, infinita est, an uxor ducenda: finita, an Catoni ducenda.
 Ideoq; esse suasoria potest. Sed etiâ remotæ à personis proprijs, ad
 aliquid referri solent. Est enim simplex, an respublica administrâ-
 da. Refertur ad aliquid, an in tyrannide administranda. Sed hic
 quoq; subest uelut latens persona, tyrannus enim geminat quæstio-
 nem, subestq; & temporis, & qualitatibus tacita uis, nondum tamē hoc
 proprie dixerim causam. Hæ autem quas infinitas uoco, & generales
 appellantur: quod si est uerum, finitæ speciales erunt. In omni autem spe-
 ciali utiq; inest generalis, ut quæ sit prior. Ac nescio, an in causis
 quoq; quicquid in quæstione uenit qualitatibus, generale sit: Milo clo-
 dium occidit, iure occiderim insidiatorē, nonne hoc queritur, an sit
 ius insidiatorē occidendi? Quid? in coniecturis: nō illa generalia,
 an causa sceleris odiū, cupiditas, an tormentis credendum, testibus,
 an argumētis maior fides habenda? Nam finitione quidē comprehē-
 di, nihil non in uniuersum certū erit. Quidā putat etiam eas posse
 thesis aliquādo nominari, quæ personis, causisq; contineantur, ali-
 ter tantummodo positas, ut causa sit cum Orestes accusatur, Thesis,

an Orestes recte sit absolutus. Cuius generis est, an Cato recte
 Martiã Hortẽtio tradiderit. Hi thesim à causa sic distinguunt, ut il-
 la sit spectatiuæ partis, hæc actiuæ. Illic enim ueritatis gratia tan-
 tum disputari, hic negotiũ agi. Quam̃ inuiles quidã oratori putat
 uniuersales quæstiones, quia nihil profit, quod cõstet, ducendã esse
 uxore, uel administrandã rempublicã si quis uel ætate, uel ualetudĩ
 ne impediatur. Sed nõ in omnibus eiusmodi quæstionibus sic occur-
 ri potest, ut illis, sit' ne uirtus finis, regatur' ne mūdus providentia.
 Quinetiã in ijs, quæ ad personã referuntur, ut nõ est satũ genera-
 lẽ tractasse quæstionẽ, ita perueniri ad speciem, nisi illa prius excus-
 sa, nõ potest. Nam quomodo an sibi uxor ducẽda sit deliberabit Ca-
 to, nisi cõstiterit uxores esse ducẽdas? Et quomodo an ducere debeat
 Martiã quæretur, nisi Catoni ducẽda uxor est? Sunt tamen inscri-
 pti nomine Hermagoræ libri, qui confirmet illam opinionẽ, siue fal-
 sus est titulus, siue hic Hermagoras alius fuit. Nam eiusdẽ esse quo-
 modo possunt, qui de hac arte mirabiliter multa cõposuerunt? Cum sc-
 cut ex Ciceronis quoq; rhetorico primo manifestũ est, materiã rhe-
 torices in thesibus, & causas diuiserit. Quod reprehendit Cicero, ac
 thesim nihil ad oratorẽ pertinere contẽdũ, totumq; hoc genus quæ-
 stionis ad philosophos refert. Sed me liberauit reprehendendi uere-
 cundia, & quod ipse hos libros improbat, & quod in oratore, atq;
 ijs quos de oratore scripsit libris, & topicis, præcipit ut à proprijs
 personis atq; tẽporibus auocemus controuersia, quia latius liceat di-
 cere de genere, q̃ de specie, & quod in uniuerso probatũ est, id in
 parte probatũ esse necesse sit. Status aut̃ in hoc omne genus mate-
 riæ ijdem, qui in causam cadunt. Adhuc adijciunt, alias esse quæ-
 stiones in rebus ipsis, alias quæ ad aliquid referantur: Illud, an uxor
 ducẽda: hoc, an seni ducẽda. Illud, an fortis: hoc, an fortior. Cau-
 sam finit Apollodorus, ut interpretatione Valgij discipuli eius
 utar, ita: Causa est negotium omnibus suis partibus spectãs ad quæ-
 stionem, aut causa est negotium, cuius finis est controuersia. Ipsum
 deinde negotium sic finit: Negotium est congregatio personarum,
 locorum,

locorum, temporum, causarum, modorū, casuum, factorum, instrumentorum, sermonum, scriptorum, et non scriptorum. Causam nūc intelligimus ἰπὸθεσιῖν, negotium πρὸς ἑσέῃ. Sed ipsam causam quidam similiter finierunt, ut Apollodorus negotium, Isocrates causam esse ait quæstionem finitam, civilem, aut rerum controuersiam in personarum finitarum complexu. Cicero his uerbis: Causa certis personis, locis, temporibus, actionibus, negotijs, cernitur, aut in omnibus, aut in plerisq; eorum.

Quid sit status.

Caput VI.

ERgo cum omnis causa contineatur aliquo statu, priusq; dicere aggrediar, quomodo genus quodq; causæ sit tractandum, id quod comune est omnibus, quid sit status, & unde dicatur, & quot & qui sint, intuentū puto, q̄q; id nonnulli ad iudiciales tantū pertinere materias putauerunt. Quorū insciūtam cū omnia tria genera fuero executus, res ipsa deprehēdet. Quod nos statum, id quidam constitutionem uocant, alij quæstionem, alij quod ex quæstione appareat, caput. Theodorus generale caput, id est κριτικόν γένος τῶν εἰς, ad quod referuntur omnia. Quorum diuersa appellatio, uis eadem est, nec interest discētium, quibus quicq; nominibus appelletur, dum res ipsa manifesta sit. Statum Græci στάσιον uocant, quod nomen non primum ab Hermagora traditum putatur, sed alij ab Eucrate Isocratis discipulo, alij à Zopyro Clazomenio, q̄q; uidetur Aeschines quoq; in oratione contra Ctesiphontem uti hoc uerbo, cum à iudicibus petit, ne Demosthenem permittant euagari, sed eum dicere de ipso causæ statu cogant. Quæ appellatio dicitur dicta, uel ex eo, quod ibi sit primus causæ congressus, uel quod in hoc causa consistat. Et nominis quidem hæc origo. Nunc quid sit. Statum quidam dixerunt primam causarum consiictionem, quos recte sensisse, sed parum elocutos puto. Non enim status prima consiictio, fecisti, non feci, sed quod ex prima consiictione nascitur, id est genus quæstionis, fecisti, non feci, an feceris, hoc fecisti, non hoc feci, quid feceris, quia ex his apparct illud cōiectura,

hoc finitione querendū, atq; in quo pars utraq; insistū, erit quæstio coniecturalis, uel finitiui status. Quid enim si dicat quis, sonus est duorum inter se corporū conflictio, erret, ut opinor, nō enim sonus est conflictio, sed ex cōflictione. Et hoc leuius: intelligitur enim utcunq; dictū, inde uero ingens male interpretatibus innatus est error: qui quia primā conflictionē legerant, crediderūt statum semper ex prima quæstione ducendū, quod est uitiosissimū: nam quæstio nulla nō habet utiq; statū, constat enim ex intentione & depulsione, sed aliæ sunt propriæ causarū, de quibus ferēda sententia est, aliæ adductæ extrinsecus, aliquid tamen ad summā causæ conferētes uelut auxilia quædam, quo fit, ut in controuersia una plures uel quæstiones esse dicātur. Porro harū plerūq; leuissima quæq; primo loco fungitur. Nanq; & illud frequens est, ut ea quibus minus confidimus, cum tractata sint omittamus, interim sponte nostra uelut donantes, interim ad ea quæ sunt potentiora gradu ex ijs fecisse cōtenti. Simplex autē causa etiam si uarie defendūtur, nō potest habere plus uno de quo pronuntietur, atq; erit inde status causæ, quod & orator præcipue sibi obtinendū, & iudex spectandū maxime intelligit. In hoc enim causa cōsistet. Cæterū quæstionū possunt esse diuersi. Quod ut breuissimo pateat exemplo, cum dicit reus, etiam si feci, recte feci, qualitatis utitur statu, cū dicit: non feci, coniecturam mouet. Semper autē firmitus est non fecisse. Ideoq; statū esse in eo iudicabo, quod dicerē, si mihi plus quam unū dicere non liceret. Recte igitur est appellata causarū prima conflictio, non quæstionum. Nam & pro Rabirio Posthumo Cicero prima parte orationis in hoc intendū, ut actionē competere in equic Romanum neget, secūda, nullā ad eū pecuniā peruenisse confirmat. Statū tamē dicam in eo fuisse, quod est potentius. Nec in causa Milonis circa primas quæstiones, quæ sunt post proœmiū positæ, iudicabo conflixisse causam, sed ubi totis uiribus insidiatur Clodius, ideoq; iure interfectus, ostendūtur. Et hoc est quod ante omnia constituere in animo suo debeat orator, etiā si pro causa plura dicturus est, quid
maxime

maxime liquere iudici uelut. Quod tamen ut primū cogitandū, ita non utiq; primum dicendum erit.

Vnde ducatur status, & reus an actor statum faciat. Caput VII.

Alij statum crediderūt primam eius, cum quo ageretur, deprecationem. Quam sententiā his uerbis Cicero complectitur, in quo primū consistit, quasi ad repugnandū congressa defensio. Vnde rursus alia quaestio, an eum semper is faciat, qui respondet. Cui rei praecipue repugnat Cornelius Celsus, dicens non à depulsione sumi, sed ab eo qui propositionē suam confirmet, ut si hominē occisum reus negat, status ab accusatore nascatur, quia is uelut probare, si iure occisum reus dicit, trāsata probationis necessitate idem à reo fiat, & sit eius intentio. Cui non accedo equidē: nam est uero propius quod contra dicitur, nullā esse litem si is cum quo agitur nihil respondeat, ideoq; fieri statum à respondente. Mea tamen sententia uariū id est, & accidit pro conditione causarū, quia uideri potest propositio aliquādo statum facere, ut in coniecturalibus causis, utitur enim coniectura magis qui agit. Quo moti quidā, eundē à reo inficiale esse dixerunt, & in syllogismo tota ratiocinatio ab eo est qui intendit. Sed quia uidetur illis quoq; necessitatem hos status exequendi facere qui negat, (is enim si dicat non feci, coget aduersarium coniectura uti, & si dicat, nō habet legem, syllogismo) concedamus ex depulsione nasci statum, nihilominus enim res eo reuertetur, ut modo is qui agit, modo is cum quo agitur, statū faciat. Si enim accusatoris intentio, hominē occidisti, si neget reus, faciet statum qui negat. Quid si cōfiteatur, sed iure à se adulterū dicit occisum: Nempe legem esse certū est, quae permittat, nisi aliquid actor respondet nulla lis est. Non fuit, inquit, adulter. Ergo depulsio incipit esse actoris, ille statū faciet. Ita erit quidē status ex prima depulsione, sed ea fiet ab accusatore, non à reo. Quid? quod eadem quaestio potest eundē uel accusatorē facere, uel reum. Qui artem ludicram exercuerit, in quatuordecim primis ordinibus ne se-

deat, qui se prætori in hortis ostenderit, neque erat productus, sed in quatuordecim ordinibus. Nempe intentio est, artem ludicram exercuisti, depulsio, non exercui artem ludicram: quaestio, quid sit artem ludicram exercere. Si accusabitur theatri lege, depulsio erit rei, si excitatus fuerit de spectaculis, & aget iniuriarum, depulsio erit accusatoris. Frequenter tamen illud accidit, quod est à pluribus traditum. Effugerunt has quaestiones, qui dixerunt statum esse, id quod appareat ex intentione, & depulsione, ut fecisti, non feci, aut recte feci. Viderimus tamen, utrum id sit status, an in eo status. Hermagoras statum uocat, per quem subiecta res intelligatur, et ad quem probationes etiam partium referantur, nostra opinio semper haec fuit, ut cum essent frequenter in causa diuersi quaestionum status, in eo crederem statum causae, quod esset in ea potentissimum, & in quo maxime res uerteretur. Id si quis generalis quaestione, uel caput generale dicere malit, cum hoc mihi non erit pugna, non magis quam si aliud adhuc, quo idem intelligatur, eius rei nomen inuenerit, quam tota uolumina in hac disputationem impendisse multos sciam, nobis statum dici placet. Sed cum in alijs omnibus inter scriptores summa dissentio est, tum in hoc uidetur mihi praecipuum studium quoque diuersa tradendi fuisse, adeo nec qui sit numerus, nec quae nomina, nec qui generales, quiue speciales sint status conuenit. Ac primum Aristoteles elementa decem constituit, circa quae uersari uideatur omnis quaestio. Οὐσίον, quam Plautus essentiam uocat. Nec sane aliud est eius nomen latinum. Sed ea quaeritur an sit. Qualitatem, cuius apertus intellectus. Quam ueritatem, quae dupliciter à posterioribus diuisa est, quam magnam & quam multum sit. Ad aliquid, unde ductae translatio, & comparatio. Post haec ubi, & quando, deinde facere, pati, habere, quod est quasi armatum esse, & uestitum esse. Nouissime οὐκ ἔστι, quod est compositum esse quodammodo, ut calefacere, stare, trahere. Sed ex his omnibus prima quatuor ad status pertinere, caetera ad quosdam locos argumentorum uidentur. Alij nouem elementa posuerunt: Personam, quae de animo, corpore, extra positae quaeratur, quod pertinere ad coiecturam, &

re, & qualitatis instrumenta uideo: Tempus, quod χρόνος uocat, ex quo quaestio, an is, quem dum addicta est, mater peperit, seruus fit natus. Locus, unde controuersia uidetur, an fas fuerit tyrannum in templo occidere, an exulauerit, qui domi latuit: Tempus uerum, quod ἡμέρα appellat, hanc aut uideri uolunt specie illius temporis, ut aestatem, uel hyemem. Huic subiicitur ille in pestilentia comestator. Actum, id est πράξις, quod eo referunt, sciens commiserit, an insciens, necessitate, an casu, & talia. Numerum, qui cadit in specie quantitati, an Thrasibulo triginta praemia debeantur, qui tot tyrannos sustulerit. Causam, cui plurimae subiacent laes, quoties factum non negatur, sed quia iusta ratione sit factum defenditur. ἰσχυρόν, cum id quod alio modo fieri licet, alio dicitur factum, hinc est adulter lorice casus, uel fame necatus. Occasionem factorum, quod est ἀφορμή, ut uel interpretandum, uel exemplo sit demonstrandum, tamen ἀφορμὰς ἰσχυρὰς uocant. Hi quoque nullam quaestionem extra haec putant. Quidam detrahunt duas partes, numerum, & occasionem, & pro illo quod dixi actu subiiciunt res, id est πράξις. Quae ne praeterisse uiderer, satis habui attingere. Caeterum his nec status satis ostendi, nec omnes contineri locos credo, quod apparebit diligentium legentibus, quae de utraque re dicam. Erunt enim plura multo, quam quae his elementis comprehenduntur. Apud plures autores legi placuisse quibusdam, unum omnino statum esse coniecturalē. Sed quibus placuerit, neque illi tradiderunt, nec ego usque reperire potui. Rationem tamen hanc secuti dicuntur, quod res omnes signis colligatur quomodolibet, qualitatis quoque solū statum faciat, quia ubique qualis sit cuiusque rei natura quaeri potest, sed utrocumque modo, sequetur summa confusio. Neque interest unum quis statum faciat, an nullum, si omnes causae sint conditionis eiusdem. Coniectura dicta est à coniectu, id est directione quadam rationis ad ueritatem, unde etiam somniorum, atque omnium interpretes, coniectores uocamus. Appellatum tamen est hoc genus uarie, sicut in sequentibus apparebit.

Quor, & qui status.

Caput VIII.

h 4

Fuerunt.

F Verunt, qui duos status facerent. Archidemus coniecturalem et finitiuum, exclusa qualitate, quia sic de ea quaeri existimabat, quid esset iniquum, quid iniustum, quid dicto audietem non esse, quod uocat de eodē, et alio. Huic diuersa sententia eorū fuit, qui duos quidem status esse uoluerūt, sed unū inficialē, alterum iuridicialē. Inficialis, quē nos dicimus coniecturalem, cui ab inficiando nomen alij in totū dederūt, alij in parte, qui accusatorē coniectura, reū inficiatione uti putauerūt. Iuridicialis est, qui Δικαιολογικός Graece dicitur. Sed quemadmodū ab Archidemo qualitas exclusa est, sic ab his repudiata finitio. Nam subiiciūt eam iuridiciali, quaerendūq; arbitratur, iustum ne sit sacrilegium appellari, quod obijciatur, uel furtum, uel amentia. Qua in opinione Pamphilus fuit. Sed qualitatem in plura partibus est. Plurimi deinceps, mutatis tantū nominibus, in rem, de qua non cōstet, & in rem, de qua cōstet. Nam est uerum, nec aliter fieri potest, quā ut aut certū sit factū esse quid, aut non sit: si nō est certū, coniectura sit, si certū est, reliqui status. Nam idem dicit Apollodorus, cum quaestione aut in rebus extra positis, quibus coniectura explicatur, aut in nostris opinionibus existimet positam, quorum illud προχματικόν hoc πῶς ἐννοίας uocat. Idemq; ἀπορον καὶ προληπτικόν dicūt, quo dubiū, & praesumptum significatur, de quo liquet. Item Theodorus, qui de eo an sit, & de accidentibus ei, quod esse cōstet, id est πῶς οὐσίας καὶ συμβεβηκότων, existimat quaeri. Nam in his omnibus prius genus coniecturae habet, sequēs reliqua. Sed haec reliqua Apollodorus duo uult esse, qualitatem, & de nomine, id est finitiuā. Theodorus, quid, quale, quantum, ad aliquid. Sunt qui & de eodē, & de alio, modo qualitatem esse, modo finitionē uelint. In duo & Posidonius diuidit, uocē & res. In uoce quaeri putat, an significet quicquam multa, quomodo rebus coniectura, quod κατὰ μέρος uocat, & qualitate, et finitionem, cui nomen dat κατ' ἐννοίαν & ad aliquid. Vnde & alia diuisio est, alia esse scripta, & alia inscripta. Celsus Cornelius duos et ipse fecit status generales, an sit, quale sit. Priori subiecit finitionē,

quæque quærat, an sit sacrilegus, qui nihil se sustulisse de templo dicit, & qui priuatam pecuniam confitetur se sustulisse. Qualitas in rem, & scriptum diuiditur. Scriptio quatuor partes legales, exclusa translatione, quantitate, et metis questione coniecturæ subiecit. Est etiam alia in duos diuidendi status ratio, quæ docet, aut de substantia controuersâ esse, aut de qualitate. Ipsam porrò qualitatem aut in summo genere consistere, aut in succedentibus. De substantia est coniectura. Quæstio enim tractatur rei, an facta sit, an fiat, an futura sit. Interdum etiam metis, idque melius, quam quod ijs placuit, qui statum eundem facti nominauerunt, tanquam de præterito tantum, & statum de facto quæreretur. Pars qualitatis, quæ est de summo genere, raro in iudicium uenit, quale est, id ne sit honestum, quod uulgo laudatur. Succedentium autem alia de communi appellatione, ut sit ne sacrilegus, qui pecuniam priuatam ex templo furatus est, aut de re denominata, ubi & factum esse certum est, nec dubitatur quid sit, quod factum est. Cui subiacent omnes de honestis, iustis, uilibus quæstiones. His etiam ceteri status conimeri dicuntur, quia & quas modo ad coniecturam referatur, ut maior ne sol quam terra, modo ad qualitatem, quanta poena quæpiam, quanto ue premio sit affici iustum, & translatio uersetur circa qualitatem, & definitio pars sit translationis. Quinetiam contrariæ leges, & ratiocinatum status, id est syllogismus, & plerumque scripti, & uoluntatis, æquo non uentur, nisi quod hic tertius aliquando coniecturam accipit, quid senserit legis constitutor. Ambiguitatem uero semper coniectura explicari necesse sit, quia cum sit manifestum, uerborum duplicem esse intellectum, de sola queritur uoluntate. A plurimis tres sunt facti generales status, quibus & Cicero in oratore uitur. Et omnia, quæ aut in controuersiam, aut in contentione ueniant, conimeri putat, sit ne, quid sit, quale sit, quorum nomina apertiora sunt, quam ut docenda sint. Idem Patrocles sentit. Tres fecit et Marcus Antonius his quidem uerbis: Paucæ res sunt, quibus ex rebus omnes orationes nascuntur, factum, non factum, ius, iniuria, bonum, malum. Sed quæntia quod iure dicimur fecisse, non

hunc solum intellectu habet, ut lege, sed illum quoq; ut iuste fecisse uideamur, sicuti Antonium apertius uoluerūt eosdem status distinguere. Itaq; dixerunt coniecturalem, legalem, iuridicalem. Qui & Virgilio placent. Horum deinde fecerūt species, ut ut legali subiicerent finitionem: & alios qui ex scripto dicuntur legum contrariarum, quæ ἀντινομία dicitur, & scripti, & sententiæ, uel uoluntatis, id est κατὰ ῥῆσιν, καὶ Διόνοισιν, & μετόλιφιν, quam nos uarie translatiuam, transumptiuam, transpositam uocamus, συλλογισμὸν, quem accipimus ratiocinatum, uel collectiuum ambiguitatis, quæ ἀμφιβολία nominatur. Quos posui, quia et ipsi à plerisque status appellatur, quibusdam legales potius quæstiones eas dici placuit. Quatuor fecit Athenæus, προτρεπτικὸν εἶδος, uel προσηγορικὸν, id est exhortatiuum, qui suasoriæ est proprius, συντελικὸν, quæ coniecturam significari magis ex ijs quæ sequuntur, q̄ ex ipso nomine appareat, ὑπαλλακτικὸν, ea finitio est (mutatione enim nominis constat) iuridicalem, eadem appellatione Græca, qua cæteri usi. Nam est (ut dixi) multa in nominibus differentia. Sunt qui ὑπαλλακτικὸν translationem esse existiment, secuti hanc mutationis significationem. Fecerunt alij totidem status, sed alios, an sit, quid sit, quale sit, quantum sit, ut Cæcilius & Theon. Aristoteles in rhetoricis etiã sic omne opus diuidit in ueritatē, & petenda ac fugienda, quod est suasoriæ, & de eodem, atq; alio partiendo, tamē ad hoc peruenit, ut an sit, quid, quale, quantum, et q̄ multū sit, querendū p̄riet. Quodā tamen loco finitionis quoq; uim intelligit, quādo dicit quædam sic defendi; Sustuli, sed non furtum feci: percussi, sed non iniuriam feci. Posuerat & Cicero in libris rhetoricis, facti, nominis, generis, actionis, ut in facto coniectura, in nomine finitio, in genere qualitas, in actione ius intelligeretur, iuri subiecerat translationem. Verū hic legales quoq; quæstiones alio loco tractat, ut species actionis. Fuerunt qui facerēt quinque, coniecturā, finitionē, qualitatem, quantitatem, ad aliquid. Theodorus quoq; (ut dixi) iisdem generibus capitibus utitur, an sit, quid sit, quale sit, quantum sit, ad aliquid.

quid. Hoc ultimū maxime in cōparatiuo genere uersari putat, quoniam melius ac peius, maius & minus, nisi aliō relata, non intelliguntur. Sed in illas quoq; trāslatiuas (ut supra signaui) quæstiones incidunt, an huic ius agendi sit, uel facere aliquid conueniat, an contra hunc, an hoc tempore, an sic. Omnia enim ista referri ad aliqd necesse est. Alij sex status putant, coniecturā, quam γίωσι uocāt, & qualitatem, & proprietatem, id est ἰδιότητος, quo uerbo finitio ostenditur, & quantitātē, quam ἄξιον dicunt, & cōparationē, & translationē, cuius adhuc nouū nomen, inueniū est μεταξωσις, nouum inquam in hoc statu, in alio qui ab Hermagora inter species iuridicales ponitur, usitatū. Alijs septem esse placuit, à quibus nec trāslatio, nec quātitas, nec cōparatio, recepta est. Sed in horū triū locū subditæ quatuor legales, adiectæq; illis tribus rationalibus. Alij peruenerūt usq; ad octo, translatione ad septē superiores adiecta. À quibusdā deinde diuisa ratio est, ut status rationales appellarentur quæstiones (quemadmodū supra dixi) legales: in illis de re, in his de scripto quæreretur. Quidā in diuersum, hos status esse, illas quæstiones maluerūt. Sed alij rationales tres putauerūt, an sit, quid sit, quale sit. Hermagoras solū quatuor, coniecturā, proprietatem, translationem, qualitātē, quam per accidentia, id est κτ' συμβεβηκός uocat, hac interpretatione, an illi accidat uiro bono esse, uel malo. Hanc ita diuidit, de appetendis, & fugiēdis, quæ est pars deliberatiua, de persona, ea ostenditur laudatiua, negotialem quam πορνοκτηνίαν uocat, in qua de rebus ipsis quæritur remoto personarum complexu, ut sit ne liber, qui est in assertionē, an diuinæ superbiam pariāt, an iustū quid, an bonū sit, iuridicalem, in qua ferē eadē, sed certis destinatisq; personis quærat, an ille iuste hoc fecerit, uel bene. Nec me fallit in primo Cicerōis rhetorico, aliā esse loci negotialis interpretationē, cū ita scriptū sit: Negotialis est, in qua quid iuris ex ciuili more, & æquitate sit cōsideratur, qui diligentie præesse apud nos iuriscōsulti existimatur. Sed quæ ipsius de his libris iudiciū fuerit, supra dixi, Sūt. n. uelut res regeste in hos cō-

mentarios, quos adolefcēs deduxerat schola: & si qua est in his culpa, tradentis est, siue eum mouit, quod Hermagoras prima in hoc loco posuit exēpla ex quaestioibus iuris, siue quod Graeci προνομία τινος uocat iuris interpretes. Sed Cicero quidē his pulcherrimos illos de oratore substituit, ideoq; culpari tanq̄ falsa praecipiat, non potest. Nos ad Hermagorā. Translationē hic primus omnium tradidit, quanq̄ semina eius quaedā cūtra nomen ipsum, apud Aristotelē reperiuntur. Legales autē quaestiones has fecit, scripti, et uolūtatis, quam ipse uocat κατὰ φύσιν, καὶ ὑπερκαίρων, id est dictū, & exceptionem, quorū prius et cum omnibus cōmune est, exceptionis nōminus usitatū, ratiocinatiuū, ambiguitatis, legum contrariarū. Albutius eadem diuisione usus detrahit translationē, subiiciens eam iudiciali. In legalibus quoq; quaestionibus nullū putat esse, qui dicatur ratiocinatiuus. Scio plura inuētueros adhuc, qui legere antiquos studiosius uolent. Sed ne haec quoq; excesserint modū uereor. Ipse me paulū in alia q̄ prius habuerim opinione, nūc esse confiteor. Et fortasse tutissimū erat modo famae studentē, nihil ex eo mutare, quod multis annis non sensissem modo, uerū etiam probassem. Sed non sustineo esse conscius mihi dissimulanti in eo praesertim opere, quod ad bonorū iuuenum aliquā utilitatem cōponimus, in ulla parte iudicij mei. Nam & Hippocrates clarus arte medicinae, uidetur honestissime fecisse, quod quosdā errores suos, ne posterī errarent, confessus est. Et M. Tullius non dubitauit aliquos suos libros iam editos, alijs postea scriptis ipse damnare: sicut Catulū, atq; Lucullum, & hos ipsos, de quibus modo sum locutus, artis rhetorices. Etenim superuacuuus foret in studijs lōgior labor, si nihil liceret melius inuenire praeteritis. Neq; tamen ex ijs quicq̄, quae tum praeciipi, superuacuum fuit. Ad easdem enim particulas haec quoq; quae nunc praecipiam, reuertentur. Ita neminem didicisse poeniteat. Colligere tantū eadem, ac disponere paulo significantius conor. Omnibus autem satisfactū uolo, nō me haec serius demonstrare alijs, q̄ mihi ipsi persuaferim. Secundū plurimos auctores, seruabā trīs rationales

statu,

status, cōiecturam, finitionem, qualitatem: unum legalem. Hi mihi sta-
 tus generales erant. Legalem in quinque species partiebar, scripti,
 & uoluntatis, legum contrariarū collectiuū, ambiguitatis, transla-
 tionis, nunc quartū ex generalibus intelligo posse remoueri. Suffi-
 ciat enim prima diuisio, qua diximus alios legales, alios rationales
 esse, ita nō erit status, sed quæstionū genus, alioqui et rationalis sta-
 tus esset. Ex his etiā quos speciales uocabā, remouit translationē, fre-
 quenter quidē (sicut omnes qui me secuti sunt, meminisse possunt)
 testatus, & in ipsis etiā illis sermonibus, me nolente uulgatis, tamen
 hoc complexus, uix in ulla controuersia, translationis statū posse re-
 periri, ut non & alius in eadem recte dici uideretur, ideoq; a qui-
 busdam eum exclusum. Neq; ignoro multa trāsferri, cū in omnibus
 ferē causis, in quibus cecidisse quis formula dicitur, hæc sint quæstia-
 nes, an huic, an cum hoc, an hac lege, an apud hunc, an hoc tempore
 liceat agere, et si qua sunt talia. Sed personæ, tempora, actiones, cæ-
 teraq; propter aliquā causam transferuntur. Ita non est in trāslatio-
 ne quæstio, sed in eo, propter quod transferuntur. Non debes apud
 prætorē petere fidei cōmissum, sed apud cōsules, maior enim præto-
 ria cognitiōe summa est. Queritur, in maior summa sit, facti cō-
 trouersia est. Non licet tibi agere mecū, cognitor enim fieri non po-
 tuisti. Iudicatio est, an potuerit. Non debuisti interdicerē, sed pete-
 re, an recte interdictū sit, ambigunt. Quæ omnia succedunt legiti-
 mis quæstionibus. An nō præscriptiones, etiā in quibus maxime ui-
 detur manifesta trāslatio, easdem omnes species habent, quas eæ le-
 gis quibus agitur, ut aut de nomine, aut de scripto, & sententia, uel
 ratiocinatione queratur, deinde status ex quæstioe oriatur? Trās-
 latio non habet quæstionē, de qua contēdit orator, sed per quā con-
 tendit. Hoc apertius: Occidisti hominem, Non occidi. Quæstio an
 occideris. Status, cōiectura non est. Tale: Habeo ius actionis, non
 habes, ut quæstio, an habeat, & inde status. Accipiat enim actionē
 necne, ad euentū pertinet, nō ad causam, & ad id quod pronuntiat
 iudex, non id, propter quod pronuntiat. Hoc illi simile est punien-
 dus es.

dus es, non sum, uidebitur iudex, an puniendus sit. Sed non hic erit quæ-
 stio, nec hic status. Vbi ergo? puniendus es, hominem occidisti, non oc-
 cidi, an occideris. Honoratus sum, non es, num statum habes? Non id
 puto. Honoratus sum, qui tyrannum occidi, non occidisti, quæstio, et
 status. Similiter, non recte agis, recte ago, non habes statum. Vbi
 est ergo? non recte agis ignominiosus, queritur an ignominiosus sit,
 aut an agere ignominioso liceat, et quæstio est, et status. Ergo tras-
 latuum genus causæ, non est ut comparatiuum, & mutue accusa-
 tionis. At enim simile est illi, ius habeo, ius non habes, occidisti, recte
 occidi, non nego. Sed ne hæc res statum facit. Non enim sunt hæc pro-
 positiones, alioqui causa non explicabitur, sed cum suis rationibus.
 Scelus commisit Horatius, sororem enim occidit, non commisit, de-
 buit enim occidere eam, quæ hostis morte moerebat, quæstio an hæc
 iusta causa. Ita qualitas, at similiter in translatione, non habes ius
 abdicandi, quia ignominioso non est actio, habeo ius, quia abdic-
 tio actio non est, queritur quid sit actio, finiemus, non licet abdic-
 re filios, syllogismus. Item cætera per omnes, & rationales, et legales
 status. Nec ignoro fuisse quosdam, qui translatione in rationali quoque
 genere ponerent, hoc modo, hominem occidi, iussus ab imperatore,
 dona templi cogenti tyranno dedi, deserui tempestatibus, flumini-
 bus, ualetudine impeditus, id est non per me stetit, sed per illa. A
 quibus etiam liberius dissentio. Non enim actio transfertur, sed causa
 facti, quod accidit penè in omni defensione. Deinde is, qui tali uti-
 tur patrocinio, non recedit à forma qualitatis, dicit enim se culpa
 uacare, ut magis qualitatis duplex ratio facienda sit, altera qua &
 factum defenditur, altera qua tantum reus. Credendum est igitur his,
 quorum auctoritate secutus est Cicero: Tria esse, quæ in omni disputa-
 tione querantur, aut sit, quid sit, quale sit. Quod etiam ipsa nobis
 natura præscribit. Nam primum oportet subesse aliquid, de quo ambi-
 gitur, quod quid sit, & quale sit, certe non potest aestimari, nisi prius
 esse constiterit. Ideoque ea prima quæstio, sed non statim quod esse
 manifestum est etiam quid sit apparet. Hoc quoque constituto, nouissima
 qualitas

qualitas superest, nec his exploratū aliud est ultra. His infinitae
 quaestiones, his finitae continentur. Horū aliqua in demonstratiua, de
 liberatiua, iudiciali materia utiq; tractatur. Haec rursus iudiciales
 causas, & rationali parte, et legali continet. Nec enim ulla iuris de
 scriptione, nisi finitione, qualitate, coniectura potest explicari. Sed
 instituentibus rudes, non erit inutilis latius primo fusaratio, et si non
 statim rectissima linea tesa, faciliior tamen et apertior uia. Discant
 igitur ante oia quadripartita in omnibus causis esse rationem quam pri-
 mam intueri debeat, qui acturus est. Nam ut a defensore potissimum inci-
 piat, longe fortissima tuendi se ratio est, si quod obijciunt, negari potest.
 Proxima, si non id quod obijciunt, factum esse dicuntur. Tertia honestissi-
 ma, qua recte factum, defenditur. Quibus si deficiamus, ultima qui-
 dem, sed iam sola superest salus, aliquo iuris adiutorio elabendi ex crimi-
 ne, quod nec negari, nec defendi potest, ut non uideatur iure actio inte-
 di. Hinc illae quaestiones siue actionis, siue translationis. Sunt enim quae
 da non laudabilia natura, sed iure concessa, ut in XII. tabulis debito-
 rum corpus inter creduores diuidi licuit, quam legem mos publicus repu-
 diauit, et aliquid aequum, sed prohibendum iure, ut libertas testamentorum.
 Accusatori nihil plura intueda sunt, quam ut probet, factum esse, hoc esse
 factum, non recte factum, iure se intedere. Ita circa species easdem in ois
 uersabitur, translatis tantum aliquando partibus, ut in causis, in quibus
 de premio agitur, recte factum prior probat. Haec quatuor uelut
 proposita formae quae actionis, quae tamen generales status uocabantur, in duo
 (ut ostendi) genera descendunt, rationale, & legale. Rationale sim-
 plicius est, quia ipsius tantum naturae contemplatione constat. Itaque in eo
 satis est ostendisse coniecturam, finitionem, qualitatem. Legalium plures
 sunt species necesse est, propterea quod multae sunt leges, & uarias
 habet formas, alia est cuius uerbis utimur, alia cuius uoluntate, alias
 nobis, cum ipsi nullam habemus, adiungimus, alias inter se coparamus,
 alias in diuersum interpretamur. Sic nascuntur haec ueluti simula-
 cra ex illis tribus, interim simplicia, interim & mixta, propria
 tamen faciem ostendentia, ut scripti, et uoluntatis, quae sine dubio,

aut qualitate, aut cōiectura continentur, & syllogismus, qui est maxime qualitatis, & legis contrariæ, quæ iisdem, quibus scriptū, & uoluntas cōstat, & ἀμφιβολία, quæ semper cōiectura explicatur. Finis quoq; utriq; generi, quodq; rerum, quodq; scripti cōtēplatione constat, cōmunis est. Hæc omnia etiā si in illos tres status ueniunt, tamen quia (ut dixi) habent aliquid uelut proprium, uideantur demonstranda discentibus, & permittendū ea dicere, uel status legales, uel quæstiones, uel capita quæ dā minora, dum sciāt, nihil ne in his quidem, præter tria, quæ prædiximus, queri. At quantū, & quā multum, & ad aliquid, & ut nonnulli putauerūt, comparatiuos, nō eandem rationē habent. Sunt enim hæc non ad uarietate iuris, sed ad solam rationem referenda. Ideoq; semper in parte, aut cōiecturæ, aut qualitatis ponēda sunt, ut qua mente, & quo tēpore, & quo loco. Sed de singulis dicemus quæstionibus, cum tractare præcepta diuisionis coeperimus. Hoc inter omnes conuenit, in causis simplicibus singulos status esse causarū, quæstionū autem, quæ uelut subsidentes ad illud, quo iudiciū continetur, referūtur, sæpe in unam cadere plures posse. Etiam credo aliquādo dubitari, quo statu sit uendum, cum aduersus unam intentionē plura opponantur, & sicut in colore dicitur narrationis, eum esse optimū, quæ actor optime tuetur, ita hic quoq; posse dici, eum statū esse faciendū, in quo tuendo plurimum adhibere uirū possit orator. Ideoq; pro Milone, aliud Ciceroni agenti placuit, aliud Bruto, cum exercitationis gratia componeret orationē, cum ille iure tanq̄ insidiatorē occisum, & tamen non Milonis consilio dixerit, hic etiā gloriatus sit, occiso malo ciue. In coniunctis uero posse duos, uel tres inueniri, uel diuersos, ut si quis aliud se nō fecisse, aliud recte fecisse defendat, uel generis eiusdē, ut si quis duo crimina, uel omnia negat. Quod accidit etiā si de una re queratur aliqua, sed eā plures petant, uel eodem iure, ut proximitatis, uel diuerso, ut cum hic testamēto, ille proximitate nitatur. Quoties aut aliud aliq̄ petitori opponitur, dissimiles esse status necesse est, ut in illa cōtrouersia: Testamenta legibus facta, rata sint.

Intestatorum parentum liberi heredes sint. Abdicatus, ne quid de bonis patris capiat. Nothus ante legitimū natus, legitimus filius sit, post legitimū natus, tantū ciuis. In adoptionem dare liceat. In adoptionem dato redire in familiā liceat, si pater naturalis sine liberis decessit. Qui ex duobus legitimis alterum in adoptione dederat, alterum abdicauerat, sustulit nothū, instituto herede abdicato decessit. Tres omnes de bonis contendit, vobov, qui non sit legitimus, Graeci uocant, Latinū rei nomē, ut Cato quoq; in oratione quadā testatur, non habemus, ideoq; uimur peregrino. Sed ad propositū. Heredi scripto opponitur lex, abdicatus ne quid de bonis patris capiat, sit status scripti & uoluntatis, an ullo modo capere possit, an ex uoluntate patris, an heres scriptus. Notho duplex fit questio, quod post legitimus natus sit, & quod non sit ante legitimus natus. Prior syllogismū habet, an pro non natis sint habendi, qui à familia sunt alienati, altera scripti, & uolūtatis. Non enim esse hunc natū ante legitimū conuenit, sed uolūtate legis se tuebitur, quia dicet talem fuisse, ut legitimus esset nothus, tum natus, cum alius legitimus in domo nō esset. Scriptū quoq; legis excludet dicēs, non utiq; si postea legitimus natus nō sit, notho nocere, uteturq; hoc argumēto, si nō solum natū nothum, cuius conditionis erit? tantū ciuis? atqui non erit post legitimū natus, filius, atqui non erit ante legitimus, quare si uerbis legis testari nō potest, uolūtate standū est. Nec quē turbet, quod ex una lege duo status fiāt, duplex est, ita uim duarū habet. Redire in familiā uolētī dicitur ab altero: Primū, ut tibi redire liceat, heres sum, idem status, qui in petitione abdicati, queritur enim, an possit esse heres abdicatus. Adicitur cōmuniter à duobus, redire tibi in familiā non licet, nō enim pater sine liberis decessit. Sed in hoc propria quisq; eorū questione nitetur. Alter enim dicet, abdicatū quoq; inter liberos esse, & argumētum ducet ex ipsa, qua repellitur lege. Superuacū enim fuisse prohiberi patris bonis abdicatum, si esset numero alienorū, nūc quia filij iure futuri fuerint intestati heres, oppositā esse legē, quae tamen id nō efficiat, ne

filius sit, sed ne hæres. Status finitiuus, quid sit filius. Rursus notius eisdem colligit argumentis, nõ sine liberis patrem decessisse, quibus in petitione usus est, ut probaret se esse filiũ, nisi forte & hic finitiuonem mouet, an liberi sint etiã non legĩtini. Cadent ergo in unã cõtrouersiam, uel specialiter duo legĩtini status, scripti, & uolũtatis, & syllogismus, et præterea finitiuonem, uel tres illi, qui natura soli sunt, coniectura in scripto, & uoluntate, qualitas in syllogismo, & quæ per se est aperta finitiuonem. Causa quoq; & iudicatio, & continens est in omni genere causarum. Nihil enim dicitur, cui non insit ratio, & quo iudicium referatur, & quod rem maxime contineat. Sed quia magis hæc uariantur in lĩtibus, & ferè tradita sunt ab ijs, qui de iudicialibus causis aliqua composuerunt, in illam partem differantur. Nunc quia in tria genera causas diuisi, ordinem sequar.

De demonstratiuo, quod constat laude

& uituperatione

Caput IX.

AC potissimum incipiam ab ea quæ constat laude & uituperatione. Quod genus uidetur Aristoteles, atq; eum secutus Theophrastus, à parte negotiali, hoc est $\pi\rho\alpha\gamma\mu\alpha\tau\iota\kappa\acute{o}\nu$ remouisse, totãq; ad solos auditores relegasse, & id eius nominis, quod ab ostentatione ducitur, proprium est. Sed mos Romanus, etiã negotijs hoc munus inseruit. Nam & funebres laudationes pendent frequenter ex publico aliquo officio, atq; ex senatusconsulto magistratibus sæpe mandantur, & laudare testem, uel contra pertinet ad momentum iudiciorum, & ipsis etiam reis dare laudatores licet, & editi in cõpetitores, in L. Pisonem, & Clodium, & Curionem libri, uituperationem continent, & tamen in senatu loco sunt habiti sententiæ. Nec inficias eo, esse quasdam ex hoc genere materias ad solam compositas ostentationem, ut laudes deorum, uirorũq; quos priora tempora tulerunt. Quo soluitur quæstio supra tractata, manifestumq; est errare eos, qui nunquam oratorem dicturum, nisi de re dubia, putauerũt. An laudes Capitolini Iouis, perpetua sacri certaminis materia, uel dubiæ sunt, uel non oratorio genere tractantur? *Ut de fiderat*

siderat autem laus, quæ negotijs adhibetur, probationem, sic etiam
 illa, quæ ostentationi cõponitur, habet interim aliquã speciem pro-
 bationis: Ut qui Romulũ Martis filiũ, educatumq; à lupa dicat, in
 argumentum cælestis ortus utatur his, quod abiectus in profluentẽ
 non potuerit extinguere, quod omnia sic egerit, ut genitum præfide
 bellorum deo, incredibile non sit, & ipsum quoq; cælo receptũ tem-
 poris eius homines nõ dubitauerint. Quædã uero etiã in defensio-
 nis specie cadet, ut si in laude Herculis, permutatũ cum regina Ly-
 diae habuũ, & imperata (ut traditur) p̄sa orator excuset. Sed pro-
 prium laudis est res amplificare, & ordinare: quæ materia præci-
 pue quidẽ in deos & homines cadit, est tamen & aliorũ animaliuũ,
 et carẽtiũ anima. Verũ in deis, generaliter primũ maiestate ipsius
 eorũ natura uenerabimur, deinde propriã uim cuiusq; & inueta,
 quæ utile aliquid hominibus attulerũt. Vis ostẽditur, ut in Ioue, re-
 gundorũ hominũ: in Marte, belli: in Neptuno, maris. Inueta, ut ar-
 tũ in Minerua: Mercurio, literarũ: medicinæ, Apolline: Cerere,
 frugũ: Libero, uini. Tũ si qua ab his acta uetustas tradidit, cõmemo-
 rãda. Addũt etiã d̄js honorẽ parẽtes, ut si quis sit filius Iouis. Addũt
 antiquitatis, ut ijs qui sunt ex chao. Progenies quoq; ut Apollo, ac
 Diana Latonæ. Laudãdũ in quibusdã, quod genũ immortalis, in
 quibusdã, quod immortalitatẽ uirtute sint cõsecuti, qd̄ pietas princi-
 pis nostri, præsentiuũ quoq; tẽporũ decus fecit. Magis est uaria laus
 hominũ. Nã primũ diuiditur in tẽpora qd̄ q; ante eos fuit, qd̄ q; ipsi
 uixerũt. In ijs aut, q̄ fato sunt functi, etiã qd̄ est infecutiũ. Ante ho-
 minẽ patria, ac parẽtes, maioresq; erũt, quorũ duplex tractat̄ est.
 Aut n. respõdisse nobilitati pulchrũ erũt, aut humiliº genº illustras-
 se facti. Illa quoq; interim ex eo qd̄ ante ipsum fuit t̄pe trahitur, q̄
 respõdis, uel augurijs futurã claritatẽ p̄miserũt. Sicut eũ q̄ ex thetã
 de natº eẽ maiorẽ patre suo futurũ cecinisse dicuntur oracula. Ipsiº
 uero laus hoies ex aĩo, et corpe, et extra positis peti debet. Et corpi
 qd̄ fortunorũq; cũ lenior, tũ nõ uno mō tractãda est. Nã pulchritu-
 dine interim roburq; prosequimur honore uerborum, ut Homerus

in Agamēnone, atq; Achille. Interim confert admirationi multum etiam infirmitas, ut cum idem Tydea paruū, sed bellatorem dicit fuisse. Fortuna uero, tum dignitatē affert, ut in regibus, principibusq;: nanq; est hęc materia ostendēdę uirtutis huberior, tum quo minores opes fuerūt, eo maiore benefactis gloriā parit. Sed omnia, quę extra nos bona sunt, quęq; hominibus forte obtigerūt nō ideo laudātur, quōd habuerūt quis ea, sed quōd ijs honeste sit usus. Nam diuinię & potētia et gratia, cum plurimū uirū dent in utraq; partem, certissimū faciūt morum experimētum, aut enim meliores propter hęc, aut peiores sumus. Animi semper uera laus. Sed non una per hoc opus uia ducitur. Nanq; aliās ætatis gradus, gestarūq; rerum ordinē sequi speciosius fuit, ut in primis annis laudaretur indoles, tum disciplinę, post hoc operū, id est factorū dictorumq; contextus, aliās in species uirtutū diuidere laudē fortitudinis, iustitię, continētię, cęterarūq;, ac singulis assignare, quę secundū quanc; earum gesta erūt. Vtra sit aut harū uia utilior, cum materia delibērabimus, dum sciamus gratiora esse audiētibus, quę solus quis aut primus, aut certe cum paucis fecisse dicetur, siquid præterea supra spem, aut expectationē, præcipuę quod aliena potius causa, q̄ sua. Tempus quod finē hominis insequitur, non semper tractare cōringit, non solum quōd uiuētes aliquādo laudamus, sed quōd rara hęc occasio est, ut referri possint diuini honores, et decreta ut publice statuę cōstituta. Inter quę enumerauerim ingeniorū monumēta, quę seculis probarētur. Nam quidam, sicut Menander, iustiora posterorū, q̄ suę ætatis iudicia sunt cōsecuti. Afferūt laudē liberi parētib; urbes cōditōrib; leges latoribus, artes inuentōrib;, necnon instituta quoq; autoribus, ut à Numa traditū deos colere, à Publicola fasces populo submūtare. Qui omnis etiam in uituperatione ordo constabit, tamen in diuersum. Nam & turpitudine generis opprobrio multis fuit, & quosdā claritas ipsa notiores circa uinia, & inuisos magis fecit, & in quibusdā, ut in Paride traditum est, prædicta perniciēs & corporis, & fortunę, quibusdā mala,

contem-

contemptum, ut Therfitæ, at uero quibusdam bona uitijs corrupta, odium attulerunt, ut Nirea imbellè, Plistinem impudicū, à pœtis accepimus. Et animi totidem uitia, quot uirtutes sunt, nec minus in laudibus, duplici ratione tractantur. Et post mortē obiecta quibusdā ignominia est, ut Melio, cuius domus solo æquata. Marcusq; Manlio, cuius prænomen è familia in postresū exemptum est. Et parentes malorū odimus, & est cōdñoribus urbiū infamiæ, cōtraxisse aliè quam perniciosam cæteris gentē, qualis est primus Iudaicæ superstitionis autor, & Gracchorū leges inuise. Et si quod est exemplū deforme posteris traditū, quale libidinis uir Perses, in muliere Samia instiuere ausus dicitur primus. Sed in uiuētibz quoq; iudicia hominū uelut argumēta sunt morū, & honos, aut ignominia, ueram esse laudem, uel uinuperationē probat. Interesse tamen Aristoteles putat, ubi quisq; laudetur aut uinuperetur. Nam plurimum refert, qui sint audientū mores, quæ publice recepta persuasio, ut illa maxime quæ probat, esse in eo qui laudabitur, credat aut in eo contra quem dicemus, ea quæ oderūt, ita non dubiū erit iudiciū, quod orationem præcesserit. Ipsorum etiā iudicium permiscēda laus semper. Nam id beneuolos facit. Quoties autē fieri poterit, cum materia utilitate iungēda. Minus Lacedæmone studia literarū, quā Athenis, honoris merebūtur: plus patientia, uel forinudo. Raptio uiuere quibusdam honestum, alijs cura legum. Frugalitas apud Sybaritas forsitan odio feret, ueteribus Romanis summū luxuriæ crimē. Eadem in singulis differētia. Maxime fauet iudex, qui sibi dicentem assentari putat. Idem præcipū illud quoque, quod mox Cornelius Celsus propè supra modū inuasit, quia sit quædā uirtutibus ac uitijs uicinitas, utendū proxima deriuatione uerborū, ut pro temerario fortem, pro prodigo liberalē, pro auaro parcum uocemus, quæ eadem etiam corā ualent, quod quidē orator, id est uir bonus nunquam faciet, nisi forte cōmuni utilitate ducatur. Laudatur autem urbes similiter, atq; homines. Nam pro parente est cōdñor, & multum autoritatis affert uetustas, ut ijs, qui terra dicuntur orti, et uirtutes,

tutes, ac uitia circa res gestas, eadēq; in singulis. Illa propria, quæ ex loci positione, aut munitione sunt. Ciues illis, ut hominibus liberi, decori. Est laus & operū, in quibus honor, utilitas, pulchritudo, autor spectari solet. Honor, ut in tēplis. Utilitas, ut in muris. Pulchritudo uel autor, utrobique. Est & locorum, qualis Sicilia apud Ciceronem, in quibus similiter specie, et utilitatē, intuemur, specie maritimis, planis, amoenis: utilitatē, salubribus, fertilibus. Erunt etiā dictorum honestorū, factorumq; laus generalis, erunt et rerum omnis modi. Nam & somni, & mortis scriptæ laudes, & quorundā à medicis ciborū. Itaq; ut non cōfensi hoc laudatiuū genus circa solam uersari honesti quæstionem, sic qualitate maxime cōtineri puto, quæ oēs tres status cadere in hoc opus possint, his quoq; usum C. Cæsare in uinuperando Catone, notauerunt Cicero. Totū autē habet aliquid simile suasorijs, quia plerūq; eadē illic suaderi, hic laudari solent.

De suatoria, seu deliberatiua, &

profopopœia.

Caput X.

Deliberatiuas quoq; miror à quibusdā sola utilitate finitas. Ac siquid in his unū sequi oporteret, potior fuisset apud me Ciceronis sententiā, qui hoc materiæ genus, dignitate maxime cōtineri putat. Nec dubito quin ij, qui sunt in illa priore sententiā secundum opinionem pulcherrimā, ne utile quidē, nisi quod honestū esset, existimant. Et est hæc ratio uerissima, si consilium cōtingat, semper bonorum ac sapientū. Verum apud imperitos, apud quos frequenter dicenda sententiā est, populūq; præcipue, qui ex pluribus constat indoctis, discernenda sunt hæc, & secundū cōmunes magis intellectus loquendū. Sūt enim multi, qui etiā quæ credunt honesta, nō tamē satis eadē utilia quoq; existimēt, quæ turpia esse dubitare non possunt, utilitatis specie ducti probent, ut foedus Numantinū, iugumq; Caudinū. Ne qualitatē quidē statu, in quo & honestorū, & utilium quæstio est, cōplecti eas satius est. Nā frequenter in ijs etiā cōiecturæ locus est. Nonnunq; etiā tractatur aliqua finitio. Aliquādo etiā incidere possunt legales tractatus in priuata maxime con-

filijs,

filia, si quando ambiguntur, an liceat. De coniectura paulo post pluri-
 bus. Interim est finitio apud Demosthenem, de Halonesum Philip-
 pus, an reddat. Apud Ciceronem in Philippicis, quid sit tumultus.
 Quid? non illa similis iudicialium quaestio, de statua Seruij Sulpicij?
 an is demum ponenda sit, qui in legatione ferro sunt interempti? Er-
 go pars deliberatiua, quae eadem suasoria, de tempore futuro consulti-
 quaru etiam de praeterito, officijs constat duobus, suadendi, et dissua-
 dendi. Prooemio, quale est in iudicialibus, non ubique eget, quia concili-
 iatus est ei quisque, quae consilium. In initium tamen quodcumque debet habere
 aliquam prooemij speciem, nec enim abrupte, nec unde librum incipiendum,
 quia est aliquid in omni materia naturaliter primum. In senatu uti-
 que, & in concionibus eadem ratio, quae apud iudices, acquirenda sibi
 plerumque eorum apud quos dicendum sit, benevolentiae. Nec mirum,
 cum etiam in panegyricis petatur audientium fauor, ubi emolumentum
 non utilitate aliqua, sed in sola laude consistit. Aristoteles quidem,
 nec sine causa, putat & nostra, & ab eius, qui dissentiet, per-
 sona duci frequenter in consilijs exordium, quasi mutantibus haec
 nobis a iudicali genere, nonnumquam etiam, ut minor res maior uideatur.
 In demonstratiuis uero prooemia esse maxime libera existimat. Nam & longe a materia duci hoc, ut in Helenes laude Iso-
 crates fecerit, & ex aliqua rei uicinia, ut idem in panegyrico con-
 queritur, plus honoris corporum, quam animorum uirtutibus dari.
 Et Gorgias in Olympico laudans eos, qui primi tales instituerunt
 conuentus. Quos secutus uidelicet Crispius Sallustius in bello Iu-
 gurtino, & Catilinario, nihil ad historiam pertinentibus princi-
 pijs orsus est. Sed nunc ad suasoriam, in qua etiam cum prooemio
 utemur, breuiore tamen, & uelut quodam capite tantum, & initio
 debemus esse contenti. Narrationem uero nunquam exigit priuata de
 liberatio eius duntaxat rei, de qua dicenda sententia est, quae nemo igno-
 ret id de quo consilium. Extrinsecus possunt pertinentia ad deliberatio-
 nem multa narrari. In concionibus saepe etiam illa, quae ordinem rei docet,
 necessaria, et affectus, ut quaeque maxime postulabit. Nam et concionan-

da, & lenienda frequenter est ira, & ad metū, cupiditatem, odiū, conciliationem impellēdi animi. Nonnunq̄ etiam mouenda misera-
tio, siue ut auxiliū obsessis feratur suadere oportebit, siue sociā ciui-
tatis euerisione de flebimus. Valet aut̄ in cōsilijs autoritas plurimū.
Nam & prudentissimus esse, haberiq̄, & optimus debet, qui senten-
tiæ suæ de utilibus atq; honestis credere oēs uelit. In iudicijs enim
uulgo fas habetur indulgere aliquid studio suo, cōsilia nemo est qui
neget secundū mores dari. Græcorū quidē plurimi omne hoc offi-
cium cōcionale esse iudicauerunt, & in sola reipublicæ administra-
tione posuerunt. Quin & Cicero in hac maxime parte uersatur.
Ideoq; suasurus de pace, bello, copijs, opibus, uectigalibus, hæc duo
precipue nota esse uoluit, uires ciuitatis, & mores, ut ex natura tū
ipsarum rerum, tum audientium, ratio suadendi duceretur. Nobis
maior in re uidetur uarietas: nam & consultārium, & consiliorum
plurima sunt genera. Quare in suadēdo & dissuadēdo tria primū
spectāda erunt: Quid sit de quo deliberetur, qui sint qui deliberēt,
qui sit qui suadeat. Rem de qua deliberatur, aut certū est posse fie-
ri, aut incertū. Si incertū, hæc erit quæstio sola, aut potētissima, se-
pe enim accidet, ut prius dicamus, ne si possit quidē fieri, esse faciē-
dum, deinde fieri non posse. Cum autē de hoc quæritur cōiectura
est, an Isthmos intercidi, ac siccare palus Pontina, an portus fieri
Hostiæ possit, an Alexāder terras ultra Oceanum sit inueniturus.
Sed in ijs quoq; quæ constabit posse fieri, cōiectura erit aliquando
ut si quærat, an utiq; futurū sit, ut Carthaginē superēt Romani.
Ut redeat Hannibal, si Scipio exercitū in Africā transtulerit. Ut
seruent fidem Samnites, si Romani arma deposuerint. Quæ dā et
fieri posse, & futura esse credibile est, sed aut alio tēpore, aut alio
loco, aut alio modo. Vbi coniectura non erit locus, alia sunt intuen-
da. Et primū, aut propter ipsam rem, de qua sententiæ rogātur, con-
sultabitur, aut propter alias interueniētes extrinsecus causas. Pro-
pter ipsam deliberant P. C. an stipendiū milui constituāt. Hæc ma-
teria simplex erit. Accedunt causæ, aut faciendi, ut deliberant P.

An Fabios dedant Gallis bellum minuantibus, aut non faciendi,
 ut deliberat C. Cæsar, an perseueret in Germaniâ ire, cū milites
 passim testamēta facerēt. Hæ suasoriæ duplices sunt. Nam & illic
 causa deliberandi est, quòd bellū Galli minuetur, esse tamen quæ-
 stio potest, de dēdi ne fuerint etiam cūra hanc denuntiationē, quia
 cōtra fas, cum legati missi essent, præliū inierint, regemq; ad quē
 mandata acceperāt, trucidarint. Et hic nihil Cæsar sine dubio deli-
 beret, nisi propter hanc milium perturbationē, est tamē locus quæ-
 rendi, an cūra hunc quoq; casum penetrandū in Germaniâ fuerit.
 Semper autē de eo prius loquemur, de quo deliberari, etiam detra-
 ctis sequētib; possit. Partes suadēdi quidam putauerūt honestū,
 utile, necessariū, ego nō inuenio huic tertiæ locū. Quātaliter enim
 uis ingruat, aliquid fortasse pati necesse sit, nihil facere, de facien-
 do autē deliberatur. Quod si hanc uocant necessitatē, in qua homi-
 nes grauiorū metu cogūtur, utilitatis erit quæstio, ut enim si obsessi,
 & impares, & aqua ciboq; defecti, de faciēda ad hostem dedūio-
 ne deliberent, & dicatur necesse est, nempe sequitur, ut hoc subij-
 ciatur, alioqui pereundū est, ita propter id ipsum non est necesse,
 quia perire potius licet. Deniq; non fecerūt Saguntini, nec in rate
 Opitergina circumuēti. Igūtur in his quoq; causis, aut de sola utili-
 tate ambigetur, aut quæstio inter utile, atq; honestum consistet. At
 enim si quis liberos procreare uolet, necesse habeat uxorem ducere,
 quis dubitat? sed ei qui pater uult fieri, liqueat necesse est uxorem
 esse ducendā. Itaq; mihi ne cōsiliū quidē uidetur, ubi necessitas est,
 non magis q̄ ubi cōstat, quid fieri omnino nō posse. Omnis enim de
 liberatio de dubijs est. Melius igitur, qui tertiam partem dixerunt
 Δύο καὶ ἑνὸς, quod nostri possibile nominant, quæ ut dura uideatur ap-
 pellatio, tamen sola est. Quas partes non omnes in omnem cadere
 suasoriam, manifestius est q̄ ut docendū sit. Tamen apud plerosq;
 earum numerus augetur, à quibus ponūtur ut partes, quæ species
 sunt partium. Nam fas, iustū, pium, æquū mansuetū quoq; sic enim
 sunt interpretati ἠδὲ ἡμετέροις, & si qua adhuc adijcere quis eiusdē ge-
 neris

neris uelut, subijci possunt honestati. An sit aut facile, magnū, iucū dum, sine periculo, ad quæstionē pertinet utilitatis, qui loci oriuntur ex contradictione eius, quod est inutile, difficile, parū, iniucū dum, periculosum. Tamē quibusdā uidetur esse nonnunq̄ de iucunditate sola cōsultatio, ut si de ædificādo theatro, in struendis ludis, deliberetur. Sed neminem adeo solutū luxu puto, ut nihil in causa suadendi sequatur præter uoluptatē. Præcedat enim semper aliquid necesse est, ut in ludis honor deorū, in theatro nō inutilis laborum remissio, deformis & incōmoda turbæ, si id nō sit, cōflictatio, et nihilominus eadē illa religio, cū theatrū ueluti quoddam illius sacri tēplum uocabimus. Sæpe uero & utilitatē despiciendā esse dicimus, ut honesta faciamus, ut cū illis Opterginis damus cōsiliū, ne se hostibus dedāt, quanq̄ periuri sint nisi fecerint, et utilia honestis præferimus, ut cum suademus ut bello Punico serui armentur. Sed tamē nec hic planē concedendū est, esse id inhonestū. Liberos enim natura omnes, & iisdem constare elementis, & fortasse antiquis etiam nobilibus ortos, dici potest. Et illic, ubi manifestum periculum est, opponēda alia sunt pericula, ut crudelius etiam perituros affirmemus, si se dederint, siue hostis non seruauerint fidem, siue Cæsar uicerit, quod est uero similius. Hæc aut, quæ tantū inter se pugnant, plerūq̄ nominibus deflecti solent. Nam & utilitas ipsa expugnatur ab ijs, qui dicūt nō solū potiora eē honesta, q̄ utilia; sed ne utilia quædā esse, quæ nō sunt honesta: & cōtrā, quod nos honestum, illi uanū, ambiosum, stolidū, uerbū q̄ re probabilius uocant. Nec tantū inutilibus comparatur utilia, sed inter se quoq̄ ipsa, ut si e duobus eligamus, in altero quid sit magis, in altero quid sit minus. Crescūt hoc adhuc. Nā interim triplices etiā suasoriae incidūt, ut cū Pōpeius deliberauit, Parthos, an Africā, an Aegyptiū peteret: nā nō tantū utrū sit melius, sed quid sit optimū queritur. Item cōtrā. Nec unq̄ incidet in hoc genere materiae dubitatio rei, quæ undiq̄ secundū nos sit. Nā ubi cōtradictioni locus nō est, quæ potest esse causa dubitādū licet serē omnis suasoria nihil est aliud, q̄ cōparatio.

Viden.

Videndum q. quid consecuturi simus, & per quid, ut aestimari possit, plus in eo, quod petimus, sit cōmodi, an uero in eo, per quod petimus, incommodi. Est utilitatis & in tēpore quæstio. Expedit, sed non nunc. Et in loco: Non hic. Et in persona: Non nobis, non contra hos. Et in genere agendi. Non sic. Et in modo: Non in tantum. Sed personam sę pius decoris causa intuemur, quæ & in nobis, & in ijs qui deliberant, spectanda est. Itaq; quamuis exempla plurimum in consilijs possint, quia facillime ad consentiendum homines ducuntur experimentis, refert tamen, quorum autoritas, & quibus adhibeatur. Diuersi sunt enim deliberantiū animi, duplex cōditio. Nam consultant, aut plures, aut singuli, sed in utrisq; differentia, quia et in pluribus multum interest, senatus sit, an populus: Romani, an Fēdenates, Græci, an Barbari: & in singulis: Catoni petendos honores suadeamus, an C. Mario. De ratione belli Scipio prior, an Fabius deliberet. Proinde intuenda sexus, dignitas, etas. Sed mores præcipue discrimen dabunt. Et honesta quidem honestis suadere facillimum est, si uero apud turpes recta obtinere conabimur, ne uideamur exprobrare diuersam uitæ sectam cauendum est. Et animus deliberantis, non ipsa honesti natura, quam ille non respicit, per mouendus, sed laude, uulgi opinione, & si parum proficiet hæc uanitas, secururam ex his utilitatem, aliquanto uero magis obijciendo aliquos, si diuersa fecerit, metus. Nam præter id quod his leuissimi cuiusq; animus facillime terretur, nescio an etiam naturaliter apud plurimos plus ualeat malorum timor, quam spes bonorum, sicut facillior eisde turpiū, q̄ honestorū intellectus est. Aliquādo bonis quoq; suadetur parā decora, datur parum bonis cōsilia, in quibus ipsorū, qui consulūt, spectatur utilitas. Nec me fallit, quæ statim cogitatio subire possit legentē. Hoc ergo præcipi? & hoc fas putas? Poterat me liberare M. Cicero qui nā scribit ad Brutū: Propositis plurimis quæ honeste suadere Cæsari possent: Sim' ne bonus uir, si hæc suaderet' minime. Suasoris enim est finis utilitas eius, cui quisq; suadet. At recta sunt, quis negat? sed nō est semp rectis in suadendo locus.

Sed

Sed quia est, altior quæstio, nec tantū ad suasorias pertinet, destitutus est mihi hic locus duodecimo, qui summus futurus est, libro. Nec ego quicquid fieri turpiter uelim, uerum interim hæc, uel ad scholarum exercitationes pertinere credatur: nam & iniquorum ratio noscenda est, ut melius æqua tueamur. Interim si quis bono inhonesta suadebit, meminerit non suadere tantum inhonesta, ut quidam declamatores Sexti Pompeium ad piraticam, propter hoc ipsum, quod turpis ac crudelis sit, impellunt. Sed datus illi de formibus color, idque etiam apud malos: nec enim est quisquam tam malus, ut uideri uelint. Sic Catilina apud Sallustium loquimur, ut rem sceleratissimam non malitiam, sed indignatione uideatur audere. Sic Atreus apud Varum: *Iam fero, inquit, infandissima, iam facere cogor.*

Quanto magis eis, quibus fuit aliqua cura famæ, conseruandus est hic uel ambitus? Quare, & cum Ciceroni dabimus consilium, ut Antonium roget, uel etiam ut Philippicas (ita uiam pollicente eo) exuratur, non cupiditatem lucis allegabimus. Hæc enim si ualeat in animo eius, tacentibus quoque nobis ualeat: sed ut se reipublicæ seruet hortabimur. Hac illi opus est occasione, ne eum talium precum pudeat. Et C. Cæsari suadentes regnum, affirmabimus stare iam rempublicam nisi uno regente, non posse. Nam qui de re nefaria deliberat, id solum querit, quomodo quod minimum peccare uideatur. Multum refert etiam quæ sit persona suadentis, quia ante acta uita, si illustris fuit, aut clarioris generis, aut etas, aut fortuna, affert expectationem. Prouidendum est, ne quæ dicitur, ab eo qui dicit dissentiant. At ipsi contraria summissiore quendam modum postulant. Nam quæ in alijs libertas est, in alijs licentia uocatur. Et quibusdam sufficere autoritas, quosdam ratio ipsa ægre tuetur. Ideoque longe mihi uidentur difficillimæ profopoeia, in quibus ad reliquum suasoriae laborem, accedunt etiam personæ difficultas. Namque unum & idem aliter Cæsar, aliter Cicero, aliter Cato suadere debebit. Viliissima uero hæc exercitatio, uel quod duplicis est operis, uel quod poetis quoque, aut historiarum futuris scripioribus plurimum confert. Verum & oratoribus necessaria. Nam sunt multæ à

Græcis

Græcū Latiniq; cōpositæ orationes, quibus alij uterentur, ad quorum conditionē unamq; aptanda, quæ dicebātur, fuerūt. An eodem modo cognauit, aut eandem personā induit Cicero cum scriberet Cn. Pompeio, & cum C. Domitio, cæteris uē ac nō uniuscuiusq; eorum fortunam, dignitatem, res gestas intuentus, omnium etiā, quibus uocem dabat, imaginem expressit: ut melius quidē, sed tamen ipsi dicere uiderentur. Nec minus uniosa est oratio, si ab homine, quam si à re, cui accommodari debuūt, dissidet. Ideoq; Lyfias optime uidetur in ijs quæ scribebat indoctis seruasse uernatis fidē. Enimuero præcipue declamatoribus considerandū est, quid cuiq; personæ conueniat, qui paucissimas cōtrouersias ita dicūt, ut aduocati, plerunq; filij, patres, diuites, senes, asperi, lenes, auari, deniq; superstinosi, tumidi, derisores, fiunt, ut uix comoediarum actoribus plures habuūt in pronuntiādo concipiēdi sint, q̄ ijs in dicēdo, quæ omnia uideri possunt prosopopœiæ, quas ego suasorijs subieci, quia nullo alio ab ijs q̄ persona distant. Quinquam hoc aliquādo etiam in cōtrouersias ducitur, quæ ex historijs cōpositæ, certis agentiuū nominibus continentur. Neq; enim ignoro plerūq; exercitationis gratia poni et poëticas & historicas, ut Priami uerba apud Achillē, aut Syllæ dictaturam deponentis in concione. Sed hæc in partē cedēt trium generum, in quæ causas diuisimus. Nam & rogare, indicare, rationem reddere, & alia de quibus supra dictū est, uarie, atq; ut res uult, in materia iudiciali, deliberatiua, demonstratiua, subijcere solemus. Frequentissime tamē in his utimur ficta personarū, quas ipsi substituiimus, oratione, ut apud Ciceronē pro Cælio in Clodium, & Cæcio Appio, & Clodium frater, ille in castigationē, hic in rationem morum cōpositus, alloquitur. Solent in scholis fingi materiæ ad deliberandum similiores cōtrouersis, & ex utroq; genere cōmixtæ, ut cum apud C. Cæsarem consultatio de pœna Theodoti ponitur. Constat enim accusatione, & defensione causæ, quod est iudicialiū proprium. Permixta autē est utilitatis ratio, an pro Cæsare fuerit occidi Pompeiū, an timendū à rege bellum, si Theodotus sit occisus.

an id minime opportunū hoc tempore, & periculosum, et certe lo-
gum sit futurū. Quæriur & de honesto, deceat ne Casarē ultio
Pompeij, an sit uerendū ne peiorē faciat suarum partiū causam, si
Pompeiu indignū morte fateatur. Quod genus accidere etiā ueri-
tati potest. Nō simplex aut circa suasorias error i plerisq; declama-
toribus fuit, qui dicēdi genus in his diuersum, atq; in totū illi iudicia
li contrariū esse existimauerūt. Nam & principia abrupta, & con-
citatā semper orationē, & in uerbis effusiorē (ut ipsi uocant) cultū
affectauerūt, & in earū breuiores utiq; commentarios, q̄ iudicialis
materie facere elaborauerūt. Ego porrò ut proœmio uideo nō uti-
que opus esse suasorijs, propter quas dixi supra causas, uia cur ini-
tio furiose sit exclamandū, nō intelligo, cū proposita consultatione
rogatus sententiā, si modo est sanus, nō quæret, sed q̄ maxime po-
test ciuili & humano ingressu, mereri assensum deliberātis uelū.
Cur igitur torres, & utiq; æqualiter cōcitata sit in ea dicētis ora-
tio, cur uel præcipue moderationē, rationēq; cōsilia desiderēt? Neq;
ego negauerim sæpius subfidere in cōtrouersis impetū dicēdi pro-
œmio, narratioe, argumētis, quæ si detrahas, id ferè supererit, quo
suasoriae constāt. Verū id quoq; æqualius erit, nō tumultuosius, atq;
turbidius. Verborū aut magnificētia nō ualidius est affectāda sua-
sorias declamātibus, sed cōtingit magis. Nā & personæ ferè ma-
gnæ fingētibus placent, regū, principū, populi, senatus, & res am-
pliores, uia cū uerba rebus apictur, ipso materie nitore clarescunt.
Alia ueris cōsilijs ratio est. Ideoq; Theophrastus q̄ maxime remotū
ab omni affectatione, in deliberatiuo genere uoluit esse sermonem,
secutus in hoc autoritatē præceptoris sui, q̄q; dissentire ab eo non ti-
mide solet. Namq; Aristoteles idoneā maxime ad scribendū demon-
stratiuā, proximāq; ab ea iudicialē putauit, uidelicet quoniā prior
illa tota esset, ostētationis, hæc secūda egeret artis, uel ad fallen-
dum, si uia poposcisset utilitas, consilia, fide, prudētiaq; constarent.
Quibus in demonstratiua cōsentio. Nam & omnes alij scriptores
idem tradiderunt. In iudicijs autem consilijsq; secundū conditiōē
ipsius

ipſius quæ tractabitur rei, accommodandâ dicendi credo ratione. Nam et Philippicas Demosthenis iſdem quibus habitas in iudicijs orationes, uideo eminere uirtutibus. Et Ciceronis ſententiæ et conſiſiones, non minus clarum quàm eſt accuſationibus ac deſenſionibus eloquentiæ lumē oſtēdunt. Dicū tamē de ſuſſoria idem hoc modo: Tota autē oratio ſimplex & grauis, & ſententijs debet ornatior eſſe, quàm uerbis. Vſum exemplorū nulli materiæ magis cōuenire, merito ſerè omnes conſentiūt, cū plerunq; uideātur reſpōdere futura præteritijs, habeaturq; experimentū, uelut quoddâ rationis teſtimonium. Breuias quoq; aut copia nō genere materiæ, ſed modo conſtant. Nam ut in cōſilijs plerunq; ſimplicior quæſtio eſt, ita ſæpe in cauſis minor. Quæ omnia uera eſſe ſciēt, ſiquis nō orationes modo, ſed hiſtorias etiā (nanq; in hijs cōſiſiones atq; ſententiæ plerunq; ſuadendi ac diſſuadēdi fungūtur officio) legere maluerit, quàm in cōmentarijs rhetorū cōſeſcere. Inueniet enim nec in cōſilijs abrupta initia, & cōcitatius ſæpe in iudicijs dictū, & uerba aptata rebus, in utroq; genere, & breuiore aliquādo cauſarū oratioes quàm ſententiarū. Ne illa quidē in iſjs uitijs deprehēdet, quibus quidā declamatores laborāt, quod & cōtrâ ſententijs inhumane cōiūctantur, & ita plerunq; dicūt, tanquā ab iſjs qui deliberant, utiq; diſſentiāt. Itaq; obiurgātibus ſimiliores ſunt q̄ ſuadētib; . Hæc adoleſcentes ſibi ſcripta ſciant, ne aliūter quàm dicturi ſint exerceri uelint, & in deſueſcēdijs morentur. Cæterū cum aduocari cœperint in conſilia amicorū, dicere ſententiā in ſenatu, ſuadere ſiquid cōſuleſ princeps, quod fortaffe non credunt, uſu docebuntur.

De partibus cauſarū iudicialium. Caput XI.

Nunc de iudicali genere, quod eſt præcipue multiplex, ſed officijs cōſtat ad duobus intētionis ac depulſionis. Cuius partes, ut pluribus autoribus placuit, quinq; ſunt, proœmiū, narratio, probatio, reſutatio, peroratio. Hijs adiecerunt quidam partitionem, propoſitionē, exceſſum, quarum priores due probationi ſuccedūt. Nā proponere quidē quæ ſis probaturus, neceſſe eſt, ſed et concludere.

CUT

Cur igitur si illa pars causæ est, nõ & hæc sit Partitio uero dispositio est species, ipsa dispositio pars rhetorices, & per omnes materias, totumq; earum corpus æqualiter fusa, sicut inuentio, elocutio. Ideoq; eam non orationis totius parte unam esse credendũ est, sed questionũ etiam singularũ. Quæ nanq; est questio, in qua non promittere possit orator, quid primo, quid secũdo, quid tertio sit loco dicturus: quod est propriũ partitionis. Quam ergo ridiculũ est, questionem quidẽ speciem esse probationis, partitionẽ autem quæ sit species questionis, partem totius orationis uocari? Egressio uero, uel (quod usitatus esse cœpit) excessus, siue extra causam, non potest esse pars causæ, siue est in causa, adiutoriũ, uel ornamentũ partium earum est, ex quibus egreditur. Nam si quicquid in causa est, pars causæ uocabitur, cur non argumẽtũ, similitudo, locus communis, affectus, exempla, partes causæ uocentur? Tamen nec ijs assentior, qui detrahunt refutationẽ, tanquã probationi subiectã, ut Aristoteles. Hæc enim est quæ cõstituat, illa quæ destruat. Hoc quoque idem aliquatenus nouat, quod proœmio non narrationẽ subiungit, sed propositionem. Verum id facit, quia propositio genus, narratio species uidetur, & hac non semper, illa semper et ubiq; credit opus esse. Verum ex his, quas constitui partibus, non ut quicq; primũ dicendum, ita primũ cogitandum est. Sed ante omnia intueri oportet, quod sit genus causæ, quid in ea quærat, quid proffit, quid noceat, deinde quid confirmandum, atq; refellendum sit, tum quomodo narrandum. Expositio enim probationũ est præparatio, nec esse uti lis potest, nisi prius constiterit quid debeat de probatione promittere. Postremo intuenđũ, quemadmodũ iudex sit conciliandus. Nec enim nisi totis causæ partibus diligenter inspectis, scire possumus, qualem nobis facere animũ cognoscẽtis expediat, seuerũ an mitem, concitatum an remissum, aduersum gratiæ, an obnoxium. Nec ideo tamen eos probauerim, qui scribendũ quoq; proœmiũ nouissime putant. Nam ut conferri materiã omnem oportet, & quid quoq; locus sit opus, cõstare debet, antequam dicere aut scribere ordiamur, ita incipiem-

Incipiendū ab ijs quæ prima sunt. Nam nec pingere quisq̄ aut finire coepit à pedibus. Nec deniq; ars ulla cōsumatur ibi, unde ordiendū est. Quid fiet alioqui si spatium componendi orationē stylo nō fuerit? nōne nos hæc inuersa cōsuetudo deceperit? Inspiciēda igitur materia est, quo præcipimus ordine, scribēda quo dicimus.

De generibus iudicialium controuersiarum. Caput XII.

Cæterum causa omnis, in qua pars altera agentis est, altera recusantis, aut unius rei controuersia constat, aut plurium. Hæc simplex dicitur, illa coniuncta. Vna controuersia est per se furti, per se adulteri. Plures aut eiusdē generis, ut in pecunijs repetundis, aut diuersi, ut si quis sacrilegij & homicidij simul accusetur, quod nunc in publicis iudicijs non accidit, quoniam prætor certa lege sortitur, principum autem & senatus cognitionibus frequēs est, & populi sui. Priuata quoq; iudicia, sepe unum iudicē habere multū & diuersis formulis solent, nec aliæ species erunt, etiam si unus à duobus duntaxat eandem rem, atq; ex eadem causa petet, aut duo ab uno, aut plures à pluribus, quod accidere in hæreditarijs luitibus interim scimus, quia quamuis in multis personis, causa tamen una est, nisi conditio personarum quæstiones uariauerit. Diuersum his tertium genus, quod dicitur comparatiuum, cuius rei tractatus in parte causæ frequens est, ut cum apud centumuiros post alia queritur et hoc, uter dignior hæreditate sit. Rarum est aut, ut in foro iudicia propter id solū constituatur, sicut diuinationes, quæ fiūt de accusatore constituendo, & nōnunq̄ inter delatores, uter præmium meruerit. Adiecerūt quidam numero, mutua[m] accusationem, quæ ἀντιπροσκαυσις uocatur, alijs uidelicet succedere hæc quoq; comparatiuo generi existimantibus cui similis erit petitionū inuicē diuersarū, quod accidit uel frequentissime. Et si id ipsum uocari debet ἀντιπροσκαυσις (nam proprio caret nomine) duo ergo erunt genera eius, alterum, quo litigatores idem crimē inuicē intentant, alterum, quo aliud atq; aliud, cui & petitionum conditio par est. Cum apparuit

erit genus causæ, tum intuebimur, negetur'ne factum, quod intenditur, an defendatur, an alio nomine appelletur, an à genere actionis repellatur, unde sunt status.

Quid quæstio, & quæ sit ratio, iudicatio, continens, & quatenus necessaria. Caput XIII.

His inuentis intuemum deinceps Hermagoræ uidetur, quæ sit quæstio, ratio, iudicatio, continens, id est *ὁὕτως*, uel ut alij uocant firmamentum. Quæstio latius intelligitur ois, de qua in utraq; partem, uel in plures dici credibile potest. In iudiciali autem materia dupliciter accipienda est, altero modo, quo dicimus multas quæstiones habere controuersiam, quo etiam minores omnes cõplectimur, altero, quo significamus summam illam, in qua causa ueritur: de hac nunc loquor, ex qua nascitur status, an factum sit, quid factum sit, an recte factum sit. Has Hermagoras & Appollodorus, & alij plurimi scriptores proprie quæstiones uocant. Theodorus (ut dixi) capita generalia, sicut illas minores, aut ex illis pendentes, specialia. Nam & quæstionem ex quæstione nasci, & speciem in specie diuidi, cõuenit. Hanc igitur quæstionem ueluti principalem uocant *ἰστυμοα*. Ratio autem est, qua id quod factum esse constat, defenditur. Et cur non utamur eodem, quo sunt usi ferè omnes exemplo? Orestes matrem occidit, hoc constat, dicit se iuste fecisse, status erit qualitatatis, quæstio an iuste fecerit. Ratio, quod Clytemnestra matrem suam, patrem Orestis occidit, hoc *αἴτιον* dicitur. *αἰτιολογία* autem iudicatio, an oportuerit uel nocere matrem à filio occidi. Quidam diuiserunt *αἴτιον* et *αἰτιολογία*, ut esset altera, propter quam iudicium constitutum est, ut occisa Clytemnestra, altera, qua factum defenditur, ut occisus Agamemnon. Sed tanta est circa uerba dissensio, ut alij *αἰτιολογία* causam iudicij, *αἴτιον* autem facti uocent, alij eadem in contrarium uertant. Latinorum quidam hæc inueniunt, & rationem uocauerunt, quidam utrunq; eodem nomine appellant. Causa quoque ex causa, id est *αἴτιον* & *αἰτιολογία* nasci uidetur, quale est, occidit Agamemnonem Clytemnestra, quia ille filiam communem immolauerat, et captiuam pellicem adducebat. lidè putat
& sub

& sub una quæstione plures esse rationes, ut si Orestes & alteram
 afferat causam matris necate, quod responsis sit impulsus. Quot
 autem causas faciendi, totidē iudicationes. Nam & hæc erit iudica
 tio, an responsis parere debuerit. sed et una causa plures habere quæ
 stiones & iudicationes (ut ego arbitror) potest, ut in eo, qui cū ad
 ulteram deprehensam occidisset, adulterū, qui tum effugerat, postea
 in foro occidit. Causa est una, adulter fuit, quæstiones & iudica
 tiones, an illo tēpore, an illo loco licuerit occidere. Sed sicut, cū sint
 plures quæstiones, omnesq; suos status habeant, causæ tamē status
 unus sit ad quæ referetur oīa, ita iudicatio maxime propria, de qua
 pronuntiat. *Συμψυχον* autē quod, ut dixi, cōtinēs alij, firmamentū
 alij putāt, Cicero firmissimā argumentationē defensoris, & appo
 sitissimā ad iudicationē. Quibusdā id uidetur esse, post quod nihil
 queritur, quibusdā id quod ad iudicationē firmissimum affertur.
 Causa facti nō in omnes cōtrouersias cadit. Nam quæ fuerit cau
 sa faciēdi ubi factū negatur? At ubi causa tractatur, negat eodem
 loco esse iudicationē, quo quæstionē, idq; et in rhetoricis Cicero et
 in partitionibus dicit. Nam & in cōiectura est quæstio ex illo, fa
 ctum, nō factū, an factū sit, ubi ergo iudicatio? ubi quæstio, quia in
 eadem re prima quæstio, & extrema disceptatio. At in qualitate,
 matrē Orestes occidit, recte, nō recte, an recte occiderit, quæstio,
 nec statim iudicatio, quādo ergo? Illa patrē meū occiderat, sed non
 ideo tu matrē debuisti occidere, an debuerit, hic iudicatio. Firma
 mētum autē uerbis ipsius ponā. Si uelit Orestes dicere eiusmodi ani
 mum matris suæ in patrē suū, in seipsum ac sorores, in regnū in fa
 mam generis ac familiæ, ut merito ab ea poenas liberi sui potissimū
 petere debuerint. Vtūtur alij et talibus exēpli: Qui bona paterna
 cōsumpserit ne cōcionetur, in opera publica cōsumpsit, quæstio an
 quisquis cōsumpserit, prohibendus sit, iudicatio, an qui sic: uelut in
 causa militis Arunci, qui Lusū tribunū uim sibi inferentē interfe
 cit, quæstio an iure fecerit, ratio, quod is uim afferebat, iudicatio,
 an indemnātū, an tribunū à milite occidi oportuerit. Alterius etiam

status questionem, alterius iudicationem putant. Quæstio qualitas an recte Clodii Milo occiderit, iudicatio cõiecturalis, an Clodius insidias fecerit. Ponunt & illud, sæpe causam in aliquam rem dimitti, quæ non sit propria quæstionis, & de ea iudicari. A quibus multum dissentio. Nam & illa quæstio, an omnes qui paterna bona consumpserint, concione sint prohibendi, habeat oportet suam iudicationem, ergo non alia quæstio, alia iudicatio erit, sed plures quæstiones, & plures iudicationes. Quid? non in causa Milonis ipsa coniectura refertur ad qualitatem? Nam si est insidiatus Clodius, sequitur ut recte sit occisus. Cum uero in aliquam rem missa causa, est recessum à quæstione, quæ erat constituta, hic quæstio, ubi iudicatio est. Paulum in his secum etiam Cicero dissentit. Nam in rhetoricis (quemadmodum supra dixi) Hermogoram est secutus, in topicis ex statu effectam contentionem $\kappa\rho\iota\nu\sigma\iota\delta\iota\sigma\tau\omicron\nu\sigma$ existimat, id quæ Trebatius, qui iuris erat consultus, alludens, de qua re agitur appellat, quibus id contineatur, continentia, quasi firmamenta defensionis, quibus sublatis defensio nulla sit. At in partitionibus oratorij firmamentum, quod opponitur defensionis, quia continens quod primum sit, ab accusatore dicatur, ratio à reo, ex rationis et firmamenti quæstione disceptatio sit iudicationum. Verius igitur & breuius qui statum, & continens, & iudicationem, idem esse uoluerunt. Continens autem id esse, quo sublato, lis esse non possit, hoc mihi uideatur utranque causam cõplecti, & quod Orestes matrem, et quod Clytemnestra Agamemnonem occiderit. Iidem iudicationem & statum consentire semper existimant. Nec enim aliud eorum rationi conueniens fuisset. Verum hæc affectata subtilitas circa nomina rerum ambuiose labores, à nobis in hæc assumpta solum, ne parum diligenter inquisisse de opere, quod aggressi sumus, uideremur. Simplicius autem instituenti non est necesse, per tam minutas rerum particulas rationem dicendi concidere. Quo uitio multi quidem laborauerunt, præcipue tamen Hermagoras, uir alioqui subtilis, & in plurimis admirandus, tantum diligentiae nimium sollicitæ, ut ipsa

eiuſſe reprehensio laude aliqua non indigna ſit. Hæc autem breuior,
 & uel ideo lucidior multo uia, nec diſcentem per ambages fatiga-
 bit, ne corpus orationis in parua momenta diducendo conſumet.
 Nam qui uiderit quid ſit, quod in cõtrouerſiam ueniat, quid in eo,
 et per quæ uelit efficere pars diuerſa, quid noſtra (quod in primis
 inueniendum) nihil eorum ignorare, de quibus ſupra diximus poterit.
 Nec eſt ferè quiſquam, modo non ſtultus, atq; ab omni proſuſu uſu
 dicendi remotus, quin ſciat, & quid linem faciat, quod ab illis cau-
 ſa uel continens dicitur, & quæ ſit inter litigantes quæſtio, & de
 quo iudicari oporteat, quæ omnia idem ſunt. Nam & de eo quæſtio
 eſt, quod in cõtrouerſiam uenit, & de eo iudicatur, de quo quæ-
 ſtio eſt. Sed non perpetuo intendimus in hæc animum, & cupidi-
 tate laudis utcuq; acquirendæ, uel dicendi uoluptate euagamur,
 quando hibernior ſemper extra cauſam materia eſt, quia in cõtro-
 uerſia pauca ſunt extra omnia, et hic dicitur de iſis quæ accepimus,
 illic de quibus uolumus. Nec tamen hoc præcipiendum eſt, ut quæ-
 ſtionem, continens, iudicationem inueniamus. Nam id quidem faci-
 lius eſt, quàm ut intueamur ſemper, aut certe ſi digreſſi fuerimus,
 ſaltem reſpiciamus, ne plauſum affectiuiſſimis arma excidant. Theo-
 dori ſchola (ut dixi) omnia reſert ad capita. Iſi plura intelligun-
 tur. Vno modo ſumma quæſtio, nem ut ſtatus, altero cæteræ, quæ
 ad ſummam reſerantur, tertio propoſitio cum affirmatione, ut di-
 ximus, caput rei eſt apud Menandrum, καὶ κεφάλαιον ἴσῃ. In uniuersum
 autem quicquid probandum eſt, erit caput, ſed id maius
 aut minus. Et quoniã quæ de hiſ erãt à ſcriptoribus
 artium tradita uerboſius etiã q̄ necesse erat
 expoſuimus: præterea quæ partes eſſent
 iudicialium cauſarum, dictum
 eſt, proximus liber princi-
 pia, id eſt exor-
 dia concipi-
 piet.

M. FABII QVIN- TILIANI DE INSTITVTIONE

oratoria libri Quarti, qui de exordio, narra-
tione, egressione, propositiōe,
partitiōe est,

P R O L O G V S.

PERFECTO MAR-
celle Victori operis tibi dedica-
ti tertio libro, & iam quarta se-
rè laboris parte transacta, no-
uæ insuper mihi diligētiae cau-
sa, & altior sollicitudo, quale iu-
diciū hominum emereret, ac-
cessit. Adhuc enim uelut studia
inter nos conferebamus, & si
parum nostra institutio proba-

retur à cæteris, cõtenti fore domestico usu uidebamus, ut tui meiq;
filij disciplinã formare, satis putaremus. Cum uero mihi Domitia
nus Augustæ sororis suæ nepotũ delegauerit curam, non satis hono-
rem iudiciorũ cælestium intelligã, nisi ex hoc oneris quoq; magnitudi-
nem metiar. Quis enim mihi, aut mores excolendi sit modus, ut
eos nõ immerito probauerit sanctissimus censor? aut studia ne fe-
fuisse in his uidear principiẽ, ut in omnibus ita in eloquẽtia quoq;
eminentissimum? Quod si nemo miratur poetas maximos sæpe fe-
cisse, ut non solũ inujs operũ suorum musas inuocarent: sed proue-
sti quoq; longius, cũ ad aliquẽ grauiorẽ uenissent locum, repeterẽt
uota, & uelut noua precatatione uterẽtur, mihi quoq; profecto pote-
rit ignosci, si quod in inũio, cum primũ hanc materiã inchoaui, non
feceram, nunc omnes in auxiliũ deos, ipsumq; in primis, quo neque
præsentiũ aliud, neq; studijs magis propitiũ numen est, inuocem,
ut quan-

ut quantum nobis expectationis adiecit, tantum ingenij aspiret, dexterq; ac uolens adsit, & me quale esse credidit, faciat. Cuius mihi religionis non hæc sola ratio, quæ maxima est, sed alioqui sic procedit ipsum opus, ut maiora præteritis, ac magis ardua sint, quæ ingredior. Sequitur enim ut iudicialium causarum quæ sunt maxime uariæ ac multiplices, ordo explicetur, quod proemij officium, quæ ratio narrandi, quæ probationum sit fides, seu proposita confirmamus, seu contradicta dissoluimus, quanta uis in perorando, seu reficienda breui repetitione rerum, memoria est iudicis, siue affectus (quod est longe potentissimum) commouendi. De quibus partibus singulis quidam separatim scribere maluerunt, uelut onus totius corporis uerui, & sic quoq; complures de unaquaq; earum libros ediderunt, quas ego omnes ausus contexere, propè infinitum mihi laborem prospicio, & ipsa cogitatione suscepti muneris fatigor. Sed durandum est, quia cœpimus: & si uiribus deficiemus, animo tamen perseuerandum.

De exordio.

Caput I.

Quod principium Latine, uel exordium dicitur, maiore quadam ratione Græci uidentur προομιον nominasse, quia à nostris modo initium significatur, illi satis clare partem hanc esse ante ingressum rei, de qua dicendum sit, ostendunt. Nam siue propterea, quod uisus cantus est, & citharædi pauca illa, quæ antequam legitimum certamen inchoent, emerendi fauoris gratia canunt, proemium uocauerunt, oratores quoq; ea quæ priusquam causam exordiantur, ad conciliandos sibi iudicum animos præloquuntur, eadem appellatione signarunt, siue quod οἱ μὲν idem Græci uiam appellant, id quod ante ingressum rei ponitur, sic uocare est institutum, certe proemium est, quod apud iudicem dici priusquam causam cognouerit possit. Vtiosèq; in scholis facimus, quod exordio sic utimur, quasi causam iudex tam nouerit. Cuius rei licentia ex hoc est, quod ante declamationem, illa uelut imago litis exponitur. Sed in foro quoq; contingere istud principiorum genus secundis actionibus potest, primis quidem raro, nunquam nisi forte apud eum cui res aliunde tam nota sit, dicimus.

Causa principij nulla alia est, quàm ut audirem, quo sit nobis in cæteris partibus accommodatior, præparemus. Id fieri tribus maxime inter autores plurimos cõstat, si beneuolũ, attentum, docile fecerimus, non quia ista per totam actionem non sint custodienda, sed quia in inijs maxime necessaria, per quæ in animũ iudicis, ut procedere ultra possimus, admittimur. Benevolentiam, aut à personis ducimus, aut à causis accipimus. Sed personarum non est (ut plerique crediderunt) triplex ratio, ex lĩgatore, & aduersario, & iudice. Nam exordium duci nonnunquam etiam ab actore cause solet. Quamquam enim pauciora de seipso dici, & parcius, plurimũ tamen ad omnia momenti est in hoc positum si uir bonus creditur: sic enim continget, ut non studium aduocati uideatur afferre, sed penè testis fidem. Quare in primis existimetur uenisse ad agendũ ductus officio, uel cognationis, uel amicitie, maximeq; si fieri potest, reipublice aut alicuius certe nõ mediocris exempli. Quod sine dubio multo magis ipsis lĩgatoribus faciendum est, ut ad agendum magna atq; honesta ratione, aut etiam necessitate accessisse uideantur. Sed ut præcipua in hoc dicentis autoritas est, si omnis in subeundo negotia suspicio sordium, aut odiorum, aut ambitionis, absuerit, ita quædam in ijs quoq; commendatio tacita, si nos infirmos & im pares agentium contra ingenijs dixerimus, qualia sunt pleraque Messalæ proemia. Est enim naturalis fauor pro laborantibus & iudex religiosus libentissime patronum audit, quem iustitiæ suæ minime timet. Inde illa ueterum circa occultandam eloquentiam simulatio, multum ab hac nostrorum temporum iactatione diuersa. Vitandum etiam ne contumeliosi, maligni, superbi, maledici in quemquam hominem ordinem' ue uideamur, præcipue eorum qui lædi, nisi aduersa iudicum uoluntate, non possint. Nam in iudicem, ne quid dicatur, non modo palàm, sed ne quod omnino intelligi possit, stultum erat monere, nisi fieret. Etiam partis aduersæ patronus dabit exordio materiam interim cum honore, si eloquentiam eius, ac gratiam nos timere fingendo, ut ea suspecta sint iudici, fecerimus.

Interim

Interim per contumeliã, sed hoc perquam raro, ut Afinius pro Vrbiniã hæredibus, Labienum aduersarij patronum inter argumenta cause male posuit. Negat hæc esse proœmia Cornelius Celsus, quia sint extra litem. Sed ego cum auctoritate summorum autorum magis ducor, tum pertinere ad causam puto, quicquid ad dicentem pertinet, cum sit naturale, ut iudices ijs quos libentius audiunt, etiam facilius credant. Ipsius autem litigatoris persona tractanda uarie est. Nam tum dignitas eius allegatur, tum cõmendatur in firmitas, nonnunq̃ contingit relatio meritorũ, de quibus uerecũdus dicendum erit sua q̃ aliena laudanti. Multum agũ sexus, ætas, conditio, ut in foeminis, senibus, pupillis, liberos, parentes, coniuges allegantibus. Nam sola rectum quoq; iudicem inclinât miseratio. De gustanda tamen hæc proœmio, non consummãda. Aduersarij uero persona propè ijsdẽ omnibus, sed è cõtrario ductis impugnari solet. Nam & potentes sequuntur inuidia, & humiles abiectisq; contemptus, & turpes ac nocentes odium. Quæ tria sunt ad alienandos iudicum animos potèntissima. Neq; hæc dicere satũ est, quod datur etiam imperiis, pleraque augenda aut minuenda, ut expediet, hoc enim oratoris est, illud cause. Iudicem conciliabimus nobis non tantum laudando eum, quod & fieri cum modo debet, & est tamen parti utriq; commune. Sed si laudem eius ad utilitatem nostræ cause coniunxerimus, ut allegemus pro honestis dignitatem illi suam, pro humilibus iustitiam, pro infelicibus misericordiam, pro læsis se ueritatem, & similiter cætera. Mores quoq; (si fieri potest) iudicis uelim nosse. Nam prout asperi, lenes, iucundi, graues, duri, remissi erunt, aut assumere in causam naturas eorũ, qua competet, aut mitigare, qua repugnabũt, oportebit. Accidit aut̃ interim hoc quoq; ut aut nobis inimicus, aut aduersario sit amicus, qui iudicat, quæ res utriq; parti tractanda est, ac nescio, an & ei magis, in quã uidetur propèstor. Est enim nonnunq̃ prauis hic ambitus, aduersus amicos, aut pro ijs quibuscũq; simultates gerat, pronũtiãdi faciendiq; iniuste, ne fecisse uideantur. Fuerũt etiam quidam rerum suarum iudices.

Nam & in libris obseruationū à Septimio editis, affuisse Cicero-
nē tali causē inuenio. Et ego pro regina Berenice apud ipsam cau-
sam dixi. Similis hic quoq; superioribus ratio est, aduersarius enim
fidutiam partis suæ iactat, patronus timet cognoscētis uerecundiā.
Præterea detrahenda, uel confirmāda opinio, siquam præcipue do-
mo uidebitur iudex attulisse. Metus etiā nonnunquam est amouen-
dus, ut Cicero pro Milone, ne arma Pompei disposita contra se pu-
tarent, labor autē. Nonnunquam adhibēdus, ut idem in Verrem fa-
ciūt, sed adhibendi modus alter ille frequens & fauorabilis, ne male
sentiat Populus Romanus, ne iudicia transferantur, alter autem
asper & rarus, quo minatur corruptis accusationem, & id quidem
in concilio ampliore, utcunq; tutius, nam & mali inhihentur, & bo-
ni gaudent. Apud singulos uero nunquam suaserim, nisi defecerint
omnia. Quod si necessitas exigūt, non erūt iam ex arte oratoria, nō
magis quam appellare, etiam si id quoq; sæpe utile est, aut antequā
pronuntiet reum facere. Nam & minari, & deferre etiam nō ora-
tor potest. Si causa conciliādi nobis iudicis materiam dabit, ex hoc
potissimū aliqua in usum principij, quæ maxime fauorabilia uide-
būtur, decerpi oportebūt. Quo in loco Virginius fallitur, qui Theo-
doro placere tradit, ut ex singulis quæstionibus, singuli sensus in
prooemium conferātur. Nam ille nō dicit, sed ad potētissimas quæ-
stiones iudicē præparandum. In quo unij nihil erat, nisi in uniuersum
id præciperet, quod nec omnis actio patitur, nec omnis causa
desiderat. Nam protinus à petitorē primo loco, dum ignota iudici
lis est, quomodo ex quæstionibus ducemus sentētias? nimirum res
erant iudicāde prius. Demus aliquas, nam id exigūt ratio nonnun-
quam, etiam ne potētissimas omnes, id est totam causam: sic erūt in
prooemio peracta narratio. Quid uero si (ut frequenter accidit)
paulo est durior causa, non beneuolētia iudicis petenda ex alijs par-
tibus erūt? sed non nisi antè conciliato eius animo, nuda quæstionū
committetur asperitas: quæ si recte semper in initio dicēdi tractaren-
tur, nihil prooemio opus esset. Aliqua ergo nonnunquā quæ erūt ad
conci-

conciliandum nobis iudicē potentissima, non inutiliter interim ex
 questionibus in exordio locabūtur. Quæ sint porro in causis fauor
 rabilia, enumerare nō est necesse, quoniā & manifesta erūt cogni
 ta cuiusq; cōtrouersæ cōditiōne, & omnia colligi in tanta lūiū uar
 rietate nō possunt. Vt aut̄ hoc inuenire & augere, nā quod lædūt,
 aut omnino repellere, aut certe minuere, ex causa est. Misericordia
 quoq; aliquādo ex eadē uenit, siue quod passi sumus graue, siue pas
 suri. Nec enim sum in hac opinione, qua quidā, ut eo distare proce
 mium ab epilogo credā, quod in hoc præterita, in illo futura dicantur.
 Sed quod in ingressu parcius & modestius præterenda est in
 dicis misericordia, in epilogo uero liceat totos effundere affectus,
 & fictā orationē induere personis, & defunctos excitare, & pi
 gnora eorum producere, quæ minus exordijs sunt usitata. Sed hæc
 quæ supra dixi, nō mouere tantū animum, uerū ex diuerso amoliri
 quoq; proœmio opus est. Vt aut̄ nostrū miserabile, si uincamur, ex
 tum, nā aduersariorū superbū, si uicerint, utile est credi. Sed ex hīs
 quoq; quæ non sunt personarū nec causarū, uerū adiuncta personis
 & causis, duci proœmia solet. Personis applicatur nō pignora mo
 do, de quibus supra dixi, sed propinquitates, amici & interim, re
 giones etiā, ciuitatesq; & si quid aliud eius, quē defendimus, cau
 sa dici potest. Ad causam extra pertinet tēpus, unde principiū pro
 Cælio. Locus, unde pro Deiotaro. Habitus, unde pro Milone. Opini
 o, unde in Verrē. Deinceps ne oīa enumerētur, fama iudiciorū,
 expectatio uulgi, nihil enim horū in causa est, ad causam tamē per
 tinet. Adijci Theophrastus ab actione principiū, quale uidetur es
 se Demosthenis pro Ctesiphonte, ut sibi dicere suo potius arbitrio li
 ceat rogātis, q̄ eo modo quē accusator actione præscripserat. Fidu
 tia ipsa solet opinione arrogatiæ laborare. Faciūt fauorē, & illa pe
 nē comunia, nō tamē om̄nē tēda, uel ideo ne occupētur, optare, abo
 minari, rogare, sollicitū agere. Quæ plerūq; attentū quoq; iudicē fa
 ciunt, si res agi uidetur noua, magna, atrox, pertines ad exemplū,
 præcipue tamen si iudex, aut sua uice, aut reipublicæ cōmouetur.

cuius animus spe, metu, admonitione, precibus, uanitate deniq; si id profuturū credimus, agnādus est. Sunt & illa excūsādū ad audiendum nō inutilia, si nos nec diu moraturos, nec extra causam dicturos existimēt. Docilē sine dubio, & hęc ipsa pręstat attentio, sed & illud, si breuiter & dilucide summā rei, de qua cognoscere debeat, indicauerimus, quod Homerus atq; Virgilius operū suorum principijs faciunt. Nam istius rei modus est, ut propositioni similior sit, q̄ expositioni, nec quomodo quicq; fit actū, sed de quibus sit dicturus, orator ostēdat. Nec uideo quod huius rei apud oratores possit reperiri melius exemplū, q̄ Cicerōis pro A. Cluētio: Animaduerti iudēces omnē accusatoris orationē, in duas diuisam eē partes, quarū altera mihi nūi, & magnopere cōfidere uidebatur, inuidia iam inueterata iudicij luniani, altera tantūmodo cōsuetudinis causa, timide & diffidēter attingere rationem ueneficij criminū, qua de re lege hęc est quęstio cōstituta. Id tamē totū respōdētī facilius est, q̄ proponētī, quia hic admonēdus iudex, illic docēdus est. Nec me, quanq̄ magni autores, in hoc duxerint, ut nō semper facere attentū, ac docilem iudicē uelim, non quia nesciā id, quod ab illis dicitur, esse pro mala causa, qualis ea sit, nō intelligi, uerū quia istud nō negligētia iudicis cōtingit, sed errore, dixit enim aduersarius, & fortasse persuasit, nobis opus est eius diuersa opinione, quę mutari non potest, nisi illum fecerimus ad ea quę dicemus, docilē & attentum. Quid ergo? imminuenda quędā & leuāda, & quasi continenda esse consentio ad remittendam intentionem iudicis quam aduersario pręstat, ut fecit pro Ligario Cicero. Quid enim agebat aliud ironia illa, quam ut Cęsar minus se in rem tanquam non nouam intenderet? Quid pro Cęlio, quam ut res expectatione minor uideretur? Verum ex ijs quę proposui, aliud in alio genere causę desiderari palām est. Genera porro causarum plurimi quinq; fecerunt, honestum, humile, dubium, uel anceps, admirabile, obscurum, id est ἁλοφον, ἀλοφον, ἀμφοδλοφον, ἠεροδλοφον, ἄνοτον, & ἁλοφον. Sunt quibus recte uideatur adijci turpe, quod alij humili, alij admirabile

subij.

subijciunt. Admirabile aut uocant, quod est præter opinionem hominum constitutum. In ancipiti maxime beneuolū iudicē, in obscuro doctilem, in humili attentū parare debemus. Nam honestum quidē ad conciliationem satis per se ualet. In admirabili, & turpi, remedijs opus est. Et eō quidam exordium in duas diuidunt partes, in principium, & insinuationem, ut sit in principijs recta beneuolentiæ, & attentionis postulatio. Quæ quia esse in turpi genere causæ non possit, insinuatio surrepat animis, maxime ubi frons causæ non satis honesta est, uel quia res sit improba, uel quia ab hominibus paruum probetur, aut si facie ipsa quoque premitur, uel inuidia confidentis ex diuerso patroni, aut patris, uel miserabilis senis, cæci, infantis. Et quidem quibus aduersus hæc modis sit medendum, uerbo sus tradunt, materias que sibi ipsi fingunt, & ad morem actionum prosequuntur, sed cum hæc oriantur ex causis, quarum species consequi oēs non possumus, nisi generaliter comprehendatur, in infinitum sunt extrahendæ. Quare singulis consilium ex propria ratione nascetur. Illud in uniuersum præceptum sit, ut ab ijs quæ lædunt, ad ea quæ prosunt, refugiamus. Si enim causa laboramus, personam subueniat: si persona, causa: si nihil quod nos adiuuet, erit, quæramus quid aduersarium lædat. Nam ut optabile est plus fauoris mereari, sic proximum, odij minus. In ijs quæ negari non poterant, elaborandum ut aut minora quæ dictum est, aut alia mente facta, aut nihil ad præsentem quæstionem pertinere, aut emendari posse poenitentia, aut satis iam punita uideatur. Ideoq; agere aduocato quæ litigatori facilius, ga et laudat sine arrogantiæ crimine, et aliquando utiliter etiã reprehendere potest. Nam se quoq; moueri interim fingit, ut pro Rabirio Posthumo Cicero dum aduocatus sibi ad aures facit, et autoritate induit uera sententiis, quo magis credatur, uel defendenti eadē, uel neganti. Ideoq; primū hoc intuemur, litigatoris an aduocati persona sit attendendum, quoties utrūq; fieri potest. Nam illud in schola liberū est, in foro rarū, ut sit idoneus suæ rei quisq; defensor. Declamaturus autē maxime positus in affectibus causas, proprijs personis debet induere.

Hi sunt

Hi sunt enim qui mandari non possunt, nec eadem ui perferuntur alieni animi, qua sui motus. His etiam de causis insinuatione uideatur opus esse, si aduersarij actio iudicum animos occupauerit, uel si dicendum apud fatigatos est, quorum alterū promittendo nostras probationes, & aduersas eluendo, uitabimus, alterum & spe breuitatis, et ijs quibus attentū fieri iudicē docuimus. Et urbanitas opportuna reficit animos, & undecunq; petita iudicis uoluptas leuat tedium. Non inutilis etiā est ratio occupandi, quæ uidentur obstare, ut Cicero dicit scire se, mirari quosdā quod is qui per tot annos defenderit multos, læserit neminē, ad accusandum Verrē descendere. Deinde ostendit hanc ipsam sociorū defensionem, quod schema proleptis dicitur. Id cum sit utile aliquando, nūc à declamatoribus quibusdam penē semper assumitur, qui fas non putāt, nisi à contrario incipere. Negant Apollodorum secuti, tres esse (de quibus diximus) præparādi iudicis partes, sed multas species enumerāt, ut ex moribus iudicis, ex opinionibus ad causam extra pertinētibus, ex opinione de ipsa causa, quæ sunt propē infinitæ, tum ijs ex quibus oēs constat cōtrouersie, personis, factis, dictis, causis, tēporibus, locis, occasionibus cæteris, quas ueras esse fateor, sed in hæc tria genera recidere: Nam si iudicē beneuolū, attentum, docilē habeo, quid amplius debeā optare, nō reperiō, cū metus ipse, qui maxime uideatur esse extra hæc, & attentū iudicem faciat, & ab aduerso fauore deterreat? Verum quoniam non est satis demonstrare discētibus, quæ sint in ratione proemij, sed dicendum etiā quomodo perfici facillime possint, hoc adiūcio, ut dicturus intueatur, quid, apud quē, pro quo, cōtra quē, quo tēpore, quo loco, quo rerum statu, qua uulgi fama dicendum sit, quid iudicē sentire credibile sit antequā incipiamus, tum quid aut desideremus, aut deprecemur, ipsa illum natura eō ducet, ut sciat quid primū dicendū sit. At nūc omne id quod cōperint, proemium putāt, et ut quicq; succurrerit, utiq; si aliqua sententia blādiatur, exordium. Multa aut sine dubio ex alijs partibus sunt, aut alijs partibus causæ cōmunia, nihil tamen in quoq; melius dicitur,

dicatur, quàm quod æque bene dici alibi non possit. Multum gratiæ exordio est, quod ab actiõe aduersæ partis materiã trahit, hoc ipso, quod nõ compositũ domi, sed ibi, atq; è re natũ, & facilitate famã ingenij auget, & facie simplicis sumptiq; ex proximo sermonis fide quoq; acquirit, adeo ut etiã si reliqua scripta atq; elaborata sint, tamen plerunq; uideatur tota extemporale oratio, cuius inuuium nihil præparatũ habuisse manifestũ est. Frequentissime uero proce- mium decebit, & sententiarum, & cõpositionis, & uocis, & uultus modestia, adeo ut in genere causæ etiã indubitanabili, fiducia seipsa nimium exercere nõ debeat. Odi enim iudex ferè litiãis securita- tem, cũq; ius suũ intelligat, tacitus reuerentiã postulat. Nec minus diligenter, ne suspecti simus in ulla parte, uinãdum, propter quod mi- nime ostentari debet in principijs cura, quia uidetur ars omnino di- centis cõtra iudicẽ adhiberi. Sed ipsum istud euitare summæ artis est. Nam id sine dubio ab omnibus & quidẽ optime præceptũ est, uerum aliquatenus temporũ cõditione mutatur, quia iam quibusdã in iudicijs, maximeq; capitalibus ut apud centumuiros, ipsi iudices exigunt sollicitas & accuratas actiones, cõtemniq; se, nisi dicẽdo etiã diligentia appareat, credũt, nec doceri tantũ, sed etiam delectari uo- lunt. Et est difficilis huius rei moderatio, quæ tamen ita temperari potest, ut uideamur accurate, nõ callide dicere. Illud ex præceptis ueteribus manet, ne quod insolẽs uerbũ, ne audacius trãslatum, ne aut obsoleta ueiustate, aut poëtica licentia sumptũ in principio de- prehendantur. Nondũ enim recepti sumus, & custodiã nos recẽs au- dientium intentio, magis cõciliatis animis, & iam calẽtib; hæc li- bertas feretur, maximeq; cũ in locos fuerimus ingressi, quorũ natu- ralis hubertas licẽtiam uerbi notari circumsuso nõre non patitur. Nec argumentis aut, nec locis, nec narrationi similis esse in proce- mio debet oratio. Nec tamen deducta semper atq; circũlata, sed sæ- pe simplici ac inelaboratæ similis, nec uerbis uultuq; nimia promit- tens. Dissimulata enim, et ut Græci dicũt, ἀνεπίφοτος actio melius sæpe subrepiã, Sed hæc prout formari animum iudicum expediet.

Turbari

Turbari memoria, uel cōtinuandi uerba difficultate destitui, nusq̄ turpius, cum uiuio sum proœmiū possit uideri cicatricosa facies, & pessimus certe gubernator, qui nauem dum portū egreditur, impēgit. Modus aut̄ principij pro causa. Nam breuius simplices, longius perplexæ suspectæq; & infames desiderant. Ridendi uero qui uelut leges proœmijs omnibus dederūt, ut intra quatuor sensus terminarentur. Nec minus euitanda est immodica eius longitudo, ne in caput excreuisse uideatur, & quos præparare debet, fatiget. Sermōnem à persona iudicis auersum, qui ὀππος ποπῶν dicitur, quidam in totū à proœmio submouēt, nonnulla quidem in hanc persuasione ratione ducti. Nam prorsus esse hoc magis secundū naturam consistendum est, ut eos alloquamur potissimū, quos conciliare nobis studemus. Interim tamen & est hoc proœmio necessarium, sensus aliquis, & is acrior fit, atq; uehementior ad personā directus alterius. Quod si accidat, quo iure, aut qua tāta superstitione prohibemur dare per hanc figurā sententiæ uires? Nec enim istud scriptores artium, quia non liceat, sed quia non putāt utile, uetant. Ita si uincet utilitas, propter eandē causam facere debemus, propter quam uetamur. Et Demosthenes autē ad Aeschinē orationē in proœmio cōuertit. Et M. Tullius cum pro alijs quibusdā, ad quos ei uisum est, tum pro Ligario, ad Tiberonē. Nam erat multo futura languidior si esset aliter figurata, quod facilius cognoscet, si quis illam totā partem uehementissimam, cuius hęc forma est: Habes igitur Tubero, quod est accusatori maxime optandū, et cætera, conuertat ad iudicem. Tū enim uere auersa uideatur oratio, et læguescat uis omnis, dicentibus nobis: Habet igitur Tubero, quod est accusatori maxime optandū. Illo enim modo pressit, atq; instituit, hoc tantū indicasset. Quod idem in Demosthene, si flexum illum mutaueris, accidet. Quid? nō Sallustius directo ad Ciceronē, in quem ipsum dicebat, usus est principio, & quidē protinus? Grauius & iniquo animo maledicta tua paterer M. Tulli: sicut et Cicero fecerat in Catilinam. Quousq; tandem abutere patientia nostra? Ac ne quis apop-

strophēn

Tropheum miretur, ipse Cicero pro Scauro ambitus reo quæ causa
 est in commentarijs (nam bis eundem defendit) prosopopœia loquẽ
 tis pro reo uirtur, pro Rabirio uero Posthumo, eodemq; Scauro reo
 repetundarũ, etiam exẽplis, pro Cluentio (ut modo ostendi) parti-
 tione. Non tamen hæc, quia possunt bene aliquãdo fieri, passim faci-
 enda sunt, sed quoties præceptũ uicerit ratio, quomodo & simili-
 tudine, dum breui, & translatione, atq; alijs tropis, quæ omnia cau-
 ti illi, ac diligẽtes prohibet, utemur interim, nisi cui illa diuina pro
 Ligario ironia, de qua paulo ante dixeram, displicet. Alia exordio
 rum uirtia uerius tradiderũt. Quod in plures causas accommodari
 potest, uulgare dicitur. Id minus fauorabile, aliquando tamen non
 inutiliter assumimus, à magnis sæpe oratoribus non euitatũ. Quo
 & aduersarius uti potest, cõmune appellatur. Quod aduersarius
 in sua utilitatẽ deflectere potest, cõmutabile. Quod causæ nõ co-
 heret, separatũ. Quod aliunde trahitur, translaturũ. Præterea quod
 longum, quod contra præcepta est. Quorũ pleraq; nõ principij mo-
 do sunt uirtia, sed totius orationis. Hæc de procemio, quoties erit eius
 usus, nõ semper aut est. Nam & superuacuum aliquod est, ut si sit
 præparatus satis etiam sine hoc iudex, aut si res præparatione non
 egeat. Aristoteles quidẽ in totum id necessariũ apud bonos iudices
 negat, aliquãdo tamen uti, nec si uelimus eo licet, cum iudex occu-
 patus, cum angusta sunt tempora, cũ maior potestas ab ipsa re cogit
 incipere. Contraq; est interim procemij uis etiam non in exordio.
 Nam iudices & in narratione nonnunq; & in argumentis, ut at-
 tendant, & ut faueant, rogamus. Quo Prodicus uelut dormitan-
 tes eos excitari putabat, quale est C. Varenus, qui à familia An-
 chariana occisus est, hoc quæso iudices diligenter attendite. Viq;
 si multiplex causa est, sua quibusq; partibus danda præfatio est, ut
 Audite nunc reliqua, & Transio nunc illuc. Sed in ipsis etiã pro-
 bationibus multa fungũtur procemij uice, ut facit Cicero pro Cluẽ-
 tio, dicturus cõtra cõsules, pro Muræna, cũ Seruio se excusat. Ve-
 rum id frequentius est, quàm ut exemplo confirmandũ sit. Quoties

autem procepio fuerimus usi, tum siue ad expositionem trāsibimus, siue protinus ad probationem, id debet in principio postremū esse cui comodissime iungi inuicē sequentiū poterit. Illa uero frigida & puerilis est in scholis affectatio, ut ipse transitus efficiat aliquā utiq; sententiam, & huius uelut præstigiæ plausum petat, ut Ouidius lasciui in Metamorphosi solet, quem tamen excusare necessitas potest, res diuersissimas in specie unius corporis colligentem. Oratori uero, quid est necesse surripere hanc trāsgressionem, & iudicem fallere qui ut ordini rerum animū intendat, etiā commendus est. Peribit enim prima pars expositionis, si iudex nondum narrari sciet. Quapropter, ut nō abrupte cadere in narrationem, ita non obscure transcendere, est optimū. Si uero longior sequetur ac perplexa magis expositio, ad eam ipsam præparādius iudex erit, ut Cicero sæpius, sed hoc præcipue loco fecit. Paulo longius exordium rei demonstrādæ gratia repetā, quod queso iudices, ne moleste patiamini. Principijs enim cognitū, multo facilius extrema intelligetū. Hæc mihi ferē sunt de exordio comperta.

De narratione.

Caput II.

Maxime naturale est, & fieri frequentissime debet, ut præparato, per hæc quæ supra dicta sunt, iudice, res de qua pronūtiaturus est, indicetur. Ea est narratio. In qua sciens transcurram subtiles nimī diuisiones quorundā, plura eius genera facientium. Non enim solam uolunt esse illam negotij, de quo apud iudices queritur, expositionē, sed persone, ut Marcus Attilius Palicanus humili loco Picens, magis loquax, q̄ facundus. Loci, ut Oppidum est in Helleponto Lampfacum iudices. Temporis, ut:

Vere nouo gelidus canis cum montibus humor

Liquitur. —

Causarum, quibus historici frequentissime utuntur, cum exponunt, unde bellū, sedinio, pestilentia. Præter hæc alias perfectas, alias imperfectas uocant, quod quis ignorat? Adhuc exponit & præteritorum esse tēporum, quæ est frequentissima, & præsentū, quæ

lis est

Ili est Ciceronis de discursu amicorum, Chryfogonus post q̄ est no-
 minatus: & futurorum, quæ solis dari uaticinantibus potest. Nam
 in totis uerbis non est habenda narratio, sed nos potioribus uacemus.
 Pleriq; semper narrandum putauerunt, quod falsum esse pluribus
 coarguitur. Sunt enim ante omnia quædam tam breues causæ, ut
 propositionem potius habeant, q̄ narrationem. Id accidit aliquando
 utriq; parti, cū uel nulla expositio est, uel de re constat, de iure quæ-
 ritur, ut apud centūuiros, filius an frater debeat esse intestato hæ-
 res. Pubertas annis, an habiū corporis aestimetur. Aut cum est qui-
 dem in re narrationi locus, sed aut ante iudici nota sunt omnia, aut
 priore loco recte exposita. Accidit aliquando alteri, et sæpius actori
 causæ, uel quia satis est proponere, uel quia sic magis expedit, satis
 est dixisse, certam crediā pecuniā peto ex stipulatione, legatum
 peto ex testamēto. Diuersæ partis expositio est, cur ea non debeant
 tur, & satis est actori, & magis expedit sic indicare, Dico ab Ho-
 ratio sororem suam interfectam. Namque & cum propositione iu-
 dex crimen omne cognoscit, & ordo, & causa facti pro aduersa-
 rio magis est. Reus contra tunc rationem subtrahit, cū id quod obij-
 citur, nec negari, nec excusari potest, sed in sola iuris questione cō-
 sistit, ut in eo qui cum pecuniam priuatam ex æde sacra surripuit,
 sacrilegij reus est, confessio uerecundior est, quā expositio. Non
 negamus pecuniam de templo esse sublatam, calumniatur tamen ac-
 cusator actione sacrilegij, cum priuata fuerit, non sacra. Vos autē
 de hoc cognoscetis, an sacrilegium sit admissum. Sed ut has aliquan-
 do non narrandi causas puto, sic ab illis dissentio, qui nō esse narrā-
 dum existimet, cum reus, quod obijcitur, tantū negat. In qua est opi-
 nione Cornelius Celsus, qui conditionis huius esse arbitratur, ple-
 rasq; cædū causas, & omnes ambūus, ac repetundarū. Nō enim pu-
 tat esse narrationē, nisi quæ summā criminis, de quo iudicium est,
 cōtinet. Deinde fatetur ipse pro Rabirio Posthumo narrasse Cice-
 ronē, atq; ille et negauit puenisse ad Rabiriū pecuniā, qua de re erat
 questio constituta, & in hac narratione nihil de crimine exposuit.

Ego autē magnos alioqui secutus autores, duas esse in iudicijs narrationum species existimo, alteram ipsius causę, alteram rerum ad causam pertinentiũ expositionem. Non occidi hominem, nulla narratio est, conueniã. Sed erit aliqua, & interim etiã longa circa argumenta eius criminis de antea acta uita, de causis, propter quas in nocēs in periculũ deducatur, alijsq; quibus incredibile id quod obijciuntur, fiat. Nec enim accusator hoc tantũ dicit, occidisti, sed quibus id probet, narrat, ut in tragœdijs, cum Teucer Vlysses reũ facit Aiace occisi, dicens inuentũ eum in solitudine iuxta exanime corpus inimici cum gladio cruento, non id modo Vlysses respondet, nõ esse à se id facinus admissum, sed sibi nullas cum Aiace inimicitias fuisse, de laude inter ipsos certatũ, deinde subiungit, quomodo in eam solitudinẽ uenerit, iacentẽ exanimem sit cõspicatus, gladiũ e uulnere extraxerit, his subtextitur argumentatio. Sed ne illud quidem sine narratione est, dicete accusatore, fuisti in eo loco, in quo tuus inimicus occisus est, non fui, dicendũ enim ubi fuerit. Quare ambuius quoq; causę & repetundarum, hoc etiam plures eiusmodi narrationes habere poterunt, quo plura crimina. In quibus ipsa quidem neganda sunt, sed argumentis expositione cõtraria resistendum, & interdũ singulis, interdũ uniuersis. An reus ambuius male narrabit, quos parentes habuerit, quemadmodũ ipse uixerit, quibus meritiis fretus ad petitionem descenderit? Aut qui repetundarũ insimulabitur, nonne antea actã uita, & quibus de causis, uel prouinciam uniuersam, uel accusatorẽ, aut testem offenderit, non inuulter exponet? Quę si narratio non est, ne illa quidẽ Ciceronis pro Cluentio prima, cuius est inuiniũ, A. Cluentius habitus, nihil enim hic de ueneficio, sed de causis, quibus ei mater inimica sit, dicit. Illę quoq; sunt pertinẽtes ad causam, sed nõ ipsius causę narrationes, uel exempli gratia, ut in Verrẽ de L. Domitio, qui pastore, quoddam aprum quẽ ipsi muneri obtulerat, exceptũ esse à se uenabulo confessus esset, in cruce sustulit. Vel excuiedi alicuius extrinsecus criminis, ut pro Rabirio Posthumo. Nam ut ueniũ Alexandriam est iudices,

iudices, hæc una ratio à rege proposita Posthumo est seruanda pecunia, si curatione, & quasi dispensationem regiâ suscepisset. Vel augendi, ut describitur ner Verris. Ficta interim narratio introduci solet, uel ad conciliandos iudices, ut pro Roscio contra Chrysogonum, cuius paulo ante habui mentione, uel ad soluendos aliqua urbanitate, ut pro Cluentio, cõtra fratres Cepasios. Interdum per digressionem decoris gratta, quales rursus in Verrem de Proserpina. In his quõdam locis mater filiã quæsisse dicitur. Quæ omnia eõ pertinent, ut appareat, non utiq; non narrare eum qui negat, sed ilud ipsum narrare quod negat. Ne hoc quidẽ simpliciter accipiendum, quod est à me positũ, superuacuum esse narratione rei, quam iudex nouerit. Quod sic intelligi uolo, si non modo factũ quid sit, sciet, sed ita factum etiam, ut nobis expediat, opinabitur. Neq; enim narratio in hoc reperta est, ut tantũ cognoscat iudex, sed aliquanto magis, ut consentiat. Quare etiam si non erit docendus, sed aliquo modo afficiendus, narrabimus cum præparatiõne quadam. Scire quidem eum in summa quid actum sit, tamen rationem quoq; facti cuiusq; cognoscere ne grauetur. Interim propter aliquẽ in consiliũ adhibitũ nos repetere illa simulem⁹. Interim ut rei, quæ ex aduerso proponatur, iniquitatẽ omnes etiã circumstantes intelligant. In quo genere plurimis figuris erit uarianda expositio ad effugiendũ tedium audiẽtiũ, sicut meministi, & fortasse superuacuum fuerit hic commorari. Sed quid ego diutius, cum tu optime noris? ille quale sit, tu scias? et his similia. Alioqui si apud iudicẽ, cui nota causa est, narratio semper uidetur superuacua, potest uideri non semper esse etiam ipsa actio necessaria. Alterum est de quo frequentius queritur, an sit utiq; narratio proœmio subijcienda. Quod qui opinatur, non possunt uideri nulla ratione ducti. Nam cum proœmium idcirco comparatũ sit, ut iudex ad rem accipiendã fiat conciliator, docilior, & intentior, & probatio, nisi causa prius cognita, non possit adhiberi, protinus iudex notitia rerum instruedũ uidetur. Sed hoc quoq; interdũ mutat conditio causarũ, nisi forte M. Tullius in ora

tione pulcherrima, quam pro Milone scriptam reliquit, male distulisse narrationem uidetur tribus praepositis quaestionibus, aut profuisset exponere, quomodo infidias Miloni fecisset Clodius, si res qui a se hominem occisum fatetur, defendi omnino fas non fuisset, aut si iam praedicatione senatus damnatus esset Milo, aut si Cn. Pompeius, qui propter aliquam gratiam iudicium milnibus armatis cluserat, tanquam aduersus ei timeretur. Ergo haec quoque quaestiones uim proemij obtinebunt, cum omnes iudicem praeparauerint. Sed aliter pro L. Muræna quoque postea narrauit, cum obiecta diluit, quod fiet utiliter, quoties crimen non repellendum tantum, sed etiam transferendum erit, ut prius ijs defensis uelut initium sit alium culpandi narratio, ut in armorum ratione antiquior cauendi, quam ictum inferendi cura est. Erunt quaedam causae, nec id raro, crimini quidem, de quo cognitio, faciles diluendo, sed multis antea actae uiae flagitij, et grauibus criminibus oneratae, quae prius amouenda sunt, ut propitius iudex defensionem ipsius negotij, cuius propria quaestio est, audiatur, ut si defendendus est M. Caelius, nonne optime patronus occurrat prius conuictis luxuriae, petulantiae, impudenticiae, quam ueneficij? In quibus solis omnis Ciceronis utitur oratio. Deinde tum narret de bonis paulatim, totamque deinde explicet causam, quae est ipsius actione defensa. Sed nos ducit scholarum consuetudo, in quibus certa quaedam ponuntur, quae thesauri dicimus, praeter quae nihil est diluendum. Ideoque narratio proemio semper subiungitur. Inde libertas declamatoribus, ut etiam secundo partis suae loco narrare uideatur. Nam cum pro peitore dicunt, et expositione, tanquam priores agant, uis solent, et contradictione, tanquam respondeant, idque fit recte. Nam cum sit declamatio forensium actionum meditatio, cur non utrunque protinus locum exerceant? Cuius rationis ignari, ex more cui assueuerunt nihil in foro putant esse mutandum. Sed in schola sticis quoque nonnunquam euenit, ut pro narratione sit propositio. Nam quid exponet, quae zelotypum male tractationis accusat? aut qui cynicum apud censors reum de moribus facit, cum totum crimine uno

uerba

uerbo, in qualibet actiōis parte propositio, satis indicetur? Sed hæc
 hæcenus. Nunc quæ sit ratio narrandi subiungam: Narratio est rei
 factæ, aut non factæ utilis ad persuadendū expositio. Vel ut Apol-
 lodorus finit, oratio docens auditorem, quid in controuersia sit.
 Eam pleriq; scriptores, maxime qui sunt ab Isocrate, uolunt esse lu-
 cidam, breuem, uerisimilem. Nec enim refert, an pro lucida perspicu-
 uam, pro uerisimili probabilem, credibile uel dicamus. Eadem nobis
 placet diuisio, quanquam & Aristoteles ab Isocrate parte in una
 dissenserit, præceptum breuitatis irridens, tanquam necesse sit lon-
 gam, aut breuem esse expositionem, nec liceat ire per medium.
 Theodori quoque solam relinquunt ultimam partem, quia nec bre-
 uiter utiq; nec dilucide semper sit utile exponere. Quo diligentius
 distinguenda sunt singula, ut quid quo loco profut ostendam. Nar-
 ratio est aut tota pro nobis, aut tota pro aduersarijs, aut mixta ex
 utrisque. Si erit tota pro nobis, contenti sumus tribus partibus, per
 quas efficiatur, quo iudex facilius intelligat, meminerit, credat.
 Nec quisquã reprehensione dignum putet, quod proposuerim eam,
 quæ sit tota pro nobis, debere esse uerisimilem cum uera sit: Sunt
 enim plurima uera quidem, sed parum credibilia, sicut falsa quoq;
 frequenter uerisimilia. Quare non minus laborandum est, ut iu-
 dex, quæ uera dicimus, quam quæ fingimus, credat. Sunt quidem
 hæc, quas supra reuoli, uirtutes, aliarū quoq; partium. Nam & per
 totam actionem uisanda est obscuritas, et modus ubiq; custodiendus,
 & credibilia esse oportet omnia, quæ dicuntur. Maxime tamē hæc
 in ea parte custodienda sunt, quæ prima iudicē docet, in qua si acci-
 derit, ut aut nō intelligat, aut nō meminerit, aut non credat, fru-
 stra in reliquis elaborabimus. Erunt aut narratio aperta, atq; diluci-
 da, si fuerit primū exposita uerbis proprijs, & significatiuis, & nō
 sordidis quidē, non tamē exquisitis, & ab usu remotis, tū distincta
 rebus, personis, temporibus, locis, causis, ipsa etiam pronuntiatione
 in hoc accommodata, ut iudex, quæ dicuntur, q̄ facillime accipiat.
 Quæ qui dē uirtus negligitur à plurimis, qui ad clamorē dispositæ,

uel etiam forte circumfusæ multitudinis compositi, non ferūt illud intentionis silentiū, nec sibi disertū uidentur, nisi omnia tumultu, ac uociferatione concusserint, rem indicare, sermonis quotidiani, & in quemcunq; etiam indoctorum cadentis, esse existimant, cum interim, quod tanq̄ facile cōtemnunt, nescias præstare uelint minus, an possint. Neq; enim aliud in eloquētia coacta experti difficilius reperiet, quā id quod se dicturos fuisse omnes putāt, postq̄ audierunt, quia non bona iudicant esse illa, sed uera. Tum autē optime dicit orator, cum uidetur uera dicere. At nunc uelut campum nautæ expositionis, hic potissimū & uocem flectunt, & ceruicē reponunt, & brachiū in latus iactant, totoq; & rerū, & uerborū, & cōpositionis genere lasciuunt: Deinde (quod sit mōstro simile) placet actio, causa non intelligitur. Verum hoc omittamus ne minus gratiæ præcipiēdo recta, quā offensæ reprehendendo praua mereamur. Breuis erit narratio ante omnia, si inde cōperimus rem exponere, unde ad iudicem pertinet. Deinde si nihil extra causam dixerimus, tum etiam si reciderimus omnia, quibus sublati, nec cognitioni quicq; nec utilitati detrahatur. Solet enim esse quædam partium breuitas, quæ longam tamē efficit summam. In portum ueni, nauim prospexi, quanti ueheret interrogauī, de pretio conueni, cōscendi, sublatae sunt anchoræ, soluimus oram, prouecti sumus. Nihil horum dici celerius potest, sed sufficit dicere, è portu nauigauī. Et quoties exitus rei satis ostendūt priora, debemus hoc esse contenti, quo reliqua intelliguntur. Quare cum dicere liceat, est mihi filius iuuenis, omnia illa superuacua, cupidus ego liberorū uxorem duxi, natum sustuli, filiū educaui, in adolescentiā perduxī. I. deoq; Græcorum aliqui aliud circūcisam expositionē, id est, οὐνεμα, aliud breuē putauerūt, quod illa superuacuis careret, hæc posset aliquid ex necessarijs desiderare. Nos autē breuitatē in hoc ponimus, nō ut minus, sed ne plus dicatur quā oporteat. Nam iterationes quidem et ταινολογίας & περισβολογίας, quas in narratione uitandas quidā scriptores artū tradiderunt, transeo. Sunt enim hæc uita non tantum bre-

tum breuitatis gratia fugienda. Non minus aut̄ cauenda erit, quæ
 nimium corripientes omnia sequitur, obscuritas. Satius quæ aliquid
 narrationi superesse quàm deesse. Nam superuacua cum tædio di-
 cuntur, necessaria cum periculo subtrahuntur. Quare uitanda etiã
 illa Sallustiana (quanq̄ in ipso uirtutis obtinet locum) breuitas: &
 abruptum sermonis genus, quod otiosum fortasse lectorem minus
 fallat, audientẽ transuolat, nec dum repetatur expectat, cum præ-
 fertim lector non ferè sit, nisi eruditus, iudicẽ rura plerunq̄, in de-
 curias mittant, de eo pronuntiatũ, quod intellexerũ, ut fortasse
 ubiq̄, in narratione tamen præcipue media hæc tenenda sit uia, di-
 cendi quantum opus est, quantum satis est. Quantum opus est aut̄, nõ ita
 solum accipi uolo, quantum ad iudicandũ sufficit, quia nõ inornata
 debet esse breuitas, alioqui sit indocta: nam & fallũ uoluptas, &
 minus longa quæ delectant, uidentur, ut amocnum ac molle uer,
 etiamsi est spatij amplioris, minus fatigat, quàm durum arduumq̄
 compedium. Nec enim mihi unquam tãta fuerũ cura breuitatis, ut
 non ea, quæ credibilem faciunt expositionẽ, inseri uelim. Simplex
 enim, & undiq̄ præcisa, non tam narratio potest uocari, quàm con-
 fusio. Sunt porro multæ cõditiõne ipsa rei longæ narrationes, qui-
 bus extrema (ut præcepi) proœmij parte ad intentionem præparã-
 dus est iudex, deinde curandũ, ut omni arte, uel ex spatio eius de-
 trahamus aliquid, uel ex tædio, ut minus longa sit, efficiemus, quæ
 poterimus differẽdo, non tamẽ sine mẽtione eorũ, quæ differimus.
 Quas causas occidẽdi habuerũ, quos assumpserũ conscios, quæ ad-
 modum disposuerũ insidias, probationis loco dicã. Quædã uero ex
 ordine prætermittenda, quale est apud Ciceronẽ, Moritur Fulcẽ-
 nius. Multa enim quæ sunt in re, quia remota sunt à causa, præter-
 mittam. At partitio tædium leuat. Dicam quæ acta sint ante ipsum
 rei contractum, dicam quæ in re ipsa, dicam quæ postea. Ita tres
 potius modicæ uidebuntur narrationes, quàm una longa. Interim
 expediet expositiones breui interfatione distinguere. Audistis quæ
 ante acta sunt, accipite nunc quæ insequuntur. Reficietur enim iu-

dex priorum fine, & se uelut ad nouum rursus inuicem præparabit. Si tamen adhibitis quoque his artibus in longum exierit ordo rerum, erit non inuultis in extrema parte cōmonitio, quod Cicero etiam in breui narratione facit: Adhuc Cæsar Q. Ligarius omni culpa caret, domo est egressus, non modo nullum ad bellum, sed ne ad minimam quidem belli sufficionem, & cætera. Credibilis autem erit narratio ante omnia, si prius consuluerimus, nostrum animū, ne quid naturæ dicamus aduersum: deinde si causas ac rationes factis proposuerimus, non omnibus, sed de quibus queritur: si personas conuenientes ijs, quæ facta credi uolemus, constituerimus, ut furti rei cupidum, adulterij libidinosum, homicidij temerariū: uel cōtra, si defendemus: præterea loca, tempora, et similia. Est autem quidam etiam ductus rei credibilis, qualis in comedijs etiam, & in mimis. Aliqua enim naturaliter sequuntur, et coherent, ut si bene priora narraueris, iudex ipse, quod postea sis narraturus, expectet. Ne illud quidem fuerit inuultis, semina quædam probationum spargere, uerum sic, ut narrationem esse meminerimus, non probationem. Nonnunquam etiam tamen argumento aliquo confirmabimus, quod proposuerimus, sed simplici & breui, ut in ueneficijs: Sanus bibis, statim concidit, tuor ac tumor confestim est secutus. Hoc faciunt et illæ præparationes, cum reus dicitur robustus, armatus, contra infirmos, inermes, securos. Omnia denique, quæ probatione tractaturi sumus, personam, causam, locum, tempus, instrumentum, occasionem, narratione delibabimus. Aliquando si destitui fuerimus his, etiam fatebimur uix esse credibile, sed uerum, & hoc maius habendum scelus, nescire nos quomodo factum sit, aut quare, mirari, sed probaturos. Optime uero præparationes erunt, quæ latuerint, ut à Cicero sunt quidem utilissima omnia prædicta, per quæ Miloni Clodius, non Clodio Milo infidiatus esse uideatur, plurimum tamen facit illa callidissima simplici satis imitatio: Milo autem, cum in senatu fuisset eo die, quoad senatus est dimissus, domū uenit, calceos & uestimenta mutauit, paulisper dum se uxor, ut fit, cōparat, cōmoratus est, quod nihil præparato, nihil festo.

festinato fecisse uidetur Milo, quod non solum rebus ipsis uir eloquentissimus, quibus moras, et lentum profectiois ordinem ducit, sed uerbis etiam uulgaribus, & quotidianis, & arte occulta consecutus est: quæ si aliter dicta essent, strepnu ipsum iudicem, deinde patronum excussissent. Frigida uidentur ista plerisque, sed hoc ipsum manifestum quomodo iudicē se fellerit, quod uix à lectore deprehendatur. Hæc sunt, quæ credibile faciāt expositionē, nam ne contraria, aut sibi repugnātia in narratione dicamus, si cui præcipiendum est, is reliqua frustra docetur, etiā si quidā scriptores artium, hoc quoq; tanq̄ occultū, & à se prudēter erutū, tradunt. His tribus narrādi uirtutibus adijciunt quidā magnificētiam, quā μεγαλοπρεπεία uocant, quæ neq; in omnes causas cadit (nam quid in plerisque iudicijs priuatis de re certa, credita, locato, & conducto, interditi, habere loci potest supra modū se tollēs oratio?) nec semper est uiliis, ut uel proximo Miloniano exemplo patet. Et meminerimus multas esse causas, in quibus confitendum, excusandum, submittendum sit, quod exponimus, quibus omnibus aliena est illa magnificentie uirtus. Quare non magis proprium narrationis est magnifice dicere, quā miserabiliter, inuidiose, grauior, dulcior, urbanae quæ cum suo loco sint laudabilia, non sunt huic parti proprie assignata, & uelut de dēa. Illa quoq; ut narrationi apta, ita cū cæteris partibus cōmunis est uirtus, quam Theodectes huic uni proprie dedit: non enim magnificā modo uult esse, uerū etiam iucundā expositionem. Sunt qui adijciant his euidētiam, quæ εὐπρεπία Græce uocatur. Nec ego quenq̄ deceperim, ut dissimulē Ciceroni quoq; plures partes placere. Nam præterquam planam, et breuem, & credibilem, uult esse euidētem, moratam, cum dignitate. Sed in oratione morata debent esse oīa cum dignitate quæ poterūt. Euidētia in narratione, quantum ego intelligo, est quidē magna uirtus, cum quid ueri non dicendū, sed quodammodo etiam ostendendū est, sed subijci, perspicuiatū potest. Quam quidam etiam contrariam interim putauerunt, quia in quibusdam causis obscuranda ueritas est, quod

est ri-

est ridiculum. Nam qui obscurare uult, narrat falsa pro ueris, & is qui narrat, debet laborare, ut uideantur quàm euidentissima. Sed quatenus etiam forte quadã peruenimus ad difficilius narrationũ genus, iam de his loquamur, in quibus res contra nos erũ, quo loco nonnulli prætereundã narrationem putauerũt. Et sanè nihil est facilius, nisi prorsus totã causam omnino non agere. Sed si aliqua iusta ratione susceperis litem, cuius artis est malã esse causam silentio confiteri: nisi forte iam hebes futurus est iudex, ut secundum id pronuntiet, quod sciet narrare te noluisse. Neq; inficias eo, in narratione, ut aliqua negãda, aliqua adijciẽda, aliqua mutanda, sic alit qua etiam tacẽda. Sed tacẽda quæ tacere oportebũt, & liberũ erũt. Quod fit nonnunquam breuitatis quoq; gratia, quale illud, Respondit quæ ei uisum est. Distinguamus ignur genera causarũ. Namq; in quibus non de culpa quærit, sed de actione, etiam si erunt contra nos themata, cõfiteri nobis licebit. Pecuniam de templo sustulit, sed priuatam, non ideo sacrilegus est. Virginẽ rapuit, non tamen optio patri dabitur. Ingenuũ stuprauit, & stupratus se sustendit, non tamen ideo stuprator capite, ut mortis causa, puniatur, sed decẽ millia, quæ poena stupratori constituta est, dabit. Verum in his quoq; cõfessionibus est aliquid, quod ex inuidia, quã expositio aduersarij fecit, detrahi possit, cum etiã serui nostri de peccatis suis mollius loquantur. Quædam enim quasi non narrantes minigabimus. Non quidem (ut aduersarius dicit) cõsiliũ furti in templũ attulit, nec diu captauit eius rei tempus, sed occasione & absentia custodũ corruptus, et pecunia, quæ nimium in animis hominũ potest, uictus est. Sed quid refert peccauit, & fur est. Nihil attinet id defendere, cuius poenã non recusamus. Interdum quasi damnemus ipsi. Vis te dicã uino impulsus? errore lapsus? nocte deceptus? uera sunt ista fortasse, tu tamen ingenuũ stupraasti, solues decẽ millia. Nonnunq; propositione præmuniri potest causa, & deinde exponi. Contraria sunt omnia tribus filijs, qui in mortẽ patris coniurarant, sortitũ noctem singuli per ordinẽ, cum ferro cubiculũ intrauerunt patre dormien-

dormiente, cum occidere eum nemo potuisset, excitato omnia indicauerunt. Si tamen pater, qui diuisit patrimoniū, & reos paricidij defendit, sic agat. Quod contra legem sufficit, paricidiū obijcitur iuuenibus, quorū pater uiuū, atq; etiā liberis suis adest. Ordine rei narrare quidē nihil necesse est, cū ad legem nihil pertineat: Sed si confessionem culpæ meæ exigis, ego sui pater durus, & patrimoni, quod iam melius ab his administrari poterat, tenax custos. Deinde subijcitur, stimulatō ab ijs quorū indulgentiores partes erāt, semper tamen eum habuisse animū, qui sit euentu deprehensus, ut occidere patrem nō possent. Nec enim iurciurādo opus fuisset, si alio qui hoc mētis habuissent, nec forte, nisi quod se quisq; eximi uoluerit. Omnia hæc qualiācūq; placidioribus animis accipietur, illa breui primæ propositionis defensione mollita. At cum queritur, an factum sit uel quale factū sit, licet omnia cōtra nos sint, quomodo tamen eūare expositionem salua causæ ratione possumus? Narrauit accusator, nec ita, ut quæq; essent acta tantū indicaret, sed adiecit inuidiam, rem uerbis exasperauit, accesserūt probationes, peroratio incendit, & plenos iræ reliquit. Expestat naturaliter iudex, quid narretur à nobis, si nihil exponimus illa esse, quæ aduersarius dixit, & talia qualia dixit, credat necesse est. Quid ergo eadē exponemus? Si de qualitate agatur, cuius tū demū quæstio est, cū de re constat eadem, sed nō eodem modo, alias causas, aliam atq; aliā rationē dabo. Verbis eleuare quædā licebit, luxuria hilaritatis, auaritia parsimonie, negligentia simplicitatis nomine lenietur. Vultu deniq; uoce, habitu, uel fauoris aliquid, uel miserationis merebor. Solet nonnunquam mouere lachrymas ipsa confessio. Atq; ego libenter interrogē, sint illa defensuri, quæ non narrauerint, nec ne? Nam si nec defenderint, nec narrauerint, tota causa prodeitur. At si defensuri sunt, proponere certe plerunq; id, quod confirmaturi sumus, oportet. Cur ergo non exponamus, quod & dilui potest? Ut hoc contingat, utiq; indicandū. Aut quid inter probationem, et narrationem interest, nisi quod narratio est probationis continua propositio,

positio, rursus probatio narrationi congruens confirmatio? Videamus ergo, nūc expositio hæc longior demū esse debeat, & paulo uerbosior præparatione, & quibusdā argumētis (argumētis dico, non argumētatione, cui tamē plurimū cōfert frequēs affirmatio) effecturos nos quod dicimus, non posse uim rerū ostendi prima expositione, expectet, & opiniones suas differat, & bene speret. Denique utiq; narrandū est, quicquid aliter quā aduersarius exposuit, narrari potest, aut eo etiā proemia sunt in his causis superuacua, quæ quid magis agūt, quā ut cognitioni rerū accommodatiore iudicē faciant? Atqui constat nusq; eorū maiore usum, q̄ ubi animus iudicū ab aliqua cōtra nos infixa opinione flectendus est. Cōiecturales autem cause in quibus de facto queritur, nō ita sæpe rei, de qua iudicium est, quā corū, per quæ res colligēda est, expositionē habent. Quæ cum accusator suspiciose narret, reū leuare suspicionē debeat, aliter ab hoc atq; illo ad iudicē perferri oportet. At enim quædam argumenta turba ualēt, diducta leuiora sunt. Id quidē non eō pertinet, ut queratur an narrandū, sed quomodo narrandū sit. Nam et congerere plura expositione, quis prohibet, si id utile est cause? & promittere, sed & diuidere narrationē, & probationes subiungere partibus, atq; ita transire ad sequentia. Nam ne ijs quidem accedo, qui semper eo putant ordine, quo quid actum sit, esse narrandum, sed eo modo quo expediū. Quod fieri pluribus figuris licet. Nam et aliquando excidisse simulamus, cum quod utiliore loco reducimus, & interim nos reducturos reliquum ordinem testamur, quia sic futura sit causa lucidior, interim re exposita, subiungimus causas, quæ antecesserunt. Nec enim est una lex defensionis, certum quæ est præscriptum, pro re, pro tempore intuennda quæ prosint, atq; ut erit uulnus, ita uel curandum proximus, uel si curatio differri potest, interim deligandum. Nec dixerim sæpius narrare nefas, quod Cicero pro Cluentio fecit, est q; non concessum modo, sed aliquando etiam necessariū, ut in causis repetundarum, omnibusq; quæ similes non sunt. Amentis est enim, superstitiōne præceptorum con-

Tra rationem cause trahi. Narrationē ideo ante probationes pone-
 re institutū, ne iudex qua de re querat, ignoret. Cur igitur si sin-
 gula probanda aut refellenda erunt, non singula etiam narrentur?
 Me certe, quantacūq; nostris experimentis habenda est fides, fe-
 cisse hoc in foro, quoties ipsa desiderabat utilitas, probantibus &
 eruditis, & ijs qui iudicabant, scio, & (quod non arroganter dixe-
 rim, quia sunt plurimi, quibuscū egi, qui me refellere possint, si mē-
 tiar) serē ponendæ à me cause officium exigebatur. Neq; ideo ta-
 men non sepius facere oportebit, ut rerum ordinem sequamur.
 Quædam uero etiam turpiter conuertuntur, ut si peperisse narres,
 deinde concepisse, apertum testamētum, deinde signatum. In qui-
 bus, si id quod posterius est, dixeris, de priore tacere optimum est.
 Sunt quædam et falsæ expositiones, quarum in foro duplex genus
 est, alterū qđ instrumentis adiuuatur, ut P. Clodius fiducia testiū,
 qua nocte incestū Romæ commiserat, Interamne se fuisse dicebat:
 alterum, quod est tuendum dicentis ingenio. Id interim ad solam
 uerecundiam pertinet, unde etiam mihi uidetur, dici color, interim
 ad questionem. Sed utrumcūq; erit, prima sit curarum, ut id quod
 fingimus, fieri possit, deinde ut & personæ, & loco, & tempori cō-
 gruat, & credibilem rationem, & ordinem habeat, sic continget
 etiam ueræ alicui rei cohæreat, aut argumento, quod sit in causa
 confirmetur. Nam quæ tota extra rem petita sunt, mentiendi licen-
 tiam produunt. Curandum præcipue (quod fingentibus frequen-
 ter accidit) ne qua inter se pugnent. Quædam enim partibus blan-
 diuntur, sed in summam non consentiunt. Præterea ne ijs, quæ ue-
 ra esse constabit aduersa sint. In schola etiam, ne color extra thema-
 ta queratur. Vtrobq; autē orator meminisse debet actione tota
 quid finxerit, quoniā solēt excidere, quæ falsa sunt, uerūq; est illud,
 quod uulgo dicitur, mendacē memorē esse oportere. Sciamus autē, si
 de nostro facto queratur, unum nobis aliquod esse dicendum, si de
 alieno, mittere in plures suspiciones licere. Est tamē quibusdā schola-
 sticis controuersis, in quibus ponitur aliquem non respondere
 ad quæ

ad quæ interrogatur, libertas omnia enumerandi, quæ respondere potuissent. Fingenda uero meminerimus ea, quæ non cadent in testem. Sunt autem quæ nostro ducuntur animo, cuius ipsi tantum cōscij sumus. Item quod à defunctis, nec enim hoc est qui neget. Itēq; ab eo cui idem expediet, is enim non negabit. Ab aduersario quoq; quia non est habiturus in negando fidem. Somniorū & superstitionum colores, ipsa iam facilitate autoritate perdidērūt. Non est autē satis, in narratione uti coloribus, nisi per totā actionē cōsentiant, cum præsertim quorundā probatio sola sit in asseueratione & perseverantia, ut ille parasitus, qui ter abdicatū à diuīte iuuenē & absolutum, tanquam suū filium asserit, habebit quidem colorem, quo dicat, & paupertate sibi causam exponendi fuisse, & ideo à se parasiti personā esse susceptā, quia in illa domo filium haberet, & ideo illum innocentē ter abdicatū, quia filius abdicantis non esset, nisi tamen omnibus uerbis & amorē patriū, atq; hunc quidē ardentissimū ostenderit, & odiū diuītis, et metū pro iuuenē, quē periculose mansurum in illa domo, in qua tam inuisus sit, sciat, suspitione subiecti petitoris non carebit. Euenit aliquādo in scholasticis controuersis, quod in foro an possit accidere, dubito, ut eodem colore pars utraq; utatur, deinde eum pro se quisq; defendat, ut in illa controuersia, Vxor marito dixit, appellatā se de stupro à priuigno, & sibi constitutum tēpus, & locum, eadem contrā filius detulit de nouerca, edito tantū alio tēpore, ac loco, quia pater in eo, quæ uxor prædixerat, filiū inuenit, in eo quæ filius uxore, illam repudiauit, qua tacente filium abdicat. Nihil dici potest pro iuuenē, quod nō idem sit pro nouerca. Ponentur tamen omnia cōmunia, deinde ex personarum comparatione, & iudicij ordine, & silentio repudiatæ argumenta ducentur. Ne illud quidem ignorare oportet, quæ dā esse, quæ colorem non recipiant, sed tamē defendēda sint, qualis est ille diues, qui statuam pauperis inimici flagellus cecidit, reus est iniuriarum. Nam factum eius modestū esse nemo dixerit, fortasse ut sit iuū, obtinebit. Quod si pars expositionis pro nobis, pars cōtra nos erit,

miscen-

miscenda sit, an separata narratio, cum ipsa causae conditione deli-
 berandum est. Nam si plura sunt quae nocent, quae profunt obruen-
 tur. Itaque tunc dividere optimū erit, & his, quae partē nostrā adiuua-
 bunt, expositis et confirmatis, aduersus reliqua uti remedijs, de quibus
 supra dictū est. Si plura proderūt, etiā coniungere licebit, ut quae ob-
 stant, in medio uelut auxilijs nostris posita, minus habeāt uirium.
 Quae tamē non erūt nuda ponēda, sed ut nostra aliqua argumen-
 tatione firmemus, & diuersa, cur credibilia nō sint, adiiciamus: quae
 si distinxerimus, uerendū est, ne bona nostra permixtis malis inquit-
 nentur. Illa quoque de narratione praecipitur solēt, nequa ex ea fiat ex-
 cursio, ne auertatur à iudice sermo, ne alienae personae uocē demus,
 ne arguemur, adiiciunt quidā etiā, ne utamur affectibus, quorū
 pleraque frequētissime custodiēda, imō nunquā nisi ratio coegerit, mu-
 tanda, ut sit expositio perspicua & breuis. Nihil quidē tam raro po-
 terit habere rationē, quā excursio, nec unquā debebit esse nisi breuis, &
 talis ut uideamur affecti, uelut recto uimere depulsi, qua-
 lis est Ciceronis circa nuptias Sostiae: O mulieris scelus incredibi-
 le, & praeter hanc unā in omni uita inauditū. O libidine infrena-
 tam, & indomitā, o audaciā singularem, nō timuisse, si minus uim-
 deorū, hominūque famā, at illā ipsam noctē, facesque illas nuptiales,
 nō limē cubiculi, nō cubile filiae, nō parietes, denique ipsos superiorū
 testes nuptiarū! Sermo uersus à iudice, & breuius indicat interim,
 & coarguit magis interim, qua de re idem, quod de procemio di-
 xerā, sentio. Sicut de prosopopoeia quoque, qua tamē nō Seruius mo-
 do Sulpius utitur pro Aufidia, Somno ne te languidū, an graui le-
 thargo putē pressum: sed M. quoque Tullius circa nauarchos: Nā ea
 quoque rei expositio est, ut ad eas tantū dabis, & reliqua. Quid pro
 Cluentio, Sthaleri, Bulbique colloquiū, nōne ad credulitatē plurimū
 & fidē cōfert? Quae ne fecisse sine obseruatiōe quadā uideatur (quae
 hoc in illo credibile nō est) in partitionibus praecipitur, ut habeat nar-
 ratio suauitatē, admirationes, expectationes, exitus inopinatos, col-
 loquia personarū, omnes affectus. Argumentabimur in narratione

(ut dixi) nunq̄, argumentū ponemus aliquādo. Quod facit pro Ligario Cicero, cum dicit, sic eum prouinciae praefuisse, ut illi pacem esse expediret. Inferemus expositioni & breuē, cū res poscet, defensionem & rationē factorū. Nec enim narrandū est tanq̄ testi, sed tanq̄ patrono. Rei ordo per se talis est: Q. Ligarius legatus in Africam cū C. Cōsidio profectus est. Quid ergo M. Tullius? Q. enim inquit Ligarius, cū esset adhuc nulla belli suspicio, legatus in Africam cū C. Cōsidio profectus est. Alibi: Non modo ullū ad bellum, sed ne ad minimā quidē suspicionē belli. Et cū esset indicanti satis, Q. Ligarius nullo se implicari negotio passus est, adiecit: Dozum spectās, ad suos redire cupiēs: ita quod exponebat, & ratione fecit credibile, & affectus quoq; impleuit. Quo magis miror eos, qui non putāt utendū in narratione affectibus: qui si hoc dicūt, non diu, nec cum in epilogo, mecū sentiūt. Sūt enim effugiendae morae. Cæterū cur ego iudicē nolim, cū eū doceo, etiā mouere? Cur quod in summa parte sum actionis petiturus, nō in primo statim rerū in gressu (si fieri potest) cōsequar? Cū praesertim etiā improbationibus faciliore sim animo eius abusus occupato, uel ira, uel miseratione. An nō M. Tullius circa uerba ciuis Romani, oēs breuissime mouet affectus: nō solū cōditione ipsius, loco iniuriæ, genere uerberū, sed animi quoq; cōmendatione. Summū enim uirū ostēdit, qui cum uirgis cæderetur, nō ingemuerit, nō rogauerit, sed tātū ciuē se Romanū esse cum inuidia cædetis, & fiducia iuris clamauerit. Quid Philodami casum? nōne cū per totā expositionē incēdit inuidia, tā in supplicio ipso lachrymis impleuit, cū fleites nō tā narraret, q̄ ostēderet, patrē de morte filij, filiū de patri? Quid ulli epilogi possunt magis habere miserabiles? Serū est enim aduocare his rebus affectū in peroratione, quas securus narrauerit. Assueuit illis iudex, iamq; eas sine motu mētis accipit, quibus cōmotus nouus nō est, & difficile est nobis mutare habitu animi semel cōstitutū. Ego uero (neque enim dissimulabo iudicium meum, q̄q̄ id quod sum dicturus, exemplis magis q̄ praeceptis ullis cōmetur) narrationē si ullā parte ora-

Nonis, omni qua potest gratia & Venere exornandā puto. Sed plu-
 rimum refert, quæ sit natura eius rei, quæ exponimus. In prauis er-
 go (quales sunt ferè priuatæ) sit ille pressus, & uelut applicuus rei
 cultus, in uerbis summa diligentia, quæ in locis impetu feruntur, et
 circūiectæ orationis copia latet, hic impressa, & (ut uult Zeno) sen-
 su tincta esse debent, cōpositio dissimulata quidē, sed tamē giucū-
 diffima, figuræ nō illæ poëtica, & cōtra rationē loquēdi autorita-
 te ueterū receptæ, nā debet esse q̄purissimus sermo, sed quæ uarie-
 tate tēdiū effugiāt, & mutationibus animū leuet, ne in eundē ca-
 sum, similē positionē, pares elocutionum tractus incidamus. Caret
 enim ceterū lenocinijs expositio, et nisi cōmēdetur hac uenustate,
 iaceat necesse est. Nec in ulla parte intētior est iudex, eōq; nihil re-
 ste dictū perit. Præterea nescio quomodo etiā facilius credū, quæ
 audiēdi uicūda sunt, & uoluptate ad fidē ducuntur: ubi uero maior
 res erit, & atrocia inuidiose, et tristia miserabiliter dicere decebit.
 Nō ut cōsumatur affectus, sed ut tantū uelut primis lineis designē-
 tur, ut planē qualis futura sit imago rei, statim appareat. Ne sentē-
 tia quidē, uelut fatigatū intētiōne stomachū iudicis reficere dissua-
 serim, maxime quidē breui interiectione, qualis est illa: Fecerūt ser-
 ui Milonis, quod suos quisq; seruos in re tali facere uoluisset. Inte-
 rim paulo liberiore, qualis est illa: Nubū genero socrus, nullis auspi-
 cibus, nullis autoribus, funestis ominibus omniū. Quod cū sit factū
 ijs quoq; tēporibus, quibus omnis ad utilitatē potius, quàm ostētatio-
 nem componebatur oratio, & erant adhuc sæuiora iudicia, quanto
 nunc faciendum magis, cum in ipsa capnis, aut fortunarū pericu-
 la irrupit uoluptas? Cui hominū desiderio quantū dari debeat, alio
 loco dicam. Interim aliquid indulgendum esse confiteor. Multū cō-
 fert adiecta ueris, credibilis rarū imago, quæ uelut in rem præsen-
 tem perducere audiētes uidetur, qualis est illa M. Celi in Anto-
 nium descriptio. Nāq; ipsum offendūt temulēto sopore profligatū,
 totis præcordijs stertentē, ructuosos spūs geminare, præclaraq; cō-
 tubernalis ab omnibus spondis transversas incubare, & reliquas

circumiacere passim, quæ tamē exanimatæ terrore, hostiū aduentū percepto, excitare Antoniū conabantur, nomē inelamabāt, frustra ceruicibus tollebat, blādus alia ad aurē inuocabat, uehementius etiā nonnulla feriebat: quarū cū omniū uocē, tactūq; noscicaret, proximæ cuiusq; collū amplexu petebat, nec dormire excitatus, nec uigilare ebrius poterat, sed semisomno sopore inter manus centurionū, cōcū binarūq; iactabatur. Nihil his nec credibilis fingi, ne uehementius exprobari, nec manifestius ostendi potest. Ne id quidē præteribo, quantā afferat fidē expositioni narrātis autoritas, quā mereri debemus ante oīa quidē uita, sed & ipso genere narrationis. Quod quo fuerit grauius, sanctius, hoc plus habeat necesse est in affirmando quoq; ponderis. Effugiēda ergo in hac præcipue parte omnis calliditatis suspicio (neq; enim se usq; custodit magis iudex) nihil uideatur fictū, nihil sollicitū, oīa potius à causa, q̄ ab oratore profecta credantur. Sed hoc pati nō possumus, & perire artē putamus nisi appareat, cū desinat ars esse si apparet. Pēdemus ex laude, atq; hanc laboris nostri ducimus summā: in a quæ circūstantibus ostētare uolumus, iudicibus prodimus. Est quædā et repetita narratio, quæ ἐπιεικῆς dicitur, sanè res declamatoria magis q̄ forensis. Ideo autē reperta, ut quia narratio breuis debet eē, fusius et ornatius res posset exponi, quod fit, uel inuidiæ gratia, uel miserationis. Id raro faciendum iudico, ne sic unq; ut totus ordo repetatur, licet enim per partes idem cōsequi. Cæterū qui uti ἐπιεικῆς uolet, narrationis rem loco stringat, & contentus indicare quid factū sit, quo sit modo factū, plenius se loco suo expositurū esse promūtat. Inkiū narrationis quidā utiq; faciendū à persona putāt, eāq; si nostra sit, ornandam, si aliena, infamandā statim, hoc sanè frequentissimū est, quia personæ sunt inter quas litigatur. Sed hæc quoq; interim cū suis accidētibus ponēdæ, cū id profuturū est, ut A. Cluētius habitus fuit pater huiusce iudices, homo non solum municipij Larinatis, ex quo erat, sed regionis illius, & uicinitatis, uirtute, æstimatione, nobilitate facile princeps. Interim sine his, ut Q. Ligarius cū esset. Freque
ter ue-

ter uero & à re, sicut pro Tullio, Cicero: Fundū habet in agro Turino M. Tullius paternū. Demosthenes pro Ctesiphōte, τὸ ἄκων τὸν οὐσαύτως πολεῖμα. De fine narrationis cū his comētio est, qui per duci expositionē uolūt eo unde quæstio oriūtur. His rebus ita gestis, P. Dolobella prætor interdixit, ut est consuetudo, de uis hominibus armatis sine ulla exceptione, tantū ut unde deiecisset, restitueret, deinde restituisse dixit, s̄p̄s̄io facta est, de hac s̄p̄s̄ione uobis iudicandum est. Id à petitore semper fieri potest, à defensore non semper.

De egressione

Caput III.

Ordine ipso narrationem sequitur cōfirmatio. Probanda sunt enim quæ propter hoc exposuimus. Sed priuſq̄ ingrediar hanc partē, pauca mihi de quorundū opinione dicēda sunt. Plerisq̄ moris est, prolato rerū ordine, protinus uiq̄ in aliquē locū atq̄ plausiblem locum quammaxime possint fauorabiliter excurrere. Quod quidem natū ab ostētatione declamatoria, iam in forū uenit, postq̄ agere causas nō ad utilitatē inigatorū, sed ad patronorū iactationem, reperitū est, ne si pressæ illi (qualis sepius desideratur) narrationis gracilitati, cōiuncta argumentorū pugnacitas fuerit, dilatis diutius dicēdi uoluptatibus, oratio refrigescat. In quo unum illud est, quod sine discrimine causarū atq̄ utilitatis, hoc (tanquam semper expediat, aut etiā necesse sit) faciūt, eo quod desumptas ex his partibus quarū alius erat locus, sententias in hanc congerūt, ut plura aut iterū dicēda sint, aut quia alieno loco dicta sunt, dici suo non possint. Ego autē confiteor hoc expatiādi genus, nō modo narrationi quidē, sed etiā quæstionibus, uel uniuersis, uel interim singulis opportune posse subiūgi, cū res postulat, aut certe permittit, atq̄ eo uel maxime illustrari, ornariq̄ orationē, sed si coheret, et sequitur, non si per uim conatur, & quæ natura iuncta erat, distrahū. Nihil enim tam est consequēs, quā narrationi probatio, nisi excursus ille, uel quasi finis narrationis, uel quasi inītiū probationis est. Erūt ergo illi nōnunquā locus, ut si expositio circa finē atrox fuerit, prosequamur eam uelut s̄pirū, erumpente protinus indignatione.

Quod tamē nā fieri oportebit, si res dubitationē nō habebit, alioquā prius est, quod obijcias uerū efficere, q̄ magnū, q̄ criminū inuidia pro reo est priusq̄ probatur. Difficillima est enim grauissimi cuiusque sceleris fides. Idem fieri nō inutiliter potest, uti si merita in aduersariū aliqua exposueris, in ingrātū inueharis, aut si uarietatem criminū narratione demonstraueris, quantū ab ea periculū intente tur, ostēdas. Verū hęc breuiter oīa. Iudex enim ordīne audire festinat ad probationē, q̄ primū certus esse sententię cupit. Præterea cauendū est, ne ipsa expositio uanescat, auersis in aliud animis, & inani mora fatigatis. Sed ut nō est semper necessaria post narrationem illa procuratio, nā frequēter utilis ante quæstionē præparatio. Vtiq; si prima specie minus erit fauorabilis, si legē asperā tuebimur, aut pœnarias actiones inferemus. Est hic locus uelut sequētis exordij, ad cōciliandū probationibus nostris iudicē, mitigandū, concinandum. Quod liberius hic, & uehementius fieri potest, quia iudici causa iam nota est. His igitur uelut fomētis, si quid erit asperum, præmolliemus, quo facilius aures iudicū, quæ post dicturi erimus, admittant, ne ius nostrum oderint. Nihil enim facile persuadetur inuicis. Quo loco tamen iudicis quoq; natura noscēda est, iuri magis, an æquo sit appositus. Proinde enim magis aut minus hoc erit necessariū. Cæterū res eadem, & post quæstionē perorationis uice fungitur. Hanc partē *πομπή* uocāt Græci, Latini egressum, uel egressionē. Sed hęc sunt plures, ut dixi, quæ per totam causam uarios habēt excursus, ut laus hominū locorūq; ut descriptio regionum, expositio quarundā rerū nō solū gestarū, sed etiā fabulosarū. Quo ex genere est in orationibus contra Verrem cōposita, Sicilię laus, Proserpinę raptus, pro C. Cornelio popularis illa uirtutum Gn. Pompeij cōmemoratio. In quā ille diuinus orator, uelut nomine ipso ducis cursus dicēdi teneretur, abrupto, quē inchoauerat, sermo ne diuertit. Ac tamē *πομπή* est (ut mea quidem fert opinio) alienę rei, sed ad utilitatē causę pertinetis, extra ordinē excurrens tractatio. Quapropter nō uideo, cur hęc ei potissimum locum assignent,

Genit, qui rerū ordinē sequitur, nō magis q̄ illud, cur hoc nomen ita demū propriū putēt, si aliquid in digressu sit exponendum, cum tot modis a recto uinere declinet oratio. Nam quicquid dicitur, præter illas quinque (quas fecimus) partes, egressio est, indignatio, miseria, ratio, inuidia, conuictio, excusatio, cōciliatio, maledictorū refutatio, similia ijs, quæ non sunt in quæstione, omnis amplificatio, minutio, omne affectus genus, atq; ea maxime iucundā et ornata faciūt orationem, de luxuria, de auaritia, de religione, de officijs, quæ cū sint argumentis subiecta similiarum rerum, quia coherent, egredi non uidentur. Sed plurima sunt, quæ rebus nihil secum coherentibus inseruntur, quibus iudex reficitur, admonetur, placatur, rogatur, laudatur. Innumerabilia sunt hæc, quorū alia sicut præparata afferimus, quædam ex occasione, uel ex necessitate dicimus, si quid nobis agentibus noui accidit, interpellatio, interuētus alicuius, tumultus. Unde Cicero quoq; in proœmio cum diceret pro Milone, digredi fuit necesse, ut ipsa oratiuncula, qua usus est, patet. Poterit aut paulo longius exire, qui præparat aliquid ante quæstionem, & qui finitæ probationi uelut commendationem adiicit, at qui ex media erumpit, cito ad id redire debet, unde diuertit.

De propositione Caput III.

Sunt qui narrationi propositionē subiungāt, tanq̄ partē iudicialis materiæ, cui opinioni respondimus. Mihi aut propositio uideatur omnis confirmationis inuicium, quod nō modo in ostendēda quæstione principali, sed nonnunq̄ etiam in singulis argumētis proponi solet, maximeq; in ijs, quæ ἐπιχειρηματικὰ uocantur. Sed nunc de priore loquimur. Ea non semper uti necesse est. Aliquādo enim sine propositione quoq; satis manifestū est, quod in quæstione uersetur, utiq; si narratio ibi finem habet, ubi inuicium quæstio, adeo ut aliquādo subiungatur expositioni, quæ solet in argumentis esse summa collectio. Hæc sicut exposui, ita gesta sunt iudices, insidiator superatus est, ui uicta uis, uel potius oppressa uirtute audacia est. Sed nonnunquam ualde utilis est, præcipue ubi res defendi non potest,

& de iure quæritur, ut pro eo, qui pecuniã priuatã de tẽplo sustu-
 lit, sacrilegij agitur. De sacrilegio cognoscẽs, ut iudex intelligat,
 id unũ esse officij sui quæreret, an id quod obijcitur, sacrilegium sit.
 Item in causis obscuris ac multiplicibus. Nec semper propter hoc so-
 lum, ut sit causa lucidior, sed aliquãdo etiam ut magis moueat. Mo-
 uet aut si protinus subtexatur aliqua, quæ profint. Lex aperte scri-
 pta est, ut peregrinus, qui murũ ascenderit, morte mulctetur. Pere-
 grinum te esse certũ est, quin ascenderis murũ non quæritur, quid
 superest, nisi ut te puniri oporteat. Hæc enim propositio confessio-
 nem aduersarij premittit, & quodãmodo iudicandi morã tollit, nec in-
 dicat quæstionẽ, sed adiuuat. Sunt aut propositiões, & simplices,
 & duplices, uel multiplices. Quod accidit nõ uno modo: nõ & plu-
 ra crimina iunguntur, ut cũ Socrates accusatus est, quod corruppe-
 ret iuuentutẽ & nouas superstitiones introduceret, & singula ex
 pluribus colliguntur, ut cum legatio male gesta obijcitur Aeschini,
 quod mentitus sit, quod nihil ex mädatis fecerit, quod moratus sit,
 quod munera acceperit. Recusatio quoq; plures interim propositio-
 nes habet, ut cõtra petitionẽ pecuniæ: Male petis, procuratori enim
 tibi esse nõ licuit, sed nec illi, cuius nomine inigas, habere procura-
 torem, sed neq; es hæres eius, à quo accepisse mutuũ dicor, nec ipse
 debui. Multiplicari hæc in quantumlibet possunt, sed rem ostendisse
 satis est. Hæc si ponantur singulis subiectis probationibus, plures erunt
 propositiões: si coniungantur, in partitionẽ cadunt. Est & nuda pro-
 positio, qualis ferẽ in cõiecturalibus, cædis ago, furtũ obijcio. Est ra-
 tione subiecta, ut maiestatem minuũ C. Cornelius, nam codicẽ tribu-
 nus plebis ipse pro cõcione legit. Præter hoc utimur propositiõe,
 aut nostra, ut adulteriũ obijcio: aut aduersarij, ut adulterij mecum
 agitur: aut cõmuni, ut inter me & aduersariũ quæstio est, uter sit
 intestato propior. Nonnunquam diuersas quoq; coniungimus. Ego
 hoc dico, aduersarius hoc. Habet interim uim propositiõis, etiam si
 per se nõ est propositio, ut cũ exposito rerũ ordine, subiicimus: De
 his cognoscitur, ut sit hæc commonitio iudicis, quo se ad quæstionem
 acri

acrius intendat, & uelut quodā iactu excitatus sine esse narratio-
nis, & inuicū probationis intelligat, & nobis confirmationē ingre-
dientibus, ipse quodāmodo nouum audiendi sumat exordium.

De partitione

Caput V.

Partitio est nostrarū, aut aduersarij propositionum, aut utra-
runq; ordine collata enumeratio. Hac quidē utendum semper
putant, quod & ea fiat causa lucidior, & iudex intentior ac da-
cilior, si scierit & de quo dicimus, & de quo dicturi postea sumus.
Rursus quidā periculosum id oratori arbuturatur duabus ex causis,
quod nonnunquā excidere soleant quæ promissimus: et si qua in par-
titiendo præterierimus, occurrere. Quod quidē nemini accidit, nisi
qui plane, uel nullo fuerit ingenio, uel ad agendum nihil cogitatis,
præmeditatisq; detulerit. Alioqui quæ tam manifesta & lucida est
ratio, quàm rectæ partitionis? Sequitur enim naturā ducem, adeo
ut id memoriæ maximū sit auxiliū, uia dicendi nō decedere. Quæ
propter ne illos quidē probauerim, qui partitionē uetant ultra tres
propositiones extendere. Quæ sine dubio, si nimium sit multiplex,
fugiet memoriā iudicis, & turbabit intentionē. Hoc tamē numero
uelut lege nō est alliganda, cū possit causa plures desiderare. Alia
sunt magis, propter quæ partitione nō semper est utendū. Primū,
quia pleraq; gratiora sunt, si inuēta subito, nec domo allata, sed in-
ter dicendū e re ipsa nata uideātur, unde illa nō iniucunda schema-
ta: Penē excidit mihi, & fugerat me, & recte admones. Propositis
enim probationibus, omnis in reliquū gratia nouitatis præcipitur.
Interim uero etiā fallendus est iudex, & uarijs artibus subeundus,
ut aliud agi, quàm quod nos petimus, putet. Nam est nonnunquam
dura propositio, quam iudex si prouidet, non aliter præformidat,
quàm qui ferrū medici, antequā curetur, aspexit. At si re non antè
proposita securū, ac nulla denuntiatione in se conuersum intrarit
oratio, efficiet quod promittenti nō crederetur. Interim refugien-
da non modo distinctio quæstionū est, sed omnino tractatio, affe-
ctibus perturbādas, et ab intentione auferēdas audiōr. Non enim

solum oratoris est docere, sed plus eloquētia circa mouendū ualet. Cui rei cōtraria est maxime tenuis illa, & scrupulose in partes se clae diuisionis diligētia, eo tēpore, quo cognoscēdi iudiciū conamur auferre. Quid quod interim, quæ per se leuia sunt, & infirma, turba ualet? Ideoq; congerēda sunt potius, & uelut eruptione pugnantium, quod tamen rarū esse debet, & ex necessitate demū, cū ipsū hoc, quod dissimili ratione est, coegerit ratio. Præter hæc in omni partitione est utiq; aliquid potentissimū, quod cū audiuit iudex, cætera tanquā superuacua grauari solet. Itaq; si plura uel obijcienda sunt, uel diluēda, & uilis, & iucūda partitio est, ut quid quaq; de re dicturi sumus, ordine appareat. At si unū crimen uarie defendemus, superuacua, ut si ita partiamur. Dicam nō talē esse hunc, quē zueor, ut in eo credibile uideri possit homicidiū, dicā occidendi causam huic nō fuisse, dicā hunc eo tēpore, quo homo occisus est, trans mare fuisse. Omnia quæ antequā id quod ultimū est, exequaris, inania uideri necesse est. Festinat enim iudex ad id quod potentissimū est, & uelut obligatū promisso patronū, si est patientior, tacitū appellat, si uel occupatus, uel in aliqua potestate, uel etiam si moribus incōpositus, cū conuicio efflagitat. Itaq; nō defuerunt qui Cicero- nis illam pro Cluentio partitionē improbarent, quæ se dicturū esse promisit; Primū neminē maioribus criminibus grauioribus testibus in iudiciū uocatū quā Opianicū, deinde præiudicia esse facta ab ipsiſ iudicibus, a quibus damnatus sit. Postremo iudiciū pecunia tentatū non à Cluentio, sed contra Cluentiū. Quia si probari posset, quod est tertium, nihil necesse fuerit dicere priora. Rursus ne mo erit tam aut iniustus, aut stultus, quin eum fateatur optime pro Muræna esse paritū. Intelligo iudices tres totius accusationis partes fuisse, & earū unam in reprehensione unæ, alterā in contentione dignitatis, tertiam in criminibus ambītus esse uersatā. Nam sic & ostēdit lucidissime causam, & nihil fecit altero superuacuum. De illo quoq; genere defensionis pleriq; dubitant: Si occidi, recte feci, sed nō occidi: quod enim prius pertinere, si sequens firmum sit hæc inuicem

Inuicem obſtare, & utroq; utriusq; in neutro haberi fidem. Quod ſanè in parte uerū eſt, & illo ſequenti (ſi modo indubiabile ſit) ſolo utendum: at ſi quid in eo quod eſt fortius, timebimus, utraq; probatione nitemur. Alius enim alio moueri ſolet, & qui factum putauit, iuſtum credere poteſt, qui tanq̄ iuſto non mouebitur, factū fortasſe nō credet. Vt certa manus uno telo poſſet eſſe coniecta, incertæ plura ſpargēda ſunt, ut ſit et fortunæ locus. Egrege uero Cicero pro Milone, inſidiatorem primo Clodium oſtendit, tum addū ex abundanti, etiam ſi id non fuiſſet, talem tamen ciuem cum ſumma uirtute interfectoris & gloria necari potuiſſe. Nec illum tamen ordinem, de quo prius dixi, damnauerim, quia quædam, & ſi ipſa ſunt dura, in id tamen ualent, ut ea molliant, quæ ſequuntur. Nec omnino ſine ratione eſt id, quod uulgo dicitur, iniquum petendum ut æquum feras. Quod tamen nemo ſic accipiat, ut omnia credat audenda. Recte enim Græci præcipiunt, non tentanda quæ effici omnino non poſſunt. Sed quoties hac, de qua loquor, duplici defenſione utemur, id laborandū eſt, ut in illam partem ſequentem fides ex priore ducatur. Poteſt enim uideri, qui toto etiam confeſſurus ſua, mentiēdi cauſam in negādo non habere, & illud utiq; faciendum eſt, ut quoties ſuſpicabimur à iudice aliam probationem deſiderari, quàm de quo loquimur, promittamus nos plenè, & ſtatim de eo ſatis eſſe facturos, præcipueq; ſi de pudore agitur. Frequenter autem accidit, ut cauſa parū uerecunda, iure tuta ſit, de quo ne inuē iudices audiant, & aduerſi frequētius ſunt admonendi, ſecuturam defenſionem probitatis ac dignitatis, expectent paulū, & agi ordine ſināt. Quæ dū interim nos, & inuitis litigatoribus ſimulandum eſt dicere. Quod Cicero pro Cluentio facit circa iudiciariā legem. Nōnunq̄ quaſi interpellemur ab his, ſubſiſtere. Sæpe aduerſenda ad ipſos oratio. Hortādi ut ſinant nos uti noſtro conſilio. Ita ſurrepetur animo iudicis, & dū ſperat probationē pudoris, aſperioribus illis minus repugnabit. Quæ cum receperit, etiam uerecundæ defenſioni facilior erit. Sic utraq; res inuicem iuuabit, erūq;

eritq; iudex circa ius nostrorū spe modestiæ attentior, circa modestiam iuris probatione procliuior. Sed ut non semper necessaria, ac etiam superuacua partiū est, ita opportune adhibita, plurimū orationi lucis & gratiæ cōfert. Neq; enim id solum efficiū, ut clariora fiant quæ dicuntur, rebus uelut ex turba extractis, & in cōspectu iudicum positis, sed reficit quoq; audientiē certo singularū partiū sine, non aliter quā faciētibus iter, multū detrahūt fatigationis notata in scriptis lapidibus spatia. Nā et exhaustis laboribus nosse mēsurā uoluptati est, et hortatur ad reliqua fortius exequēda, scire quantū super sit. Nihil enim longū uideri necesse est, in quo quid ultimū sit, certū est. Nec immerito multum ex diligētia partiendi tulū laudis Quintus Hortēsius, cuius tamē diuisionē in dignos diductā, non unquam Cicero leuiter eludit. Nam est certus eius modus, & euianda utiq; maxime, cōcisa nimis, et uelut articulosa partiū. Nam et auctoritati plurimū detrahūt minuta illa, nec iam mēbra, sed frustra. Et huius gloriæ cupidi, quo subtilius & copiosius diuississe uideantur, & superuacua assumūt, & quæ natura singularia sunt, secāt, nec ita plura faciūt, q̄ minora. Deinde cū fecerūt mille particulas, in eādē incidūt obscuritatē, cōtra quam partiū inuēta est. Diuisio, & simplex propositio, quoties utiliter adhiberi potest, primū debet esse aperta, atq; lucida. Nam quid sit turpius, q̄ id esse obscurū ipsum, quod in eum solum adhibetur usum, ne sint cætera obscuratum breuis, nec ullo superuacuo onerata uerbo. Non enim quid dicamus, sed de quo dicturi simus, ostēdimus. Obtinendū etiā ne quid in ea desit, ne quid super sit. Superest autē sic ferē, cū aut in species partimur, quod in genera partiri sit satis, aut genere posito subiicitur species, ut, si dicā de uirtute, iustitia, cōmentia, cū iustitia atq; cōmentia uirtutis sint species. Partiū proponū quid sit de quo conueniat, quid de quo ambigatur. In eo quod conueniūt, quid aduersarij fateatur, quid nos. In eo, de quo ambiguntur, quæ dicturi simus, quæ nostræ propositiones, quæ partes diuersæ. Turpissimum uero est, non eodem ordine exequi, quo quicq; proposueris.

M. FABII QVIN-

TILIANI DE INSTITVTIO

ne oratoria liber Quintus.

PROLOGVS.

VERVNT ET CLARI quidam autores, quibus solum uideretur oratoris officium, docere. Namque affectus duplici ratione excludendos putabant. Primum, quia uisum esset omni animi perturbatio, deinde quia iudicem a ueritate depelli misericordia, uel ira, similibusque non

oporteret, et uoluptate audientium petere, cum uincendi gratia tantum diceretur, non modo agenti superuacuum, sed uix etiam uiro dignum arbitrabantur. Plures uero, qui nec ab illis sine dubio partibus rationem orandi submouerunt, hoc tamen proprium atque precipuum crediderunt opus, sua confirmare, et quae ex aduerso proponerentur refutare. Virumcunq; est (nec enim hoc loco meam interpono sententiam) hic erit liber illorum opinione maxime necessarius, quo tota haec sola tractatur, quibus sane et ea, quae de iudicialibus causis iam dicta sunt, seruiunt. Nam neque procerum, nec narrationis est alius usus, quam ut iudicem praeparant: et status nosse, atque ea, de quibus supra scripsimus, intueri superuacuum foret, nisi ad hanc perueniremus. Denique ex quinque, quas iudicialis materiae fecimus, partibus, quaecumque alia potest aliquando necessaria causa non esse, his nulla est, cui probatione opus non sit. Eius praecipua sic optime diuisuri uidemur, ut prius quae in commune ad omnes quaestiones pertinet, ostendamus. Deinde quae in quoque causa genere propria sunt, exequamur.

De pro-

De probationum diuisione.

Caput I.

AC prima quidem illa partitio ab Aristotele tradita, cōsensum ferē omnium meruū, alias esse probationes, quas extra dicendā rationē acciperet orator, alias, quas ex causa traheret ipse, & quo dammodo gigneret. Ideoq; illas *οὐτέχvous*, id est inartificiales, has *ἐτέχvous*, id est artificiales uocauerunt. Ex illo priore genere sunt præiudicia, rumores, tormenta, tabulæ, iusiurandum, testes. In quibus pars maxima contentionum forensium consistit. Sed ut ipsa ca rent arte per se, ita summis eloquentiæ uiribus, & eleuanda sunt plerunque, & refellenda. Quare mihi uidentur magnopere dam nandi, qui totum hoc genus à præceptis remouerunt. Nec tamen in animo est omnia, quæ aut pro his dici, aut contra dici solent, cōplecti. Non enim communes locos tradere destinamus, quod esset operis infirmi, sed uim quandam, atque rationem: Quibus demon stratis, non modo in exequendo suas quisque uires debet adhibere, sed etiam inueniēdo similia, ut quæque conditio lūium poscet. Nec enim de omnibus causis dicere quisquam potest, saltem præteritis, ut taceam de futuris.

De præiudicijs

Caput II.

IAm præiudiciorū uis omnis tribus in generibus uersatur: rebus, quæ aliquādo ex paribus causis sunt iudicatæ, quæ exempla re- etius dicuntur, ut de rescissis patrum testamētis, uel contrā in filios confirmatis: iudicijs ad ipsam causam pertinentibus: unde etiā nomē ductum est, qualia in Opianicum facta dicuntur, & à senatu ad uersus Milonem: aut cū de eadē causa pronuntiatū est, ut in reis de portatis, & assertionē secūda, & de partibus centūuiraliū, quæ in duas hastas diuise sunt. Confirmatur præcipue duobus, autorita te eorū qui pronuntiauerūt, & similitudine rerū, de quibus queritur. Refellitur aut raro per cōtumeliā iudicū, nisi fortē manifesta in ijs culpa erit. Vult enim cognoscentiū quisq; firmam esse alterius sententiā, & ipse pronuntiaturus, exemplū nō libēter, quod in se for tasse recidat, facit. Cōfugiendū ergo est in duobus superioribus, si

res feret ad aliquã dissimilitudinẽ causæ. Vix aut̃ ulla est per oĩa alteri similis. Si id nõ cõtinget, ac eadẽ causa erit, aut actorũ incusanda negligẽta, aut de infirmitate personarũ quarendũ, contra quas erit iudicatũ, aut de gratia, quæ testes corruerũt, aut de inuidia, aut de ignorãtia, aut inueniendũ quid causæ postea accesserit. Quorũ si nihil erit, licet tamen dicere multas iudiciorũ causas, ad inque pronũtiandũ ualere. Ideoq; damnatũ Rutiliũ, absolutos Clodiuũ atq; Catilinã. Rogandi etiam iudices, ut rem potius intueantur ipsam, q̃ iureiurando alieno suũ donent. Aduersus consulta autẽ senatus, & decreta principũ, et magistratuũ, remedium nullũ est, nisi aut inuenta quantulacunq; causæ differentia, aut aliqua uel eorundem, uel eiusdem potestatiũ hominum posterior cõstitutio, quæ sit priori contraria, quæ si deerunt, lis non erit.

De rumore & fama.

Caput III.

F Amam, atq; rumores pars altera consensum ciuitatis, & uelut publicũ testimoniũ uocat, altera sermonẽ sine ullo certo autore dispersum, cui malignitas inuicium dederit, incrementum credulitas, quod nulli non etiam innocentiũsimo posset accidere, fraude inimicorum falsa uulgantium, exempla utrinq; non deerunt.

De tormentis.

Caput III.

Sicut in tormẽtis quoq; qui est locus frequẽtissimus, cum pars altera quæstionẽ, uera fatẽdi necessitatẽ uocet, altera sæpe etiã causam falsa diceði, quod alijs patientia facile mendacium faciat, alijs infirmitas necessariũ, qd attinet plura de his? Plenæ sunt orationes ueterũ, ac nouorũ. Quædã tamẽ in hac parte erũt propria cuiusq; liti. Nã siue de habẽda quæstione agetur, plurimũ intererit quis, et quẽ postulet, aut offerat, et in quẽ, et ex qua causa, siue iam erũt habita, quis ei præfuerũt, q̃s, et quo modo sit tortus, an credibilia dixerũt, an inter se cõstantia, perseuerauerũt in eo quod cõperat, an aliquid dolore mutauerũt, prima parte quæstiõis, an procedete cruciatu, quæ utrinq; tã infinita sunt, q̃ ipsa rerũ uarietas.

De tabulis, & iis quæ contra tabulas. Caput V.

Contra

Contra tabulas quoq; sæpe dictum, sæpe dicendū est, cum eas non solum refelli, sed etiam accusari sciamus esse usitatum. Cum sit autem in his, aut scelus signatorum, aut ignorātia, tutius, ac facilius, id quod secundo loco diximus, tractatur, quod scilicet pauciores rei sunt. Sed hoc ipsum argumēta ex causa trahit, si forte aut incredibile est, id actum esse, quod tabule continent, aut (ut frequentius euenit) alijs probationibus æque inartificialibus soluitur, si aut is, in quem signatum est, aut aliquis signator dicitur abfuisse, uel prius esse defunctus, si tempora non congruunt, si uel antecedentia, uel insequentia tabulis repugnant. Inspectio ipsa etiam sæpe falsum deprehendit.

De iureiurando

Caput VI.

Iurandum in iudicio, aut offerunt suum, aut non recipiunt oblatum, aut ab aduersario exigunt, aut recusant cum ab ipsis exigatur. Offerre suum sine illa conditione, ut uel aduersarius iuret, ferè improbum est. Qui tamen id faciet, aut uita se tuebitur, ut eum non sit credibile peierare, aut ipsa ui religionis. In qua & plus fidei consequetur, si id egerit, ut non cupide ad hoc descendere sed ne hoc quidē recusare uideatur, aut si causa patietur modo litis propter quam deuoturus se ipse non fuerit, aut si præter alia cause instrumenta, adiicit ex abundantia hanc quoq; conscientie fiduciam. Qui non recipiet iniquam conditionē, & à multis contemni iurisperandi metū dicet. Cum & philosophi quidā sint reperti, qui deos habere rerum humanarū curam negaret. Eum uero qui nullo offerente iurare sit paratus, et seipsum uelle de causa sua pronuntiare, & quam id quod offert leue, ac facile credat, ostendere. At is qui defert, alioqui agere modeste uidetur, cum litis aduersariū iudicē faciat, & eum, cuius cognitio est, onere liberet, qui profecto alieno iureiurando stare quā suo mauult, quo difficilior recusatio est, nisi fortè res est ea, quā credibile sit notā ipsi nō esse. Quæ excusatio si deerit, hoc unum relinquetur, ut inuidiā sibi quæri ab aduersario dicat, atque id agi, ut in ea causa, in qua uincere non possit, quæri possit.

possit. Itaq; hominem quidem malum occupaturum hanc conditionem fuisse, se autem probare malle, quæ affirmet, quàm dubiū cuiq; relinquere, an peierarit. Sed nobis adolescentibus seniores in agendo facti præcipere solebant, ne unquam iusiurandum deferremus, sicut nec optio iudicis aduersario est permittenda, nec ex aduocatis partis aduersæ iudex eligendus. Nam si dicere cōtraria turpe aduocato uidetur, certe turpius habendum, facere quod noceat.

De testibus.

Caput VII.

Maximus tamen patronis circa testimonia sudor est. Ea dicuntur, aut per tabulas, aut à præsentibus. Simplicior contra tabulas pugna. Nam & minus uidetur obstinisse pudor inter paucos signatores, & pro diffidentia premitur absentia. Si reprehensionē non capit ipsa persona, infamare signatores licet. Tacita præterea quædam significatio refragatur his omnibus, quòd nemo per tabulas dat testimoniū, nisi sua uoluntate, quo ipso non se esse amicū ei, contra quē dicit, fatetur. Nec tamen proximus cesset orator, quo minus & amicus pro amico, & inimicus contra inimicū possit uerum (si integra sit ei fides) dicere. Sed late locus uterq; tractatur. Cum præsentibus uero in gens dimicatio est, ideoq; uelut duplici contra eos, proq; his acie confligunt, actionū, et interrogationum. In actionibus primū generaliter pro testibus, atq; in testes dici solet. Est hic communis locus, cum pars altera nullam firmiore probationem esse contēdit, quàm quæ sit hominū scientia nixa, altera ad detrahēdam illis fidē omnia, per quæ fieri soleant falsa testimonia, enumerat. Sequens ratio est, cum specialiter quidē, sed tamen multos pariter inuadere patroni solent. Nam & gentiū simul uniuersarum eleuata testimonia ab oratoribus scimus, et tota genera testimoniorum, ut de auditionibus, non enim ipsos esse testes, sed iniuratorum afferre uoces, ut in causis repetundarū, qui se reo numerasse pecunias iurant, lūigatorū non testiū habendos loco. Interim aduersus singulos diriguntur actio. Quod insectationis genus, & permixtum defensionis legimus in orationibus plurimis, & separatim

editum, sicut in Vatiniū testem. Totum igitur excutiamus locū, quando uniuersam institutionē aggressi sumus. Sufficiebāt aliqui libri duo à Domitio Afro in hāc rem cōpositi, quē adoleſcētulus se nō colui, ut nō lecta mihi tantū ea, sed pleraq; ex ipso sint cognita. Is uerissime præcipi primū esse in hac parte officiū oratoris, ut totam causam familiariter norit, quod sine dubio ad omnia pertinet. Id quomodo cōtingat, explicabimus, cum ad destinatum huic partis locum uenerimus. Ea res suggeret materiā interrogationi, & ueluti tela ad manū subministrabit. Eadem docebit, ad quā iudicis animus actione fit præparādus. Debet enim uel fieri, uel detrahi: testibus fides oratione perpetua, quia sic dictis quisq; mouetur, ut est ad credendū, uel non credendū ante formatus. Et quoniā duo genera sunt testiū, aut uoluntariorū, aut eorū, quibus iudex in publicis iudicijs lege denuntiare solet, quorū altero utraq; pars utitur, alterum accusatoribus tantū concessum est, separemus officiū dantis testes, & resellentis. Qui uoluntariū producū, scire quid is dicturus est, potest, ideoq; faciliore uidetur in rogādo habere rationē. Sed hæc quoq; pars acumen, & uigilantiā poscit, prouidendūq; ne timidus, ne incostans, ne imprudēs sit testis. Turbātur enim, & à patroni diuersæ partis inducūtur in laqueū. Sed & plus deprehensi nocēt, q̄ firmi & interriti profuissent. Multū igitur domi ante uersandū, ac uarijs percontationibus, quales haberi ab aduersario possunt, explorandi sunt. Sic fit, ut aut constent sibi, aut si quid titubauerint, opportuna rursus eius, à quo producti sunt, interrogatione, uelut in gradum reponātur. In ijs quoq; adhuc, qui constiterint sibi, uicidæ sunt insidiæ: nam frequenter subijci ab aduersario solēt, & omnia profutura pollicini diuersa respondēt, & auctoritatem habēt nō arguentium illa, sed consentiū. Explorandū igitur quas causas lædē di aduersariū afferant, nec id satis est, inimicos fuisse, sed an desierint, an per hoc ipsum recōciliari uelint, ne corrupti sint, ne poenitentia propositū mutauerint. Quod cū in ijs quoq; qui ea, quæ dē

do magis in ijs, qui se dicturos quæ falsa sunt, pollicentur. Nam & frequentior eorū poenitentia est, & promissum suspectiū, et si per seuerauerint, reprehensione facilior. Eorum uero quibus denuntiat, pars testium est, quæ reum lædere uelit, pars quæ nolit. Id quæ interim scit accusator, interim nescit, fingamus in præsentia scire, in utroq; enim genere summis artibus interrogantiū opus est; nã si habet testem cupidum lædendi, cauere debet hoc ipsum, ne cupiditas eius appareat, nec statim de eo quod in iudicium uenit, rogare, sed aliquo circumu ad id peruenire, ut illi, quod maxime dicere uoluit, uideatur expressum, nec nimium instare interrogationi, ne ad omnia respondendo testis fidem suam minuatur, sed intantum euocare eum, quantum sumere ex uno satis est. At in eo, qui uerum inuitus dicturus est, prima felicitas interroganti est extorquere, quod se noluerit. Hoc non alio modo fieri potest, quam longius interrogatione repetita. Respondet enim quæ nocere causæ non arbitrabitur. Ex pluribus deinde quæ confessus erit, eo perducetur, ut quod dicere non uult, negare non possit; nam ut in oratione sparsa plerunq; colligimus argumenta, quæ per se nihil reum aggrauare uideantur, congregatione deinde eorum factum conuincimus, ita huiusmodi testis multa de anteactis, multa de inscritis, loco, tempore, persona cæteriūq; est interrogandus, ut in aliquod responsum incidat, post quod illi uel fateri quæ uolumus necesse sit, uel ijs quæ ita dixerat, repugnare. Id si non cõtingit, reliquū erit, ut eum nolle dicere manifestū sit, protrahendūq; ut in aliquo, quod uel extra causam sit, deprehendatur. Tenendū etiam diutius, ut omnia, ac plura quæ res desiderat pro reo dicendo, suspectus iudici fiat, quo nõ minus nocerit, q̃ si uera in reum dixisset. At si (quod secundo loco diximus) nesciet actor, quid propositi testis attulerit, paulatim, et ut dicitur, pedetentim, interrogado experietur animū eius, & ad id responsū quod eliciedū erit, per gradus ducet. sed quia nonnūq; sunt hæc quoq; testium artes, ut primo ad uoluntatē respõdeant, quo maiore fide diuersa postea dicant, est accusatoris, suspectū testē dū prodest, dimittere.

Patronorum in parte expeditior, in parte difficilior interrogatio est: Difficilior hoc, quòd raro unquam possunt ante iudiciũ scire, quid testis dicturus sit: Expeditior, quòd cum interrogandus est, sciunt quid dixerit. Itaq; in eo quod incertũ est, cura & inquisitione opus est, quis reum premat, quas & quibus ex causis inimicitias habeat, eaq; in oratione prædicenda, atq; amolienda sunt, siue odio conflatos testes, siue inuidia, siue graua, siue pecunia uideri uolumus. Et si deficietur numero pars diuersa, paucitatẽ: si abundabit, conpirationem: si humiles producet, uilitatẽ: si potentes, gratiam oportebit incessere. Plus tamen proderit causas, propter quas reum lædant, exponere, quæ sunt uariæ, & pro condicione cuiusq; lætis, aut litigatoris. Nam contra illa, quæ supra diximus, simili ratione responderi locis cõmunibus solet, quia & in paucis, atq; humilibus accusator simplicitate gloriari potest, quòd neminem, præter eos quos putarẽ scire, quæstierit, & multos, atq; honestos commendare aliquando est facilius. Verũ interim, & singulos, ut exornare, ita destruere cõtingit, aut recitatis in actione, aut nominatis testibus. Quod ijs tẽporibus quibus testis nõ nisi post finitas actiones rogabatur, & facilius, & frequẽtius fuit. Quid autẽ in quẽq; testium dicendum sit, sumi nisi ab ipsorũ personis non potest. Reliquæ interrogandi sunt partes, qua in re primũ est nosse testem: nam timidus terreri, stultus decipi, iracundus concitari, ambiciosus inflari, longus protrahi potest. Prudens uero, & constans, uel tanquam inimicus, & peruicax dimittendus statim, uel nõ interrogatione, sed breui interlocutione patroni refutandus est, aut aliquo, si cõtinget, urbane dicto refrigerandus: aut si quid in eius uita dici poterit, infamia criminũ destruedus. Probos quosdã, & uerecũdos non asperere incessere profuit, nam sæpe qui aduersus insectantẽ pugnaissent, modestia mĩtigatur. Omnis autẽ interrogatio est, aut in causa, aut extra causam. In causa, sicut accusatori præcipimus, patronus quoque alium, & unde nihil suspecti sit, repetita percontatione priora sequẽtibus applicado, sæpe eo perducit homines, ut ab inuitis quod profit,

Profit, extorqueat. Eius rei, sine dubio, nec disciplina ulla in scho-
 lis, nec exercitatio traditur, & naturali magis acumine, aut usu cō-
 iungit hęc uirtus. Si quod tamen exemplū ad imitationem demon-
 strandum sit, solum est, quod ex dialogis Socraticorum, maximeq;
 Platonis duci potest, in quibus adeo scitæ sunt interrogationes, ut
 cum in plerisq; bene respondeatur, res tamen ad id, quod uolūt effi-
 cere, perueniat. Illud fortuna interim præstat, ut aliquid, quod in-
 ter se parum consentiat, à teste dicatur, interim (quod sæpius eue-
 nit) ut testis testi diuersa dicat. Acuta autem interrogatio ad hoc,
 quod casu fieri solet, etiam ratione perducet. Extra causam quoque
 multa quæ profint interrogari solent, de uita testium aliorum, de sua
 quisq; si turpido, si humilias, si amicitia accusatoris, si inimicitia
 cum reo, in quibus aut dicant aliquid quod profit, aut in mendacio,
 uel cupiditate lædendi deprehendantur. Sed in primis interrogatio
 debet esse circūspecta, quia multa cōtra patronos uenuste testis sæ-
 pe respondet, eiq; præcipue uulgo fauetur, tum uerbis quam maxime
 ex medio sumptis, ut qui rogatur (is autē est sæpius & imperitum)
 intelligat, aut ne intelligere se neget, quod interroganti non leue
 frigus est. Illæ uero pessimæ artes, testem subornatum in subsellia
 aduersarij mittere, ut inde excitatus plus noceat, uel dicendo contra
 reum, cum quo sederit, uel cum adiuuuisse testimonio uidebitur, fa-
 ciendo ex industria multa immodeste atq; intemperanter, per quæ
 non à se tantum dictis detrahat fidem, sed cæteris quoq; qui profue-
 rant, auferat autoritatē, quorum mentionē habui, non ut fieret, sed
 ut uicaretur. Sæpe inter se collidi solent, inde testatio, hinc testes,
 locus utriusq;. Hęc enim pars se iureiurando, illa consensu signan-
 tium tuetur. Sæpe inter testes, & argumenta quæ situm est, inde
 scientiam in testibus & religionē, ingenia esse in argumentis dici-
 tur, hinc testem gratia, metu, pecunia, ira, odio, amicitia, ambitu fie-
 ri, argumenta ex natura duci, in his iudicem sibi, in illis alij crede-
 re. Cōmunia hęc pluribus causis, multumq; iactata sunt, semperq;
 tamen iactabuntur. Aliquando utriusq; sunt testes, sed quæstio se-
 quitur

quuntur ex his, utri meliores iuri. Ex causis, utri magis credibilia dixerint. Ex litigatoribus, utri gratia magis ualuerint. His adijcere si quis uolet ea, quæ diuina testimonia uocantur, ex responsis, oraculis, omnibus, duplicem sciat eorum esse tractatum: generale alterum, in quo inter Stoicos & Epicuri sectam secutos pugna perpetua est, regatur ne prouidentia mundus: speciale alterum, contra partem diuinationis, ut quæq; in questionem cadunt. Aliiter enim oraculorum, aliter haruspicum, augurum, coniectorum, et mathematicorum fides confirmari, aut refelli potest, cum sit rerum earum ratio diuersa. Circa huiusmodi quoque inuenta firmanda, uel destruenda, multum habet operis oratio, si quæ sint uoces per uinum, somnium, dementiam emissa, uel excepta paruulorum iudicia, quod pars altera nihil fingere, altera nihil iudicare, dictura est. Nec tantum præstari hoc genus potest, sed etiam ubi non est, desiderari solet. Pecuniam de disti, quis numerauit ubi? unde? Venenum arguis, ubi emit à quot quantis? per quem dedit? quo consciot? Quæ ferè omnia pro Cluentio Cicero in crimine ueneficij excutit. Hæc de inartificialibus quam breuissime potui.

De probatione artificiali.

Caput VIII.

Pars altera probationum, quæ est tota in arte, costatque rebus ad faciendam fidem appositis, plerumque aut omnino negligitur, aut leuissime attingitur ab iis, qui argumenta uelut horrida & congesta uitates, amcenioribus locis desident, neque aliter, quam qui traduntur à poetis gustu cuiusdam apud Lotophagos graminis, & Sirenum cantu delinuti, uoluptatem saluti prætulisse, dum laudis falsam imaginem persequuntur, ipsa propter quam dicitur, uictoria cedunt. At qui cætera quæ continuo magis orationis tractu decurrunt, in auxilium atque ornamentum argumentorum comparantur, neruisque illis, quibus causa continetur, adijciunt inducti super corporis speciem, ut si forte quid factum ira, uel metu, uel cupiditate dicatur, latius quæ cuiusque affectus natura sit, prosequemur. hisdem laudamus, incusamus, augemus, minuius, describimus, deterremus,

quæ

querimur, consolamur, hortamur. Sed horū esse opera in rebus, aut certis, aut de quibus tanquam certis loquimur, potest. Nec abnuerim esse aliquid in delectatione, multum uero in comouendis affectibus. Sed hæc ipsa plus ualent, cum se didicisse iudex putat, quod consequi nisi argumentatione, aliāq; omni fide rerum nō possumus. Quorum prius q̄ partiar species, indicandū reor, quædam in omni genere probationum communia. Nam nec ulla quæstio est, quæ nō fit, aut in re, aut in persona. Nec esse argumentorū loci possunt, nisi quæ rebus, aut personis accidunt. Eaq; aut per se inspicī solēt, aut ad aliud referri. Nec ulla confirmatio, nisi aut ex antecedentibus, aut ex consequētib; aut ex pugnantibus, & hæc necesse est, aut ex præterito tempore, aut ex coniuncto, aut ex sequenti petere. Nec ulla res probari nisi ex alia potest. Eaq; fit oportet, aut maior, aut par, aut minor. Argumenta uero reperiuntur aut in quæstionibus, quæ etiam separatæ à complexu rerū, personarūq; spectari per se possunt, aut in ipsa causa, cum inueniuntur aliquid in ea, non ex communi ratione ductum, sed eius iudicij de quo cognoscitur, propriū. Probationum præterea omnium, aliæ sunt necessaria, aliæ credibiles, aliæ non repugnantes. Adhuc omnium probationū quadruplex ratio est, ut uel quia aliquid est, aliud non fit, ut quia dies est, nox non est, uel quia est aliquid, & aliud fit, ut quia sol est super terram, dies est: uel quia aliquid non est, aliud fit, ut quia nox non est, dies est, uel quia aliquid non est, nec aliud fit, ut quia non est rationale, nec homo est. His in uniuersum prædictis partes subiiciam.

De signis.

Caput IX.

OMnis igitur probatio artificialis cōstat aut signis, aut argumentis, aut exemplis. Nec ignoro plerisq; uideri signa partē argumentorū, quæ mihi separandi ratio hæc fuit prima, quod sunt penè ex illis inartificialibus. Cruēta. n. uestis, et clamor, et liuor, et talia sunt instrumenta, qualia tabulæ, ymores, testes, nec inueniuntur ab oratore, sed ad eū cū ipsa causa deferuntur. Altera, quod signa sunt

indubitata sint, non sunt argumēta, quia ubi illa sunt, quæstio non est, argumento autē, nisi in re controuersa, locus esse non potest, siue dubia non sunt argumenta, sed ipsa argumentis egent. Diuiduntur autē in has primas duas species, quod eorū alia sunt (ut dixi) quæ necessaria sunt, quæ Græci uocant τεκμήρια, alia non necessaria, quæ σημεῖα. Priora illa sunt, quæ aliter habere se non possunt, quæ mihi uix pertinere ad præcepta artis uidentur. Nam ubi est signum insolubile, ibi ne lis quidē est. Id autē accidit, cum quid aut necesse est, fieri factum uel esse, aut certe omnino non potest fieri, uel esse factū, quo in causis posito, lis non est, nisi facti. Hoc genus per omnia tempora perpendi solet. Nam & conisse eam cum uiro, quæ peperit, quod est præteriti: & fluctus esse, cum magna uis uenti in mare incubuit, quod coniuncti: & eum mori, cuius cor est uulneratum, quod futuri, necesse est. Nec fieri potest, ut ibi messis sit, ubi satium non est, ut quis Romæ sit, cum est Athenis, ut sit ferro uulneratus, qui sine cicatrice est. Sed quæ dā & retrorsus idem ualent, ut uiuere hominem qui spirat, & spirare qui uiuit. Quæ dā in contrarium non recurrunt. Nec enim quia mouetur, qui ingreditur, iccirco ingreditur, qui mouetur. Quare potest & conisse cum uiro quæ non peperit, & non esse uentus in mari, cum esset fluctus, nec utiq; cor eius uulneratū esse, qui perit. Ac similiter satum fuisse potest, ubi non fuisset messis, nec fuisse Romæ, qui non fuit Athenis, nec fuisse ferro uulneratū, qui habet cicatricē. Alia sunt signa non necessaria, quæ σημεῖα Græci uocant, quæ etiam si ad tollendā dubitationem sola non sufficiunt, tamen adiuncta cæteris plurimū ualent. Signū uocant (ut dixi) σημεῖον, quanq̄ id quidam indicium, quiddam uestigium nominauerunt, per quod res intelligitur, ut per sanguinem cædes: At quia sanguis uel ex hostia respersisse uestem potest, uel è naribus profluxisse, non utiq; qui uestem cruentā habuerit, homicidiū fecerit. Sed ut per se non sufficit, ita cæteris adiunctum testimonij loco ducitur, si inimicus, si ante minatus, si eodem loco fuit. Quibus signū cum accessit, efficit ut quæ suspecta erant,

certa uideatur: alioqui sunt quædam signa utriq; parti communia, ut liuores, tumores. Nam uideri possunt, & ueneficij, & crudelitatis, & uulnus in pectore, sua manu, & aliena perisse, dicentibus, in quo est. Hæc perinde firma habentur, atq; extrinsecus adiuuantur. Eorū autē, quæ signa sunt quidē, sed non necessaria, genus Hermaeras putat, non esse uirginē Atalantā, quia cum iuuenibus per syluas uagetur. Quod si receperimus, uereor ne omnia, quæ ex facto ducuntur, signa faciamus: eadem tamen ratione, qua signa, tractantur. Nec mihi uidentur Areopagiæ, cum damnauerūt puerum coturnicum oculos eruentē, aliud indicasse quā id signū esse perniciosissimæ mentis, multiq; malo futuræ, si adoleuisset. Vnde Spuriij Melij, Marciq; Manlij popularitas, signū affectati regni fuit existimatum. Sed uereor ne longe nimium nos ducat hæc uia. Nam si est signum adulteræ, lauare cum uiris, erit et conuiuere cum adolescentibus, deinde etiam familiariter alicuius amicitia uti, aut forasse corpus uulsum, farsitū, incessum, uestē muliebrem dixerit molli, & parum uiri signa, si cui, cum signū id proprie sit, quod ex eo, de quo queritur, natum sub oculis uenit, ut sanguis ex cæde, uā illa ex impudicitia fluere uideantur. Ea quoq; quæ quia plerunq; obseruata sunt, uulgo signa creduntur, ut prognostica.

— Vento rubet aurea phœbe.

Et cornix plena pluuiam uocat improba uoce:

Si causas ex qualitate cæli trahunt, sanè ita appellentur: nam si uento rubet luna, signum uentis est rubor. Et si ut idem poëta colligit, densatus & laxatus aer facit, ut sit inde ille auium concitus, idem sentiemus. Sunt autē etiam signa parua magnorū, ut hæc ipsa cornix. Nam maiora minorū esse nemo miratur.

De argumentis.

Caput X.

Nunc de argumentis. Hoc enim nomine complectimur, omnia quæ Græci ἐπιθυμια, ὑποθυμια, ἀποθυμια, ἄποθυμια uocant, quanquam apud illos aliqua horum nominum differentia, etiam si uis eodem ferè tendit. Nam enthymema (quod nos commentū sanè,

aut

aut commentationē interpretamur, quia aliter non possumus, Græco melius usuri) unum intellectum habet quo omnia mente concepta significat, sed nunc de eo non loquimur, alterum quo sententiā cum ratione, tertium quo certam quandam argumenti conclusionem, uel ex consequentibus, uel ex repugnantibus, quāquam de hoc parum conuenit. Sunt enim qui id prius epichirema dicant, pluresque inuenias in illa opinione, ut id demum, quo pugna constat, enihymema accipi uelint. Et ideo illud Cornificius contrarium appellat. Hunc alij rhetoricum syllogismum, alij imperfectum syllogismum uocauerunt, quia nec distinctū, nec totidem partibus concluderetur, quod sanē non utique ab oratore desideratur. Epichirema Valgius aggressionem uocat. Celsus autem iudicat non nostram ad ministrationem, sed ipsam rem, quam aggredimur, id est argumentum, quo aliquid probaturi sumus, etiam si nondum uerbis explanatum, iam tamen mente conceptum, epichirema dici. Alijs uideatur non destinatum, uel inchoatum, sed perfectam orationem hoc nomen accipere, & ultimam speciem. Ideo que propria eius appellatio, & maxima in usu posita est, qua significatur certa quaedam sententiæ comprehensio, quæ ex tribus partibus constat. Quidam epichirema rationem appellauerunt, Cicero melius ratiocinationem, quanquam & ille nomen hoc duxisse magis à syllogismo uideatur. Nam & statum syllogisticum ratiocinatum appellat exempli que utitur philosophorum. Et quoniam est quaedam inter syllogismum, & epichirema uicinitas, potest uideri hoc nomine recte abusus. ὀρθὸς λέγεται, est euidens probatio, ideo que apud geometras ἄποδixis, & ὀρθὸς λέγεται dicuntur. Hanc & ab epichiremate Cæcilius putat differre solo genere conclusionis, & esse apodixim imperfectum epichirema, eadem causa qua diximus & enihymema syllogismo distare. Nam et epichirema syllogismi pars est. Quidam inesse epichiremati apodixim putant, & esse partem eius confirmansem. Vt cunque autem quanquam diuersi autores eodem modo finiunt, ut sit oratio per ea, quæ certa sunt incertis fidem non dubiam asse-

rens, quæ natura est omnium argumentorum, neq; enim certa incertis declarantur, hæc omnia generaliter *πίσις* appellant: quod et si propria interpretatione dicere fidem possumus, aperiuis tamen probationem interpretabimur. Sed argumentum quoq; plura significat. Nam & fabulæ ad actus scenarum composiæ, argumeta dicuntur, & orationum Ciceronis uelut thema ipse expones *Παδια* mus, argumetum inquit tale est. Et ipse Cicero ad Brutum ita scribit: Verius fortasse ne nos in Catonem nostrum transferamus, illic mali quid, & si argumentum simile non erat. Quo apparet, omnem ad scribendum destinatam materiam ita appellari. Nec mirum, cum id inter opifices quoq; uulgatum sit. Vnde Virgilius

Argumentum ingens. —

Vulgo que paulo numerosius opus dicitur argumetofum. Sed nunc de eo dicendum argumento est, quod probatione, indicium, fidem, aggressionem, eiusdem rei nomina facit, parum distincte, ut arbitrator. Nam probatio, & fides efficitur non tantum per hæc, quæ sunt rationis, sed etiam per inartificialia. Signum autem quod ille indiciu uocat, ab argumentis iam separauit. Ergo cum sit argumetum ratio probatione præstas, qua colligitur aliquid per aliud, & quæ, quod est dubium, per id quod dubium non est, confirmat necesse est esse aliquid in causa, quod probatione non egeat. Alioqui nihil erit quo probemus, nisi fuerit quod aut sit uerum, aut uideatur, ex quo dubijs fides fiat. Pro certis autem habemus primum quæ sensibus percipiuntur, ut quæ uidimus, audiimus, qualia sunt signa: deinde ea, in quæ communi opinione consensus est, deos esse, præstantiam pietatem parentibus. Præterea quæ legibus cauta sunt, quæ persuasionem etiam si non omnium hominum, eius tamen ciuitatis, aut gentis, in qua res agitur, in mores recepta sunt, ut pleraque in iure non legimus, sed moribus constant. Si quid inter utranq; partem conuenit, si quid probatum est, deniq; cuiusq; aduersarius non contradicit. Sic enim fiet argumentum, cum prudentia mundus regatur, administranda est respublica, ut administranda respublica sit.

fit, si liquebit mundum prouidentia regi. Debet etiam nota esse recte argumenta tractaturo, uis & natura omnium rerum, & quid quæque earum plerumque efficiat. Hinc enim sunt quæ εἰρηστος dicitur. Credibile autem genera sunt tria: Vnum firmissimum, quod ferè accidit, ut liberos à parentibus amari. Alterum uelut propensius: eum qui recte ualeat, in crastinum peruenturum. Tertium tantum non repugnans: in domo furtum factum ab eo, qui domi suum. Ideoque Aristoteles in secundo de arte rhetorica libro diligentissime est executus, quid cuique rei, & quid cuique homini soleat accidere, & quas res, quosque homines, quibus rebus, aut hominibus, uel conciliaffet, uel alienasset ipsa natura, ut diuitias, quid sequatur, aut ambitum, aut superstitionem, quid boni probent, quid mali petant, quid milites, quid rusticum, quo quæque modo res utari, uel appeti soleat. Verum hoc exequi nititur. Non enim legum tantum, sed etiam impossibile, aut potius infinitum est: præterea positum in communi omnium intellectu. Si quis tamen desiderauerit, à quo peteret, ostendi. Omnia autem credibilia in quibus pars maxima consistit argumentationis, ex huiusmodi fontibus fluunt, an credibile sit à filio patrem occisum, incestum cum filia commissum, & contra, ueneficium in nouerca, adulterium in luxurioso. Illa quoque, an scelus palam factum, an falsum dixerit propter exigentiam summam, quia suos quisque horum uelut mores habet, plerumque tamen, non semper, alioqui indubitata essent, non argumenta. Executiamus nunc argumentorum locos, quanquam quibusdam in quoque, de quibus supra dixi, uidentur. Locos appello, non ut uulgo nunc intelliguntur, ut in luxurie, & adulterium, & similia, sed sedes argumentorum, in quibus latent, ex quibus sunt petenda. Nam ut in terra non omnia generantur omnia, nec auem, ut feram reperias, ubi quæque nasci, aut morari soleat ignarus, & piscium quoque genera alia planis gaudent, alia saxosis, regionibus etiam litioribusque discretata sunt, nec elopen nostro mari, aut scarum ducas. Ita non omne argumentum undique uenit, ideoque non passim querendum est. Multus alioqui error est, & exhausto labore, quod non ratione scrutabimur, non poterimus inue-

nire nisi casu. At si scierimus ubi quicq. nascatur, cum ad locū uentum erit, facile quod in eo erit, peruidebimus. In primis igitur argumenta sepe à persona ducēda sunt, cū sit, ut dixi, diuisio, ut oīs in hæc duo partiamur res atq. personas, ut causa, tēpus, locus, occasio, instrumentū, modus, & cætera, rerū sint accidētia. Personis autē non quicquid accidit exequendū mihi est, ut pleriq. fecerūt, sed unde argumenta sumi possunt. Ea porro sunt genua (Nam similes parentibus, ac maioribus suis filij plerunq. credūtur, & nonnunq. ad honeste, turpiterq. uiuendū, inde causæ fluunt) Natio, nam et gentibus proprij mores sunt, nec idem in Barbaro, Romano, Græco, probabile est. Patria, quia similiter etiā ciuitatū leges, instituta, opemones habet differētia. Sexus, ut latrocinium facilius in uiro, ueneficium in foemina credas. Aetas, quia aliud alijs annis magis conuenit. Educatio & disciplina, quoniā refert à quibus, & quo quisque modo sit institutus. Habitus corporis: Ducitur enim frequenter in argumentum species libidinis, robur petulantiae. His contraria in diuersum, Fortuna, nec enim tam idem credibile est in diuite ac paupere, propinquis, amicis, clientibus, abundante, & his omnibus destituito. Condiuionis etiā distantia est, nam clarus an obscurus, magistratus an priuatus, pater an fili^o, ciuis an pergrinus, liber an seruus, maritus an caelebs, parens liberorū, an orbis sit, plurimum distat. Animi natura, etenim auaritia, ira, iracundia, misericordia, crudelitas, seueritas, aliāq. ijs similia, afferunt frequenter fidem, aut detrahunt, sicut uictus luxuriosus, an frugi, an sordidus, queritur. Studia quoq. nāq. rusticus, forēsis, negotiator, miles, navigator, medicus, aliud atq. aliud efficiūt. Intuendū etiā quid affectus quisq. locuples uideri, an disert^o, iustus an potēs. Spectatur anteaetia, dictaq. Ex præteritis enim æstimari solēt præsentia. His adiungunt quidam commotionem, hanc accipi uolunt temporarium animi motū, sicut iram, pauorē. Consilia autem, & præsentis & præteriti & futuri temporis, quæ mihi etiā si personis accidunt, referenda tamen ad illam partem argumentorū uidentur, quam ex
causis

causis ducimus, sicut habitus quidam animi, quo tractatur amicus
 an inimicus. Ponunt in persona & nomen, quod quidem ei accide-
 re necesse est, sed in argumentum raro cadit, nisi cum aut ex cau-
 sa datum est, ut sapiens, magnus, plenus: aut & ipsum alicuius co-
 gnationis attulit causam, ut Lentulo coniurationis, quod libris Si-
 byllinis, haruspicumq; responsis, dominatio dari tribus Cornelijs
 dicebatur, seq; cum tertium esse credebat post Syllam, Cinnamq;
 quia et ipse Cornelius erat. Nam & illud extat apud Euripidē, frī-
 gidum sanē, quod nomen Polynici, ut argumentum frater morum
 incessit. locorū enim ex eo frequens materia, qua Cicero in Verre
 non semel usus est. Hæc ferē circa personas sunt, aut his similia.
 Nec enim complecti omnia, uel in hac parte, uel in cæteris possu-
 mus, contenti rationē plura quæsituri ostendere. Nunc ad res, trā-
 seo, in quibus maxime sunt personis iuncta quæ agimus, ideōq; pri-
 ma tractanda. In omnibus porro quæ fiunt, queritur aut quare, aut
 ubi, aut quando, aut quomodo, aut per quæ facta sunt. Ducuntur
 igitur argumenta ex causis factorum, uel futurorū, quorum mate-
 riam, quam ἄλλῃ alij, ἄλλοθεν alij nominauerunt, in duo genera,
 sed quaternas utriusq; diuidunt species. Nam ferē ueysatur ratio
 faciendi circa bonorum adeptionem, incrementum, conseruationē,
 usum, aut malorum euitationem, liberationem, imminutionem, con-
 uersionem, nanq; hæc in deliberādo plurimum ualent. Sed has cau-
 sas habent recta: praua contrā ex falsis opinionibus ueniunt. Nam
 est his inuium ex ijs, quæ creduntur bona, aut mala, inde errores
 existunt, & pessimi affectus, in quibus sunt ira, odium, inuidia, cu-
 piditas, spes, ambitus, audacia, metus, cætera eiusdem generis. Ac-
 cedunt aliquando fortuna, ebrietas, ignorantia. Quæ interim ad
 ueniam ualent, interim ad probationem criminum. Ut si quis dum
 alij insidiatur, alium dicitur interemisse. Cause porro non ad con-
 uincendum modo, quod obijciatur, sed ad defendendum quoq; excu-
 ti solent, cum quis se recte fecisse honesta causa contendit, qua de
 re latius in tertio libro dictū est: Finitiones interim ex causis pena-
 dent.

dent. An tyrannicida, qui tyrannum, à quo deprehensus in adulterio fuerat, occidit. An sacrilegus, qui ut hostes urbe expelleret, arma templo affixa detraxit. Ducuntur argumenta & ex loco. Spectatur enim ad fidem probationis, motus, an planus, maximus, an mediterraneus, confusus, an incultus, frequens an desertus, propinquus an remotus, opportunus consilij an aduersus. Quam partem uidemus uehementissime pro Milone tractasse Ciceronem. Et hec quidem, & similia ad coniecturam frequentius peruenient, sed interim ad ius quoque, priuatus an publicus, sacer an profanus, nofter an alienus. Vt in persona magistratus, pater, peregrinus. Hinc enim quaestiones oriuntur. Priuatam pecuniam sustulisti, uerum quia de templo, non furtum, sed sacrilegium est. Occidisti adulterum, quod lex permittit, sed quia in lupanari, caedes est. Iniuriam fecisti, sed quia magistratus, maiestatis actio est, uel contra, licuit, quia pater eram, quia magistratus. Sed circa facti controuersiam argumenta praestant, circa iuris lites, materia quaestionum. Ad qualitatē quoque frequenter pertinet locus. Neque enim idem ubique, aut licet, aut decorum est. Quinetiam in qua ciuitate quicquid queratur, inter est. Moribus enim & legibus distant. Ad commendationem quoque & inuidiam ualet. Nam & Ajax apud Ouidium inquit: Ante rates agimus causam, & mecum confertur Vlysses, & Miloni inter caetera obiectum est, quod Clodius in monumentis ab eo maiorum suorum esset occisus. Ad suadendi momenta idem ualet, sicut tempus, cuius tractatum subiungam. Eius autem (ut alio loco iam dixi) duplex significatio est. Generaliter enim, & specialiter accipitur. Primum illud est, Nunc, Olim, Tunc sub Alexandro, cum apud Ilium pugnatum est, denique praeteritum, instans, futurum. Hoc sequens habet, & constituta discrimina, aestate, hyeme, noctu, interdium, & fortuita, in pestilentia, in bello, in conuiuio. Latinorum quidam satis significari putauerunt, si illud generale tempus, hoc speciale uocarent. Quorum utrorumque ratio, & in consilijs quidem, & in illo demonstratio genere uersatur, sed in iudicijs frequentissima est.

Nam & iuris quæstiones facit, & qualitatē distinguit, & ad coniecturā plurimū confert. ut cū interim probationes inexpugnabiles afferat, quales sunt, si dicatur (ut supra posui) signator, qui ante diem tabularum decessit, aut commississe aliquid, uel cum infans esset, uel cū adhuc omnino natus non esset. Præter id quod omnia facile argumenta, aut ex ijs, quæ ante rem facta sunt, aut ex coniunctis rei, aut consequentibus ducuntur. Ex antecedentibus, Mortē minatus es, noctu existi, proficiscentē antecessisti. Cause quoque factorū præteriti sunt temporis. Sed tempus subtilius quidā quā necesse erat diuiserunt, ut esset iuncti, sonus auditus est: adherentis, clamor sublatus est: Insequentis sunt illa, latuisti, profagisti, liuores, & tumores apparuerunt. Iisdem temporū gradibus defensor utetur ad detrahendā ei, quod obijcitur, fidem. In his oīs factorum, dictorūq; ratio uersatur, sed dupliciter. Nam fiunt quædam, quia aliud postea futurū est, quædam, quia aliud ante factū est, ut cū obijcitur reo lenocini speciosæ marito, quod speciosam adulterij damnatā quandam emerit, aut paricidij reo luxurioso, quod dixerit patri, nō me amplius obiurgabis. Nā & ille, non quia emit, leno est, sed quia leno erat, emit. Nec hic, quia sic erat locutus, occidit, sed quia erat occisurus, sic locutus est. Casus autem, qui & ipse præstat argumētis locū, sine dubio est ex insequentibus, sed quādā proprietate distinguitur, ut si dicā, melior dux Scipio quā Annibal, uicit enim Annibalem. Bonus gubernator nunquam fecit naufragiū. Bonus agricola magnos sustulit fructus. Et contrā, sumptuosus fuit, patrimoniū exhausit, turpiter uixit, uel omnibus inuisus est. Intuendæ sunt, præcipue que in coniecturis, & facultates. Credibilius est enim occisos a pluribus pauciores, a firmioribus inbecilliores, a uigilantibus dormientes, a præparatis inopinantes. Quorū contraria in diuersum ualent. Hæc in deliberando intuemur, & in iudicijs ad duas res solemus referre, an uoluerit quis, an potuerit. Nam & uoluntatē spes facit. Hinc illa apud Cicero-
nem cōiectura: Insidiatus est Clodius Miloni, non Milo Clodio.
Ille

Ille cum seruis robustis, hic cum mulierum comitatu. Ille equis, hic in rheda. Ille expeditus, hic penula irretitus. Facultati aut licet instrumentum coniungere. Sunt enim in parte facultatis & copiae. Sed ex instrumento aliquando etiam signa nascuntur, ut spiculu in corpore inuentu. His adijcitur modus, quem τροπον dicunt, quo quaeritur, quemadmodu quid sit factu, idque tum ad qualitate, scriptuque pertinet, ut si negemus adulteru ueneno occidisse, cu ferro licuisset occidere, sed uel oportuisset: tum ad coniecturas quoque, ut si dicam, bona mente factu, ideoque palam: mala, ideo ex insidijs, noctu, in solitudine. In rebus autem omnibus de quaru ui aut natura quaeritur, quasque etiam circa complexu personaru, caeterorumque, ex quibus fit causa, per se intueri possumus, tria sine dubio rursus spectanda sunt, an sit, quid sit, quale sit. Sed quia sunt quida loci argumentoru hys omnibus comunes, diuidi haec in tria genera non possunt. Ideoque locis potius, ut quosque incurrent, subiicienda sunt. Ducuntur ergo argumenta ex finitione, seu sine: nam utroque modo traduntur. Eius duplex ratio est. Aut enim simpliciter quaeritur, siue ne hoc uirtus, aut antecedente finitione, quid sit uirtus, na aut in uniuersum uim uerbi complectimur, ut rhetorice est bene dicendi scientia, aut per partes, ut rhetorice est recte inueniendi, & disponendi, & eloquendi cum firma memoria, & cum dignitate actionis, scientia. Praeterea finimus, aut ui, sicut superiora, aut εὐμολογοίᾳ, ut assiduū ab assedando, & locupletē a locoru, pecuniosum a pecoru copia. Finitioni subiecta maxime uidentur, genus, species, differēs, propriū. Ex his omnibus argumenta ducuntur. Genus ad probandā speciem minimū ualet, plurimū ad refellendā. Itaque non quia est arbor, platanus est, at quod non est arbor, utique platanus non est. Nec quod non est uirtus, utique potest esse iustitia. Itaque a genere perueniendū est ad uliūmam speciem, ut homo est animal, non est satis (id enim genus est) mortale, etiam si species est, cum alijs tamen comuni finio. Ratio nale, nihil supererit ad demonstrandū id, quod uelis. Contra species firmā probationē habet generis, infirmā refutationē. Na quod

iustitia est, utiq; uirtus est, quod non est iustitia, potest esse uirtus: ut si est fortitudo, continētia, constantia. Nunquā itaq; tollitur à specie generis, nisi omnes species, quæ sunt generi subiectæ, remoueat, hoc modo: Quod neq; immortale est, neq; mortale, animal non est. His adiungunt propria, & differētia. Proprijs cōfirmatur finitio, differentibus soluntur. Proprium autem est, aut quod soli accidit, ut homini sermo, risus, aut quod utiq; accidit, sed nō soli, ut igni calefacere. Et sunt eiusmodi rei plura propria, ut ipse ignis lucere, calere. Itaq; quodcunq; proprium deerit, soluet finitionem, non utiq; quodcūq; erit, confirmabit. Sæpissime autem quid sit propriū cuiusq; queritur, ut si per etymologiā dicatur, Tyrannicide proprium est tyrannum occidere, ne genus. Non enim si traditum sibi eum carnifex occiderit, tyrannicide uocatur, nec si imprudens, uel inuuis. Quod autem proprium non erit, differēs erit, ut aliud est seruum esse, aliud seruire, qualis esse in addictis quæstio solet: Qui seruum est, si manumittatur, fit libertinus, nō uidem addictus, & plura, de quibus alio loco. Illud quoq; differens uocant, cum genere in specie diducto species ipsa discernitur: Animal genus, mortale species, terrenum uel bipes, differens. Nondum enim propriū est, sed iam differt à marino, uel quadrupede. Quod non tam ad argumentum pertinet, quā ad diligentem finitionis comprehensionem. Cicero genus & speciem, quam eandem formam uocat, à finitiōe diducit, et ijs quæ ad aliquid sunt, subijcit, ut si is, cui omne argentum legatum est, petat signatum quoq; utatur genere. At si quis cum legatum sit ei, quæ uiro materfamilias esset, neget deberi ei, quæ in manum non conuenerit, specie, quoniam duæ formæ sint matrimoniorum. Diuisione autem adiuuari finitionem docet, eāq; differre à partitione, quod hæc sit totius in partes, illa generis in formas. Partes incertas esse, ut quibus constet respublica. Formas certas, ut quot sint species rerum publicarū: Quas tres accipimus, quæ populi, quæ paucorum, quæ unius potestate regerentur. Et ille quidem non in his exemplis utitur, quis scribens ad Trebatium,

ex iure

ex iure ea ducere malim, ego apertiora posui. Propria uero ad cō-
 iecturæ quoq; pertinent partē, ut propriū est boni recte facere, irā
 cundi uerbis excandescere. Ac contrā, quæ dā in quibusdā utiq; nō
 sunt, & ratio quamuis ex diuerso, eadē est. Diuisio, & ad proban-
 dum simili uia ualet, & ad refellendū. Probanii interim satis est
 unum habere, hoc modo: Vt si ciuis quis, aut natus sit oportet, aut fa-
 ctus. Neganti, utrunq; tollendum est, nec natus, nec factus est. Sic
 hoc et multiplex, idq; est argumētōrū genus ex remotione, quo, mo-
 do efficitur totū falsum, modo id quod relinquitur, uerū. Totū fal-
 sum est, hoc modo: Pecuniā te credidisse dicis, aut habuisti ipse, aut
 ab aliquo accepisti, aut inuenisti, aut surripuisti. Si neq; domu habui-
 sti, neq; ab alio accepisti, nec cætera, non credidisti. Reliquum sic
 uerum sic: Hic seruus, quā tibi uendicas, aut uerna tuus est, aut em-
 ptus, aut donatus, aut testamento relictus, aut ex hoste captus, aut
 alienus. Deinde remotis prioribus, supererit alienus. Periculosum
 & cum cura intuendū genus, quia si in proponēdo unum quodlibet
 omiserimus, cum risu quoq; tota res soluitur. Tutius quod Cicero
 pro Cecinna facit, cum interrogat, si hæc actio non sit, quæ sit. Si
 mul enim remouentur omnia. Vel cum duo ponentur inter se con-
 traria, quorum tenuisse utrūlibet sufficiat, quale Ciceronis est:
 Vnum quidem, certe nemo erit tam inimicus Cluētio, qui mihi non
 concedat, si constet corruptum illud esse iudicium, aut ab Habito,
 aut ab Oppianico esse corruptum, si doceo nō ab Habito, uinco ab
 Oppianico: si ostendo ab Oppianico, purgo Habitum. Fit etiam ex
 duobus quorum necessaria est alterutrum eligendi aduersario, pote-
 stas, efficiturq; ut utrū elegerit, noceat. Facit hoc Cicero pro Op-
 pio: Vtrum cum Cottiam appetisset, aut cum ipse sese conaretur oc-
 cidere, telum ei ē manibus ereptum est. Et pro Vareno: Optio uobis
 datur, utrum uelitis casu illo uinere Varenum usum esse, an huius
 persuasus, & inductu. Deinde utraq; facit accusatori contraria. In-
 terim duo rā proponuntur, ut utrūlibet electum, idem efficiat,
 quale est, Philosophandum est, etiam si non est philosophandum.

Et illud uulgatū, Quo schema, si intelligitur? quo si non intelligitur? & Mentietur in tormētis, qui dolore pati potest, mēietur, qui non potest. Vt sunt autē tria tempora, ita ordo rerū tribus momentis confertus est. Habent enim omnia inīnium, incrementū, summā, ut iurgū, deinde cædes & strages. Est ergo hic quoq; argumentorum locus inuicem probantiū. Nam et ex inīiis summa colligitur, quale est: Non possum togam prætextā sperare, cum exordiū pululum uideam. Et contrā, non dominationis causa Syllam arma sumpsisse, argumentū est dictura deposita. Similiter ex incremento in utraq; partem ducitur rei ratio, cum in coniectura, tum etiam in tractatu æquitatis, an ad inīnium summa referēda, id est, an ei cædes imputanda sit, à quo iurgū coepit. Est argumentorū locus ex similibus: Si continentia uirtus, utiq; & abstinentia. Si fidem debet tutor, & procurator. Hoc ex eo genere, quod & ἐπαγωγὴν Græci uocant, Cicero inductionem. Ex dissimilibus: Non si lætitia bonū, & uoluptas. Non quod mulieri, idem pupillo. Ex contrarijs: Frugalitas bonum, luxuria enim malū. Si malorū causa bellū est, erit emēdatio pax. Si ueniā meretur qui imprudens nocuit, nō meretur præmium qui imprudens profuit. Ex repugnātib;: Qui est stultus, sapiens non est. Ex consequētib; siue adiunctis: Si iustitia est bonū, recte iudicandū. Si malū perfidia, non est fallendum. Idem retro: Nec sunt his dissimilia, ideoq; huic loco subijcienda, cū & ipsa naturaliter cōgruant. Quod quis non habuit, non perdidit. Quem quis amat, sciens non lædū. Quē quis heredē suum esse uoluit, charum habuit, habet, habebit. Sed cum sint indubitata, uim habent penē signorum immutabiliū. Sed consequentia dico ἀξίολογος, est enim cōsequens sapientiæ bonitas, illa sequentia ἐπαγομένη, quæ postea facta sunt, aut futura. Nec sum de nominibus anxius, uocet enim ut uoluerit quisq; dum uis rerum ipsa manifesta sit, appareatq; hoc tēporis, illud esse naturæ. Itaq; nō dubito hæc quoq; consequentia, quæ ex prioribus det argumentū ad ea quæ sequuntur, quorū quidā duas species esse uoluerūt, Actionis, ut pro Oppio: Quos educere inui-

tos in prouinciam non potuit, eos inuitos retinere qui potuit? Temporis, in Verrem: Si finem prætoris edicto afferunt calendæ Ianuarij, cur non inuiti quoque edicti nascatur à calendis Ianuarij? Quod utrunque exemplum tale est, ut idem in diuersum, si retro agas, ualeat. Consequens est enim eos, qui inuiti duci non potuerunt, inuitos non potuisse retineri. Illa quoque quæ ex rebus mutuâ confirmationem præstantibus ducuntur, quæ proprij generis quidam uideri uolunt, & uocant in τῶν πρὸς ἀλλήλους, Cicero ex rebus sub eandem rationem uenientibus, fortè consequentibus iunxerim: Si portorium Rhodijs locare honestum est, & Hermocreonni cōducere: et quod discere honestum, & docere. Vnde illa non hac ratione dicta, sed efficiens idem, Domitij Afri sententia est pulchra: Ego accusaui, uos damnastis. Est inuicem consequens, & quod ex diuersis idem ostendit, ut qui mundum nasci dicit, per hoc ipsum & deficere significat, quia deficit omne quod nascitur. Simillima est his argumentatio, qua colligi solent, ex his quæ faciunt, ea quæ efficiuntur, aut contrà, quod genus à causis uocant. Hæc interim necessario fiunt, interim plerumque, sed non necessario. Nam corpus in lumine utique umbram facit, & umbra ubicumque est, ibi corpus esse ostendit. Alia sunt, ut dixi, non necessaria, uel utrumque, uel ex altera parte: Sol colorat, non utique qui est coloratus, à sole est. Iter puluerulentum facit, sed nec omne iter puluerem mouet, nec quisquis est puluerulentus, ex itinere est. Quæ utique talia faciunt, talia sunt. Si sapientia bonum uirum facit, bonus uir est utique sapiens. Ideoque boni est honeste facere, mali, turpiter: & qui honeste faciunt, boni: qui turpiter, mali recte iudicantur. At exercitatio plerumque robustum corpus facit, sed non quisquis est robustus, exercitatus, nec quisquis exercitatus, robustus est: Nec quia fortitudo præstat ne morte timeamus, quisquis mortem non timuerit, uir fortis erit existimandus. Nec si capitis dolorem facit, inuictis hominibus sol est. Et hæc ad hortatiuum genus maxime pertinet. Virtus facit laudem, sequenda igitur: & uoluptas infamiam, fugienda igitur. Recte autem monemur, causas non utique ab ultimo esse re-

petendas, ut Medea: *Vinam ne in nemore Pelio.*—
*Quasi uero id eam fecerit miseram, aut nocentē, quod illic cecide-
 rit abiegna ad terram trabes: & Phylacteta Paridi: Si imperasses
 tibi, ego nunc non essem miser. Quo modo peruenire quo libet re-
 tro causas legentibus licet. His illud adijcere ridiculum putarem,
 nisi eo Cicero uteretur, quod coniugatum uocant, ut eos qui rem iu-
 stam faciant, iuste facere, quod certe non eget probatione. Quod
 compascuum est, compascere licere. Quidam hæc quæ uel ex cau-
 sis, uel ex efficienibus diximus, alieno nomine uocant in *Bæotens*, id
 est *exiūs*. Nam nec hic aliud tractatur, quam quid ex quoque eue-
 niat. Apposita uel comparatiua dicuntur, quæ maiora ex minori-
 bus, minora ex maioribus, paria ex paribus probant. Confirmatur
 coniectura ex maiore, Si quis sacrilegium facit, faciet & furtum.
 Ex minore, Qui facile ac palam meniatur, peierabit. Ex pari, Qui
 ob rem iudicandam pecuniam accipit, & ob dicendum falsum testi-
 monium accipiet. Iuris confirmatio est huiusmodi. Ex maiore, Si
 adulterum occidere licet, & loris cedere. Ex minore, Si furem no-
 sturnum occidere licet, quid latrone? Ex pari, Quæ poena aduer-
 sus interfectorem patris iusta est, eadem aduersus matris. Quorū
 omnium tractatus uersatur in syllogismis. Illa magis finitionibus,
 aut qualitatibus profunt. Si robur corporibus bonum non est, minus
 sanitas. Si furtum scelus, magis sacrilegium. Si abstinentia uirtus,
 et continentia. Si mundus prouidentia regitur, administranda est
 respublica. Si domus ædificari sine ratione non potest, quid agen-
 dum in naualium cura & armorum? Ac mihi quidē sufficeret hoc
 genus, sed in species secatur. Nam ex pluribus ad unum, & ex uno
 ad plura (unde est quod semel & sæpius) & ex parte ad totum,
 & ex genere ad speciem, & ex eo quod continet ad id quod conti-
 netur, ut ex difficilioribus ad faciliora, & ex longe positis ad pro-
 piora, & ad omnia, quæ contra hæc sunt, eadem ratione argumen-
 ta ducuntur. Sunt enim & hæc maiora & minora, aut certe uim
 similem obtinēt: quæ si prosequamur, nullus erit ea concidendi mo-
 dus.*

diu. Infinita est enim rerum comparatio, iucundiora, gratiora, magis necessaria, honestiora, utiliora. Sed omittamus plura, ne in eam ipsam, quam uero loquacitatem incidam. Exemplorum quoque ad haec infinitus est numerus, sed paucissima attingam. Ex maiore, pro Cecinna: Qui exercitus armatos mouet, is aduocationem togatorum non uidebitur mouisse? Ex faciliore, in Clodium & Curionem: Ac uide, an facile fieri tu potueris, cum is factus non sit, cui tu concessisti. Ex difficiliore: Vide quæso Tubero, ut qui de meo factus non dubitem, de Ligari audeam confiteri. Et ibi: An sperandi Ligario causa non sit, cum mihi apud te locus sit, etiam pro altero deprecandi? Ex minore, pro Cecinna. Ita'ne uero scire esse armatos sat est, ut uim factam probes, in manus eorum incidere non est satis? Ergo, ut breuiter contraham summam, ducuntur argumenta à personis, causis, locis, tempore (cuius tres partes diximus, præcedens, coniunctum, insequens) facultatibus (quibus instrumentum subieciimus) modo, id est, ut quicquid factum, finitio, genere, specie, differenteribus, proprijs, remotione, diuisione, initio, incrementum, summa, similibus, dissimilibus, pugnantibus, consequentibus, efficietibus, effectis, euetis, iugatis, comparatione, quæ in plures diuiduntur species. Illud adijciendum uidetur, duci argumenta non à confessis tantum, sed etiam à fictione, quæ Græci *υποθεσις* uocant. Et quidem ex omnibus iisdem locis, quibus superiora, quia totidem species esse possunt, factæ, quot ueræ. Nam fingere hoc loco, id est proponere aliquid, quod si uerum sit, aut soluat quæstionem, aut adiuuet. Deinde id de quo queritur, facere illi simile. Id quo facilius accipiant iuuenes, nodum scholam egressi, primo familiaribus magisq; usitatis exemplis ostendam: Lex est, qui parentes non aluerit, uinciat. Non alii quis, & uincula nihilominus recusat. Uirur fictione, si miles, si infans sit, si reipublicæ causa absit. Et illa contra optionem fortium, si tyrannidem petat, si templorum euerfionem. Plurimūq; uirur ea res habet contra scriptum. Uirur his Cicero pro Cecinna: Vnde tu, aut familia, aut procurator tuus, si me uillè

cui tuus solus deiecisset? Si uero ne habeas quidem seruum præter
 eum qui me deiecerit. Et alia in eodẽ libro plurima. Verũ eadem si
 Cato ualeat & ad qualitates: Si Catilina cum suo consilio nefariorũ
 hominũ, quos secũ eduxit, hac de re posset iudicare, condẽnaret Lu
 cium Murænã. Et ad amplificatione: Si hoc tibi inter coenã, in il
 lis immanibus poculis tuis accidisset. Sic, & si respublica uocẽ habe
 ret. Has ferẽ sedes accepimus probationum in uniuersum, quas nec
 generatim tradere sat est, cum ex qualibet earũ innumerabilis ar
 gumentorum copia oriatur, nec per singulas species exequi patitur
 natura rerũ, quod qui sunt facere conati, duo pariter subierunt in
 commoda, ut & nimium dicerent, nec tamen totũ. Vnde plurimi cũ
 in hos inexplicabiles laqueos inciderunt, omnẽ etiã quẽ ex ingenio
 suo potuerant habere conatũ, uelut astricti certis legum uinculis,
 perdiderũt, et magistrũ respicientes, naturã ducem sequi desierũt.
 Nam ut per se nõ sufficere scire, omnes probationes, aut à personis,
 aut à rebus peti, quia utrunq; in plura diuiditur, ita ex antecedenti
 bus, & iunctis, & insequentibus trahenda esse argumenta, qui acce
 perit, protinus in hoc sit instructus, ut quid in quaq; causa dicen
 dum sit, ex his sciat, præsertim cũ plurimæ probationes in ipso cau
 sarum complexu reperiãtur, ita ut sint cũ alia linc nulla cõmunes.
 Eãq; sint potentissimæ, & minime obuiæ, quia cõmunibus ex præ
 ceptis propria inuenienda sunt. Hoc genus argumentorũ sanẽ dica
 mus ex circumstantia, quia *de socio* dicere aliter non possumus,
 uel ex ijs, quæ cuiusq; causæ propriasunt, ut in illo adultero sacer
 dote, qui lege qua unius seruandi potestãtẽ habebat, se ipse seruare
 uoluit, propriũ est cõtrouersie dicere. Non unũ nocentẽ seruabis,
 quia te adultero dimisso adulterã occidere non licebit. Hoc enim ar
 gumentũ lex facit, quæ prohibet adulteram sine adultero occidi. Et
 illa in qua lata est lex, ut argentarij dimidiũ ex eo quod debebant,
 soluerent, credũũ suum totũ exigent. Argentarius ab argẽtario
 solidum petit. Propriũ ex materia est argumentũ creditoris: iccir
 co adiectũ esse in lege, ut argẽtarius totũ exigeret. Aduersus enim
 alios

alios non opus fuisse lege, cum omnes præterquam ab argentarijs totum exigendi ius haberet. Cum multa autem nouantur in omni genere materiae, tum præcipue in his quaestionibus, quæ scripto constant, quia uocum est in singulis ambiguitas frequens, adhuc in cõiunctis magis. Et hæc ipsa pluriũ legum aliorũ uel scriptorũ uel congruentium, uel repugnantium complexu uarietur, necesse est, cũ res rei, aut ius iuris, quasi signũ est: Non debui tibi pecuniam, nunq̃ me appellasti, usurã non accepisti, ultrò à me mutuatus es. Lex est, qui patri proditiõnis reo non affuerit, exhaeres sit. Negat nisi si pater absolutus sit, quid signi? Lex altera: Proditionis damnatus, cũ aduocato exulet. Cicero pro Cluentio P. Popiliũ, & Tiberiũ Guitã dicit nō iudicij corrupti, sed ambitus esse damnatos, quid signi? quòd accusatores eorũ, qui erant et ipsi ambitus damnati, è lege sint post hanc uictoriã restituti. Nec minus in hoc curæ debet adhiberi, quid proponendũ, quam quomodo sit, quod proposueris, probandũ. His omnino uis inuentionis si nō maior, certe prior. Nam ut tela superuacua sunt nescienti quid petat, sic argumenta, nisi præuideris cui rei adhibenda sint: hoc est, quod comprehendere arte nō possit. Ideoq; cum plures eadem didicerint: generibus quiaem argumentorũ similibus utentur, alius tamen alio p̃ura, quibus utatur, inueniet. Sic exempli gratia proposita controuersia, quæ minime communes cum alijs quaestiones habet: Cum Thebas euertisset Alexander, inueniẽ tabulas, quibus centũ talenta mutuo Thessalis dedisse Thebanos cõtinebatur. Has quia erat usus cõmilitio Thessalorũ, donauit ijs ultrò, postea restituti à Cassandro, reposcunt Thebani Thessalos (apud Amphictyonas agitur) centũ talenta, & credidisse eos constat, & non recepisse. Lis omnis ex eo, quòd Alexander ea Thessalis donasse dicitur, pendet, constat quoq; illud, non esse ijs ab Alexandro pecuniã datam. Quæritur ergo, an perinde sit quod datum est, ac si pecuniã dederit. Quid proderũt argumentorum loci, nisi hæc prius uidero, nihil eum egisse donando, nō potuisse donare, nō donasse? Et prima quidẽ actio facilis ac fauorabilis, repetentiũ iur-

re quod ui sit ablatum. Sed hinc aspera, & uehemens quaestio exoritur de iure belli, dicentibus Thessalis, hoc regna, populos, fines gentium, atq; urbium contineri. Inueniendū contrā est, quo distet haec causa à cæteris, quæ in potestate uictoris ueniret, nec circa probationem res hæret, sed circa propositionē. Dicamus primū in eo, quod in iudiciū deduci potest, nihil ualere ius belli, nec armis erepta, nisi armis posse retineri. Itaq; ubi illa ualeant, non esse iudicem: ubi iudex sit, illa nihil ualere. Hoc inueniendum est, ut adhiberi possit argumentū. Ideo captiuos si in patriā suā redierint, liberos esse, quia bello parta non nisi eadem ui possideantur. Proprium est & illud causæ, quod Amphictyones iudicant, ut alia apud cætumuiros, alia apud iudicem priuatum in iisdem quaestionibus ratio sit. Tum secundo gradu, non potuisse donari à uictore ius, quia id demum fit erus quod teneat: ius, quod sit incorporale, apprehendi manu non posse. Hoc reperire difficilium, quàm cum inueneris, argumentū adiuuare, ut alia sit conditio hæredū, alia uictoris, quia ad illū ius, ad hęc res transeat. Proprium deinde materiæ, ius publice crediti transferre ad uictorem nō potuisse, quia quod populus crediderit, omnibus debeatur: et quādiu quilibet unus superfuerit, esse eum totius summae creditore. Thebanos autē non omnes in Alexandri manus uenisse. Hoc non extrinsecus probatur, quæ uis est argumenti, sed ipsum per se ualeat. Tertij loci pars prior magis uulgaris, Nō in tabulis esse ius, idq; multis argumentis defendi potest. Mens quoque Alexandri duci debet in dubium, honorari eos, an deceperit. Illud iam rursus materiæ proprium, & uelut nouæ controuersia, quod restitutione recepisse ius, etiam si quod amiserint, Thebani uidetur. Hic & Cassander uelut quaeritur. Sed uel potentissima apud Amphictyonas æqui tractatio est. Hæc non ideo dico, quod inutilem horum locorum, ex quibus argumēta ducuntur, cognitionē putem, alioqui nec tradidissim, sed ne si qui cognouerint ista, si cætera negligant, perfectos se protinus, atq; consummatos putent, & nisi in cæteris, quæ mox præcipienda sunt, elaborauerint, mutā quandam scienti-

ſcientiam ſe conſecutos intelligant. Nec enim artibus eductum factum eſt, ut argumēta inueniremur, ſed dicta ſunt omnia antequam præciperetur, mox ea ſcriptores obſeruata, et collecta ediderūt. Cuius rei probatio eſt, quòd exemplis eorum ueteribus utuntur, & ab oratoribus illa repetunt, ipſi nullum nouum, & quod dictum nõ ſit, inueniunt. Artiſices ergo illi, qui dixerunt. Sed habenda ijs quoq; gratia eſt, per quos labor nobis detractus eſt. Nam quæ priores beneficio ingenij ſingula inuenierunt, nobis & non ſunt requirenda, et nota omnia. Sed non magis hoc ſat eſt, quàm paleſtram didiciſſe, niſi corpus exercitatione, continentia, cibus, ante omnia natura iuuetur. Sicut contrà, ne illa quidem ſatis ſine arte profuerint. Illud quoq; ſtudioſi eloquentiæ cogitent, neq; omnibus in cauſis ea quæ demonſtrauimus, cuncta poſſe reperiri, neq; cum propoſita fuerit materia dicendæ, ſcrutanda ſingula, et uelut oſtiatim pulſanda, ut ſciant, an ad probandum id quod intendimus, forè reſpondeant, niſi cum dè ſcunt, & adhuc uſu carent. Inſinitam enim faciet ipſa res dicendæ tarditatem, ſi ſemper ſit neceſſe, ut tentantes unumquodq; eorum quod ſit aptum, atque conueniens, experiendo noſcamus. Neſcio an etiam impedimento futura ſint, niſi & animi quædam ingenia natura, & ſtudio exercitata uelocitas, reſtā nos ad ea quæ conueniunt cauſæ, ferant. Nam ut cantus uocis plurimum iuuat ſociata nerorum concordia, ſi tamen tardior manus, niſi inſpectis, dimenſis quæ ſingulis, quibus quæq; uox ſidibus iungenda ſit, dubitet, potius fuerit eſſe contentum, eo quod ſimplex canendi natura tulerit. Ita huiusmodi præceptis debet quidem apta eſſe, & cūharæ non intenta ratio doctrine, ſed hoc exercitatione multa conſequendū, ut quæ ad modum illorū artiſicum, etiamſi aliò ſpectent, manus tamen ipſa cōſuetudine ad graues, acutos, mediosq; horū ſonos fertur, ſic oratoris cogitationem nihil moretur hæc uarietas argumentorū, & copia quaſi offerat ſe, & occurrat: & ut literæ ſyllabæq; ſcribentium cogitationem non exigunt, ſic rationes ſponte quadā ſequantur.

De exemplis.

Caput XI.

Tertium

Tertium est genus ex ijs quæ extrinsecus adducuntur in causam, Græci uocant ἱστορίαι, quo nomine & generaliter usi sunt in omni similiū appositione, et specialiter in ijs, quæ rerum gestarum autoritate nituntur. Nostri ferè similitudine uocari maluerunt, quod ab illis ἱστορία dicitur, hoc alterū, exemplū, quāq; & hoc simile est, & illud exemplū. Nos quo facilius propositū explicemus, utrunque ἱστορίαι esse credamus, & ipsi appellemus exemplum. Nec uereor, ne uidear repugnare Ciceroni, qui collationem separet ab exemplo. Nam idem argumentationē diuidū in duas partes, inductionē, & ratiocinationē, ut pleriq; Græcorū in ἱστορίαι, & ἱστορία, dixeruntq; ἱστορίαι ἐπιπέριον ἐπιπέριον. Nam illa, qua plurimū est Socrates usus, hanc habuit uiam, cum plura interrogasset, quæ confiteri aduersario necesse esset, nouissime id de quo quærebatur, inferebat, cui simile cōcessisset. Id est inductio. Hoc in ratiocinatione fieri nō potest. Sed quod illic interrogatur, hic ferè sumitur. Sit igitur illa interrogatio talis: Quod est pomū generosissimū? nonne quod optimū? concederetur. Quis equus generosissimus? nonne qui optimus? & plura in eundē modum, deinde cuius rei gratia rogatum est, quid homo? nonne is generosissimus qui optimus, fatendū erit? Hoc in testiuū interrogatione ualet plurimū, in oratione perpetua dissimile est, etenim sibi ipse respondet orator, Quod pomum generosissimum? puto quod optimū, & quis equus? qui uelocissimus: na hominum, non qui claritate nascendi, sed qui uirtute maxime excellet. Omnia igitur ex hoc genere sumpta, necesse est aut similia esse, aut dissimilia, aut cōtraria. Similitudo assumitur interim et ad orationis ornatū. Sed illa cum res exiget. Nunc ea quæ ad probationē pertinet, exquirat. Potentissimū aut est inter ea, quæ sunt huius generis, quod proprie uocamus exemplū, id est rei gestæ, aut ut gestæ utilis ad persuadendum id quod intenderis, cōmemoratio. Inuendū igitur, totum simile sit, an ex parte, ut aut omnia ex eo sumamus, aut quæ utilia erunt. Simile est, Iure occisus est Saturninus, sicut Gracchi.

Dissi-

Dissimile, Brutus occidit liberos produionem molientes, Manlius
 uirtutem filij morte multauit. Contrariū, Marcellus ornamenta
 Syracusanis hostibus restituit, Verres eadem socijs abstulit. Et pro
 bandorum & culpandorū ex his confirmatio eisdem gradus habet.
 Etiam in ijs quæ futura dicemus, utilis similiū admonitio est, ut si
 quis dicēs Dionysiu iccirco petere custodes salutis suæ, ut eorū ad-
 utus armis tyrannidē occupet, hoc referat exemplū, eadem ratio-
 ne Pisistratū ad dominationē peruenisse. Sed ut sunt exempla in-
 terim tota similia, ut hoc proximū, sic interim ex maioribus ad mino-
 ra, ex minoribus ad maiora ducūtur: Si propter matrimonia uiola-
 ta urbes euerse sunt, quid fieri adultero par est? Tibicines cum ab
 urbe discessissent, publice reuocati sunt, quanto magis principes ci-
 uitatis uiri, & bene de re publica meriti, cum inuidiæ cesserint, ab
 exilio reducendi? Ad exhortationē uero præcipue ualent imparia.
 Admirabilior in fœmina quàm in uiro uirtus. Quare si ad forti-
 ter faciendū accendatur aliquis, non tantū afferet momenti Hora-
 tius & Torquatus, quantū illa mulier, cuius manu Pyrrhus est in-
 terfectus, & ad moriendū non tam Cato, & Scipio, quàm Lucre-
 tia, quod ipsum est ex minoribus ad maiora. Singula igitur horum
 generum ex Cicerone (nam unde potius?) exempla ponamus. Simi-
 le hoc est pro Muræna: Etenim mihi ipsi accidit, ut cum duobus pa-
 truijs, altero improbissimo, altero modestissimo atq; optimo uiro pe-
 terem, superauit tamen dignitate Catilinā, gratia Calbā. Maius mi-
 noris pro Milone: Negant intueri lucem esse fas ei, qui à se hominē
 occisum esse fateatur, in qua tandē urbe hoc homines stultissimi di-
 sputant? nempe in ea quæ primū iudicium de capite uidit M. Hora-
 tij fortissimi uiri, qui nondū libera ciuitate, tamen Populi Romani
 comiij liberatus est, cum sua manu sorore esse interfectā faterer-
 tur. Minus maioris, Occidi non Spuriū Melium, qui annona leuā-
 da, iacturāq; rei familiaris, quia nimis amplecti plebē uidebatur,
 in suspitionē incidit regni appetendi, & cætera, deinde: sed eum
 (auderet enim dicere cum patriā periculo liberasset) cuius nefan-
 dum.

dum adulterium in puluinariis. Et, totus in Clodium locus. Dissimile ex se plures causas habet, fit enim genere, modo, tempore, loco, ceterisque, per quae ferè omnia Cicero praëiudicia, quae de Cludio uidebantur facta, subuertit. Contrario uero exemplo censorsiam notam, laudando censorem Africanum, qui eum, quem peierasse conceptis uerbis palàm dixisset, testimoniū etiam pollicētus, si quis contra diceret, nullo accusante traducere equum passus esset. Quae quia erant longiora, non suis uerbis exposui. Breue autem apud Virgilium contrarij exemplum est:

At non ille, fatum quo te mentiris Achilles,

Talis in hoste fuit Priamo.—

Quaedam aut ex ijs quae gesta sunt, tota narrabimus, ut Cicero pro Milone: Pudiciā cum eriperet milui tribunus militaris in exercitu C. Marij, propinquus eius imperatoris, ab eo interfectus est, cui uim afferebat. Facere enim probus adolescens periculose, q̄ peti turpiter maluit, atq; hunc ille summus uir scelere solutum periculo liberauit. Quaedam significare satis erit, ut idem ac pro eodē: Neq; enim posset ille Hala Seruilius, aut P. Nafica, aut L. Opi-mius, aut me consule, senatus nō nefarius haberi, si sceleratos interfici nefas esset. Haec uia dicentur, prout nota erunt, uel utilitas causae, aut decor postulabit. Eadem ratio est eorū, quae ex poetis fabulis ducuntur, nisi quod ijs minus affirmationis adhibetur, cuius usus qualis esse deberet, idem optimus autor, ac magister eloquentiae ostēdūt. Nam huius quoq; generis eadem in oratione reperietur exemplum. Itaq; hoc iudices nō sine causa, etiā fictis fabulis doctissimi homines memoriae prodiderūt, eum, qui patris ulciscēdi causa matrem necauisset, uariatis hominū sentētijs, non solū diuina, sed etiā sapientissimae deae sentētia liberatū. Illae quoq; fabulae, quae etiā si ab Aesopo origine non acceperūt (Nam uidetur earū primus autor Hestodus) nomine tamen Aesopi maxime celebrantur, ducere animos solent, praecipue rusticorū, & imperiorum; qui & simplicius quae ficta sunt audiunt, & capti uoluptate, facile ijs quibus delectantur, consen-

consentiant. Siquidem & Menenius Agrippa, plebem cum patribus in gratiam traditur reduxisse, nota illa de membris humanis aduersus uentrē discordantibus fabula: & Horatius, ne in poemate quidem humilem usum huius generis putauit:

Olim quod uulpes ægroto cauta leoni,

ἄϊον Græci uocant, & αἰδωπρῖνόν, & ut dixi, λόβου μὲν μόσχος. Nostrorum quidam non sanè recepto in usum nomine apologationem, cui confine est παρομοίωσις genus illud, quod est uelut fabella breuior, & per allegoriã accipiunt: Nos nostrū, inquit, onus, uos cli tellas. Proximas exemplo uires habet similitudo, præcipueq; illa, quæ ducitur citra ullã trãslationũ mixturã ex rebus penè paribus: Vt qui accipere in cãpo consueuerūt, ñs cãdidatis, quorũ nummos suppressos esse putant, inimicissimi solent esse, sic huiusmodi iudices infestissimi reo uenerat. Nam ἄϊον ἄϊον, quã Cicero collationẽ uocat, λόγιον res, quæ cõparantur, repetere solet, nec hominũ modo inter se opera similia spectantur, ut Cicero pro Muræna facit: Quod si e portu soluẽtibus, qui iam in portũ ex alto inuehãtur, prædicere summo studio solent, & tempestatũ rationẽ, & prædonum, & locorũ (quod natura fert, ut ñs faueamus, qui eadẽ pericula, quẽ bus nos perfuncti sumus, ingrediantur) quo me tandem animo esse oportet, propè iam ex magna iactatione terrã uidentẽ, in hunc, cui uideo maximas tepestates esse subeundas? Sed ἄϊον ἄϊον à mutis, atq; etiam inanimis interim huiusmodi ducitur. Et quoniã similitum alia facies in tali ratione admonendũ est, rarius esse in oratione illud genus, quod εἰκὼν Græci uocant (in quo exprimiunt rerum, aut personarũ imago, ut Cassius, Quis istam faciẽ planipedis sentis torquens) quã id quo probabilius fit quod intendimus, ut si animũ dicas excõlẽdũ, similitudine utaris terræ, quæ neglecta sentes atq; dumos, exculta fructus creat, aut si ad curam reipublicæ horteris, ostendas apes etiam formicasq; nõ modo muta, sed etiã parua animalia, in commune tamen laborare. Ex hoc genere dictũ est illud Ciceronis, Vt corpora nostra sine mēte, ita ciuicas sine lege, suis paria

partibus, ut neruis, ac sanguine, & membris uti non potest. Sed ut hoc corporis humani pro Cluentio, ita pro Cornelio equorum, pro Archia saxorū quoq; est usus similitudine. Illa (ut dixi) propiora, Ut remiges sine gubernatore, ita milites sine imperatore nihil uale re. Solent tamen fallere similitudinū species, ideoq; adhibendū est his iudiciū. Neq; enim ut nauis utilior noua quā uetus, sic amicitia, uel ut laudanda quæ pecuniā suam pluribus largiatur, ita quæ formam. Verba sunt in his similia, largitionis & uetustatis, uis qui dem longe diuersa, pecuniæ & amicitiae. Itaq; in hoc genere maxime queritur, an simile sit quod infertur. Etiam in illis interrogatio nibus Socratis, quarū paulo ante feci mentionē, cauēdum, ne incau te respōdeas, ut apud Aeschinē Socraticū male respondit Aspasia Xenophontis uxor. Quod Cicero his uerbis trās fert: Dic mihi quæ so Xenophontis uxor, si uicina tua melius habeat aurū, q̄ tu habes, utrum' ne illius, an tuum malis? illius inquit. Quid? si uestem, & cæ terum ornatū muliebrē, pretij maioris habeat q̄ tu habes, tuum' ne, an illius malis? respondit, illius uero. Age sis, inquit, si uirum illa me liorem habeat quā tu habes, utrum' ne tuum uirū malis, an illius? hic mulier erubuit, & merito: male enim responderat, se malle alie num aurū quā suū. Nam est id improbū. At si respondisset, se mal le aurum suū tale esse, quale illud esset, potuisset pudice responde re, malle se uirū suum talē esse, qualis melior esset. Scio quosdā ina ni diligentia per minutissimas partes ista secuisse, & aliquid esse simile minus, ut simia homini, & marmora de formata prima ma nu, aliquid plus, ut illud: Non ouum tam simile ouo. Et dissimilibus inesse simile, ut formicæ & elephanto genus, quia sunt animalia. Et similibus dissimile, ut canibus catulos, & matribus hœdos, disse runt enim ætate. Contrariorū quoq; aliter accipi opposita, ut noctē luci: aliter noxia, ut aquam frigidā febrī: aliter repugnantia, ut ue rum falso: aliter disparata, ut dura nō duris. Sed quid hæc ad præ sens propositū magnopere pertineant, non reperio. Illud est anno tandum magis, argumenta duci ex iure simili, ut Cicero in topicis:

Ei cui

Et cui domus usus fructus relictus sit, non restituaturum heredem,
 si corruerit, quia non restituat seruum, si is deceaserit. Ex contrario,
 nihil obstat quo minus iustum matrimonium sit mente coeuntium, etiam si
 tabule signatae non fuerint. Nihil enim proderit signasse tabulas,
 si mente matrimonij non fuisse constabit. Ex dissimili, quale est Ci-
 ceronis pro Cecinna, ut: Siquis me exire domo coegisset armis, ha-
 berem actionem: si quis introire prohibuisset, non haberem. Dissimilia
 sicprehenduntur, non si is qui argentum omne legauit, uideri po-
 test signatam quoque pecuniam reliquisse, ideo etiam quod est in nomine
 bus, dari uoluisse creditur. *Ανολογοίον* qui dicitur a simili separauerunt,
 nos eam subiectam huic generi putamus. Nam ut unum ad decem, sic
 decem ad centum, simile certe est, et ut hostis, sic malus ciuis. Quanquam
 hic ulterius quoque procedere solent. Si turpis dominæ consuetudo
 cum seruo, turpis domini cum ancilla: si mutis animalibus finis uo-
 luptas, idem homini. Cui rei facillime occurrunt ex dissimilibus argu-
 mentatio. Non idem est dominum cum ancilla coisse, quod dominam
 cum seruo. Nec si mutis finis uoluptas, rationabilibus quoque, imò ex
 contrario, quia mutis, ideo non rationabilibus. Adhibetur extrinse-
 cum in causam et auctoritas. Hæc secuti Græcos, a quibus *κρίσις* di-
 cuntur, iudicia aut iudicationes uocant, non de quibus ex causa dic-
 ta sententia est (Nam ea quidem in exemplorum locum cedunt) sed
 siquid in uisum gentibus, populis, sapientibus uiris, claris ciuibus, il-
 lustribus poetis, referri potest. Ne hæc quidem uulgo dicta, et rece-
 pta persuasione populari sine usu fuerint testimonia. Sunt enim quo-
 dammodo uel poetiora, etiam quod non causis accommodata, sed liberis
 odio et gratia mentibus, ideo tantum dicta factaque, quia aut honestissime
 ma, aut uerissima uidebatur. An uero me de incommodis uitæ differē-
 tem, non adiuuabit earum persuasio nationum, quæ stertibus natos, læti-
 tia defunctos prosequuntur? Aut si misericordiam commedabo iu-
 dici, nihil proderit quod prudentissima ciuitas Atheniensium, non
 eam pro affectu, sed pro numine accepit? Nam illa septem præcepta
 sapientium, nonne quasdam uitæ leges existimamus? Si causam ueneficij

dicat adultera, non Marci Catonis iudicio damnata uideatur, qui nullam adulteram non eandem esse ueneficam dixit? Iam sententijs quidem poetarum non orationes modo sunt refertæ, sed libri etiam philosophorum. Qui quanquam inferiora omnia præceptis suis, ac Iuris credunt, repetere tamen auctoritatem à plurimis uersibus non fastidierunt. Neque est ignobile exemplum, Megareos ab Atheniensibus cum de Salamine contenderent, uictos Homeri uersu, qui tamen ipse non in omni editione reperitur, significans Aiace[m] naues suas Atheniensibus iunxisse. Ea quoque quæ uulgo recepta sunt, hoc ipso quod incertum autorem habet uelut omnium sunt, quale est, Vbi amici, ibi opes: Et consciëntia mille testes: Et apud Ciceronem: Pares autem (ut est in uetere prouerbio) cum paribus facillime congregantur. Neque enim durassent hæc in æternū, nisi uera omnibus uiderentur. Ponitur à quibusdā, & quidē in parte prima, deorū auctoritas, quæ est ex responsis, ut Socrate[m] esse sapientissimū. Id ratū est: tamen utitur eo Cicero in libro de haruspicum responsis: Et in concione contra Catilinam, cum signum Iouis columnæ inpositum populo ostēdit. Et pro Ligario, cum causam C. Cæsaris meliorem, quia dñi hoc iudicauerint, consuetur. Quæ cum propria causæ sint, diuina testimonia uocantur, cum aliunde accersuntur, argumēta. Nonnumquam contingit iudicis quoque, aut aduersarij, aut eius, qui ex aduerso agit, dictum aliquod aut factum assumere ad eorum, quæ intendimus, fidem. Propter quod fuerunt qui exempla, & has auctoritates, probationum inartificialium esse arbitrantur, quod ea non inueniret orator, sed acciperet. Plurimum autem refert. Nam testis & quæstio, & his similia, de ipsa re, quæ in iudicio est, pronuntiant. Extra petita, nisi ad aliquā præsentis disceptationis utilitatem ingenio applicantur, nihil per se ualent.

De usu argumentorum. Caput XII.

Hæc ferè de probatione uel ab alijs tradita, uel usu percepta in hoc tempus sciebam. Nec mihi fiducia est, ut ea sola esse contendam, quinimo hortor ad quærendum, & inueniri posse fa-

teor, quæ tamen adiecta fuerint, non multum ab his abhorrebunt. Nunc breuiter quemadmodum sit utendum his, subiungam. Traditum ferè est, argumentum oportere esse confessum. Dubijs enim probari dubia qui possunt. Quædã tamen, quæ in alterius rei probationem ducimus, ipsa probanda sunt. Occidisti uirum. Eras enim adultera. Prius de adulterio conuincendum est, ut cum id cœperit esse pro certo, fiat incerti argumentum: Spiculum tuum in corpore occisi inuentum est: negat suum. Vt probationi profuit probandũ est. Illud hoc loco monere inter necessaria est, nulla esse firmiora, quàm quæ ex dubijs facta sunt certa. Cædes à te facta est, cruentam enim uestem habuisti. Non est tam graue argumentum si fateatur, quàm si conuincitur. Nam si fateatur, multis ex causis potuit cruenta esse uestis. Si negat, hic causæ cardinem ponit, in quo si uictus fuerit, etiam in sequentibus ruit. Non enim uidetur in negando mentiturus fuisse, nisi desperasset id posse defendi, si confiteretur. Firmissimis argumentorum singulis instadum, infirmiora congreganda sunt, quia illa per se fortia non oportet circumstantibus obscurare, ut qualia sunt appareant, hæc imbecilla natura, mutuo auxilio sustinentur. Itaque si non possunt ualere quia magna non sunt, ualebunt quia multa sunt, quæ ad eiusdem rei probationem omnia spectant: ut si quis hereditatis gratia hominem occidisse dicitur: Hereditatem sperabas, & magnam hereditatẽ, & pauper eras, & tum maxime à creditoribus appellaberis, & offenderas eum, cuius hæres eras, & mutaturum tabulas sciebas. Singula leuia sunt, et cõmunia, uniuersa uero nocent, etiamsi non ut fulmine, tamen ut grandine. Quædam argumenta ponere satis non est, adiuuanda sunt, ut si cupiditas causa sceleris fuit, quæ sit uis eius, ira, quantum efficiat in animis hominum talis affectio: ira & firmiora erunt ipsa, & plus habebunt decoris, si non nudos, & uelut carne spoliatos artus ostenderint. Multum etiam refert, si argumento nitemur odij, utrum hoc ex inuidia sit, an ex iniuria, an ex ambu, uelut an nouum, aduersus inferiorem, parẽ, an superiorem, alienum,

an propinquum. Suos habet omnia ista tractatus, & ad utilitatem
 partis eius, quam tuemur, referenda sunt. Nec tamen omnibus sem-
 per, quæ inuenimus, argumentis honorandus est iudex, quia & ræ-
 dium afferunt, & fidem detrahunt. Neque enim potest iudex crede-
 re satis esse ea potentia, quæ non putamus ipsi sufficere, qui dicimus.
 In rebus uero apertis argumentari tam sit stultum, quam in clarissi-
 mum solem mortale lumen inferre. His quidam probationes adhi-
 ciunt, quas *probantibus* uocant, ductas ex affectibus. Atque Aristot-
 eles quidem potentissimum putat ex eo qui dicit, si sit uir optimus,
 quod ut optimus est, ita longe quidem, sed sequitur tamen uideri. Inde
 enim illa nobilis Scauri defensio, Q. Varius Socronensis ait: Aemil-
 ius Scaurum rempublicam Populo Romano prodidisse. Aemilius Scau-
 rus negat. Cui simile quiddam fecisse Iphicrates dicitur, qui cum Ari-
 stophontem, quo accusante similis criminis reus erat, interrogasset,
 an is accepta pecunia rempublicam proditurus esset, isque id negasset:
 Quod igitur, inquit, tu non fecisses, ego feci? Intuedum autem, & qui
 sit apud eum apud quem dicimus, & id, quod illi maxime probabi-
 le uideatur, requirendum. Qua de re locuti sumus, & in procerum,
 et in suasoriae præceptis. Altera ex affirmatione probatio est. Ego
 hoc feci, tu mihi hoc dixisti. Et o facinus indignum, & similia, quæ
 non debent deesse quidem orationi: & si desunt, multum nocent, non ta-
 men habenda sunt inter magna præsidia, cum hoc in eadem causa
 fieri ex utraque parte similiter possit. Illæ firmiores ex sua cuiusque
 persona probationes, quæ credibile rationem subiectam habent, ut uul-
 neratus, aut filio orbatum, non fuerit alium accusaturus quam nocentem, quan-
 do si negotium innocenti facit, liberet eum noxa qui admisit. Hinc
 & partes aduersus liberos, & aduersus suos quisque, necessarios, au-
 toritatem petunt. Quæ sita etiam, potentissima argumenta primo ne
 ponenda sint loco, ut occupet animos, an summo, ut inde dimittant,
 an partim primo summoque, ut Homericæ dispositione in medio sint
 infirma, an à minimis crescant. Quæ prout ratio causæ cuiusque po-
 stulabit, ordinabuntur, uno (ut ego censeo) excepto, ne à potentissimis
 ad le-

ad leuissima decrescat oratio. Ego hæc breuiter demonstrasse contentus, ita posui, ut locos ipsos, & genera, quæ possem apertissime ostēderem. Quidam executi sunt uerbosius, quibus placuim, proposita locorum comunium materia, quo quæque res non modo dici posset, ostēdere. Sed mihi superuacuum uidebatur. Nam & ferè apparet quid in iniuriâ, quid in auaritiâ, quid in testem inimicum, quid pro teste amico dicendum sit. Et de omnibus his omnia dicere infinitum est, tam hercule, quæ si controuersiarum, quæ sint, quæque futuræ sunt, quæstiones, argumenta, sententias tradere uelim. Ipsas autem argumentorum uelut sedes, non me quidem omnes ostendisse confido, plurimas tamen. Quod eo diligentius faciendum fuit, quia declamationes quibus ad pugnam forensem uelut præpilatis exerceri solebamus, olim iam ab illa uera imagine orandi recesserunt, atque ad solam compositæ uoluptatis neruis carent, non alio mediisfidium uirio dicentium, quam quo mancipiorum negotiatores formæ puerorum uirilitate excisa lenocinantur. Nam ut illi robur ac lacertos, barbâque ante omnia, & alia, quæ natura propria maribus dedit, parum existimant decora, quæque fortia, si liceret, forent, ut dura molliunt, ita nos habuimus orationis ipsum uirilem, et illam uim stricte, robusteque dicendi, tenera quadam elocutionis cute operimus, & dum leuia sint, ac niuida, quantum ualeant nihil interesse arbitramur. Sed mihi naturam intuenti nemo non uir spado ne formosior erit. Nec tam auersa unquam uidetur ab opere suo prudentia, ut debilitas inter optima inuenta sit. Nec id ferro speciosum fieri putabo, quod si nasceretur, monstrum erat. Licet iuuet ipsum effœminati sexus mendacium, nunquam tamen hoc continget malis moribus regnum, ut si qua pretiosa fecerit, fecerit & bona. Quapropter eloquentiam licet hanc (ut sentio enim dicam) libidinosam, resupinam, uoluptate adiutoria probet, nullam esse existimabo, quæ ne nimium quidem in se iudicium masculini, et incorrupti, ne dicam grauius, & sancti uiri, ostēdet. At uero statuarum artifices, pictoresque clarissimi, cum corpora quam speciosissima fingendo, pingendo ue effingere cuperent, nunquam tamen in hunc inciderunt errorem, ut Ba-

goam, aut Megabyzum aliquem, in exemplum operis assumerent sibi, sed doryphoron illum, aptum uel militiae, uel palestra, aliorum quoque iuuenum bellicosorum, & athletarum corpora decorare existimauerunt. Nos qui oratorem studemus effingere, non arma, sed tympana eloquentiae demus. Ignur & ille, quem instituimus, adulescens, quam maxime potest, componat se ad imitationem ueritatis, initurusque frequenter forensium certaminum pugnam, iam in schola uictoriam spectet, & ferire uitalia, ac tueri sciat, & praecceptor id maxime exigat, & inuentum praecipue probet. Nam ut ad peiora iuuenes laude ducuntur, ita laudari in bonis gaudent. Nunc illud mali est, quod necessaria plerumque silentio transeunt, nec in dicendo uidetur inter bona utilitas. Sed haec & in alio nobis tractata sunt opere, & in hoc saepe repetenda. Nunc ad ordinem inceptum reuertamur.

De refutatione.

Caput XIII.

Refutatio dupliciter accipi potest. Nam & pars defensoris tota est posita in refutatione, quod quae dicta sint, ex diuerso debent utriusque dissolui, & haec est proprie, cui in causis quartus assignatur locus. Sed utriusque similis conditio est. Neque uero ex alijs locis ratio argumentorum in hac parte peti potest, quam in confirmatione, nec locorum, aut sententiarum, aut uerborum, & figurarum alia conditio est. Affectus plerumque haec pars minores habet. Non sine causa tamen, difficilius semper est credendum (quod Cicero saepe testatur) defendere, quam accusare. Primum, quod est res illa simplicior. Proponitur enim uno modo, uarie dissoluitur, cum accusatori satis sit plerumque uerum esse id, quod obiecerit. Patronus neget, defendat, transferat, excuset, deprecetur, molliat, minuatur, auertat, despiciat, derideat. Quare indirecta fere, atque (ut sic dixerim) clamorosa est actio. Hinc mille flexus, & artes desiderantur. Tum accusator praemeditata plerumque domo affert. Patronus etiam inopinatus frequenter occurrit. Accusator dat testem. Patronus ex re ipsa refellit. Accusator criminum inuidia, & si falsa sit, materia dicitur de
his, de

hū, de paricidio, sacrilegio, maiestate, quæ patrono tantū neganda sunt. Ideoq; accusatiōibus etiā mediocres in dicendo suffecerūt, bonus defensor nemo, nisi qui eloquētissimus fuit. Nā ut quid sentio se mel finia, tāto est accusare quā defendere, quanto facere, q̄ sanare vulnera, facilius. Plurimū aut̄ refert, & quid protulerit aduersarius, & quo mō. Primū igitur inueniendū est id, cui resposuri sumus, propriū sit eius iudicij, an ad causam extra accersitū. Nā si est propriū, aut negandū, aut defendendū, aut transferendum, extra hæc in iudicijs fere nihil est. Deprecatio quidē quæ est sine ulla specie defensionis, rara admodū, & apud eos solos iudices, qui nulla certa forma pronūtiandi tenentur, quanq̄ illæ quoq; apud Caiū Cæsarem, et triūuiros pro diuersarū partiū hoībus actiōes, etiā si præcibus utuntur, adhibent tamē patrocinia, nisi hoc nō fortissime defendentis est, dicere: Quid aliud agimus Tubero, nisi ut quid hic pot nos possemus? Quod si quando apud principē, aliū ue, cui utriū uelū liceat, dicemus: dignū quidē morte eū pro quo loquemur, clementia tamē seruandū esse uel talē. Primū oīm nō erūt res nobis cū aduersario, sed cum iudice, deinde forma deliberatiuæ magis materia, quā iudicialis utemur. Suadebimus enim ut laudem humanitatis potius, q̄ uoluptatem uulnōis, concupiscat. Apud iudices sed in leges dicturos sniam, de cōfessis præcipe ridiculū ē. Ergo q̄ neq; negari, neq; trāsferri possūt, utiq; defendēda sunt, qualiacūq; sint, aut causa cedēdū. Negādi duplicē ostēdimus formā, aut nō eē factū, aut nō hoc eē, qd̄ factū sit. Quæ neq; defendi, neq; trāsferri possunt, utiq; negāda, nec solū si finitio pot̄ esse pro nobis, sed etiā, si nuda inficiatio superest. Testes erunt. Multa in eos dicere licet, chirographū, de similitudine literarū differendum. Vtiq; nihil erit peius quam confessio. Vltima est actionis controuersia, cum defendendi, negandi ue nō est locus, translatio. Atqui quædam sunt, quæ nec negari, nec defendi, nec transferri possunt. Adulteriū reat, quæ cū anno uidua fuisset, enixa est, lis nō erūt. Quare illud stultissime præcipitur, quod defendi nō possit, silēcio dissimilandum.

si quidē est id, de quo iudex pronuntiaturus est. At si extra causam
 sit adductū, & tamen coniunctū, malim quidem dicere, nihil id ad
 questionem, nec esse in his morandū, & minus esse, quā aduersa
 rius dicit, tamen uelut huic simulationi obliuionis ignoscā. Debet
 enim bonus aduocatus pro rei salute breuē negligentiae reprehensio
 nem non pertimescere. Videndū etiam, an simul nobis plura aggre
 dienda, an amolienda singula. Plura simul inuadimus, si aut tam
 infirma sunt, ut pariter impelli possint, aut tam molesta, ut pedem
 conferre cum singulis non expediat. Tum enim toto corpore enuen
 dum, & ut sic dixerim, detecta fronte pugnandū est. Interim si re
 soluere ex parte diuersa dicta difficilius erit, nostra argumēta, cū
 aduersariorū argumētis conferemus, si modo hoc, ut ualentiora ui
 deantur, effici poterit. Quae uero turba ualebunt, diducta erūt,
 quod pauloante dixi. Eras hères, et pauper, & magna pecunia ap
 pellabaris à creditoribus, & offenderas, et mutaturū tabulas testa
 menti sciebas. Vrgēt uniuersa. At si singula quaeq; dissolueris, iam
 illa flamma, quae magna congerie conualuerat, diductis quibus ale
 batur, concidet. Vt si uel maxima flumina in riuos diducātur, qua
 libet transitū præbent. Itaq; propositio quoq;, secundū hanc utilita
 tem accommodabitur, ut ea nunc singula ostendamus, nunc cōplectā
 mur uniuersa. Nam interim quod pluribus collegit aduersarius, sa
 tis est semel proponere, ut si multas causas faciēdi quod arguū, reo
 dicet accusator fuisse, nos non enumeratis singulis semel hoc intue
 dum negemus, quia non quisquis causam faciēdi sceleris habuit, et
 fecerit. Sæpius autē accusatori cōgerere argumēta, reo dissoluere,
 expediet. Id autē, quod erit ab aduersario dictū, quo modo refuta
 ri debeat, intuendū est. Nam si erit palām falsum, negare satis est,
 ut pro Cluentio Cicero, eum quem dixerat accusator epoto poculo
 concidisse, negat eodem die mortuū. Palām etiam contraria & su
 peruacua, & stulte reprehēdere nullius artis est. Ideoq; nec ratio
 nes eorū, nec exempla tradere necesse est. Id quoq; (obscurū uocāi)
 quod secreto, & sine teste, aut argumēto dicitur factū, satis natu
ra sua

ra sua infirmū est. Suffici enim quod aduersarius non probat. Item si ad causam non pertinet. Est tamen interim oratoris efficere, ut quid aut contrarium esse, aut à causa diuersum, aut incredibile, aut superuacuum, aut nostræ potius causæ uideatur esse coniunctū. Obijciuntur Oppio, quod militū cibarijs detraxerit, asperum crimen, sed contrarium ostendit Cicero, quia ijdem accusatores obiecerunt Oppio, quod is uoluerit largiendo corrumpere exercitum. Testes in Cornelium accusator lecti à tribuno codicis pollicetur, faciū hoc Cicero superuacuum, quia ipse fateatur. Petit accusationē in Verre Quintus Cæcilius, quod fuerat quaestor eim, ipsum Cicero ut pro se uideretur, effecit. Cætera quæ proponuntur, communis locos habet. Aut enim cōiectura executiuntur, an uera sint, aut finitione, an propria, aut qualitate, an inhonesta, iniqua, improba, inhumana, crudelia, & cætera, quæ ei generi accidunt. Eaq; non modo in propositionibus, aut rationibus, sed in toto genere actionis intuenda, an sit crudelis, ut Latiens in Rabirium lege perduellionis. Inhumana, ut Tiberonis Ligariū exulem accusantis, atq; id agentis, ne ei Cæsar ignoscat. Superba, ut in Oppium ex epistola Cottæ reum factum. Proinde præcipites, insidiosæ, impotentes deprehenduntur. Ex quibus tamen fortissime inuaseris, quod est aut ab omnibus periculosum, ut dicit Cicero pro Tullio: Quis hoc statuit unquam, aut cui concedi sine summo omnium periculo potest, ut eum iure potuerit occidere, à quo metuisse se dicat, ne ipse posterius occideretur? Aut ipsis iudicibus, ut pro Oppio monet pluribus, ne illud actionis genus in equestrem ordinē admittant. Nonnunquā tamen quædā bene contemnuntur, uel tanquā leuis, uel tanquā ad causam nihil pertinentia. Multis hoc locus facit Cicero. Sed hæc simulatio interim hucusq; procedit, ut quæ dicendo refutare non possumus, quasi fastidiedo calcemus. Quoniā uero maxima pars eorū similibus constat, rimadum erit diligentissime, quid sit in quoq; quod assumitur dissimile. Id in iure facile deprehenditur. Est enim scriptum de rebus uariq; diuersis, tatoq; magis ipsa rerū differentia potest esse manife

fit. Illas uero similitudines quæ ducuntur ex mutis animalibus, aut inanimis, facile est eludere. Exempla rerum uarie tractanda sunt si nocebunt, quæ si uetera erunt, fabulosa dicere licebit: sin uera, maxime quidem dissimilia. Neq; enim fieri potest ut paria sint omnia, ut si Nafica post occisum Gracchum defendauer exëplo Hæla, à quo Melius est interfectus, Meliù regni affectatorem fuisse, à Graccho leges mō latas eē populares, ualã magistrũ equitum fuisse, Naficã priuatũ esse dicatur. Si defecerim oia, tũ uidentum erit an obtineri possit, ne illud quidẽ recte factũ. Quod de exemplis, idẽ etiã de iudicatis obseruandũ. Quod aut posui, referre quo quicq; accusator mō dixerũ, huc pertinet, ut si e minus efficaciter locutus, ipsa eius uerba ponãtur: si acri & uehementi usus fuerũ oratione, eãdẽ rẽ nostris uerbis mitioribus pferamus, ut Cicero de Cornelio, Codicẽ attigũ, & protinus cũ quadã defensione, ut pro luxurioso dicendũ sit, Obiecta est paulo liberalior uita. Sic & pro sortido parcum, & pro maledico liberrũ dicere licebit. Vtiq; nunquam committendũ est, ut aduersariorum dictũ cum sua confirmatione referamus, aut etiã loci alicuius executione adiuues, nisi cũ eludẽda Apd exercitiũ mihi fueris, inquit, tot annis forũ nõ attigeris, absueris tãdiu, et cũ tã lōgo interuallo ueneris, cũ ijs qui in foro habitauerunt, de dignitate contendas. Præterea in contradictionibus, interim totum crimen exponitur, ut Cicero pro Scauro contra Boxtarem facit, uelut orationem diuersæ partis imitatus. Aut pluribus propositionibus iunctis, ut pro Vareno, Cum iter per agros, & loca sola faceret cum Populeno, in familiam Ancharianam incidisse dixerunt, deinde Populenum occisum esse, ilico Varenum uinctum, adseruatum, dum hic ostenderet, quid de eo fieri uellet. Quod est utiq; faciendum, si erit incredibilis rei ordo, & ipsa expositione fidem perditurus. Interim per partes dissoluitur, quod contextu nocet, & plerunq; id est tutius. Quædam contradictiones natura sunt singulæ. Id exemplis non eget. Communia bene apprehenduntur, non tantum quia utriusq; sunt partũ, sed quia

Plus profunt respondenti. Neq. enim pigebit, quod sepe monui, re-
 ferre. commune qui prior dicit, contrarium facit. Est enim contra-
 rium quo aduersarius bene uti potest. At enim non utrisimile tan-
 tum scelus M. Cottam esse commentum. Quid hoc uerisimile est,
 tantum scelus Oppium esse conatum? Artificis autem est inuenire
 in actione aduersarii, quæ inter semetipsa pugnent, aut pugnare
 uideantur, quæ aliquando ex rebus ipsis manifesta sunt, ut in cau-
 sa Cæliana, Clodia aurû se Cælio commodasse dicit, quod signû
 magnæ familiaritatis est, uenenum sibi paratum, quod summi odij
 argumentum est. Tubero Ligarium accusat, quod is in Africa fu-
 erit, & queritur quod ab eoispe in Africam non sit admissus. Alie
 quando uero prælet eius rei occasione, minus cõsiderata ex aduer-
 so dicentis oratio, quod accidit præcipue cupidis sententiarum, ut
 ducti occasione dicendi, non respiciant quid dixerint, dum locum
 præsentem, non totam causam inuentur. Quid tam uideri potest
 contra Cluentium quàm censoria nota? Quid tam contra eundem,
 quàm filium ab Egnatio corrupti iudicij, quo Cluentium Oppiani-
 cum circumuenisset, crimine exhereditarij? At hæc Cicero pugna-
 re inuicem ostendit. Sed tu Acci consideres, censeo diligenter,
 utrum censorium iudicium graue uelis esse, Si Egnatij, leue est
 quod censes de cæteris subscripserunt. Ipsum enim Egnatium,
 quem tu grauem esse uis, de senatu eiecerunt. Sin autem censori-
 um hunc Egnatium, quem pater censoria subscriptione exheredita-
 uit, censes in senatu, cum patrem reiecissent, reuocauerunt. Ulla
 magis uitiose dicuntur, quàm acute reprehenduntur, argumētum
 dubium pro necessario, controuersum pro confesso, commune pluri-
 bus pro proprio, uulgare, superuacuum, serius constitutum, con-
 tra fidem. Nam & illa accidunt parum cauti, ut crimen auge-
 ant, quod probandum est, de facto disputent, cum de autore que-
 ratur, impossibilia aggrediantur, pro effectis relinquunt uix dum
 inchoata, de hoie dicere, quæ de causa malint, hoim uitæ rebus assu-
 gnent, ut si quis decemuiratum accuset, nõ Appium, manifestum repu-
 gnent

gnent, dicant quòd aliter accipi possit, summam quaestionis non intueantur, non ad proposita respondeant. Quod unum aliquando recipi potest, cū mala causa adhibitis extrinsecus remedijs tuenda est, uel cum peculatus Verres reus fortiter, & industrie tutatus contra piratas Siciliam dicitur. Eadem aduersus contradictiones nobis oppositas praecipua sunt. Hoc tamē amplius, quòd circa eas multi duobus uiajs diuersis laborant. Nam quidā etiam in foro tanquā molestam rem & odiosam praetereunt, & ijs plerunq; quae cōposita domo attulerūt, contenti sine aduersario dicūt, & si licet multo magis in scholis, in quibus non solū contradictiones omittuntur, uerū etiam ipse materiae sic plerunq; finguntur, ut nihil dici pro altera parte possit. Alij diligentia lapsi, uerbis etiam uel sententijs omnibus respondendum putant, quod est & infinitū, & superuacuum non enim causa reprehenditur, sed actor, quē ego semper uideri malem sic disertum, ut si dixerit quod rei profuerit, ingenij credatur laus esse, non causae, si quando fortē nō laedat, causae nō ingenij culpa. Itaq; illae reprehensiones, aut obscuritatis, qualis in Rullū fuit, aut infantiae in dicendo, qualis in Pisonē, aut inscitiae rerū, uerborumq; & insulsiatatis etiam, qualis in Antoniū est, accommodantur iusti odijs, suntq; utiles ad conciliandū ijs, quos inuisos facere uolueris, odiū. Alia respondendi patronis ratio, & aliquando non eorum ratio modo, sed uita etiā, uultus deniq; incessus, habitus recte incusari solet. Ut aduersus Quintiū Cicero nō haec solū, sed ipsam etiam praetextā demissam ad talos insectatus est. Presserat enim turbulentis concionibus Cluētium Quintius. Nonnunquam eleuanda inuidiae gratia, quae asperius dicta sunt eluduntur, ut à Cicero ne Triarium. Nam cum Scauri colūnas per urbem plaustris uectas esse dixit, Ego porro, inquit, qui Albanas habeo columnas, clientis eas apportauit. Et magis hoc in accusatores cōcessum est, quibus cōuiciari aliquando patrocinijs fides cogit. Illa uero aduersus omnes & recepta, & non inhumana conuestio, si callide quid tacuisse, breuiasse, obscurasse, distulisse dicuntur. Defensionis quoq; permu-

tatio

latio reprehenditur sæpe, sicut Accius aduersus Cluentium, Aeschines aduersus Ctesiphontem, cum ille Ciceronem lege usurum modo, hic minime de lege dicturum Demosthenem queritur. Declamatores uero in primis sunt admonendi, neu contradiçiones eas ponant, quibus facillime responderi possit, neu sibi stultum aduersarium fingant. Facimus autem, quod maxime huberes loci, popularesq; sententiæ nascuntur, materiam dicendi nobis quod uolumus dicentibus ut non sit ille inuilibis uersus:

Non male respondis, male enim prior ille rogat.

Fallet hæc nos in foro consuetudo, ubi aduersario, non ipsi nobis respondebimus. Aiunt Accium interrogatū, cur causas non ageret, cum apud eum in tragœdijs tanta uis esset optime respondendi, optime hanc reddidisse ratione, quod illic ea diceretur, quæ ipse uellet, in foro essent dicturi aduersarij, quæ minime uellet. Ridiculū est ergo in exercitationibus quæ foro præparantur, prius cognari quid responderi, quàm quid ex diuerso dici possit. Et bonus præceptor nō minus discipulū laudare debet, si quid pro diuersa, q̄ si quid pro sua parte acriter excogitauit. Rursus aliquid in scholis permittendum semper, in foro raro. Nam loco à petiore primo contradictione uti qui possumus, ubi uera res agitur, cum aduersarij adhuc nihil dixerint. Incidunt tamen pleriq; in hoc uitium, uel consuetudine declamatoria, uel etiam cupiditate dicendi, dantq; de se respondentibus uentuosissimos lusus, cum modo se uero nihil dixisse, nec tam stulte dicituros, modo bene admonitos ab aduersario, et agere gratias, quod adiuti sint, iocantur. Frequentissime uero, id quod firmissimum est, nunquam ijs responsurū aduersarium fuisse, quæ proposita non essent, nisi sciret illa uera esse, & ad fatendū conscientia esset impulsus, ut pro Cluentio Cicero: Nam hoc persæpe dixisti, tibi sic renuntiarī, me habere in animo causam hanc præsidio legis defendere, ita ne est: ab amicis imprudētes uidelicet prodimur, et est nescio quis de ijs, quos amicos esse arbitramur nobis, qui nostra consilia ad aduersarium deferat. Quisnam tibi hoc renuntiauit? quis tam im-

probus

probus fuit? cui autē ego narraui? nemo (ut opinor) in culpa est, ni-
 mirum tibi istud lex ipsa renūtiavit. At quidam cōtra dictione non
 cōtrēti, totos etiā locos explicāt. Scire se hoc dicturos aduersarios,
 & ita persecuturos. Quod factū uenuste temporibus nostris elusit
 Vibius Crispus, uir ingenij iucundi, & elegantis. Ego uero, inquit,
 ista nō dico. Quid enim attinet illa bis dici? Nonnunq̄ tamē aliquid
 simile cōtradictioni poni potest, si quid ab aduersario testationibus
 comprehēsum, in aduocationibus iactatū. Respōdebimus enim rei ab
 illis dictae, non à nobis excogitae, aut si id genus erit cause, ut pro-
 ponere possimus certa, extra quae nihil dici possit, ut cū res furtiua
 in domo deprehēsa sit, dicat necesse reus, aut se ignorante illatam,
 aut depositā apud se, aut donatā sibi, quibus omnibus etiā si proposi-
 ta non sint, responderi potest. At in scholis recte, & interpellatio-
 nibus & contradictionibus occuremus, ut in utrunque locum, id
 est primum & secundum, simul exerceamur: quod nisi fecerimus,
 nunquam utemur cōtradictione. Non enim erit cui respondeamus.
 Est & illud unum nimium solliciti, & circa omnia momēta luctan-
 tis. Suspectam enim faciūt iudici causam, & frequenter quae statim
 dicta omnem dubitationem sustulissent, dilata ipsis prae parationi-
 bus fidem perdunt, quia patronus & alijs crediderūt opus fuisse. Et
 dutiā igitur orator prae se ferat, semperq̄: ita dicat, itaquam de cau-
 sa optime sentiat. Quod (sicut omnia) in Cicerone praecipuū est.
 Nam illa summa cura securitatis est similis, tantaq̄: in oratione au-
 toritas, ut probationis locum obtineat, dubitare nobis non audentibus.
 Porro qui scierit, quid pars aduersa, quid nostra habeat ualen-
 tissimum, facile iudicabit, quibus maxime rebus, uel occurrendū sit,
 uel instandum. Ordo quidem in parte nulla minus affert laboris.
 Nam si agimus, nostra confirmanda sunt primum, tum quae nostris
 opponuntur, refutanda. Si respondemus, prius incipiendum est à
 refutatione. Nascuntur autem ex ijs, quae contradictioni opposui-
 mus, aliae contradictiones, euntq̄: interim longius, ut gladiatorum
 manus, quae secundae uocantur, fiunt & tertiae, si prima ad euocan-
 dum

Quam aduersarij istum prolata erit, & quartæ, si geminata captatio est, ut bis etiam cauere, bis repetere oportuerit. Quæ ratio & ultra ducit. Sed illam etiam quam supra ostendi, simplicem ex affectibus, atq; ex affirmatione sola probationem recipit refutatio, qualis est illa Scauri, de qua dixi supra. Quin nescio, an etiam frequentior ubi quid negatur. Videndum præcipue utriusque parti, ubi sit rei summa. Nam ferè accidit, ut in causis multa dicantur, de paucis iudicetur. In his probandi, refutandiq; ratio est, sed adiuuanda uiribus dicentis, & adornanda. Quamlibet enim sint ad docendum quod uolumus accommodata, tamen erunt infirma, nisi maiore quodam oratoris spiritu impleantur. Quare & illi communes loci, de testibus, de tabulis, de argumentis, alijsq; similibus magnam uim animis iudicum afferunt, & hî proprij, quibus factum quodq; laudamus, aut cõtrâ, iustum uel iniustum docemus, maius aut minus, asperius aut mitius. Ex his autem alij ad probationem singulorû argumentorû faciunt, alij ad pluriû, alij ad totius causæ inclinationem. Ex quibus sunt qui præparèt animû iudicis, sunt qui confirmet. Sed præparatio quoq; aut cõfirmatio aliquando totius causæ est, aliquando partiû, & proinde, ut cuiq; conueniunt, subiycienda. Ideoq; miror inter duos diuersarû sectarû uelut duces nõ mediocri contentione quæsiit, singulis ne quæstionibus subiyciendi essent loci, ut Theodoro placet, an prius docendus iudex quàm mouendus, ut præcipit Apollodorus, tanq; perierit hæc ratio media, et nihil cum ipsius causæ utilitate sit deliberandum. Hæc præcipiunt, qui ipsi non dicunt in foro, ut artes à securis, otiosiq; compositiæ, ipsa pugnae necessitate turbentur. Nanque omnes ferè qui legem dicendi quæsi quædam mysteria tradiderunt, certis non inueniendorum modo argumentorum locis, sed concludendorum quoq; nos præceptis alligauerunt, de quibus breuissime prælocutus, quid ipse sentia, id est, quid præclarissimos oratores fecisse uideam, non tacebo.

Quibus constet epichirema, & quomodo refellatur.

Caput XIII.
 Igitur

Igitur enthymema, & argumentū ipsum, id est rem, quæ probationi alterius adhibetur appellant, & argumenti elocutionem. Eam uero, ut dixi, duplicē: Ex consequētibus, quod habet propositionem, coniunctāq; ei protinus probationē, quale pro Ligario: *Causa tum dubia, quod erat aliquid in utraq; parte, quod probari posset, nunc etiā melior ea iudicāda est, quam dii adiuuerūt. Habet enim rationem, & propositionē, non habet conclusionē. Ita est ille imperfectus syllogismus. Ex pugnantibus uero, quod etiā solum enthymema quidam uocant, fortior multo probatio est. Tale est Ciceronis pro Milone: Eius mortis sedetis ultores, cuius uita si puteis per uos restitui posse, nolitis. Quod quidē etiā aliquādo multiplicari solet, ut est ab eodem, & pro eodem reo factum. Quē igitur cum aliqua gratia noluit, hunc uoluit cum aliquorū querela, quem iure, quē loco, quem tempore non est ausus, hunc iniuria, iniquo loco, alieno tempore, cum periculo capitis non dubitauit occidere. Optimū autem uidetur enthymematis genus cum proposito dissimili, uel contrario, ratio subiungitur, quale Demosthenis: Non enim si quid unq; contra leges factum est, id' que tu es imitatus, iccirco te conueniū poena liberari, quin ē contrario damnari multo magis. Nam ut si quis eorū damnatus esset, tu hæc non scripsisses, uia damnatus si tu fueris nō scribet alius. Epichirematos, & quatuor, & quinq;, & sex etiā factæ sunt partes à quibusdā, Cicero maxime quinq; defendit, ut sit propositio, deinde ratio eius, tum assumptio, & eius probatio, quinta complexio. Quia uero interim & propositio non egeat rationis, & assumptio probationis, nonnunquā etiā cōplexione opus nō sit, quadripartitam quoq; fieri posse ratiocinationē, mihi & plurimis nihilominus autoribus tres ad summū uidentur. Nam uia se habet natura, ut sit de quo quærat, & per quod probetur, tertii adijci potest uelut ex consensu duorū antecedentiū. Ita erūt prima intentio, secunda assumptio, tertia connexio. Nam confirmatio primæ, ac secundæ partis exornatio, eisdem cedere possunt, quibus subiiciuntur. Sumamus ex Cicerone quinq; partium exemplum: Melius gubernan-*

bernantur ea, quæ cōsilio regūtur, q̄ quæ sine consilio administrantur. Hanc primā partē numerant, eam deinceps rationibus uarijs, & q̄copiosissimis uerbis approbari putāt oportere. Hoc ego totū cū sua ratione unū puto, alioqui si ratio pars est, est aut uaria ratio, plures partes esse dicātur. Assumptionē deinde ponit. Nihil autem oim rerū melius, q̄ omnis mundus administratur. Huius assumptio nis quarto in loco, iam porrò inducūt approbationem, de quo idem quod supra, dico. Quinto inducūt loco cōplexionē, quæ aut infert solū quod ex omnibus partibus cogitur, hoc modo: Cōsilio igitur mūdus administratur, aut unū in locū cum cōduxerit breuiter expositionem, & assumptionē, adiungit quid ex his cōficiatur, ad hūc modum: Quod si melius gerūtur quæ cōsilio, q̄ quæ sine cōsilio administrantur, nihil aut omniū rerū melius q̄ ois mūdus administratur, cōsilio igitur mūdus administratur. Cui parti cōsentio. In tribus autē, quas fecimus partibus, nō est forma semper eadē, sed una in qua idem cōcluditur, quod intēditur: Anima immortalis est. Nam quicquid ex seipso mouetur, immortale est, Anima autē ex seipsa mouetur, Immortalis igitur est anima. Hoc fit nō solū in singulis argumētis, sed in totis causis, quæ sunt simplices, & in questionibus. Nam & hæc primā habet expositionē. Sacrilegiū cōmisti. Non quisquis hominē occidit cædis reus tenetur. Deinde rationē. Sed hæc est in causis, et questione lōgior q̄ in singulis argumētis, & plerunq; summa cōplexione, uel per enumerationē, uel per breuē conclusionē testantur quid effecerint. In hoc genere propositio dubia est. De hac enim queritur. Altera est cōplexio nō par intētionī, sed uim habēs parē: Mors nihil ad nos. Nam quod est dissolutū, sensu caret: quod autem sensu caret, nihil ad nos. In alio genere, nō eadem propositio est, quæ connexio: Omnia animalia meliora sunt q̄ inanima, nihil autem melius est mundo, Mundus igitur animal. Hic potest uideri de re contentio. Potuit enim sic constituī ratiocinatio: Animal est mundus, omnia enim animalia meliora sunt q̄ inanima. Cæterum hæc propositio, aut confessa est ut proxima, aut probāda, ut qui bea

tam uitam uiuere uolet, philosophetur oportet. Non enim concedi-
 tur: cetera sequi, nisi confirmata prima parte, non possunt. Est &
 assumptio interim confessa, ut omnes autem uolunt beatam uitam
 uiuere. Interim probanda, ut illa: Quod est dissolutum, sensu caret,
 cum soluta corpore anima, an sit immortalis, uel ad tempus certum
 maneat, sit in dubio. Quam assumptionem, alij rationem uocant,
 alij epichirema. Epichirema autem nullo differt à syllogismo, nisi
 quod illi & plures habent species, & uera colligunt ueris: epichire-
 matis frequentior circa credibilia est usus. Nam si contingeret sem-
 per controuersa confessis probare, uix esset in hoc genere usus ora-
 toris. Nam quid ingenio est opus, ut dicas, bona ad me pertinent?
 Solus enim sum filius defuncti, uel solus hæres, cum iure bonorum
 possessio testati secundum tabulas testamenti detur, ad me igitur per-
 tinent. Sed cum ipsa ratio in questionem uenit, efficiendum est cer-
 tum id quod probaturi sumus, quod incertum est, ut si ipsa forte in-
 tentione dicatur, aut filius non es, aut non es legitimus, aut non es so-
 lus. Itemque, aut hæres non es, aut non iustum testamentum est, aut
 capere non potes, aut habes coheredes. Efficiendum est iustum,
 propter quod bona adiudicari nobis debeant. Sed tum est necessaria
 illa summa connexio, cum interuenit oratio largior. Aliquando suf-
 ficiunt intentio ac ratio. Silent leges inter arma, nec se expectari iu-
 bent, cum ei qui expectare uelit, ante iniusta poena laeda sit, quam
 iusta repetenda. Ideoque id enthymema quod est ex consequentibus ra-
 tioni simile dixerunt. Sed & singula quoque interim recte ponun-
 tur, ut ipsum illud, Silent leges inter arma. Et à ratione fas est in-
 cipere, deinde concludere, ut idem: Quid si duo decim tabule no-
 cturnum furæ quoquo modo, diurnum a nemine, si se telo defenderet,
 interfici impune uoluerunt, quis est qui quoquo modo quis interse-
 ctus sit, puniendum putet? Variat autem hic adhuc, & rursus rationem
 tertio loco ponit: cum uideat aliquando gladium nobis ab ipsis porri-
 gi legibus. Prioris autem partis duxit ordinem. Infridatori autem & latro-
 ni, quæ potest inferri iniusta nexi? Hæc intentio. Quid comitatus no-
 stri?

stris? quid gladij uolūt? Hæc ratio. Quos habere certe non liceret, si
 uti illis nullo pacto liceret. Hæc ex intentione & ratione connexio.
 Huic generi probationis tribus occurritur modis, id est per omnes
 partes. Aut enim expugnatur intentio, aut assumptio, aut conclu-
 sio, nonnunq̄ omnia. Sed omnia hæc tria sunt. Intentio expugnatur:
 Iure occidi eū, qui insidiatus sit. Nam prima statim pro milone quæ
 sitio est: An sit ei fas lucē intueri, qui à se hominē necatū esse fatea-
 tur. Expugnatur assumptio omnibus ijs, quæ de refutatioe diximus.
 Et ratio quidem nonnunq̄ est uera, cum eius propositio uera nō sit.
 Interim ueræ propositionis falsa ratio est: Virtus bonū est, uerum
 est, si quis rationem subijciat, quod ea locuples faciat, ueræ intentio-
 nis falsa sit ratio. Connexio autē uera negatur, cum aliud colligit q̄
 id, quod ex prioribus cōficitur, aut nihil ad quæstionē dicitur perti-
 nere. Non est uera sic: Insidiator iure occiditur. Nam qui curauit,
 ut uim afferat ut hostis, debet etiam ut hostis repelli. Recte igitur
 Clodius, ut hostis occisus est. Non utiq̄. Nondum enim Clodius in-
 sidiatorem ostendimus. Sed fit uera connexio: Recte igitur insidia-
 tor ut hostis occiditur. Nihil ad nos. Nondum enim Clodius insidia-
 tor apparet. Sed ut potest esse uera connexio, & tamen falsa intē-
 tio & ratio, uia si illa uera sunt, nunquam est falsa connexio. Enthymema
 ab alijs oratorij syllogismus, ab alijs pars dicitur syllogismi,
 propterea quod syllogismus utiq̄ conclusionē & propositionem ha-
 bet, & per omnes partes efficit, quod proposuit, enthymema tantū
 intentum intelligi contentum sit. Syllogismus talis: Solum bonum
 uirtus. Nam id demum bonum est, quo nemo male uti potest. Vir-
 tute nemo male uti potest, Bonū est ergo uirtus. Enthymema ex cō-
 sequentibus. Bonū est uirtus, qua nemo male uti potest. Et contrā:
 Non est bonum pecunia. Non enim bonū, quo quisq̄ male uti potest.
 Pecunia potest quis male uti, Non igitur bonū est pecunia. Enthymema
 ex pugnantibus: An bonū est pecunia, qua quisq̄ potest male
 uti? Si pecunia, quæ est in argento signato, argentum est, qui ar-
 gentum omne legauit, & pecuniam quæ est in argento signato
 legauit.

legauit. Argentū autē omne legauit. Igitur & pecuniā quæ est in argēto legauit. Habebit formā syllogismi. Oratori satis est dicere: Cum argentū legauerit omne, pecuniā quoq; legauit quæ est in argēto. Peregisse mihi uideor sacra tradentiū artes, sed cōsilio locus superest. Namq; ego, ut in oratione syllogismo quidē aliquādo uti, nefas nō duco, nā cōstare totā, aut certe confertā esse aggressiōnē & enthymematū stipatione, minime uelim. Dialogis enim & dialecticis disputationibus erū similior, q̄ nostri operis actiōibus quæ quidem inter se plurimum differūt. Nāq; illi homines docti, & inter doctos uerū quæretes, minutius et scrupulosius scrutātur oīa, et ad liquidū cōfessumq; perducūt, ut qui sibi, & inueniēdi, & iudicandi uendicēt partes, quarū alterā *ἑμῶν*, alterā *ὑπῆμων* uocāt. Nobis ad aliorū iudicia cōponēda est oratio, & sæpius apud omnino imperitos, atq; aliarū certe ignaros literarū loquendū est: quos nisi delectatione allicimus, & uiribus trahimus, et nōnunq; turbamus affectibus, ipsa quæ iusta ac uera sunt, tenere nō possumus. Locuples et speciosa uult esse eloquētia, quorū nihil cōsequetur, si cōclusionibus certis, & crebris, & in unā propē formā cadētibus cōcisa, & cōtēptum ex humilitate, & odiū ex quadā seruūute, & ex copia satiētiārem, et ex amplitudine fastidiū tulerūt. Feratur igitur non semitis, sed cāpis, nō uti fontes angustiis fistulis colligūtur, sed ut latissimi amnes totis uallibus fluat, ac sibi uiam siquādo nō acceperit, faciat. Nam quid illā miserius legē uelut præformatas infantibus literas persequētibus, & ut Græci dicere solēt, quæ mater amictū dedit, soliciē custodiētibus? Propositio, ac cōclusio, ex consequētibus & repugnātibus nō inspiret, nō augeat, nō mille figuris uariet, ac uerset, ut ea nasci, & ipsa prouenire natura nō manufacta, & arte suscepta, magistrū fateri ubiq; uideātur? Quis unq; sic dixit orator? nonne apud ipsum Demosthenē paucissima huiusmodi reperiūtur? Quæ apprehēsa Græci magis (nam hoc solū nobis peius faciunt) in catenas ligant, & inexplicabili serie connectunt, & indubitata colligunt, & probāt concessa, & se antiquis per hoc similes uocant.

Deinde

Deinde interrogati, nunquam respondebunt quem imitentur. Sed de figuris alio loco. Nunc illud adiiciendum: ne ijs quidem consentire me, qui semper argumenta sermone puro, & dilucido, & distincto, cæterum minime lato ornatōq; putant esse dicenda, Namq; ea distincta quidem, ac perspicua debere esse confiteor, in rebus uero minoribus, etiam sermone, ac uerbis quàm maxime proprijs, & ex usu. At si maior erit materia, nullum ornatum ijs (qui modo non obscuret) subtrahendum puto. Nam & sæpe plurimum lucis affert ipsa translatio, cum etiam ipsi iurisconsulti, quorum summus circa uerborū proprietatem labor ē, lītus audeant esse dicere qua fluctus alludit. Quoq; quid natura magis asperum, hoc pluribus cōdiendū est uoluptatibus, & nimis suspecta argumentatio dissimulatione, & multum ad fidem adiuuat audientis uoluptas. Nisi forte existimamus Ciceronem hæc male in ipsa argumentatione dixisse: Silere leges inter arma, & gladium notis interim ab ipsis porrigi legibus. His tamen habendus modus, ut sint ornamento, non impedimento.

M. FABII QVINI

TILIANI DE INSTITVTIONE

oratoria libri Sexti, Proœmium in quo de fortuna
sua queratur.

AEC Marcelle Victori, ex tua uolūtate maxime ingres-
su, tum si qua ex nobis ad iu-
uenes bonos peruenire posset
utilitas, nouissime penè et ne-
cessitate quadam officij dele-
gati mihi, sedulo laborabā, re-
spiciens tamen illā curā meæ
uoluptatis, qui filio, cuius emi-
nens ingenium, sollicitā quoq;

q 3 parentis

parentis diligentiam merebatur, hanc optimam partem relicturus hereditatis uidebar, ut si me (quod æquum & optabile fuit) facta interceptissent, præceptore tamen patre ueretur. At me fortuna id agentem diebus ac noctibus, festinantemq; metu meæ mortalitatis, ita subito prostrauit, ut laboris mei fructus ad neminem minus quam ad me pertineret. Illum enim de quo summa conceperam, & in quo spem unicam senectutis meæ reponebam, repetito, uulnere orbitatis amisi. Quid nunc agam aut quem ultra esse usum mei dñs reprobantibus credam? nam ita forte accidit, ut eum quoq; librum, quem de causis corruptæ eloquentiæ emisi, iam scribere aggressus, simili ictu ferirer. Tunc igitur optimum fuit infauftum opus, quicquid hoc est in me infelicium literarum, super immaturum funus consumpturis uiscera mea flammis iniicere, neq; hanc impiam uiuacitatem nouis insuper curis fatigare. Quis enim bonus parens mihi ignoscat, si studere amplius possum? ac non oderit hanc animi mei firmitatem si quis in me est alius usus uocis, quam ut incusem deos superstes omnium meorum? nullam terras despiciere prouidentiam tester? si non meo casu, cui tamen nihil obijci, nisi quod uiuam potest, at illorum certe, quos utiq; immerito mors acerba damnauit, erepta mihi prius eorundem matre, quæ nondum expleto ætatis undeuicesimo anno, duos enixa filios, quamuis acerbissimis rapta satis, felix decessit. Ego uel hoc uno malo sic eram afflictus, ut me iam nulla fortuna posset efficeret felicem. Nam cum omni uirtute, quæ in foeminas cadit, functa sit, insanabilem attulit marino dolorem, tum ætate ea puellari, præsertim meæ comparata, potest & ipsa numerari inter uulnera orbitatis, liberis tamen superstibus & quod nefas erat seua, sed optabat ipsa, me saluo maximos cruciatibus præcipui uia effugit. Mihi filius minor quintum egressus annum, ut in malis agerem, prior alterum ex duobus eruit lumen. Non sum ambuiosus in malis, nec augere lachrymarum causas uolo, utinamq; esset ratio minuendi. Sed dissimulare qui possum, quid illi gratiæ in uultu,
quid

quid iucunditatis in sermone, quos ingenij igniculos, quam præstantiam placide, & (quod scio uix posse credi tantum) altæ mentis ostenderit? qualis amorem quicumq; alienus infans mereretur. Illud utro insidiantis, quo me ualidius cruciaret, fortunæ suæ, ut ille mihi blandissimus, me suis nutricibus, me auia educanti, me omnibus qui sollicitare solent illas ætates, anteferet. Quapropter illi dolori, quem ex matre optima, atq; laudem omnem supergressa paucos ante menses ceperam, gratulor. Mirus enim est quod stendum meo nomine, quam quod illius gaudendum est. Vna post hæc Quintiliani mei spe ac uoluptate nitebar, & poterat sufficere solatio. Non enim flosculos sicut prior, sed iam decimum ætatis ingressus annum, certos atq; deformatos fructus ostenderat, Iuro per mala mea, per infelicem conscientiam, per illos manes, numina doloris mei, has me in illo uidisse uirtutes ingenij, non modo ad percipiendas disciplinas, quo nihil præstantius cognoui, plurima expertus, studijq; iam tum non coacti (sciunt præceptores) sed probnatis, pietatis, humanitatis, liberalitatis, ut prorsus possit hinc esse tanti fulminis metus, quod obseruatum ferè est celerius occidere festinatam maturitatem, & esse nescio quam, quæ spes tantas decerpat, inuidiam, ne uidelicet ultra quam homini datum est, nostra prouebantur. Etiam illa fortuna aderant omnia, uocis iucunditas, claritas, oris suauitas, & in utraq; lingua, tanquam ad eam demum natus esset, expressa proprietates omnium literarum. Sed hæc spes adhuc, illa maiora, constantia, grauitas, contra dolores etiam ac metus robur. Nam quo ille animo, quæ medicorum admiratione, mensuræ cetero ualetudine tulit? ut me in supremis consolatus est? quæ etiã deficiens, quæq; nõ tunc ipsum alienatæ mentis errorem circa solas literas habuit? Tuos? ne ego o meæ spes inanes, labantes oculos, tuum fugientem spiritum uidi? tuum corpus frigidum exangue complexus, animam recipere, auramq; communem haurire amplius potui? dignus his cruciatibus quos fero, dignus his cogitationibus. Te ne consulari nuper adoptione,

ad omnium spes honorum patri admoũ, te auunculo prætori generum destinatum, te omnium spe atticæ eloquentiæ candidatum, superstes parens habiturus est tantum ad poenas? Et si non cupido lucis, certe patientia uindictæ te reliqua mea ætate. Nã frustra mala omnia ad crimen fortunæ relegamus. Nemo nisi sua culpa diu dolet. Sed uiuimus, & aliqua uiuendi ratio quærenda est, credendumq; doctissimis hominibus, qui unicum aduersorum solatium literas putauerunt. Si quando tamen ita resederit præsens impetus, ut aliqua tot luctibus, alia cognitio inferi possit, non iniustæ petitionis moræ ueniam. Quis enim dilata studia miretur, quæ potius non abrupta esse mirandum est: Tum si qua minus fuerint effecta uis, quæ leuius adhuc afflictu cœperamus, imperitiæ, aut fortunæ remittantur: quæ si quid mediocrium alioqui in nostro ingenio uirium fuit, ut non extinxerit, debilitauit tamen. Sed uel propter hoc nos contumacius erigamus, quòd illa ut perferre nobis difficile est, ita facile contemnere. Nihil enim sibi aduersus me reliquit, & infelicem quidem, sed certissimam tamen attulit mihi ex his malis securitatem. Boni autem consulere nostrum laborem uel propter hoc certum est, quòd in nullum iam proprium usum perseueramus, sed omnis hæc cura ad alienos, ut alienis utilis (si modo quid utile scribimus) spectat. Nos miseri, sicut facultates patrimonij nostri, ita hoc opus alijs præparamus, alijs relinquemus.

De conclusione seu peroratione. Caput I.

Peroratio sequebatur, quam cumulum quidam, conclusionem alij uocant. Eius duplex ratio est posita, aut in rebus, aut in affectibus. Rerum repetitio & congregatio, quæ Græce dicitur ἀναμνηστικὴ, à quibusdam latinorum enumeratio, & memoriam iudicis reficit, & totam simul causam ponit ante oculos, & etiam si per singula minus mouerat, turba ualet. In hac quæ repetemus quàm breuissime dicenda sunt, & quod Græco uerbo patet, decurrendum per capita. Nam si morabimur, non iam enumeratio, sed altera quasi fiet oratio, Quæ autem enumeranda uidentur

videntur, cum pondere aliquo dicenda sunt, & aptis excianda
sententijs, & figuris utiq; uarianda, alioqui nihil est odiosius recta
illa repetitione, uelut memoriae iudicum diffidentes. Sunt autem
innumerabiles, optimeq; in Verrem Cicero, Si pater ipse iudica-
ret, quæ diceret cum hæc probarentur? & deinde subiecta enume-
rationem: Aut cum idem & in eundem, per inuocationem deorum
spoliata à præatore templa dinumerat. Licet & dubitare num quid
nos fugerit, & quid responsuri sint aduersarij his & his, aut quam
spem accusator habeat omnibus in defensis. Illa uero iucundissi-
ma, si contingat aliquod ex aduersario ducere argumentum, ut si
dicas. Reliquit hanc partem causæ, aut inuidia premere maluit,
aut ad preces confugit, & merito, cum sciret hæc & hæc. Sed non
sunt singulæ species prosequendæ, ne sola uideantur, quæ fortè
nunc dixero, cum occasiones & ex causis, & ex dictis aduersari-
orum, & quibusdam fortuitis quoq; orientur. Nec referenda mo-
do nostra, sed postulandum est etiam ab aduersarijs, ut ad que-
dam respondeant. Id autem, si & actionis supererit locus,
& ea proposuerimus, quæ refelli non possunt. Nam prouocare
quæ inde sint fortia, non arguentis est, sed monentis. Id unum epi-
logi genus uisum est plerisq; Atticorum, & philosophis fere omni-
bus, qui de arte oratoria scriptum aliquid reliquerunt. Id sensisse
Atticos credo, quia Athenis affectus mouere etiam per præco-
nem prohibebatur orator. Philosophos minus miror, apud quos ui-
ri est loco, affici, nec boni mores uidentur, sic à uero iudicem auer-
ti, nec conuenire bono uiro utrius uti. Necessarios tamen affectus
fatebuntur, si aliter obtineri uera, & iusta, & in commune pro-
futura non possint. Cæterum illud constin inter omnes, etiam in
alijs partibus actionis, si multiplex causa sit, & pluribus argu-
mentis defensa uiriliter, & *ὄνομα φιλολογίῳ* fieri solere. Sicut ne-
mo dubitauerit multas esse causas, in quibus nullo loco sit necessa-
ria, si breues, & simplices fuerint. Hæc pars perorationis accu-
satori, patronoq; æque communis est. Affectibus quoque eisdem

fere utuntur, sed rarius hic, ille sepius ac magis. Nam huic conciliare iudices, illi flectere conuenit. Verum & accusator habet interim lachrymas ex miseratione eius rei, quam ulciscitur, & reus de indignitate calumnie conspirationis uehementius interim queritur. Diuidere igitur hæc officia commodissimū, quæ plerumque sunt, ut dixi proæmio similia, sed liberiora, plenioraq;. Inclinatio enim iudicū ad nos petitur in initio parcius: tū admitti satū ē, & oratio tota superest. In epilogo uero est qualem animū iudex in consilium ferat, et iam nihil amplius dicturi sumus, nec restat quo seruemur. Est igitur utriusq; cōmune, conciliare sibi, auertere ab aduersario iudicem, conciliare affectus, & componere. Et breuissimum quidē hoc præceptū dari utriq; partii potest, ut totas causæ suæ uires orator ante oculos ponat, et cum uiderit quid inuidiosum, fauorabile, inuisum, miserabile, aut sit in rebus, aut uideri possit, ea dicat, quibus si iudex esset, ipse maxime moueretur. Sed certius est ire per singula. Et quæ conciliant quidem accusatorem, in præceptis exordij iam diximus. Quædam tamen, quæ illic ostendere satis est, in peroratione implenda sunt magis, si contra impotentem, inuisum, perniciosum suscepta causa est, si iudicibus ipsis, aut gloriæ damnatio rei, aut deformitati futura absolutio. Nam egregie in Vatinius Caluus, Factū, inquit, ambū scitis omnes, & hæc uos scire omnes sciunt. Cicero quidem in Verrem etiā emendari posse infamiam iudiciorum damnato reo, dicit, quod est unum ex supra dictis. Metus etiam, si est adhibendus, ut factū idem, hunc habeat locum fortiozem, quā in proæmio. Qua de re quid sentirem, alio libro iam exposui. Conciliare quoq; inuidiam, odiū, irā, liberius in peroratione contingit, quorū inuidiam gratia, odiū turpūdo, irā offensio iudicis factū, si contumax, arrogans, securus sit, quia nō ex facto modo, dicto uel aliquo, sed uultu, habitu, aspectu, moueri solet. Egregieq; nobis adolescentibus dixisse accusator Cossutiani Capitoni uidebatur, Græce quidē, sed in hūc sensum: Erubescit Casam regem timere. Summa tamen conciliandi affectus accusatori in hoc est

est, ut id quod obiecit, aut quam atrocissimum, aut etiam si fieri potest, quam maxime miserabile esse uideatur. Atrocitas cre- scit ex his, quid factum sit, à quo, in quem, quo animo, quo tempore, quo loco, quo modo, quæ omnia infinitos anfractus habent. Pulsatum querimus, de re primum ipsa dicendum, tum si senex, si puer, si magistratus, si probus, si bene de Republica meritus, etiam si percussus sit à uili aliquo, coniectoq; uel ex contrario à potente nimirum, uel ab eo à quo minime oportuit. Et si die forte solenni, aut in temporibus, cum iudicia huius rei maxime exercerentur, aut in solito ciuilitatis statu. Item in theatro, in templo, in concione crescit inuidia. Et si non errore nec ira, uel etiam si forte ira, sed iniqua, quod patri affuisset, quod respondisset, quod honores contra peteret. Et si plus etiam uideri potest uoluisse, quam fecit. Plurimum tamen affert atrocitatis modus, si grauius, si contumeliose, ut Demosthenes ex parte percussi corporis, ex uultu ferientis, ex habitu inuidiam Mediæ querit. Occisus est, utrum ferro, an igne, an ueneno, uno uulnere, an pluribus: subito, an expectatione tortus, ad hanc partem maxime pertinet. Uritur frequenter accusator & miseratione, cum aut eius casum, quem ulciscitur, aut liberorū, aut parentum solitudinem conqueritur. Etiam futuri temporis imagine iudices mouet, qui maneant eos casus, qui de uis & iniuria questi sunt, nisi uindictentur, fugiendum de ciuitate, cedendum bonis, aut omnia quæcumq; inimicus fecerit, perferenda. Sed sæpius id est accusatoris, auertere iudicem à miseratione qua reus sit usurus, atq; ad fortiter iudicandum concitare. Cuius loci est etiam occupare, quæ dicturum, facturum uel aduersariū putes. Nā & cautores ad custodiā suæ religionis iudices faciunt, & gratiā responsurū aufert, cū ea prædicta sunt ab accusatore, iam si pro reo petentur, non sint noua, ut Seruius Sulpicius contra Aufidiā, ne signatorū ab ipsis discrimē obijciatur sibi, præmonet. Necnō ab Aeschine quali sit usus Demosthenes actioe prædictū ē. Docēdi interī quoq; iudices, quid rogāibus respondere debeāt, quod est unū repetitiōnis genus

nis genus. Periclitantem uero commendat dignitas, & studia fortia, & susceptæ bello cicatrices, & nobilitas & merita maiorum. Hoc quod proxime dixi, Cicero atque Asinius certatim sunt usti pro Scauro patre hic, ille pro filio. Commendat & causa periculi si suscepisse inimicitias ob aliquod factum honestum uidetur, præcipue bonitas, humanitas, misericordia. Iuste enim tunc petere ea quisq; uidetur à iudice, quæ aliq; ipse præstiterit. Referenda hæc pars quoque ad utilitatem Reipublicæ, ad iudicum gloriã, ad exemplum, ad memoriam posteritatis. Plurimum tamen ualeat miserationio, quæ iudicem flecti non tantum cogit, sed motum quoque animi sui lachrymis confiteri. Hæc petentur, aut ex ijs, quæ passus est reus, aut ex ijs, quæ tum maxime patitur, aut ex ijs quæ damnatum manent, quæ & ipsa duplicantur, cum dicimus ex qua illi fortuna, & in quam recidendum sit. Afferit in ijs momentum & ætas, & sexus, & pignora, liberi dico, & parentes, & propinqui, quæ omnia tractari uarie solent. Nonnunquam etiam & ipse patronus has partes subit, ut Cicero pro Milone: O me miserum, o te infelicem. Reuocare metu in patriam Milo potuisti per hos, ego te in patria per eosdẽ retinere nõ potero? Maximeq; si (ut tunc accidit) non conuenient ei, qui accusatur, preces. Nam quis ferret Milonẽ pro capite suo supplicantẽ, qui à se uirum nobile interfectũ, quia id fieri oportuisset, fateretur? Ergo & ille captauit ex illa præstãtia animi fauorem, et in locũ lachrymarum eius ipse successit. His præcipue locis utiles sunt prosopopœia. i. fictæ alienarũ personarũ oratiões, quales Inigatorẽ decet, uel patronũ. Nudæ tantũ res mouent, aut cum ipsi loquimur, aut cum ipsas loqui fingimus. Ex personis quoq; trahitur affectus. Non enim audire iudex uidetur aliena mala deflẽtes, sed sensum ac uocem auribus accipere miserorũ, quorũ etiã mutus aspectus lachrymas mouet, quãtoq; essent miserabiliora, si ea diceret ipsi, tãto sunt quadã portione ad afficiendum potentiora, cum uelut ipsorum ore dicuntur, ut scenicis actoribus eadem uox, eadem pronuntiatio plus ad mouendos

uendos affectus sub persona ualet. Itaq; idem Cicero, q̄q̄ preces nõ dat Miloni; eumq; potius animi præstãtia commēdat, accommoda uit ei tamen & uerba, & cõuenientes etiã forti uiro cõquæstiones: O frustra, inquit, mei suscepti labores. O spes fallaces, ò cogitationes meæ inanes. Nunq̄ tamen debet esse longa miseratio, nec sine causa dictũ est: Nihil facilius q̄ lachrymas inarescere. Nam cũ etiam ueros dolores mitiget tẽpus, citius euanescat necesse est illa, quam dicendo effinximus imago: in qua si moramur, fatigatur lachrymis auditor, & requiescit, & ab illo, quẽ ceperat impetu, ad rationem redit. Non patiamur igitur frigescere hoc opus, & affectum cũ ad summũ perduxerimus, relinquamus, nec speremus fore, ut aliena quisquã diu ploret. Ideoq; cũ in alijs, tũ maxime in hac parte debet crescere oratio. Quia quicquid non adicit, prioribus etiam detraheret uidetur, & facile deficit affectus, qui descendit.

Adhuc de affectibus mouendis. Caput II.

Non solum autem dicendo, sed etiam faciendo quædã, lachrymas mouemus, unde & producere ipsos qui pericliuentur, squalidos atq; deformes, & liberos eorũ, ac parètes, institutum, & ab accusatoribus ostendi cruentũ gladium, et lecta è uulneribus ossa, & uestes sanguine perfusas uidemus, & uulnera resolui, ac uerberata corpora nudari. Quarũ rerũ ingens plerunq; uis est, uelut in rem præsentẽ, animos hominũ ducentiũ. Et Populũ Romanum egit in furorẽ prætexta C. Cæsaris prolata in foro cruenta. Sciebatur interfectũ eum, corpus deniq; ipsum impositũ lecto erat, uestis tamen illa sanguine madens, ña repræsentaui imaginẽ sceleris, ut non occisus esse Cæsar, sed tum maxime occidi uideretur. Sed non ideo probauerim, quod factũ & lego, & ipse aliquãdo uidi depictã tabulã supra Iouem, in imaginẽ rei, cuius atrocitate iudex erat cõmouendus. Quæ enim est actoris infantia, qui mutam illam effigiẽ magis quàm orationẽ pro se putet locuturam? At sordes, & squalores, & propinquorũ quoq; simile habnũ scio profuisse, & magnum ad salutẽ momentũ preces attulisse. Quare & ob-

secre-

secratio illa iudicum per charissima pignora, utiq; si & reo sint liberi, coniunx, parentes, utilis erit. Et deorum etiam inuocatio, uelut ex bona conscientia profecta uideri solet. Stratam deniq; iacere, et genua cõplecti, nisi tamen persona nos, & antea acta uita, et rei conditio prohibebit. Quædam enim tam fortiter iuenda, quàm facta sunt. Verùm sic est habenda autoritatis ratio, ne sit inuisa securitas. Fuit quondam inter hæc omnia potentissimum id, quo Lucium Murænam Cicero, accusantibus clarissimis uiris, eripuisse præcipue uidetur: persuasit enim nihil esse ad præsentem rerum statum uilius, quàm prius die calædas Ianuarias ingredi consulatum. Quod genus nostris temporibus totum penè sublatum est, cum omnia curæ tutelæq; unius innixa, periclitari nullo iudicij exitu possint. De accusatoribus & reis sum locutus, quia in periculis maxime uersatur affectus. Sed priuatæ quoq; causæ utrunq; habent perorationis genus, & illud, quod est ex enumeratione probationũ, et hoc quod ex lachrymis, si aut statu periclitari, aut opinione litigator uidetur. Nam in paruis quidẽ libris has tragœdias mouere tale est, qualesi personam Hercules, & cothurnos aptare infantibus uelis. Illud ne indignum quidẽ admonitione, inges in epilogis meo iudicio ueriti discrimen, quomodo se dicenti, qui excutatur, accommodet. Nam & imperitia, & rusticitas, & rigor, & deformitas afferunt interrim frigus, diligenterq; hæc sunt actori prouidenda. Equidẽ repugnanteis eos patrono, & nihil uultu commotos, & intempestiue ridentes, & facto aliquo, uel ipso uultu risum mouentes, sæpe etiam uidi, præcipue uero cum aliqua uelut scenice fiunt. Transtulit patronus aliquãdo puellã, quæ soror esse aduersarij dicebatur (Nam de hoc lis erat) in aduersa subsellia, tanquam in gremio fratris relictaurus. At is à nobis præmonitus decesserat. Tum ille alioqui uir facundus, inopinatæ rei casu obmutuit, & infantẽ suam frigidissime reportauit. Alius imaginem mariti pro rea proferre magni putauit, at ea sæpius risum fecit. Nam et ij, quorum officij erat ut traherent eam, ignari qui esset epilogus, quoties respexisset patronus, offero

offerrebat palam, & prolata nouissime, deformitate ipsa, nam se-
 nis cadaueri infusa, præteritam quoque orationis gratiam perdidit.
 Nec ignotum quid Gliconi, cui Spiridion fuit cognome, acciderit.
 Huic puer, quem in ius productum quid fletet interrogabat, ex pæ-
 dagogo se uellicari respondit. Sed nihil illa contra Cepastios Cice-
 ronis fabula efficacius ad pericula epilogorum. Omnia tamen hæc
 tolerabilia, quibus actionem mutare facile est, at qui à stylo non re-
 cedunt, aut conticescunt ad hos casus, aut frequentissime falsa di-
 cunt. Inde est enim: Tedit ad uestra genua supplices manus, & hæ-
 ret in complexu liberorum miser, et reuocat ecce me, etsi nihil horum
 is, de quo dicitur, faciat. Et è scholis hæc uitia, in quibus omnia libe-
 re fingimus, & impune, quia pro facto est quicquid uolumus, non
 admittit hoc idem ueritas fori. Egregieque Cassius dicitur adolescen-
 tulo: Quid me toruo uultu intueris seuerè, non me hercules, inquit,
 faciebam, sed sic scripsisti, ecce, et quam potuit truculentissime cum
 affexit. Illud præcipue mouendum, ne quis nisi summis ingenij uiri-
 bus ad mouendas lachrymas aggredi audeat. Nam ut est longe ue-
 hementissimus hic cum inualuit affectus, ita si nihil efficit, repetit,
 quem melius infirmus actor tacitis iudicum cogitationibus reliquis-
 set. Nam & uultus, & uox, & ipsa illa excitati rei facies, ludibrio
 etiam plerumque sunt hominibus, quos non permouerunt. Quare me-
 tiatur, ac diligenter æstimet uires suas actor, & quantum onus subi-
 turus sit, intelligat. Nihil habet ista res medium, sed aut lachrymas
 meretur, aut risum. Non autem commouere tantum miserationem,
 sed etiam discutere, epilogi est proprium, cum oratione continua,
 que motos lachrymis iudices ad iustitiam reducat, tum etiam qui-
 busdam urbane dictis, quale est: Date puero panem, ne ploret, &
 corpulento litigatori, cuius aduersarius item puer, circa iudices erat
 ab aduocato latus: Quid faciam? ego te baiulare non possum. Sed
 hæc tamen non debent esse mimica. Ita neque illum probauerim,
 qui inter clarissimos sui temporis oratores fuit, qui pueris in epilo-
 gum productis, talos iecit in medium, quos illi diripere coeperunt.

Namque

Namq; hæc ipsa discriminis sui ignorantia potuit esse miserabilis. Neq; illū, qui cum esset cruentus gladius eius ab accusatore prolatus, quo is hominē probabat occisum, subito ex subsellijs, ut territus fugit, et capite ex parte uelato cum ad agentē ex turba prospexisset, interrogauit, an iam illo cū gladio recessisset. Fecit enim risum, sed ridiculus fuit. Discutiendæ tamen oratione huiusmodi scenæ. Egregieq; Cicero, & contra imaginē Saturnini pro Rabirio grauer, & contra iuuenē, cuius subinde uulnus in iudicio resoluebatur, pro Vareno multa dixit urbane. Sunt & illi leniores epilogi quibus aduersario satissacimus si fortè sit eius persona talis, ut illi debeatur reuerētia, aut cum amice aliquid cōmonemus, & ad concordiam hortamur, quod est genus egregie tractatū à Passieno, cū Domitiæ uxoris suæ pecuniariā litē aduersus fratrem eius Aenobarbum ageret. Nam cum de necessitudine multa dixisset, de fortuna quoq; qua uterq; abundabat, adiecit: Nihil uobis minus deest, quàm de quo contenditis. Omnes aut̄ hos affectus, etiam si quibusdā uidentur in proœmio, atq; in epilogo sedem habere, in quibus sancti sunt frequentissimi, tamen aliæ quoq; partes recipiunt, sed breuiorē, ut cum ex ijs plurima sint reseruanda. At hic, si usquā totos eloquentiæ aperire fontes licet. Nam ex ijs, si bene diximus reliqua, possidemus iam iudicum animos, et confragosus, atq; asperis euecti, tota pandere possumus uela: & cum sit maxima pars epilogi amplificationis, uerbis atq; sententijs uti licet magnificis, atq; ornatis. Tūc est commouendū theatrum, cum uentū est ad ipsum illud, quo ueteres tragœdiæ comœdiæq; clauduntur, Plaudite. In alijs autē partibus tractandus affectus erit, ut quisq; nascetur. Nam neq; exponi sine hoc res atroces, & miserabiles debent. Cum de qualitate alius cuius rei quæstio est, probationibus uniuscuiusq; rei recte subiungitur. Vbi uero coniunctam ex pluribus causam agimus, etiā necesse erit uti pluribus quasi epilogis, ut in Verre Cicero fecit. Nam & Philodamo, & nauarchis, & cruciatis ciuibus Romanis, & alijs plurimis suas lachrymas dedit. Sūt qui hos μῦθοις ἰδιόλογοις uocent.

uocent, quo partitam perorationem significant. Mihi non tam partes eius quàm species uidentur. Siquidem hæc epilogi & perorationis nomina ipsa aperte satis ostendunt, hanc esse consummationem orationis.

De diuisione affectuum, & quomodo mouendi sunt. Caput III.

Quamuis autem pars hæc iudicialium causarum sit summa, præcipueque constet affectibus, & aliqua de his necessario dixerim, non tamen potui, ac ne debui quidem, locum istum in unam speciem concludere. Quare adhuc opus superest, cum ad obtinenda, quæ uolumus, potentissimum, tum supradictis multo difficilius, mouendi iudicum animos, atque in eum quem uolumus, habitum formandi, & uelut transfigurandi. Quæ de re pauca, quæ postulabat hæc materia, sic attigi, ut magis quid oporteret fieri, quàm quo id modo consequi possemus, ostenderem. Nunc alius omnis rei repetenda ratio est. Nam & per totam (ut diximus) causam, locus est affectibus, et eorum non simplex natura, nec in transitu tractanda, quo nihil maius afferre uis orandi potest. Nam cætera forsitan tenuis quoque, & angusta ingenij uena, si modo uel doctrina, uel usu sit adiuta, generare, atque ad frugem aliquam perducere queat. Certe sunt, semperque fuerunt non parum multi qui satis perite, quæ essent probationibus utilia, reperirent, quos equidem non contemno, sed hæc tamen utiles credo, nequid per eos iudici sit ignotum, atque (ut dicam quod sentio) dignos à quibus causas disertis docerentur. Qui uero iudicem rapere, & in quem uellet habitum animi posset perducere, quo dicto flendum, & irascendum esset, rarius sunt. Atque hoc est, quod dominatur in iudicijs, hæc eloquentiam regunt. Namque argumenta plerumque nascuntur ex causa, et pro meliore parte plura sunt semper, ut qui per hæc uicit tantum, non defuisse sibi aduocatum sciat. Vbi uero animis iudicum uis afferenda est, & ab ipsa ueri contemplatione abducenda mens, ibi proprium oratoris opus est. Hoc non docet iurigator, hoc libellis non continetur. Probationes enim

efficiunt sanè, ut causam nostram meliorè esse iudices putent, affectus præstant ut etiam uelint. Sed id quia uolunt, credunt quoque. Nam cum irasci, fauere, odisse, misereri cœperunt, agi iam rem suam existimant: & sicut amantes de forma iudicare non possunt, quibus sensum oculorum premit amor, ita omnem inquirendæ ueritatis rationem iudex animum occupatus affectibus, æstu fertur, & uelut rapido flumini obsequitur: ita argumenta, ac testes quid egerint, pronūtiatio ostendit, commotus autem ab oratore iudex, quid sentiat, sedens adhuc atq; audiens consistetur. An cum ille, qui plerisq; perorationibus peitur, fletus erumpit, nō palam dicta sententia est? Huc igitur incumbat orator, hoc opus eius, hic labor est, sine quo cætera nuda, ieiuna, infirma, ingrata sunt. Adeo uelut spiritus operis huius atq; animus est in affectibus. Horum autem, sicut antiquitus traditum accepimus, duæ sunt species, alteram Græci *πάθος* uocant, quam nos recte uertentes, ac proprie affectum dicimus, alteram *ἦθος*, cuius nomine, ut ego quidem sentio, caret sermo Romanus, mores appellantur, atq; inde pars quoque illa philosophiæ *ἠθικὴ* moralis est dicta. Sed ipsam rei naturam spectanti mihi, non tam mores significari uidentur, quàm morum quædam proprietates. Nam ipsi quidem omnes habitus mentis continentur. Cautiores uoluntate completi, quàm nomina interpretari maluerunt. Affectus igitur hos cōcitatos, *παθήματα*, illos mites atq; compositos, *ἠθη* esse dixerunt. In altero uehementer cōmotos, in altero lenes, deniq; hos imperare, illos persuadere, hos ad perturbationē, illos ad beneuolētiam præualere. Adijciūt quidā peritorū *πάθος* temporale esse. Quod ut accidere frequētius fateor, ita nonnullas credo esse materias, quæ continuū desiderēt affectū. Nec tamen minus aris, aut usus hi leniores habēt, uiriū atq; impetus nō tantūdem exigunt. In causis uero etiā pluribus uersantur, imò secundū quendam intellectum in omnibus. Nam cum nisi ex illo & hoc loco nihil ab oratore tractetur, quicquid de honestis, & de utilibus, deniq; faciēdis et nō faciēdis dicitur, hoc uocari potest. Quidā commentationē atq; excusatio

fationem propria huius officij putauerūt, nec abnuo esse ista in hac parte, sed nō concedo, ut sola sint, quin illud adhuc adijcio, πᾶθος, atq; ὕβρις esse interim ex eadē natura, ūta ut illud maius sit, hoc minus, ut amor πᾶθος, charitas ὕβρις. Interdum diuersa inter se, sicut in epilogis. Namq; πᾶθος concūtat, ὕβρις solet mītigare. Propria tamen mihi uis nominis et exprimēda natura est, quatenus appellatione ipsa non satis significari uidetur: ὕβρις quod intelligimus, quodq; a docentibus desideramus, id erū, quod ante omnia bonitate commendabitur, non solū mīte ac placidū, sed plerunq; blandum, & humanū, et audientibus amabile, atq; iucundū, in quo exprīmendo summa uirtus ea est, ut fluere omnia ex natura rerū hominumq; uideantur, quo mores dicentis ex oratione perluceāt, et quodammodo agnoscātur, quod est sine dubio inter conuētias maxime personas, quoies perferimus, ignoscimus, satisfacimus, monemus, procul ab ira, procul ab odio. Sed tamen alia patris aduersus filiū, tutoris aduersus pupillū, mariti aduersus uxore moderatio est. Hi enim prae se ferunt eorū, a quibus laeduntur, charitatē, neq; alio modo inuisos eos faciūt, quā quod amare ipsi uidentur. Alia cum senex adolescentis, alia cum conuuium honesti inferioris fert. Hic enim tantum concūtari, illic etiam affici debet. Sunt & illa ex eadem natura, sed motus adhuc minoris, ueniā petere, adolescentiae defendere amores. Nonnunq; etiam lenis alieni caloris derisus ex hac forma ueniū, sed non his a locis tantū, uerum aliquanto magis propriae sunt uirtutes simulationis, satisfaciendi, rogādi & ἐπιποθέας, quae diuersum ei quod dicit, intellectu petiū. Nunc etiā ille maior ad concūtādum odii nasci affectus solet, cū hoc ipso, quo nos aduersarij submittimus, intelligitur tacitae impotētia exprobatio. Namq; eos graues, & intolerabiles id ipsum demonstrat, quod cedimus, & ignorant cupidi maledicendi, aut affectatores libertatis, plus inuidiam q̄ conuuiū posse: nam inuidia aduersarios, conuuium nos inuisos facit. Ille iam penē medijs affectus est ex amoribus, et ex desiderijs amicorū, & necessariorū. Nā & hoc maior est, et illo minor.

Non parum significantur etiam illa in scholis usque, dixerimus, quibus plerumque rusticos, superstitiones, auaros, timidos, secundum conditionem propositorum effingimus. Nam sic usque mores sunt, cum hos imitatur, et ex his ducimus orationem. Denique hoc omne, bonum et comem uirum poscit, quas uirtutes cum etiam in laugatore debeat orator, si fieri potest, approbare, utique ipse aut habeat, aut habere credatur. Sic proderit plurimum causis, quibus ex sua bonitate faciet fidem. Nam qui dum dicit, malus uidetur, utique male dicitur. Non enim uidetur iusta dicere, alioqui usque uideretur. Quare et ipsum etiam dicendi genus, in hoc placidum debet esse, ac mite, nihil superbum, nihil elatum saltem ac sublime desideret. Proprie, iucunde, credibiliter dicere sat est. Ideoque et medius ille orationis modus maxime conuenit. Diuersum est huic quod proest dicitur, quodque nos affectum proprie uocamus, et ut proxime utriusque differentiam signem, illud comœdiae, hoc tragœdiae simile. Hæc pars circa iram, odium, metum, inuidiam, miserationem, ferè tota uersatur. Quæ quibus ex locis ducenda sunt, et manifestum omnibus, et à nobis ratione procerim, atque epilogi dictum est. Et metum tamen duplicem intelligi uolo, quem patimur, et quem facimus. Et inuidiam. Namque altera inuidum, altera inuidiosum facit. Hoc autem hominis, illud rei est, in quo et plus habet operis oratio. Nam quædam uidentur grauius per se, pericidium, cædes, ueneficium: quædam efficienda sunt. Id autem contingit, cum magnis alioqui malis grauius esse id quod passi sumus, ostenditur. Quale est apud Virgilium:

O felix una ante alias Priameia uirgo,
Hostilem ad tumulum Troicæ sub mœnibus altis
Iussa mori.—

Quam miser enim casus Andromachæ, si comparata ei felix Polyxena? Aut cum ita exaggeramus iniuriam nostram, ut etiam quæ multo minora sunt, intoleranda dicamus: Si pulsasses defendi non poteras, uulnerasti. Sed hæc diligentius, cum ad amplificationem uenerimus, dicemus. Interim notasse contentus sum, non id solum agere affectum.

ctus, ut quæ sunt ostendantur, acerba ac luctuosa, sed etiam ut quæ toleranda haberi solent, grauiã uideatur, ut cum in maledictio plus iniuriæ, quàm in manu, in infamia plus pœnæ dicimus, quàm in morte. Namque in hoc eloquentiæ uis est, ut iudicem non ad id tantum cõpellat in quod ipse à rei natura duceretur, sed aut qui non est, aut maiorem quàm est faciat affectum. Hæc est illa, quæ *δυσωσις* uocatur, rebus indignis, asperis, inuidiosis, addens uim oratio. Quæ uirtute, præter alios, plurimum Demosthenes ualuit. Si mihi tradita sequi præcepta sufficeret, satiscerem huic parti nihil eorum, quæ legi, uel didici, quod modo probabile fuit, omittendo. Sed mihi in animo est, quæ latent penitus, ipsa huius loci aperire penetralia: quæ quidem non aliquo iradente, sed experimento meo, ac natura ipsa duce accepi. Summa enim (quantum ego quidem sentio) circa mouendos affectus in hoc posita est, ut moueamur ipsi. Nam et luctus, & ira, & indignationis, aliquando ridicula fuerunt imitatio, si uerba, uultumque tantum, non etiam animum accommodauerimus. Quid enim aliud est causæ, ut lugentes utique in recenti dolore disertissime quædam exclamare uideantur, & ira nonnunquam indoctis quoque eloquentiam faciat, quàm quòd illis inest uis mentis, & ueritas ipsa morum? Quare in istis, quæ uerisimilia esse uolumus, si mus ipsi similes eorum, qui uere patiuntur affectibus, & à tali animo profisciscatur oratio, qualem facere iudicem uolet. An ille doleret, qui audiet me, cum hoc dicam, non doletem? irascetur, si nihil ipse, qui in iram concitat, idque exiguum, simile patietur? siccis agens oculis lachrymas dabit? fieri non potest. Nec incendium nisi ignis, nec mare descimus, nisi humore, nec res ulla dat alteri colorem, quem ipsa non habet. Primum est ignis, ut apud nos ualeant ea, quæ ualere apud iudicem uolumus, afficiamurque, antequam afficere conemur. At quo modo fiet, ut afficiamur? Neque enim sunt motus in nostra potestate. Tentabo etiam de hoc dicere, quas *φαντασιαι* Græci uocant, nos sane uisiones appellemus, per quas imagines rerum absentium in a representantur animo, ut eas cernere oculis, ac præsentibus habere

uideamur. Has quisquis bene conceperit, is erit in affectibus potentissimus. Hunc quidam dicunt ἐὺφραταῖς ἰσθμῶν, qui sibi res, uoces, actus secundum uerum optime finget, quod quidem nobis uolentibus facile continget. Nam ut inter otia animorum, & spes inanes, & uelut somnia quaedam uigilantium, ita nos hæc, de quibus loquimur, imagines prosequuntur, ut peregrinari, nauigare, præliari, populos alloqui, diuitiarum, quas non habemus, usum uideamur disponere, nec cogitare, sed facere: hoc animi unium ad utilitatem non transferemus? Ut hominem occisum queror, non omnia quæ in re præsentis accidisse credibile est, in oculis habebor? non percussor ille subitus erumpet? non expauescet circumuentus? exclamabit? uel rogabit? uel fugiet? non ferientem, non concidentem uidebor? non animo sanguis, & pauor, & gemitus, extremus denique expirantis hiatus insidet? Insequetur ἐὺἀπρηξ, quæ à Cicerone illustratio & euidencia nominatur, quæ non tam dicere uidetur quam ostendere, & affectus non aliter quam si rebus ipsis intersumus, sequentur. An non ex his uisionibus illa sunt?

Excussi manibus radix, reuolutaq; pensa

— Leuiq; patens in pectore uulnus,

Et equus ille in funere Pallantis positus insignibus. Quid? non idem poeta penitus ultimi fati cepit imaginem ut diceret:

— Et dulcis moriens reminiscitur Agros.

Vbi uero miseratione opus erit, nobis ea, de quibus querimus, accidisse credamus, atq; id animo nostro psuadeamus. Nos illi sumus, quos grauia, indigna, tristia passos queramus. Nec agamus rem quasi alienam, sed assumamus parumper illum dolorem. Ita dicemus, quæ in simili nostro casu dicturi essemus. Vidi ego sæpe histriotes atq; comædos, cū ex aliquo grauiore actu personam deposuissent, flentes adhuc egredi. Quod si in alienis scriptis sola pronuntiatio ita falsis accedit affectibus, quid nos faciemus, qui illa cogitare debemus, ut moueri periclitantium uice possimus? Sed in schola rebus quoq; ipsis affici cōueniunt easq; ueras sibi fingere, hoc magis, quod illic

illic ut litigatores loquimur frequentius, quàm ut aduocati. Orbem agimus, & naufragum, et periclitantem, quorum induere personas non attinet, nisi affectus assumimus. Hæc dissimulanda mihi non fuerunt, quibus ipse quantuscumque sum, aut fui, (Nā peruenisse me ad aliquod nomen ingenij credo) frequenter motus sum, ut me non lachrymæ solum deprehenderent, sed pallor, & uero similis dolor.

De risu.

Caput

III.

Hic diuersa uirtus, quæ risum iudicij mouedo, & illos tristes soluit affectus, et animū ab intentione rerū frequenter auerit, & aliquādo etiā reficit, & à satietate, uel à fatigatione renouat. Quanta sit autē in ea difficultas, uel duo maximi oratores, alter Græce, alter latinæ eloquentiæ principes, docent. Nam plerique De mostheni facultatem huius rei defuisse credunt, Ciceroni modum. Nec uideri potest noluisse Demosthenes, cuius pauca admodum dicta, nec sanè cæteris eius uirtutibus restōdentia, palam ostēdūt, nec displicuisse illi iocos, sed non contigisse. Noster uero, non solū extra iudicia, sed etiam in ipsis orationibus habitus est nimis risus affectator. Mihi quidem, siue id recte iudico, siue amore immodico præcipui in eloquentia uiri laboro, mira quædam uidetur in eo fuisse urbanitas. Nam & in sermone quotidiano multa, & in altercationibus & interrogandis testibus plura quàm quisquā dixit facere, & ipsa illa, quæ sunt in Verrem dicta frigidius, alijs assignant, & testimonij loco posunt, ut quo sunt magis uulgaria, eo sit credibilius illa ab oratore non ficta, sed passim esse iactata. Vini Quintus, & libertus eius Tiro, aut alius quisquis fuit, qui tres hæc de re libros edidit, parcius dictorum numero indulgissent, & plus iudicij in eligendis, quàm in congerendis studiij adhibuissent. Minus obiectus calumniantibus foret, qui iam nūc quoque, ut in omni eius ingenio facilius quid rejici, quàm quid adijci possit, inuenient. Afferit autē summā rei difficultatē. Primū quod ridiculū dictū plerūque falsum est, hoc semper humile, sæpe ex industria deprauatū, præterea nunquam honorificū, in uaria hominum iudicia in eo, quia non ratione ali

qua, sed motu animi quodam, nescio an enarrabili, iudicatur. Neq; hoc ab ullo satis explicari puto, licet multi tentauerint, unde risus, qui non solum factio aliquo dicto' ue, sed interdum quodam etiam corporis tactu lacessitur. Præterea non una ratione moueri solet. Neq; enim acute tantum, ac uenuste, sed stulte, iracunde, timide dicta ac facta ridentur. Ideoq; anceps eius rei ratio est, quod à derisu non procul abest risus. Habet enim, ut Cicero dicit, sedem in deformitate aliqua, & turpitudine: quæ cū in alijs demonstrantur, urbanitas: cū in ipsum dicentem recidit stultitia uocatur. Cū uideatur aut res leuis, & quæ à scurris, minis, insipientibus deniq; sæpe moueatur, tamē habet uim nescio an imperiosissimam, & cui repugnari minime potest. Erūpit enim inuis sæpe, nec fultus ope, nec uultus mō, ac uocis exprimit confessionē, sed totū corpus ui sua conuenit. Rerū aut sæpe (ut dixi) maximarū momenta uertit, cū odiū, irāq; frequentissime frangat. Documento sunt iuuenes Tarētini qui multa de Pyrrho rege securius inter cœnā locuti cum rationem facti reposcerentur, & neq; negari res, neq; defendi posset, risu sunt & opportuno ioco elapsi. Nāq; unus ex ijs, Imò inquit, nisi laena defecisset, occidisset te. Ea q; urbanitate tota est inuidia criminis dissoluta. Verū hoc quicquid est, ut nō ausim dicere carere oīno arte, quia nonnullā obseruationem habet, suntq; ad id perit nētia, & à Græcīs, & à latinis cōposita præcepta, ita plane affirmo præcipue positum in natura, & in occasione. Porro natura nō tantum in hoc ualet, ut acutior quis, atq; habilior sit ad inueniendum: nam id sanè doctrina posset augeri, sed inest proprius quibusdā decor in habitu atq; uultu, ut eadem illa minus dicente alio uideantur urbana esse. Occasioni uero, & in rebus est tanta uis, ut sæpe adiuti ea nō indocti modo, sed etiam rustici false dicant, ut cum quis aliquid dixerit prior. Sunt enim longe uenustiora omnia in respōdendo, quàm in prouocādo. Accedit difficultati, quod eius rei nulla exercitatio est, nulli præceptores. Vtiq; in cōuiujs, et sermonibus multi dicaces, sed quia in hoc usu quotidiano proficimus,

oratoria

oratoria urbanitas rara, nec ex arte propria, sed ad hanc consuetudinem accommodata. Nihil autem uetabat, & componi materiae in hoc idoneas, ut controuersiae permixtis salibus fingerentur, uel res proponi singulas ad iuuenum talem exercitationem. Quin illae ipsae, quae dicta sunt ac uocantur, quas certis diebus festae licentiae dicere solebamus, si paulum adhibita ratione fingerentur, aut aliquid in his serui quoque esset admixtum plurimum poterunt utilitatis afferre, quae nunc iuuenum, uel sibi ludentium exercitatio est. Pluribus autem nominibus in eadem re uulgo utimur, quae tamen si diducas, suam propriam quandam uim ostendent. Nam & urbanitas dicitur, qua quidem significari uideo sermonem praeseferentem in uerbis, & sono, & usu proprium quandam gustum urbis, & sumptam ex conuersatione doctorum tacitam eruditionem. Denique: cui contraria sit rusticitas. Venustum esse, quod cum gratia quadam & Venere dicatur apparet. Salsum in consuetudine pro ridiculo tantum accipimus, natura non utique hoc est, quanquam & ridicula oporteat esse salsa. Nam & Cicero, omne quod salsum sit aut esse Atticorum, non quia sunt maxime ad risum compositi. Et Catullus cum dicit:

Nulla in tam magno est corpore mica salis,
 Hoc dicit, nihil in corpore eius esse ridiculum. Salsum igitur erit quod non erit insulsum, uelut quoddam simplex orationis condimentum quod sentitur latente iudicio, & uelut palatum excitat, quod & a taedio defendit orationem. Sanè tamen, ut ille in cibis paulo liberalius aspersus, si tamen non sit immodicus, affert aliquid propriae uoluptatis, ita hi quoque in dicendo habent quiddam, quod nobis faciat audiendi suum. Facetum quoque non tantum circa ridicula opinor consistere. Neque enim diceret Horatius facetum carminis genus natura concessum esse Vergilio, decoris haec magis & excoltae cuiusdam elegantiae appellationem puto. Ideoque in Epistolis Ciceronis haec Bruti refert uerba, Ne ulli sunt pedes faceti, ac delictis ingredienti mollius, quod conuenit cum illo

Horatiano, — Molle atq; facetum Vergilio. — Iocum uero accipimus, quod est contrarium serio. Nam & fingere, & terere, & promittere interim iocum est. Dicacitas sine dubio à dicendo, quod est omni generi commune, ducta est, proprie tamen significat sermonem cum risu aliquos incessentem. Ideo Demosthenem urbanum fuisse dicunt, dicacem negant. Proprium autem materiae, de qua nunc loquimur, est ridiculum. Ideoq; haec tota dissertatio à Graecis ἰδοίον inscribitur. Eius prima diuisio traditur eadem, quae est omnis orationis, ut sit positum in rebus, aut in uerbis. Vsus autem maxime simplex. Aut enim ex alijs risum petimus, aut ex nobis, aut ex rebus medijs. Aliena aut reprehendimus, aut refutamus, aut eleuamus, aut repercutimus, aut eludimus. Nostra ridicula indicamus, & ut uerbo Ciceronis utar, dicimus aliqua subabsurda. Nam eadem, quae si imprudentibus excidant, stulta sunt, si simulamus, uenusta creduntur. Tertium est genus, ut idem dicit, in decipiendis expectationibus dictis aliter accipiendis, ceterisq; quae neutram personam contingunt. Ideoq; à me media dicuntur. Item ridicula, aut facimus, aut dicimus. Facto risus conciliatur interim admixta grauitate, ut Marcus Caelius praetor, cum sellam eius curulem consul Isauricus fregisset, alteram posuit loris intentam. Dicebatur autem consul à patre aliquando caesus sagittis. Interim sine respectu pudoris, ut in illa pyxide Caeliana, quod neq; oratori, neq; ulli graui uiro conueniat. Idē autē de uultu, gestuq; ridiculo dictum sit, in quibus est quidē summa gratia, sed maior cum captare risum non uidentur. Nihil enim ex ijs quae dicuntur salsa, dicuntur insulsius. Quamquā autē gratiae plurimū dictis seueritas affert, siq; ridiculum id ipsum, quia qui dicit non ridet, est tamē interim, et aspectus, & habitus oris, & gestus nō inurbanus, cū ijs modus contingat. Id porro quod dicitur, aut est lasciuū, aut hilare, qualia Calbae pleraq; aut contumeliosum, qualia nuper Iunij Bassi, aut asperū, qualia Cassij Seueri, aut lenē, qualia Domitij Atri. Refert ijs ubi quis utatur. Nam in cōiuijs, & quodidiano

ano sermone lasciuia humilibus, hilaria omnibus conueniunt. Ludere nunquã uelimus, longeq; absit propositũ illud, potius amicum q̃ dictum perdidit. In hac quidem pugna forensi malim mihi lenibus interdiceret, quanquã & contumeliose, & asperere dicere in aduersarios permissum est, cũ accusare etiã palam, & caput alterius iuste petere concessum sit. Sed hic quoq; tamen inhumana uideri solet fortunæ insectatio, uel quia culpa caret, uel quia recidere etiã in ipsos, qui obiecerunt, potest. Primũ itaq; considerandũ est, & quis, & qua causa, & apud quẽ, & quid dicat. Oratori minime conuenit distortus uultus gestuq;, quæ in mimis rideri solent. Obcæcitas etiã scurrilis & scenica huic personæ alienissima est. Obscenitas uero non à uerbis tantum abesse debet, sed etiam à significatione. Nam si quando obijci potest, non in omni loco exprobanda est. Oratorem præterea ut dicere urbane uolo, ña uideri affectare id planè nolo. Quapropter ne dicet quidem false, quoties poterit & dictum potius aliquando perdet, quã minuet autoritatem. Nec accusatorem aut atroci in causa, ne patronum in miserabili iocantem feret quisquam. Sunt etiam iudices quidã tristiores, quã ut risum libenter patiantur. Solet interim accidere, ut id quod in aduersarium dicimus, aut in iudicem conueniat, aut in nostrum quoq; litigatorem, quanquã alij reperiuntur, qui ne id quidem, quod in ipsos recidere possit, euent. Quod fecit Longus Sulpicius, quẽ cũ ipse foedissimus esset, eũ contra quẽ iudicio liberali aderat, ne faciem quidẽ habere liberi hominis, dixit. Cui respondens Domitius Afer: Tu inquit, ex animi sententia Longe? Qui malam faciẽ habet, liber non est? Vitandum etiam ne petulans, ne superbum, ne loco, ne tempori alienum, ne præparatum, & domo allatum uideatur, quod dicimus. Nam aduersus miseros, sicut supra dixeram, inhumani est iocus. Sed quidam ña sunt receptæ autoritatis, & notæ uerecudiæ, ut nocitura sit in eos dicendi petulantia. Nã de amicis iam præceptũ est. Illud non ad orandi ferẽ consiliũ, sed ad oĩa pertinet. Lacesat hoc modo, quem lædere sit periculosum, ne aut inimiciã

inimicitiae graues insequantur, aut turpis satisfactio. Male etiam dicitur, quod in plures conueni, si aut nationes totae incessantur, aut ordines, aut conditio, aut studia multorum. Eia quae dicitur uir bonus, omnia salua dignitate ac uerecundia decent. Nimum enim risus pretium est, si probitatis compendio constat. Vnde autem concilietur risus, et quibus ex locis peti soleat, difficillimum est dicere. Nam si species oes persequi uelimus, nec modum reperiemus, et frustra laborabimus. Neque numerosi minus sunt loci, ex quibus haec dicta, quam illi ex quibus eae quas sententias uocamus, ducuntur, neque alij. Nam hic quoque est inuentio, et elocutio, atque ipsius elocutionis uis alia in uerbis, alia in figuris. Risus igitur oriuntur aut ex corpore eius in quem dicimus, aut ex animo, qui factus ab eo diciturque colligitur, aut ex iis quae sunt extra posita. Intra haec enim est omnis uiruperatio, quae si grauius posita sit, seria sit: si leuius, ridicula. Haec aut ostenduntur, aut narrantur, aut dicto notantur. Rarum est autem, ut oculis subijcere contingat, ut C. Iulius, qui cum Heluio mancipi saepius obstrepenti sibi diceret, iam ostendam qualis sis, inquit: plane instaret interrogatione, qualem se tandem ostensurus esset, digito demonstrauit imaginem galli in scuto Cimbrico pictam, cui manceps tum simillimus est uisus. Tabernae autem erant circa forum, ac scutum illud signi gratia positum. Narrare quae falsa sint in primis est subtile et oratorium, ut Cicero pro Cluentio narrat de Cepasio, atque Fabritio, ac M. Caelius de illa C. Laelii, collegaeque eius in prouinciam festinantium contentione. Sed in his omnibus cum elegans et uenusta exigitur tota expositio, tum id est festiuissimum, quod adiecit orator. Nam et a Ci. sic est Fabricii fuga illa condita: itaque cum callidissime se putaret dicere, et cum illa uerba grauissima ex intimo artificio deproppisset: Respicite inquit, hominum fortunas, respicite uarios duosque casus, respicite C. Fabricii senectutem. Cum hoc respicite, ornandae orationis causa saepe dixisset, respexit ipse. At Fabricius a subsellijs demisso capite discesserat, et c. quae adiecit, nam notus locus, cum in hoc solum esset, Fabricium a iudicio recessisse. Et Caelius cum omnia uenustissime

stissime finxit, tum illud ultimum sic subsecutus: Quo modo transie-
 rit, utrum rate, an piscatorio nauigio, nemo sciebat, Siculi quidem,
 ut sunt lasciuī & dicaces, aiebant in delphino sedisse, & sic tanq̄
 Ariona transuectū. In narrando autē Cicero consistere facetias
 putat, dicacitatē in iaciēdo. Mire suū in hoc genere uenustus Afer
 Domitius, cuius orationibus cōplures huiusmodi narrationes inser-
 tae reperiūtur, sed dictorū quoq; ab eodē urbane, sunt edni libri. Il-
 lud quoq; genus est positū nō in hac ueluti iaculatione uerborū, &
 inclusa breuiter urbanitate, sed in quodam longiore actu, quod de
 Crasso contra Brutū Cicero in secūdo de Oratore libro, & alijs
 quibusdam locis narrat. Nam cum Brutus in accusatione C. Plācē
 ex duobus lectoribus ostendisset, contraria L. Crassum patronum
 eius in oratione, quā de colonia Narbonēsi habuerat, suasisse ijs, quae
 de lege Serulia dixerat, tres excitaui & ipse lectores, ijsq; patriae
 eius dialogos dedit legendos, quorū cum in Priuernati unus, alter
 in Albano, tertius in Tiburti sermonē habitū complecteretur, requi-
 rebat ubi essent eae possessiones. Omnes autē illas Brutus uendide-
 rat, & cum paterna manciparet praedia, turpis habebatur. Similis
 in apologijs quoq; & quibusdā etiam interim historijs exponendis,
 gratia cosequi solet. Sed acutior est illa, atq; uelocior in urbanitate
 breuitas. Cuius quidem duplex est forma, dicendi ac respondendi,
 sed ratio communis in parte. Nihil enim in laceffendo dici potest,
 quod non citā in reprocutiēdo. At propria quaedā sunt responden-
 tium, illa etiā ira concitati afferre solet, *lines plerumq; in altercatione*
 ne, aut in rogādis testibus requirūtur. Cum sint autē loci plures, ex
 quibus dicta ridicula ducātur, repetendum est mihi, non omnes eos
 oratoribus cōuenire. In primis autē ex amphibologia, neq; illa obscu-
 ra, quae Atellanae more capiēt, nec qualia uulgo iactātur, uilissimo
 quoq; conuersa in maledictū ferē ambiguitate. Ne illa quidem quae
 Ciceroni aliquando, sed non in agendo exciderūt, ut dixi, cū is can-
 didatus, qui coqui filius habebatur, corā eo suffragium ab alio pete-
 ret: Ego quoq; tibi fauebo. Non quia excludēda sint omnino uerba
 duos

duos sensus significãtia, sed quia raro belle respondeat, nisi cū prorsus rebus ipsis adiuuatur. Quare nõ hoc modo penè & ipsum scurrile Ciceronis est in eundẽ, de quo supra dixi, Isauricũ. Miror quid sit, quod pater tuus homo cõstantissimus te nobis uariũ reliquit. Sed illud ex eodẽ genere præclarũ, cū obijceret Miloni accusator in argumẽtum factarũ Clodio insidiarũ, quod Bouillas ante horã nonã diuertisset, ut expectaret dũ Clodius à uilla sua exiret, et identidẽ interrogaret, quo tẽpore Clodius occisus esset, respondit sero, quod uel solũ sufficĩt, ut hoc genus nõ totũ repudietur. Nec plura modo significari solẽt, sed etiam diuersa, ut Nero de seruo pessimo dixit: Nulli apud se plus fidei haberi, nihil ei neq; inclusum, neq; signatum esse. Peruenit res usq; ad ænigma, quale est Ciceronis in Pletorũ Fonteij accusatorẽ, cuius matrẽ dixit, dum uixisset ludum, postquã mortua esset magistros habuisse. Dicebantur autem, dum uixit, infames fœminæ ad eam cõuenire solitæ, post mortem eius bona uenibant: quanquam hic ludus per translationem dictus est, magistrũ per ambiguitatẽ. In metalepsin quoq; cadit ratio dictorũ, ut Fabius Maximus incusans Augusti congariorũ, quæ amicis dabatur, exiguitatem, heminaria esse dixit. Nam congiariũ cū sit cõmune liberalitatis atq; mensuræ, à mẽsura ducta imminutio est rerũ. Et hæc tam frigida, quàm est nominũ fictio, adiectis, detractis, mutatis literis, ut Acisculũ, quia esset pactus Pacisculũ, & Placidũ nomine, quia is acerbus natura esset, Acidũ, & Tulliũ, cū fur esset. Tolliũ dictos inuenio. Sed hæc eadẽ a cõmoatus in rebus, q̃ in nominibus respondet. Afer enim uenuste Manliũ Surã multũ in agendo discursantẽ, salientem, manus iactantem, togam deijciẽtem & reponentem, non agere dixit, sed satagere. Est enim dictũ per se urbanum satagere, etiamsi nulla subsit alterius uerbi similitudo. Fuit & detracta, & adiecta aspiratione, & binis coniunctis uerbis, similiter sepius frigida, aliquãdo tamẽ recipiẽda, eadẽq; cõditio est in ijs, quæ à nominibus trahuntur. Multa ex hoc Cicero in Verrẽ, sed ut ab alijs dicta, modo futurum omnia uerteret, cum diceretur Verres,

Verres, modo Herculi quæ expilauerat, molestiorē apud Erymanthio fuisse, modo malū sacerdotē, qui tam nequā Verrē reliquisset, quia sacerdoti Verres successerat. Præbet tamē aliquādo occasionem quædam felicitas hoc quoque genere bene utendi, ut pro Cecinna Cicero in testem Sex. Clodium Phormionē. Nec minus niger, inquit, nec minus confidens, quā est ille Terentianus Phormio. Acriora igitur sunt & elegantiora, quæ trahuntur ex vi rerum. In his maxime ualet similitudo, si tamen ad aliquid inferius, leuiusque referatur, quæ iam ueteres illi iocabantur, qui Lentulum Spintherem, & Scipionem Serapionem esse dixerunt. Sed ea non ab hominibus modo petitur, uerumetiam ab animalibus, ut nobis pueri Iunius Bassus, homo in primis dicax, asinus albus uocabatur, & Sarmenus, seu Publius Blessus Iunium hominem nigrum, et macrum, & pandum, fibulam ferream dixit, quod nunc risus petendi genus frequentissimum est. Adhibetur autem similitudo interim palam, interrim inferi solet parabole, cuius est generis id Augusti, qui militi libellum timide porrigenti, noli inquit, dubitare tanquam assem elephanto des. Sunt quædam etiam uerisimilia. Unde Vatinius dixit hoc dictum, cum reus agere in eum Caluo, cædido frontē sudario tergeret, idque ipsum accusator in inuidiā uocaret: Quāuis reus sum inquit, & panē candidū edo. Adhuc est subtilior illa ex simili translatio, cum quod in alia re fieri solet, in aliā mutauit. Ea dicatur sanē fictio, ut Chrysippus, cū in triūpho Cæsaris eburnea oppida essent translata, & post dies paucos Fabij Maximi lignea, thecas esse oppidorū Cæsaris dixit. Et Pedit de Mirmillione, qui reitariū consequbatur, nec feriebat: Viuum inquit capere uult. Igitur amphiboliæ similitudo, ut L. Galba, qui pilā negligēter petiit, sic inquit, petis tanquam Cæsaris cædidatus. Nam illud petis ambiguum est, securitas similis. Quod hæctenus ostendisse satis est. Cæterum frequentissima aliorum generum cum alijs mixtura est, eaque optima, quæ ex pluribus constat. Eadem dissimiliū ratio est. Hinc e ius Romanus ad quæ in spectaculis bibentē cū mississet Augustus qui ei diceret,

diceret, ego si prandere uolo, domū eo: Tu enim inquit, non times, me locum perdas. È contrario non una species. Neq; enim eodē modo dixit Augustus præfecto, quē ignominia notabat, su binde interponenti precibus: Quid respōdebo patri meo? Dic me tibi displicuisse, quo Galba penulā roganti, non possum cōmodare, domi maneo, cum coenaculū eius perplueret. Tertium adhuc illud, siquidē, ut ne autorem ponā, uerecundia ipsius facit: Libidinosior es, quā ullas spado, quo sine dubio et opinio decipitur, sed ex contrario. Et hoc ex eodem loco est, sed nulli priorū simile, quod dixit M. Vestinius, cū ei nuntiatū esset, aliquādo desinet putere. Onerabo librū exemplis, similem q; ijs, qui risus gratia componuntur, efficiam, si persequi uoluerō singula ueterū. Ex omnibus argumentorū locis eadem occasio est. Nam et finitione usus est Augustus de pantomimis duobus, qui alternis gestibus contēdebant, cum eorū alterum saltatorē dixit, alterum interpellatorē. Et partitione Galba, cum penulā roganti respondit, non pluit, non est opus tibi: si pluit, ipse utar. Proinde genere, specie, proprijs, differentiis, iugatis, adiunctis, consequentibus, antecedentibus, repugnantibus, causis, effectis, cōparatione partū maiorum, minorū, similis materia præbetur: sicut in tropos quoque omnes cadunt. An non plurima καὶ ὑπερβολὴν dicuntur? quale refert Cicero de homine prælongo, Caput enim ad fornicem Fabij offendisse. Et quod P. Oppius dixit de genere Lentulorū, cū assidue minores parentibus liberi essent in nascendo. Interim utrunq;. Quid ironia: nonne etiā quæ sit uerissima, & ioci propè genus est? Qua urbane usus est Afer, cum Didio Callo, qui prouinciā ambrosissime petierat, deinde impetrata ea, tanquam coactus querebatur, age inquit aliquid, & reipublicæ causa elabora. Quāq; Cicero usus est, cum Vatini morte nuntiata, cuius parū certus dicebatur autor: Interim inquit, usura fruar. Idem per allegoriā M. Cælium melius obijciuntē crimina quā defendentem, bonam dextrā, malam sinistrā habere dicebat. Emphasi Iulius dixit ferrū P. Accium Nauium incidisse. Figuras quoq; mentis, quæ χύματα λικνοῖα dicuntur

dicuntur, res eadē recipi omnes, in quas nonnulli diuiserunt species dictorum. Nam & interrogamus, & dubitamus, & affirmamus, & minamur, & optamus: Quaedā ut miserātes, & quaedā ut irascētes dicimus. Ridiculū autē est omne, quod aperte fingitur. Stulta reprehendere facillimū est. Nam per se sunt ridicula. Sed rem urbanā facit aliqua ex nobis adiectio. Stulte interrogauerat ex euntem de theatro Carpathiū Tnyus Maximus, an spectasset, fecit Carpathius dubitationē eius stultioreni dicendo: Non, sed in orchestra pila lusi. Refutatio cum sit in negando, redarguēdo, defendēdo, eleuādo, ridicule negauit Mannius Curius. Nam cum eius accusator in sipario omnibus locis, aut nudū eū in neruo, aut ab amicis redemptū ex alea pinxisset, Ergo ego inquit, nunq̄ uici. Redarguimus interim aperte, ut Cicero Vibiū Curium multū de annis etatis suae mentientiē: tum ergo cū unā declamabamus, nō eras natus. Interim & simulata assensione, ut idem Fabiæ Dolobellæ dicenti triginta se annos habere, Verū est inquit. Nam hoc iam uiginti annis audio. Belle interim subiicitur pro eo quod neges aliud mordacius, ut Iunius Bassus quæretē Domitia Passieni, quod incusans eius sordes, calceos tam ueteres dicere uendere solere: Non me hercules, inquit, hoc unq̄ dixi, sed emere te solere. Defensione imitatus est eques Romanus qui obijcieni Augusto, quod patrimoniū comedisset, Meum inquit putauit. Eleuādi ratio est duplex, ut aut ueniā quis, aut iactantiā minuatur. Quæadmodū C. Cæsar Pomponio ostēdemi uulnus ore exceptū in seditione Sulpiciana, quod ipse se passum pro Cæsare pugnantē gloriabatur, nunq̄ fugiēs respexeris, inquit. Aut crimē obiectū, ut Cicero obiurgātibus quod sexagenarius Popiliam uirginē duxisset, Cras mulier erit inquit. Hoc genus dicti, consequēs uocant quidā, atq; illi simile, quod Cicero Curionem semper ab excusatiue etatis incipientem, facilius quotidie proceriū habere dixit, quia ista a natura sequi, & cohærere uideatur. Sed eleuandi genus est etiā causarū relatio, qua Cicero est usus in Vatiniū, qui pedibus æger, cū uellet uideri cōmodiorū ualitudinis fa-

&us, et diceret se iam bina millia passuum ambulare, Dies hi inquit,
 longiores sunt. Et Augustus nuntiatis Tarracoenſibus palma in
 ara eius enata: Apparet inquit, quod sepe accidatis. Trastulit crimen
 Cassius Seuerus. Nam cum obiurgaretur a praetore, quod a aduocato
 eius L. Varro Epicureo Caesaris amico conuictum fecissent. Nescio
 inquit, qui conuicti sint, & puto Stoicos fuisse. Repercutiendi mul-
 ta sunt genera, uenustissimum quod etiam similitudine aliqua uerbi ad-
 iuuatur, ut Tracallus dicenti Suellio, Si hoc ita est, is in exilium: Sed
 non est ita, rediit inquit. Eluſit Cassius Seuerus, obijciente quodam
 quod ei domo sua Proculeius interdixisset, respondendo: Nunquid
 ego illuc accedo? Sic eluduntur & ridiculum ridiculo, ut diuus Augu-
 stus cum ei Galli torque aureum centum pondo dedissent, & Dolobel-
 la per iocum, tentas tamen ioci sui euentum dixisset: Imperator torque
 me dona: Malo te inquit, ciuica donare. Mendacium quoque mendacio,
 ut Galba dicente quodam uictoriatu se uno in Sicilia quinque pedes lon-
 gam muram emisse, nihil inquit mirum. Nam ibi tam longe nascitur,
 ut his piscatores pro restibus utantur. Contraria est neganti con-
 fessionis simulatio. Sed ipsa quoque multum habet urbanitatis. Sic
 Afer cum ageret contra libertum Claudij Caesaris, & ex diuerso
 quidam conditionis eiusdem cuius erat luigator, exclamasset, Pre-
 terea tu semper in libertos Caesaris dicis: Nec me hercule inquit,
 quicquam proficio. Cui uicinum est, non negare quod obijciunt, cum et id
 palam falsum est, & inde materia bene respondendi datur, ut Ca-
 tulus dicenti Philippo, quid latras? Furem uideo inquit. In se dicere,
 non est ferè nisi scurrarum, & in oratore utique minime probabile.
 Quod fieri totidem modis, quot in alios potest: Ideo hoc quous frequens
 sit, trahere. Illud uero etiam si ridiculum & indignum, tamen est homine
 tolerabile, quod aut turpiter, aut impotenter dicatur. Quod fecisse
 quendam scio, qui humiliori libere aduersus se loquenti, colaphum in-
 quit, tibi ducam, & formulam scribam, quod caput durum habeas.
 Hic enim dubium est, utrum ridere audientes, an indignari debue-
 rint. Superest genus decipiendi opinione, aut dicta aliter intelligen-
 di, quae

di, que sunt in omni hac materia uel uenustissima. Inopinatum, & a laceffente poni solet, quale est quod refert Cicero: Quid huic abest, nisi res & uirtus? Aut illud Afri: Homo in agendis causis optime uestitus. Et in occurrendo, ut Cicero audita falsa Vatini mortis, cum Quinium libertum eius interrogasset, recte ne omnia dicenti recte, mortuus est inquit. Plurimus autem circa simulationem & dissimulationem risus est, que sunt uicina, & propè eadem. Sed simulatio est certâ opinionem animi sui imitantis, dissimulatio aliena parum se intelligere fingentis. Simulauit Afer, cum in causa subinde dicentibus Gelsinam diceret, cognouisset, que erat potens foemina: Quis est inquit, istet Gelsinam enim uideri sibi uirum finxit. Dissimulauit Cicero, cū Sex. Annalis testis reū leffisset, et instaret identidē accusator ei, Dic Marce Tulli, nunquid potes de Sex. to Annali? Versus tunc dicere cœpit de libro Ennij Annali sexto:

Qui potis ingentis causas euoluere belli.

Cui sine dubio frequentissima dat occasionē ambiguitas, ut Cassellio, qui cōsultori dicenti, nauē diuidere uolo, perdes inquit. Sed a uertiti intellectus etiā aliter solet, cū ab asperioribus ad leniora defleat, ut qui interrogatus, qd sentiret de eo qui in adulterio deprehensus esset, tardū fuisse respondit. Ei confine, quod dicitur per suspicionem, quale illud apud Ciceronē: Querenti quod a uxor sua è fico se suspendisset, rogo des mihi surculū ex illa arbore, ut inserā. Intelligitur enim quod nō dicitur. Et hercle omnis false dicēdi ratio in eo est, ut aliter q̄ est, rectū uerūq; dicatur, quod fit totū fingēdis, aut nostris, aut alienis persuasionibus, aut dicēdo quod fieri nō potest. Aliena finxit lura, qui querenti, quod ab equo suo esset aspersus, quid tu inquit, me hippocētaurū putas? Sic C. Cassius qui milui sine gladio discurreti, heus cōmitio, pugno bene uteris inqt. Et Galba de piscibus, qui cū pridie ex parte adusti, et uersati, postero die affuit essent: Festinemus alij subcoenāt, inquit. Tertū illud Ciceronis (ut dixi) aduersus Curium: Fieri enim certe nō poterat, ut cū declamaret, natus non esset. Est & ex illa ironia fictio, qua usus est

C. Cæsar. Nam cum testis diceret à reo foemina sua ferro petita
 & esset facilis reprehensio, cur illa potissimū partē corporis uulne-
 rare uolisset: Quid enim faceret, inquit, cum tu galeam & lorica
 haberes? Vel optima est simulatio contra simulante, qualis illa Do-
 mitij Afri fuit: Vetus habebat testamentū, & unus ex amicis recē-
 tioribus sperans aliquid ex mutatione tabularū, falsam tabulā intu-
 lerat, consulens eum, an primipilaris ei testamēto suaderet ordina-
 re suprema iudicia, noli inquit, facere, offendis illum. Iucundissima
 sunt autem ex his omnibus lenia, & (ut sic dixerim) boni stomachi,
 ut Afer ingrato litigatori conspectū eius uiuanti in foro, per no-
 menclatorem missum ad eum: Amas me, inquit, quod te nō uidis, &
 dispensatori, qui cum ad reliqua non responderet, dicebat subinde,
 non comedi panē & aquam bibo, Pasce & redde quod debes, quæ
 ὑπὸ πτωχῶν uocant. Est gratis iocius, qui minus exprobrat quā po-
 test, ut idem dicenti candidato, semper domū tuam colui, cum posset
 palam negare, credo inquit, & uerum est. Interim de se dicere ridi-
 culum est, & quod in alium, si absentē diceret, urbanum non erat,
 quoniam ipsi palam exprobratur, mouet risum, quale Augusti est
 cum ab eo miles, nescio quid, improbe peteret, ueniret contra Mar-
 tianus, quæ suspicatur & ipsum aliquid iniuste rogaturū: Non ma-
 gis, inquit, faciā commilito quæ petis, quā quod Martianus à me
 petiturus est. Aduuant urbanitatē, & uersus cōmode positi, seu to-
 ti ut sunt, quod adeo facile est, ut Ouidius ex tetrasticho Macri
 carmine librū in malos poetas composuerit, quod fit gratius, si qua
 etiam ambiguitate cōditur, ut Cicero in Acciū hominē callidū &
 uersutum, cum is in quadā causa suspectus esset, Nisi qua Vlysses
 rate euasit Lærtius. Seu uerbis ex parte mutatis, ut in eū, qui cum
 antea stultissimus esset habitus, post acceptā hæreditatē primus sen-
 tentiam rogabatur. Cuius hæreditas est, quā uocant sapientiā, pro
 illo facultas est. Seu fictis notis uersib⁹. Simile est quod πικροποιεῖς di-
 citur, & prouerbia opportune aptata, ut de homine in aquā lapsō,
 & ut alleuaretur rogāti: Tollat te qui nō nouit, Ex historia etiā du-
 cere

ere urbanitatem eruditum, ut Cic. fecit, cum ei testem in iudicio Verris roganti dixisset Hortensius, non intelligo hæc ænigmata: Atqui debes, inquit, cum sphingem domi habeas. Acceperat aut ille à Verre sphingem æneam, magnæ pecuniæ. Subabsurda illa constant stultis simili imitatione: et quæ nisi fingantur stulta sunt, ut qui mirantibus quod humile candelabrum emisset, pransorium erit inquit. Sed illa familia absurdus sunt acria, quæ tanquam sine ratione dicta feruntur, ut seruus Dolobellæ, cum interrogaretur, an dominus eius auctorem proposuisset, domum, inquit, uendidit. Deprehensi interim pudorem suum ridiculo aliquo explicant, ut qui testem dicentem se à reo uulneratum, in interrogauerat, an cicatrices haberet, cum ille ingentem in femore ostendisset, laus inquit oportuit. Contumelijs quoque uti belle datur, ut Hispani obijcendū bis acerba crimina accusatori, mentiris inquit. Et Fuluius propinquum legato interroganti, an in tabulis, quas proferebat, chirographus esset, & uerus inquit domine. Has aut accepi species, aut inueni frequentissimas, ex quibus ridicula ducerentur. Sed repetitū necesse est, infinitas esse tam false dicendi, quam seueræ, quas præstat persona, locus, tempus, casus denique, qui est maxime uariū. Itaque hæc ne omisisse uiderer attingi, illa autem quæ de usu ipso, & modo iocandi complexus sum, adeo infirma, sed plane necessaria. His adiicit Domitius Marsus, qui de urbanitate diligentissime scripsit, quædam non ridicula, sed cuilibet seuerissime orationi conuenientia, eleganter dicta, & proprio quodam lepore iucunda, quæ sunt quidem urbana, sed risum tamen non habent. Neque enim ei de risu, sed de urbanitate est opus institutum, quam propriam esse nostræ ciuitatis ait, & sero sic intelligi coeptam, postquam urbis appellationem, etiamsi nomen proprium non adijceretur, Romam tamen accipi sit receptum, eamque sic finit: Urbanitas est uirtus quædam in breue dictum coacta, & apta ad delectandos, mouendosque homines in omnem affectum maxime idonea ad resistendum, uel laceffendum, prout quæque res ac persona desiderat. Cui si bre

uiratis exceptionem detraxeris, omnes orationis uirtutes cõplexa
 fit. Nam sicut ista rebus, & personis, & quod in utrisq; oporteat di
 cere, perfectæ eloquentiæ est, cur aut breuem tam esse uoluerit,
 nescio quidem. At quam in eodem libro dicat fuisse, & in multis
 narrandi urbanitatem, paulo post ita finit, Catonis (ut ait) opinio
 nem secutus: Urbanus homo erit, cuius multa bene dicta, responsa
 q; erunt, & qui in sermonibus, circulis, conuiujs, item in concioni
 bus, omni deniq; loco ridicule, commodeq; dicet. Risus erunt, quæ
 cunq; hæc faciet orator. Quas si recipimus finitiones quicquid bene
 dicetur, & urbane dicti nomen accipiet. Cæterum illi, q; hoc propo
 fuerat, consentanea fuit illa diuisio, ut dictorum urbanorum, alia
 seria, alia iocosa, alia media faceret. Nam eadem est omnium bene
 dictorum. Verum mihi etiam iocosa quædam uidentur posse non
 satis urbane referri. Nam meo quidem iudicio, illa est urbanitas,
 in qua nihil absonum, nihil agreste, nihil inconditum, nihil peregrini
 num, neq; sensu, neq; uerbis, neq; ore, gestu ue possit deprehendi,
 ut non tam sit in singulis dictis, quam in toto colore dicendi, qualis
 apud Græcos, Atticissimos ille redolens Athenarum proprium sapo
 rem. Ne tamen iudicium Marci hominis eruditissimi subtraham,
 Seria partiur in tria genera, honorificum, contumeliosum, mediũ.
 Et honorifici ponit exemplum Ciceronis quoq; pro Ligario apud
 Cæsarem: Qui nihil soles obliuisci, nisi iniurias. Et contumeliosi,
 quod Attico scripsit de Pompeio et Cæsare: Habeo quem fugiam,
 quem sequar non habeo. Et mediũ, quod ἀνθρώπων ἄριστον uocat, &
 est cum ita dixit, neq; grauem mortem accidere forti uiro posse, ne
 q; immaturam consulari, neq; miseram sapienti. Quæ omnia sunt
 optime dicta, sed cur proprie nomen urbanitatis accipiant, non ui
 deo. Quod si non totus (ut mihi uidetur) orationis color meretur,
 sed etia singulis dictis tribuendũ ẽ, illa potius urbana esse dixerim,
 quæ sunt generis eiusdem, quæ ridicula dicuntur, & tamen ri
 dicula non sunt, ut de Pollione Asinio serijs, iocisq; pariter accõmo
 dato dictũ est, esse eũ oim horarũ. Et de actore facile dicente ex te
 pore

porē, ingenii eū in numerato habere. Etiam Pompeij, quod refert
 Marſus in Ciceronē diffidentē partibus, Transi ad Cæsarem, me
 timetis. Erat enim, si de re minore, aut alio animo, aut deniq; non
 ab ipſo dictū fuisset, qd' posset inter ridicula numerari. Etiā illud,
 quod Cicero Coreliæ scripsit, reddēs rationē cur illa C. Cæsaris
 tēpora tā patētiter toleraret: Hæc aut aīo Catonis ferēda sunt, aut
 Ciceronis stomacho. Stomachus enim illic habet aliqd ioco simile.
 Hæc quæ mouebant dissimulāda mihi nō fuerunt, in qbus, ut erra-
 uerim, legentes tamen non decepi, indicata diuersa opinione, quā
 sequi magis probantibus liberum est.

De altercatione.

Caput V.

Altercationis præcepta poterant uideri tunc inchoanda, cum
 omnia, quæ ad continuam orationem pertinent, peregiſsem.
 Nam est usus eius ordine ultimus. Sed cum sit posita in sola inuen-
 tione, neq; habere dispositionem possit, nec elocutionis ornamenta
 magnopere desideret aut circa memoriam & pronuntiationem la-
 bore, priusquam secundam quinq; partium, hanc quæ tota ex pri-
 ma pendet, tractaturus non alieno loco uideor, quā scriptores ideo
 fortasse alij reliquerūt, qd' satis cæteris præceptis in hanc quoq; uī
 debatur esse profectū. Constat enim aut intentione, aut depulſio-
 ne, de quibus satis traditum est, quia quicqd in actione perpetua
 circa probationes utile est, idem in hac breui atq; concisa proficit,
 necesse est. Neq; alia dicuntur in altercatione, sed aliter aut inter-
 rogando, aut respondendo. Cuius rei ferē omnis obseruatio in illo
 testium loco excussa nobis est: Tamen, qd' latius hoc opus aggressi
 sumus, neq; perfectius orator sine hac uirtute dici potest, paululum
 impendamus huic quoq; peculiaris operæ, quæ qdē in qbusdā cau-
 sis ad uictoriam uel plurimū ualet. Nam ut in qualitate generali,
 in qua recte ne factū qd, an cōtra sit, quæritur, ppetua dominatur
 oratio, & quæſtionē finitiōn actionū plerūq; satis explicat, & oīa
 pene i qb' de facto cōstat, aut cōiectura, artificiali rōne colligitur
 ita in his causis, q̄ sunt frequētissima, q̄ uel solis extra artē pbatioib'

uel mixtis continentur, asperissima in hac parte dimicatio est, nec
 ali bi dixeris, magis mucrone pugnari. Nam & firmissima quæq;
 memoriæ iudicis inculcanda sunt, etiam præstandum quicquid in
 actione promissum, & refellenda mendacia. Nusquam est deniq;
 qui cognoscit intentior, nec immerito quidã, quanquam in dicendo
 mediocres, hac tamen altercandi præstantiæ meruerunt nomẽ pa
 tronorum. At quidã litigatoribus suis illũ modo ambiciosum decla
 mandi sudorẽ præstitisse contenti, cũ turba laudantiũ destituuu
 subsellia, pugnaq; illã decertatoriã imperitiis ac sæpe pullatæ tur
 bæ relinquũt. Itaq; uideas alios plerũq; iudicijs priuatis ad alterca
 tiones uocari, alios ad probationẽ. Quæ si diuidenda sunt officia,
 hoc certe magis necessariũ est, pudendũq; dictu si plus litigantibus
 profunt minores. In publicis certe iudicijs uox illa præconis, præ
 ter patronos, ipsum qui egerit, citat. Opus est igitur in primis inge
 nio ueloci ac mobili, aĩo præsentis & acris. Non enim cogũandũ, sed
 dicendũ statim est, & propẽ sub conatu aduersarij manus exigenda.
 Quare cũ in omni parte huiusce officij plurimũ faciũ, totas nõ di
 ligenter mō, sed etiã familiariter nosse causas, tũ in altercatione
 maxime necessariũ est, oĩm personarũ, instrumentorũ, temporũ, lo
 corũ habere notitiã, alioqui & tacendũ est sæpe, etiã alijs subijcĩe
 tibus, plerũq; aut studio loquendi fatue mō accedendũ, quod nunq;
 accidũ, ni credulitate aliena stultitia erubescamus, neq; taniũ hoc
 ipsis monitoribus clarescũ. Quidũ faciunt aperte quod rixemur.
 Videas enim plerosq; ira percitos exclamantes, ut iudex audiat cõ
 trariũ id esse quod admoneamur, sciatq; ille, qui pronũtiaturus est
 in causa, malũ quod taceatur. Quare bonus altercator uitiõ iracũ
 diæ careat. Nullus enim rationi magis obstat affectus, & fert ex
 tra causam, & plerũq; deformia conũnia facere, ac mereri cogit,
 & ipsos nonnunquã iudices incũtat melior moderatio, ac nonnun
 quã etiã patiẽtia. Neq; enim refutanda tantũ, quæ è contrario di
 cuntur, sed contĩnenda, eleuanda, ridẽda sunt, nec usquã plus loci
 reperit urbanitas, odiũ mordet & pudor, contra turbantes auden
 dum

dum, & impudentiæ fortiter resistendū. Sunt enim quidā prædu-
 ri in hoc oris, ut obstrepant ingenti clamore, & medios sermones
 intercipient, & omnia tumultu confundant, quos ut nō imitari, sic
 acriter propulsare oportebit: & ipsorū improbitas retūdenda, &
 iudices, uel præfidentes magistratus appellandi frequenter, ut lo-
 quendi uices seruentur. Nā est res animi tacentis, & mollis supra
 modū frōtis, falliūq; plerūq; quod probitas uocatur, quæ est imbe-
 cillitas. Valet autē in altercatione plurimū acumen, quod sine dubio
 ex arte nō uenit. Natura enim nō docetur, arte tamē adiuuatur, in
 qua præcipuū est semper id in oculis habere, de quo queritur, &
 quod uolumus efficere, quia propositū tenentes in rixā non ibimus,
 nec causæ debita tēpora conuitiando conteremus, gaudebimusq; si
 hoc aduersarius facit. Omnia tēpora fere parata sunt meditati di-
 ligenter, quæq; aut ex diuerso dici, aut respondēri à nobis possint. Nō
 nunq; tamē solet hoc quoq; esse artis genus, ut quædā in actiōe disse-
 mulata subito in altercādo proferatur, & inopinatis eruptionibus,
 aut ex insidijs cuiusdam factis simillimū. Id autē tū faciendū est, cum
 est aliquid cui respondēri nō statim possit, potuerat autē si tempus ad
 disponēdū fuisset. Nā quod fideliter firmū est, à primis statim acti-
 onibus arripere optimū est, quo sæpius diutiusq; dicatur. Illud uix
 saltem præcipiendū uidetur, ne turbidus et clamorosus tantū sit alter-
 cator, & quales facti sunt, qui lueras nesciunt. Nam improbitas læ-
 cet aduersario molesta sit, iudici inuisa est. Nocet etiā diu pugna-
 re in ijs, quæ obtinere non possis. Nam ubi uinci necesse est, expe-
 dit cedere: quia siue plura sunt, de quibus queritur, facilius erit in
 cæteris fides, siue unum, mitior solet irrogari pœna uerecundiæ.
 Nam culpam præsertim deprehensam pertinaciter tueri, culpa al-
 tera est. Diu stat acies, multi in re consilij atq; artis est, ut erran-
 tem aduersariū trabas, & ire quam longissime cogas, ut uana inte-
 rim spe exultet. Ideo quædam bene dissimulantur instrumenta. In-
 stant enim, & sæpe discrimē omne comittunt, quod deesse nobis pu-
 tant, & faciūt probationibus nostris autoritate postulādo. Expedite

etiam dare aliquid aduersario, quod pro se putet, quod apprehendēs maius aliquid cogatur dimittere, duas interim res proponere, quarū utramlibet malesit electurus, quod in altercatione fit potentius, quā in actiōe, quia in illa nobis ipsi respōdemus, in hac aduersarium, quasi confessum tenemus. Est in primis acui, uidere quo iudex dicto moueatur, quid respuat, quod ex uultu sæpissime, & aliquādo etiā dicto aliquo, factō ue eiu deprehēdatur, & inferre proficientibus, & ab ijs, quæ non adiuuant, quā mollissime pedem oportet referre. Faciunt hoc medici quoq; , ut remedia perinde perseverēt adhibere, uel desinant, ut illa recipi uel respui uident. Nonnunquam si rem euoluere propositam facile nō sit, inferenda est alia quæstio, atq; in eam, si fieri potest, iudex auocādū. Quid enim cum respōdere nō possis, agēdum est, nisi ut aliud inuenias cui aduersarius respondere non possit? In plerisq; iudex est auocandus, ut dixi, qui circa testes est locus, & personis modo distat, quōd hic patronorum inter se certamē, illic pugna inter testē & patronum. Exercitatio uero huius rei lōge facillior. Nam est utilissimum, frequēter cum aliquo, qui sit studiorum eorūdem, sumere materiā uel ueræ, uel etiā fictæ cōtrouersia, & diuersas partes altercationis modo tueri, quod idem etiā in simplici genere quæstionū fieri potest. Ne illud quidem ignorare aduocatum uolo, quo quæq; ordine probatio sit apud iudices proferenda cuius rei eadem in argumentis ratio est, ut potentissima, prima & summa ponatur. Illa enim ad credendum præparant iudicem, hæc ad pronuntiandum.

De iudicio & consilio. Caput VI.

His pro nostra facultate tractatis, non dubitasset transire protinus ad dispositionem, quæ ordine ipso sequitur, nisi uererer, ne quoniam fuerunt, qui iudicium inuentioni subiungerent, præterisset hunc locum quibusdam uiderer, qui mea quidem opinione adeo partibus operis huius omnibus connexus ac mixtus est, ut ne à sententijs quidem, aut uerbis saltem singulis possit separari, nec

nec magis arte traditur, quàm gustus, aut odor. Ideoque nos quid in qua
 quæ re sequendum, cauendumque sit docemus, ac deinceps docebitur,
 ut ad ea iudicium dirigatur. Præcipiam igitur ne, quod effici non
 potest, aggrediamur? ut contraria uitemus, & communia? ne quid
 in eloquendo corruptum obscurumque sit? Referatur oportet ad
 sensus, qui non docentur. Nec multum à iudicio credo distare con-
 silium, nisi quod illud ostendentibus se rebus adhibetur, hoc latentibus,
 & aut omnino nondum repertis, aut dubijs. Et quod iudici-
 um frequentissime certum est. Consilium uero est ratio quædam
 alte peita, & plerumque plura perpendens, & comparans, habens-
 que in se, & inuentionem & iudicationem. Sed ne hæc quidem
 præcepta in uniuersum spectanda sunt. Nam ex re sumitur cui lo-
 cui ante actionem est frequenter. Nam Cicero summo consilio ui-
 detur in Verrem uel contrahere tempora dicendi maluisse, quàm
 in eum annum, quo erat Quintus Hortensius consul futurus, inci-
 dere. Et in ipsis actionibus primum, ac potentissimum obtinet lo-
 cum. Nam quid dicendum, quid tacendum, quid diffidendum sit,
 exigere consilij est. Negare sit sapius, an defendere: ubi proœ-
 mio utendum, & quali: Narrandum ne, & quomodo. Iure prius pu-
 gnandum, an æquo: Quis sit ordo utilissimus, tum omnes colores, asperere,
 an leniter, an etiam submisse loqui expediat. Sed hæc quoque ut quis
 que passus est locus, monuimus, idemque in reliqua parte faciemus, pau-
 ca tamè exempli gratia ponam, quibus manifestius appareat, quid
 sit quod demonstrari posse præceptis non arbitror. Laudatur consi-
 lium Demosthenis, quod cum suaderet bellum Atheniensibus, pa-
 rum id prospere expertis, nihil adhuc factum esse ratione monstrat.
 Poterat enim emendari negligentia. At si nihil esset erratum melio-
 ris in posterum spei non erat ratio. Idem cum offensam uereretur,
 si obiurgaret populi segnitiam, in asserenda libertate rei publicæ ma-
 iorū laude uti maluit, qui res fortissime administrassent. Nam et faci-
 les habuit aures, et natura sequatur, ut meliora præbentis, peiorū poe-
 niret. Ciceronis quidem uel una pro Cluentio quamlibet multis

exemplis sufficeret oratio. Nam quod in eo consilium maxime mi-
 ser? primam ne expositionem, qua matri, cuius filium, premebat au-
 toritas, abstulit fidem? An quod idem corrupti iudicij crimen tras-
 ferri in aduersarium maluit, quam negare propter inueteratam
 (ut ipse dicit) infamiam? An quod in re inuidiosa legi auxilio no-
 uissime est usus? quo genere defensionis etiam offendisset nondum
 preemollitas iudicum mentes. An quod se ipsum inuicem Cluentio fa-
 cere testatus est? Quid pro Milone? quod non ante narrauit, quam
 preiudicijs omnibus reum liberaret? quod insidiarum inuidiam in
 Clodium uertit, quanquam re uera fuerat pugna fortuna, quod
 factum & laudauit, & tamen uoluntatem Milonis remouit, quod
 illi preces non dedit, & in earum locum ipse successit? In finem est
 enumerare, ut Cottæ detraxerit auctoritatem, ut pro Ligario se
 opposuerit, Cornelium ipsa confessionis fiducia eripuerit. Illud di-
 cere satis habeo, nihil esse non modo in orando, sed in omni uita,
 prius consilio, frustra que sine eo tradi cæteras artes, plura que uel sine
 doctrina prudentiam, quam sine prudentia facere doctrinam. Ap-
 paret etiam, orationem accommodare locis, temporibus, personis,
 esse eiusdem uirtutis. Sed hinc quia latius fusus est locus, mixtura
 cum elocutione, tractabitur cum præcipere de apte dicendo cœperimus.

M. FABII QVIN-

TILIANI DE INSTITV-
tione oratoria liber Septimus.De diuisione in uniuersum, seu pa-
renchiresi.

Caput I.

DE INVENTIONE (VT
arbitror) satis dictū est. Neq;
enim ea demū, quæ ad docen-
dum perimēt, executi sumus,
uerum etiā motus animorū tra-
ctauimus. Sed ut opera extruc-
tibus satis nō est, saxa, atq; mā-
teria, & cætera ædificanti uil-
lia congerere, nisi disponendis
eis collocandisq; artificū manus

adhibeatur, sic in dicēdo quālibet abundās rerum copia, cumulum
tantū habeat, atq; congestū, nisi illas eadem dispositio in ordinē di-
gestas, atq; inter se commissas deinxerit. Nec immerito secunda
quinq; partiū posita est, cū sine ea prior nihil ualeat. Neq; enim, q̄q;
fufis omnibus mēbris, statua sit, nisi collocetur. Et si quā in corporē
bus nostris, aliorū ue animalū partē permutes & transferas, licet
habeat eadē omnia, prodigiū sit tamen. Et artus etiā leuiter loco mo-
ti, perdūt quo uiguerūt usum, & turbati exercitus sibi ipsi sunt im-
pedimēto. Nec mihi uidetur errare, qui ipsam rerū naturam, stare
ordine putāt, quo cōfuso peritura sint omnia. Sic oratio carēs hac
uirtute, tumultuetur necesse est, & sine rectore fluuet, nec cohe-
reat sibi, multa repetat, multa trāseat, uelut nocte in ignotis locis
errans, nec sine proposito, casum potius quā consiliū
sequatur. Quapropter totus hic liber seruiat dispositioni: quæ qui-
dem, si certa aliqua uia tradi in omnes materias ullo modo posset,
non

non tam paucis cōtingisset. Sed cum infinitæ linium formæ fuerint, futuræ que sint, & tot seculis nulla reperta sit causa, quæ esset totæ alteri similis, sapiat oportet actor, & uigilet, & inueniat, & iudicet, & consilium à se ipso petat. Neq; inficias eo quædam esse, quæ demonstrari possint, ea que non omittam.

De dispositione faciendâ.

Caput II.

Sit igitur (ut supra significauimus) diuisio rerû plurî in singulas, partitio singularû in partes, discretus ordo, et recta quædam collatio prioribus sequentiâ annectens. Dispositio utilis rerû, ac partî in loco distributio. sed meminerimus ipsam dispositionem plerûq; utilitate mutari, nec eandem semper primâ quæstionem ex utraq; parte tractandâ. Cuius rei ut cætera exëpla prætereâ, Demosthenes quoq; atq; Aeschines possunt esse documēto, in iudicio Ctesiphōtis diuersum secuti ordinem, cum accusator à iure, quo uidebatur potētor coeperit, patronus omnia, uel penè omnia ante ius posuerit, quibus iudicem quæstioni legû præpararet. Aliud enim alio docere prius expedit, alioqui semper peioris arbitrio diceretur. Deniq; in accusatione mutua, ut uacuum se uterq; defendat, priusq; aduersarium arguat, omnî rerû necesse est ordinem esse diuersum. Igitur, quid ego sim secutus, quod partim præceptis, partim usurpatû ratione cognoueram, promissâ, nec unquâ dissimulaui. Erat mihi curæ in cōtrouersis forētib; nosse omnia, quæ in causa uersaretur. Nam in scholâ certa sunt, & pauca, & ante declamationem exponuntur, quæ θήματα Græci uocât, Cicero proposita. Cû hæc in cōspectu quodâmodo collocauerâ, nō minus pro aduersa parte, q̄ pro mea cogitabâ. Et primû (quod nō difficile dictu est, sed tamē ante oia intuentû) cōstituebam, quid utraq; pars uellet efficere, tum per quid, hoc modo: Cogitabam quid primû peior diceret. Id aut confessum erat, aut controuersum; Si confessum, non poterat ibi esse quæstio. Transibâ ergo ad responsum partis alterius, idem intuebar, nonnunq; etiam quod inde obtinebatur, confessum erat. Vbi primum coeperat non conuenire, quæstio oriebatur: id tale est: Occidisti hominem, occidi.

conue-

conuenit, transeo. Rationem reddere debet reus quare occiderit. Adulterū (inquit) cum adultera occidere licet, legem esse certum est. Tertium iam aliquid uidendum est, in quo pugna consistat. Non fuerunt adulteri, fuerunt, questio. De facto ambigitur, coniectura est. Interim ergo & tertium confessum est, adulteros fuisse. Sed tibi, inquit accusator, illos non licuit occidere. Exul enim eras, & ignominiosus, de iure queritur. At si protinus dicenti, occidisti, respondeatur, non occidi, statim pugna est. Sic explorandum est, ubi controuersia incipiat, & considerari debet, quæ primæ questio nem facit. Intentio simplex; Occidit Saturninum Rabirius. Coniuncta, Lege de ficiarijs commisit L. Varenus. Nam C. Varenum occidendo, & Cn. uulnerando, & Salarium nem occidendo cadit. Nam sic diuersæ propositiones erunt, quod idem de petitionibus dicitur sit. Verum ex coniuncta propositione, plures esse questiones ac status possunt, si aliud negat reus, aliud defendit, aliud iure actionis excludit. In quo genere agenti & dispiciendum, quid quoque loco diluat. Quod perimet ad actorem, non planè dissentio à Celfo, qui sine dubio Ciceronem est secutus. Instat tamen huic parit uehementius, ut putet primo firmum aliquid esse ponendum, summo firmissimum, imbecilliora medio, quia & initio mouendus sit iudex, & summo impellendus. At pro reo plerumque grauissimum quicquid primam mouendum est, ne illud spectans iudex, reliquorum defensionem sit auersior. Interim tamen & hoc mutabitur si leuiores illa palam falsa erunt, grauissimi defensio difficilior, ut detracta prius accusatoribus fide aggrediamur ultimam, iam iudicibus omnia uana esse credentibus. Opus erit tamen præfatione, qua et ratio reddatur dilati criminis, et promittatur defensio, ne id quod non statim diluimus, timere uideamur. Ante actum uideantur crimina, plerumque prima purganda sunt, ut id de quo laturus est sententiam iudex audire, propius incipiat. Sed hoc quoque pro Varenio Cicerone in ultimam distulit, non quod frequentissime, sed quod tunc expediret, intuitus. Cum simplex intentio erit, uidendum est an unum aliquod respondeamus, an plura. Si unum, in re questionem instituamus, an in scripto.

Si in

Si in re, negandū sit quod obijciatur, an tuendū. Si in scripto, in qua specie iuris pugna sit, & in ea de uerbis, an uoluntate quaeratur. Id in a cōsequemur, si intuenti fuerimus quæ sit lex quæ linē faciat, hoc est, qua iudiciū sit cōstitutū. Nā quædā in scholasticis ponuntur ad cōiungendā modo actæ rei seriē, ut pater expositū qui agno uerū, solutū alimētū recipiat. Minus dicto audientem filiū licet abdicare. Qui expositū recepit, imperat ei nuptias locupletis propinqui, ille ducere uult filiā pauperis educatoris. Lex de expositū a d esse etiam pertinet. Iudiciū pendet ex lege abdicationis. Nec tamen semper ex una lege quæstio est, ut in ἀντινομία. His spectatis, apparere circa quæ pugna sit. Coniuncta defensio est, qualis pro R. abirio: Si occidisset, recte fecisset, sed non occidit. Vbi uero multa contra unam propositionē dicimus, cogitandū est primū quicquid dici potest, tū ex his quo quicq; loco dici expediat ordinandū, in quo nō idē sentio, quod de propositionibus paulo ante, quodq; de argumentis probationum loco cōcessi, aliquādo nos incipere à firmissimis. Nam uis questionū per crescere debet, et ad potētissima ab infirmissimis peruenire, siue sunt eiusdē generis, siue diuersi. Iuris aut quæstiones solent esse nonnunq; ex alijs, atq; alijs cōsultationibus, facti semper idē spectāt, in utroq; genere similis ordo est. Sed prius de dissimilibus, ex quibus infirmissimū quicq; primū tractari oportet. Ideoq; quæsdā quæstiones executi donare solemus, & cōcedere. Neq; enim trāsire ad alias possumus, nisi omissis prioribus. Quod ipsum ita fieri oportet, nō ut dānasse eas uideamur, sed omisisse, q̄a possumus etiā sine eis uincere. Procurator alicuius pecuniam petū ex foenore hæreditario, potest incidere quæstio, an huic esse procuratorē liceat. Finge nos postquā tractauimus eā remittere, uel etiā cōiungi, quaeretur, an ei cuius nomine litigatur, procuratorē habēdi sit ius. Discedamus hinc quoq; recipit materia quæstionē, an ille cuius nomine agitur, hæres sit foeneratoris, an ex asse hæres. Hec quoq; concessa sint. Quæretur an debeatur. Contra nemo tam demens, fuerit, ut id, quod firmissimū duxerit se habere, remittat, & ad leuio-
ra tran-

scendat. Huic in schola simile est. Non abdicabis adoptatū, ut hunc quoq; nō uirū fortē, ut & fortē, non quicūq; uolūtati tuæ nō paruerit, in alia oīa subiectus sit, nō propter opinionē, & ut nō propter talem opinionē. Hæc iuris quæstionū differētia est. In factis autē ad idem tendētia sunt plura. Ex quibus aliqua cōtra summā quæstionē remitti solet, ut si is cum quo firmiter agitur, dicat, proba te habuisse, proba te perdidisse, proba te furto perdidisse, proba te mea fraude. Priora enim remitti possunt, ultimū nō potest. Solebam & hoc facere præcipue, ut uel ab ultima specie (nā ea ferē est, quæ continet causam) retrorsum quærerē usq; ad primā generalē quæstionē, uel à genere ad extremā speciē descendere, etiā in suasorijs, ut deliberat Numa, an regnū offerētib; Romanis recipiat. Primum id est genus, an regnandū, an in ciuitate aliena, an Romæ, an latuiri sint Romani talē regē. Similiter & in cōtrouersijs. Optet enim uir fortis alienā uxore. vltima species est, an optare possit alienam uxore. Generale est, an quicquid optauerit, accipere debeat, inde an ex priuato, an nuptias, an maritū habentē. Sed hoc nō quæ admodum dicitur, ita & quæritur. Primum enim occurrit ferē, quod est ultimū dicendū, ut hoc, nō debes alienā uxore optare. Ideoq; diuisionem per dū festinatio. Nō oportet igitur offerētib; se cōtentū esse. Quæratur aliquid quod est ultra, si ne uiduā quidē, adhuc plus, si nihil ex priuato, ultimū retrorsum, quod idē à capite, primū est, si nihil iniquū. Itaq; propositiōe uisa, quod est facillimū cogitemus, si fieri potest, quid naturale sit primū respondēri. Id si tanq; res agatur, et nobis ipsi respondēdi necessitas sit, intueri uoluerimus, occurrū. Si id nō cōtigerit, seponamus id quod primū se obtulerit, & ipsi nobiscū sic loquamur: Quod si hoc nō esset, id uerū, & tertium, & dum nihil sit reliqui. Itaq; inferiora quoq; scrutabimur, quæ tractata faciliore nobis iudicē in summa quæstione faciēt. Non dissimile huic est & illud præceptū, ut à comunibus ad propria ueniamus. Ferē enim cōmunia generalia sunt. Cōmune est, tyrannū occidē: propriū, Viriatū tyrannū occidē, mulier occidē, uxor occidē. Solebam

lebam & excerpere quid mihi cum aduersario conueniret, si modo
 id pro me erat, nec solū premere confessionē, sed partiendo multi-
 plicare, ut in illa cōtrouersia: Dux qui competitorē patrem in sus-
 fragijs uicerat, captus est. Eūtes ad redimendū cum legati, obuium
 habuerūt patrē reuerētē ab hostibus, is legatis dixit, sero uis. Ex-
 cusserunt illi patrē, & aurum in sinu eius inuenerūt, ipsi perseue-
 rarunt ire quō intēderant, inuenerunt ducē crucifixum, cuius uox
 fuit: Cauete proditorē, reus est pater. Quae cōueniūt prodicio no-
 bis prae dicta est, & prae dicta à duce, querimus proditorē, te hūisse
 ad hostes fateris, & hūisse clam, & ab his incolumē rediisse, aurum
 retulisse, & aurum occultū habuisse. Nam quod fecit, id nōnunquā
 potentius fit in propositione, quae si animos occupari, propē aures
 ipsi defensionī praecludūtur. In totum autē congregatio criminum
 accusantem adiuuat, separatio defendentem. Solebam id quod fie-
 ri & in argumētis dixi, in tota facere materia, ut propositis extra
 quae nihil esset omnibus, deinde ceteris remotis, solum id superesset
 quod credi uolebā, ut in praeuaricationū criminibus ut absoluator
 reus, aut innocentiā ipsius sit, aut interueniēte aliqua potestate, aut
 ui, aut corrupto iudicio, aut difficultate probatiōis, aut praeuarica-
 tione. Nocentē fuisse cōfiteris, nulla potestas obstitit, nulla uis, cor-
 ruptum iudiciū nō quereris, nulla probādi difficultas fuit, quid su-
 perest, nisi ut praeuaricatio fuerit? Si omnia amoliri nō poterā, ta-
 mē plura amoliebar. Homine occisum esse cōstat, nō in solitudine,
 ut à latronibus suspicer, nō prae dē gratia, quia in spoliatus est, non
 hereditatis spēs, quia pauper fuit. Odiū igitur in causa, quis inimi-
 cus? Quae res autē faciliore diuisioni uiam praestat, eadē inuentioni
 quoque excutere quicquid dicitur potest, et uelut reiectione facta ad
 optimū peruenire. Accusatur Milo, quod Clodium occiderit, aut
 fecit, aut non. Optimū erat negare, si non potest, occidit. Ergo aut
 iure, aut iniuria. Vtiq; iure, aut uoluntate igitur, aut necessitate.
 Nam ignorantia praetendi nō potest. Volūtas anceps est. Sed quia
 ita id homines putāt, adiungēda defensio, ut id pro republica fue-
 rit. Ne

ri. Necessitate, subita igitur pugna, nō preparata, alter igitur in
 fidiatum est. Vter? profectio Clodium. Vides ne ut ipsa rerū necessi-
 tas deducat ad defensionē? Adhuc, aut utiq; uoluit occidere insidia-
 torem Clodiū, aut nō: tutum si noluit. Fecerūt ergo serui Milonis,
 neq; iubete, neq; sciēte Milone. Adhęc tam timida defensio detra-
 hit auctoritatē illi, qua recte dicebamus occisum. Adhuc dicitur qđ suos
 quisq; seruos in tali re facere uolisset. Hoc eo est utilius, quod sæ-
 pe nihil placet, & aliquid dicendū est. Intueamur ergo oia, ita ap-
 parebit, aut id quod optimū est, aut id, quod minime malū. Proposi-
 tione aliquādo aduersarij utendū, & esse nonnunq; communē eam
 suo loco dictū est. Multis millibus uersuū scio apud quosdā esse quæ-
 situm, quomodo inueniremus utra pars deberet prior dicere, quod
 in foro, uel atrocitate formularum, uel modo petitiōnū, uel nouisse
 me sorte dijudicatur. In schola quæri nihil attinet, cum in declama-
 tionibus iisdem narrare, & cōtradictiones soluere, tam ab actore,
 qđ a possessore concessum sit. Sed in plurimis controuersis ne inue-
 niri quidē potest, ut in illa: Qui tres liberos habebat, oratorē, philo-
 sophum, & medicum, testamēto quatuor partes fecit, & singulas
 singuli dedūt, unā eius esse uoluit, qui esset utilissimus ciuicati. Cō-
 tendunt, quis primus dicat incertū est, propositio tamen certa. Ab
 eo enim cuius personā tuebimur, incipiendū erit. Et hęc quidem de
 diuidēdo in uniuersum præcipi possunt. At quo modo inueniemus
 etiā illas occultiores quæstiones? scilicet quo modo sententias, uer-
 ba, figuras, colores, ingenio, cura, exercitatione, nō tamen ferē unq;
 nisi imprudentem fugerint, si (ut dixi) naturam sequi ducem uelint.
 Sed pleriq; eloquentiæ famam affectantes, contenti sunt locis spe-
 ciosis modo, uel nihil ad probationem conferentibus. Alij nihil ui-
 tantes, ea quæ in oculos incurrunt, exquirenda putant. Quod quo
 facilius appareat, unam de schola controuersiam non ita sanē
 difficillimam, aut nouam proponam in exemplum: Qui reo pro-
 ditionis patri non affuerit, exheres sit. Proditionis damnatus
 cum aduocato exulet. Reo proditionis patri disertus filius affuit,
 rusticus

rusticus non affuit, damnatus abiit cū aduocato in exiliū. Rusticus cum fortiter fecisset, præmij nomine impetrauit restituionē patris et fratris. Pater reuersus intestatus decessit, petit rusticus partem bonorū, orator totū sibi uēdicat. Hic illi eloquētes, quibusq; nos circa lites raras solictiores ridiculi uidemur, inuadēt personas fauorabiles. Actio pro rustico contra disertū, pro uiro forti cōtra imbellem, pro restituutore contra ingrātū, pro eo qui parte contentus sit, contra eum qui fratri nihil dare ex paternis uelit. Quæ oīa sunt in materia, & multū iuuant, uictoriā tamē non tradūt. In hac quæretur sententiæ, si fieri poterit, præcipites uel obscuræ. Nam ea nūc uirtus est, pulchre fuerit cum materia tumultu et clamore transactum. Illi uero quibus propositū quidē melius, sed cura in proximo est, hæc uelut innatūta uidebūt excusatū esse rusticū, qui nō interfuerit iudicio nihil collaturus patri, sed ne disertum quidem habere quod imputet reo, cū is damnatus sit. Dignū esse hereditate restituotorem, non auarū, impiū, ingrātū, qui diuidere nolit cum fratre, eoq; sic merito. Quæstionem quoq; illā primā scripti & uolūtatis, qua nūc expugnata, nō sit sequētibus locus. At qui naturā sequetur, illa cogitabit profecto, primo hoc dicturū rusticū: Pater intestatus duos nos filios reliquit, partē iure gentiū peto. Quis tam imperitius? quis tam procul à literis? quin sic incipiat, etiā si nescierit quid sit propositio? Hanc communē omniū legem leuiter adornabit, ut iustam: nempe sequetur, ut quæramus, quid huic tam æquæ postulatiōni respondeatur. At id manifestū est. Lex est, quæ iubet exheredem esse eum, qui patri produionis reo non affuerit, tu autem non affuisti. Hæc propositiōne necessario sequitur legis laudatio, et eius qui non affuerit, uituperatio. Adhuc uersamur in confessis, redeat animus ad petitorē, nunquid non hoc cogitet necesse est, nisi quis sit planē hebes? Si lex obstat, nulla lis est, inane iudiciū est, atqui et legem esse, et hoc quod puniat, à rustico factū extra dubitationē est. Quid ergo dicemus? Rusticus erā. Sed lex erat, oēs cōplectitur, nihil proderit. Quæramus ergo, num infirmari in aliqua parte lex possit:

possit, quid aliud (sæpius dicam) natura permittit, quam ut cæ uerba contra sint, de uoluntate quærat? Generalis igitur quæstio, uerbis an uoluntate sit standum. Sed enim in commune de iure omni disputandum semper, nec unquam satis iudicatum est. Quærendum igitur in hac ipsa, qua consistimus, an aliquid inueniri possit, quod scripto aduersetur. Ergo quisquis non affuerit, ex hæres erit: quisquis sine exceptione? Iam se illa uel utro offerent argumenta. Filius infans & æger non affuit, & qui aberat, & qui militabat, & qui in legatione erat. Iam multum acti est, posset aliquis non affuisse, & hæres esse. Transeat nunc idem ille, qui cogitauit, ut ait Cicerone, tibicinis Latini modo, ad disertum. Vi ista concedam, tu nec infans es, nec æger eras, nec abfuisisti, nec miluisti. Non aliud occurrit quam illud, Sed rusticus sum. Contra quod palam est, dicit: Vi agere non potueris, assidere potuisti. Et uerum est, quare reuocandum est rustico ad animum legum latoris. Impietatem punire uoluit, ego autem impius non sum. Contra quæ disertus: Tu impie fecisti, inquit, cum ex hæreditionem meruisti, licet te postea, uel poenitentia, uel ambigens ad hoc genus optionis adduxerit. Præterea propter te damnatus est pater, uidebaris enim de causa pronuntiasse. Ad hæc rusticus: Tu uero in causa damnationis fuisti, multos offenderas, inimicinas domui contraxeras. Hæc cõiecturalia. Illud quoque quod coloris loco rusticus dicit, patris fuisse tale consilium, ne uniuersam domum periculo subijceret. Hæc prima quæstione scripti & uoluntatis continentur. Intendamus ultra animum, uideamusque an aliquid inueniri præterea possit, quo id modo fiat, sedulo inuitor quærentem, ut quærerere doceam, & omisso speciosiore illo styli genere ad utilitatem me submiuto discentium. Omnes adhuc quæstiones ex persona petitoris ipsius duximus. Cur non aliquid circa patrem quærimus? Dicitur uero est, cui quis non affuerit, ex hæres erit: Cur non conamur & hic quærerere, num cuiuscunque non affuerit? Facimus hoc sæpe in his controuersis, in quibus petitur in uincula, qui parentes suos non alunt, an eum qui testimonium in

filium impietatis reum dixit? an eum qui filium lenoni uendidit? In
 hoc de quo loquimur patre, quid apprehendi potest? Damnatus est.
 Nunquid igitur lex ad absolutos tantum patres perinet? dura pri-
 ma fronte quaestio. Non desperemus, credibile est hoc uoluisse legi-
 latorem, ne auxilia liberorum innocentibus deessent. Sed hoc dicere
 rustico uerecundum est, quia innocentem fuisse patrem fatetur. Dat
 aliud argumentum controversia. Damnatus proditoris cum aduocato
 exulet. Vix uidetur posse fieri, ut poena filio eadem, patri et si affu-
 erit, & si non affuerit, constituta sit. Praeterea lex ad exules nulla
 perinet, non ergo credibile est de non aduocato damnati scriptum.
 An possint enim bona esse ulla exulis, rusticus in utraq; parte du-
 bium facit. Disertus, & uerbis inhaerebit, in quibus nulla exceptio
 est, & propter hoc ipsum poenam esse constitutam eis, qui non affu-
 erint, ne periculo exilij deterreantur ab aduocatione, & rusticum
 innocentem non affuisse dicit. Illud protinus non indignum quo an-
 notetur, posse ex uno statu duas generales fieri quaestiones: An quis
 quis, an cuiusq;, haec ex duabus personis quaesita sunt. E' tertia
 autem quae est aduersarij, nulla oriri quaestio potest, quia nulla fit ei
 de sua parte controversia. Nondum tamen cura deficiat. Ista enim
 omnia dici possent, etiam non restituito patre. Nec statim eod' sedam^o,
 quod occurrit ultro, a rustico restitutum. Qui id subtiliter quaerit,
 aliquid spectabit ultra. Nam ut genus species sequitur, ita speci-
 em genus praecedit. Fingamus ergo ab alio restitutum, ratiocinati-
 ua atq; collectiua quaestio oriatur, an restitutio pro subleuatione iu-
 dicij sit, & perinde ualeat, ac si iudicium non fuisset. Vbi tentabit
 rusticus dicere, ne impetrare quidem aliter potuisse suorum resti-
 tutione uno praemio, nisi patre perinde ac si accusatus non esset, re-
 uocato, quae res aduocati quoq; poenam tanquam non affuisset, remiserit.
 Tum uenimus ad id quod primum occorrebat, a rustico resti-
 tutum esse patrem. Vbi rursus ratiocinamur, an restitutor accipi debe-
 at pro aduocato, quando id praestiterit, quod aduocatus petijt, nec im-
 probum sit pro simili accipi quod plus est. Reliqua iam aequitatis sunt, utrius
 iustius

iustus sit desiderium. Id ipsum adhuc diuiditur, etiam si uterq; sibi totum uendicaret, nunc utiq; cum alter semissem, alter uniuersa, fratre excluso. Sed his tractatis etiam magnum momentum habet apud iudices patris memoria, cum præsertim de bonis eius queratur. Erunt ergo coniectura, qua mente pater intestatus decesserit, sed ea perinet ad qualitatem, quæ alterius status instrumentum est. Plerumq; autem in fine causarum de æquitate tractabimur, quia nihil libentius iudices audiunt. Aliquando tamen hunc ordinem mutabimur utilitas, ut si in iure minus fidei erit, æquitate iudicem præparemus. Nihil habui amplius, quod in uniuersum præciperem. Nunc eamus per singulas causarum iudicialium partes, quas ut persequi ad ultimam speciem, id est ad singulas lites, controuersiasq; non possum, ita de generalibus scribere licet, ut quæ in quemque statum frequentissime incidant, tractam. Et quia natura prima quæstio est, factum ne sit, ab hac ordiar.

De coniectura.

Caput

III.

Coniectura omnis aut de re, aut de animo est. Vtriusq; tria tempora, præteritum, præsens, futurum. De re, & generales quæstiones sunt, & definitiua, id est, & quæ nõ continentur, & quæ cõtinentur. De animo quæri nõ potest, nisi ubi persona est, et de facto constat. Ergo cum de re agitur, aut quod factum sit, in dubium uenit, aut quod fiat, aut quid sit futurum: Vt in generalibus, an atomorum concursu mundus sit effectus, an providentia regatur, an sit aliquando casuarius. In definitiuis, an parricidium commiserit Roscius, an regnum affectet Manlius, an recte Verrem sit accusaturus Q. Cælius. In iudicijs præteritum tempus maxime ualet. Nemo enim accusat, nisi quæ facta sunt. Nam & quæ fiât, & quæ futura sint, ex præteritis colliguntur. Quæritur & unde quid ortum, ut pestilentia, an ira Deum, an intemperie cæli, an corruptis aquis, an noxio terræ halitu. Et quæ causa facti, ut quare ad Troiam quinquaginta reges nauigauerint, iureiurando adacti, an exemplo moti, an gratificantes

Atridū. Quæ duo genera non multum inter se distant. Ea uero, quæ præsentis tēporis, si nō argumētis, quæ necesse est præcessisse, sed oculis deprehendēda sunt, nō egent cōiectura, ut si apud Lacedæmonios quærat, An Athenis muri fiāt. Sed et illud pōt uideri extra hoc ppositū coniecturæ genus, cū de aliquo homine quæritur quis sit, ut est quæsitū contra Vrbiniæ heredes, si is, qui tanq̄ filius peribat bona, Figulus esset, an Sosipater: nā & substantia eius sub oculis uenit, ut non possit quæri, an sit. Quomodo ultra oceanum, nec qd sit, nec quale sit, sed an quid sit. Verū hoc quoq; genus lūis ex præterito pendet: An hic sit ex Vrbiniā natus Clustinius Figulus. Fuerunt autē tales nostris etiam temporibus controuersie, atq; aliquæ in meum quoq; patrociniū inciderunt. Animi cōiectura nō dubie in omnia tempora cadū. Qua mente Ligarius in Africa fuerit. Qua mente Pyrrhus foedus petat. Quomodo laturus sit Cæsar, si Ptolemæus Pompeiū occiderit. Quæritur per coniecturam, & quātas, & qualitas circa modum, speciem, numerū. An sol maior q̄ terra. Luna globosa an plana, an acuta. Vnus mundus an plures. Itemq; extra naturales quæstiones, Maius bellū Troianum, an Peloponnesiacum. Qualis clypeus Achillis. An unus Hercules. In his autē quæ accusatione, ac defensione constant, unum est genus, in quo quæritur & de facto, & de autore, quod interim coniunctam quæstionem habet, & utrūq; pariter negatur. Interim separatam, cū factum sit, nec ne, & si de facto constet, à quo factū sit, ambiguntur. Ipsum quoq; factum aliquādo simplicem quæstionem habet, an homo perierit. Aliquando duplicem, ueneno an cruditate perierit. Alterū est genus de facto tātum, cū si id certum sit, non pōt de autore dubitari. Tertium de autore tātum, cum factū cōstet, sed à quo factū sit, in cōtrouersiam uenit. Et quod tertio loco posui, nō ē simplex. Aut enim reus fecisse tantūmodo se negat aut aliū fecisse dicit. Sed ne in alterū quidē transferēdi criminis una forma ē. Interdū enim substituitur mutua accusatio, quā Græci ἀντιπροσώπων uocāt, nostrorū quidā cōcertatiuā. Interdū in aliquā personā

quæ

quæ extra discrimē iudicij est, transfertur, & aliàs certâ, aliàs in
 certam. Et cum in certam, aut in extrariâ, aut ipsius qui perijt uo-
 luntatē. In quibus similis, atque in ἀντιθέσει, personarū, causarū,
 ceterorū cōparatio est, ut Cicero pro Vareno, in familiâ Anchari-
 anam, pro Scauro, circa mortem Bostris in matrē auertēs crimē,
 faciūt. Est etiā illud huic cōtrarium cōparationis genus, in quo uter
 quæ à se factū esse dicūt, & illud in quo nō personæ inter se, sed ipsæ
 res collidūtur, id est nō uter fecerūt, sed utrū factū sit. Cum de fa-
 cto, & de autore constat, de animo quæri pōt. Nunc de singulis, cū
 pariter utrunq; negatur, hoc modo, Adulterium nō commisi, tyran-
 nidē nō affectaui. In cædis ac ueneficij causis frequēs illa diuisio,
 nō est factum, & si factū, ego nō feci. Sed cū dicimus proba homi-
 nem occisum accusatoris tantū partes sunt, à reo nihil dici contra,
 præter aliquas fortasse suspiciones, potest, quas spargere quæ maxime
 uarie oportebit: quæ si unum aliqd affirmari, probandum est, aut
 causa periclitandum. Nam ut cum inter id quod ab aduersario, &
 id quod à nobis propositū est, quæritur, uidetur utiq; alterū uerū,
 nō ex aduerso unum est, quo defendimur, reliquum est quo premi-
 mur. At cum quærimus de ambiguis signis crudelitatis & ueneni, ni-
 hil tertium est. Ideoq; utraq; pars quod proposuit, tuetur. Interim
 autem ex re quæritur, ueneficium fuerit, an crudelitas, cum ex
 ipsa aliqua cūtra personam quoq; argumenta ducuntur. Refert
 enim cōuiuium præcesserit, an tristitia, labor an otium, uigilia an
 quies. Aetas quoq; eius qui perierit, discrimen faciūt. Interest subito
 defecerit, an longiore ualetudine consumptus sit. Liberior adhuc
 in utranq; partem disputatio, si tantum subita mors in quæstionem
 uenit. Interim ex persona probatio rei petitur, ut propterea credi-
 bile sit uenenum fuisse, quia credibile est ab hoc factum ueneficium,
 uel contra. Cum uero de reo & de facto quæritur, naturalis or-
 do est, prius factum esse accusator probet, deinde à reo factū, si ta-
 men plures in personā probationes habuerit, cōuertet hūc ordinē.
 Defensor aut prius negabit esse factū, quia si in hac parte uicerit,

reliqua non necesse habet dicere. Victo superest, ut tueri se possit. Illic quoq; ubi de facto tantum cōtrouersia est, quod si probetur, nō possit de autore dubitari, similiter argumenta, & ex persona, & ex re ducuntur, sed in unam facti quæstionē, sicut in illa cōtrouersia, (Vtendū est enim & his exemplis, quæ sunt discipulis magis familiaria.) Abdicatus medicinæ studium, cum pater eius ægrota-
ret, desperantibus de eo cæteris medicis, adhibitus sanaturū se dixit, si is potionem à se datam bibisset. Pater acceptæ potionis epota parte, dixit uenenum sibi datum, filius quod reliquum erat, exhausit, pater decessit, ille parricidij reus est. Manifestum quis potionē dede-
rit, nulla quæstio de autore, tantum an fuerit uenenum ex argumē-
tis à persona ductis colligetur. Superest tertium, in quo factū esse constat aliquid, à quo sit factum queritur, eius rei superuacuum est ponere exemplum, cum plurima sint huiusmodi iudicia, ut si hominem occisum esse manifestū est, uel sacrilegiū commissum, in aut qui arguitur fecisse neget. Ex hoc nascitur ἀντιγνωσιον. Vtiq; hoc factū esse conuenit, quod duo inuicē obijciunt. In quo quidē genere causarū admonet Celsus fieri id in foro non posse, quod nemi-
nem ignorare arbitror. De uno enim reo consilium cogitur, & si q̄ sunt qui inuicem accusent, alterum iudicium præferre necesse est. Apollodorus quoq; ἀντιγνωσιον duas esse controuersias dixit, & sunt reuera secundum forense ius duæ lites. Potest tamē hoc genus in cognitionē uenire senatus, aut principis. Sed in iudicio quoq; nihil interest actionum, utrum simul de utroq; pronuntietur, an de uno seorsum. Quo in genere semper prior debet esse defensio. Primum, quia natura potior est salus nostra, quàm aduersarij perniciēs. Deinde quod plus habebimus in accusatione autoritatis, si prius de innocentia nostra constiterit. Postremo, quod ita demū duplex causa erit. Nam qui dicit, ego non occidi, habet reliquam partem, ut dicat, tu occidisti. At qui dicit, tu occidisti, superuacuum habeat postea dicere, ego non occidi. Hæc porro actiones constant cōparatione, ipsa comparatio non una uia ducitur. Aut enim totam
causam

causam nostram cū tota aduersarij causa componimus, aut singula
 argumenta cū singulis. Quorū utrum sit faciendum, nō pōt nisi ex
 ipsius lris utilitate cognosci, ut Cicero singula pro Vareno compa-
 rat in primo crimine. Est enim superior cū persona alieni cum per-
 sona matris temere cōparetur. Quare optimum est, si fieri poterit,
 ut singula uincantur à singulis. Sed si quando in partibus laborabi-
 mus, uniuersitate pugnandum est, siue inuicē accusant, siue crimen
 reus cūtra accusationem in aduersariū uerit, ut Roscius in accusa-
 tores suos, quamuis reos non fecisset, siue in ipsos quos sua manu
 perisse dicemus, factum desectitur, nō aliter q̄ in ijs quæ mutuā
 accusationē habet, utriusq; partis argumenta inter se comparātur.
 Id aut genus, de quo nouissime dixi, nō solū in scholis sepe tracta-
 tur, sed etiā in foro. Nā id est in causa Neuij Appiani solū quaesi-
 tū. Præcipit ad ne esset ab eo uxor, an seipsa sua spōte iecisset. Quā
 actionē equidē solā in hoc tēpus emiserā, quod me ipsum fecisse sedā
 ctū iuuenili cupiditate gloriæ fateor. Nā ceteræ quæ sub nomine
 meo ferūtur, negligētia excipiētū in quaestū notariorū corruptæ,
 minimā partē mei habēt. Est & alia duplex coniectura huic ἀν-
 τινυοπιᾶ nō diuersa, de præmijs, aut in illa controuersia, Tyrā-
 nus suspicatus à medico suo datū sibi uenenū, torsit eū: & cū id de-
 disse se negaret, accersit alterū medicū, ille datū ei uenenū dixit,
 sed se antidotū daturū, & dedit ei potionem, qua epota, tyrānus de-
 cessit. De præmio duo medici cōtendūt. Nā ut illic factū in aduer-
 sarium transferentium, ita hic sibi uendicantiū personæ, causæ,
 facultates, tēpora, instrumenta, testimonia cōparantur. Illud quo-
 q; & si nō est ἀντινυοπιᾶ, simili tamē ratioe tractatur, in quo
 cūtra accusationē quaeritur, utrū factū sit. Vtraq; enim parsexpo-
 sitionē suā habet atq; eā tuetur, ut in lite Urbiniāna, petitor dicit,
 Clusiniū Figulū filiū Urbiniæ acie uicta, in qua steterat, fugisse,
 iactatūq; casibus uarijs, retētū etiā à rege, tadē in Italiā, ac patriā
 suā Marginos uenisse, atq; ibi cognosci. Pollio cōtrā seruisse eū Pi-
 sauri dominis duobus, medicinā factū esse manumissum, alienæ se
 familie

familiae uenali immiscuisse, ac rogantē ut eis seruiret emptū: Nōne tota līs constat duarum causarū comparatione, & coniectura duplici atq; diuersa? Quae autē accusantium, atq; defendentium, eadē petentium, et inficiantium ratio est. Ducitur cōiectura primum à praeteritis. In his sunt personae, causae, consilia. Nam is ordo est, ut facere uoluerū, potuerū, fecerū. Ideoq; intuendum ante oīa qualis sit, de quo agitur. Accusatoris autem est efficere, ut si quid obiecerit, nō solum turpe sit, sed etiam crimini, de quo est iudiciū, q̄maxime conueniat. Nam si reum caedis impudicum, uel adulterū uocet, laedat quidem infamia, minus tamen hoc ad fidem ualeat, quam si audacem, petulantem, crudelem, temerariū ostenderit. Patrono si fieri poterū, id agendū est, ut obiecta uel neget, uel defendat, uel minuat. Proximum est, ut à praesenti quaestione separet. Sunt enim pleraq; non solum dissimilia, sed etiam aliquando contraria, ut si reus furti, prodigus dicatur, aut negligens. Neq; enim uidetur in eundem & contemptus pecuniae, & cupiditas cadere. Si deerunt haec remedia, ad illa declinandum est, non de hoc quaeri, nec eū qui aliquando peccauerū, utiq; commississe omnia, et hanc fidutiā fuisse accusatoribus falsa obijciendi, quod laesum et uulneratū reū sperare hac inuidia opprimi posse. Alia propositio est accusatoris, contra quā loci oriūtur saepe a persona, & interim generaliter. Incredibile esse à filio patrē, ab uxore uirū occisum, ab imperatore proditā hostibus patriam. Facile respondetur, uel quod oīa scelera in malos cadant, ideoq; saepe deprehensa sint, uel quod indignū sit, crimina ipsa atrocitate defendi. Interim proprie, quod est uariū. Nā dignitas & tuetur reum, & nonnunquā ipsa in argumentum facti cōueritur, tanquam inde fuerū spes impunitatis, sed perinde paupertas, humilitas, opes, ut cuiq; ingenio uis est, in diuersum trahuntur. Probi uero mores, & anteaclae uicē integritas nunquā nō plurimū profuerint. Si nihil obijciatur, patronus quidem in hoc uehementer incumbet. Accusator autem ad praesentem quaestionem, de qua sola iudicium sit, cognitionem alligabit, dicens neminem non aliquando

aliquando coepisse peccare, nec per *εὐγεῖν* ducendū scelus pri-
 mum, hoc in respondēdo. Sic aut̄ præparabū actione prima iudicū
 animos, ut noluisse potius ob̄icere, quā nō potuisse credatur. Bōq̄
 satius est omni se anteaactæ uitæ abstinere cōiūtio, quā leuibus, aut
 friuolis, aut manifesto falsis reū incessere, quia fides cæteris detra-
 hitur: & qui nihil ob̄icit, omis̄isse credi potest maledicta tanquā su-
 peruacua, qui uana cogērū, cōfiteatur uanū in anteaactis argumen-
 tum, in quibus uinci, quā tacere maluerūt. Cætera quæ à personis
 duci solēt, in argumentorū locis exposuimus. Proxima est ex causis
 probatio, in quibus hæc maxime spectātur, ira, odiū, metus, cupidi-
 tas, spes. Nam reliqua in has species cadūt, quorū si quid in reū con-
 ueniet, accusatoris est efficere, ad quicquid faciendū causæ ualere
 uideātur, easq̄: quas in argumentū sumet, augere. Si minus, illuc cō-
 ferenda est oratio, aut aliquas fortasse latentes fuisse, aut nihil ad-
 rem pertinere cur fecerit, si fecit, aut etiā dignius esse odio scelus,
 quod non habuerit causam. Patronus uero quoties poterit instabit
 huic loco, ut nihil credibile sit factū esse sine causa. Quod Cicero
 uehemētissime multis orationibus tractat, præcipue tamē pro Va-
 reno, qui omnibus malis premebatur, nam & dānatus est. At si pro-
 ponitur cur factū sit, aut falsam causam, aut leuem, aut ignotā reo
 dicet. Possunt esse aliquæ interim ignotæ. An heredem habuerit.
 An accusaturus fuerit eū, à quo dicitur occisus. Si alia defecerint,
 non utiq̄: spectādas esse causas. Nam quæ posse reperiri, qui nō me-
 tuat, oderit, speret! Plurimos tamē hæc salua innocētia facere. Ne-
 que illud est omittendū, nō omneis causas in omnibus personis uale-
 re. Nam ut alicui sit furādi causa paupertas, non erit idē in Curio
 Fabricioq̄: momentū. De causa prius, an de persona dicēdū sit, quæ
 ritur, uariēq̄: est ab oratoribus factū, à Cicerone etiā prælatæ fre-
 quētissime causæ. Sed mihi, si sine ullo litis cōiūtio proponeretur,
 secundum naturā uidetur incipere à persona. Nam hoc magis ge-
 nerale est rectoriq̄: diuisio, aut in nullo crimē credibile, aut in hoc
 Potest tamen id ipsum sicut pleraq̄: uertere utilitas. Nec tantum
 cause

causae uoluntatis sunt querendae, sed interim & erroris, ut ebrietas & ignorantia. Nam haec ut in qualitate crimen eleuant, ita in coniectura premittunt. Et persona quidem nescio, an nunquam utique non uno actu rei possit incidere, de qua neutra pars dicat, de causis frequenter queri nihil attinet, ut in adulterijs, in furtis, quia illas per se ipsa crimina secum habent. Post haec intuenda uidentur & consilia, quae late patent, an credibile sit reum sperare, id a se scelus effici posse, an ignorari cum fecisset, an etiam si ignoratum non esset, absolui, uel poena leui transigi, uel tardiore, uel ex qua minus incommodi consecutus, quam ex facto gaudij uideretur, an etiam tanti putauerit poenam subire. Post haec an alio tempore, & aliter facere, uel facilius, uel securius potuerit, ut dicit Cicero pro Milone, enumerans plurimas occasiones, quibus ab eo Clodius impune occidi potuerit. Praeterea cur potissimum illo loco, illo tempore, illo modo sit aggressus, & ipse diligentiissime tractatur pro eodem locus. An etiam, si nulla ratione ductus est, impetu raptus sit, & absque sententia. Nam uulgo dicitur, Scelera non habere consilium. An etiam consuetudine peccandi sit allectus. Excussa prima parte an uoluerit, sequitur an potuerit. Hic tractatur locus, tempus, ut furtum in loco clauso uel recluso, frequentis tempore uel diurno cum testes plures, uel nocturno cum maior difficultas. Inspectum utique difficultates & occasiones, quae sunt plurimae, ideoque exemplis non eget. Hic sequens locus talis est, ut si fieri non potuit, sublata lis sit: si potuit, sequatur quaestio, an fecerit, Sed haec etiam ad animi coniecturam pertinet. Nam & ex his colligitur an sperauerit. Ideo spectari debet et instrumenta, ut Clodij ac Milonis comitatus. Quaestio an fecerit, incipit a secundo tempore, id est praesentis, ac deinde coniuncto, hoc est insequenti, quorum sunt sonus, clamor, gemitus, latitatio, metus, similia. His accedunt signa, de quibus tractatum est. Verba etiam & facta, quaeque antecesserunt, quaeque in secula sunt. Haec aut nostra sunt, aut aliena. Sed uerba magis nocent, aut minus, magis nocent & minus prosunt nostra quam aliena, magis prosunt & minus nocent aliena quam nostra. Facta autem interim magis prosunt

profunt nostra, interim aliena, ut siquid quod pro nobis sit, aduer-
 sarius fecit. Semper uero magis nocet nostra q̄ aliena. Est et illa in
 uerbis differentia, quod aut aperta sunt, aut dubia, seu nostra, seu
 aliena sunt. Infirmiora in utrunq; sint necesse dubia, tamen nostra
 sepe magis nocent, ut in illa controuersia. Interrogatus filius ubi
 esset pater, dixit ubicunq; est uiuū, at ille in puteo mortuus est in-
 uentus. Aliena quæ sunt dubia, nunquā possunt nocere, nisi aut in-
 certo autore, aut mortuo. Nocte audita est uox, caueto tyrannidā,
 & interrogatus, cuius ueneno moretur, respondit, nō expedī tibi
 scire. Nam si est qui possit interrogari, soluet ambiguitatē. Cum au-
 tem dicta factaq; nostra defendi solo animo possint, aliena uarie
 refutatur. De uno quidē maxime genere coniecturaliū controuer-
 siarum locuti uidemur, & in omnes aliquid de his cadit. Nam de
 positi, furti, credū pecuniæ, & à facultatibus argumēta ueniūt,
 an fuerit quod deponeretur, & à personis, an illū deposuisse apud
 hunc, uel huic credidisse credibile sit, an peiorē calumniari, an
 reum inficiatorem esse, uel furem. Sed etiam in furti reo sicut in
 cædis, queritur de facto, & de autore. Credui & depositi, due
 sunt quæstiones, sed non nunq̄ iunctæ, an datum sit, an redditum.
 Habet aliquid propriū, adulteriū causæ, quod plerūq; duorū discrimen est, & de utriusq; unā dicendū, quanquam & id queritur, an
 utrunq; pariter defendi oporteat. Cuius rei consilium nascetur ex
 causa. Nam si adiuuabit pars altera, coniungā: si nocebit, separa-
 bo. Ne quis autē mihi putet temere excidisse, quod plerunq; duorū
 crimen esse adulteriū, non semper dixerim, potest accusari sola mu-
 lier incerti adulteriū. Munera domi inuenta sunt, pecunia, cuius
 autor non extat, codicilli, dubium ad quem scripti. In falso quoq;
 ratio similis. Aut enim plures in culpam uocatur, aut unus, & scri-
 ptor quidem semper tueri signatorē necesse habet, signator scripto-
 rem non semper. Nam & decipi potuit. Is autem quis hos adhibu-
 isse, & cui id factū dicitur, & scriptorē & signatores defendet.
 Idē argumētōrū loci in causis proditiōn, & affectatæ tyrānidis.

Verum illa scholarū consuetudo iuris in forū potest nocere, quod omnia quæ in themate non sunt, pro nobis ducimus. Adulteriū obijci, quis testis? quis iudex? quod pretiū? quis conscius? Venenum, ubi emi? à quo? quando? quanti? per quem dedi? Pro reo tyrannidis affectatæ, ubi sunt arma? quos contraxi satellites? Neq; hæc nego esse dicenda, & ipsis utendū pro parte suscepta. Nam & in foro, si quādo aduersarius probare nō poterit, desiderabo. Sed in foro tantum illam facultatē olim desiderauimus, ubi nō ferē causa agitur, ut nō aliquid ex his, aut plura ponatur. Huic simile est, quod in epilogis quidā, quibus uolūt, liberos, nutrices, parentes accommodant, nisi quod magis cōcesseris ea quæ nō sint posita, desiderare q̄ dicere. De animo quo modo queratur, satis dictū est, cum ita diuiserimus, an uoluerit, an potuerit, an fecerit. Nam qua uia tractatur, an uoluerit, eadem, quo animo fecerit. Id enim est, an male facere uoluerit. Ordo quoq; rerū, aut affert, aut detrahūt fidem, multo scilicet magis res prout congruunt, aut repugnant, sed hæc nisi in ipso complexu causarum non deprehenduntur. Querendū tamen semper quid cui connectatur, & quid cui consentiat.

De finitione

Caput III.

Sequitur coniecturā finitio. Nam qui nō potest dicere nihil fecisse, proximū habebit, ut dicat, nō id fecisse qđ obijciatur. Itaq; plerunq; legibus iisdem, quibus cōiectura uersatur, defensionis tantum genere mutato, ut in furtis, depositis, adulterijs. Nō enim quæ admodum dicimus, nō feci furtū, nō accepi depositū, nō cōmisi adulteriū, ita, nō est hoc furtū, nō est hoc depositū, sed mutatio, nō est hoc adulterium. Interim à qualitate ad finitionem descēditur, ut in actionibus demētiae, malæ tractationis, rei publicæ læsæ. In quibus si recte facta esse quæ obijciūtur, dicti nō potest, illud succurrit, non est hoc demente esse, male tractare, rem publicā ledere. Finitio igitur est rei propositæ, propria & dilucida, & breuiter cōprehensa uerbis enūtiatio. Cōstat maxime, sicut est dictum, genere, specie, differentibus, proprijs, ut si finias equum (noto enim maxime utar exemplo)

exemplo) Genus est animal, species mortale, differentia irrationabi-
 le. Nā & homo mortale erat. Propriū hinnies. Hęc adhibetur ora-
 tioni pluribus causis. Nā tū est certū de nomine, sed quæritur quæ
 res est subijciēda sit, tum res est manifesta, sed de nomine nō cōstat.
 De re, cū dubiū est, interim coniectura est, ut si quærat, quid sit
 deus. Nā qui id neget deū esse spiriū omnibus partibus immixtū,
 nō hoc dicat falsam eē illius diuinæ naturæ appellationē sicut Epē-
 curus, qui humanā ei formā locūq; inter mundos dedit, sed nomine
 uterq; uno utitur, utrū sit in re cōiectat. Interim qualitas tracta-
 tur, ut quid sit rhetorice, ut persuadēdi an bene dicēdi sciētia. Qd
 genus est in iudicijs frequentissimū. Sic enim quæritur, an deprehen-
 sus in lupanari cū aliena uxore, adulter sit, quia nō de appellatione,
 sed de uisfacti eius ambigitur, an omnino peccariū. Nā si peccauit,
 nō potest aliud eē, q̄ adulter. Diuersum est genus, cū cōtrouersia cō-
 sistit in nomine, quod pēdet ē scripto, nec uersatur in iudicijs, nisi
 propter uerba, quæ litē generāt. An qui se interficit, homicida sit.
 An qui tyrannū in morte cōpulsit, tyrānicida. An carmina magorū
 ueneficiū. Res enim manifesta est, sciturq; nō idē esse occidere se,
 quod aliū. Nō idē occidere tyrannū, quod cōpellere ad mortē. Non
 idē carmina, ac mortiferā potionē. Quæritur tamē, an eodē nomi-
 ne appellāda sint. Quāq; aut dissentire uix audeo à Cicerone, qui
 permultos secutus autores dicit, finitionē esse de eodē. & de altero
 (Semper enim negāt aliquid esse nomē, dicēdū quod sit potius) ta-
 men in eandē reū habeo uelut species. Nā interim cōueni sic quæ-
 rere, an habendū sit adulteriū in lupanari. Cū hoc negamus, nō ne-
 cesse est dicere quid id uocetur, quia totū crimē inficiamur. Interim
 quæritur, an hoc furtū, an sacrilegiū, nō quin sufficiat nō eē sacri-
 legiū, sed quia necesse sit dicere quid sit aliud, quo in loco utrūq; fi-
 niendū est. Interim quæritur in rebus specie diuersis, an & hoc eo-
 dem modo sit appellandū, cū res utraq; habeat suū nomē, ut amato-
 rium, uenenū. In omnibus aut huius generis libris quæritur, an etiā
 hoc, quia nomē de quo ambigitur, utiq; in alia re certū est. Sacri-
 le-

gium est rem sacram de templo surripere, num & priuata? Adulterium cū aliena uxore domi coire, an et in lupanari? Tyrannici diū occidere tyrānū, an etiā in moriē compellere? Ideoq; συλλογισμὸς de quo postea dicā, uelut infirmior est finitio, quia in hac quaeritur, an idem sit huius rei nomē, quod alterius. Illo, an perinde habenda sit hęc atq; illa. Est & talis finitionū diuersitas, ut quidam sentiūt, num idem diuersis uerbis comprehendatur, ut rhetorice bene dicendi scientia, & eadem bene inueniendi, & bene enuntiādi, & dicendi secundū uirtutem orationis, & dicendi quid sit officij. Atq; prouidendum, an si sensu non pugnat, comprehēsiōne dissentiant. Sed de his disputatur, non luigatur. Opus est aliquādo finitione obscurioribus & ignotioribus uerbis quid sit clarigatio. Erū & interim notis nomine uerbis, ut quid sit penus, quid litus. Quę uarietas efficitur, ut eam quidam coniecturę, quidam qualitati, quidam legitimis quaestionibus subiecerint. Quibusdam ne placuit quidem omnino subtilis hęc, & ad morem dialecticorū formata conclusio, ut in disputationibus potius per argumenta uerborū cauillatrix, quā in oratoris officio multū allatura momenti. Licet enim ualeat in sermone tantū, ut constrictū in uinculis suis habeat eum qui responsurus est, & uel tacere, uel etiam inuicem id quod sit contra, cogat fateri, non eadem est tamen eius in causis utilitas. Persuadendum enim iudici est, qui etiam si uerbis deuinctus est, tamen nisi ipsi rei accesserit, tacitus dissentiet. Agenū uero, quę tanta est huius precise comprehēsiōnis necessitas? An si non dixero, homo est animal rationale, mortale, non potero expositis tot corporis animiq; proprietatibus, latius oratione ducta, uel à dijs eum, uel à mutis discernere? Quis quod nec uno modo definitur res eadem, sed latiore, uarioq; tractatu, ut facit Cicero, ut omnes oratores plerunq; fecerunt. Rarissima enim apud eos reperietur illa ex consuetudine philosophorum ducta seruitus (est enim certe seruitus) ad certa se uerba astringēdi, idq; faciēdū in libris Ciceronis de oratore uetat M. Antonius. Nam est etiam periculosum, cum si uno in uerbo sit erratum,

tum, tota causa cecidisse uideatur. Optimaq; est illa uia, qua uincitur Cicero pro Cecinna, ut res proponatur, uerba non periclitentur. Etenim recuperatores, non ea sola uis est que ad corpus nostrum, uiamq; peruenit, sed etiam multo maior ea que periculo mortis iniecto, formidine animum perterritum, loco sepe & certo statu dimouet. Aut cum finitionem præcedit probatio, ut in Philippicis Cicero. Seruium Sulpitium occisum ab Antonio colligit, & in clausula demum uia finit: Is ei profecto mortem attulit, qui causa mortis fuit. Non negauerim tamē hæc quoq; ut expedit cause, esse facienda. Et si quando firma comprehendere poterit, & breui complexu uerborum finitio esse, id tū elegas, tū etiam fortissimum, si modo erit illa inexpugnabilis. Eius certus ordo est quid sit, an hoc sit, et in hoc feret labor maior est, ut finitionē confirmes q̄ ut in rem finitionē applices. In eo quid sit, duplex opus est. Nā & nostra confirmanda, & aduersæ partem destruenda finitio. Ideoq; in schola, ubi nobis ipsis fingimus contra dictionē, duos ponere debemus fines, quales utriusq; esse, optimi poterūt. At in foro prouidendum, nū forte superuacua et nihil ad causam pertinetes, an ambigua, an contraria, an cōmuni sit finitio, quorum nihil accidere, nisi agentis culpa potest. Vt recte aut finiamus, uia fiet, si prius in animo constituuerimus quid uelimus efficere. Sic enim accommodari ad uoluntatem uerba poterūt, atq; ut a notissimo exemplo, quo sit res lucidior, nō recedamus. Qui priuatā pecuniā de templo surripit, sacrilegij reus est, culpa manifesta. Quæstio est, an huic crimini nomē quod est in lege, conueniat. Ergo ambigimur, an hoc sacrilegium sit. Accusator, quia de templo sit surrepta pecunia, utitur hoc nomine. Reus, quia priuatā surripuerit, negat esse sacrilegium, sed furtū fatetur. Actor ergo uia finiet: Sacrilegium est surripere aliqd de sacro. Reus uia finiet, Sacrilegium est surripere aliqd sacri. uterq; alterius finitionē impugnat. Ea duobus generibus eueritur, si aut falsa est, aut parū plena. Nā illud tertium, nisi stultum nō accidit, ut nihil ad quæstionē pertineat. Falsa est, si dicas, Equus est animal rationale, nā est equus animal, sed irrationale. Qd̄ aut coe

cum alio est, desinet esse propriū. Hic reus falsam dicit esse finitiōnem accusatoris. Accusator autē non potest dicere falsum rei. Nam est sacrilegiū surripere aliquid sacri. Dicit parū plenā, adijciendū enim aut ex sacro. Maximus autē usus in approbādo refellēdoq; sine priorū, ac differentiū, nōnunq; etiam etymologiæ. Quæ tamen omnia, sicut in cæteris, cōfirmat æquitas, nōnunq; etiam cōiectura mentis. Etymologia maxime rara est. Quid enim est aliud tumultus, nisi perturbatio tanta ut maior timor oriatur? Vnde etiā nōmē ductum est tumultus. Circa propria ac differentia magna subtilitas, ut cum quæritur, an addictus, quē lex seruire donec soluerit iubet, seruus sit. Altera pars finitū ita: Seruus est, qui est iure in seruitute. Altera, qui in seruitute est eo iure quo seruus, aut ut antiqui dixerunt, qui seruitutē seruit. Quæ finitio etiā si cōstat æquo, nisi tamen proprijs & differentiis adiuuetur, inanis est. Dicit enim aduersarius seruire cum seruitutē, aut eo iure quo seruū. Videamus ergo propria, differentiāq; liberorū, quæ libro quinto leuiter in trāsitu attigerā. Seruus cū manumittitur fit libertinus, addictus recepta libertate est ingenuus. Seruus inuito domino libertatē nō consequetur, addictus soluedo cūra uoluntatē domini cōsequetur. Ad seruū nulla lex pertinet, addictus legē habet. Propria liberi, quæ nemo habet nisi liber, prænomen, nomen, cognomen, tribum, habet hæc addictus. Excusso quid sit, propē, peracta est quæstio an hoc sit. Id enim agimus, ut sit causæ nostræ conueniēs finitio. Potentissima autē est in ea qualitas, an amor, an insania. Huc pertinebūt probationes, quas Cicero dicit proprias esse finitiones, ex antecedētib; consequētib; adiūctis, repugnātib; causis, effectis, similibus, de quorū argumentorū natura dictū est. Breuiter autē pro Cecinna Cicero inuita, causas, effecta, antecedētia, consequentia, complexus est. Quid igitur? fugiebāt propter metū? Quid metuebant? uim uidelicet potestatis. Igitur principia negare potestis, cū extrema cōceditis? Sed similitudine quoq; usus est. Quæ uis in bello appellatur, ea in otio non appellabitur? Sed ex contrario argumenta ducunt.

ducatur ut si queratur, an amatoriu, uenenum sit, nec ne, quia uenenum amatorium non sit. Illud alterum genus, quo sit manifestius adolescentibus meis (Meos enim semper adoleſcentes putabo) hic quoq; fictæ cõtrouersie utar exemplo: Iuuenes, qui cõuiuere solebat, cõstituerunt ut in latore cõnaret. Vnius, qui cõenæ defuerat, nomẽ tumulto quem extruxerãt, inscripserunt. Pater eius à trãsmarina peregrinatione cum ad Iutus idem appulisset, lecto nomine suspendit se. Dicuntur hi causa mortis fuisse. Hic finitio est accusatoris. Per quem factum est ut quis perierit, causa mortis est. Reus est, qui fecit quid sciens, per quod perire hoĩ necesse esset. Remota finitione accusatori sat est dicere, Causa mortis fuistis. Per uos enim actum est, ut homo periret, quia nisi uos illud fecissetis, uiueret. Cõtra, nõ statim per quem factum est ut quis periret, is dãna ri debet, ut accusator, testis, iudex rei capitalis. Nec undecũq; causa fluxit, ibi culpa est, ut si quis profectioem suaserit, ut ad amicum accesserit trans mare, & is naufragio perierit. Ad cõenam inuuarit, & is cruditate illic contracta decesserit. Nec fuerit in causa mortis solum adolescentium factum, sed credulitas senis, & in dolore ferũdo infirmus, deniq; si fortior fuisset, aut prudẽti-or, uiueret. Nec mala mẽte fecerunt, & ille potuit uel ex loco tumultum, uel ex opere tumultuario suspicari non esse monumẽtum. Qui ergo puniri debet, in quibus omnia sunt homicidæ præter manum? Est interim certa finitio, de qua inter utranq; partem conuenit, ut Cicero dicit. Maiestas est in imperio, atq; in omni populi Ro. dignitate. Queritur tamen, an maiestas minuta sit, ut in causa Cornelij quæsitum est, sed hic etiam similis uideri potest finitio, tamẽ quia de finitioẽ nõ ambiguntur, iudicatio est qualitas, atq; ad eũ potius statum reducẽda, ad cuius forte quadam uenimus mẽtionem, sed & erat ordine proximus locus.

De qualitate.

Caput V.

Est autem qualitas alia de summo genere, atq; ea quidem non simplex. Nam & qualis sit cuiusq; rei natura, & quæ forma,

u 3 que-

queritur, an immortalis anima, an humana specie deus, & de magnitudine, ac numero, quantum sol, an unus mundus. Quae omnia coniectura quidem colliguntur, quaestionem tamen habent in eo, qualia sint. Haec & in suasorijs aliquando tractari solent, ut si Caesar deliberet, an Britanniam impugnet, quae sit oceani natura, an Britannia insula (nam tum ignorabatur) quanta in ea terra, quo numero militum aggredienda, in consilium ferendum sit. Eidem quaerenti succedunt facienda, ac non facienda, appetenda, uicanda, quae in suasorias quidem maxime cadunt, sed in controversijs quoque sunt frequentia, hac sola differentia, quia illic de futuris, hic de factis agitur. Item demonstratiuae partis omnia sunt in hoc statu, factum esse constat, quale sit factum, queritur. Lis est omnis, aut de praemio, aut de poena, aut de quantitate. Igitur primum genus causae, aut simplex, aut comparatiuum. Illic quid aequum, hic quid aequius, aut quid aequissimum sit, excutitur. Cum de poena, iudicium est a parte eius qui causam dicit, aut defensio est criminis, aut imminutio, aut excusatio, aut ut quidam putant, deprecatio. Defensio longe potentissima est, quia ipsum factum quod obicitur, dicimus honestum esse. Abdicatur aliquis, quod inuito patre militarium honores petierit, uxorem duxerit, tuemur quod fecimus. Partem hanc uocant Hermagorae *ἀντιμύτηλον*, ad intellectum id nomen referentes, latine ad uerbum translata non inuenio, absoluta appellatur. Sed enim de re sola quaestio, iusta sit ea, nec ne. Iustum omne continetur natura, uel constitutione. Natura, quod fit secundum cuiusque rei dignitatem: haec sunt pietas, fides, continentia, & talia, Adiciunt & id quod sit par, uerum id non temere intuentum est. Nam & uis contra uim, & talia nihil habent aduersum eum, qui prior fecit iniuste, & non quoniam res pares sunt, etiam id est iustum quod antecessit. Illa utrinque iusta, eadem lex, eadem conditio, ac forsitan ne sint quidem paria, quae ulla parte sunt dissimilia. Constitutio est in lege, more, iudicato, pacto. Alterum est defensionis genus, in quo factum per se improbabile, assumptis extrinsecus auxilijs tuemur, id uocant *κατὰ ἀντιστοιχίαν*. Latini hoc quoque, non ad uerbum

ueritã transferunt. Assumptius enim dicitur causa. In quo genere fortissimũ est, si crimen causa facti tuemur, qualis est defensio Orestis, oratio Milonis, ἀντιμαχία dicitur, quia omnis nostra defensio consistat eius accusatiõne, qui uindicatur. Occisus est, sed latro excæcatus, sed raptor. Est & illa ex causis facti ducta defensio priori contrariã, in qua neq; factũ ipsum per se, ut in absoluta quæstione defenditur, neq; ex contrario facti, sed ex aliqua uilitate, aut Reipu. aut hoim multorum, aut etiã ipsius aduersarij, nõnunq; & nostra, si nõ id erit qd facere nostra causa fas sit, quod sub extraneo accusatore & legibus agere prodesse nõq; pot, in domesticis disceptatiõibus pot. Nã et filijs pater in iudicio abdicatiõis, et mari tui uxori, si malæ tractatiõis accusabitur, & patri filius si demencia causa erit, nõ in uerecunde dicit multũ sua interfuisse, in quo tamẽ incommoda uirtutis melior q̃ comoda peccatiõis est causa, q̃bus similia etiã in uera rerũ quæstione tractantur. Nã quæ in scholis abdicatiõis, hæc in foro ex hæreditorũ à parentibus, & bona apud cõsules reuoluentiu ratio est, quæ illic malæ tractationis, hic rei uxoriæ, cum quaeritur uirius culpa diuortiu factũ sit, quæ illic demẽtiæ, hic peccatiõis curatoris. Subiacet utilitati etiã illa defensio, si prius aliqd futurũ fuit. Nã in cõparatiõne malorũ boni locum obtinet leuius, ut si Mancinus, sœdus Numantinũ sic defendat, quod periturus nisi id factũ esset, fuerit exercitus Romanus. Hoc genus ἀντιμαχίας Græce nominatur, comparatiuum nostri uocat. Hæc circa defensionem facti, quæ si neq; per seipsam, neq; adhibitiõis alijs auxilijs dabitur proximum est in alium transferre crimẽ, si possumus. Ideoq; etiam, in hos qui iã scripti sunt statui, uisa est cadere trãslatio. Interdũ ergo culpa in hoim relegatur, ut si Cracchus reus fœderis Numatini, cuius metu leges populares tulisse in tribunatu uideatur, missũ se ab impatore suo diceret. Interi deriuatur in rẽ, ut si is q̃ testamẽto qd iussu nõ fecerit, dicat p̃ leges id fieri nõ potuisse, hoc ἀντιμαχία dicit. Exclusis quoq; his excusatio superest, ea est aut ignorantia, ut si q̃ fugiuiuo stigmata scripserit, eoq; igno uo iudicato, neget scisse se li-

berum eum fuisse, aut necessitatis, ut cum miles ad commeatus die
 nō affuit, dicit se fluminibus interclusum, aut ualitudine. Fortuna
 quoq; sæpe substituitur culpæ. Nonnunq̄ male fecisse nos, sed bono
 animo dicimus. Vtriusq; rei multa & manifesta exempla sunt. Id
 circo nō est eorum necessaria expositio. Si omnia quæ superscripta
 sunt, deerunt, uidendum an minui culpa possit, hic est ille qui à qui
 busdā dicitur status quātinatis. Sed ea cū sit aut pœnæ aut honorū,
 ex qualitate facti cōstituitur. Eoq; nobis sub hoc eē statu uidetur, si
 cut eius quoq; quæ ad numerū refertur à Græcis. Nā et ἡρόδωτος,
 et ἡρόδοτος dicūt, nos utrunq; eadē appellatiōe cōplectimur. Vlti
 ma est deprecatio, quod genus causæ pleriq; negarūt in iudicium
 unq̄ uenire. Quin Cicero quoq; pro Quinto Ligario, idem testa
 ri uidetur cum dicit: Causas Cæsar egit multas, & quidem tecū,
 dum te in foro tenui ratio honorum tuorum. Certe nunquam hoc
 modo: Ignoscite iudices, errauit, lapsus est, nō putauit, si unq̄ post
 hac, & cætera. In senatu uero, & apud populū, & apud principē,
 & ubicunq; iuris clementia est, habet locum deprecatio. In qua plu
 rimum ualent ex ipso qui reus est, hæc tria in uia præcedere, si in
 nocens, si bene meritus, si spes in futurum innocenter uicturi, &
 in aliquo usu futuri. Præterea si uel alijs incōmodis, uel præsentī
 periculo, uel pœnitiā uideatur satis pœnarū dedisse. Extra, nobi
 litas, dignitas, propinqui, amici. In eo tamē q̄ cognoscit, plurimum
 ponendū, si laus eū misericordiæ potius, quā reprehēso dissoluti cō
 secutura est. Verū & in iudicijs, etiā si nō toto genere causæ, tamē
 ex parte magna hic locus sæpe tractatur. Nam & diuisio frequēs
 est, etiā si fecisset, ignoscēdū fuisse. Idq; in causis dubijs sæpe præ
 ualuit, & epilogi oēs in eadē fere materia uersari solēt. Sed non
 nunq̄ etiā reus hic totius summā cōstituit, si exhereditatū à se filium
 pater testatus fuerit elogio, propterea quod is meretricē amauerit.
 Nā ois hic quaestio, an huic delicto pater debuerit ignoscere, & cē
 tūiri tribuere debeāt ueniam. Sed etiā in formulis, cum pœnarise
 sunt actiones, nos uia causam partimur an commissa sit pœna, an
 exigi

exigi debeat. Id aut̄ quod illi uiderūt, uerum est, reū à iudicibus hoc defensionis mō liberari nō posse. De præmijs aut̄ querūtur duo, an ullo sit dignus qui petā, an tāto, ex duobus uter dignior, ex pluribus quis dignissimus. Quorū tractatus ex ipso memoriū genere ducitur. Et intuebimur nō rē tantū, siue alleganda, siue comparāda erit, sed personā quoq;. Nā & multū interest, tyrannū iuuenis occiderit, an senex, uir an foemina, alienus an cōiunctus. Est & ad locū multipliciter, in ciuitate tyrannus assueta, an libera semp, in arce, an domi, & quō factū sit, an ferro, an ueneno, & quo tēpore, bello an pace, an cū depositurus esset eā potestate, an cū aliquid noui sceleris ausurus. Habetur in meritis gratia, periculū quoq;, ac diffcultas. Similiter liberalitas à quo pfecta sit refert. Nā in paupere gratior, q̄ in diuite, dāte beneficiū q̄ reddēte, patre q̄ orbo. Licet quā rē dederit, & quo tēpore, & quo aīo, id est nū in aliquā spem suā, similiter alia. Et ideo qualitas maxima oratoris recipit opera, quia in utraq; parte plurimū est ingenioloci, nec usq; tantū affectus ualet. Nā cōiectura extrinsecus quoq; adductas frequēter probatiōes habet, & argumenta ex materia sumit, ut quale quicq; uideatur eloquentiæ opus ē, hic regnat, hic impat, hic sola uincit. Huic parti subiungit Virginius causas abdicationis, demētiæ, malæ tractationis, orbarū nuptias indicentiū. Nam & iudicium fere sic accidit, inuētiq; sunt qui has materias officiorū uocaret. Sed alios quoq; nonnumquā leges hæ accipiunt statui. Nam & coniectura est aliquando in plerisq; horum, cū se uel nō fecisse, uel bona mēte fecisse cōtendūt. Cuius generis exempla sunt multa. Et qd sit demētia, & mala tractatio finiunt. Nā iuris quæstiones plerūq; leges præcurrere solēt, & ex quibus causis nō fiat statutū. Quod tamē factio defendi non poterit, iure nitetur, & quot & quibus causis abdicare nō liceat, & in quæ crimina malæ tractatiōis actio detur, et cui accusare demētiæ nō permittitur. Abdicationū formæ sunt duæ, altera criminis perfecti, ut si abdicetur raptor, adulter, altera imperfecti uelut pendētis, & adhuc in cōditione positi, quales sunt, in quibus abdicatur

filius quia nō pareat patri. Illa semper asperā abdicātis actiōne ha-
 bet: immutabile est enim quod factū est: hāc ex parte blāda, & sua-
 deti similē. Mauult enim pater corrigere, q̄ abdicare. At pro filijs
 in utroq; genere summissam, & ad satisfaciendum cōpositā, à quo
 dissensuros scio, q̄ licēter patris figurā laedūt, qđ nō ausim dicere,
 nūq̄ esse faciendū (pōt enim materia inci dere, quae hoc exigit) ca-
 aerū uidendū est, quoties aliter agi pōt, sed de figuris in alio libro
 tractabimus. Nō dissimiles aut abdicatiōnū actiōib. sunt male tra-
 ctatiōis actiōes. Nā & ipse habet eācē in accusatiōibus moderatio-
 nē. Demētia quoq; iudicia, aut ppter id quod factū ē, aut propter
 id qđ adhuc fieri uel nō fieri pōt, insti uūtur, et actor in eo quod
 factū ē, liberū habet impetū, sic tamē, ut factū accuset ipsi patri-
 tāq̄ ualetudine lapsi misereatur: in eo uero, cuius libera mutatio ē,
 diu roget, et suadeat, et nouissime demētiā rōni queratur ostēdare,
 nō mores: quos quāto magis in prāteritū laudauerit, tanto facilius
 probatū morbo eē mutatos. Reus quoties causa patitur, debetū eē
 in defēsiōe moderatus, qā ferē ira et cōcūatio furori sunt similia
 Oīb; his cōmune ē, quōd rei nō semp defēsiōe facti, sed excusatio-
 ne, ac uenia frequēter utiūtur. Est enī domestica disceptatio, qua et
 semel peccasse, & per errorē, et leui⁹ q̄ obijciatur, absolutiōi nōnū-
 q̄ sufficū. Sed alia quoq; multa cōtrouersiarū genera in qualitate
 cadūt. Iniuriarū quāq̄ enī reus aliquādo fecisse negat, plerūq; tamē
 hāc actio factio atq; aīo cōtinetur. De accusatore cōstitūēdo, q̄ iudi-
 cia, diuinatiōes uocātur (In quo genere Cicero qđc, q̄ mādātū uo-
 cīs Verrē accusabat, hāc usum est diuisiōe) spectādū à quo maxime
 agi uelint ij, de quorū uitiōe q̄ruur, à quo minime uelint is, qui accu-
 satur. Frequētissime tamē hāc sunt quāstīōes, uter maiores causas
 habeat, uter plus industriae, aut uirū sit facturū ad accusandū,
 uter id meliore fide sit facturū. Tutela prāterea, in quo iudicio
 solet quari, an alia de re quā de calculis cognosci oporteat. An fidē
 prāstare debeat iatū, nō etiā cōsiliū, & euciu. Cui simile est ma-
 la gesta pcuratiō in foro negociorū gestorū, nā ut mādātū actio
 est.

est. Præter hæc finguntur in scholis, & scripti maleficij, in quibus aut hoc queritur, an scriptum sit, aut hoc, an maleficius sit, raro uirum q. Male gesta legationis apud Græcos, et ueris causis frequens, ubi iuris loco qri solet, an oïno aliter agere q̄ mādātū sit, liceat, & quousq; sit legatus, quonia alij in renūtiādo sunt, ut is, qui testimoniū in Verre dixerat, post perlatā legationē. Plurimū tamē est in eo, quale sit factū reip. læsæ. Hinc mouetur quidē mille iuris cauillationes quid sit Remp. lædere, & læserū'ne, an profuerū, & ab ipso, an ppter ipsum læsa sit. In factio tamen plurimū inest. Ingrati quoq;. In quo genere queritur, an is cū quo agitur, acceperit beneficiū, quod raro negandum est: ingratus est enim qui negat, an quantum acceperit reddiderit, an p̄tinus qui nō reddiderit, ingratus sit, an potuerit reddere, an id quod exigebatur, debuerit, quo animo sit. Simpliciores illæ iniusti repudiij, sub qua lege controuersie illud propriū habent, quod à parte accusantis defensio est, & defendētis accusantis defensio est, et defendētis accusatio. Præterea cum quis rationem mortis in senatu reddū, ubi una questio est iuris, an is demum prohibendus sit, qui mori uult, ut se legum actionibus subtrahat. Cætera qualitatis. Finguntur & testamenta, in quibus de sola queratur uoluntate, ut in controuersia, quam supra exposui, in qua de parte patrimoniij quarta quam pater dignissimo ex filiis reliquerat, cōtēdūt philosophus, medicus, orator. Qd̄ nō accidit, se orbæ nuptias indicat pares gradu, et si inter p̄p̄inuos de idoneo q̄ratur. Sed mihi nec oēs p̄sequi materias in aïo est. Fingi enim adhuc possunt, nec cōmunes sunt earū questioes, quia positiōibus mutātur. Hoc tācū admiror, Flauū, cuius apud me merito summa est autoritas, cū artē scholæ tantā cōponeret, tā anguste materiā qua luatis terminasse. Quātitas, quoq; (ut dixi plerunq;) etiamsi non semper, tamen plerunq; eidē subiacet, seu modi est, seu numeri. Sed modus aliquādo cōstat æstimatione facti, quāta sit culpa, quātū ue beneficiū, aliquādo iure, cū id in cōtrouersia uenit, qua quis lege puniendus, uel honorandus sit. Stuprator ad decem milia dare de

beat, quæ poena huic crimini cõstituta est, an quia stupratus se suspendit, capite puniri, tanq̃ causa mortis. Quo in genere fallitur, qui ita dicunt, tanq̃ inter duas leges quærat. Nam de decẽ milibus nulla controuersia est, quæ nec petitur. Iudicium reddunt, an reus causa sit mortis. In coniecturam quoq; eadem species cadit, cū perpetuo, an quinquennali sit exilio multandus, in controuersiam uenerit, num prudens cõdem commiserit, quæritur. Illa quoq; quæ ex numero ducitur, p̃det ex iure, an Trhasybulo triginta præmia debeantur, & cum duo fures pecuniam abstulerunt, separatim quadruplum quisq; an duplum debeat. Sed hic factum quoq; æstimatur, & tamen ius ipsum pendet ex qualitate.

De actionis quæstione. Caput VI.

Qui neq; fecisse se negabit, neq; aliud esse quod fecerit, dicet, neq; factum defendet, necesse est in suo iure consistat. In quo plerunq; actionis est quæstio, quæ non semper eadem est, ut quidam putauerunt. Nam & iudicium antecedit, qualia sunt præturæ curiosa consilia, cum de iure accusatoris ambigunt, & in ipsis frequentissime iudicij uersatur. Est enim duplex eius disceptationis conditio, quod aut intentio, aut præscriptio habet controuersiam. Ac fuerunt qui præscriptionis statum facerent, tanquam ea non iisdem omnibus, quibus cæteræ leges, quæstionibus contineretur. Cum ex præscriptione ius pendet, de ipsa re quæri nõ est necesse. Ignominioso patri filius præscribit, de eo solo iudicatio est, an liceat. Quoties tamen poterimus, efficiendum est, ut de re quoq; bene sentiat. Sic enim iuri nostro libentius indulgebis, ut in possessionibus, quæ ex interdictis fiunt, etiã si nõ proprietatis est quæstio, sed tantum possessionis, tamẽ nõ solũ possedisse nos, sed etiã nostrũ possedisse docere oportebit. Sed frequentius etiã quæritur de intentione. Vir fortis optet quicquid uolet, nego illi dandũ quicquid optauerit, non habeo præscriptionẽ, sed tamen uoluntate cõtra uerba præscriptionis modo utor. In utroq; autẽ genere status idem fit. Porro lex ois, aut tribuit, aut adimit, aut punit, aut iubet, aut uetat, aut per-

mittit.

mitti. Litem habet, aut propter seipsam, aut propter alterã. Quæstio est, aut in scripto, aut in uoluntate. In scripto, aut apertum est, aut obscurum, aut ambiguum. Quod de legibus dico, idem accipi uolo de testamentis, pactis, stipulationibus, omni deniq; scripto, idem de uoce. Et quoniam quatuor eius generis quæstiones, uel status facimus, singulos percurram.

De statu ex scripto & uoluntate. Caput VIII.

Scripti et uoluntatis, frequèntissima inter consultos quæstio est, & pars magna cõtrouersie iuris hinc pendet, quo minus id in scholis accidere mirum est, ubi etiã ex industria fingitur. Eius generis unum est, in quo et de scripto, & de uoluntate queritur. Id tum accidit, cum est in lege aliqua obscuritas, & in ea, aut uterq; suam interpretationẽ cõfirmat, aut aduersarij subuertit, ut hic: Fur quadruplum soluat, duo surripuerunt pariter decẽ millia, petuntur ab utroq; quadragena, illi postulãt ut uicena conferãt. Nam & actor dicit, hoc esse quadruplũ quod petat, & rei hoc quod offerãt. Volũtus quoq; utriq; defenditur, aut cum de altero intellectu certũ est, de altero dubiũ. Ex meretrice natus, ne concionetur. Quæ filiũ habebat, prostare cõpũ. Prohibetur adolescens concione. Nam de eius filio, quæ ante partũ meretrix fuit certũ est, an eadẽ huius causa sit, dubiũ est, quia ex hac natus, & hæc meretrix est. Solet & illud queri, quo referatur qd scriptũ est, bis de eadẽ re ne sit actio, id est, hoc bis ad actorẽ, an ad actionẽ. Hæc ex iure obscuro. Alterum genus est ex manifesto, quod qui solũ uiderũt, hunc statũ plañi, & uoluntatis appellauerũt. In hoc altera pars scripto nũtur, altera uoluntate. Sed cõtra scriptũ tribus generibus occurritur. Vnũ est, in quo id seruari semper nõ posse ex ipso patet, Liberi parietes alant, aut uinciãtur. Nõ enim alligabatur infans. Hinc erũt ad alia transitus, & diuisio, nõ quisquis non aluerũt, num hic. Propter hoc proponũt quidã tale genus cõtrouersiarũ, in quo nullũ argumentum est, quod ex lege ipsa peti possit, sed de eo tantũ, de quo lis est, querendum sit. Peregrinus, si murum ascenderit, capite puniatur.

Cum

Cum hostes murum ascēdissent, peregrinus eos depulit, petitur ad supplicium. Non erūt hic separatæ quæstiones, an quisquis, an hic, quia nullū potest afferrī argumentū contra scriptū, uehementiū eo quod in līne est, sed hoc tantū, an' ne seruādæ quidē ciuitatis causa. Ergo & æquitate, & uolūtate pugnandū. Fieri tamen non potest, ut ex alijs legibus exempla ducamus, per quæ appareat semper stari scripto nō posse, ut Cicero pro Cecinna fecit. Tertiū cū in ipsis uerbis legis reperimus aliquid, per quod probemus aliud legum lato rem uoluisse, ut in hac cōtrouersia: Qui nocte cum ferro deprehensus fuerit, alligetur. Cum annulo ferreo inuentū magistratus alligauit. Hic quia est uerbū in lege, deprehensus, satis etiā significatum uidetur nō cōtineri lege, nisi noxiū ferrū. Sed ut qui uoluntate nitetur, scriptū quoties poterit infirmare debebit, ita qui scriptū turbatur, adiuuare se etiā uolūtate tentabit. In testamentis & illa accidunt, ut uolūtas manifesta sit, scriptū nihil sit, ut in iudicio Curiano, in quo nota L. Crassi & Scauolæ fuit cōtētio. Substitutus hæres erat, si posthumus ante tutelæ suæ annos decessisset. Nō est natus. Propinqui bona sibi uendicabant. Quis dubitaret, quin ea uolūtas fuisset testantis, ut in non nato filio hæres esset, qui mortuus: sed hoc non scripserat. Id quoq; quod huic contrariū est, accidit nuper, ut esset scriptū, quod appareret scriptorem noluisse, qui seferentium nummū quinq; millia legauerat, cū emēdaret testamentū, sublati seferentis nummis, argenti pōdo posuit, quinq; millia remāserunt. Apparuit tamen quinq; pondo dari uoluisse, quia ille in argēto legato modus & inauditus erat, & incredibilis. Sub hoc etiā statu generales sunt quæstiones, scripto, an uoluntate standum sit, quæ fuerit scribentis uolūtas, tractatus omnes qualitatē, aut cōiecturæ, de quibus satis dictum arbutur.

De contrarijs legibus.

Caput VIII.

Proximū est de legibus cōtrarijs dicere, quia inter omnes artium scriptores cōstat in antinomia duos esse scripti, et uolūtatis status, neq; immerito, quia cū lex legi obstet, utriq; cōtra scriptū dicitur,

tur, & questio est de uoluntate, in utraq; id ambigitur, an utiq; illa
 lege sit utendū. Omnibus aut manifestū est, nunq; esse legē legi cō-
 trariā iure ipso, quia si diuersum ius esset, alterū altero abrogare-
 tur, sed eas casu collidi, & euentu. Collidūtur aut, aut partes inter
 se, ut si optio tyrānicidæ, & uiri fortis cōparetur, utriq; data quod
 uelā petēdi potestate. Hic meritorū, temporis, præmij collatio est.
 Aut secū ipse, ut duorū fortium, duorū tyrānicidarū, duarū rapta-
 rum, in quibus nō potest esse alia questio, q̄ tēporis, utra prior sit,
 aut qualitatū, utra iustior sit peñio. Diuersæ quoq; leges cōfligāt,
 aut similes. Diuersæ, quibus etiā cura aduersam legē cōtradici pos-
 sit, ut in hac cōtrouerſia: Magistratus ab arce ne discedat. Vir for-
 tis optato que uolet, uel alia nulla obstante, queri potest, an quic-
 quid optarit, accipere debeat, & à magistratu multa dicētur, qui-
 bus scriptū expugnatur. Si incendiū in arce fuerit, si in hostes re-
 currēdum. Similes, contra quas nihil opponi potest, nisi lex altera.
 Tyrānicidæ imago in gymnasio ponatur, cōtrā mulieris imago in
 gymnasio ne ponatur. Mulier tyrannū occidit. Nam neq; mulieris
 imago ullo alio casu poni potest, neq; tyrānicidæ ullo alio casu sub-
 moueri. Impares sunt, cū alteri multa sunt que opponi possunt, alte-
 teri nihil, nisi quod in līe est, ut cū uir fortis impunitatē desertoris
 petat. Nam cōtrā legem uiri fortis (ut supra ostēdi) multa dicuntur,
 aduersus desertores scripta, nō potest nisi optione subuerti. Itē aut
 cōfessum est ex utraq; parte ius, aut dubiū. Si cōfessum est, hæc fe-
 re querūtur: Utra lex potētior, Ad eos pertineat, an ad homines,
 Ad rēpublicā an ad priuatos, De honore, an de poena, De magnis
 rebus, an de paruis, Permittat an uetet, an imperet. Solet tractari
 & utra sit antiquior, et uelut potētissima, utra minus perdat, ut in
 desertore, & uiro forti, quōd illo nō occiso, lex tota tollatur: occiso,
 sit reliqua uiro forti alia optio. Plurimū tamē est in hoc, utrū fieri
 sit melius, atq; æquius, de quo nihil præcipi, nisi proposita materia,
 potest. Si dubium, aut alteri, aut inuicem utriq; de iure sit contro-
 uerſia, ut in re tali: Patri in filium, patrono in libertum manus
 iniectio

iniectio fit, Liberti heredem sequantur. Liberti filium quidam fecit heredem, inuicē petitur manus iniectio, & patronus negat ius patris illi fuisse, quia ipse in manu patroni fuerit. Duplices leges sunt duæ colliduntur, ut nothus ante legitimum natus legitimus sit, post legitimum tantum ciuis. Quod de legibus, idem de senatusconsultis dictum: quæ si aut inter se pugnent, aut obstant legibus, non tamen aliud sit eius status nomen.

De syllogismo seu ratiocinatione. Caput IX.

Syllogismus habet aliquid simile scripto, & uoluntati, quia semper pars in eo altera scripto nūtur. Sed hoc interest, quod illic contra scriptū dicitur, hic super scriptū: illic qui uerba defendit hoc agit, ut fiat utiq; quod scriptū est, hic ne aliud q̄ scriptū est. Bius nonnulla etiā cum finitione coniūctio. Nam sæpe, si finitio infirma est, in syllogismū delabitur. Sūt enim lex: uenefica capite puniatur. Sæpe separati, amatoriu dedit, eundē repudiauit, per propinquos rogata ut rediret, nō est reuersa, suspēdit se maritus, mulier uenefici rea est. Fortissima est actio dicētis amatoriu uenenu esse, id erit finitio: quæ si parū ualebit, fiet syllogismus, ad quem uelut remissa priore contentione ueniemus, an perinde puniri debeat, ac si uirum ueneno necasset. Ergo hic status ducit ex eo quod scriptū est, id quod incertū est, quod quoniā ratiocinatione colligitur, ratiocinatiuus dicitur. In has aut ferē species uenit: An quod semel ius est, idem & sæpius. Incesti dānata, & præcipitata de saxo, uiua repetitur. An quod in uno, & in pluribus. Qui duos uno tēpore tyrānos occidit, duo præmia petit. An quod antē, & postea. Raptor profugit, rapta nupsit, reuerso illo petit optionē. An quod in toto, idem in parte. Aratru accipere pignore nō licet, uomerem accepit. An quod in parte, idem in toto. Lanæ uehere Tarēto nō licet, oues uexit. In his syllogismis scripto alter nūtur, alter nō satis cautū esse dicit. Postulo ut præcipietur incesta, lex est, & rapta optionē petit, & in oue lanæ sunt, similiter alia. Sed quia responderi potest, nō est scriptum, ut bis præcipietur dānata, aut quādocunq; rapta optet, aut tyrā-

tyrannicida duo præmia accipiat, nihil de uomere cautum, nihil de ouibus, ex eo quod manifestū colligitur quod dubiū est. Maioris pugnæ est, ex scripto ducere quod scriptū nō est, an quia hoc, & hoc: Qui patrē occiderit, culeo insuatur, matrē occidit. Ex domo in ius educere ne liceat, tabernaculis eduxit. In hoc genere hæc quæruntur. An quoties propria lex non est, simili sit utendū. An id de quo agitur, ei de quo scriptū est, simile sit. Simile autē & maius est, & par, & minus. In illo priore, an satis lege cautū sit, an etsi parū cautum est, & hac sit utendum. In utroq; de uoluntate legum latoris, sed de æquo tractatus potentissimi.

De ambiguo seu amphibologia. Caput X.

Ambibologiæ species sunt innumerabiles, adeo ut philosophorum quibusdā nullum uideatur esse uerbum, quod non plura significet, genera admodū pauca. Aut enim uocibus accidit singulis, aut cōiunctis. Singula afferunt errorem, cum pluribus rebus, aut hominibus eadē appellatio est, ὁμωνυμία dicitur, ut gallus. Vtrum enim auem an gentem, an nomen, an fortunam corporis significet, incertū est, & Ajax, Telamonis, an Oilei filius. Verba quoq; quædam diuersos intellectus habent, ut cerno, quæ ambiguitas plurimis modis accidit. Vnde ferè lites præcipue ex testamentis, cum de libertate, aut etiam de hæreditate contendunt ij, quibus idem nomen est, aut quid sit legatum quæritur. Alterum est, in quo alia integro uerbo significatio est, alia diuiso, ut ingenus, & armamentum, & coruum, ineptæ sanè cauillationes, ex qua tamen Græci controuersias ducunt. Inde ὄνλητης illa uulgata, cum quæritur, utrum aula quæ ter ceciderit, an tibia, si ceciderit, debeat publicari. Tertia est ex compositis, ut si quis corpus suum in occulto loco poni iubeat, circaq; monumentum multum agri ab hæredibus in tutelam cinerum ut solet leget, sit litus hoc cultum. Sic apud Græcos contendit λέων & παντάλειον, cum scriptura dubia est, bona omnia λέων, an bona παντάλειον relicta sint. In cōiunctis plus ambiguitatis est. Fit autem per casum, ut:

Aio te Acacida Romanos uincere posse.

Per collationem, ubi dubium est quid quò referri oporteat, ac frequentissime cum id quod medium est, utrinque possit trahi, ut de Troilo Virgilius:

Lora tenens tamen: —

Hic utrum quod teneat tamen lora, an quamuis teneat, tamen trahatur, queri potest. Vnde controuersia illa: Testamento quidã iussit poni statuã auream hastã tenentem. Queritur statua hastam tenens aurea esse debeat, an hasta esse aurea in statua alterius materie. Et per flexum idem magis, Quinquaginta, ubi erant cētum, occidit Achilles. Sæpe utri duorũ antecedentium sermo subiunctus fit, in dubio est. Vnde est controuersia: Heres meus uxori mee dare damnas esto argenti, quod elegerit pondo centum. Vter eligat queritur. Verum id quod ex his primũ est, mutatione casuum. Sequens diuisione uerborũ, aut translatione emendatur. Tertium adiectione. Accusatiui geminatione facta amphibologia soluitur ablatiuo, ut illud: Lachete audiui percussisse Demeam, fiat, à Lachete percussum Demeam. Sed ablatiuo ipsi, ut in primo diximus, inest naturalis amphibologia: Cælo decurrit aperto. Vtrũ per apertũ cælum, an cum cælũ apertũ esset. Diuisio respiratione et mora constat. Statuam, deinde aureã hastã, uel statuam aureã, deinde hastam. Adiectione talis est, argentũ quod elegerit ipse, ut heres intelligatur, uel ipsa ut uxor. Adiectione facta amphibologia, qualis fit, nos flentes illos deprehendimus, detractione soluetur. Pluribus uerbis emendandũ, ubi est id, quod quò referatur, dubiũ est, & ipsum est ambiguum: Heres meus dare illi damnas esto omnia sua. In quod genus incidit Cicero loquens de C. Fannij soceri instituto: Quem quia cooptatus in augurũ collegiũ non erat, non admodum diligebat, præsertim cum ille Q. Scæuolam sibi minorem natu generũ prætulisset. Nam id sibi, & ad socerum referri, & ad Fannium potest. Productio quoq; in scripto & correptio, in dubio relicta, causa est ambiguitatis, ut in hoc Cato, aliud enim ostendit breuis secunda syllaba.

Quæ syllaba casu nominatiuo, aliud eadem syllaba producta casu dative, aut ablatiui. Plurimæ præterea sunt aliæ species, quas persequi nihil necesse est. Nec refert quomodo facta sit amphibologia, aut quo resoluat. Duas enim res significari manifestum est, & quod ad scriptum uocem uel pertinet, in utranque par est partem. Ideoq; frustra præcipitur, ut in hoc statu uocem ipsam ad nostram partem conemur uertere. Nam si id fieri potest, amphibologia non est. Amphibologiæ autem omnis in his erit quæstio, aliquando uter sit secundum naturam magis sermo, semper utrum sit æquiu, utrum is qui sic scripsit ac sic dixit, sic uoluerit: quarum in utranque partem satis ex his quæ de coniectura & qualitate diximus præceptum est.

Quæ sit inter status cognatio, & quæ diuersitas. Caput XI.

Est aut quædã inter hos status cognatio. Nam & in finitione, quæ sit uoluntas nominis queritur, & in syllogismo, qui secundum a finitione status est, spectatur quid uoluerit scriptor, & ex contrarijs legibus duos esse scripti, & uoluntatis status apparet. Rursum & finitio quodãmodo est amphibologia, cū in duas partes diducatur intellectus nominis. Scriptum & uoluntas habet in uerbis uocis quæstionem, quod idẽ in antinomia petitur. Ideoq; omnia hæc quidã scriptum & uoluntatem esse dixerunt. Alij in scripto, & uoluntate amphibologiam esse, quæ facit quæstionem. Sed distincta sunt. Aliud est enim obscurum ius, aliud ambiguum. Igitur finitio in natura ipsa nominis quæstionem habet generalem, & quæ esse etiam contra complexum causæ possit. Scriptum, & uoluntas de eo disputat uerbo quod est in lege: Syllogismus de eo quod non est. Amphibologiæ lis in diuersum trahit. Legum contrariarum ex diuerso pugna est. Neque immerito & recepta est à doctissimis hæc differentia, & apud plurimos ac prudentissimos durat. Et de hoc quidem genere dispositionis, etiam si non omnia tradi, tamen aliqua potuerunt. Sunt alia, quæ nisi proposita, de qua dicendum est.

materia, uiam docendi non præbeant. Non enim causa uniuersa in quæstiones ac locos diducenda est. Sed ipsæ hæc partes habent rursus ordinem suum. Nam & in proœmio primū est aliquid, & secundum, ac deinceps. Et quæstio omnis, ac locus habet suam dispositionem, ut thesisi etiā simplices. Ac si forte satis erit diuidendi peritus, qui controuersiam in hæc diduxerit, an omne præmiū uiro fortitandum sit, an ex priuato, an nuptiæ, an ea quæ nupta sit, an hæc, deinde cū fuerit de prima quæstione dicendū, passim, & ut quicquid in mentē ueniet, miscuerit, non primū in ea scierit esse tractandū. Verbis legis standū sit, an uolūtate, huius ipsius particulæ aliquod ininitium fecerit. Deinde proxima subnectēs struxerit oratione, ut pars hominis est manus, eius digni, illorū quoq; articuli. Est et hoc quod scriptor demonstrare nō possit, nisi certa definitiōq; materia. Sed quid una faciat, aut altera? quinimo centū ac mille in re infinita, atq; materia? Præceptoris est, in alio, atq; alio genere quotidie ostēdere quis ordo sit rerū, & quæ copulatio, ut paulatim fiat usus, & ad similia trāsitus. Tradi enim oīa quæ ars efficit, non possunt. Nam quis pictor oīa, quæ in rerū natura sunt, adumbrare didicerit. Sed percepta semel imitandi ratione assimilabit quicquid acceperit. Quis enim nō faber uasculū aliquod, quale nunq; uiderat, facit? Quædam uero non docentiū sunt, sed discentiū. Nam & medicus quid in quoq; ualitudinis genere faciendū sit, quid quibusq; signis prouidendū, docebit. Vim sentiēdi pulsus uenarū, caloris motus, spiritus meatū, coloris distantiam, quæ sua cuiusq; sunt, ingenium dabit. Quare plurima petamus à nobis, & cū causis deliberemus, cogitemusq; homines ante inuenisse artē, q̄ docuisse. Illa enim potētissima est, quæ que uere dicitur œconomica totius causæ dispositio, quæ constitui nisi uelut in re præsentī non potest. Vbi assumendū proœmiū, ubi omittendū, ubi utendū expositione cōtinua, ubi partietā, ubi ab initijs, incipiendū, ubi more Homérico à medijs, uel ultimis, ubi omnino nō exponendū, quādo à nostris, quādo ab aduersariorum propositiōnibus incipiamus, quādo à firmissimis probationibus

tum, quando à leuioribus, qua in causa proponendæ proximis qua-
 stiones. Qua præparatione præmuniendæ, quid iudicis animus ac-
 cipere possit statim dictum, quo paulatim deducendus. Singulis, an
 uniuersis opponenda refutatio. Reseruandi perorationi, an per
 totam orationem diffundendi affectus. De iure prius, an de æquità-
 te dicendum. An ante acta crimina, an de quibus iudicium est, pri-
 us obijcere, uel diluere conueniat. Si multiplices causæ erunt, quis
 ordo faciendus, quæ testimonia, tabulæ uel cuiusq; generis in actio-
 ne recitandæ, quæ re seruandæ. Hæc est uelut imperatoria uirtus
 copias suas partietis ad casus præliorum, retinētis partes propter
 castella tuenda, custodiendas uel urbes, petendos cōmeatus, obsiden-
 da uinera, mari deniq; ac terra diuidentis. Sed hæc in oratione
 præstat omnia, cui affuerint natura, doctrina, studiū. Quare ne-
 mo expectet, ut alieno tantum labore sit disertus. Vigilandum du-
 cat, uerum enitendum, pallendum est, faciendæ sua cuiq; uis, sua
 ratio, non respiciendum ad hæc, sed in promptu habenda, nec tanq̃
 tradita, sed tanq̃ innata. Nam uiam demonstrare uelociter ars po-
 test, si qua est, uerum ars satis præstat, si copias eloquentiæ ponit in
 medio. Nostrum est uti eis scire. Reliqua partium est demum di-
 spositio. Et in his ipsis primus aliquis sensus, & secundus, et tertius,
 qui non modo ut sint ordine collocati, elaborandum est, sed ut in-
 ter se iuncti, atq; ita coherentes, ne commissura perluceat, corpus
 sit non membra, quod ita continget, si & quid quaq; conueniat ui-
 derimus, & ut uerba uerbis applicemus non pugnantiæ, sed quæ in-
 uicē cōplectantur. Ita res diuersæ distantibus ex locis, quasi inuicē
 ignotæ non collidentur, sed aliqua societate se cum prioribus, ac se-
 quentibus, copula tenebunt, ac uidebuntur non solum composita ora-
 tio, sed etiam continua. Verum longius fortasse progredior fallen-
 te transitu, & à dispositione ad elocutionis præcepta labor, quod
 proximus liber inchoabit.

M. FABII QVIN-

TILIANI IN ORATORIA-
rum institutionum librum octauum

PROOEMIUM.

IS FERÉ, QUAE in proximos quinque libros collata sunt ratio inueniendi, atque inuenta disponendi continetur, quam ut per omnes numeros penitus cognoscere, ad summam scientiae necessarium est, ita incipientibus breuius, ac simplicius tradi magis conuenit. Aut enim difficultate institutionis, tam numerosae atque perplexae deterreri solent, aut eo tempore quo praecipue alenda ingenia, atque indulgentia quadam enutrienda sunt, asperiorum tractatu rerum atteruntur. Aut si haec solam didicerint, satim se ad eloquentiam instructos arbitrantur, aut quasi ad certas quasdam dicendi leges alligati, conatum omnem reformidant. Vnde existimant accidisse, ut qui diligentissimi artium scriptores exiuerunt, ab eloquentia longissime fuerint. Via tamen opus est incipientibus, sed ea plana, et cum ad ingrediendum, tum ad demonstrandum expedita. Eligat itaque peritus ille praceptor ex omnibus optima, et tradat ea demum in praesentia, quae placent, remota refutandi caetera mora. Sequuntur enim discipuli quod duxerint. Mox cum robore discendi crescat etiam eruditio. Eodem primo solam non credant esse, in quod inducentur, mox illud cognituri etiam optimam. Sunt autem neque obscura, neque ad percipiendum difficilia, quae scriptores diuersis opinionibus pertinaciter tuendis inuoluerunt. Itaque in toto artis huiusce tractatu difficile est iudicare quid doceas, quam iudicari

iudicari, docere, præcipueq; in duabus his partibus perq; sunt pau-
 ca, circa quæ si is qui instituitur nõ repugnauerit, pronũ ad cate-
 ra habuitur est cursum. Nepe enim plurimũ in hoc laboris, exhau-
 simus, ut ostenderemus rhetoricen bene dicendi scientiã, & utilẽ, et
 arẽ, & uirtutẽ esse. Materiã eius, res oēs, de quibus dicendũ esset,
 tum & eas in tribus ferẽ generibus, demonstratiuo, deliberatiuo,
 iudicialiq; reperiri. Orationẽ porro oẽm constare rebus & uerbis.
 In rebus intuendam inuentionẽ, in uerbis elocutionẽ, in utrisq; col-
 locationẽ, quæ memoria cõplecteretur, actio comẽderet. Oratoris
 officũ docedi, mouedi, delectadi partibus cõineri. Ex quibus ad
 docendum expositio, & argumentatio, ad mouendum affectus
 pertinerent, quos per omnem quidem causam, sed maxime tamen
 in ingressu ac fine dominari. Nam delectationem, quamuis in
 utroq; sit eorum, magis tamen proprias in elocutione partes habe-
 re. Quæstiones alias infinitas, alias finitas, quæ personis, locis,
 temporibus continerentur. In omni porro materia tria esse quæren-
 da, an sit, quid sit, qualis sit. His adijciebamus, demonstratiuam
 laude ac unuperatione constare. In ea, quæ ab ipso, de quo dicere-
 mus, quæ post eum acta essent, intuendum. Hoc opus tractatu
 honestorum, utiliumq; constare. Suasorijs accedere tertiam par-
 tem ex coniectura, posset ne fieri, & an esset futurum, de quo de-
 liberaretur. Hic præcipue diximus spectandum, quis, apud quem,
 quid diceret. Iudicialium causarum, alias in singulis, alias in plu-
 ribus controuersis consistere, & in quibusdam sufficere modo in-
 tentionem, modo depulsionem, porro depulsionem omnem inficia-
 tione duplici, factum ne, & an hoc factum esset, præterea defen-
 sione, ac translatione constare. Quæstionem, aut ex facto, aut ex
 scripto esse. Ex facto, de rerũ fide, proprietate, qualitate. Ex scri-
 pto, de uerborũ ui, aut uoluntate, in quibus uis tũ causarũ, tũ actionũ
 inspicit soleat, quæq; aut scripti, et uoluntatis, aut rōcinatiuæ, aut am-
 biguãtis, aut legũ cõtrariarũ specie cõinetur. In oĩ porro causa
 iudiciali quæq; eẽ partes, quarũ exordio cõciliari audietẽ, narratiõẽ

causam proponi, cōfirmatione roborari, refutatiōe dissolui, peroratiōe aut memoriam iudicis refici, aut animos moueri. His argumētandi, & afficiendi locos, & quibus generibus concitari, placari, resolui iudices oportet, adiecimus. Accessit ratio diuisionis. Crede re modo, q̄ discet uelēs, certā quandā uiam esse, in qua multa etiam sine doctrina præstare debeat per se ipsa natura, ut hæc de quibus dixi, nō tam inuenta à præceptoribus q̄ cū fierēt obseruata esse uideantur. Plus exigunt laboris & curæ quæ sequuntur. Hic enim iā elocutionis rationem tractabimus, partē operis, ut inter omnes oratores cōuenit, difficillimam. Nam & M. Antonius, cuius supra habuimus mentionem, ait à se disertos uisos esse multos, eloquentem aut neminem. Disertis satis putat dicere quæ oporteat: Ornate autem dicere proprium esse eloquentissimi. Quæ uirtus, si usq; ad eū in nullo reperta est, ac ne in ipso quidem, aut L. Crasso, certum est & in his, & in prioribus eam desideratam, quia difficilissima fuit. Et M. Tullius inuentionem quidem ac dispositionem prudentis hominis putat, eloquentiam oratoris. Ideoq; præcipue circa partis huius præcepta elaborauit, quod eū merito fecisse, etiā ipso rei, de qua loquimur, nomine palam declaratur. Eloqui enim hoc est, oīa quæ mente conceperis promere, atq; ad audiētes perferre, sine quo superuacua sunt priora, & similia gladio condūo, atq; intra uaginantam suam hærenti. Hoc itaq; maxime docetur, hoc nullus nisi arte assequi potest, huc studium adhibendum, hoc exercitatio peitū, hoc imitatio, hic omnis ætas consumitur, hoc maxime orator oratore præstantior, hoc genera ipsa dicendi alia alijs potiora. Neq; enim Asiatici, aut quocunq; alio genere corrupti, res non uiderunt, aut eas non collocauerunt, neq; quos aridos uocamus, stulti aut in causis cæci fuerunt, sed his iudicium in eloquendo ac modum, illis uires defuerunt, ut appareat in hoc & uitium, & uirtutem esse dicēdi. Non ideo tamen sola est agenda cura uerborum. Occurrat enim necesse est, & uelut in uestibulo protinus apprehensuris hanc confessionem meam resistam ijs, qui omīssa rerum (qui nerui sunt in causis

causis) diligentia, quodam inani circa uoces studio senescunt, idq; faciunt gratia decoris, quod est in dicendo, mea quidem opinione, pulcherrimum: sed cum sequitur, non cum affectatur. Corpora sana, & integri sanguinis, & exercitatioe firmata, ex iisdem his speciem accipiunt, ex quibus uires. Nanq; & colorata, & astricta, & lacertis expressa sunt, sed eadem si quis uulsa atq; fucata muliebriter comat, foedissima sunt ipso formæ labore. Et cultus concessus atq; magnificus addit hominibus, ut Græco uersu testatum est, auertentem. At muliebris & luxuriosus, non corpus exornat, sed detegit mentem. Similiter illa translucida & uersicolor quorundam elocutio res ipsas effoeminat, quæ illo uerborum habitu uestiuntur. Curam ergo uerborum, rerum uolo esse sollicitudinem, nam plerunq; optima rebus coherent, & cernuntur suo lumine. At nos querimus illa tanq; lateant semper, seq; subducant. Ita nunquam putamus circa id esse, de quo dicendum est, sed ex alijs locis petimus, & inuentis uim afferimus. Maiore animo aggredienda eloquentia est, quæ si toto corpore ualet, ungues polire, & capillum reponere, non existimat ad curam suam pertinere. Sed euenit plerunq; ut hac diligentia deterior etiam fiat oratio. Primum, quia sunt optima, minime accersita, & simplicibus, atq; ab ipsa ueritate profectis similia. Nam illa quæ curam fatentur, & ficta atq; composita uideri etiam uolunt, nec gratiam consequuntur, & fidem amittunt propter id quod sensus obumbrant, & uelut læto gramine sata strangulant. Nam & quod recte dici potest, circumimus amore uerborum, & quod satis dictum est, repetimus, & quod uno uerbo patet, pluribus oneramus, & pleraq; significare melius putamus, quam dicere, Quid? quod nihil iam proprium placet, dum parum creditur diseruium, quod & aliud dixisset? A corruptissimo quoq; poetarum figuras, seu translationes mutuamur, tum demum ingeniosi scilicet, si ad intelligendos, nos opus sit ingenio. Atqui satis aperte Cicero præceperat, in dicendo uitium uel maximum esse, à uulgari genere orationis, atq; à cõsuetudine communi abhor-

rere. Sed ille & durus & ineruditus, nos melius, quibus sordent omnia, quæ natura dictauit, qui non ornamenta quærimus, sed lenocinia. Quasi uero sit ulla uerborum, nisi rei coherentium, uirtus, quæ ut propria sint & dilucida, & ornata, & apte collocentur, si tota uita laborandum est, omnis studiorum fructus amissus est. Atque plerisque uideas hærentes circa singula, & dum inueniunt, & dum inuenta ponderant, ac dimetiuntur. Quod etiam si idcirco fieret, ut semper optimis uterentur, abominanda tamen hæc infelicitas erat, quæ & cursum dicendi refrenat, & calorem cogitationis extinguit mora & diffidentia. Miser enim, & (ut sic dicam) pauper orator est, qui nullum uerbum æquo animo perdere potest. Sed ne perdet quidem, qui rationem loquendi primum cognouerit, tum lectione multa, & idonea copiosam sibi uerborum suppellectilem compararit, & huic adhibuerit artem collocandi, deinde hæc omnia exercitatione plurima roborarit, ut semper in promptu sint, & ante oculos. Namque & hoc qui fecerit, ei res cum nominibus suis occurrent. Sed opus est studio præcedente, & acquisita facultate, & quasi reposita. Namque ista quærendi, iudicandi, comparandi anxietas, dum discimus, adhibenda est, non cum dicimus. Alioqui, sicut qui patrimonium non parauerunt subinde quærent, ita in oratione qui non satis laborauerunt, si præparata uis dicendi non fuerit, inofficiosi, non ut ad requisita respondere, sed ut semper sensibus inbarere uideantur. Atque ut umbra corpus sequitur, tamen in hac ipsa cura est aliquid satis. Nam cum latina, significantia, ornata, apte sint collocata, quid amplius laboremus? Quibusdam tamen nullus finis calumniandi est, & cum singulis pene syllabis commorandi, qui etiam cum optima sint reperta, quærent aliquid quod sit magis antiquum, remotum, inopinatum, nec intelligunt iacere sensus in oratione, in qua uerba laudantur. Sit igitur cura elocutionis quammaxima, dum sciamus tamen nihil uerborum causa esse faciendum, cum uerba ipsa rerum gratia sint reperta, quorum ea sunt maxime probabilia, quæ sem

sum animi nostri optime promūt, atq; in animis iudicum, quod nos uolumus, efficiunt. Ea debent præstare sine dubio, et admirabilē, et iucundam orationem. Verum admirabilem nō sic quo modo prodigia miramur, et iucundam orationem non de formi uoluptate, sed cum laude ad dignitatem coniuncta.

Que in elocutione spectanda. Caput I.

Itaur quam Græci ὀρθότης uocāt, latine dicimus elocutionem, eam spectamus uerbis, aut singulis, aut cōiunctis. In singulis in tuendum est, ut sint latina perspicua, ornata, & ad id, quod effice re uolumus, accommodata. In coniunctis, ut emendata, ut collocata, ut figurata: Sed ea quæ de ratione latine atq; emendate loquendi fuerunt dicenda, in libro primo, cū de grammaticæ loqueremur, executi sumus. Verū illic tātū ne uitiosa essent, præcepimus, hic ali enū nō est admonere, ut sint q̄ minime peregrina, et externa. Multos enim quibus loquēdi ratio nō desit, inuenies, quos curiose potius dixeris q̄ latine, quo mō & illa Attica anis Theophrastū hominē alioq; disertissimū, annotata unius affectatione uerbi hospiti dicit, nec alio se id deprehendisse interrogata respōdit, quā quod nimirū attice loq̄retur. Et in Tito Liui miræ facundiæ uirō putat inesse Pollio Asinius quandam Patavinūatem. Quare si fieri pōt, et uerba omnia, & uox huius alumnum urbis oleant, ut oratio Romana plane uideatur, non ciuitate donata.

De perspicuitate. Caput II.

Perspicuitas in uerbis præcipuam habet proprietatem, sed proprietas ipsa nō simpliciter accipitur. Primus enim intellectus est sua cuiusq; rei appellatio, qua nō semper utimur. Nam et obscœna uinabimus & sordida, & humilia. Sūt aut̄ humilia infra dignitatem rerū, aut ordinis. In quo uitio cauendo nō mediocriter quidā errare solent, q̄ oīa, quæ sunt in usu, etiam si causæ necessitas postulet, reformidāt, ut ille, qui in actione ibericas herbas se solo nequiquā intelligēte dicebat, nisi irridēs hęc uanitatē Cassius Seuerus Spariū eū dicere uelle indicasset. Nec uideo quare clarus orator

duratos

duratos muria pisces nuidius esse crediderit, quàm ipsum id quod uirabat. In hac autem proprietatis specie, quæ nominibus ipsi cuiusq; rei utitur, nulla uirtus est, atq; ei cõrarium est uitium, apud nos improprium, & κρυπὸν apud Græcos uocatur, quale est,

Tantum sperare dolorem. —

Aut quod in oratione Dolabellæ emēdatum à Cicerone annotauit, mortem ferre, aut qualia nunc laudantur à quibusdam, quorū est de cruce uerba ceciderunt, non tamen quicquid non erit propriū, proinuis & improprij uitio laborabit. Quia primum omnium multa sunt, & Græce & Latine, nō denotata. Nā et q iaculū emittit, iaculari dicitur. Qui pilā aut sudem, appellatione priuatiū sibi assignata caret, & ut lapidare quid sit manifestum est, ita glebarum testarumq; iactus nō habet nomen. Vnde abusio, quæ κροτοῦχος dicitur, necessaria. Translatio quoq; in qua uel maximus est orationis ornatus, uerba non suis rebus accommodat. Quare proprietates non ad nomen, sed ad uim significandi refertur, nec audiū, sed intellectu perpendēda est. Secūdo modo dicitur proprium inter plura quæ sunt eiusdē nominis, id unde cætera ducta sunt, ut uortex est contorta in se aqua, uel quidquid aliud similiter uertitur. Inde propter flexum capillorum pars est summa capitis, & ex hoc quod est in montibus eminentissimum. Recte inquam dixeris hæc omnia uertices, proprie tamen, unde initium est. Sic solæ, & turdi pisces, & cætera. Tertius est huic diuersus modus, cum res communis pluribus, in uno aliquo habet nomen eximium, ut carmen funebre proprie nenia, & tabernaculum ducis, Augustale. Item quod commune est & alijs nomen, intellectu alicui rei peculiariter tribuitur, ut urbem Romam accipimus, & uenales, nounios, & Corinthia æra, cū sint urbes aliæ quoq; & uenalia multa, et tā aurū & argentiū, quàm æs Corinthiū. Sed ne in his quidem uirtus oratoris inspicitur. At illud iam non mediocriter probandū, quod hoc etiam laudari modo solet, ut proprie dictum, id est quo nihil inuiri possit significantius, ut Cato dixit C. Cæsarem ad euerterendam

dam rem publicam sobrium accessisse, ut Virgilius, Deductum carmen, & Horatius, Acrem tibi, Annibalemq; dirum. In quo modo illud quoq; est à quibusdam traditum proprii generis ex appositivis, quæ epitheta dicuntur, ut dulce mustum, & cum dentibus albis, de quo genere alio loco dicendum est. Etiam quæ bene translata sunt, propria dici solent. Interim autem quæ sunt in quoq; præcipua, proprii locum accipiunt, ut Fabius inter plures imperatorias uirtutes, cunctator est appellatus. Possunt uideri uerba, quæ plus significant, quam eloquuntur, in parte ponenda perspicuitatis. Intellectum enim adiuuant. Ego autem libentius emphasi retulerim ad ornatum orationis, qui non ut intelligatur, efficiat, sed ut plus intelligatur. At obscuritas fit etiam uerbis ab usu remotis, ut si commentarios quis pontificum, & uetustissima foedera, & exoletos scrutatus auctores, id ipsum petat ex eis, ut quæ inde contraxerit, non intelligatur. Hinc enim aliqui famam eruditionis affectant, ut quædam solè scire uideantur. Fallunt etiam uerba, uel regionibus quibusdam magis familiaria, uel artium propria, ut atabulus uentus, & nauis saccaria, & in malacho sanum, quæ uel uitanda apud iudicem ignarum significationum earum, uel interpretanda sunt, sicut in his quæ homonyma dicuntur, ut taurus animal sit, an mons, an signum in cælo, an nomen hominis, an radix arboris, nisi distinctum, non intelligitur. Plus tamen est obscuritatis in cõtextu, & cõtinuatione sermonis, et plures modi. Quare nec sit tam longus, ut eum prosequi non possit intentio, nec traiectione tam tardus, ut in hyperbaton finis eius deferatur. Quibus adhuc peior est mixtura uerborum, qualis in illo uersu:

Saxa uocant Itali, medijs quæ in fluctibus aras.

Etiam interiectione, qua & oratores, & historici frequenter utuntur, ut medio sermone aliquem inserant sensum, impediri solent intellectus, nisi quod interponitur breue est. Nam Virgilius illo loco, quo pullum equinum describit, cum dixisset:

Nec uanus horret strepitus, —
compluribus insertis, alia figura quinto demum uersu redit:

Tum

— Tum si qua sonum procul arma dedere,
Stare loco nescit. —

Vitanda in primis ambiguitas, non hæc solum, de cuius genere supra dictū est, quæ incertū intellectu facit, ut Chremetem audiuit percussisse Demeam, sed illa quoq;, quæ etiā si turbare non potest sensum, in idem tamē uerborū unū incidit, ut si quis dicat, uisum a se non hominē librum scribentē. Nam etiā si librū ab homine scribi pateat, male tamē composuerat, feceratq; ambigū quantum in ipso fuit. Est etiā in quibusdā turba inaniū uerborū: qui dum cōmunem loquēdi morē reformidāt, ducti specie nūori, circumeunt omnia copiosa loquacitate, quæ dicere uolunt, ipsam deinde illā seriem cū alia simili iungētes, miscentesq; ultra q̄ ullus spiritus durare possit, extendūt. In hoc malū etiā a quibusdā laboratur, neq; id nouum unū est, cū iam apud Titū Liuiū inueniā fuisse præcepto rem aliquē, qui discipulos obscurare quæ dicerent, iuberet, Græco uerbo uites οὐ γίνωσκω. Vnde illa scilicet egregia laudatio, tanto melior, ne ego quidē intellexi. Alij breuitatis æmuli, necessaria quoq; orationi subtrahūt uerba, & uelut satis sit scire ipsos quæ dicere uelint, quantū ad alios pertineat, nihil putāt. At ego otiosum sermonem dixerim, quem auditor suo ingenio non intelligit. Quidā emutatis in peruersum dictis, de figuris idem unū consequuntur. Pessema uero sunt ἀδιοκνύουρα, hoc est, quæ uerbis aperta, occultos sensus habent, ut conductus est cæcus secus uiam stare, & qui suos artus morsu lacerasset, fingitur in scholis supra se cubasse. Ingeniosa hæc & fortia, ut ex ancipiti diserta credantur, perficiunt. At peruasit quidem iam multos ista persuasio, ut id iam demum eleganter atque exquisite dictum putent, quod interpretandum sit. Sed auditoribus etiā nonnullis grata sunt hæc, quæ cum intellexerint, acumine suo delectantur, & gaudent, non quasi audiuerint, sed quasi inuenerint. Nobis prima sit uirtus perspicuitatis, propria uerbo, re etus ordo, non in longum dilata conclusio, nihil neq; desit, neq; superfluat. Ita sermo & doctis probabilis, & planus imperiis erit.

Hæc

Hec est loquendi obseruatio. Nam rerum perspicuitas quo modo præstanda sit, diximus in præceptis narrationis. Similis autem ratio est in omnibus. Nam si neq; pauciora quam oportet, neq; plura, neq; ordinata, aut indistincta dixerimus, erunt dilucida, & negligenter quoq; audientibus aperta, quia id ipsum in consilio est habendum, non semper tam esse acrem iudicis intentionem, ut obscuritatem apud se ipse discutiat, & tenebris orationis inferat quoddam intelligentiæ suæ lumen, sed multis eum frequenter cogitationibus aucari, nisi iam clara fuerint, quæ dicemus, ut in animum eum oratio ut sol in oculos, etiam si in eam non intendatur, incurrat. Quare non ut intelligere possit, sed ne omnino possit non intelligere, curandum. Propter quod etiam repetimus sepe, quæ non satis percipisse eos, qui cognoscunt, putamus. Quæ causa utiq; nostra culpa dicta obscurius est, quæ causa ad planiora, & communia magis uerba descendimus, cum id ipsum optime fiat, quod nos aliquando non optime fecisse simulamus.

De ornatu.

Caput III.

Venio nunc ad ornatum, in quo sine dubio plus quam in cæteris, dicendi partibus sibi indulget orator. Nam emendate quidem, ac dilucide dicentium, tenue præmiu est, magisq; uicij carere est, quam ut aliquam magnam uirtutem adeptus esse uidearis, inuicem cum imperitijs sepe communis, dispositio modice doctrinæ credi potest, & quæ sunt artes altiores plerumq; occultantur, ut artes sint. Denique omnia hæc ad utilitatem causarum solam referenda sunt. Cultu uero atq; ornatu se quoq; commendat ipse qui dicit, & in cæteris iudicium doctorum, in hoc uero etiam populari laudem petit. Nec fortibus modo, sed etiam fulgentibus armis, præliatus in causa est Cicero Cornelij, qui non affectus esse docendo iudicem tantum, & utiliter demum, ac Latine perspicue quæ dicendo, ut Populus Romanus admirationem suam non acclamatione tantum, sed etiam plausu confiteretur. Sublimis profecto, & magnificentia, & nitore, & autoritas expressit illum fragorem. Nec iam insolita laus esset prosecuta dicentem, si uisitata,

& cæteris similis fuisset oratio. Atq; ego illos credo, qui aderant,
 nec sensisse quid facerent, nec sponte iudicioq; plausisse, sed uelut
 mente captos, & quo essent in loco ignaros erupisse in hunc uolun-
 tatis affectum. Sed ne causæ quidē parum cōfert idem hic oratio-
 nis ornatus. Nam qui libenter audiūt, & magis attendūt, & faci-
 lius credūt, plerunq; ipsa delectatione capiūtur, nōnunq; admiratio
 ne auferuntur. Nam & ferrū affert oculis terroris aliquid, & ful-
 mina ipsa non tam nos confunderēt, si uis eorū tantū, non etiā ipse
 fulgor timeretur. Recteq; Cicero his ipsis ad Brutū uerbis quadā
 in epistola scribit: Nam eloquētiam quæ admirationem non habet,
 nullā iudico. Aristoteles quoq; eandē petēdam maxime putat. Sed
 hic ornatus (repetā enim) uirilis, fortis, & sanctus sit, nec effœmi-
 natam leuitatē, nec fuco eminentē colorem amet, sanguine & uirī-
 bus niteat. Hoc autē adeo uerū est, ut cum in hac maxime parte sint
 uicina uirtutibus uitia, etiam qui uitij utūtur, uirtutis tamē his no-
 men imponāt. Quare nemo ex corruptis dicat, me inimicū esse cul-
 te dicētibus. Nō nego hāc esse uirtutem, sed illis eam nō iribuo. An
 ego fundū cultiorē putē, in quo mihi quis ostēderit lilia, & uiolas,
 & amœnos fontes surgētes, quā ubi plena messis, aut graues fru-
 ctu uites erūt? Sterilē platanū, tōsasq; myrtos, quā maruā ulmū,
 & huberes oleas præoptauerim? Habeāt illa diuites, licet quid es-
 sent, si aliud nihil haberēt? Nullus ne ergo etiā fructiferis adhiben-
 dus est decor? quis negat? Nam & in ordinē certāq; interualla re-
 digā eas arbores. Quid enim illo quincunce speciosius, qui in quā-
 cunq; partem spectaueris, rectus est? Sed protinus in id quoq; pro-
 dest, ut terræ succū equaliter trahāt. Surgentia in altū cacumina
 oleæ ferro coercēbo, in orbē se formosius fundet, & protinus fru-
 ctum ramis pluribus feret. Decētior equus, cuius astricta sint ilia,
 si idem uelocior. Pulcher aspectu si athleta, cuius lacertos exercitatio
 expressit, idem certamini paratior. Nūquam uera species ab uitī-
 tate diuiditur. Sed hoc quidē discernere modici iudicij est, illud
 obseruatione dignius quōd hic ipse honestus ornatus pro materiæ
 genere

genere debet esse uariatus. atq; ut à prima diuisione ordiar, nõ idem
 demonstratiuis, & deliberatiuis, & iudicialibus causis conueniet.
 Namq; illud genus ostentationi cõpositũ, solã petiã audientiũ uolupta
 tẽ, ideoq; oēs dicendi artes aperũ, ornatũq; orationis exponũ, ut quẽ
 nõ insidiatur, nec ad uictoriã, sed ad solum finẽ laudis, et glorię tẽ
 dat. Quare quicquid erũ sententijs populare, uerbis niidũ, figuris
 iucundũ, trãslationibus magnificũ, cõpositione elaboratũ, uelut insti
 tor quidã eloquentię, intuendũ, & penẽ pertractandũ dabi. Nam
 euctus ad ipsũ nõ ad causã refertur. At ubi res agitur, & uera
 dimicatio est, ultimus fit famę locus. Præterea nõ debet quisq; ubi
 maxima rerũ momenta uersantur, de uerbis esse sollicitus. Neq; hoc
 eõ pertinet, ut in his nullus sit ornatu, sed uti pressior, & seuerior,
 eo minus cõfessus, præcipue ad materiã accõmodatus. Nam & sua
 dendo sublimius aliquid senatus, concitatus populus, & in iudicijs
 publicę, capitalesq; causę poscũt accuratius dicendi genus. At præ
 uatum cõsiliũ, causasq; paucorũ, ut frequẽter accidit calculorum,
 purus sermo, & dissimilis curę magis decuerũ. An non pudeat cer
 tam creditã pecuniã periodis postulare, aut circa stillicidia affi
 ci, aut in mancipij redhibitiõne suadere? Sed ad propositum. Et quo
 nam orationis tam ornatus quam perspicuitas, aut in singulis uer
 bis est, aut in pluribus positus, quid separata, quid coniuncta exi
 gant, consideremus: quanquam rectissime traditum est, perspicuita
 tem proprijs, ornatu translatis uerbis magis egere. Sciãmus inor
 natum esse quod sit improprium. Sed cum idem frequentissime plu
 ra significant, quod *συνωμνία* uocatur, iam sunt alijs alia hone
 stiora, sublimiora, niidiora, iucundiora, uocaliora. Nam ut syllabę
 è literis melius sonantibus clariores sunt, ita uerba è syllabis magis
 uocalia, & quo plus quæq; spiritus habet, auditu pulchrior. Et quod
 facit syllabarum, idem uerborum quoq; inter se copulatio, ut aliud
 aliq; iunctũ melius sonet. Diuersus tamen usus. Nam rebus atrocibus
 uerba etiam ipso auditu aspera magis conuenient. In uniuersum
 quidem optima simplicium credũtur, quę aut maxime exclamant,

aut sono sunt iucūdiffima. Et honesta quidem turpibus potiora semper, nec sordidū unquam in oratione erudita locus. Clara illa, atq; sublimia plerunq; materiae modo cernenda sunt. Quod enim alibi magnificum, tumidum alibi. Et quae humilia circa res magnas, apta circa minores uidentur. Et sicut in oratione nitida notabile est humilium uerbum, & uelut macula, ita à sermone tenui sublime nitidumq; discordat, fitq; corruptum, quia in plano tumet. Quae dā non tam ratione quā sensu iudicantur, ut illud:

— Cæsa iungebant fœdera porca:

Fecit elegans, fictio nominis, quod si fuisset porco, uile erat. In quibusdam ratio manifesta est. Risimus & meruo nuper poetam, qui dixerat:

Prætextam in cista mures rosere Camilli.

At Virgilij miramur illud:

— Sæpe exigui mus.

Nam epîtheton exigui aptum proprium effici ne plus expectare mus, & casus singularis magis decuit, & clausula ipsa unius syllabæ non usitata addidit gratiā. Imitatus est itaq; utrunq; Horatius:

— Nascetur ridiculus mus.

Nec augenda semper oratio, sed submittenda nonnunquam est. Vim rebus aliquando ipsa uerborum humilitas affert. An cum dicitur in Pisonem Cicero: Cum tibi tota cognatio in sarraco aduehatur, incidisse uidetur in sordidum nomen? non eo contemptum hominis, quem destructum uolebat, auxisset? & alibi: Caput opponis cuneo coniscans. vnde interim grati idiotis ioci, qualis est ille apud M. Tullium, Pusio qui cum maiore sorore cubitabat, & Flauius qui cornicum oculos confixit, & pro Milone illud: Heus tu Ruscio, & Erutius Antoniafter. Id tamen in declamationibus est notabilis. Laudariq; me puero solebat, da patri panem. Et in eodem: Etiam canem pasci. Res quidem præcipue in scholis anceps, sed frequenter causa risus, nunc utique, cum hæc exercitatio procul à ueritate seiuncta laboret incredibili uerborum fastidio, ac sibi magnam partem ser-

tem sermonis absciderit. Cum sint autē uerba propria, ficta, trās-
lata, proprijs dignitatem dat antiquitas. Nāq; & sanctiorē & ma-
gis admirabilem faciunt orationem, quibus non quilibet fuerat usu-
rus, eōq; ornamento acerrimi iudicij P. Virgilius unice est usus. Ol-
li enim, & quianam, & mis, & pone, pellucent ad aspergendam il-
lam, quæ etiam in picturis est gratissima, uetustatis inimitabilem
arti auctoritatem. Sed utendum modo, nec ex ultimis tenebris repe-
tenda. Satis est uetus, quæso quid necesse est dicere? Oppido, quo
sunt usi paululum tempore nostro superiores, uereor ut iam non fe-
rat quisquam. Certe antigerio, cuius eadem significatio est, nemo
nisi ambitiosus utetur. Aerumnas quid opus est? tanquam parum sit
si dicatur, quod horridum reor, tolerabile autumo. Tragicum pro-
lem dicendum, uniuersam eius profapiam, insulsum. Quid multa?
totus propè mutatus est sermo. Quædam tamen adhuc uetera ue-
tustate ipsa gratius nūct, quædam etiam necessario interim sumun-
tur. Emancipare, & fari, & multa alia etiam audientibus grata in-
seri possunt, sed ita demum si non appareat affectatio. In qua miri-
fice Virgilius, &

Corinthiorum amator iste uerborum,

Iste iste rhetor: nanq; quatenus totus

Thucydides, tyrannus, Atticæ febres,

Tau Gallicum, minæ & spina, male illi sit.

Ita omnia ista uerba miscuit fratri.

Cimber hic fuit, à quo fratrem necatum hoc Ciceronis dicto nota-
tum est. Germanum Cimber occidit. Nec minus noto Sallustius
epigrammate incessitur.

Et uerba antiqui multum furate Catonis

Crispe lugurthinæ conditor historiæ.

Odiōsa cura. Nam est cuilibet facilis, & hoc pessima, quod rei stu-
diosus, non uerba rebus aptauit, sed res extrinsecus arcessit, quibus
hec uerba cōueniāt. Fingere, ut primo libro dixi, Græcis magis cō-
cessum est, qui sonis etiā quibusdā & affectibus nō dubitauerūt no-

mina aptare, non alia libertate, quàm qua illi primi homines rebus
 appellationes dederūt. Nostri aut in iungēdo, aut in deriuādo pau-
 lum aliquid ausi, uix in hoc satis recipiūtur. Nam memini iuuenis
 admodum inter Pomponiū et Senecam etiā præfationibus esse tra-
 ctatum, an gradus eliminat in tragœdia dici oportuisset. At uete-
 res ne expectorat quidē timuerūt. Et sanè eiusdē notæ est exami-
 nat. At in tractu & declinatione talia sunt, qualia apud Ciceronē
 beatitas & beatitudo, quæ dura quidā sentiri esse, ueruntamen usu
 putat posse molliri. Nec à uerbis modo, sed à nominibus quoq; deri-
 uata sunt quædā, ut à Cicerone subuculatū, & ab Asinio fimbria-
 tum, & figulatū. Multa ex Græco formata noua, ac plurima à
 Sergio Flauioq; , quorū dura quædā admodum uidetur, ut ens &
 essentia: quæ cur tātoperere aspernemur nihil uideo, nisi quod iniqui
 iudices aduersus nos sumus, ideoq; paupertate sermonis laboramus:
 Quædam tamē perdurant. Nam & quæ uetera nūc sunt, fuerunt
 olim noua. Et quædā in usu perq; recentia, ut Messala primus rea-
 tum, munerariū Augustus primus dixerūt, Reatū nemo ante Mes-
 salam, munerariū nemo ante Augustū dixerat. Piraticam quoq; ut
 musicam et fabricā dici adhuc dubitant mei præceptores. Fauorē,
 & urbanum Cicero noua credit. Nam & in epistola ad Brutum,
 inquit, amorē, & eum (ut hoc uerbo utar) fauorē in consiliū aduo-
 cabo: & ad Appiū Pulchrū: Te hominē non solū sapientē, uerū etiā
 (ut nunc loquūtur) urbanum. Idem putat à Terentio primū dictū
 esse obsequiū. Cæcilius ad Cisennā, Albenti cælo. Ceruicē uidetur
 Hortensius primus dixisse. Nam ueteres pluralit̄er appellabāt. Au-
 dendum itaq; . Neq; enim accedo Celso, qui ab oratore uerba fingi
 uetat. Nam cū sint eorū alia (ut dicit Cicero) natia id est quæ si-
 gnificata sunt primo sensu, alia reperta, quæ ex his facta sunt, ut
 iam nobis ponere aliqua quæ illi rudes homines primiq; fecerūt, fas
 non sit, at deriuare, flectere, coniungere, quod natis postea conces-
 sum est, quando desit licere? Et si quid periculosius finxisse uidebi-
 mur, quibusdā remedijs præmuniendū est: ut ita dicam. Si licet di-
 cere,

cere, quodammodo, Permittite mihi sic. Quod idē etiam in ijs quæ
 licentius translata erunt, proderit, quæ nō tuto dici possunt. In quo
 non falli iudicium nostrum, sollicitudine ipsa manifestū erit. Qua
 de re Græcum erit illud elegantissimum, quo præcipitur ita,
 προσπιλάειν τῆν ὑπερολήν. Translata probari nisi in contextu
 sermonis non possunt. Itaq; de singulis uerbis satis dictum, quæ ut
 alio loco ostendi, per se nullam uirtutem habent. Sed ne inornata
 sunt quidem, nisi cum sunt infra rei de qua loquendum est dignita-
 tem, excepto si obscœna nudis nominibus enūtiuntur. Quod uide-
 rint, qui non putant esse uitanda, quia nec sit uox ulla natura tur-
 pis, & si qua est rei deformitas, alia quoq; appellatione quacūq; ad
 intellectum eundem nihilominus perueniat. Ego Romani pudoris
 more contentus ut iam respondi talibus, uerecundiam silentio uindi-
 cabo. Iam hinc igitur ad coniuncti sermonis rationem transeamus.
 Cuius ornatu in hæc duo prima diuiditur, quæ cōcipiamus elocuti
 onē, quo mō efferamus. Nā primū est, ut liqueat, augere quid ueli-
 mus, an minuere, cōcūate dicere an moderate, læte an seuerē, abū-
 dāter an presse, asperē an lenitē, magnifice an subtilitē, graui-
 ter an urbane. Tū quo trāslationis genere, quibus figuris, qualibus sen-
 tētijs, quo mō, qua postremo collocatione id quod iniecidimus, effice-
 re possimus. Cæterū dicturus quibus ornatur oratio, prius ea quæ sunt
 huic contraria laudi, attingā. Nā prima uirtus est uinio carere. Igi-
 tur ante omnia, ne speremus ornatā orationē fore, quæ pbabilis nō
 erit. Probabile autē Cicero id genus dicū, qd' nō plus minus' ue est
 q' decet. Nō quia comi expoliriq; nō debeat (nā et hæc ornatu pars
 est) sed quia uinū ē ubiq; qd' nimū ē. Itaq; uult eē autoritatē in uer-
 bis, sentētijs, uel graues uel aptas opinionibus hominū ac moribus.
 His enim saluis, licet assumere ea quibus illustrem fieri orationem
 putat. Delectant translata, supralata, ad nomen adiuncta, dupli-
 cia, & idem significantia, atq; ab imitatione rerum non aliorren-
 tia. Sed quoniam uinā prius demonstrare aggressi sumus, uel hoc
 uitium sit quod ἕκαστος, μὲν uocatur, siue mala consuetudine in

obscœnum intellectum sermo detortus est, ut ductare exercituum & patrare bellum apud Sallustiũ, dicta sancte & antique ridetur à nobis, si dijs placet, quam culpam non scribentium quidem iudico, sed legentium, tamen vitandam, quatinus uerba honesta moribus perdidimus, & euincens etiam uicjs cedendum est, siue iunctura deformiter sonat, ut si cum hominibus notis loqui nos dicimus nisi hoc ipsum hominibus medum sit, in præfata uidemur incidere, quia uelut prioris syllabæ iunctura, quæ exprimi nisi labris coeuntibus non potest, aut interfistere nos indecentissime cogit, aut continuata cum insequente, in naturam eius corrumpitur. Aliæq; coniunctiones aliquid simile faciunt, quas persequi longum est, in eo uicio quod uitandum dicimus, commorantes. Sed diuisio quoq; affert eandem iniuriam pudori, ut si intercapedinis nominatiuo casu quis utatur. Nec scripto modo id accidit, sed etiam sensu pleriq; obscœne intelligere, nisi caueris cupiunt, ut apud Ouidium:

Quæq; latent meliora putat, —

Ac ex uerbis quæ longissime ab obscœnitate absunt occasione turpitudinis rapere. Siquidẽ Celsus cacophaton apud Virg. putat:

Incipiunt agnata tumescere, —

Quod si recipias, nihil loqui tutum est. Deformati proximum est humilitatis uicium, τὸ πείνωσις uocant, qua rei magnitudo uel dignitas minuitur, ut saxea est uerruca in summo montis uertice. Cui natura contrarium, sed errore par est, paruus dare excedentia modum nomina, nisi cum ex industria risus inde captatur. Itaq; ne parricidam nequam dixeris hominem, nec deducit forte metretici nefarium, quod alterum parum, alterum nimium est. Proinde quædam hebes, sordida, ieiuna, tristis, ingrata, uilis oratio est. Quæ uicia facillime fiunt manifesta contrarijs uirtutibus. Nam primum acuto, secundum mitido, tertium copioso, deinceps hilari, iucundo, accurato diuersum est. Vitanda & μισωσις, cum sermone quidem deest aliquid, quo minus plenus sit, quam id obscure po-

tius q̄ inornatæ orationis uuium est. Sed hoc quoq; cū à prudētibus fit, schema dici solet, sicut τωβλογία .i. eiusdē uerbi, aut sermonis iteratio. Hæc enim quanq̄ nō magnopere summis autoribus uitata, interim uuium uideri potest, in quod sæpe incidit etiam Cic. securus tam paruæ obseruationis, sicut hoc loco: Non solum igitur illud iudicium iudicij simile iudices non fuit. Interim mutato nomine, ἰπανόλου-ις dicitur, atq; est & ipsum inter schemata, quorum exempla illo loco reddā, quo uirtutes erunt. Peior hac δημολογία est, quæ nulla uarietatis gratia leuat tædiū, atq; ex tota caloris unius, quæ maxime deprehenditur, carēs arte oratoria. Eaq; & in sententijs, & figuris, et cōpositione lōga, nō animis solum, sed etiā auribus est ingratiſſima. Vñanda μικρολογία .i. lōgior q̄ oporteat sermo, ut apud Lium: Legati nō impetrata pace retro domū, unde uenerant, abierunt. Sed huic uicina periphrasis uirtus habetur. Est & πλονασμός uuiū, cum superuacuis uerbis oneratur oratio: Ego meis oculis uidi. Satis est enim, uidi. Emēdauit hoc etiam urbane in Hircium Cicero: Cui cum in Pansam declamans filiū, à matre decem mensibus in utero latum esse dixisset, Quid? alia, inquit, in pœnula solent ferre? Nonnunq̄ tamē illud genus, cuius exemplum priore loco posui, affirmationis gratia adhibetur:

Vocemq; his auribus hausi.

At uuium erū, quoties otiosum fuerit, & supererit, non cum adicietur. Est etiam quæ πδερύα uocatur, cum superuacua (ut sic dixerim) operositas, ut à diligenti curiosus, & à religione supersticio distat. Atq; ut semel finiam, uerbum omne, quod neq; intellectum adiuuat, neq; ornatum, uitiosum dici potest. κειχόζυλον, id est mala affectatio, per omne dicendi genus peccat. Nam & tumida, & exilia, & prædulcia, & abundantia, et arcessita, et exultantia sub idem nomen cadunt. Deniq; κειχόζυλον uocatur, quicquid est ultra uirtutē, quoties ingenij iudicio caret, et specie boni fallitur, oim in eloquentia uitiorum pessimū. Nā cætera paſſim uuiantur, hoc petiunt. Est aut totū i elocutio. Nā rerū uicia sunt

stultum, commune, contrariū, superuacū. Corrupta oratio in uerbis maxime improprijs, redundantibus, comprehensione obscura, compositione fracta, uocum similiū, aut ambiguarum puerili captatione consistit. Est autem omne κενός ἢ ἄλλοιον utiq; falsum, etiam si non omne falsum κενός ἢ ἄλλοιον: ut cum dicitur aliter quā se natura habet, & quā oportet, & quā sat est. Totidē aut generibus corruptior oratio, quot ornatur. Sed de hac parte & in alio à nobis opere plenius dictū est, & in hoc sæpe tractabimur, & adhuc spargetur omnibus locis. Loquētes enim de ornatu, subinde quæ sunt uitiāda, similia uirtutibus uitiā, dicemus. Sunt inornata & hæc, quod male dispositum est, id ἀνοικθρόμηλον: quod male figuratum, id ἀχρημάτων: quod male collocatum, id κενόποσθητων uocant. Sed de dispositione diximus, de figuris & compositione dicemus. κενόμοδος quoq; appellatur quædam mixta ex uaria ratione linguarum oratio, ut si Atticis, Dorica, Ionica, Aeolica etiam dicta confundas. Cui simile uitiū est apud nos, si quis sublimia humilibus, uetera nouis, poetica uulgaribus misceat. Id enim tale monstrum, quale Horatius in prima parte de arte poetica fingit.

Humano capiti ceruicem pictor equinam
Iungere si uelit, —

Et cætera ex diuersis naturis subijciat. Ornatū est quod perspicuo ac probabili plus est. Eius primi sunt gradus in eo quod uelis exprimendo cōcipiendoq;. Tertius qui hæc nitidiora faciat, quod proprie dixeris cultum. Itaq; ἐκλεγεον, cuius in præceptis narrationis feci mentionem, quia plus est euidētia, uel ut alij dicunt, representatio, quā perspicuitas, & illud quidē patet, hæc se quodammodo ostendū, inter ornamenta ponamus. Magna uirtus est res de quibus loquimur, clare, atq; ut cerni uideantur enunniare. Non enim satis efficiū, neq; ut debet plenē dominatur oratio, si usq; ad aures uolet, atq; ea sibi iudex de quibus cognoscūt, narrari credit, nō exprimi, & oculis mētis ostendi. Sed quoniā pluribus modis accipi solet, non equidē in oēs eā particulas secabo, quarū ambitiose à quibusdā nu

merus augetur, sed maxime necessarias attingã. Est igitur unũ genus, quo tota rerum imago quodammodo uerbis depingitur:

Constitit in dignos exemplo arrectus uterq;

Et cætera, quæ nobis illam pugilum congregientium aciem ita ostendunt, ut nõ clarior futura fuerit spectantibus. Plurimũ in hoc genere sicut in cæteris eminet Cic. An q̄ squam itã procul à cõcipiendis imaginibus rerum abest, ut cum illa in Verrem legit, Stetit soleatus prætor po. Roma. cum pallio purpureo, tunicaq; talari, muliercula nixus in lütore, non solum ipsum os intueri uideatur, & locum & habitum, sed quædam etiam ex his quæ dicta nõ sunt sibi ipse astruat? Ego certe mihi cernere uideor, & uultum, & oculos, & deformes utriusq; blandinias, & eorum qui aderant, tantam auersationem, ac timidam uerecundiam. Interim ex pluribus efficitur illa quam conamur exprimere facies, ut est apud eundem (namq; ad omnium ornandi uirtutum exemplum uel unus sufficiat) in descriptione conuiuij luxuriosi: Videbar uidere alios intrantes, alios uero exeuntes, quosdam ex uino uacillantes, quosdam hesternâ potatione oscitantes. Humus erat immunda, lutulenta uino, coronis languidulis, & spinis cooperta piscium. Quid plus uideret qui intrasset? Sic urbium captarum crescit miseratio. Sine dubio enim qui dicit expugnatam esse ciuitatem, complectitur oia quæcũq; talis fortuna recipit, sed in affectus minus penetrat breuis hic uelut nũtius. At si aperias hæc quæ uerbo uno inclusa erãt, apparebunt effusæ per domos ac templa flãmæ, & ruentium tectorum fragor, & ex diuersis clamoribus unus quidam sonus, aliorum fuga incerta, alij in extremo complexu suorum coherentes, & infantium, foeminarũq; ploratus, & malæ usq; in illũ diẽ seruati fato senes, tũ illa profanorũ sacrorũq; direptio, efferentium prædas repetentiũq; discursus, & acti ante suũ quisq; prædonẽ catenati, & conata retinere infantẽ suũ mater, & sicubi maius lucrũ ẽ, pugna inter uictores. Licet enim hæc oia (ut dixi) cõplectatur euersio, minus est tamẽ totũ dicere q̄ omnia. Cõsequemur autẽ ut manifesta

fint, si fuerint uerisimilia, & licebit etiã falso affingere quicquid fieri solet. Contingit eadem claritas etiam ex accidentibus:

— Mihi frigidus horror

Membra quatit, gelidusq; con formidine sanguis.

Et trepidæ matres pressere ad pectora natos.

Atq; huius summæ, iudicio quidem meo, uirtutis facillima est uia. Naturam intueamur, hanc sequamur. Omnis elegantia circa opera uia est. Ad se refert quisq; quæ audit, & id facillime accipiunt animi, quod cognoscunt. Præclare uero ad inferendam rebus lucē repertæ sunt similitudines, quarum aliæ sunt quæ probationis gratia inter argumenta ponuntur, aliæ ad exprimendam rerum imaginem compositæ, quod est huius loci proprium.

— Inde lupi ceu

Raptores atra in nebula. — &

Misit aui similis, quæ circum litora, circum

Pisces scopulos humilis uolat æquora iuxta:

Quo in genere idem præcipue custodiendum, ne id quod simile dinis gratia assumimus, aut obscurum sit, aut ignotum. Debet enim quod illustrandæ alterius gratia assumitur, ipsum esse clarior eo quod illuminat. Quare sanè poëtis quidem permutamus huiusmodi exempla:

Qualis ubi hibernam Lyciam Xanthiq; fluenta

Deserit, aut Delon maternam inuisit Apollo.

Non idem decebit oratorem, ut occultis aperta demonstret. Sed illud quoq; de quo in argumentis diximus, simile ueris genus ornatur orationem, factiq; sublimem, floridam, iucundam, mirabilem. Nam quo quæq; longius petita est, hoc plus affert nouitatis, atq; inexpectata magis est. Illa uulgaria uideri possunt, & utilia tantum ad conciliandam fidem, ut terram cultu, sic animum disciplina meliorem haberioremq; fieri. Et ut medici ab alienata morbis membra præcidunt, ita turpes ac perniciosos etiam si nobis sanguine cohercant amputandos. Iam sublimius illud pro Archia: Saxa atq;

atq; solitudines uoci respondent, bestiae saepe immanes cantu fle-
 ctuntur, atq; consistunt, & caetera. Quod quidem genus à qui-
 busdam declamatoria maxime licentia corruptum est. Nam &
 falsis utuntur, nec illa ijs quibus tandem similia uideri uolunt,
 applicant, quorum utrunq; in ijs est, quae me iuueni ubiq; canta-
 ri solebant: Magnorum fluminum nauigabiles fontes sunt, & ge-
 nerosioris arboris statim planta cum fructu est. In omni autem pa-
 rabola, aut praecedat similitudo, & res sequitur, aut praecedat res,
 & similitudo sequitur, sed interim libera & separata est, interim
 quod longe optimum est, cum re cuius est imago, connectitur
 collatione inuicem respondente, quod facit redditiō contraria,
 quae ἀντιθέσις dicitur. Praecedat similitudo illa cuius modo
 feci mentionem:

—Inde lupi ceu

Raptores atra in nebula.—

Sequitur in primo Georgicon post longam de bellis ciuilibus atq;
 externis conquestionem:

Vt cum carceribus sese effudere quadrigae,

Addunt se in spatia, & frustra retinacula tendens

Fertur equis auriga, neq; audit currus habenas.

Sed haec sunt sine antapodosi. Redditiō aut illa re utraq; comparat,
 & uelut subiicit oculis, & pariter ostendit. Cuius praecleara apud
 Virg. multa reperio exempla, sed oratoris potius utendum est. Dicit
 Cicero pro Murena: Vt aiunt in Graecis artificibus, eos aulocos
 esse, qui citharocedi fieri non potuerunt, sic nos uidemus qui orato-
 res euadere non potuerunt, eos ad iuris studium deuenire. Illud
 pro eodem iam penes poetico spiritu, sed tamen cum sua redditiōe, quod
 est ad ornatum accommodatum. Nam ut tēpestates saepe certo aliquo
 caeli signo comouentur, saepe ex improviso, nulla ex certa rōne ob-
 scura aliqua ex causa concitantur, sic in hac comitiōum tēpestate po-
 pulari saepe intelligas, quo signo comoto sit, saepe ita obscurum ē, ut sine
 causa excitata uideatur. Sūt et illae breues: Vagiq; per syluas ritu se
 rarū

rarum. Et illud Ciceronis in Clodium: Quo ex iudicio uelut ex incendio nudus effugit. Quibus similia possunt cuiuscūq; etiam ex quo iudicio sermone succurrere. Huic subiacet uirtus nō solum aperte ponendi rem ante oculos, sed circumcise atq; uelociter. Ac merito laudatur breuitas integra, sed ea minus præstat quoties nihil dicit, nisi quod necesse est, βραχυλογία uocant, quæ reddetur inter schemata. Est uero pulcherrima, cum plura paucis complectimur, quale Sallustij est: Mithridates corpore ingenti perinde armatus. Hoc male imitantes sequimur obscuritas. Vicina prædictæ, sed amplior uirtus est εμφορία, altiore præbens intellectu, quam quem uerba per se ipsa declarant. Eius duæ sunt species, altera quæ plus significat quam dicit, altera quæ etiam id quod nō dicit. Prior est & apud Homerū, cum Menelaus Graios in equum ascendisse ait, nam uerbo uno magnitudinem eius ostendit, & apud Virgi-

Demissum lapsi per funem.

Nam sic quoq; aliūdo demonstrata est. Idem Cyclops cū iacuisse dicit per antrum, prodigiosum illud corpus spatio loci mensus est. Sequens positum est in uoce, aut omnino suppressa, aut etiam abscissa. Supprimuntur uox, ut fecit pro Ligario Cicero. Quod si in tanta fortuna bonitas tanta non esset, quam tu per te inquam obtines. Intellego quid loquar. Tacuit enim illud quod nihilominus accipimus, non desse homines qui ad crudelitatem eum impellerent. Abscinditur per ἀπορίωσις, quæ quoniam est figura, reddetur suo loco. Est in uulgaribus quoq; uerbis emphasis: Virum esse oportet, & homo est ille, & uidendum est. Adeo similis est arti plerunq; natura. Non tamen satis eloquentiæ est, ea de quibus dicit, clare atq; euidenter ostendere, sed sunt multi et uarij excelsæ orationis modi. Nam ipsa illa ἀφαιδα simplex & in affectata habet quandā purum, qualis etiā in feemini amatur, ornatum. Et sunt quædam uelut è tenui diligentia circa proprietatē significatiōnemq; munditiæ. Alia copia locuples, alia floribus læta, uirtū non unū genus. Nā quicquid in suo genere satis effectū est, ualet: Præcipua

pua tamen eius opera *Δείνωσις* in exaggerada indignitate, & in
 cæteris altitudo quædã: *Φερόμενος* in concipiendis uisionibus. *Μεθύωσις*
 οίος in efficiendo uelut opere proposito, cui adijciuntur *ἰπερόμενος* re
 petitio probationis eiusdẽ, & cumulus ex abundanti, *ὀπίπετος* confi
 nis ijs est, ab agendo ducta, et cuius propria sit uirtus non esse quæ
 dicuntur otiosa. Est & amarũ quiddã, quod ferè in cõtumelia posi
 tum est quale Cassũ: Quid facies cũ in bona tua inuasero? hoc est
 cum te docuero nescire maledicere. Et acre, ut illud Crassi: Ego te
 consulem putem, cũ tu me nõ putes esse senatorẽ? Sed uis oratoris
 omnis in augẽdo minuendõq; cõsistit. Vtriq; parti totidem modi, ex
 quibus præcipuos attingemus, reliqui similes erũt. Sunt autẽ positi
 in rebus & uerbis. Sed quæ sit rerũ inuentio ac ratio tractauimus,
 nunc quid elocutio attollat, aut deprimat dicendum.

De amplificatione.

Caput III.

PRima est igitur amplificandi uel minuendi species in ipso rei
 nomine, ut cũ eum qui sit cæsus, occisum; eum qui sit improbus,
 latronem; contraq; eum qui pulsauit attingisse, qui uulnerauit, læsis
 se dicimus. Vtriusq; pariter exemplũ est pro M. Cælio: Si uidua li
 bere, proterua petulanter, diues effuse, libidinosa meretricio more
 uiueret, adulterũ ego putarẽ, si quis hanc paulo liberius salutasset?
 Nam & impudicã meretricẽ uocauit, & eũ cui longior cũ illa fue
 rat usus, liberius salutasse. Hoc genus increfcit, ac fit manifestius, se
 ampliora uerba cũ ipsis nominibus, pro quibus ea posaturi sumus, cõ
 feratur, ut Cicero in Verre: Non enim furẽ, sed raptorẽ, nõ adul
 terum, sed expugnatore pudicitie, nõ sacrilegũ, sed hostẽ sacrorũ
 religionũq; nõ sicariũ, sed crudelissimũ carnificẽ ciuiũ sociorumq;
 in uestrũ iudiciũ adduximus. Illo enim modo, ut sit multũ, hoc etiã
 plus ut sit efficiunt. Quatuor tamẽ maxime generibus uideo consta
 re amplificationẽ, incremento, cõparatione, ratiocinatione, conge
 rie. Incrementũ est potentissimũ, cum magna uidetur etiã quæ in
 feriora sunt. Id aut gradu uno fit, aut pluribus: per id uenitur non
 modo ad summũ, sed interim quodãmodo supra summũ. Omnibus
 his

his sufficit uel unum Ciceronis exemplum: Facinus est uincire ciuem Romanum, scelus uerberare, propè paricidium necare, quid dicam in crucem tollere? Nam & si tantum uerberatus esset, uno gradu increuerat, ponèdo etiam id esse facinus, quod erat inferius. Et si tantum occisus esset, per plures gradus ascenderat. Cum uero dixerit propè paricidium necare, supra quod nihil est adiectum, quid dicam in crucem tollere? Ita cum id quod maximū esset, necesse erat in eo quod ultra est uerba deficere. Fit & aliter supra summum adiectio, ut apud Virgilium de Lauso:

— Quo pulchrior alter

Non fuit, excepto Laurentis corpore Turni.

Summū est enim quo pulchrior alter nō fuit. Huic deinde aliquid suprapositū est. Tertius quoque est modus ad quem non per gradus iur, & quod nō est plus q̄ maximū, sed quo nihil maius est: Matrem tuam occidisti, quid dicā amplius: matrem tuā occidisti. Nam & hoc agendi genus est, tantū aliquid efficere, ut nō possit augeri. Crescit oratio minus aperte, sed nescio an hoc ipso efficacius, cum citra distinctionē in cōtextu & cursu semper aliquid priore maius insequitur, ut de uomitu in Antonium Cicero: In coetu uero Populi Romani negotiū publicū gerēs, magister equitū. Singula incrementū habent: per se deforme, uel nō in coetu uomere, in coetu tu etiā non Populi, etiam non Romani, uel si nullū negotium ageret, uel si non publicum, uel si nō magister equitū. Sed alius diuideret hæc, & circa singulos gradus moraretur, hic in sublime etiā currit, & ad summum peruenit, non nixu, sed impetu. Verū ut hæc amplificatio in superiora tendit, ita quæ fit per coparationē, incrementū ex minoribus petit. Augēdo enim quod est infra, necesse est extollat id quod supra positū est, ut idē, atq; in eodē loco: Si hoc tibi inter cœnā, & in illis immanibus poculis tuis accidisset, quis nō turpe duceret? In coetu uero Populi Romani. Sed & in Catilinā: Serui mehercle mei, si me isto pacto metuerēt, ut te metuunt omnes ciues tui, domū meam relinquendā putarem. Interim proposito uelut simili exemplo effi-

plo efficiendum est, ut si maius id quod à nobis exaggerandum est, ut idem pro Cluentio, cum exposuisset Milefiam quandã à secundis heredibus pro abortu pecuniã accepisse: Quanto est inquit, Oppianicus in eadẽ iniuria maiore supplicio dignus? Siquidẽ illa cum suo corpori uim attulisset, seipsa cruciatum, hic autem idem illud effecit per alieni corporis uim atq; cruciatum. Nec putet quisquam hoc, quanquam est simile, illi ex argumentis loco quo maiora ex minoribus colliguntur, idem esse. Illic enim probatio petitur, hic amplificatio: sicut in Oppianico, non id agitur in illa comparatione, ut ille male fecerit, sed ut peius. Est tamen quanquam diuersarum rerum quaedam uicinia. Repetam itaq; hic quoq; idem, quo sum illic usus, exemplum, sed non in eundem usum. Nam hoc mihi ostendendum est augendi gratia, non tota modo totis, sed etiam partes partibus comparari, sicut hoc loco: An uero uir amplissimus P. Scipio Pont. Max. Tiberium Gracchum mediocriter labefactantẽ statum reipublice priuatus interfecit, Catilinã orbẽ terræ cæde atq; incẽdio uastare cupientẽ nos cõsules perferemus? Hic & Catilina Graccho, & status reipublice orbi terrarũ, et mediocri labefactatio cædi & incẽdijs; & uastationi, & priuatus cõsulibus cõparatur: quæ si quis dilatare uelit, plenos per singula locos habeat. Quas dixi per rationationẽ fieri amplificationes, uideamus an satis proprio uerbo significauerim. Nec sum in hoc sollicitus, dũ res ipsa uolentibus discernere appareat. Hoc sum tamẽ secutus, quod hæc amplificatio alibi posita est, alibi ualet, ut aliud crescat, aliud augeatur, inde ad id quod extolli uolumus, ratio deducitur. Obiecturus Antonio Cicero merũ et uomũ, Tu inquit, istis faucibus, istis lateribus, ista gladiatoria totius corporis firmitate. Quid fauces et latera ad ebrietatẽ minime sunt otiosa. Nam respicientes ad hæc, possumus aestimare, quantum ille uini in Hippie nuptijs exhausserit, quod ferre & conquire non posset illa gladiatoria corporis firmitate. Ergo si ex alio colligatur aliud, nec improprium, nec inusitatum nomen est rationationis, ut quod ex eadẽ causa inter statum quo habemus; sic ex

inse

insequentibus amplificatio ducitur. Siquidem tanta uis fuerit uini erumpentis, ut non casum afferret, aut uoluntatem, sed necessitatem ubi minime deceret uomendi. & cibus non recens, ut accidere interrim solet, redderetur, sed qui usq; in posterum diem redundaret. Idem hoc præstant quæ antecesserunt. Nam cum Aeolus à Iunone

— Cauum conuersa cuspe montem (rogatus.

Impulit in latus, ac uenit uelut agmine facto,

Qua data porta ruunt: —

Apparet quanta futura sit tēpestas. Quid? cum res atrocissimas, quasq; in summā ipsi extulimus inuidiā, eleuamus cōsulto, quo grauiora uideātur quæ secutura sunt, ut à Cicerōe factū est, cū illa diceret, Leuia sunt hæc in hoc reo crimina, metū uirgarū nauarchus nobilissimæ ciuitatis pretio redemit, humanū est, aliud ne securi feriretur, pecuniā dedit, usitātū est, nonne usus est ratiocinatione, qua colligerēt audiētes, quantū illud esset quod inferebatur, cui cōparata hæc humana uiderētur, atq; usitata? Sic quoq; solet ex alio aliud augeri, ut cū Annibalis bellicis laudibus ampliatur uirtus Scipionis. Et fortitudinē Gallorū Germanorumq; miramur, quo sit maior C. Cæsari gloria. Illud quoq; est ex relatione ad aliquid, quod non eius rei gratta dictū uidetur, amplificationis genus. Non putant indignum Troiani principes, Graios Troianosq; propter Helenæ specię tot mala, tanto tēporis spatio sustinere, quæ nā igitur illa forma credēda est? Non enim hoc dicit Paris qui eam rapuit, non aliqui iuuenis, aut unus è uulgo, sed senes, & prudētissimi, & Priamo assiētēs. Verum & ipse rex decēnij bello exhaustus, amissis tot liberis, imminēte summo discrimine, cui faciē illā ex qua tot lachrymarū origo fluxisset, inuisam atq; abominandā esse oportebat, & audiū hæc, & eam filiam appellās iuxta se locat, & excusat etiam, atq; sibi esse malorū causam negat. Nec mihi uidetur in symposio Plato, cū Alcibiadē confitentem de se quid à Socrate pati uoluerit, narrat, ut illum culparet, hæc tradidisse, sed ut Socratis inuictam continentiam ostēderet, quæ corrumpi speciosissimi hominis

tam obuia uoluptate nõ possent. Quin ex instrumẽto quoq; heroum illorum magnitudo aestimãda nobis datur. Ad hoc pertinet clypeus Aiaci, & hasta Pelias Achillis. Qua uirtute egregie est usus in Cyclope Virgilius: Nam quod illud corpus mente concipiam cuius Trunca manum pinus regia? —

Quid? cum uix lorica m duo

Multiplicem connixi humeris ferrent: —

Quantus Demoleos, qui indutus eam cursu palantes Troias agebat? Quid M. Tullius de M. Antonij luxuria tantum saltem fingere potuisset, quantum ostendit dicendo? Conchyliatis Cn. Pompeij peristromatis seruorum in cellis stratos lectos uideres. Conchyliata peristromata, & Cn. Pompeij, et in cellis seruorum nihil potest dici ultra, & necesse est tamen ultra infinito plus in domino cogitare. Et hoc simile est illi quod emphasis dicitur, sed illa ex uerbo, hoc ex re coniecturam facit, tantoq; plus ualet, quanto res ipsa uerbis est firmior. Potest ascribi amplificationi congeries quoq; uerborum, ac sententiarum idem significantium. Nam etiamsi non per gradus ascendat, tamen uelut aceruo quodã alleuatur. Quid enim tuus ille Tubero districtus in acie Pharsalica gladius agebat? cuius latus ille mucro petebat? qui sensus erat armorum tuorum? quæ tua mens oculis manibus? ardor animi? quid cupiebas? quid optabas? Simile est hoc figuræ, quæ οὐνοὺς ποιοῦν uocant, sed illic pluriũ rerum est congeries, hic unius multiplicatio. Hæc etiã crescere solet uerbis omnibus altius atq; altius insurgentibus: Aderat iannor carceris, carnifex prætoris, mors terrorq; sociorũ, & ciuium Romanorũ lictor Sextius. Eadem ferè est ratio minuendi. Nam totidem sunt ascendentibus, quot descendẽtibus gradus. Ideoq; uno ero exemplo contentus eius loci, quo Cicero in oratione Rulli hoc dicit: Pauci tamen qui proxime astiterat, nescio quid illum de lege agraria uoluisse dicere sufficabatur. Quod si ad intellectũ referas, minutio est: si ad obscuritatem, incrementum. Scio posse uideri quibusdã speciem amplificationis hyperbolen quoq;. Nam et hæc in utranq; par-

tem ualet, sed quia excedit hoc nomen in tropos differenda est. Quos continuo subiungerem, nisi esset à cæteris separata ratio dicendi, quæ constat non proprijs, sed translatis. Demus ergo breuiter hoc desiderio iam penè publico, nec omitamus eum quem plerique præcipuum, ac penè solum putant orationis ornatum.

De generibus sententiarum. Caput V.

Sententiam ueteres quòd animo sensissent uocauerunt. Id cum est apud oratores frequentissimū, tum etiā in usu quotidiano quasdam reliquias habet. Nam & iuraturi ex animi nostri sententiā, & gratulantes ex sententiā dicimus. Non raro tamen & sic locuti sunt, ut sensa sua dicerent. Nam sensus coporis uidebantur, sed consuetudo iam tenuit, ut mente concepta sensus uocaremus, lumina autē, præcipueq; in clausulis posita, sententiās, quæ minus crebra apud antiquos, nostris temporibus modo carēt. Ideoq; mihi & de generibus earum, & de usu arbitror pauca dicēda. Antiquissimæ sunt, quæ propriae, quamuis omnibus idem sit nomen, sententiæ uocantur, quas Græci *ὑπόθεσις* appellant. Vtrunq; tamen nomen ex eo accepērūt, quòd similes sunt consilijs aut decretis. Est autē hæc uox uniuersalis, quæ etiam citra complexū causæ possit esse laudabilis: interim ad rem tantū relata, ut nihil est tam populare quàm bonitas: interim autem ad personā, quale est Afri Domitij, princeps qui uult omnia scire, necesse habet multa ignoscere. Hanc quidam partem enthymematis, quidam inñium aut clausulam epichirematis esse dixerūt, & est aliquando, non tamen semper. Illud uerius, esse eā aliquādo simplicem, ut eam quam supra dixi, aliquando ratione subiecta. Nam in omni certamine qui opulentior est, etiam si accipit iniuriam, tamen quia plus potest, facere uidetur. Nonnunquam duplicem: Obsequium amicos, ueritas odium parit. Sunt & qui decem genera fecerunt, sed eo modo quo fieri uel plura possunt, per interrogationē, comparisonem, inficiationem, similitudinem, admirationem, & cætera huiusmodi. Per omnes enim figuras tractari potest. Illud notabile ex diuersis:

Mors

Mors misera non est, aditus ad mortem miser est.

Ac recte quidem sunt tales:

Tam deest auaro quod habet, quàm quod non habet.

Sed maiorem uim accipiunt ex mutatione figuræ, ut:

Vsque adeo ne mori miserum est?

Acrius enim hoc, quàm per se, mors misera non est. Et translatione à communi ad proprium. Nam cum sit rectum, nocere facile est, prodesse difficile, uehementius apud Ouidium Medea dicitur:

Seruare potui, perdere an possim rogasti?

Verum ad personam Cicero: Nihil habet Cæsar nec fortuna tua maius, quàm ut possis; nec natura melius, quàm ut uelis seruare quàm plurimos. Ita quæ erant rerum propria, fecit hominis. In hoc genere custodiendum est, et id quidem ubique, ne crebræ sint, ne palam falsæ, quales frequenter ab his dicuntur qui hæc catholica uocant, et quicquid pro causa uidetur, quasi indubitatum protunniant, et ne passim, et à quocumque dicantur. Magis enim decet eos, in quibus est autoritas, ut rei pondus etiam persona confirmet. Quis enim ferat puerum, aut adolescentulum, aut etiam ignobilem, si iudicet in dicendo, et quodammodo præcipiat? Enthymema quoque est omne quod mente concipimus, proprie tamen dicitur, quæ est sententia ex contrarijs; propterea quod eminere uidetur inter cæteras, ut Homerus poeta, urbs Roma. De hoc in argumentis satis dictum est. Non semper autem ad probationem adhibetur, sed aliquando ad ornatum. Quorum igitur impunitas Cæsar tuæ clementiæ laus est, eorum teipsum ad crudelitatem acuet oratio? non quia sit oratio dissimilis, sed quia iam per alia ut id iniustum appareret, effectum erat. Et addita in clausula est epiphonematis modo non tam probatio, quàm extrema quasi insultatio. Est enim epiphonema rei narrate, uel probatæ summa acclamatio:

Tantiæ molis erat Romanam condere gentem.

Facere. n. probus adolescens periculose, quàm perpeti turpiter maluit. Est et quod appellatur à nouis ῥήματα, qua uoce omnis intellectus acci-

pi potest. Sed hoc nomine donarunt ea, quæ non dicunt, uerum intelligi uolunt, ut in eum quæ se pius à ludo redemerat foror, agentem cum ea talionis quod ei pollicem dormienti recidisset. Eras dignus ut haberes integram manū. Sic enim auditur, ut depugnares. Vocatur aliquid & clausula, quæ si est quod conclusionē dicimus, & recte, & quibusdam in partibus necessaria est. Quare prius de facto uestro fateamini necesse est, quæ Ligarij culpam ullam reprehendatis. Sed nunc illud uolunt, ut omnis locus, omnis sensus in fine sermonis seriat aurē. Turpe autem & propè nefas ducunt respirare ullo loco, qui acclamationē non petierit. Inde minuti corruptiq; sensiculi, & extra rem petiti. Neq; enim possunt tam multæ bonæ sententiæ esse, quæ necesse est multæ sint clausulæ. Iam hæc magis noua sententiarū genera ex opinatio, ut dixit Vibius Crispus in eum, qui cum loricator in foro ambularet, prætendebat se id metu facere: Quis tibi sic temere permisit? Et insigniter Africanus apud Neronem de morte matris. Rogant te Cæsar Galliæ tuæ, ut felicitatē tuam fortiter feras. Sunt & aliò relata, ut Afer dominus cū Cloā tillam defenderet, cui obiectū crimen, quod uirum qui inter rebelantes fuerat, sepelisset, remiserat Claudius, in epologo filios eius alloquens: Matrē tamen inquit, pueri sepelire. Et aliunde petita, id est, in aliū locū ex alio translata: ut pro Spathale Crispus, quam qui hæredē amator instituerat, decessit, cū haberet annos duodecimginti. O hominem diuinum, qui sibi indulgit. Facit quasdam sententias sola geminatio, qualis est Senecæ in eo scripto, quod Nero ad senatum misit occisa matre, cum se periclitatū uideri uellet: Saluū me esse adhuc nec credo, nec gaudeo. Melior cum ex contrarijs uallet: Habeo quem fugiam, quem sequar non habeo. Quid? quod miser cum loqui non posset, tacere non poterat? Ea uero fit pulcherrima, cum aliqua comparatione clarescit. Trachallus contra Spathalen: Placet hoc ergo? leges diligentissimæ pudoris custodes, decimas uxoribus dari, quartas meretricibus iubent? Sed horum quidē generum & bonæ dici possunt & malæ. Ille semper utiosæ, uti à uerbo

Patres conscripti. Sic enim incipendum est mihi, ut memineritis patrum. Peius adhuc quo magis falsum est & longius petitum. Cōtra eandem sororem gladiatoris, cuius modo feci mentionē: Ad dignū mihi pugnavi. Est etiam generis eiusdem, nescio an uiviosissimum, quoniam uerborum ambiguitas cum rerum falsa quadam similitudine iungitur. Clarum autorem iuuenis audiui, cum lecta in capite cuiusdam ossa sententię gratia tenenda matri dedisset. Infelicissima foemina nōdum extulisti filium, & iam ossa legisti. Ad hoc pleriq; minimis etiam inueniunculis gaudent, quę excussę risum habent, inuentę facie ingenij blandiuntur. De eo qui naufragus, & ante agrorū sterilitate uexatus, in scholis fingitur se suspēdisse. Quem nec terra recipit, nec mare, pendeat. Huic simile in illo de quo supra dixi, cui pater sua membra laceranti uenenum dedit. Qui hęc edit, debet hoc bibere. Et in luxuriosum, q̄ ἀποραπί ποσιμι simulasse dicitur. Ne cte laqueum, habes quod faucibus tuis irascaris. Sume uenenum, decet luxuriosos bibēdo mori. Alia uana, ut suadentis purpuratis, ut Alexandrum Babylonis incendio sepe liat. Alexandrū sepelio, hoc quisquam spectabit ē tecto: quasi uero id sit in re tota indignissimum. Alia nimia, ut de Germanis dicentem quendam audiui: Caput nescio ubi impositum, & de uiro fortis: Bella umbone propellit. Sed finis non erit, si singulas corruptorum prosequar formas. Illud potius, quod est magis necessarium. Dux sunt diuersę opinioniones, aliorum sententias solas penē spectātium, aliorum omnino damnantium, quorum mihi neutrum admodum placet. Densitas earum obstet inuicem, ut in satū omnibus frustibusq; aruorum, quorum nihil ad iustam magnitudinem adolere potest, quod loco in quem crescat, caret. Nec pictura in qua nihil circumlitum est, eminet. Ideoq; artifices etiam cum plura in unam tabulam opera contulerūt, spatij distinguunt, ne umbrę in corpora cadant. Facit res eadem consciissam quoq; orationem. Substitit enim omnis sententia. Ideoq; post eam utiq; aliud est inuium. Vnde soluta fere oratio, et ē singulis nō mēbris, sed frustis collata,

structura caret, cum illa rotunda & undiq; circumsisa insistere in uicem nequeant. Præter hoc etiam color ipse dicendi libet clarus, multis tamen ac uarijs uelut maculis cõspergitur. Porro ut affert lumen clauus purpuræ loco inferius, ita certe neminem deceat intertexta pluribus notis uestis. Quare licet hæc eniueri, & aliquatenus extare uideantur, tamen & lumina illa non flammæ, sed scintillis inter fumum emicantibus similia dixeris, quæ nec apparent quidem, ubi tota lucet oratio, ut in sole sidera ipsa desinunt cerni, & quæ crebris paruinq; conatibus attollunt, inæqualia tantum & uelut confragosa, nec admirationem consequuntur eminenti, & planorũ gratiã perdunt. Hoc quoq; accidit, quod solas captant sententias, multas necesse est dicere leues, frigidas, ineptas. Non enim potest esse delectus, uli numero laboratur. Itaq; uideas & diuisionem pro sententia poni, & argumentum, si tamen in clausulæ calce pronuntietur. Occidisti uxorem ipse adulter, nõ ferrẽ te etiam si repudiasses, diuisio est. Vis scire uenenum esse amatorium uiueret homo, nisi illud bibisset, argumentum est. Nec multas pleriq; sententias dicunt, sed omnia tanq; sententias. Huic quibusdam cõtrarium studium, qui fugiunt ac reformidant oẽm hanc in dicendo uoluptatem, nihil probantes nisi planum, & humile, & sine conatu. Ita dũ timent ne aliquãdo cadant, semper iacent. Quod enim tantũ in sententia bona crimen est? nõ causã prodesse? non iudicem mouet? non dicentem commendat? At est quoddam genus quo ueteres non utebantur, & quam uos uocatis uelustatem? Nam si illam extremam, multa Demosthenes quæ ante eum nemo. Quo modo potest probare Ciceronem, qui nihil putat ex Catone Gracchiq; immutandum? Sed ante hos simplicior adhuc ratio loquendi fuit. Ego hæc lumina orationis, uelut oculos quosdam esse eloquentiæ credo. Sed neq; oculos esse toto corpore uelim, ne cætera membra suum officium perdant. Et si necesse sit, ueterem illũ horrorem dicendi malim, quàm istam nouam licentiam. Sed patet media quædã uia, sicut in culiu uictuq; accessit aliquis cõtra reprehensionem

nitor, quem sicut possumus adijciamus uirtutibus. Prius tamen sit uinijs carere, ne diu uolumus esse meliores ueteribus, simus tantum dissimiles. Reddã nunc, quam proximam esse dixeram, partem de tropis, quos motus clarissimi nostrorũ autores uocant. Horũ trade re præcepta & grammatici solent. Sed à me, cum de illorum officio loquerer, dilata pars hæc est, quia de ornatu orationis grauior uidebatur locus, & maiori operi seruandus.

De tropis.

Caput VI.

TRopus est uerbi uel sermonis à propria significatione in aliã cum uirtute mutatio. Circa quem inexplebilis & grammaticis inter ipsos & philosophis pugna est, quæ sint genera, quæ species, qui numerus, quis cui subiiciatur. Nos omittis quæ nihil ad inueniendum oratorem pertinent cauillationibus, necessarios maxime, atq; in usum receptos exequemur, hoc modo in his annotasse cõtenti, quosdam gratia significationis, quosdam decoris assumi, & esse alios in uerbis proprijs, alios in translatis, uertiq; formas, non uerborum modo, sed etiam sensuum, & compositionis. Quare mihi uidentur errasse, qui non alios crediderunt tropos, quam in quibus uerbũ pro uerbo poneretur. Neq; illud ignoro, in iisdem ferè qui significandi gratia adhibentur, esse & ornatum, sed non idem accidet contrã, eruntq; quidam tantum ad speciem accommodati. Incipiamus igitur ab eo qui cum frequentissimus est, tum longe pulcherrimus, translatione dico, quæ μετασφραζὶ Græce uocatur. Quæ quidem cum est ab ipsa nobis concessa natura, ut indocti quoq; ac non sentientes, ea frequenter utantur, tum uia iucunda atq; nitida, ut in oratiõẽ quamlibet clara, proprio tamẽ lumine eluceat. Neq; enim uulgaris esse, nec humilis, nec insuauis, recte modo ascripta sit, potest. Copiam quoq; sermonis permutando aut mutando, quæ non habet, quodq; difficillimum est, præstat ne ulli rei nomen deesse uideatur. Transfertur ergo nomen, aut uerbũ, ex loco in quo proprium est, in eum in quo aut proprium deest, aut translatum proprio melius est. Id facimus, aut quia necesse est,

aut quia significantius, aut (ut dixi) quia decetius. Vbi nihil horum præstabit, quod transferetur, improprium erit. Necessitate rusticæ dicunt gemmam in vitibus. Quid enim dicerent aliud? & sine se getes, & fructus laborare. Necessitate nos durum hominem, aut asperum. Non enim proprium erat, quod daremus his affectibus nomen. Iam incensum ira, & inflammatum cupiditate, & lapsum errore, significandi gratia. Nihil enim horum suis uerbis, quam hic accersitis magis proprium erat. Illa ad ornatum, lumen orationis, & generis claritatem, & concionum procellas, & eloquentiæ flumina, ut Cicero pro Milone Clodium fontem gloriæ eius uocat, & alio loco segetem, ac materiam. Quædam etiam parum speciosa dictu per hanc explicantur.

Hoc faciunt, nimio ne luxu obtusior usus

Sit genitili aruo, & sulcos oblimet inertes.

In totum autem metaphora breuior est, quam similitudo, eoque distat, quod illa comparatur rei quam uolumus exprimere, hæc pro ipsa re dicitur. Comparatio est enim cum dico fecisse quod hominem, ut leonem. Translatio est cum dico de homine, leo est. Huius uis omnis maxime quadruplex uidetur, cum in rebus animalibus aliud pro alio ponitur, ut de agnatore,

—Gubernator magna contor sit equum ui.

Et ut Liuius Scipionem à Catone adlatrari solitum refert. Inanima pro alijs generis eiusdem sumuntur, ut

Classiq; immittit habenas,

Aut pro rebus animalibus inanima,

Ferro an fato uirtus Argiuum occidit.

Aut contrà.

—Sedet inscius alto

Accipiens sonitum saxi de uertice pastor.

Præcipueq; ex his oriur mira sublimitas, quæ audaciæ proxima, periculo translationis attollitur, cum rebus sensu carentibus actum quendam & animos damus, qualis est,

Pontem

— Pontem indignatus Araxes.

Et illa Cicerōis, Quid enī tuus ille Tubero district^o in acie Pharsalica gladius agebat? Cuius latus ille mucro petebat? q̄ sensus erat armorū tuorū? Duplicatur interim hæc uirtus apud Virgilium.

— Ferrumq; armare ueneno.

Nā & ueneno

armare & ferrū armare trāslatio est. Secātur hæc in plures, ut à rationali ad rationale, & idē de irrationalibus, & hoc inuicē, quibus similis ratio est, & à toto & à partibus, sed iā nō pueris præcipimus, ut accepto genere species intelligere nō possint. ut modicus aut atq; opportun^o eius usus illustrat orationē, uā frequēs & obscurat & tædio complet. Continuus uero in allegoriam et ænigmata exiit. Sunt quædā & humiles translationes, ut id de quo modo dixi, saxea est uerruca, et sordidæ. Nō enim si Cicero recte sentinam Reipu. dixit, fœditatē hoīm significans, idcirco probē illud quoq; ueteris oratoris, Persecuisti Reipub. uomicas. Optimeq; Cicero de monstrat cauendū, ne sit de formis translatio, qualis est (nam ipsis eius utar exempli) Castratam morte Aphricani Rempu. & stercurus curiæ Glauciæ. Ne nimio maior, aut quod sæpius accidit, minor. Ne dissimilis, quorum exempla nimium frequenter deprehendet, qui scierit hæc uitia esse. Sed & copia quoq; modum egressa uitiosa est, præcipue in eadem specie. Sunt & duræ, id est, à longinqua similitudine ductæ, ut

— capiti niues, &

Iuppiter hybernas cana niue constitit alpes.

In illo uero plurimū erroris, quod ea quæ poetis, qui & omnia ad uoluptatem referunt, & plurima uertere, etiam ipsa metri necessitate coguntur, permissa sunt, conuenire quidem etiam prosæ putant. At ego in agendo nec pastorem populi, autore Homero dixerim, nec uolucres pennis remigare, licet Virgilius in Apibus, ac Dædalo speciosissime sit usus. Metaphora enim aut uacantem occupare locum debet, aut in si alienum uenit plus ualere eo quem expellit. Quod aliquāto pene iam magis de synecdoche dicam. Nam

translatio permouendis animis plerunq; & signandis rebus, ac sub oculos subiiciendis reperta est. Hæc uariare sermonem potest, ut ex uno plures intelligamus, parte totum, specie genus, præcedentibus sequentia, uel contrâ, omnia liberiora poetis quam oratoribus. Nam prosa ut mucronem pro gladio, & tectum pro domo recipiet, nã non puppim pro nauis, nec abietem pro tabellis. Et rursus ut pro gladio ferrum, nã non pro equo quadrupedem. Maxime autem in orando ualebit numerorum illa libertas. Nam & Lilius sæpe sic dicit, Romanus praelio uictor, cum Romanos uicisse significat. Et contrâ Ciceronem ad Brutum, Populo inquit inposuimus, & oratores uisi sumus, cum de se tantum loqueretur. Quod genus non orationes modo ornat, sed etiam quotidiani sermonis usus recipit. Quidam οὐρανολογίαν uocant cum & id in contextu sermonis, quod tacetur, accipimus. Verbum enim ex uerbo intelligitur, quod inter uenia ἰναετ-ίς uocatur:

Arcades ad portas ruere.—

mihi hanc figuram esse magis placet, illic ergo reddetur. Aliud etiam intelligitur ex alio:

A spice, aratra iugo referunt suspensa iuueni.

Vnde apparet noctem appropinquare. Id nescio an oratori conueniat, nisi in argumentando, cum rei signum est. Sed hoc ab elocutionis ratione distat. Nec procul ab hoc genere discedit προσωπίδα, quæ est nominis pro nomine positio, cuius uis est, pro eo quod dicitur, causam, propter quam dicitur, ponere. Sed ut ait Cicero hypallagen rhetores dicunt. Hæc inuenta ab inuentore, & subiecta ab obtinentibus significat, ut Ceterem corruptam undis, &

—Receptus

Terra Neptunus classes aquilonibus arcet.

Quod fit retro durius. Refert autem in quantum dictus tropus oratorem sequatur. Nam ut Vulcanum pro igne uulgo audiui-
mus, & uario Marte pugnatum, crudus est sermo, & Vene-

rem quam conum dixisse magis decet, na Liberum & Cererem pro uino & pane licentius, quam ut fori seueritas ferat. Sicut ex eo quod continet, id quod continetur, usus recipi, ut bene moratas urbes, & poculum & potum, et seculum felix. Ad id quod contra est, raro audeat quis nisi poeta

— iam proximus ardet

Valegon.—

Nisi forte hoc potius est à possessore quod possidetur, ut hominem deuorari, cuius patrimonium consumitur, quo modo sunt innumerabiles species. Huius enim sunt generis, cum ab Hannibale caesa apud Cannas sexaginta milia dicimus, & apud Tragicos ab Egiptao, & carmina Virgilij uenisse, & uenire comitatus qui afferrantur, sacrilegium deprehensum, non sacrilegium, armorum scientiam habere, non artis. Illud quoque & poetis & oratoribus frequens, quo eum qui efficit ex eo quod efficitur ostendimus. Nam & carminum autores,

Pallida mors æquo pulsat pede pauperum tabernas,

Regumq; turres:—

Pallentesq; habitant morbi, tristiq; senectus.

Et orator, præcipuam iram, hilarem adolescentiam, segne otium dicit. Est enim huic tropo quædam cum synecdoche uicinia. Nam dico uultus hominis pro uultu. Dico pluraliter quod singulare est, quod singulare est, pluraliter. Sed non id ago, ut unum ex multis intelligatur (nam id est manifestum) sed nomen immuto, ut cum aurata tecta, aurea, pusillum à uero discedo, quia non est nisi pars auratura. Quæ singula persequi minutioris est curæ, etiam non oratorem instruentibus Ἀυτοπόροιο quæ aliquid pro nomine ponit, poetis quoque modo frequentissima, et per epitheton, quia detracto eo cui apponitur, ualet pro nomine, Tyndes, Pelides, et ex his quæ in quoque sunt præcipua,

— Diuum pater atq; hominum rex.

Et ex factis quibus persona signatur.

Thalamo

- Thalamo quæ fixa reliquit

Impius. -

Oratoribus etiã si rarus eius rei, nõnullus tamẽ usus est. Nã ut Tyziden et Peliden nõ dixerint, ita dixerunt impiũ p parricida. Euerfore quoq; Carthaginis et Numãtiæ p Scipione, et Romanæ eloquẽtiæ principẽ pro Cicerone posuisse nõ dubitent. Cicero ipse certe usus est hac libertate. Nõ multa peccas inquit, illo fortissimo uiro senior magister. Neutrũ enim nomẽ postũ est, & utrũq; intelligitur. Ονομασθησιν quidẽ, id est fictio noĩs, Græcis inter maximas habita uirtutes, nobis uix permittuntur. Et sunt plurima ita posita ab ijs, qui sermonẽ primi fecerunt, aptantes affectibus uocẽ. Nã mugitus, & sibilus, & murmur inde uenerunt. Deinde tanq; consummata sint omnia, nihil generare audemus ipsi, cũ multa quotidie ab antiquis ficta moriantur. Vix illa quæ ἠδὲ γόδωα uocant, quæ ex uocibus in usum receptis quocunq; modo declinantur, nobis permittimus, qualia sunt sullaturũ, & proscripturũ, atq; laureati postes pro illo, lauro coronati, ex eadem fictione sunt. Sed hoc feliciter eualuit, at contrã, uio pro eo infelicium. In Græcis obelisco coludum & cæ. dure etiam iungere uetamur qui toleranter uidere septentriones uidemur. Eo magis necessaria κατὰ χροῖσιν, quam recte dicimus abusionem, quæ non habentibus nomen suum, accomodat quod in proximo est, sic Equum diuina Palladis arte Aedificant, & apud Tragicos, Et iam leo pariet, at pater est. Mille sunt hæc, & acetabula quicquid habet, & pyxides cuiuscunq; materie sunt, & parricida matris quoq; aut fratris interfector. Discernendumq; est hoc totum à translatione genus, quod abusus est, ubi nomen defuit, translatio ubi aliud fuit. Nam poætæ solent abusu etiam in his rebus, quibus, nomina sua sunt, uicinis potius uti, quod rarum in prosa est. Illa quoq; quidam κατὰ χροῖσιν esse uolunt, cum pro temeritate uirtus, aut pro luxuria liberalitas dicitur. A quibus hæc quidem dissonantia sunt, quod in his non uerbũ pro uerbo ponitur, sed res pro re. Neq; enim putat quisquam & luxuriam

xuriam & liberalitatem idem significare, uerum id quod fit alius luxuriam esse dicitur, alius liberalitatem, quis neutri dubium sit, hæc esse diuersa. Superest ex his quæ aliter significant μετόλησι id est transumptio, quæ ex alio in aliud uelut uia præstat, tropus & rarissimus & maxime improprius, Græcis tamen frequentior, qui Cætaurum Chirona, & υἱοῦς βοῶν ὄρεϊς dicunt. Nos quis ferat, si Verrem, aut Lælium doctum nominemus? Est enim hæc in metalepsi natura, ut inter id quod transfertur, fit medius quidam gradus, nihil ipse significans, sed præbens transitum, quem tropum magis affectamus, ut habere uideamur, quam ut nullo in loco desideremus. Nam eius frequentissimum exemplum est, Cano, canto, dico, ita cano, dico. Item est medium illud cano, nec diutius in eo morandum: nihil enim usus admodum uideo, nisi ut dixi in medijs. Cætera iam non significant di gratia, sed ad ornandam modo non agendam orationem assumuntur. Ornat enim ἄλλοτε, quod recte dicimus appositum, à nonnullis sequens dicitur. Eo poetæ & frequentius, & liberius utuntur. Namque illis satis est conuenire uerbo cui apponitur, & itaque dætes albi, & humida uina in his non reprehendimus. Apud oratorem, nisi aliquid effectum, reddat. Tum autem efficitur, si sine illo quod dicitur minus est, qualia sunt, O scelus abominandum, O deformem libidinem. Exornatur autem res tota maxime translationibus, cupiditas effrenata, & insanae substructiones. Et solet fieri alijs adiunctis epitheton tropis: ut apud Virgilium, Turpis egestas, & Tristis senectus. Verumtamen talis est ratio huiusce uirtutis, ut sine appositis nuda sit, & uelut incompta oratio, ne oneretur tamen multis. Nam fit longa & impedita, ut in questionibus eam iudices simile agmini totidem litas hæceti, quot milites quoque. In quo & numerus est duplex, nec duplicem uirum, quam non singula modo, sed etiam plura uerba apponi solent, ut:

Coniugio Anchisa Veneris dignate superbo.

Sed hoc quoque modo duo uerba unum apposita, ne uersum quidem decuerint. Sunt autem quibus non uideatur hic omnino tropus, quia nihil uertat. Necessè est enim semper ut id quod est appositum si à proprio diuiseris

miseris per se significet, & faciat antonomasiam. Nam si dicas: Ille qui Carthaginem & Numantiam euerit, antonomasia est: si adieceris, Scipio, appositum. Non potest ergo non esse iunctum. At ἀναποροῦς, quam inuersionem interpretamur, aliud uerbis, aliud sensu ostendit, ac etiam interim contrarium, Prius, ut:

O nauis referent in mare te noui

Fluctus, o quid agis fortiter occupa Portum. —

Totusq; etiā ille Horatii locus, quo nauim pro republica, fluctuum tempestates pro bellis ciuilibus, portum pro pace atq; concordia dicit. Tale Lucretius:

Inuia Pieridum peragro loca. — & Virgilius:

Sed nos immensum spatij confecimus æquor.

Et iam tempus equum spumantia soluere colla.

Sine translatione uero in Bucolicis:

Certe equidem audieram, qua se subducere colles

Incipiunt, molliq; iugum demittere cliuo

Vsq; ad aquam, & ueteris confracta cacumina fagi,

Omnia carminibus uestrum seruasse Menalcam.

Hoc enim loco præter nomē cætera proprijs decisa sunt uerbis. Verum non pastor Menalcas, sed Virgilius est intelligendus. Habet usum talis allegoriæ frequenter oratio, sed raro totius, plerunq; apertis permixta est. Tota apud Ciceronē talis: Hoc miror enim, quorūq; quenq; hominē ita pessundare alterū uerbis uelle, ut etiā nauē perforet, in qua ipse nauiget. Illud cōmixtū frequentissimū. Equidem cæteras tepestates, et procellas in illis duntaxat fluctibus concionum semper Miloni putauit esse subeundas. Nisi adiecisset duntaxat fluctibus concionū, esset allegoria, nunc eam miscuit. Quo in genere & species ex arcessiuis uerbis uenit, & intellectus ex proprijs. Illud uero longe speciosissimū genus orationis, in quo triū permixta est gratia, similitudinis, allegoriæ, & translationis. Quod fretū, quē Euripiū, tot motus, tātas, tā uarias habere creditis agnationes, commutationes, fluctus, quantas perturbationes, & quantos aestus

estus habet ratio comitiorum? Dies intermissus unus, aut nox interposita sepe & perturbat omnia, & totam opinionem parua nonnumquam comutat aura rumoris. Nam id quoque in primis est custodiendum, ut quo ex genere coeperis translationis, hoc desinas. Multi autem, cum initium à tempestate sumpserunt, incendio aut ruina finiunt, quæ est inconsequentiâ rerum foedissima. Cæterum allegoria paruis quoque ingenijs & quotidiano sermone frequentissime seruit. Nam illa in agendis causis iam detrita, pedem conferre, & iugulum petere, & sanguinem mittere, inde sunt, nec offendunt tamen. Est enim grata in eloquendo nouitas & comutatio, & magis inopinata delectant. Ideoque iam in his amissimus modum, & gratiam ei nimia cooptatione consumpsimus. Est in exemplis allegoria, si non prædicta in oratione ponantur. Nam ut Dionysium Corinthi esse, quo Græci omnes utuntur, ita plura similia dici possunt. Hæc allegoria quæ est obscurior, & uox dicitur, uulium meo quidem iudicio, si quidem dicere dilucide, uirtus, quo tamen & poëtæ utuntur:

Dic quibus in terris, & eris mihi magnus Apollo,

Tris pateat cæli spatium non amplius ulnas:

Et oratores nonnumquam ut Cæcilius, Quadrantariâ Clytemnestram, & in triclinio coam, & in cubiculo nolâ. Namque & nunc quædam soluuntur, & tum erant notiora cum diceretur, & ænigmata sunt tamē, nec ea nisi quis interpretetur intelligas. In eo uero genere quo contraria ostenduntur, εἰσφορέα est, illusionem uocant, quæ aut pronuntiatione intelligitur, aut persona, aut rei natura. Nam si quæ earum uerbis dissentit, apparet diuersam esse orationi uoluntatem, quâquam in plurimis id tropus accidit, ut intersit quid de quo dicatur. Quia, quod dicitur alibi, uerum est, aut laudi simulatione detrahere, aut uituperationi laude concessum est. Quale est, quod C. Verres prætor urbanus, homo sanctus & diligens, subfortunionem eius in eo die non haberet. Et contra: Oratores uisi sumus, & populo imposuimus. Aliquando cum risu quodam contraria dicitur is, quæ intelligi uolunt, quemadmodum in Clodii: Integras tua te purgauit,
mibi

mibi crede, pudor eripuit, uita antea acta seruaui. Præter hæc usus est allegoriæ, ut tristitia dicamus melioribus uerbis, aut bonæ rei gratia quædã contrarijs significemus, aliud textu, quæ & enumerauimus. Hæc si quis profecto ignorat, quibus Græci nominibus appellent. σαρκισμὸν, ἀστερισμὸν, ἀντιφρασίαν, παρομοίαν, dici sciat. Sūt etiam qui hæc nō species allegoriæ, sed ipsa tropos dicūt, acri quidē ratione, quod illa obscurior sit, & in his omnibus aperte appareat quod uelimus. Cui accedū hoc quoq; quod genus cū diuiditur in species, nihil habet propriū, ut arboris species sunt pinus, & olea, & cupressus, & ipsius per se nulla proprietas. Allegoria uero habeat aliquid proprium, quod quo modo fieri potest, nisi ipsa species est? Sed ad utendū nihil refert. Adijciuntur his μνηστεισμὸς, simulatus quidē, sed non latēs derisus. Pluribus autē uerbis, cū id quod uno aut paucioribus certe dici potest, explicatur, ἠδὲ φρασίαν uocat, circuitū loquēdi, qui nonnunq; necessitatē habet, quoties dictū de formia operū, ut Sallustius, Ad requisita naturæ. Interim ornatū petū solum, qui est apud poetas frequentissimus, ut:

Tempus erat quo prima quies mortalibus ægris

Incipit, & dono diuim gratissima serpit.

Et apud oratores nō rarius, semper tamē astrictior. Quicquid enim significari breuius potest, & cū ornato latius ostēdūtur ἠδὲ φρασίαν est, cui nomē Latine datū est, nō sanē orationis aptū uirtuti, circū locutio. Verū hæc ut cū decorē habet, periphraſis, ita cū in uniuersum incidit, ἠδὲ ἀρολογίαν dicūtur. Obstet enim quicquid non adiuuat, ὑπέροχον quoq; id est, uerbi transgressionē, quā frequētē ratio cōparationis & decor poscit, nō immerito inter uirtutes habemus. Fū enim frequētissime aspera, & dura, & dissoluta, & hians oratio, si ad necessitatē ordinis sui uerba redigatur, & ut quodq; oritur, ita proximis etiā si uinciri nō potest alligetur. Differentia igitur quædã & præsumēda, atq; ut in structuris lapidū impolitorū, loco quo cōueniunt quicq; ponendū. Non enim recidere ea, nec polire possumus, quæ coagmentata se magis iungāt, sed utendū ijs qualia sunt.

sunt, eligēdaq; sedes. Nec aliud potest sermonem facere numero-
sum, q̄ opportuna ordinis mutatio. Neq; alio, κατὰ βυρ χθὲς εἰς πτε-
ροῖα, Platonis inuēta sunt quatuor illa uerba, quibus in illo pulcher-
rimum operū in Piræū descēdisse significat, plurimis modis scripta,
quod eū quoq; maximi facere experiretur. Verū id cū duobus uer-
bis fit. Ἀνὰ πορὴν dicitur reuersio quædā, qualia sunt uulgo, mecū,
secū, apud oratores & historicos, quibus de rebus. At cum decoris
gratia cōtrahitur lōgius uerbū, proprie hyperbati tenet nomē. Anī
mauerit iudices omnem accusatoris orationē in duas diuisam esse
partes. Nā in duas partes diuisam eē, rectū erat, sed durū, et in-
compiū. Poētæ quidē etiā uerborū diuisionē faciūt, et trāsgressionē.

— Hyperboreo septem subiecta trioni, quod oratio nequaq̄
recipiet. At id quod est, & propter quod cū dicitur tropus fit, quia
cōponēdus est ē duobus intellectus. Alioq̄ ubi nihil ex significatio-
ne mutatū est, & structura sola uariatur, figura potius uerborū dē
ei potest, sicut multi narrationē lōgis mutat hyperbati. Ex cōfusis
quæ uicia accidunt, suo loco diximus. ὑπερβόαν audacioris ornatus
summo loco posui. Est hæc demētiēs superiectio. virtus eius ex diuer-
so par augēdi atq; minūēdi fit pluribus modis: Aut .n. plus facto di-
cimur, sicut vomēs frustis esculētis gremiū suū, et totū tribunal im-

— Geminiq; minatur, In calū scopuli. — (pleuū.

Aut res per similitudinē attollimus:

— Credas innare reuulsas

Cyclades. — Aut per comparationē, ut:

— Fulminis ocyor alis. Aut signis quasi quibusdam,

Illa uel intactæ segetis per summa uolaret

Gramina, nec teneras cursu læsisset aristas.

Vel translatione, ut ipsum illud uolaret. Crescit interim hyperbole
alia insuper addita, ut Cicero in Antoniū dicit: Quæ charybdīs tā
uorax charybdim dico, quæ si fuit, fuit animal unū. Oceanus me-
diusfidius uix uidetur tot res, tam dissipatas, tam distantibus in lo-
cis positas, tam cito absorbere potuisse. Exquisitā uero figurā huius

rei deprehendisse apud principem lyricorum Pindarum uideor in libro quem inscripsit *ὑμνους*. Is namq; Herculis impetum aduersus Meropas, qui in insula Co dicitur habitasse, non igni, nec ueniis, nec mari, sed fulmini dicit similem fuisse, ut illa minora, hoc par esset, quod imitatus Cicero illa composuit in Verrem: Versabatur in Sicilia longo intervallo non Dionysius ille, nec Phalaris (tulit enim illa quondam insula multos & crudeles tyrannos) sed nouum quoddam monstrum ex uetere illa immanitate, quæ in hysdem uersata locis dicitur. Non enim charydim tam infestam, neque Scyllam nauibus, quàm istum in eodem freto fuisse arbutor. Nec pau-
ciora sunt genera minuendi:

— Vix offibus hærent.

Et quod Cicero in quodam ioculari libello:

Fundum Varro uocat, quem possum mittere funda.

Ni tamen exciderit, qua caua funda patet.

Sed huius quoq; rei seruetur mensura quædam, quamuis est enim omnis hyperbole ultra fidem, non tamen esse debet ultra modum, nec alia magis uia in *ἁγροῦ ὑλιῶν* iur. piget referre plurima hinc orta uicia, cum præsertim minime sint ignota & obscura. Monere satis est mentiri hyperbolen, nec ita, ut mædacio fallere uelis. Quo magis intuendum est quousq; deceat extollere, quod nobis non creditur. Peruenit hæc res frequentissime ad risum, qui si aptus est, urbanitatis: sin aliter, stultitiæ nomē assequitur. Est autem in usu uulgo quoq; & inter ineruditos, & apud rusticos, uidelicet quod natura omnibus augendi res uel minuendi cupiditas insita, nec quisquam uero contentus est. Sed ignoscitur, quia non affirmamus. Tum est hyperbole uirtus, cum res ipsa de qua loquendum est, naturalem modum excessit. Conceditur enim amplius dicere, quia dici quantum est, non potest, meliusq; ultra, quàm citrà stat oratio. Sed de hac satis, quia eundem locum plenius in eo libro quo causas corruptæ eloquentiæ reddebamus, tractauimus,

M. FABII QVIN

TILIANI DE INSTITVTIO-

ne oratoria liber Nonus.

In quo differant figurę a tropis. Caput I.

VM SIT PROXIMO libro de tropis dictum, sequitur pertinens ad figuras quę schemata Gręce uocantur, locus, ipsa rei natura coniunctus superiori. Nā pleriq; has tropos esse existimauerunt, quia siue ex hoc duxerint nomen, quod sint formati quodam modo, siue ex eo quod uertant orationem, unde

et motus dicuntur, fatendū erit esse utrunq; eorū etiam in figuris. Vsu quoq; est idem. Nam et uim rebus adiiciūt, et gratiam præstant. Nec desunt qui tropis figurę nomē imponant, quorum est C. Artorius Proculus. Quin adeo similitudo manifesta est, ut eam discernere nō sit in promptu. Nam quo modo quędā in ijs species planē distant, manente tamen generali illa societate, quod utraq; res de recta et simplici ratione cum aliqua dicēdi uirtute deflectitur, ita quędam perq; tenui limine diuiduntur, ut cum ironia tam inter figuras sententię, q̄ inter tropos reperiat. Πιστοροικαυ autem, et ἰνίπβαλυ, et ὀνομαστρίαν, et Διδυλο, clari quoq; autores figurarum uerborū, potius q̄ tropos dixerūt. Quo magis signāda est utriusq; rei differētia. Est igitur tropus sermo à naturali et principali significatione trāslatu ad aliā ornāde oratiōis gratia, uel (ut pleriq; grāmatici finiūt) dictio ab eo loco in quo ppria ē trāsolata in eū in quo propria nō est. Figura est (sicut nomine ipso patet) cōformatio quę dū oratiōis remota à cōmuni et primū se offerēte ratioe.

A a Quare

Quare in tropis ponuntur uerba alia pro alijs, ut in μεταφoρᾷ, μεταωνυμία, & ἀνωνομασία, μετακλίσει, συνενδοχῆ, κρηταχρήσει, ἀλληγορίᾳ, ὑπερβολῆ πlerunq;. Ἀλληγορίᾳ nanq; et rebus fit et uerbis, ὀνομασθηρῆς fictio est nominis. Ergo hoc quoq; pro alijs ponitur, quibus usuri fuimus, si illud non fingeremus. Πῶς φρασεως, etiam si frequenter & id ipsum in cuius locum assumitur, nomen completi solet, utitur tamen pluribus pro uno. Ἐπίθετον quoniam plerunq; antonomasiae pars est coniunctione eius fit tropus. In ὑπερβολῆς cōmutatio est ordinis. Ideoq; multi tropis hoc genus eximunt. Transfert tamen uerbū, aut partem eius a suo loco in alienum. Horum nihil in figuras cadit. Nam & proprijs uerbis, & ordine collocatis fieri figura potest. Quomodo autem ironia alia sit tropi, alia schematis, suo loco reddā. Nomine enim fateor esse communia haec, & scio quā multiplicē habeant, quāq; scrupulosam disputationem, sed ea non pertinet ad praesens meum propositū. Nihil enim refert quomodo appelletur utrūlibet eorū, si quid oratiōi proficit, appareat. Nec mutatur uocabulis uis rerū. Et sicut homines si aliud acceperūt q̄ quod habuerāt nomē, idē sunt tamē, ita haec de quibus loquimur, siue tropi, siue figurae dicuntur, idem efficient. Non enim nominibus profunt, sed effectibus, ut statum coniecturalem, an inficalem, an facti, an substantiae, an de substantia nominemus, nihil interest, dum idem quæri sciamus. Optimum ergo in his sequi maxime recepta, & rem ipsam quocūq; appellabitur modo intelligi. Illud tamen notandum, coire frequenter in easdem sententias, & tropo, & figuram. Tam enim translatis uerbis, quā proprijs figuratur oratio. Est aut non mediocris inter autores dissensio, & quæ uis nominis eius, & quot genera, & quā multæ sint species. Quare primū intuendū est quid accipere debeamus figurā. Nam duobus modis dicitur: Vno, qualiscunq; forma sententiæ, sicut in corporibus in quibus quoquo modo sunt cōposita, utiq; habitus est aliquis. Altero, quod proprie schema dicitur, in sensu uel sermone aliqua a uulgari et simplici specie cū ratione mutatio, sicut nos sedemus, in-
cumbi-

cumbimus, respicimus. Itaq; cū in eosdē casus, aut tēpora, aut nume-
ros, aut etiā pedes cōtinuo quis aut certe nimīū frequēter incurrit,
præcipere solemus uariandas figuras esse uīdē similitudinis gra-
tia. In quo nā loquimur, tanq; oīs sermo habeat figurā. Itemq; eadē fi-
gura dicimus curfitare, qua lectūari, id est eadē ratione declinari.
Quare illo intellectu priore & cōmuni nihil nō figuratū est. Quo
si cōtēni sumus nō immerito Apollodorus, si tradenti Cælio credi-
mus, incomprehensibilia parti huius præcepta existimauit. Sed si ha-
bitus quidā, & quasi gestus sic appellandi sunt, id demum hoc loco
schema dici oportebit, quod sit à simplici ac in promptu posita dice-
di modo poetice uel oratorie mutatu. Sic enim uerū erit aliam esse
orationē ἀχρηστος id est carentē figuris, quod uerū nō inter mi-
nima est, aliā ἐχρηστος ἰδιώτης id est, figuratā. Verū id ipsum an-
guste tamē & Cælius terminauit, qd id solū putauerit schema, quo
aliud simulatur dici qd dicitur, quod sanē uulgo quoq; sic accipi scio.
Vnde et figuratæ cōtrouersia quædā, de qbus paulo post dicā, uo-
cantur: Ergo figura sit arte aliqua nouata forma dicendi. Genus
eius unū quidā putauerūt, in hoc ipso diuersas opiniones secuti. Nā
hi qd uerborū mutatione sensus quoq; uertent, oēs figuras in uer-
bis esse dixerunt. Illi quia uerba rebus accommodarent, oēs in sensibi-
bus. Quorū utraq; manifesta cauillatio est. Nam ut eadem dici so-
lent aliter atq; aliter, manetq; sensus elocutione mutata, nā & figu-
ra sententiæ, plures habere uerborū figuras potest. Illa est enim po-
sita in concipiēda cogitatione hæc in enuntianda, sed frequētissi-
me cōeunt, ut in hoc: Iamiam Dolabella neq; me tui, neq; tuorum
liberum. Nam oratio à iudice auersa, in sententia iamiam, & liber-
rum, in uerbis sunt schemata. Inter plurimos enim quod sciam con-
sensum est duas eius esse partes, διανοίας, id est mentis uel sensus
uel scientiarum, nam ijs omnibus modis dictum est, & λέξεως, id
est uerborum, uel dictionis, uel elocutionis, uel sermonis, uel oratio-
nis. Nam & uariatur, & nihil refert. Cornelius tamen Celsus
adijci uerbis & sententijs figuras colorū nimia profectio nouitatis

cupiditate ductus. Nam quis ignorasse eruditū alioquū uirum cre-
 dat colores & sententias sensuum esse? Quare sicut omnem orati-
 onem, ita figuras quoq; uersari necesse est in sensu & in uerbis:
 Ut uero natura prius est concipere animo res quā enuntiare, ita
 de ijs figuris ante loquendū est, quæ ad mentem pertinet, quarum
 quidem utilitas tum magna tum multiplex, in nullo non orationis
 opere uel clarissime elucet. Nam & si minime uidetur pertinere
 ad probationē qua figura quicq; dicatur, faciū tamē credibilia quæ
 dicimus & in animos iudicū qua non obseruatur irrepit. Namq; ut
 in armorum certamine, & aduersos ictus, & rectas ac simplices
 manus tum uidere, tum etiam cauere ac propulsare facile est, auer-
 sæ rectæq; minus sunt obseruabiles, & aliud ostendisse q̄ petas ar-
 tis est, sic oratio quæ astu caret, pondere, mole, & impulsu præli-
 atur. Simulanti uariāq; conatu, in latera atq; in terga incurre-
 re datur, & arma aduocare, & uelut nutu fallere. Iam uero affe-
 ctus nihil magis ducit. Nā si frons, oculi, manus multū ad motum
 animorū ualent, quanto plus orationis ipsius uultus ad id quod in-
 tendimus efficere cōpositus? Plurimū tamen ad commendationē fa-
 cit, siue in conciliandis agentis moribus, siue ad promerendū actio-
 ni fauorem, siue ad leuandū uarietate fastidium, siue quædā uel de-
 centius indicanda uel tutius. Sed ante q̄ quæ cuiq; rei figura cōueni-
 at ostēdo, dicendū est nequaquā eas esse tā multas, quā sint à qui-
 busdā constitutæ. Neq; enim me mouēt noīa illa quæ fingere uiliq;
 Græcis promptissimum est, Ante oīa igitur illi qui totidē figuras
 putant quot affectus, repudiandi, nō quia affectus nō sit qualitas
 quædam mentis, sed quia figura, quam nō cōmuniter, sed proprie no-
 minamus, non sit simplex rei cuiuscunq; enuntiatio. Quapropter
 in dicendo irasci, dolere, misereri, timere, considerare, continere, non
 sunt figuræ, nō magis q̄ suadere, minari, rogare, excusare. Sed fal-
 lit parū diligenter intuentēs, quod inueniunt in oībus his locis figu-
 ras, & eorū exempla ex orationibus excerpunt. Neq; enim pars ul-
 la dicēdi est, quæ nō recipere eas possit. Sed aliud est admittere fi-
 gurā

guram, aliud figurā esse. Neq; enim uerebor explicā dē rei gratia
 frequētiore eiusdem nominis repetitionem. Quare dabunt mihi ali
 quam in irascēte, deprecante, miserante figuram, scio, sed nō ideo
 irasci, misereri, deprecari figura erit, Cicero quidē omnia oratio
 nis lumina in hunc locū congerit, mediā quandā (ut arbitror) secu
 tus uia, ut nec omnis sermo schema iudicaretur, nec ea sola quæ ha
 berent aliquam remotam ab usu cōmuni fictionem, sed quæ essent
 clarissima, & ad mouendum auditorē ualerent plurimū, quem diu
 obis ab eo libris tractatum locum ad licetā subieci, ne fraudarem
 legentes iudicio maximi auctoris. In tertio de oratore ita scriptum
 est: In perpetua autem oratione, cum & coniunctionis leni
 tatem, & numerorum (quam dixi) rationem tenuerimus, tum
 est quasi luminibus distinguēda & frequentanda omnis oratio sen
 tentiarum atq; uerborum. Nam & commoratio una in re per
 multum mouet, & illustris explanatio rerum, atq; quasi geran
 tur sub aspectum penē subiectio, quæ & in exponenda re pluri
 mum ualet, & ad illustrandum id quod exponitur, & ad ampli
 ficandum, ut ijs qui audient illud quod augetimus, quantum effe
 cere oratio poterit, tantum esse uideatur. Et huic contraria sæ
 pe præcisio est, ad plus intelligendum quā dixeris significatio,
 & districtē concisa breuitas, & extenuatio, & huic adiuncta
 illusio, à præceptis Cæsaris non abhorrens, & re digressio: in
 qua cum delectatio, tum reditus ad rem aptus, & concinnus esse
 debet, propositioq; quid sis dicturus, et ab eo est dictum seiunctio,
 & reditus ad propositum, & iteratio, & rationis apta cōclusio, tū
 augendi minuendū ue causa ueritatis superlatio, atq; traiectio, &
 rogatio, atq; huic finitima quasi percontatio, expositioq; sententiæ
 suæ, tum illa quæ maxime quasi irrepū in hominum mentes, alia
 dicentis ac significantis dissimulatio, quæ est periucūda cū in orati
 one non cōtentione, sed sermonis tractatur. Deinde dubitatio, tū di
 stributio, tum correctio, uel antē uel postq̄ dixerit, uel cū aliquid à
 seipso reijcias, præmunio est etiam ad id quod aggrediare, &

reiectio in alium, cōmunicatio, quæ est quasi cum his apud quos dī
 cas, deliberatio, morū ac vitæ imitatio, uel in personis, uel sine illis
 magnū quoddam ornamentum orationis, & aptum ad animos con
 ciliandos uel maxime, sæpe aut̄ etiam ad commouendos. Persona
 rum ficta inductio, uel grauissimū lumen augendi descriptio, erro
 ris inductio, ad hilaritatem impulsio aut occupatio, cū duo illa quæ
 maxime mouent, similitudo & exemplū, digestio, interpellatio, cō
 tentio, reticentia, commendatio, uox quædam libera, atq; etiā effre
 natior augendi causa, iracundia, obiurgatio, promissio, deprecatio,
 obsecratio, declinatio, breuis à proposito, nō ut superior illa, digres
 sio, purgatio, cōciliatio, læsio, optatio, atq; execratio. His ferè lumi
 nibus illustrant orationem sententiæ. Orationis aut̄ ipsius tanquā
 armorum, est uel ad usum comminatio & quasi petitio, uel ad ue
 rustatē ipsam tractatio. Nam & geminatio uerborum habet in
 ter dum uim, leporē aliās, & paululum immutatum uerbum atq; de
 flexum, & eiusdē uerbi crebra tum à prima repetitio, tum in extre
 mum conuersio, & in eadem uerba impetus & concursio & adiun
 ctio, et progressio, & eiusdē uerbi crebrius positi quædam distin
 ctio, & reuocatio uerbi, & illa quæ similiter desinunt, aut quæ ca
 dum similiter, aut quæ paribus paria referunt, aut quæ sunt inter
 se similia. Est etiā gradatio quædam & cōuersio, & uerborū conti
 nua transgressio, & contrarium, & dissolutum, et declinatio, et re
 prehensio, & exclamatio, & imminutio, et quod in multis casibus
 ponitur, et quod de singulis rebus propositis ductū refertur ad sin
 gula, et ad propositum ratio subiecta, et nem̄ in distributis supposita
 ratio, et permissio et rursus alia dubitatio, et improuisum quid
 dā, et dinumeratio, et alia correctio, et disputatio, et continuatum,
 et interruptū, et imago, et sibi ipsi responsio, et immutatio, et dis
 iunctio, et ordo, et relatio, et digressio, et circūscriptio. Hæc enim sunt
 ferè, atq; horū similia, uel plura etiā esse possunt, quæ sententijs ora
 tionem, uerborūq; conformationibus illuminent. Eadē sunt in orato
 re plurima, nō oīa tamē, et paulo magis distincta, q̄ post orationis
 et senten

& sententiarum figuras, tertium quendam locum subiecit ad alias (ut ipse ait) quasi uirtutes dicendi pertinentem. Et reliqua, quae ex collatione uerborum sumuntur quasi lumina, magnum afferunt ornamentum orationi. Sunt enim similia illis quae in amplo ornatu scenae aut fori appellantur insignia, non quia sola ornent, sed quod excellent. Eadem ratio est horum quae sunt orationis lumina, & quodam modo insignia, aut cum duplicantur iteraturque uerba, aut breuiter commutata ponatur, aut ab eodem uerbo ducitur saepius oratio, aut in idem coniungitur, aut in utrumque, aut adiungitur idem iteratum, aut idem extremum refertur, aut continenter unum uerbum non in eadem sententia ponitur, aut cum similiter uel cadunt uerba uel desinunt, aut cum multis modis contrarijs relata contraria, aut cum gradatim sursum uersus reditur, aut cum demptis conuictionibus dissolute plura dicuntur, aut cum aliquid praetereuntes cur id faciamus ostendimus, aut cum corrigimus nosmetipsos quasi reprehendentes, aut si est aliqua exclamatio, uel admirationis uel conquestionis, aut cum eiusdem nominis casus, saepius commutantur. Sententiarum maiora ornamenta sunt, quibus quia frequentissime Demosthenes utitur, sunt qui putent iccirco eius eloquentiam maxime esse laudabilem. Enim uero nullus ferè ab eo locus sine quadam conformatione sententiae dicitur, nec aliud quicquam est dicere, nisi oēs, aut certe pleraque aliqua specie illuminare sententias: Quas cum tu optime brute teneas, quid attinet nominibus uti, aut exemplis? tantummodo notetur locus. Sic igitur dicit ille quem expetimus, ut uerset saepe multis modis eadem, & in una re hereat, in eademque commoretur sententia. Saepe etiam ut extenuet aliquid, saepe ut irrideat, aut declinet a proposito, desleatque sententiam, ut proponat quid dicturus sit, ut cum transegerit iam aliquid definiat, ut se ipse reuocet, ut quod dixerit ueret, ut argumentum ratione concludat, ut interrogando urgeat, ut rursus quasi ad interrogata sibi ipse respondeat, ut contra ac dicat, accipi & sentiri uelit, ut addubitet quod potius, aut quo modo dicat, ut diuidat in partes, aut aliquid relinquat, ut negligat, ut ante

præmuniat, ut in eo ipso in quo reprehendatur, culpam in aduersariū conferat, ut sæpe cum ijs qui audiunt, nonnunquam etiã cū aduersario quasi deliberet, ut hoim mores sermonesq; describat, ut muta quædã loquentia inducat, ut ab eo quod agitur, auertat animos, ut sæpe & hilaritate risum ue cõuertat, ut antè occupet quod putat opponi, ut comparet similitudines, ut utatur exemplis, ut aliud alij tribuens differuat, ut interpellatorem coërceat, ut aliquid reticere se dicat, ut denuniet quid caueat, ut liberum quid audeat, ut irascatur etiam, ut obiurget etiã aliquando, ut deprecetur, ut supplicet, ut medeatur, ut à proposito declinet aliquantulum, ut optet, ut excretur, ut fiat ijs apud quos dicitur familiaris, atq; alias etiam dicendi quasi uirtutes sequatur breuitatem, si res petet. Sæpe etiam rē dicēdo subijciet oculis, sæpe supra feret rē quàm ferri possit, significatio sæpe erit maior q̄ oratio, sæpe hilaritas, sæpe uivæ naturæq; imitatio. Hoc in genere (nam quasi syluam uides) omnis eluceat oportet eloquentiæ magnitudo.

De figuris sententiarum

Caput II.

ERgo cui latius complecti conformationes uerborum ac sententiarum placuerit, habet quod sequatur, nec affirmare ausim quicquã esse melius, sed hæc ad propositi mei rationē legat. Nã mihi de ijs sententiã figuris dicere in animo est, quæ ab illo simplici mō indicandi rece dūt, quod idē multis doctissimis uiris uideo placuisse. Oĩa tamē illa etiã quæ sunt alterius modi lumina, adeo sunt uirtutes orationis, ut sine ijs nulla intelligi uere possit oratio. Nam quo mō iudex doceri pot, si desit illustris explanatio, ppositio, promissio, finitio, seiunctio, expositio, sententiæ siue rōnis apta cõclusio, præmuniatio, similitudo, exēplū, digestio, distributio, interpellatio, interpellatiōis coërctio, contēctio, purgatio, lesio? Quid uero agit oīno eloquentia detractis amplificandi minuendiq; rōnibus? Quarum prior desiderat illam plus quàm dixeris significatiōē. i. ἰμφορτικῆς & suplatiōē ueritatis, & traiectionē. Hæc altera extenuatiōē deprecationēq;. Qui affectus erunt uel cõcūati, detracta uoce libera

bera, effrenatiore iracūdia, obiurgatiōe, optatiōe, execratiōe, uel il
 li mitiores, nisi adiuuatur cōmēdatiōe, cōciliatiōe, ad hilaritatē im
 pulsione? Quæ delectatio, aut quod mediocriter salicē docti hoīs in
 dicium, nisi alia repetitiōe, alia commoratiōe infigere, digredi dē
 re, & redire ad ppositum suū scierit, remouere à se, in aliū reijce
 re, quæ relinquēda, quæ contēnēda sunt iudicare? Motus est in his
 orationis atq; actus, quibus de tractis iacet, & uelut agitante cor
 pus spiritu caret. Quæ cum adesse debet, tum disponēda atq; uari
 anda sunt, ut audiorē, quod in fidibus fieri uidemus, omni sono
 pmulceant. Verum ea plerunq; recta sunt, nec se fingunt, sed con
 ficiuntur. Admittunt autem (ut dixi) figuras, quod uel ex proximo
 doceri potest. Quid enim tam commune quam interrogare, uel
 percontari? Nam utroq; utimur indifferenter, cum alterum no
 scendi, alterum arguendi gratia uideatur adhiberi. At ea res
 utrocunq; modo dicatur, etiam multiplex habet schema. incipiamus
 enim ab ijs quibus acrior & uehementior fit probatio quod primo lo
 co posuimus. Simplex est sic rogare:

Sed uos qui tandē, quibus aut uenistis ab oris?

Figuratum autem quoties non sciscitandi gratia assumitur, sed in
 standi: Quid tuus ille Tubero districtus in acie Pharsalica gla
 dius agebat? & Quousq; tandem abutere Catilina patientia no
 stra? & Patere tua consilia non sentis? Et totus deniq; hic lo
 cus. Quanto enim magis ardet quam si diceretur: Diu abutere
 patientia nostra, & patent tua consilia. interrogamus etiam quod
 negari non possit, Dixi'ne tandem causam Caius Fidiculani
 us Falcula? Aut ubi respondendi difficilis est ratio, ut uulgo
 uiti solemus, Quomodo? qui fieri potest? Aut inuidiæ gratia, ut Me
 dea apud Senecam:

Quas peti terras iubes?

Aut miseratiōis, ut Sinon apud Virgil.

Heu quæ me tellus inquit, quæ me æquora possunt

Accipere? —

Aut

Aut instandi, & auferendæ dissimulationis, ut Afinius: Audisne, furiosum inquam non inofficiosum testamentum reprehendimus. Totū hoc plenū est uarietatis. Nā & indignationi cōueniā

— Et quisquam numen Iunonis adoret.

Et admirationi:

— Quid non mortalia pectora cogis

Auri sacra fames. —

Et interim acrius imperandi genus:

Non arma expedient, totaq; ex urbe sequentur.

Et ipsi nosmet rogamus, quale est illud Terentianum:

Quid igitur faciam?

Est aliqua etiam in respondendo figura, cum aliud interrogant, ad aliud quia utilius sit, occurrunt, tum augendi criminis gratia, ut testis in reum rogatus, an ab reo sustibus uapulasset, Et innocēs inquit. Tum declinandī, quod est frequentissimum. Quæro an occideris hominem, respondetur, latronem. An fundum occupaueris, respondetur meum, ut confessionem præcedat defensio. Vt apud Virgilium in bucoli. dicenti:

Non ego te uidi Damonis pessime caprum

Excipere insidijs,

Occurrunt:

An mihi cantando uictus non redderet ille?

Cui est confinis dissimulatio, non alibi q̄ in risu posita, ideoq; tractata suo loco. Nam serio si fiat, pro confessione est. Cæterum etiam interrogandi se ipsos, & respondendi sibi solent esse non ingrati uices, ut Cicero pro Ligario: Apud quem igitur hæc dico? nempe apud eum qui cum hoc sciret, tamen me antequam uideret, Reipu. reddidit. Aliæ pro Cælio ficta interrogatio: Dicet aliquis. Hæc igitur est tua disciplina? Sic tu instituis adolescentes? et totus locus, deinde: Ego si quis iudices hoc robore animi, atq; hac indole uirtutis, ac continentie fuit, & cætera. Cui diuersum est, cū alium rogaueris, non expectare responsum, & statim subijcere: Do

mus tibi deerat? at habebas, pecunia superabat? at egebas, quod schema quiddam per subiectione uocant. Fit & cōparatione. Vter igitur facilius suæ sententiæ ratione redderet, & alijs modis tum breuius, tum latius, tum de una re, tum de pluribus. Mire uero in causis ualet præsumptio, quæ prolepsis dicitur, cum id quod obijci potest occupamus. Id neq; in alijs partibus parum est, & præcipue proœmio cōueniunt. Sed quanq̃ generis unius, diuersas tamen species habet. Est enim quædam præmunio, qualis Ciceronis cōtra Q. Cæciliam, quod ad accusandū descēdat qui semper defenderat. Quædam cōfessio, ut pro Rabirio Posthumo, quæ sua quoq; sententiā reprehendēdum fateretur, quod pecuniā regi crediderit. Quædam prædictio, ut Dicam enim non augendi criminis gratia. Quædam emendatio, ut Rogo ignoscatis mihi, si longius sum euectus. Frequētissima præparatio, cum pluribus uerbis, uel quare facturi quid simus, uel quare fecerimus dici solet. Verborū quoq; uis ac proprietates confirmatur uel præsumptione: Quanq̃ illa non poena, sed prohibitio sceleris fuit, aut reprehensio: Cuius inquit, si hoc eos appellari nomine fas est. Affert aliquā fidem ueritatis & dubitatio, cū simulamus quæere nos unde incipiendū, ubi desinendū, quid potissimum dicendū, an omnino dicendū sit, cuiusmodi exemplis plena sunt omnia. Sed unū interim sufficit: Equidē quod ad me attinet, quo me ueritā nescio, Negem fuisse infamiā iudicij corrupti & cætera. Hoc etiā in præteritū ualet. Nam & dubitasse nos fingimus. A quo schemate nō procul abest illa quæ dicitur cōmunicatio, cum aut ipsos aduersarios consulimus, ut Domitius Afer pro Cloantilla: At illa nescit trepida, quid liceat foeminae, quid coniugem deceat, fortē uos in illa sollicitudine obuios casus miserae mulieri obtulit, tu frater, uos paterni amici, quod consilium datis? Aut cum iudicibus quasi deliberamus, quod est frequentissimum: Quid suadetis, & uos interrogo, quid tandē fieri oportuit? ut Cato, Cedo, si uos in eo loco essetis quid aliud fecissetis? & alibi: Communē rem agi putatote, ac uos huic rei præpositos esse. Sed nonnunquam

comunicantes aliquid inexpectatum subiungimus, quod & per se schema est, ut in Verrem Cicero: Quid deinde? quid censeis, furum fortasse? aut praedam aliquam? Deinde cum diu suspenderit iudicum animos, subiicit quod multo esset improbius. Hoc Celsus simulationem uocat. Est aut duplex. Nam contra, frequenter cum expectationem grauissimorum fecimus, ad aliquid quod sit leue, aut nullo modo criminofum, descendimus. Sed quia non tantum per communicationem fieri solet, *ἄδικον* alij nominauerunt, id est inopinatum. Illis non accedo, qui schema esse existimat, etiam si quid nobis ipsis dicamus inexpectatum accidisse, ut Pollio: Numquam fore credidi iudices, ut reo Scauro nequid in eius iudicio gratia ualeret precarer. Est perne idem fons illius, quam permissione uocat, qui communicationis, cum aliqua ipsis iudicibus relinquimus aestimanda, aliqua nonnunquam aduersarijs quoque, ut Caluus Valinius: Perfrica frontem, & dic te digniorem, qui praetor fieres, quam Catonem. Quae uero sunt augendis affectibus accommodatae figurae, constant maxime simulatione. Namque & irasci nos, & gaudere, & timere, & admirari, & dolere, & indignari, & optare, quaeque sunt similia his, fingimus. Inde sunt illa: Liberatus sum, respiravi, & bene habet, & quae amantia est haec? Et, O tempora, o mores, o miserum me. Consumptis enim lachrymis, infixus tamen pectori haeret dolor. Et:

— Magnae nunc hinc terra.

Quod exclamationem quidam uocat, ponuntque inter figuras orationis. Haec quoties uera sunt, non sunt in ea forma de qua nunc loquimur, sed assimilata & arte composita proculdubio schemata sunt existimanda. Quod idem dictum sit de oratione libera, quam Cornificius licentiam uocat, Graeci *παρρησια*. Quid enim minus figuratum, quam uera libertas? Sed frequenter sub hac facie latet adulatio. Nam Cicero cum dicit pro Ligario: Suscepto bello Caesar gesto iam ex parte magna, ulla uel coactus, consilio ac uoluntate mea, ad ea arma profectus sum, quae erant contra te sumpta. Non solum ad utilitatem Ligarij respicit, sed magis laudare uictoris clementiam non potest. In illa

uero sententia: Quid aut aliud egimus Tubero, nisi ut quod hic potest
 est, nos possemus? admirabiliter utriusque partis facit bonam causam
 sed hoc eum demeretur cuius mala fuerat. Illa adhuc audaciora, et
 maiorum (ut Cicero existimat) laterum, fictiones personarum quae pro
 uerborum dicuntur. Mire namque tum uariant orationem, tum excusant.
 His etiam aduersariorum cognationes, uelut secum loquentium protrahi
 mus, quae tamen ita demum a fide non abhorret, si ea locutos finxerim
 mus, quae cognasse eos non sit absurdum. Et nostros cum alijs sermones,
 et aliorum inter se credibiliter introducimus, suadendo, obiurgando,
 querendo, laudando, miserando personas idoneas damus. Quin deducere
 deos in hoc genere dicendi, et inferos excitare, concessum est.
 Urbes etiam populique uoces accipiunt. Ac sunt quidam qui has demum
 pro uerborum dicant, in quibus et corpora et uerba fingimus.
 Sermones hominum assumulatos dicere *Διαλόγους* malunt quam
 quod Latinorum quidam dixerunt, sermocinationem. Ego iam recepto
 more utrumque eodem modo appellauim. Nam certe sermo fingi
 non potest, ut non personae sermo fingatur. Sed in his quae natura
 non permittit, hoc modo mollior fit figura. Etenim si mecum patria,
 quae mihi uita mea multo est charior, si cuncta Italia, si omnis res
 publica sic loquatur: Marce Tulli quid agis? Illud audacius genus.
 Quae tecum Catilina sic agis, et quodammodo tacita loquuntur. Nullum
 iam aliquot annis facinus extitit nisi per te. Commodum etiam apud
 nos aliquas ante oculos esse rerum personarum uel imagines fingimus,
 aut eadem aduersarijs aut iudicibus non accidere miramur,
 qualia sunt: Videtur mihi, et nomen uidetur tibi? Sed magna quaedam
 uis eloquentiae desideratur. Falsa enim et incredibilia natura
 necesse est aut magis moucant, quia supra uera sunt, aut pro uer
 bis accipiuntur, quia uera non sunt. Ut dicta autem quaedam, ita scripta
 quoque fingi solet, quod facit Afinius pro Liburnia: Mater mea, quae
 mihi tu charissima, tu dulcissima fuit: quaeque mihi uixit, bisque eadem
 die uitam dedit, et reliqua, deinde exhaeres esto. Haec tum per se
 figura est, tum duplicatur, quoties sicut in hac causa ad imitationem
 alterius

alterius scripturae cōponitur. Nam cōtrā recitabatur testamētum: P. Nouanius Gallio, cui ego omnia meruissimo uolo, & debeo pro eius animi in me summa uoluntate, & adiectis deinde alijs, hāeres esto. Incipit esse quodāmodo πικρωδὴ, quod nomē ductū à canticis ad aliorū similitudinē modulatis, abusive etiā in uersificationis ac sermonū imitatione seruat. Sed formas quoq; fingimus sepe ut famā Virgilius, ut uoluptatē ac uirtutē (quē admodū à Xenophonē traditur) Prodicus: ut mortē ac uirtū, quas cōtendentes in satyra tradit Ennius. Est & incertae personae ficta oratio: Hic, aliquis, et, Dicat aliquis. Est & iactus sine persona sermo:

Hic Dolopum manus, hic saeuus tendebat Achilles.

Quod fit mixtura figurarū, cum πρὸς ἄλλοις accedit illa, quae est orationis per detractionē, detractū est enim, quis diceret. Πρὸς ἄλλοις uertitur interim in specie narrandi. Vnde apud historicos reperitur obliquae allocutiones, ut in Titi Liuij libro primo statim: Vrbes quoq; ut caetera ex infimo nasci, deinde quae sua uirtus ac dii iuuent, magnas opes sibi, magnū nomen facere. Auersus quoq; à iudice sermo qui dicitur ἀπὸς ποσὶ, mire mouet, siue aduersarios inuasimus. Quid enim tuus ille Tubero in acie Pharsalica gladius agebat? Siue ad inuocationē aliquā cōuertimur: Vos enim iam ego Albani tumuli atq; luci. Siue ad inuidiosam implorationē: O leges Porciae legesq; Sēproniae. Sed illa quoq; uocatur auersio, quae à proposita quæstione abducit audientem:

Non ego cū Danais Troianam excindere gentem

Aulide iurauī.—

Quod fit & multis & uarijs figuris, cū aut aliud expectasse nos, aut maius aliquid timuisse simulamus, aut plus uideri posse ignoratibus, quale est proœmiū pro Caelio: Illa uero (ut ait Cicero) sub oculos subiectio tum fieri solet, cū res non gesta indicatur, sed ut sic gesta ostēduntur, nec uniuersa, sed per partes, quē locum proximo libro subiecimus euidentiae. Celsus hoc nomē isti figurae dedit, ab illis ὑπὸ πρὸς dicitur, proposita quaedā forma rerum ita expressa uerbis ut cerni

ut cerni potius uideatur quàm audiri. Ipse inflàmatus scelere ac furore in forū uenit, ardebant oculi, toto ex ore crudelitas emicabat. Nec solū quæ facta sint aut fiant, sed etiā quæ futura sint aut futura fuerint, imaginamur. Mire tractat hæc Cicero pro Milone, quæ facturus fuerit Clodius si præturā inuasisset. Sed hæc quidē translatio temporum, quæ proprie μεταστάσεως dicitur, ὑποπύσεως uerecūdiior apud priores fuit. Proponebant enim talia, credite uos intueri, ut Cicero: Hæc quæ nō uidistis oculis, animis cernere potestis. Noui uero, & præcipue declamatores audacius, nec mehercules sine motu quodā imaginantur, ut Seneca in cōtrouersia, cuius summa est, quod pater filiū & nouercā inducente altero filio in adulterio deprehēsos occidit. Duc, sequor. Accipe hanc senilē manū, & quocunq; uis imprime. Et paulo post: Aspice inquit, quod diu non credidisti: Ego uero non uideo, nox obortūtur, & crassa caligo. Habet hæc figura manifestius aliquid. Non enim narrari res, sed agi uidetur. Locorū quoq; dilucida & significās descriptio eidem uirtuti assignatur à quibusdā, alij ἑρμηνεύουσι dicunt. Εἰρωνεία ueni qui dissimulationē uocaret, quo nomine, quia parū totius huius figuræ uidentur uires ostendi, nimirū sicut in plerisq; Græca erimus appellatione contenti. Igūtur εἰρωνεία quæ est schema, ab illa quæ est tropus, genere ipso nihil admodū distat. In utroq; enim contrarium ei quod dicitur intelligendū est. Species uero prudentius intuenti diuersas esse, facile est deprehēdere. Primū quod tropus apertior est, & quanquam aliud dicit ac sentit, non tamē aliud simulat. Nam et omnia circā ferè recta sunt, ut illud in Catilinam: A quo repudiatus ad sodalē tuum uirū optimum Metellū demigrasti. In duobus demū uerbis est ironia, ergo etiam breuior est tropus. At in figura totius uoluntatis fictio est apparens magis quàm confessa, ut illic uerba sint uerbis diuersa, hic sensus sermoni, ut ioci, & tota interim causæ confirmatio. Tum etiam uita uniuersa ironiam habere uidetur, qualis est uita Socratis. Nam ideo dictus εἰρων, id est, agens imperitium, & admirator aliorum tanquam sapientum,

ut quemadmodum ἀλλυγορία facit cōtinua μεταφοράς, sic hoc schēma faciat troporum ille contextus. Quaedam uero genera huius figuræ nullam cum tropis habent societatem, ut illa statim prima quæ dicitur à negando quæ nonnulli uocant ἀρρησιον, Non agam tecum iure summo, non dicam quod forsitan obtinerem: & Quid ego istius decreta? quid rapinas? quid hereditatum possessiones datas, quid ereptas proferam? & Muto illam primam libidinis iniuriam. Et, Ne illa quidem testimonia recito quæ dicta sunt de seſtertijs septingentis millibus: & Possum dicere. Quibus generibus per totas interim quæstiones decurrimus, ut Cicero: Hoc ego si sic agerem tanq̄ mihi crimen esset diluendum, hæc pluribus dicerent. Εἰρωνία est & cum similes imperantibus uel permissētibus sumuntur.

I, sequere Italiam uentis. —

Et cum ea quæ uolumus uideri in aduersarijs esse, concedimus eis. Id acrim fit cum eadem in nobis sunt, & in aduersario non sunt.

— Mēq̄: timoris

Argue tu Drance, quando tot cædis aceruus

Teucrorum tua dextra dedisti. —

Quod idem contrà ualet, cum aut ea quæ à nobis absunt, aut etiam quæ in aduersarios recidunt, quasi fatemur:

Me duce Dardanius Spartam expugnauit adulter.

Nec in personis tantum, sed & in rebus uersatur hæc contraria dēcendi, q̄ quæ intelligi uelis, ratio: ut totū pro Q. Ligario proœmiū & illæ eleuationes, uidelicet: O dij boni;

Scilicet is superis labor est. —

Et ille pro Oppio locus: O morē mirū, O beneuolentiā singularē. Non procul aut absunt ab hac simulatione tres inter se similes: Cōfessio nihil nocitura, qualis est: Habes igitur Tubero quod est accusatori maxime optādū, confitentē reū: & concessio, cū aliquid etiā iniquum uidemur causæ fidutiā pati: Metu uirgarū nauarchus nobilissimæ ciuitatis pretio se redemū, humanū est. Et pro Cluētio de inuidia: Dominetur in cōcionibus, iaceat in iudicijs. Tertia cōfessio,

no, ut pro eodē iudicium esse corruptū. Hæc euidentiōr figura est, cum alicui rei assentimur, quæ est futura pro nobis. Verum id acci- dere sine aduersarij unio non potest. Quædã etiam uel laudamus, ut Cicero in Verrẽ circa crimen Apronij Drepaniani: Gaudeo etiam si quid ab eo abstulisti, & abs te nihil rectius factū esse dico. Interim augemus crimina quæ ex facili aut diluere possumus, aut negare, quod est frequētius, quàm ut exemplum desideret. Interim hoc ipso fidẽ detrahimus illis, quod sint tam grauiā, ut pro Roscio Cicero, cum immanitatem paricidij, quanquã per se manifestã, ta- men etiam ui orationis exaggerat. Ἀποκρίσεις, quam idem Cice- ro reticentiam, Celsus obticentiam, nonnulli inerruptionem appel- lant, & ipsa ostendit aliquid affectus uel iræ, ut:

Quos ego, sed motos præstat componere fluctus.

Vel sollicitudinis, & quasi religionis: An huius ille legis, quã Clo- dius à se inuentã gloriatus, mentionẽ facere ausus esset uiuo Milone, ne dicã cõsule: de nostrũ enim omnium, nõ audeo totũ dicere. Cui si- mile est in procemio pro Ctesiphonte Demosthenis: Vel aliõ tran- seundi gratia: cõmunis aut, Tamesi, ignoscite mihi iudices. In quo est et illa (si tamẽ inter schemata numerari debet, cũ etiã alijs pars causæ uideatur) digressio. Abũ enim causa in laudes Cn. Popeij. Idq; fieri etiã sine ἄποκρίσει potuit. Nã breuior illa (ut ait Cice- ro) a re digressio plurimis fit modis. Sed hæc exẽpli gratia suffi- ciet: Tum Caius Varenus is qui à familia Anchariana occisus est, hoc quæso iudices diligẽter attendite, & pro Milone: Et assexũ me illis quidẽ oculis quibus tũ solebat, cum omnibus oĩa mirabatur. Est alia nõ quidẽ reticẽtia, quæ sit imperfecti sermonis, sed tamen præ- cisa uelut ante legitimum finẽ oratio, ut illa: Nimis urgeo, cõmoueri uidetur adolescens, & Quid plura: ipsum adolescentem dicere au- distis. Imitatio morum alienorum, quæ ἄποκρίσει, uel (ut alij malũt) μιμνῶσιs dicitur, iam inter leuiōres affectus numerari potest. Est enim posita ferẽ in eludẽdo, sed uersatur & in factũ & in dictũ. In factũ, qd̄ est ὑπερτυπῶσιs uiciniũ. In dictũ quale est apud Terẽ.

At ego nesciebam quorsum tu ires, paruula
 Hinc est abrepta, eduxit mater pro sua,
 Soror dicta est, cupio abducere ut reddam suis.

Sed nostrorū quoq; dictorū factorūq; similis imitatio est per relationem, nisi quod frequentius asseuerat, q̄ eludit. Dicebā habere eos actore Q. Cæciliū. Sūt & illa iucūda, & ad cōmendationē cū uarietate, tū etiā ipsa natura plurimū profunt, quæ simplicē quandā & nō preparatā ostendēdo orationē minus nos suspectos iudici faciūt. Hinc est quasi poenitētia dicti, ut pro Cælio: Sed quid ego ita grauem personā introduxi? Et quibus uitimur uulgo: Imprudēs incidi. Vel cū querere nos quid dicamus fingimus: Quid reliquū est et, Num quid omisi? Et cū ibidē in Verre, ait Cicero: Vnum etiam mihi reliquum huiusmodi crimē est, & aliud ex alio succurrit mihi. Vnde etiā uenusti trāsitus fiunt, non quia transitus ipse sit schema, ut Cicero narrato Pisonis exemplo qui anulum sibi cudi ab aurifice in tribunali suo iusserat, uelut hoc in memoriā adductus, adiecit: Hic modo me cōmonuit Pisonis anulus, quod totū effluerat, quā multīs istū putatis hominibus honestis de dignis anulos aureos abstulisse? Et cū aliqua uelut ignoramus. Sed earū rerū artificē quē quemnā recte admones, Polycleiū esse dicebāt. Quod quidē nō in hoc tantum ualeat. Quibusdā enim dum aliud agere uidemur, aliud efficiamus, sicut hic Cicero consequitur, ne cum morbū in signis atq; tabulis obijciat Verri, ipse quoq; earum rerum studiosus esse credatur. Et Demosthenes iurando per interfectos in Marathone & Salamine, id agit, ut minore inuidia cladis apud Cheroneam acceptæ laboret. Faciunt illa quoq; iucundā orationē, aliqua mentione habita differre, & deponere apud memoriā iudicis, & reposcere quæ deposueris, & separare quædā schemate aliquo: non enim est ista ipsa per se iteratio schema, & excipere aliqua, & dare actioni uarios uelut uultus. Gaudent enim res uarietate, & sicut oculi diuersarum aspectu rerum magis deriuētur, ita semper animis præstat, in quod se uelut nouum, intendant. Est Emphasis etiā inter figurās,

Guras, cū ex aliquo dicto latens aliquid erūtur, ut apud Virg.

Non licuit thalami expertem sine crimine uitam

Degere more feræ: —

Quaquam enim de matrimonio queritur Dido, tamen huc erupit eius affectus, ut sine thalami uitam hominum non putet, sed ferarum. Aliud apud Ouidi. genus, apud quem & Myrrha nutrici amorem patris sic confitetur:

— O dixit, felicem coniuge matrem.

Huic uel cōsini, uel eadē est, qua nūc uitimur plurimū. Iā enim ad id genus, quod frequētissimū est, et expectari maxime credo, uenīendū est, in quo p̄ quandā suspiciōē, quod nō dicimus, accipi uolumus, nō utiq; cōtrariū, ut in ἐρωτεύειν, sed aliud latēs, & audiorū quasi inueniendū, qđ ut supra ostēdi, iā fere solū schema à nostris uocatur, et unde controuersie figuratæ dicūtur. Eius triplex usus est, unus si dicere palam parum tutum est, alter si non decet, tertius qui uenustatis modo gratia adhibetur, & ipsa nouitate ac uarietate magis q̄ si relatio sit recta, delectat. Ex his quod est primū frequens in scholis est. Nam & actiones deponentiū imperium tyrannorum, & post ciuile bellum senatus consulta finguntur, & capita le est obijcere ante acta, ut quod in foro non expedit, illic nec liceat. Sed schematum conditio non eadem est. Quamlibet enim apertum, quod modo & aliter intelligi possit, in illos tyrannos bene dixeris, quia periculum tantū non etiā offensa uinatur. Quod si ambiguitate sententiæ possit eludi, nemo nō illi furto fauet. Vera ne gotia nunq̄ adhuc habuerunt hanc silentij necessitatem, sed aliam huic similem, uerum multo ad agendum difficiliorem, cū personæ potentes obstant, sine quarū reprehensione teneri causa non possit. Ideoq; hoc parcius & circumspectius faciendum, quia nihil inter est quomodo offendas, & aperta figura perdit hoc ipsum quod d̄ figura est: ideoq; à quibusdā tota res repudiatur, siue intelligatur, siue nō. Sed licet modum adhibere: In primis ne sint manifestæ. Nō erunt aut, si nō ex uerbis dubijs, uel quasi duplicibus petetur, qualis

est in suspecta nuru; Duxi uxore, quæ patri placuit. Aut quod est multo ineptius, cõposuionibus ambiguis, ut illa controuersa, in qua infamis amore uirginis filia pater raptã eã interrogat, à quo uita ata sit: Quis te, inquit, rapuim? tu pater nesci? Res ipsæ perducãt iudicẽ ad suspicionem, & amoliamur cætera, ut hoc solũ super sit: In quo multũ etiã affectus iuuant, & interrupta silentio dictio & cunctationes. Sic enim fiet ut iudex quærat illud, nescio quid quod ipse fortasse non crederet, si audiret: & ei quod à se inuentũ existimat, credat: sed ne si optimæ quidẽ sint, esse debent frequentes. Nã densitate ipsa figuræ aperiuntur, nec offensæ minus habent, sed auroriatu. Nec pudor uidetur, quod non palã obijcias, sed diffidentia. In summa, sic maxime iudex credũ figuris, si nos putat nolle dicere. Equidẽ quãdoq; in psonas incidi tales, & in rẽ quoq; (quod est magis rarũ) quæ obtineri nisi hac arte nõ possent. Reã tuebar quæ subiecisse dicebatur marito testamentum, & dicebantur chirographum, marito expirante, hæredes dedisse, & uerũ erat. Nã quia per leges institui uxor non poterat hæres, id fuerat actum, ut ad eam bona per hoc tacitũ fidei commissum perueniret. Et caput quidem quæri facile erat, si hoc diceremus palam, sed per se deperibat hæreditas. Ita ergo fuit nobis agendum, ut iudices illud intelligerent factum, delatores non possent apprehẽdere ut dictũ, & cõtigit utrunq;. Quod non inseruissem uerũ opinionẽ iactantie, nisi probare uoluisssem, in foro quoq; esse his figuris locum. Quædam etiam quæ probare non possis, figura potius spargẽda sunt. Hæret enim nonnunquã telum istud occultum, & hoc ipso quod non apparet, eximi non potest. At si idẽ dicas palam, & defenditur, & probandum est. Cum autem obstat nobis personæ reuerentia (quod se cundũ posuimus genus) tãto cautiũs dicendũ est, quãto ualidius lo nos inhibet pudor, q̃ metus. Hic uero tegere nos iudex quod sciamus, et uerba ut quãdã ueritatũ erumpentia credat coërcere. Nã quãto minus, aut ipsi in quos dicimus, aut iudices aut assistentes oderint banc maledicendũ asciuiã, si nolle nos credant? Aut quid interest, quò

quomodo dicatur, cū & res & animus intelligitur? Quid dicendo deniq; proficimus, nisi ut palā sit nos facere, quod ipsi sciamus non esse faciendū? Atqui præcipue prima, quibus præcipere cœperā, tēpora hoc unio laborarunt. Dicebāt enim libenter tales cōtrouersas quo difficultatis gratia placent, cū sint multo feliciores. Nā re cū genus approbari nisi maximis uiribus non pōt, hæc diuerticula & infractus suffugia sunt infirmitati, ut q̄ cursu parū ualēt, flexu eludunt, cū quæ affectatur ratio sententiarum, nō procul à ratione iocandi abhorreat. Adiuuat etiā quod audior gaudet intelligere, & fauet ingenio suo, & alio dicente se laudat. Itaq; nō solū si p̄sona obstaret rectæ oratiōi, quo in genere sæpius mō q̄ figuris opus est, decurrebant ad schemata, sed faciebant illis locū etiā ubi personæ inutiles ac nefariæ essent, ut si pater qui infamē in matrem filiū secreto occidisset, reus malæ tractationis, iacularetur in uxore obliqui sententijs. Nā & qd̄ impurius q̄ retinuisse talē? Quid porro tam contrariū, q̄ eū q̄ accusatur, quia summum nefas suspicatus de uxore uideatur, confirmare id ipsa defensione, quod diluendum est? At si iudicū sumerent animū, scirent q̄ eiusmodi actionem laturi non fuissent, multoq; etiam minus, cū in parentes abominanda crimina spargerentur. Et quatinus huc incidimus, paulo plus scholis demus. Nam in his educatur orator, & in eo mō quo declamatur, positū est etiā quo mō agatur. Dicēdum ergo de ijs quoq; in quibus nō asperas figuras, sed palam cōtrarias causæ pleriq; fecerūt. Tyrannidis affectatæ damnatus torqueatur, ut conscios indicet. Accusator eius optet quod uolet. Patrē q̄ accusauit, optat ne is torqueatur. Pater ei contradicās. Nemo se tenuit agēs pro patre, quin figuras in filium faceret, tanq̄ illum consciū in tormentis nominaturus. Quo qd̄ stultius? Nam cum hoc iudices intellexint, aut nō torq̄bitur, cū ideo torqueri uelint, aut torto non credetur. At credibile est hoc eum uelle fortasse. Dissimulet ergo ut efficiat. Sed nobis (declamatoribus dico) qd̄ proderit hoc intellexisse, nisi dixerimus? Ergo si uere ageretur, similiter consilium illud latens pro-

didissemus. Quid, si neq; utiq; uerum est, & habere alias hic dāna
 tus contra dicendi causas pōt, uel qđ legē conseruandā putet, uel
 quod nolit accusatori debere beneficium, uel (quod ego magis seque
 rer) ut se innocētē in tormētis eē prætendat? Quare ne illud quidē
 semper succurret sic dicentibus: Patrocinii hoc uoluit qui controuer
 siam finxit. Fortasse enim uoluit, sed esto uoluerit, continuo ne si il
 le stulte cogitauit, nobis quoq; stulte dicendum est? At ego in cau
 sis agendis frequenter non puto intuendum quid lūigator uelit.
 Est & ille in hoc genere frequens error, ut putent aliud quosdam
 dicere, aliud uelle præcipue cum in themate est, aliquem ut sibi mo
 ri liceat postulare, ut in illa controuerfia: Qui aliquando fortiter
 fecerat, & alio bello petierat, ut militia uacaret ex lege, quod quis
 quagenarius esset, aduersante filio ire in aciem coactus deseruit.
 Filius qui fortiter eodem prælio fecerat, incolumitatē eius optat,
 contradicit pater. Non enim inquit, mori uult, sed inuidiam fi
 lio facere. Equidem rideo, quod illi sic timent, tanquam ipsi mortui
 ri, & in consilium suos metus ferunt, obliui tot exemplorum circa
 uolūtariam mortem, causarum quoq; quas habet factus ex uiro for
 ti defertor, sed de una controuerfia loqui superuacuum est. Ego in
 uniuersum nec oratoris puto esse unquam præuaricari neq; licet in
 telligo, in quā pars utraq; idē uelit, nec itā stultū quenq;, qđ si uiuere
 uelit morte potius male petat, qđ oīno nō petat. Non tamē nego esse
 cōtrouerfias huiusmodi figuratas, ut est illa: Reus paricidij, quod
 fratrem occidisset, dānatū iri uidebatur. Pater pro testimonio dixit,
 eū se iubente fecisse. Absolutum abdicat. Nā neq; in totū filio par
 eū, nec qđ priore iudicio affirmauit, mutare palā pōt, & ut nō du
 rat ultra penā abdicatiōis, ira abdicat tamē, et obliqua figura in pa
 trē plus facit qđ licet, in filiū minus. Vt autē nemo cōtra id qđ uult
 dicit, ita pōt aliqd melius uelle, quā dicit. Quo mō ille abdicatus, qđ
 à patre, ut filiū expositū, & ab eo educatū solutiū alimentis recipiat
 postulat, reuocari fortasse mauult, nō tamē qđ petiū nō uult. Est la
 tēs & illa significatio, qua cū ius asperius petitur à iudice, fit eita
 men

men species aliqua clemētiæ nō palā, ne paciscamur, sed per quādā
credibile suspiciōne, ut in multis cōtrouerſis, sed in hac quoq; Ra-
ptor nisi intra trigesimū diē, & raptæ patrē exorauerit, & suū, pe-
reat. Qui exorato raptæ patrē suū nō exorat, agnū cū eo demētiæ.
Nā si p̄mitat hic pater, lis tollitur, Si nullā sp̄em faciat, ut nō de-
mēs, crudelis certe uideatur, & à se iudicē auertat. Latio igitur
optime. Occidet ergo, si potero remissius, & p̄ suo ingenio pater
Galio, Dura aīe hodie, dura, heri fortior fuisti. Conſinia sunt his
celebrata apud Græcos schemata per quæ res asperas molli^o signi-
ficāt. Nā Themistocles suasisse existimatur Atheniēſibus, ut urbē
apud deos deponerent, quia durum erat dicere, ut relinquerent, et
qui uictorias aureas in usum belli conſtari uolebat, ita declinauit,
uictorijs utē dū esse. Totum autē allegoriæ simile est, aliud dicere,
aliud intelligi uelle. Quæſitū etiam est quo mō contra figuras re-
ſponderi oporteat, & quidā semp̄ diuerso aperiendas esse puta-
uerunt, sicut latentia uinā rescindūtur. Idq; sanē frequētissime fa-
ciendū est, aliter enim dilui obiecta nō possunt, uiq; cū quæſtio in
eo consistit, quod figuræ petūt. At cū male dicta sunt tantū, & non
intelligere interim bonæ cōscientiæ est, atq; etiā si fuerint crebria
res figuræ, q̄ ut dissimulari possint, postulādum est ut illud nescia
qd, quod aduersarij obliquis sentētjs significare uoluerint, si fidu-
tia sit, obijciat palā, aut certe nō exigant, ut quod ipsi nō audēt dē
cere, id iudices nō mō intelligant, sed etiā credant. Uilis etiam alē
quādo dissimulatio est, ut in eo (nota enim fabula est) q̄ cū esset cō-
tra eū dictū, Iura p̄ patroni tui cineres, paratū se esse respondit, et
iudex cōditiōe usus est, clamāte multū aduocato, schemata de rerū
natura tolli, ut primus etiā præceptū sit eiusmodi figuris utendum
temere nō esse. Tertiuū ē genus, in quo sola melius dicēdi petitur oc-
casio. Ideoq; id Cic. nō putat esse positū in cōcione. Tale est illud,
quo idē utitur in Clodiū: Quib^o iste q̄ oīa sacrificia nosset, & faci-
le ab se deos placari posse arbitrabatur. Ironia quoq; in hoc genere
materiæ frequētissima est. Sed cruditiſsimū longe, si p̄ aliā rē aliā

inducatur, ut cū aduersus tyrannū, q̄ sub pacto abolitionis dominatōne deposuerat, agn̄ competitor: Mihi in te dicere non licet, tu in me dic, & potes. Nuper te uolui occidere: Frequens illud est, nec magnopere captandū, quod petitur iureiurādo, ut est p̄ exheredato: Ita mihi cōtingat hærede filio mori. Nū & in totū iurare nisi ubi necesse est, graui uiro parū conueniū. Et est à Seneca dictū eleganter, nō patrono ū hoc esse, sed testiū. Nec meretur fidē, q̄ sentētiolæ gratia iurat, nisi si pōt tā bene q̄ Demosthenes, ut supra dixi. Leuissimū autē lōge genus ex uerbo, etiam si est ap̄ Cic. in Clodia. Præsertim quā oēs amicam oīm potius, q̄ cuiusq̄ inimicam putauerunt. Cōparationem equidē uideo figurā nō esse, cum sit interrim probationis, interim etiā causæ genus, & sit talis eius forma, qualis est pro Muræna, Vigilas tu de nocte, & tuis consultoribus respōdeas, ille ut quo cōtēdū, mature cū exercitiū pueniat. Te galloꝝ, illū buccinarū cantus exuscitat, &c. nescio an orationis potius q̄ sententiæ sit. Id enim solū mutatur, quod nō uniuersa uniuersis, sed singula singulis opponuntur. Et Celsus tamē, & nō negligens autor Visellius, in hac eā parte posuerūt. Rutilius quidē Rufin̄ in utroq; genere, id q; ἀντιθέτω uocant. Præter illa uero quæ Cic. inter lumina posuit sententiarū, multa alia, & Idē Rutilius Gorgia secutus, nō illū Leontinū, sed aliū sui tēporis, cuius quatuor libros in unū suū transtulit, & Celsus uidelicet Rutilio accedens, posuerunt schemata, Cōsummationē, quam Græcus διαλλογιάν uocat, cū plura argumenta ad unum effectum deducūtur. Consequens, ille ἰποκλόουσις, de quo nos in argumentis diximus. Collectio nē, qui apud illū est συναλλογισμός. Minus, id est, κατὰ πλεῖον. Exhortationē, ἠδύμεπινον, quorū nihil nō rectū est, nisi cū aliquā ex his de qbus locuti sumus, figurā accipiū. Præter hæc Celsus excludere, asseuerare, detrectare, excitare iudicē, puerbīs uti & uersibus & ioco, & inuidia, & inuocatiōe intēdere crimē, qd̄ est ἀείψωσις, adulari, ignoscere, fastidire, admōere, satisfacere, precari, corrigere, figuras putat. Partitionē quoq; & propositionē, & diuisionē

nem, & rerū duarum cognitionē, quod est ut idē ualeant, quæ uidentur esse diuersa, ut nō in demū sit ueneficus, qui unā abstulit data potione, sed etiā qui mentē. Quod est in parte finitionis. Rutiliū siue Gorgias, ἀνοχησιον, ἀνάμνησιον, ἀνθυποφορῶν, ἀντιρρησιον, ἀντιρρησιον, προέκθεσιον, quod est dicere quid fieri oportuerit, deinde qd factū sit, ἐκὼν πότιντα unde sit enthymema, κατ' ἀρίστων, κατόλιφιν κατ' ἀρίστων etiā, quo statu Hermogoras utitur. Visellius quāq̄ paucissimas faciat figuras, facit ἐνθύμημα tamē, quod cōmentū uocat, & rationē appellās, ἰδίαι χεῖριμοι inter eas habet. Quod qdē recipit quodā mō & Celsus, nā consequens an epichirema sit dubitat. Visellius adiūctū & sententiā. Inueni q̄ aggreget ἡσθεσιολογίας, ἀπογορευσις, ἡσθεσιολογίας. Sed ut hæc nō sunt schemata, sic alia uel sunt forsitan ac nos fugerūt uel etiā noua fieri ad huc possunt, eiusdē tamē naturæ cuius sunt ea de quibus dictū est.

De figuris uerborum. Caput III.

Uerborum uero figuræ, & mutatae sunt semp̄, & utcūq; ualuit consuetudo, mutantur: Itaq; si antiquū sermonē nostro comparemus, penē iam quicquid loquimur figura est, ut huic rei inuide re, nō ut oēs ueteres, & Cic. præcipue, hæc rem, et incumbere illi, nō in illū, & plenū uino, nō uini, & huic & nō hūc adulari, iā dicuntur, & mille alia, utinamq; non peiora uincant: Verum schemata aliter duorum sunt generum, alterum loquendi rationem uocant, alterū quod collocationem, maxime exquisitū. Quorū tametsi utrūq; cōuenit orationi, tamen possis aliud grammaticū, hoc magis rhetoricū dicere. Prius fit ἡσθεσιολογίας generibus quibus uirtia. Effet enim oēs schema uirtū, si nō peteretur, sed accideret. Verū autoritate, uetustate, cōsuetudine plerunq; defenduntur, sæpe etiā rōne quadā. Ideo q; cū sit à simplici rectoq; loquēdi genere deflexa uirtus ē, si habet p̄babile aliqd qd sequatur. Vna tamē in re maxie utilis, ut quotidiāni & semp̄ eodē mō formati sermonis fastidiū leuet, & nos à uulgari dicendi genere defendat. Quo si quis parce, & cū res poscet, utitur, uelut asperso quodam condimento, iucundior erit. At qui

nimitū

nimiū affectauerū, ipsam illā gratiā uarietatis amittet, quāq̄ sunt quaedam figuræ ita receptæ, ut pene iam hoc ipsum nomen effugerint, quæ etiā si fuerint crebriores, aures consuetas minus ferient. Nā & secretæ, & extra uulgare usum positæ, ideoq̄ magis notiles, ut nouitate aurē excūāt, ita copia satiāt, nec se obuias fuisse dicenti, sed conquisitas & ex oibus latebris extractas congestasq̄ de clarant. Fiunt ergo & circa genus, figuræ in oibus. Nam et oculis capti talpæ et timidi damæ dicuntur à Virgilio, sed subest ratio, quia sexus uterq̄ altero significatur. Tā enim mares esse talpas damasq̄, q̄ foeminas certū est. Et in uerbis, ut fabricatus est gladiū, et inimicos puniū est. Quod mirū minus est, quod in natura uerborū est, et quæ facimus patiendi mō sæpe dicere, ut arbūror, suspicor, et contra faciendi, quæ patimur, ut uapulo, ideoq̄ frequens permutatio est, et pleraq̄ utroq̄ mō efferuntur, luxuriatur luxuriat, fluctuatur fluctuat, assentior assentio. Est figura et in numero, uel cum singulari pluralis subiungitur: Gladio pugnacissima gens Romani. Gens enim ex multis. Vel, è diuerso,

— cui non risere parentes,

Nec deus hunc mensa, dea nec dignata cubili est.

Ex illis enim qui non risere, hunc non dignatus deus, nec dea dignata. Et in satyra:

— Et nostrum istud uiuere triste Affexi. —

Cum infinito uerbo sit usus pro appellatione. Nostram enim uiam uult intelligi. Utimur et uerbo pro participio:

— Magnum dat ferre talentum,

Tanq̄ ferendum, et participio pro uerbo, Volo datum. Interim etiā dubiari potest, cui simile unio sit schema ut in hoc,

Virtus est unium fugere. —

Aut enim partes orationis mutat ex illo, Virtus est fuga, aut casus ex illo, Virtus est unij fuga. Multa tamen hoc utroq̄ excūatius. Inueniuntur interim schemata; Sibenelus sciens pugnae. Est enim sciens Sibenelus pugnandi. Transferuntur etiam tempora; Timarchides negat

negat esse ei periculum à securi. Præsens enim pro præterito positum est. Et futurum pro præsentis:

Hoc Ithacum uelut. —

Et ne morer, per omnia genera, per quæ fit solœcismus. Hæc est quoque quam *ἐπιποῖν* uocant, cum dissimilis est, Zeugma tum dicitur, ut apud Sallustium: Neque ea res falsum me habuit: & Duci probare: ex quibus ferè præter nouitatem, breuitas etiam peti solet. Vnde eousque processum est, ut non poenitendum pro non acturo poenitentiam, & uisuros, ad uidentium missos idem autor dixerit. Quæ ille quidem fecerit schemata, an idem uocari possint uidentium, quia recepta sint. Nam receptis etiam uulgo autore contenti sumus. Verum natura eualuit à gētibus, quod Pollio in Labieno dānat, & cōtumeliam fecit, quod à Cicerone reprehendi notum. Affici enim cōtumelia dicebāt. Alia commēdatio uetustatis, cuius amator unice Virgilius fuit:

Vel cum se pavidum contra mea iurgia iactat:

Progeniem sed enim Troiano à sanguine duci

Audierat. —

Quorum similia apud ueteres tragicos, comicosque sunt plurima. Illud etiā in cōsuetudine remāsit. Enim uero his amplius apud eundem:

Nam quis te iuuenem confidentissime: —

Cum quis sermonis initium sit, &:

Tam magis illa fremens, & tristibus effera flammis,

Quam magis effuso crudescunt sanguine pugne.

Quod est uersum ex illo, Quam magis ærumna uiget, tam magis ad male faciendum urget. Pleni talibus antiqui, sicut initio eunuchi

Quid igitur faciam:

(Terentius)

Inquit. Alludit tandem leno. Catullus in epithalamio:

— Dum nupta manet, dum chara suis est.

Sed prius dum, significat quoad, sequens, usque eo. Ex Græco uero translata, uel Sallustij plurima, quale est, uulgus amat fieri, uel Horatij. Nam is maxime probat hoc Ciceronis:

— Nec longæ inuidiæ auenæ:

Et Virgilij:

— Tyrrenum nauigat æquor.

Etiam uulgatum actus quoque, Saucius pectus. Ex eadem parte figurarum additio & abiectio est. Illa que prior uideri potest super uacua, sed non sine gratia est:

Nam neq; Parnassi uobis iuga, nam neq; Pindi.

Potest enim deesse alterum. Nam. Et apud Horatium illud:

— Fabritiumq;.

Hunc & intonsis Curium capillis:

Possis demere hunc. Est etiam adiectio, quæ in complexu sermonis aut uerbum habet, aut figuram. Figuram, ut:

Accede ad ignem hunc, iam calesces plus satis.

Plus enim quam satis est. Nam de altero quæ detractio est, pluribus dicendum est. Uimur uulgo et cõparatiuis pro absolutis, ut cum se quis infirmiorẽ esse dixerit: duo inter se cõparatiua cõmittimus: Si te Catilina cõprehendi, si interfici iussero, credo erit uerendum mihi, ne non potius omnes boni serui a me, q̃ quisq; crudelius factum esse dicat. Sunt illa non similia solœcismo quidẽ, sed tamẽ numerũ mutantia, quæ & tropis assignari solent, ut de uno pluraliter dicat:

Sed nos immensum spatij confecimus æquor. (mut)

Et de pluribus singulariter:

Haud secus ac patrijs acer Romanus in armis.

Specie diuersa, sed genere eadem & hæc sunt:

Ne' ue tibi ad solem uergant uineta cadentem:

Nec mihi tum mollis sub dio carpere somnos:

Neu dorso nemoris libeat iacuisse per herbas.

Nõ enim nescio cui alij prius, nec postea sibi uni, sed omnibus præcipit. Et de nobis loquimur tanq̃ de alijs: Dicit Seruius, Negat Tullius. Et nostra persona utimur pro aliena, & alios pro alijs fingimus. Vtriusq; rei exemplũ pro Cecinna: Pisonẽ aduersæ partis aduocatum alloquens Cicero dicit: Restituisse te dixi. Nego me edi-

Et præ

Et prætoris restitutum esse. Verum enim illud restituisse Ebutius dixit. Nego me Cecinna edicto prætoris restitutum esse. Vbi & ipsum dixit extrinca syllaba, figura in uerbo est. Illa quoque ex eodem genere possunt uideri, quam nos interpositionem, uel interclusionem dicimus, Græci $\pi\alpha\rho\acute{\nu}\theta\sigma\iota\upsilon$ uocant, dum continuationi sermōnis medius aliquis sensus interuenit: Ego cum te (mecum enim sæpissime loquitur) patriæ reddidissē. Cui adijciunt Hyperbaton, non illud quod inter tropos esse uoluerunt, sed alterum, quod est eius figure sententiarum, quæ $\acute{\alpha}\rho\tau\epsilon\sigma\ \rho\omicron\phi\eta$ dicitur, simile, cum nō sensus mutatur, uerum forma eloquendi:

— Decios, Marios, magnosq; Camillos,

Scipiadas duros bello, & te maxime Cæsar.

Acuius adhuc in Polydoro:

Fas omne abrumpit, Polydorum obtruncat, & auro

Vi potitur, quid non mortalia pectora cogis.

Auri sacra fames? —

Qui tam parua momenta nominibus discreuerunt, $\mu\alpha\tau\acute{\alpha}\beta\alpha\sigma\iota\upsilon$ uocant, quam & aliter fieri putant:

Quid loquor, aut ubi sum?

Coniunxit autem $\pi\alpha\rho\acute{\nu}\theta\sigma\iota\upsilon$ & $\acute{\alpha}\rho\tau\epsilon\sigma\ \rho\omicron\phi\eta$ Virgilius in illo locos

Haud procul inde citæ Metium in aduersa quadrigæ

Distulerant (at tu dictis Albane maneres)

Raptabatq; uiri mendacis uiscera Tullus.

Hæc schemata, aut his similia, quæ erūt per mutationē, adiectionē, detractiōē, ordinē, & conuertūt in se auditorē, nec languere patiuntur, subinde aliqua notabili figura excitatū, & habent quādam ex illa unij similitudine gratiam, ut in cibus interim acor ipse iucundus est, quod continget si neque supra modum multæ fuerint, nec eiusdem generis, aut iunctæ, aut frequentes, quia satietatem ut uarietas earū, ita raritas effugit. Illud est acrius genus, quod nō tantum in ratione positū est loquēdi, sed ipsis sensibus tū gratiā tū etiā uires accomodat. E' quibus primū sit qd' fit per adiectionē, plura sunt genera,

genera, nam & uerba geminantur, uel amplificandi gratia, ut occidi, occidi nõ Spurium Melium. Alterũ est enim quod indicat, aliterum quod affirmat. Vel miserandi, ut:

Ah Corydon, Corydon. —

Quæ eadem figura nonnunquã per ironiã ad eleuandũ eueritur. Similis geminationis, post aliquam interiectionẽ, repetitio est, sed paulo etiã uehemẽtiõr: Bona miserũ me (consumptis enim lachrymis, tamẽ infixus animo hæret dolor) Bona, inquam, Cn. Pompeij acerbissimæ uoci subiecta præconis. Viuis, & uiuis non ad deponendam, sed ad confirmandã audaciã. Et ab ijsdem uerbis plura acriter & instãter incipiunt: Nihil' ne te nocturnũ præfidiũ palatij, nihil urbis uigiliæ, nihil timor populi, nihil consensus bonorũ omnium, nihil hic munitionissimus habẽdi senatus locus, nihil horũ ora uultuq; mouerunt? Et ijsdẽ desinunt: Quis eos postulauit? Appius, quis perduxit? Appius. Quanquã hoc exemplũ ad aliud quoq; schema pertinet, cuius iniãia inter se & fines ijsdem sunt, quis & quis, Appius et Appius. Quale est: Qui sunt qui foedera sæpe ruperunt? Carthaginienses. Qui sunt qui bellum crudelissime gesserunt? Carthaginienses. Qui sunt qui Italiã deformaerunt? Carthaginienses. Qui sunt qui sibi ignosci postulant? Carthaginienses. Etiam in contrapositionis uel comparatiuis, solet respondere primorum uerborũ alterna repetitio, quod modo huius esse loci potius dixi: Vigilas tu de nocte, ut tuis cõsultoribus respõdeas, ille, ut eò quò intendũ, mature cum exercitu perueniat. Te Gallorũ, illũ buccinarũ cantus exusciant. Tu actionẽ instituũ, ille aciem instruũ. Tu caues ne cõsultores tui, ille ne urbes, aut castra capiãtur. Sed hac gratia non sum contentus orator, uerũ in contrariũ eandẽ figurã. Ille tenet & scit, ut hostium copiæ, tu ut aquæ pluuie arceantur. Ille exercitatur in propagandis finibus, tu in regendis. Possunt mediã quoq; respondere, uel primis, ut:

Te nemus Anguie, uireã te Fucinus unda.

Vel ultimis: Et hæc nauis & onusta præda Siciliensi, cũ ipsa quoq; effect

esset etiam præda. Nec quisquam dubitauit, idem posse fieri iter a-
 tius utriusque medijs. Respondent primis & ultima: Multi & graues
 dolores inuenti parentibus, & propinquis multi. Est & illud repe-
 tendi genus, quod semel proposita iterat & diuidit:

Iphius & Pelias mecum, quorum Iphius æuo

Iam grauior, Pelias & uulnere tardus Vlyssi.

ἰπὸν ὄνδ & dicitur Græce, nostri regressionē uocant. Nec solū in
 eodem sensu, sed etiam diuerso eadem uerba cōtra sumuntur: Prin-
 cipū dignitas erat penē par, nō par fortasse eorū qui sequebantur.
 Interim uariatur casibus hæc & generibus iteratio: Magnus est la-
 bor dicendi, magna res est. Et apud Rutilium longiore πρὸς ὄνδ &
 hæc unia sententiarū sunt: Pater hic tuus? patrē hunc appellas? pa-
 tris tu huius filius es? Et casibus modo hoc schema quod πρὸς ὄνδ
 uocant. Constat & alijs etiā modis, ut pro Cluentio: Quod autē tē-
 pus ueneni dandi? Vnde illa frequentia? per quē porro datum? unde
 sumptum? quæ porro interceptio poculi, cur nō de integro autē da-
 tum? Hanc rerum coniunctā diuersitatē Cæcilius μεταβολὴν uo-
 cat, qualis est pro Cluentio locus in Oppianicū. Illum tabulas publi-
 cas uiolasse, cēsorias corrupisse, decuriones uniuersi iudicauerunt,
 cum illo nemo rationem, nemo rem ullam contrahebat, nemo illum
 ex tam multis cognatis & affinibus tutorem unquā liberis suis scri-
 psit, & deinceps adhuc multa. Vt hæc in unum congerūtur, ita cō-
 tra illa dispersa sunt, quæ à Cicerone dissipata dici puto:

Hic segetes, illic ueniunt felicius uuæ,

Arborei foetus:—

Et deinceps. Illa uero apud Ciceronem mira figurarum mixtura
 deprehenditur, in qua & primo uerbo longo post interuallo reddi-
 tum est ultimum, & media in primis, & medijs ultima congruunt.
 Vestrum iam hic factū deprehenditur patres conscripti nō meum,
 ac pulcherrimum quidem factum, uerum ut dixi, non meum sed ue-
 strum. Hanc frequentiore repetitionem πλοῦν uocant, quæ fit
 ex permixtis figuris, ut suprā dixi, utq; se habet epistola ad Bru-

tum: Ego cum in gratiã redierim cum Appio Claudio, et redierim per Cn. Pompeiũ, te ego ergo cũ redierim. Et in iisdem, sententijs crebrioribus mutata declinationibus iteratione uerborum, ut apud

Vsq̄ adeo' ne

(Persium:

Scire tuum nihil est, nisi te scire hoc sciat alter?

Et apud Ciceronẽ: Neq; enim poterat indicio ex his damnatis qui indicabantur. Sed sensus quoq; toti quemadmodũ coeperũt, desinet: Venit ex Asia, hoc ipsum q̄ bonũ? Tribunus plebis uenit ex Asia. In eadem tamẽ periodo & uerbũ ultimũ primo refertur, tertium iam sermone adiectũ est: Veruntamẽ uenit. Interim sententiã quidẽ repetitur, sed eodem uerborũ ordine: Quid Cleomenes facere potuit? Non enim possum quenq; insimulare falso: Quid inquit Cleomenes facere potuit? Prioris sententiã uerbũ ultimũ ac sequentiã primũ sequenter est idem: quo quidem schemate utuntur poẽtae sæpius:

Pierides uos hæc facietis maxima Gallo,

Gallo, cuius amor tantum mihi crescit in horas.

Sed ne oratores quidem raro: Hic tamen uiuũ, uiuũ? imò etiam in senatum uenit. Aliquando sicut in geminatione uerborũ diximus, inuicia quoq; & clausulæ sententiarum alijs, sed nõ aliõ tendẽtibus uerbis, inter se consonãt. Inuicia hoc modo: Dederim periculis omnibus, obtulerim insidijs, obiecerim inuidiã. Rursus clausulæ, ibidẽ statim: uos enim statuistis, uos sententiã dixistis, uos iudicastis. Hoc alijs $\mu\alpha\tau\omega\nu\upsilon\mu\iota\sigma\chi\upsilon$, alijs distiñctionẽ uocãt, utrũq; (etiã est diuersum) recte. Nam est nominũ idẽ significantiũ separatio. Congregantur quoq; uerba idem significãtia: Quæ cũ ita sint Catilina, perge quod coepisti. Egredere aliquãdo ex urbe. Patent portæ, proficiscere. Et in eundẽ alio libro: Abijt, excessit, erupit, euasit. Hoc Cæcilio $\pi\lambda\iota\theta$ $\nu\alpha\sigma\mu\delta$ s uidetur, id est abũdans supra necessitatẽ oratio, sicut illa:

Vidi oculos ante ipse meos. —

In illo enim uidi inest ipse. Verũ id ut alio quoq; loco dixi, cum superuacua oneratur adiectiõẽ, inuicũ est, cũ aut̄ auget manifeste sententiam, sicut hic, uirtus: Vidi, ipse, ante oculos: quot uerba, totidem sunt

sunt affectus. Cur tamen hæc proprie nomine tali notari, non uideo. Nam & geminatio & repetitio & qualiscunq; adiectio πλοῦς uideri potest. Nec uerba modo, sed sensus quoq; idem faciētes aceruantur: Perturbatio istum mentis & quædam scelerū offusa caligo, & ardentes furiarum faces excitarunt. Congeruntur & diuersa: Mulier, tyrāni sæua crudelitas, patris amor, ira præceps, temeritas, demencia. Et apud Ouidium:

Sed graue Nereidum numen, sed corniger Ammon,

Sed quæ uisceribus ueniebat belua ponti

Exaturanda meis. —

Inueni qui & hoc uocaret πλοῦς, cui non assentior, cum sint unius figuræ, mixta quoq; & idē et diuersum significatiua, quod et ipsum δὲ ἀλλόγυν uocat. Quæro ab inimicis, sin' ne hæc inuestigata, cōperta, patefacta, sublata, delata, extincta per me. Et inuestigata, cōperta, patefacta, aliud ostēdunt. Sublata, delata, extincta, sunt inter se similia, sed nō etiā prioribus. Et hoc aut̄ exēplū, & superius aliam quoq; efficiūt figurā: quæ quia cōiunctionibus caret, dissolutio uocatur, apta cū quid instātiū dicimus. Nam & singula inculcantur, & quasi plura fiūt. Ideoq; uti mur hac figura nō in singulis modo uerbis, sed sentētijs etiā, ut Cicero dicit̄ contra concionē Metelli: Qui indicabantur, eos uocari, custodiri, ad senatum adduci iussi, in senatu sunt positi. Et totus hic locus talis. Hoc genus βραχυλογίαν uocat, quæ potest esse copulata dissolutio. Cōtrariū est schema, quod cōiunctionibus abundat. Illud ἀσύνδετον, hoc πλοῦς σύνδετον dicitur: hoc est uel ἡσδēm sæpius repetitis, ut:

— Teclumq; laremq;

Armaq; Amycleumq; canem, Crassamq; pharetram.

Vel diuersis:

Arma uirumq; —

Multum ille & terris. —

Multa quoq; & bello. —

Aduerbia quoq; & pronomina uariantur:

Hic illum uidi iuuenem. —

Bissenos cui nostra dies: —

Hic mihi responsum primus dedit ille petenti.

Sed utrunq; horū coaceruatio: etenim tantum iuncta aut dissoluta, omnibus scriptores sua nomina dederūt, sed uaria, & ut cuiq; fingenti placuit. Fons quidem unius, quia acriora facit, & instantiora quæ dicimus, & uim quandā præ se ferentia, uelut sæpius erupentis affectus. Gradatio quæ dicitur *καίμαξις*, a pertiore habet artem, & magis affectatā, ideoq; esse rarior debet. Est aut ipsa quoq; adiectionis. Repetū enim quæ dicta sunt, & priusquā ad aliud descendat, in prioribus resistit. Eius exemplū ex Græco notissimo transferatur: Nec hæc dixi quidē, sed nec scripsi, nec scripsi quidē, sed nec obij legationē, nec obij quidē, sed nec persuasi Thebanis, nec persuasi quidem. Sunt tamē erudita & Latina: Africano uirtutem industria, uirtus gloriā, gloria amulos cōparauit. Et Calui: Non ergo magis pecuniarū repetundarū quā maiestatis, neq; maiestatis magis quā Plautiæ legis, neq; Plautiæ legis magis quā ambitus, neq; ambitus magis quā omnium legum iudicia perierūt. Inuenitur apud poetas quoq; ut apud Homerū de sceptro quod à Ioue ad Agamemnonem usq; deducit, & apud nostrum etiam tragicum:

Ioue propagatus est (ut perhibent) Tantalus,

Ex Tantalo Pelops, ex Pelope autem satius

Atreus, qui nostrum porro propagat genus.

At quæ per detractionē fiunt figuræ, breuitatis nouitatisq; maxime gratia petuntur, quarū una est ea quam libro proximo in figuris distuli synecdoche, cū subtractū aliquod uerbū satis ex cæteris intelligitur, ut Cælius in Antoniū: Stupere gaudeo * Græcus. Si mul enim auditur coepit. Cicero ad Brutū: Sermo nullus scilicet nisi de te. Quid enim potius? Tum Flauius, erras inquit tabellarie, & ego ibidem orans inter cœnā exorauit. Cui similia sunt illa meo quidem iudicio, in quibus uerba decenter pudoris gratia subtrahunt:

Nouimus & qui te transuersa tuentibus hircis.

Et quo,

Et quo, sed faciles nymphæ risere, sacello.

Hanc quidā apostrophen putant, frustra. Nā illa quid taceat incertum est, aut certe longiore sermone explicandum. Hic unū uerbum & manifestū quidē desideratur, quæ si apostrophen est, nihil in quo deest aliquid, non idē appellabitur. Ne ego illud quidem apostrophe semper uoco, in quo res quæcumq; relinquuntur intelligenda, ut ea quæ in Epistolis Cicero: Data Iulercalibus quo die Antonius Cæsari, nihil oblitum, lusuq; quia nihil hic aliud intelligi poterat, quam hoc, diadema imposuit. Altera est per detractionem figura, de qua modo dictum est, cui coniunctiones eximuntur. Tertia quæ dicitur *συνισχυσις*, in qua unum ad uerbum plures sententiæ referuntur, quarum unaquæq; desideraret illud, si sola ponere tur. Id accidit aut præpositio uerbo ad quod reliqua respiciant: Vicit pudorem libido, timorem audacia, rationem amentia. Aut illato, quo plura clauduntur: Neq; enim is es Catilina, ut te aut pudor unquam à turpitudine, aut metus à periculo, aut ratio à furore reuocauerit. Medium quoque potest esse, quod & prioribus & sequentibus sufficiat. Iungit autem & diuersos sexus, ut cum marem foeminamq; filios dicimus. Et singularia pluralibus miscet. Sed hæc adeo sunt uulgaria, ut sibi artem figurarum asserere non possint. Illud planè figura est, qua diuersa sermonis forma coniungitur:

— Socijs tunc arma capebant

Edico, & dira bellum cum gente gerendum,

Quamuis enim pars bellum posterior participio insistant, utriq; tamen conuenit illud edico: nam utriq; detractionis gratia facta coniunctio, *συνισχυσις* uocant, quæ duas res diuersas colligat:

Tam deest auaro quod habet q̄ quod non habet.

Huic diuersam uolūt eē distinctionē, cui dāt nomē *ἵσχυσις*. Diuersa autē qua similia discernuntur. Cū te pastuto sapientiæ appelles, p̄ cōfidente forte, pilli erali diligētē, q̄ p̄det ex finitiōe, ideoq; an figura sit dubio. Cui cōtraria e ea q̄ ex uicinia trāsīt ad diuersæ aut similia:

— Breuis esse laboro,   Obscurus fio:—

Et quæ sequuntur. Tertium est genus figurarum, quæ aut similitudine aliqua uocum, aut paribus aut contrarijs uertunt in se aures et exciunt. Huic nomē est προσωμοσιαι, quæ dicitur agnominatio. Ea non uno modo fieri solet, sed ex uicinia quadam prædicti nominis ducta casibus declinatur ut Domitius Afer pro Cloantilla. Mulier rerum omnium imperita, in omnibus rebus infelix. Et cum uerbo idem uerbum plus significatè subiungitur: Quando homo, hostis homo. Quibus exemplis sum in aliud usus, sed in uno facilius est geminatio. Προσωμοσιαι ei contrarium est, quod eodem uerbo quasi falsum augetur. Quæ lex priuatis hominibus esse lex non uidebatur, Cui confirmis est ἀντρονομιας eiusdem uerbi contraria significatio, cum Proculius quereretur de filio, quod is mortem suam expectaret, et ille dixisset se uero non expectare: Imò inquit, rogo expectes. Non eodem sed ex diuerso uicinum accipitur, cum supplicio afficiendum dicas, quæ supplicatione dignum iudicaris. Aliæ quoque uoces aut eadem diuersa in significatione ponuntur, aut productione tantum uel correptione mutata, quod etiam in iocis frigidum, equidem tradi inter præcepta miror, eorumque exempla uinandi potius quam inuandigratia pono: Amari iucundum est, si curetur ne quid insit amari. Auium dulcedo ad auium ducit. Et apud Ouidium: Ludentem cur ego non dicam furiare Furiam. Cornificius hanc translationem uocat, uidelicet alterius intellectus ad alterum. Sed elegantius quod est positum in distinguenda rei proprietate. Hanc reipublicæ pestem paulisper reprimi, non in perpetuum comprimere posse. Et quæ præpositio nibus in contrarium mutantur. Non emissus ex urbe, sed immissus in urbem esse uideatur. Melius atque acrius, quod cum figura iucundum est, tum etiam sensu ualeat. Emitte morte immortalitatem. Illa leuior est: Non Pisonum, sed pistorum, et ex aratore orator. Pessimum uero. Ne patres conscripti uideantur circumscripti. Raro uenit sed uehementer uenit. Sic contingit, ut aliquis sensus uehemens et acer uenustatem aliquam non eodem ex uerbo non dissonam accipiat.

Et cur

Et cur me prohibeat pudor uti domestico exemplo? Pater meus cōtra eum qui se legationi immoriturum dixerat, deinde uix paucis diebus insumptis re infecta redierat, non exigo uti immorariis legationi, immorare. Nam & ualet sensus ipse, & in uerbis tantum distantibus iucunde consonat uox, præsertim non captata, sed uelut oblata, cum altero suo sit usus, alterum ab aduersario acceperit. Magnæ ueteribus curæ fuit, gratiam dicendi è paribus contrarijs acquirere, Gorgias in hoc immodicus, copiosus utiq; prima ætate Isocrates fuit. Delectatus est his etiam M. Tullius, uerum & modum adhibuit non ingrata (nisi copia redundet) uoluptati, & rem alioquin leuem sententiarum pondere impleuit. Nam per se frigida & inanis affectatio cum in acris incidit sensus, innata uideatur esse non accersita. Similium ferè quadruplex ratio est. Nam est primum, quoties uerbum uerbo, aut non dissimile ualde quaeritur, ut:

— Puppesq; tuæ pubesq; tuorum.

Et sic in hac calamitosa fama, quasi in aliqua perniciosissima flamma, & Non enim tam spes laudanda quam res est. Aut certe par est extremis syllabis consonans, Non uerbis sed armis, et hoc quoq; quoties in sententias acres incidit pulchrum est. Quantum possis in eo semper experire ut prosis, hoc est πῶρισον ut plerisq; placuit. Cleosteus πῶρισον existimat, quod sit è membris nō dissimilibus. Secundum, ut clausula similiter cadat, uel iisdem in ultimam partem collatis, ὁμοιοτέλευτον simile duarū sententiarū uel pluriū finē. Non modo ad salutē eius extinguendā, sed etiam gloriam per tales uiro infringendam. Ex quibus ferè sunt, non tamen ut semper ultimis consonent, quæ τριωλεα dicunt, Vicin pudorem libido, timorem audacia, rationem amentia. Sed in quaternas quoq;, ac plures hæc ratio ire sententias potest. Fit etiam singulis uerbis: Hæc curabat, dolet, piget, pudet, & abiit, excessit, erupit, euasit. Tertium est, quod in eosdē casus cadit, ὁμοιοτέλετον dicitur. Sed neq; quod finem habet similem, est ὁμοιοτέλετον, utiq; in eūdē finem uenit ὁμοιοτέ-

λυζν. Est enim ὁμοίωζν tantum casus similis, etiam si dissimilia sint, quæ declinentur, nec tantum in fine deprehenduntur, sed respondent uel prima inter se, uel medijs, uel extremis, uel etiã permutatis his, ut media primis, & summa medijs accommodetur, & quocunq; modo accommodari poterunt. Nec enim semper paribus sylabis constat, ut est apud Afrũ, Amissio nuper infelicis aulae si non praesidia inter pericula, tamẽ solatio uitæ inter aduersa. Ea uero uidetur optima in quibus inuicia sententiãrũ fines cõsentiuũt, ut hic praesidio, solatio, & ut penẽ similia sint uerbis, & paribus cadant, et eodẽ mō desinant. Etiã ut sint (quod est quartũ) mēbris æqualibus, quod ἰσοκωλον dicitur: Si quãtũ in agro locisq; desertis audacia potest, tantũ in foro atq; iudicijs impudẽtia ualeret, ἰσοκωλον est, & ὁμοίωζν habet. Non minus nũc in causa cederet Au. Cecinna Sexti Ebuti impudentiæ, quã tum in ui faciẽda cessit audaciæ, ἰσοκωλον, ὁμοίωζν, ὁμοιοτέλειζν. Accedit & illa figura Græca, qua nomina dixi mutatis casibus repeti. Nõ minus cederet quã cessit. Adhuc ὁμοιοτέλειζν & παρωνομοσία est: Neminem posse alteri dare matrimonium, nisi quẽ penes sit patrimoniuũ. Contrapositum aut, uel ut quidã uocant, cõtentio (ἀντιβζν dicitur) nõ uno fit mō. Nam & fit si singula singulis opponuntur, ut in eo quod mō dixi: Vicin pudorẽ libido, timorem audacia. Et bina binis. Nõ nostri ingenij, uestri auxiliij est. Et sentẽtia sententijs: Dominetur in concionibus iaceat in iudicijs. Cui cõmodissime subiungitur & ea species, quam distinctionẽ diximus: Odit populus Ro. priuatam luxuriam, publicam magnificẽtiam diligit. Et quæ sunt simili casu dissimili sententia in ultimo locata, ut Quod in tẽpore mali fuit, nihil obsit, quin quod in causa boni fuit, proficit. Nec semper contrapositu subiungitur, ut in hoc: Est igitur iudices non scripta, sed nata lex. Verum sicut Cicero dicit, quod de singulis rebus ppositis refertur ad singula, ut in eo quod sequitur: Quã non didicimus accipimus, legimus, uerũ ex natura ipsa arripimus, hausimus, expresse mus. Nec semper quod aduersum est cõtraponitur, quale est apud Ruti-
 lum

lium: Nobis primis dij immortales, nobis fruges dederunt, nos quæ
 soli accepimus, in oēs terras distribuimus. Fū etiā assumpta illa fi-
 gura, qua uerba declinata repetūtur, quod ἀντιμεταβολὴ dicitur:
 Non ut edam uiuo, sed ut uiuam edo. Et quod apud Ciceronē com-
 uersum ita est, ut cum mutationē casus habeat, etiam similiter desi-
 nat, ut Sine inuidia culpa plectatur, & sine culpa inuidia pona-
 tur, qđ & eodē cluditur uerbo, ut qđ dicit de Sexto Roscio: Etenī
 cū artifex eiusmodi sit, ut solus dignus uideatur esse qui scenam in-
 troeat, tum uir eiusmodi sit, ut solus uideatur dignus, qui eō non ac-
 cedat. Est & in nominibus ex diuerso collocatis sua gratia: Si con-
 sul Antonius, Brutus hostis, si conseruator reipub. Brutus, hostis
 Antonius. Olim plura in figuris quā necesse erat & adhuc erūt,
 qui putet esse figuram: Incredibile est quod dico, sed uerū ἀντιμετα-
 βολὴ uocat: Et aliquis hoc, Semel tulī, ego bis, ego ter, ἄνθρωπος
 ἄνθρωπος, Lōgius euectus sum, sed redeo ad ppositū. Quædam uer-
 borum figuræ paulum figuris sententiaram declinantur, ut dubita-
 tio. Nam cū est in te, priori parti assignanda est, cū in uerbo sequē-
 ti: Siue me malitiā, siue stultitiā dicere oportet. Itē correctionis ea-
 dem ratio est. Nā quod illic dubitat, hic emendat. Etiā in personæ
 fictione, accidere quidam idē putauerunt, ut in uerbis etiam esset
 hæc figura, Crudele natis est mater auaritia. Et apud Sallustiū in
 Cic. O Romule Arpinās, quale est & apud Menādrū, Oedipus
 Oihrysius. Hæc oīa copiosius sunt executi, qui nō ut partē operis
 transcurrerunt, sed proprie libros huic operi dedicauerunt, sicut
 Cæcilius, Dionysius, Rutilius, Cornificius, Visellius, aliq; nō pau-
 ci, sed non minor erit eorum qui uiuunt gloria. Ut fateor aut uerbo-
 rum figuras posse plures reperiri à quibusdam, ita nō quæ ab auto-
 ribus clari tradūtur, meliores non assentior. Nā in primis M. Tul-
 lius multas in tertio de oratore lib. posuit, quas in oratore postea
 scripto transeundo uidetur ipse dānasse, quarū pars est, quæ sentē-
 tiarū potius q̄ uerborū sit, ut imminutio, improuisa imago, sibij p-
 respōsio, digressio, pmissio, contrariū. Hoc enim puto quod dicitur

ἀανπότης, sumpta ex aduerso probatio. Quædam omnino nō sunt figura, sicut ordo, dinumeratio, circumscrip̄tio, siue hoc nomine significatur comprehensa breuiter sententia, siue finitio. Nam Cornificius, atq; Rutilius schema ἀξίως putant. Verborū aut̄ concinna transgressio, id est hyperbaton, quod Cæcilius quoq; putat schema, à nobis est interposita, & mutatio, & si ea est, quam Rutilius ὁνομοίωσι uocat, dissimilitudinē ostendū hominū, rerum, factorumq;: si latius fiat, figura non est: si angustius, in ἀντίθετον cadet. Si uero hæc appellatio significat ὑπαλλαγῶν, satis de ea dictum est. Quod uero schema est ad propositū subiecta ratio? quod Rutilius ἀπλοχίον uocat, utrum (nam de illo dubitari possit an schema sit) distributis subiecta ratio? quod apud eundem primo loco positū est, προσἀπλοχίον dicit̄, quæ ut maxime seruetur, sanè est in pluribus porpositis, quia aut singulis statim ratio subijcitur, ut est apud Antonium, sed neq; accusatorē eum metuo, qui sum innocens, neq; competitorē uereor, qui sum Antonius, neq; consulem spero, qui est Cicero. Aut positis duobus uel tribus, eodem ordine singulis continua redduntur, quale apud Bruiū de dictatura Cn. Pompeij: Præstat enim nemini imperare, quàm alicui seruire: Sine illo enim uere honeste licet, cum hoc uiuendi nulla conditio est. Sed uni reū multiplex ratio subijcitur, ut apud Vergilium:

Sive inde occultas uires & pabula terræ
 Pinguia concipiunt, siue illis omne per ignem
 Excoquitur unium, — & totus locus;
 Seu plures calor ille uias, —
 Seu durat magis. —

Relationem quid accipi uelint, nō liquet mihi. Nam si ἀπλοχίον aut ἐπὶ νόσῳ, aut ἀντιματὰ βολὴν dicit̄, de omnibus locuti sumus. Sed quicquid est, neq; hæc, neq; superiora in oratore repeti. Sola in eo libro posita, ponuntur inter figuras uerborū, exclamatio, quam sententiæ potius puto. Affectus enim est, & cæteris omnibus cōsentio. Adijcū hi Cæcilius πρὶ φρασί, de qua dixi. Cornificius inter-

roga.

rogationem, ratiocinationē, subiectionē, translationē, occultationē. Præterea sententiā, membrū, articulū, interpretationē, conclusiōnem, quorū priora alterius generis sunt schemata, sequētia schemata omnino non sunt. Item Rutilius præter ea quæ apud illos quoq; sunt schemata, παραμολογίαν, ἀναγωγίαν, ὑποθησίαν, διχαιολογίαν, προβλητικόν, χαρακτηρισμόν, βραχυλογίαν, πρῶσιώπιον, παρρησίαν, de quibus idem dico. Nam eos quidē autores, qui nullū propē finem fecerūt exquirēdi nominibus, præteribo, qui etiā quæ sunt argumentorū, figuris ascripserunt. Ego illud de his etiā quæ uere sunt, adiciā breuiter, sicut ornāt orationes opportune posita, ita ineptissimas esse, cum immodice petūtur. Sunt qui neglecto rerum pondere, & uiribus sententiarū, si uel inania uerba in hos modos deprauarint, summos se iudicent artifices, ideōq; non desinunt eas neclere, quas sine sentētia sectari tam est ridiculū, quā querere habiū, gestūq; sine corpore. Sed ne hæc quidē quæ recte fiunt densandæ sunt nimis. Nam & uultus mutatio, oculorūq; coniectus multū in actu ualeat, sed si quis ducere os exquisitis modū, et frōtis ac luminum inconstantia trepidare non desinat, rideatur. Et oratio habeat rectam quandam uelut faciem, quæ ut stupere immobilis rigore non debebit, ita sæpius in eam quam natura dedit, specie conuenienda est. Sciendum uero in primis quid quisq; orando postulet locus, quid persona, quid tempus. Maior enim pars harum figurarum posita est in delectatione. Vbi uero atrocitate, inuidia, miseratione pugnandum est, quis ferat contrapositis, & pariter cadentibus, & consimilibus irascentem, flentem, rogantem: cum in his rebus cura uerborū deroget affectibus fidem, & ubicunque ars ostentatur, ueritas abesse uideatur.

De compositione.

Caput III.

DE cōpositione nō equidē post Marcū Tullīū scribere auderē, cui nescio an ulla pars operis huius sit magis elaborata, nisi et eiusdem ætatis homines scriptis ad ipsum etiā literis reprehendere uel collocandi genus ausi fuissent, & post eum plures multa ad eandem

eandē rem pertinentia memoriæ tradidissent. Itaq; accedā in ple-
 risq; Ciceroni, atq; in his ero, quæ indubitata sunt breuior, in qui-
 busdam paulum fortasse dissentiam. Nam etiam cum iudicium me-
 um ostendero, suum tamen legentibus relinquā. Neq; ignoro quos-
 dam esse, qui curam omnem compositionis excludant, atq; illū hor-
 ridum sermonem ut fortè effluerit, modo magis naturalem, mo-
 do etiam magis uirilem esse contendant. Qui si id demum natura-
 le esse dicunt, quod à natura primum ortum est, & quale ante cul-
 tum fuit, tota hæc ars orandi subuertetur. Neq; enim locuti sunt
 ad hanc regulam & diligentiam primi homines, nec procerijs
 præparare, docere expositione argumentis probare, affectibus co-
 mouere scierunt. Ergo ijs omnibus, non sola cōpositione caruerunt:
 quorum si fieri nihil melius licebat, ne domibus quidem casas, aut ue-
 stibus pellium tegmina, aut uiribus montes ac syluas mutari oport-
 unt. Quæ porro aut statim fuit? quid non cultu mitescunt? cur uires
 coercemus manu? cur eas fodimus? rubos aruis excidimus? terra
 & hæc generat. Mansuefacimus aialia? indomita nascuntur. Ve-
 rū id est maxime naturale, qd fieri natura optime patitur. Fortius
 uero qui incompositum potest esse, quàm iunctum & bene colloca-
 tum? Neq; si parui pedes uim detrahant rebus, ut Sotadeorum &
 Callimachiorum, & quorundam in oratione simili penè licentia la-
 sciuentium, compositionis est iudicandum. Cæterum quanto uehe-
 mentior fluminum cursus est pronò alueo, ac nullas moras objicien-
 te, quàm inter obstantia saxa fractis aquis ac reluctantibus, tanto
 quæ connexa est, & totis uiribus fluit, fragosa atq; interrupta me-
 lior oratio. Cur ergo uires ipsas specie solui putent, quando nec ul-
 la res sine arte satis ualeat, & comitetur semper artem decori? An-
 non eam quæ emissa optime est, hastam speciosissime contortam fer-
 ri uidemus? & arcu dirigentium tela quo certior manus, hoc est ha-
 bitus ipse formosior? Iam in certamine armorum, atq; in omni pa-
 læstra quid satè recte cauetur ac petitur, cui non artifex motus, &
 certi quidam pedes adsint? Quare mihi compositione uelut amētis
 quibusdam

quibusdam neruis ue intendi & concitari sententiæ uidentur. Ideo eruditissimo cuiq; persuasum est, ualere eam quamplurimū, non ad delectationē modo, sed ad motū quoq; animorū. Primum quia nihil intrare potest in affectū, quod in aure uelut quodā uestibulo statim offendit: deinde quod natura ducimur ad modos. Neq; enim aliter eueniret, ut illi quoq; organorū soni, quanquā uerba nō expriment, in alios tamen atq; alios motus duceret auditorē. In certaminibus sacris non eadem ratione concitāt animos ac remittunt, nec eosdem modos adhibēt cum bellicum est canendū, & cum posito genu supplicandū. Nec idem signorū concētus est procedente ad prælium exercitu, idem receptui carmē. Pythagoræis certe moris fuit, & cum euigilassent, animos ad lyram excitare, quo essent ad agendum erectiores, & cum somnū peterent, ad eandē prius lenire mētes, ut si quid fuisset turbidorū cognationum, componerent. Quod si numeris & modis inest quædā tacita uis in oratione eo uehementissima, quātumq; interest sensus idem quibus uerbis efferatur, tantum uerba eadē qua cōpositione uel in exiū iungātur, uel sine claudantur. Nam quædā in sententijs parua, & elocutione modica, uirius hæc sola cōmendat. Deniq; quod cuiq; uisum erit uehementer, dulciter speciose dictū, soluat, & turbet, abierit omnis uis, iucunditas, decor. Soluit quædā sua in oratore Cicero. Nam neq; me diuinitie mouēt, quibus omnes Africanos & Lælios, multi uenaliū mercatoresq; superarunt, & insequentes deinceps periodos: quas si ad illum modū perturbes, uelut fracta aut transuersa tela proieceris. Idem corrigi quæ à Craccho cōposita durius putas: illum decet, nos hac simus probatione contēti, quod in scribendo quæ se nobis solutiora obtulerint, cōponemus. Quid enim attinet eorū exēpla quæ rere, quæ sibi quisq; experiri potest? Illud notasse satū habeo, quo pulchriora & sensu & elocutione dissolueris, hoc orationem magis deformem fore, quia negligētia collocationis ipsa uerborū luce deprehenditur. Itaq; ut confiteor penē ultimā oratoribus artē compositionis, quæ perfecta sit, contigisse, nā illi priscis habita inter curas, in

ras, inquantū adhuc profecerāt, puto. Neq; enim mihi quālibet ma-
 gnus autor Cicero persuaserit Lysia, Herodotum, Thucydide, pa-
 rum studiosos eius fuisse. Genus fortasse sint secuti non idem quod
 Demosthenes, aut Plato, quanq̄ et ij ipsi inter se dissimiles fuerūt.
 Nam neq; illud in Lysia dicendi textū tenue, atq; rarū lætioribus
 numeris corrupendū erat. Perdidisset enim gratiam, quæ in eo
 maxima est, simplicis atq; in affectati coloris, perdidisset fidē quo-
 que. Nam scribebat alijs, non ipse dicebat, ut oportuerit esse illa ru-
 dibus & incōpositis similia, quod ipsum compositio est. Et historie
 (quæ currere debet ac ferri) minus cōuenissent interersistentes clau-
 sulæ, & debita actionibus respiratio, & cludendi, inchoandiq; sen-
 tentias ratio. In concionibus quidē etiā similiter cadentia quæ dā &
 contrapposita deprehendas, in Herodoto uero cū omnia (ut ego qui-
 dem sentio) leniter fluunt, tamen ipsa διαλέκτω & habet eam iucun-
 ditatem, ut latentes etiam numeros complexa uideatur. Sed de pro-
 positorum diuersitate post paulū. Nunc quæ prius ijs qui recte cō-
 ponere uolent, discenda sint. Est igitur ante omnia oratio alia iun-
 cta atq; contexta, soluta alia, qualis in sermone & epistolis, nisi cū
 aliquid supra naturam suam tractant, ut de philosophia, & de re-
 publica similibusq;. Quod non eo dico, quia non illud quoq; solutū
 habeat suos quosdam, & forsitan difficiliore etiam pedes: neq; enim
 aut hiare semper uocalibus, aut destitui temporibus uolunt sermo
 & epistola, sed non flunt, nec coherent, nec uerba de uerbis trahūt,
 ut potius laxiora in his uinacula quā nulla sint. Nonnunquam in
 causis quoq; minoribus decet eadem simplicitas, quæ non illis sed
 alijs utitur numeris, dissimulatq; eos, et tantū communit occultius.
 At illa connexa series tres habet formas, incisa, quæ ἡσυχαστικὴ δι-
 cuntur, membra, quæ κῶλα, καὶ περιόδου, quæ est uel ambitus, uel
 circūductum, uel continuatio, uel conclusio. In omni porro composi-
 tione tria sunt necessaria, ordo, iunctura, numerus. Primum igitur
 de ordine. Eius obseruatio in uerbis est singulis, & contextis. Sin-
 gula sunt quæ diximus ἀσύντακτα. In his cauendū est ne decrescat
 oratio,

oratio, & fortiori subiungatur aliquid infirmius, ut sacrilego fur,
 aut latroni petulans. Augeri enim debet sententiæ & insurgere, ut
 optime Cicero: Tu, inquit, istis faucibus, istis lateribus, ista gladi-
 toria totius corporis firmitate. Aliud enim maius alio superuenit.
 At si coepisset à toto corpore, non bene ad latera faucesque, descende-
 ret. Est & alius naturalis ordo, ut uiros ac foeminas, diem ac noctem,
 ortum & occasum dicas potius, quam retrorsum. Quæ dâ ordine permu-
 tato fiunt superuacuo, ut fratres gemini. Nam si præcesserint ge-
 mini, fratres addere non est necesse. Illa quoque nimia quorundam fuit
 obseruatio, ut uocabula uerbis, uerba rursus aduerbijs, nomina ap-
 positis, & pronomiuis rursus essent priora. Nam fit contra quoque
 frequenter non indecore. Necnon & illud nimiam est superstitionis,
 ut quæque sint tempore, ea etiã facere ordine priora, non quin frequen-
 ter sit hoc melius, sed quia interdum plus ualeat ante gesta, ideoque leuioribus
 superponenda sunt. Verbo sensum cludere multo, si compositio
 patitur, optimus est. In uerbis enim sermonis uis inest. At si id aspe-
 rum erit, cedat hæc ratio numeris, ut fit apud summos Græcos, La-
 tinosque oratores frequentissime. Sine dubio enim omne quod non cludet,
 hyperbaton est. Ipsum hoc inter tropos uel figuras, quæ sunt uirtu-
 tis, receptum est. Non enim ad pedes uerba dimessa sunt. Ideoque ex loco
 transferuntur, in locum, ut iungatur, quo congruit maxime, sicut in stru-
 ctura saxorum rudium, etiã ipsa enormitas inueniuntur cui applicari, & in
 quo possit insistere. Felicissimus tamen sermo est, cui et rectus ordo,
 & apta iunctura, & cum uis numerus opportune cadens contingit. Quæ-
 dam uero transgressiones & longæ sunt nimis, ut in superioribus di-
 ximus libris, & interim etiã compositio uiosæ, quæ in hoc ipsum
 petuntur, ut exultet atque lasciuat, quales illæ Mæcenatis: Sole et au-
 rora rubent plurima, inter sacra mouit aqua fraxinos: ne exequias
 quidem unus inter miserimos uiderem meas. Quod inter hæc pesti-
 mum est, quia in re tristi ludæ compositio. Sæpe tamen est uehementis
 aliquis sensus in uerbo, quod si in media parte sententiæ latet, tran-
 siri intentione, & obscurari circumiacentibus solet, in clausula positum
 assigna-

assignatur auditori & infigitur, quale illud Ciceronis: Ut tibi necesse esset in conspectu Populi Romani uomere postridie. Transfer hoc ultimū, minus ualebit. Nam totius ductus hic est quasi mucro, ut per se foedæ uomendi necessitati, iam nihil ultra expectantibus, hanc quoq; adijceret deformitatem, ut cibus teneri non posset postridie. Solebat Afer Domitius trajcere in clausulas uerba tantum asperadæ cōposiuiōis gratia, & maxime in proœmijs, ut pro Cloanilla: Gratias agam continuo, & pro Lælia: Eis utrisq; apud te iudicē periclitatur Lælia. Adeo refugū tenerā delicatamq; modulandi uoluptatē, ut occurrentibus per se numeris, quo eos inhiberet, obijceret. Amphibologiā quoq; fieri uitiōsa locutione uerborū, nemo est qui nesciat. Hæc arbitror, ut in breui, de ordine fuisse dicenda: qui si uitiōsus est, licet & iuncta sit, & apte cadens oratio, tamen merito incōposita dicatur. Iunctura sequitur. Ea est in uerbis, incisis, membris, periodis. Omnia nanq; ista & uirtutes, & uitia in cōplexu habēt. Atq; ut ordinem sequar, primū quæ impernijs quoq; ad reprehensionē notabilia uidetur, id est quæ cōmissis inter se uerbis duobus ex ultima prioris, ac prima sequētis syllaba, deforme aliquod nomen efficiunt. Tum uocaliū concursus, qui cum accidit, hiat & interstitiū, & quasi laborat oratio: Pessime longæ, quæ easdem inter se lūteras committūt, sonabūt. Præcipuus tamen erit hiatus earū, quæ cauo aut paulo maxime ore efferuntur. & plenior lūtera est, & angustior, ideoq; obscurius in his uitiū. Minus peccabit qui longu breues subiiciet, & adhuc qui præponet longæ breuē. minima est in duabus breuibus offensio. Atq; cum aliæ subiunguntur alijs, perinde asperiores erunt, prout oris hiatu simili, aut diuerso pronuntiabuntur. Non tamen id ut crimen ingens expauescēdum est, ac nescio an negligentia in hoc, an sollicitudo sit peior. Inhibeat enim necesse est hic metus impetum dicendi, & à potioribus avertat. Quare ut negligentia est hoc pati, ita humilitatis ubiq; perhorrescere, nimiosq; non immerito in hac cura putant omnes Iſocrate secutos, præcipueq; Theopompū. At Demosthenes, et Cicero modice

modice respexerunt in hanc partem. Nam & cōcūtes literæ, quæ
 & vocantur dicitur, etiā leniorē faciunt orationē, quā si omnia
 uerba suo fine cludātur, & nonnunquā hūilca etiā decent, faciūtq;
 ampliora quædā, ut pulchra oratione apta omnino iactare, tum lon-
 ge perse, & uelut optimæ syllabæ aliquid etiā mediū tēporis inter
 uocales quasi interstitatur assumūt. Quæ de re utar Ciceronis po-
 tissimum uerbis: Habet (inquit ille) tanquam hiatus & concursus
 uocalium molle quiddam, & quod indicet non ingratam negligē-
 tiam de re hominis magis quā de uerbis laborantis. Cæterū con-
 sonantes quoq; eæq; præcipue quæ sunt asperiores, in commissura
 uerborum rixantur, & s ultima cum x proxima, quarum tristior,
 etiā si binæ collidātur, stridor est, ut ars studiorum, quæ suū cau-
 sa & Seruio (ut dixi) subtrahendæ s literæ, quoties ultima esset,
 aliāq; consonāte susciperetur, quod reprehēdit Lauranius, Messa-
 la defendit. Nam neq; Lucilium putant uti eadem ultima, cum di-
 cit, Serenu' suū, & dignu' loco. Quin etiā Cicero in oratore plu-
 res antiquorū tradit sic locutos. Inde

Belligerare pē meridiem:

Et illa Censorij Catonis, Die' hanc, æque M litera in E mollia,
 quæ in ueteribus libris reperta mutare imperiti solent; & dū libra-
 riorum inscitia insectari uolunt, suam confitentur. Atqui eadē illa
 litera quoties ultima est, & uocalē uerbi sequētis nā contingit, ut
 in eam transire possit, etiā si scribitur, tamē parum exprimitur,
 ut multū ille, &, Quantū erat, adeo ut penē cuiusdam nouæ literæ
 sonum reddat. Neq; enim eximitur, sed obscuratur, & tantū ali-
 qua inter duas uocales uelut nota est, ne ipsæ cōcant. Videndū etiā
 ne syllabæ uerbi prioris ultimæ, sint primæ sequētis. Id ne quis præ-
 cipi miretur, Cicero in epistola excidit: Res mihi inuisæ uisæ sunt
 Brute. Et in carmine:

O fortunatam natam me consule Romam.

Etiā monosyllaba si plura sunt, male continuabuntur, quia neces-
 se est cōpositio multis clausulis cōcisa subsultet. Ideoq; etiā breuium

D uerbo-

uerborum ac nominum uitāda continuatio, & ex diuerso quoq; longorum. Afferunt enim quandā dicendi tarditatem. Illa quoq; uitāda sunt eiusdem loci, si cadētia similiter, & similiter desinentia, & eodem modo declinata multa iungantur. Ne uerba quidē uerbis, aut nomina nominibus, similiaq; ijs cōtineri decet, cū uirtutes etiā ipse t. e. d. u. pariat, nisi gratia uarietatis adiutæ. Membrorū incisorūq; iūctura nō eo mō est obseruāda, quo uerborū, q̄q; & in his extrema & prima cōiunt. Sed plurimū refert cōpositionis, quæ quibus ante ponas. Nam & uomēs frustis esculētis unū redolentibus gremium suum, et totū tribunal impleuū. Et cōtrā (nam frequētius utar iisdē diuersarū quoq; rerū exēplis, quo sint magis familiaria) saxa atq; solitudines uoci respondent, bestiae sæpe immanes cantu flectuntur atq; consistunt. Magis id insurgēbat si uerteretur. Nam & si plus est saxa q̄ bestias cōmoueri, inest tamen cōpositionis decor. Sed transeamus ad numeros. Omnis structura, ac dimensio, & copulatio uocum, constat aut numeris (numeros p̄ u. u. o. d. s. accipi uolo) aut μέτρον, id est dimēsiōne quadam. Quod etiam si cōstat utrūq; pedibus, habet tamē non simplicē differentiam. Nam rhythmi, id est numeri, spatio temporū cōstāt, metra etiā ordine, ideoq; alterum esse quantitatis uidetur, alterū qualitatis. P. u. b. u. o. d. s. aut par est, ut dactylus. v. n. ā. enim syllabā parē breuibus habet. Est quidē uis eadē et alijs pedibus, sed nomē illud tenet. Longā esse duorum temporū, breuem unius, etiā pueri sciūt; Aut sesquiplez, ut pæon, cuius uis est ex longa & tribus breuibus, quiq; ei cōtrarius ex tribus breuibus & lōga, uel alio quoquo modo, tēpora tria ad duo relata sesquiplū faciunt; Aut duplex, ut iambus. Nam est ex breui & lōga, quiq; est ei cōtrarius. Sumi hi & metrici pedes, sed hoc interest, quod rhythmo indifferens est, dactylus ne ille priores habeat breues, an sequētes. Tēpus enim solū metitur, ut à sublatione ad positionē iisdem sit spatijs pedum. In uersu pro dactylo poni nō poterit anapestus, aut ipeo deus, nec pæon eadē ratione à breuibus incipiet ac desinet. Neq; salum aliūm pro alio pedem metrorum ratio non recipit, sed ne dactylus

Etylum quidem, aut forte spōdeum, alterū pro altero. Itaq; si quinq; continuos dactylos (ut sunt in illo:

Panditur interea domus omnipotentis olympi)

confundas, solueris uersum. Sunt & illa discrimina, quòd rhythmis libera spatia, metris finita, & his certæ clausulæ, illi quo modo coeperint currunt usq; ad μεταβολήν, id est transitum in aliud genus rhythmi. Et quòd metrum in uerbis modo, rhythmos etiam in corporis motu est. Inania quoq; tempora rhythmi facilius accipient, quam hæc & in metris accidunt, maior tamen illic licentia est, ubi tempora etiam animo metiuntur, & pedum & digitorum ictu interualla signant quibusdam notis, atq; æstimant quod breues illud spatium habeat, in de τετράσημον, πέντεσημον. Deinceps lōgiore sunt percussiones. Nam ομιέσιον tempus est unum. In compositione orationis certior, & magis omnibus aperta seruari debet dimensio. Est igitur in pedibus. Et metrici quidem pedes adeo reperiuntur in oratione, ut in ea frequenter non sentientibus nobis omnium generum excidant uersus. Et contrā, nihil est prosa scriptum quod non redigi possit in quædā uersiculorum genera. Sed in adeo molestos incidimus grammaticos, quorum fuerunt, qui lyricorum quædam carmina in uarias mensuras coegerunt. At Cicero frequentissime dicit totum hoc cōstare numeris, ideoq; reprehēditur à quibusdam, tanquam orationē ad rhythmos alliget. Nam sunt numeri rhythmi ut & ipse constituit, & secuti eum Virgilius, cum dicit:

— Numeros memini si uerba tenerem. Et Horatius:

— Numeri q; fertur Lege solutis.—

Inuadit ergo hæc inter cæteras uocē. Neq; enim Demosthenes fulmina tā opere uibrasse diceretur, nisi numeris cōtorta ferrētur. In quo si hoc sentit, rhythmis cōtorta, dissentio. Nā rhythmi, ut dixi, neque finem habent certum, nec ullam in contextu uarietatem, sed qua cœperunt sublatione ac positione, ad finem usque decurrunt. Oratio non descēdit ad strepitum digitorū: Id quod Cicero optime uidet, ac testatur frequenter se quod numerosum sit querere, ut

magis non ἀρῶ μὲν, quod esset incertum atq; agreste, q̄ ὑπερῶν, quod poëticū est, esse compositionē uelit, sicut etiā quos palastrinas esse nolumus, tamen esse nolumus eos, qui dicuntur ἀπόλοις ποῖ. Verum ea quæ efficitur ē pedibus & qua cōclusio, nomen aliquod desiderat. Quid sit igitur potius quā numerus, et oratorius numerus, ut enthymema rhetoricus syllogismus? Ego certe ne in calumniā cadam, qua ne M. quidē Tullius caruit, posco hoc mihi, ut cū pro cōposito dixerō numerū, & ubicunq; iam dixi, oratorū dicere intelligar. Collocatio aut̄ uerba iā probata, & electa, & uelut assignata sibi debet cōnectere: nā uel dura inter se cōmissa potiora sunt inutilibus: tamē & eligere quæ dā, dū ex ijs quæ idem significēt, atq; idē ualeant, permiserim, & adijcere dū non otiosa, & deirahere dū nō necessaria. Sed & figuris mutare & casus & numeros, quorū uarietas frequenter gratia cōpositionis adsc̄ta etiā sine numero solet esse iucūda: Etiā ubi aliud ratio, aliud cōsuetudo poscūt, utrū uolet sumat cōpositio, Vniuisse uel unasse, deprehēdere uel deprehendere. Cōtus etiam syllabarū non negabo, & quicquid sententijs aut eloquentiæ non nocebūt. Præcipuum tamen in hoc opus est, scire quid quoq; loco uerborū maxime quadret. Atq; is optime cōponet, q̄ hoc solū cōponendi gratia faciet. Ratio uero pedū, in oratione est multo quā in uersu difficilior. Primū quod uersus paucis cōtinetur, oratio longiores habet sæpe circūius. Deinde quod uersus semper similis sibi est, & una ratione decurrit, orationis cōpositio nisi uaria est, & offendit similitudine, & affectatione deprehēditur. Et in omni quidē corpore totoq; (ut ita dixerim) traētū numeris inserta est. Neq; enim loqui possumus ē syllabis breuibus ac lōgis, ex quibus pedes fiunt. Magis tamen & desideratur in clausulis, & apparet, primū quia sensus omnis habet suū finē, possidetq; naturale interuallum, quo à sequētis inīnio diuidatur. Deinde quod aures continuam uocem secutæ, ductæq; uelut prono decurrētis orationis flumini, tum magis indicāt, cum ille impetus stetit, & inuendi tempus dedit. Non igitur durum sit neq; abruptū, quo animi uelut respirant

spirant ac reficiuntur, hæc est sedes orationis, hoc auditor expectat, hic laus omnis declamat. Proximâ clausulâ diligentiam postulant inîtia, nam & ad hæc intentus auditor est. Sed earû facilior ratio est. Non enim cohæret alijs, nec præcedentibus seruiunt, sed nouum exordium sumunt, cum illa quamlibet sit composita, ipsam gratiam perdat, si ad eam rupta uia ueniamus. Namq; cum sit, ut uideitur, se uera Demosthenis compositio, πρῶτον μὲν ἰσὺν ἀνδρῶν ἀθυροῖσι τοῖς ἰσχυροῖσι πᾶσι καὶ πάσας, & illa quæ ab uno (quod sciam) Bruto minus probatur, cæteris placet, καὶ μὴ πῶ βολλοίμην ἄνδρ' ἰὺν, nō desunt qui Ciceronē carpant in his: Familiaris coeperat esse balneatori, & non minus dura archipiratæ, nam balneatori & archipiratæ idem finis est, qui πᾶσι καὶ πάσας, et qui ἄνδρ' ἰὺν, sed priora sunt, ideo seueriora. Est in eo quoq; nōnihil, quod hic singulis uerbis bini pedes continentur, quod etiam in carminibus est permolle, nec solum ubi quinæ syllabæ nectuntur, ut in his:

— Fortissima Tyndaridarum:

Sed etiam ubi quaternæ, cum uersus cluduntur, Apennino, & arma mentis, & Oriona. Quare hoc quoq; uitandū est, ne plurimū syllabarum uerbis utamur in fine. Medijs quoq; non ea modo cura sit, ut inter se cohæreant, sed ne pigra, ne longa sint, ne quod nunc maximum uiniū est, breuium contextu resultent ac sonum reddant penè puerilium crepuaculorū. Nam ut inîtia clausulæq; plurimū momentū habent, quoties incipi sensus aut desinūt, sic in medijs quoq; sunt quidam conatus qui leuatur interstunt. Ut currentium pes etiam si non moratur, tamen uestigiū facit. Itaq; non modo membra atq; incisa bene incipere atq; cludi decet, sed etiā in his quæ nō dubie contexta sunt, nec respiratione utuntur illi uel occulti gradus (Quis enim dubiet unū sensum & unius spiritus esse?) Animaduerti iudices omnē accusatoris orationē in duas diuisam esse partes. Tamen & duo prima uerba, & tria proxima, et deinceps duo rursus, ac tria, suos quasi numeros habet spiritū sustinentes, sicut apud rhythmicos aestimantur hæc particule, prout sunt graues, acres, lentæ,

D 3 celeres.

ratur de natura sua. Quamuis enim uincta sit, tamen soluta uide-
 ri debet oratio. Atqui Plato diligentissimus cōpositionis in Timæo
 prima statim parte uitare ista nō potuit. Nam & inuicium hexame-
 tri statim inuenias, & anacreontion proinuis colon efficias, & se
 uelis trimetron, & quod duobus pedibus, & parte, περὶ τῆς μῆδης ἂ
 Græcis dicitur, & hæc oīa in tribus uerbis, ut Thucydidi, ἐν ἰπύ-
 μοι: νόεψβς ἰφάδνωσεν, ex mollissimo rhythmorū genere excidat.
 Sed quia orationē iam cōstare pedibus dixi, aliqua de ijs quoq; quo-
 niam nomina uaria tradūtur, cōstituendū est, quo quēq; appelle-
 mus, & quidē Ciceronē sequar: nam is eminentissimos Græcorum
 est secutus, excepto quod pedes mihi trisyllabos non uidetur excede-
 re, quanq̄ ille pæone dochimoq; quorum prior in quatuor, secundus
 in quinq; excurrū, utatur. Nec tamen ipse dissimulat quibusdā nu-
 meros uideri non pedes, neq; immerito. Quicquid enim supra tris-
 syllabas, id est ex pluribus pedibus. Ergo cum constent quatuor pe-
 des binis, octo ternis, spondeum longis duabus, pyrrhichium, quem
 alij periambum uocant, breuibus, iambum breui longaq; huic con-
 trarium ē longa & breui, hunc choreum nos, ut alij trochæum,
 nominemus. Ex ijs uero qui ternas syllabas habent, dactylum, lon-
 ga duabus que breuibus, huic temporibus partem, sed reiro actum,
 appellari constat anapæston. Media inter longas breuis faciet am-
 phimacrum, sed frequentius eius nomen est creticus. Longa inter
 breues, amphibrachys. Duabus longis breuem sequentibus bacchius,
 totidem longis breuem præcedentibus, huic contrarius palimbac-
 chius erit. Tres breues trochæum, quem tribrachyn dici uolunt, qui
 choreo trochæi nomen imponunt, totidem longæ molosson effi-
 ciunt. Horum pedum nullus non in orationem uenit: Sed quo qui-
 que sunt temporibus pleniores, longis que syllabis magis stabiles,
 hoc grauiorē faciūt orationem, breues celerē ac mobilem. Vtrunq;
 locis utile. Nam & illud ubi opus est uelocitate, tardum & segne,
 & hoc ubi pondus exigitur, præceps ac resultans meruō damne-
 tur. Si in hoc quoq; aliquid fortasse momenti, quod & longis lon-

giores, et breuibus sunt breuiores syllabæ, ut quamuis neq; plus duobus temporibus, neq; uno minus habere uideatur (Ideoq; in metris omnes breues longæq; inter se obsessæ sunt pares) lateat tamen ne scio quid, si quicq; supersit aut desit. Nam uersuum propria conditio est, ideoq; in his quædam eniã cõmunes. Veritas uero quia patiuntur æque breuẽ esse uel longã uocalẽ cum est sola, quàm cum tam consonantes una plures uel præcedunt, certe in dimensione pedum, syllaba quæ est breuis insequente alia uel breui, quæ tamen duas primas consonantes habeat, fit longa, ut:

Agrestem tenui musam mediæ aris aena.

Nam licet gre breuis, factũ tamen longã a priorem. Dat igitur illi aliquid ex suo tẽpore, quomodo? nisi habeat plus quàm quæ breuissima, qualis ipsa esset detractis consonantibus, nũc unum tempus accommodat priori, & unum accipit a sequente, ita duæ natura breues, posuione sunt temporũ quatuor. Miror autem in hac opinione doctissimos homines fuisse, ut alios pedes ita eligeret, ut alios dũ arerent, quasi ullus esset quẽ non sit necesse in oratione deprehẽdi. Licet enim pæone sequatur Ephorus inuentũ a Thrasymacho, probatum ab Aristotele, dactylumq; ut temperatiorẽ breuibus, ac longis fugiat spondeũ & trochæum, alterius tarditate, alterius celeritate damnata, et herous qui est idem dactylus, Aristoteli amplior, iamibus humanior uideatur, trochæum ut nimis currentẽ damnet, eiq; chordacis nomen imponat, eadẽq; dicant Theodectes et Theophrastus, similia post eos Halicarnassens Dionysius, irrumpent etiam ad inuicẽ, nec semper illis heroo aut pæone suo: quẽ quia uersus raro factũ, maxime laudat, uti licebit. Vt sint tamẽ alijs alijs crebriores, non uerba faciet, quæ neq; augeri, nec minui, nec sicut modulatiõne producti aut corripiti possint, sed transmutatio & collocatio. Pleriq; enim ex commissuris eorum, uel diuisione fiunt pedes, quo fit ut iisdem uerbis alijs atque alijs uersus fiant, ut memini quendam non ignobilem poetam ita lusisse:

Astra tenet cælum, mare classes, arca messem.

Hic

Hic retrorsum fit sotadeus. Itēq; sotadeo adiungat retro trimetros.

Caput exerui mobile pinus reperia.

Miscendi ergo sunt, curandumq; ut sint plures qui placeant, & circunfusi bonis deteriores lateant. Nec uero in literis syllabisq; natura mutatur, sed refert quæ cum qua optime cōcat. Plurimū igitur autorū natis (ut dixi) & ponderis habent longæ, celeritatis breues: quæ si miscentur quibusdā longis, currunt, si continuantur, exultat. Acres quæ ex breuib; ad longas insurgunt: leniores quæ à longis in breues descendūt. Optime incipiunt à longis, reſte aliquando à breuib;, ut Nouū crimen C. Cæsar. leuius, ut animaduerti iudices, pro Cluentio, quod inxiū eiu; paritioni simile est, quæ celeritate gaudet. Clausula quoq; è longis firmissima est, sed cludent & breues, quamuis habeatur indifferens ultima. Neq; enim ego ignoro in fine pro longa accipi breuem, quòd uideatur aliquid uacantiū temporis, ex eo quod insequuntur, accedere, aures tamen consulens meas intelligo multū referre, utrum ne longa sit quæ cludēt, an pro longa. Neq; enim tam plenū est dicere: Incipientē timere, quā illud: Ausus est confiteri. Atqui si nihil refert breuis an longa sit ultima, idem pes erit, uerū nescio quomodo sedetū hoc, illud subsistet, quo moti quidā, longæ ultimæ tria tempora dederūt, ut illud tēpus, quod breuis ex lōga accipit, huic quoq; accederet. Nec solū refert, qui claudat, sed quis antecedit. Retrorsum autē neq; plus tribus, nōq; si non ternas syllabas habebunt, reperendi sunt (Absit tamē pōetica obseruatio) neq; minus duobus, alioqui pes erit, nō numerus. Potest tamen uel unus esse dichoreus, si unus est qui constat ex duobus choreis. Itemq; pæon, qui est ex choreo et pyrrhichio, quæ apium inītijs putant, uel contra qui est è tribus breuib; & longa, cui clausulam assignant, de quibus ferē duobus scriptores huius artis loquuntur. Alios omnes quoscūq; sint temporū, quæ ad orationē pertineāt, pæonas appellant. Est & dochimus, qui fit ex bacchio, et iambo, uel iambo & cretico. stabilis in clausulis & seuerus. Spondeus quoque, quo plurimū est Demosthenes usui, morā semper per se habet, opti-

me præcedet eum creticus, ut in hoc: De quo ego nihil dicā nisi de-
 pellendi criminis causa. Illud est quod supra dixi multum referre,
 uno ne uerbo pedes sint duo cōprehensi, an uterq; liber. Sic enim fit
 fortē, criminis causa, molle, archipiratæ, mollius si tribrachys præ-
 cedat, facilitates, temeritates. Est enim quoddam in ipsa diuisione
 uerborū latēs tēpus, ut in pētametri medio, spondeo, qui nisi alterius
 uerbi sine, alterius inuio cōstet, uersum nō effici. Potest etiā si mi-
 nus bene, præponi anapæstus, muliere non solū nobili, uerū etiā no-
 ta. Tum anapæstus et creticus. Iambus quoq; qui est uiroq; syllaba
 minor, præcedet enim tres lōgas breuis, sed & spondeus iambo re-
 cte præponitur, uisidem in armis sui. Tum spondeus & bacchius, sic
 enim fiet ultimus dochimus, uisidē in armis sui. Ex ijs quæ supra pro-
 bavi, apparet molosson quoq; clausulæ conuenire, dum habeat ex
 quocunq; pede ante se breuem. Illud scimus, ubicunq; sunt, esse pro
 nobis. Minus grauis erit spondeus præcedente bene pyrrhichio, ut in
 dicij Iuniani, & adhuc peius priore pæone, ut Brute dubitauit, nisi
 potius hoc esse uelimus dactylum & iacchium. Duo spondei non se-
 rē coniungi patiuntur, quæ in uersu quoq; notabilis clausula est, nisi
 cum id fieri potest ex tribus quasi mēbris. Cur de profugis nostris
 copias comparat is contra nos? una syllaba, duabus, una. Ne dacty-
 lus quidem spondeo bene præponitur, quia finem uersus damnamus
 in fine orationis. Bacchius, & cludē, & sibi iungitur. Venenum ti-
 meres. Vitat choreum, spondeum autem amat, ut non uenena time-
 res, sed uirus timeres. Contrario quoq; quis cludet, nisi si ultimam
 lōgam esse uolumus, optimeq; habebit ante se molosson, ut: Et si uis
 respersum, aut bacchiū, Quod hic potest, nos possemus. Sed uerius
 erit claudere choreum præcedenti spondeo. Nam hic potius est nu-
 merus: Nos possemus, & Romanus sum. Claudet & dichoreus, si
 pes idem si bipsi iungetur, quo Asiani sunt usi plurimum. Cuius
 exemplum Cicero ponit: Patris dictum sapiens temeritas filij com-
 probauit. Accipiet ante se choreus & pyrrhichium: Omnes prop-
 cius, uirtute, gloria, dignitate, superabat. Cludet & dactylus, nisi
 eum

eum obseruatio ultimæ creticum facit, ut: Muliercula nixus in iuore. Habebit ante bene creticum & iambum, & spondeū male, peius choreum. Cludit amphibrachus, Q. Ligarium in Africa fuisse, si non eum malum esse bacchium. Non optimum est trochæus, si ultima est breuis, quod certe sit necesse est, alioqui quomodo cludet qui placet plerisque dichoreus. Illa obseruatione ex trochæo fit anapaestus, Idem trochæus præcedente longa fit pæon, quale est, Si potero, & dixit hoc Cicero: Obstat inuidia. Sed hoc inuicis dederunt, Cludit & pyrrhichius choreo præcedente. Nam sic pæon est. Oēs ō qui breues excidunt, minus erūt stabiles, nec alibi ferē satis apti, quā ubi cursus orationis exigitur, & clausulis non interfistitur. Creticus est inuicis optimus. Quod precatur à dijs immortalibus sum, & clausulis. In conspectu Populi Romani uomere possidie. Apparet uero quā bene eum præcedant, uel anapaestus, uel ille qui uidetur fini aptior, pæon. Sed et se ipse sequitur: Seruare ḡ plurimos, Sic melius, ḡ choreo præcedente. Quis non turpe duceret, si ultima breuis pro longa sit. Sed fingamus sic, non turpes ducerent. Sed hic est illud inane quod dixi. Paululū enim morā damus inter ultimum atq. proximū uerbum, & turpe illud interuallo quodam producimus, alioqui sit exultantissimū, et trimetri finis. Quis non turpe duceret? sicut illud, ore spiritum excipere liceret, si iungas, lasciui carminis est, sed interpunctis quibusdam, & tribus quasi inuicis sit plenum autoritatis. Nec ego cum præcedentes pedes posui, legem dedi, ne alij essent. Sed quid ferē accideret, quod in præsentia uideretur optimum, ostendi. Et quidem non optime est sibi iunctus anapaestus, ut qui sit pentametri finis, uel rhythmos, qui nomen ab eo traxit. Nam ubi libido dominatur, innocentiae leue præsidium est. Nam synalœphe facit, ut ultimæ syllabæ, pro una sonent. Mollior fiet præcedente spondeo uel bacchio, ut si mutes idem leue innocentiae præsidium est. Non me capiti (ut à magnis uiris dissentiam) pæon, qui est ex tribus breuibus & longa. Nam est ipse una plus breui anapaesto, facilis & agilis, quod

quod quid ita placuerit ijs non uideo, nisi quod illum ferè probauerint, quibus loquendi magis quàm orandi studium fuit. Nam & ante se breuibus gaudet pyrrhichio et choreo, mea uel nostra facilias. At precedente spondeo tum planè finis est trimetri, cum sit per se quoq; ei contrarius. Principijs merito laudatur. Nam & primâ stabilem & tres celeres habet, tamè hoc quoq; meliores alios puto. Totus uero hic locus non ideo tractatur a nobis, ut oratio quæ ferri debet ac fluere, demetiendis pedibus, ac perpendendis syllabis consenscat. Nam id tum miseri, tum in minimis occupati est. Neq; enim qui se totum in hac cura consumpserit, potiùs uacabit, siquidem relicto rerum pondere, ac niuore contempto, tesseras (ut ait Lucilius) struet, & uermiculate inter se lexis committet. Nonne ergo refrigeretur sic calor, & impetus pereat, & equorù cursum qui dè rigis minuit, & passus qui æquat, cursum frangit, quasi numeri non fuerint in cõpositione deprehensi? Sicut pœma nemo dubitauerit perire quodâ initio fusum, & aurium mensura, & similiter decursum spatorù obseruatione esse generatum, mox in eo repositos pedes. Satis igitur in hoc nos cõponit multa scribendi exercitatio, ut ex tempore etiam similia fundamus. Neq; uero tam sint inueniendæ pedes, quàm uniuersa cõprehensio: ut uersum faciètes, totum illum decursum nõ sex uel quinq; partes, ex quibus cõstat uersum, afficiunt. Antè enim carmen ortum est, q̄ obseruatio carminis. Inde q; illud:

— Fauni uatesq; canebant.

Ergo quem in pœmate locum habet uersificatio, eum in oratione compositio. Optime autem de illa iudicant aures, quæ & plena sentiunt, & parum expleta desiderant, & fragosis offenduntur, & lenibus mulcentur, & contortis excitantur, & stabilia probant, clauda deprehendunt, redundantia et nimia fastidiunt. Ideoq; docti rationem cõponendi intelligunt, & indocti uoluptatè. Quædam uero arte tradi nõ possunt. Mutandus est casus, si durius is quo cœperamus feratur, num in quem transeamus, ex quo præcipi potest? Figuræ laboranti etiam compositioni uariatæ sæpe succurrunt.

Quæ

Quæ cum orationis, tum etiam sententiæ, num præscriptū eius rei
 ullum est? Occasionibus utendū, & cum re præsentī deliberādum.
 Enimvero spatia ipsa quæ in hac quidē parte plurimū valent, quod
 possunt nisi aurium habere iudiciū? Cur alia paucioribus uerbis sa-
 tis plena, uel nimium, alia pluribus breuia, & abscessa sunt? Cur in
 circunductionibus etiam cum sensus finitus est, aliquid tamen loci
 uacare uideatur? Neminē uestrum ignorare arbitror iudices, hunc
 per hosce dies sermonē uulgi atq; hanc opinionem Populi Romani
 fuisse. Cur hosce potius quā hos? Neq; enim erat asperū. Rationē
 fortasse non reddam, sentiā esse melius. Cur non satis sit, sermonē
 uulgi fuisse? Cōpositio enim patiebatur, ignorabā, sed ita ut audio,
 hoc animus accipit plenū sine hac geminatione non esse. Ad sensum
 igniur referenda sunt. Nequeas satis foriē quid seuerum, quid iu-
 cundum sit, intelligere, facias quidē natura duce melius quā ar-
 te, sed nature ipsi ars inerit. Illud prorsus oratoris, scire, ubi quoq;
 genere compositionis sit utendū. Ea duplex obseruatio, altera quæ
 ad pedes refertur, altera quæ ad comprehensiones, quæ efficiuntur
 ex pedibus. Et de ijs prius. Diximus igniur esse incisa, membra, cir-
 cuius. Incisum (quantū mea fert opinio) erit sensus non expleto nu-
 mero conclusus, plerisq; pars membri. Tale est enim quo Cicero utē-
 tur: Domus tibi deerat, at habebas. Pecunia superabat, at egebas.
 Fiunt autē etiam singulis uerbis incisa, ut Diximus, testes dare uo-
 lumus. Incisum est, diximus. Membrum autē est sensus numeris con-
 clusus, sed à toto corpore abruptus, & per se nihil efficiēs. Id enim,
 O callidos homines, perfectū est, at remotū à cæteris uim non ha-
 bet, ut per se manus, & pes, & caput, & O rem excogitatā: quan-
 do ergo incipit corpus esse? cum uenit extrema cōclusio: Quæ quæ-
 so nostrum sefellit? id uos ita esse facturos? quam Cicero breuissi-
 mam esse putat. Itaq; ferē incisa & mēbra mixta sunt, & conclusio-
 nem utiq; desiderant. Periodo plurima nomina dat Cicero, ambi-
 tum, circumum, comprehensionem, continuationem, circumscriptionem.
 Genera eius duo sunt, alterum simplex, cum sensus unus lon-
 giorē

giore ambitu circūducitur, alterū quod constat mēbris, & incisīs, quæ plures sensus habent. Aderat ianitor carceris, et carnifex prætoris, et reliqua. Habet periodos mēbra minimū duo. Modus numerus uidetur quatuor, sed recipi frequenter & plura. Modus eius à Cicerone, aut quatuor senarijs uersibus aut ipsius spiritus modo terminatur. Præstare debet, ut sensum concludat, sit aperta, ut intelligi possit, nō immodica, ut memoria cōtineri. Membrū longius iusto tardum, breuius instabile est. Vbicunq; acriter erit & instanter pugnaciterq; dicendū, mēbratim cæsimq; dicemus. Nam hoc in oratione plurimū ualeat, adeoq; rebus accomodanda compositio, ut asperis asperos etiā numeros adhiberi oporteat, & cum dicite æque audientem inhorrescere. Membratim plerunq; narrabimus, aut ipsas periodos maioribus interuallis, & uelut laxioribus nodis resoluemus, exceptis quæ non docendi gratia, sed ornandi narrantur, ut in Verrem Proserpine raptus. Hæc enim lenis & fluens contextus decet. Periodos apta procepijs maiorū causarum, ubi sollicitudine, commendatione, miseratione res eget. Item communibus locis, et in omni amplificatione, sed poscitur tum austera, se accusas, tum fusca, si laudes. Multum & in epilogis pollet. Totum autem adhibendum est, quo sit amplius compositionis genus, cum iudex non solum tenet, sed etiam captus est oratione, & se credū actori, & uoluptate iam ducitur. Historia nō tam finitos numeros, q̄ orbem quædam contextūq; desiderat. Namq; omnia eius membra cōnexa sunt, quoniam lubrica est, ac fluū, ut homines, qui manibus inuicē apprehensis gradū firmāt, cōtinent, & continētur. Demonstratiuū genus omne fustores habet liberioresq; numeros. Iudiciale et cōcionale ut materia uariū est, sic etiā ipsa collocatione uerborum: ubi iam nobis pars ex duabus (quas modo fecimus) secūda tractāda est. Nā quis dubitat alia lenius, alia concitatus, alia sublimius, alia pugnacius, alia gratius, alia grauius esse dicenda? Grauibus, sublimibus, ornatis, longas magis syllabas, conuenire? Ita ut lenia spatium, sublimia & ornata claritatem quoq; uocum poscant, potius q̄ his contraria.

Magis laudare, breuibus argumenta, partitiones, iocos, et quicquid est sermoni magis simile. Itaq; componemus proœmiũ uarie, atq; ut sensus eius postulabit. Neq; enim accesserim Celso, qui unam quamdam huic parti formam dedit, & optimã compositionem esse proœmij, ut apud Asinium, dixit: Si Cæsar ex omnibus mortalibus, qui sint, ac fuerint, posset huic causæ disceptator legi, nõ quisquam te potius optandus nobis fuit. Non quia negem hoc bene esse compositum, sed quia legem hanc esse componendi in omnibus principijs re cusem. Nam iudicis animus uarie præparatur, tum miserabiles esse uolumus, tum modesti, tum acres, tum graues, tum blandi, tum fletere, tum ad diligentiam hortari. Hæc ut sunt diuersa natura, dissimilem componendi quoq; rationem desiderant. An similibus Cicero usus est numerus in exordio pro Milone, pro Cluentio, pro Ligario? Narratio ferè tardiores, atq; (ut sic dixerim) modestiores desiderat pedes, & nominibus maxime mixtos. Nam & uerbis ut sepius pressa est, ita interim insurgit, sed docere & insingere animis res semper cupit, quod minime festinantium opus est. Ac mihi uideatur tota narratio constare longioribus membris, breuioribus periodis. Argumenta acra, & excitata, pedibus quoque ad hanc naturam accommodatis utentur. Non tamen ita ut trochæis, quæ celeria quidem, sed sine uiribus sunt. Verum quamuis sint breuibus longis que mixta, non tamen plures longas quam breues habentia. Illa sublimia, spatiosas claras que uoces habent, amant amplitudinem. Dactyli quoque ac pæones, etiam si maiori ex parte syllabis breuibus, temporibus tamen satis pleni. Aspera contra, iambis maxime concitantur, non solum quod sint è duabus modo syllabis, eo que frequentiore quasi pulsum habent, quæ res lenitati contraria est, sed etiam quod omnibus partibus insurgunt, & à breuibus in longas nituntur, & crescunt. Ideo que meliores choreis, qui à longis in breues cadunt. Summissa, qualia epilogia, lentas & ipsa & minus exclamantes exigunt. Vult esse Celsus aliquam & superiorem compositionem, quam si quidem scire-

mus, doceremus, sed sit necesse est tarda & supina. Verum nisi ex uerbis atq; sententijs per sese id quaeratur, satis odiosa esse non poterit. Deniq; ut semel finia, sic ferè componendum quo modo pronuntiandum erit. An non in prooemijs plerunq; submissi, nisi cum in accusatione concitandus est iudex, aut aliqua indignatione complendus? In narratione pleni atque expressi? In argumentis citati, atq; ipso etiam motu celeres sumus? ut in locis ac descriptionibus suasi ac fluentes, in epilogis plerunq; deiecti & infracti? At qui corporis quoq; motibus sua quædam tempora, & ad signa pedum, non minus saltationi, quam modulatiõibus adhibet musica ratio numeros. Quid non uox ad actus accommodatur nature ipsarum de quibus dicimus rerum? Quo minus id mirum in pedibus orationis, cum debeant sublimia ingredi, lenia duci, acria currere, delicata fluere. Itaq; ubi est necesse, affectamus etiam. Tumor rerum etiam spondeis atq; iambis maxime continetur:

Hydroargus scepra mihi liquit Pelops.

At ille comicus æque senarius, quem trochaicum uocant, pluribus choreis, qui trochæi ab alijs dicuntur. Pyrrhichius quidem decurrunt, sed quantum celeritatis habet, tantum grauitatis amittit.

Quid igitur faciam? non eam? ne nunc quidem?

Aspere uero, & male dictum etiam in carmine iambis crassatur:

Quis hoc potest uidere? quis potest pati?

Nisi impudicus & uorax, & aleo?

In uniuersum autem, si sit necesse, duram potius atq; asperam compositionem malim esse, quam effœminatam & eneruè, qualis apud multos, & quotidie magis lasciuimus, Sybaritarum modis saltantes. Ac ne tam bona quidem ulla erit, ut debeat esse continua, & in eosdem semper pedes ire. Nam & uersificandi genus est unam legem omnibus sermonibus dare, et id cum manifesta affectatio est, cuius rei maxime cauenda suspicio est, tum etiã tædium ex similitudine ac satietatem creat. Quodq; est dulcius, magis perdit amittitq; fidem, & affectus, motusq; omnis, qui est in hac cura deprehensus.

prehensus, nec potest ei credere, aut propter eum dolere, & irasci
 iudex cui putat hoc uacare. Ideoq; inuia quædam quasi soluenda de
 industria sunt, quædam uia maximi laboris, nec laborata uideatur.
 Sed neq; longioribus quàm oportet hyperbaticis compositioni seruiamus,
 ne quæ eius gratia fecerimus, propter eam fecisse uideamur.
 Et certe nullum aptum atq; idoneum uerbum prætermitemus gratia
 lenitatis. Neq; enim erit ullum tam difficile, quod non commo-
 de inseri possit, nisi quod in euitandis huiusmodi uerbis non deco-
 rem compositionis querimus, sed facilitatem. Non tamen mirabor
 Latinos magis indulgisse compositioni, quàm Atticos, quamuis mi-
 nus in uerbis habeant uarietatis & gratiæ. Nec uitium dixerim, si
 Cicero à Demosthene paululum in hac parte desiciat. Sed
 quæ sit differentia nostri Græcicq; sermonis, explicabit sum-
 mus liber. Compositio (nam finem imponere egresso
 destinatum modo uolumini festino) debet esse hone-
 sta, iucunda, uaria. Eius tres partes, ordo, con-
 iunctio, numerus. Ratio in adiectione, de-
 tractione, mutatione. Usus pro natura
 rerum, quas dicimus. Cura magna
 ut sentiendi atq; loquendi, prior sit.
 Dissimulatio curæ præcipua,
 ut numeri sponte fluxisse,
 non arcessiti & coar-
 cti esse uideatur.

M. FABII QVIN

TILIANI ORATORIARVM

Institutionum liber Decimus.

De copia uerborum.

Caput I.

ED HAEC ELOQVENDI praecepta sicut cognitio sunt necessaria, ita non satis ad uim dicendi ualent, nisi illis firma quaedam facilitas, quae apud Graecos $\xi\iota\varsigma$ nominatur, accesserit, ad quam scribendo plus, an legendo, an dicendo conferatur, solere quæri scio. Quod esset diligentius nobis examinandum, si qualibet earum rerum possemus una esse contenti. Verum ita sunt inter se connexa et indiscreta omnia, ut si quid ex his desuerit, frustra sit in cæteris laboratum. Nam neq. solida atq. robusta fuerit unquam eloquentia, nisi multo stylo uires acceperit, et cura lectionis exemplum labor ille carens rectore fluitabit. Etiam qui sciet quo sint quæq. modo dicenda, nisi tanquam in procinctu paratamq. ad omnes casus habuerit eloquentiam uelut clausis thesauris incubabit. Non autem ut quicq. præcipue necessariū est, sic ad efficiendum oratorē maximi protinus erit momenti. Nam certe cum sit in eloquendo positum oratoris officium, dicere ante omnia est, atque hinc inuium eius artis fuisse manifestum est: proximam deinde imitationem, nouissimam scribendi quoq. diligentiam. Sed ut perueniri ad summa nisi ex principijs non potest, ita procedente iam opere minima incipiunt esse quæ prima sunt. Verum nos non quo modo sit instituendus orator, hoc loco dicimus: nam id quidem aut satis, aut certe uti potuimus, dictū est, sed ut athleta qui omnis iam perdit.

perdidicerit à præceptore numeros, quo genere exercitationis ad certamina præparandus sit. Igitur eum qui res inuenire & disponere sciet, uerba quoq; & eligendi & collocandi rationem perceperit instruamus, qua ratione quod * didicit facere quamoptime & quamfacillime possit. Non ergo dubium est, quin ei uelut opes sint quædam parandæ, quibus uti ubicunq; desideratum erit, possit, eæ constant copia rerum ac uerborum. Sed res propriæ sunt cuiusque causæ, aut paucis communes, uerba in uniuersas paranda: quæ si in rebus singulis essent singula, minorem curam postularent, nam cuncta sese cum ipsis protinus rebus offerrent. Sed cum sint alijs alia aut magis propria, aut magis ornata, aut plus efficientia, aut melius sonantia, debent esse non solum nota omnia, sed in promptu, ut in a dicam, conspectuq;, ut cum se iudicio dicentis ostēderint, facilia ex his optimorū sit electio. Equidē scio quosdam collecta, quæ idem significarent uocabula, soltos ediscere, quo facilius & occurreret unum ex pluribus, & cum essent usi aliquo, si breue intra spatium rursus desideraretur, effugiente reperiitionis gratia sumeret aliud quo idem intelligi posset: quod cum est puerile & cuiusdā infelicis operæ, tum etiā utile parū, turbā enim modo congregat, ex qua sine discrimine occupet proximum quodq;. Nobis autem copia cum iudicio paranda est, uim orandi, non circulatoriam uolubilitatem spectantibus: id autem consequemur optima legendo atq; audiendo. Non enim solum modo nomina ipsa rerum cognoscemus hac cura, sed quod quoque loco sit aptissimum, omnibus enim ferè uerbis præter pauca quæ sunt parum uerecunda, in oratione locus est. Nam scriptores quidē iam ueterūq; comœdiæ etiam in illis sepe laudantur, sed nobis nostrum opus intueri satis est. Omnia uerba, exceptis de quibus dixi, sunt alicubi optima, nam & humilibus interim & uulgaribus est opus, & quæ nitidiorē in parte uidentur sordida, ubi res poscit proprie dicuntur. Hæc ut sciamus, atque eorum non significationem modo, sed formas etiam mensuras que norimus, ut ubicunq; erunt posita conueniant, nisi multa le-

Etione atq; auditione assequi nullo modo possumus, cum omnem sermonem auribus primū accipiamus, propter quod infantes à mutis nutricibus iussu regum educati, etiā si uerba quædā emisisse traduntur, tamē loquendi facultate caruerunt. Sunt autē alia huius naturæ, ut idem pluribus uocibus declarent, ita ut nihil significationis, quo potius utaris, intersit, ut ensis & gladius: alia quæ etiamsi propria rerum aliquarū sint nomina, τρονίως tamen ad eundem intellectum ferūtur, ut ferrum & mucro. Nam per abusione sicarios etiam omnes uocamus qui eadem tælo quocunq; commiserint: alia circuitu uerborum plurimum ostendimus, quale est:

— Et pressi copia lactis.

Plurima uero mutatione figuramus: Scio, non ignoro, & non me fugit, non me præterit, & quis nescit? nemini dubiū est. Sed etiam ex proximo mutuari licet: nam & intelligo & sentio & uideo sæpe idem ualēt quod scio, quorū nobis hubertatē ac diuicias dabit lectio, ut ijs nō solum quomodo occurrerint, sed etiam quomodo oportet, utamur. Non semper enim hæc inter se idem faciunt, nec sicut de intellectu animi recte dixerim uideo, ita de uisu oculorū intelligo, nec ut mucro gladiū, sic mucrone gladius ostendit. Sed ut copia uerborū sic paratur, ita non uerborū tantū gratia legendū uel audiendum est. Namq; omniū quæcunq; docemus, hæc sunt exempla, potētiora etiā ipsis quæ tradūtur artibus, cū eo, qui discit, perductus est ut intellegere ea sine demonstrante, & sequi iam suis uiribus possit, quia quæ doctor præcipit, orator ostendit. Alia uero audientes, alia legētes magis adiuuāt. Excitat, qui dicit, spiritu ipso, nec imagine & ambitu rerū, sed rebus incendit: uiuūt enim omnia & mouetur, excipimusq; noua illa, uelut nascētia, cum fauore ac solitudine: nec fortuna modo iudicij, sed etiam ipsorū qui orāt periculo afficimur. Præter hæc uox, actio decora, accommodata, ut quid quisq; locus postulauit pronūtiandi, uel potētissima in dicēdo ratio, & ut semel dicam, omnia docēt. In lectione certius iudicium, quod audienti frequēter, aut sum cuiq; fauor, aut ille laudantiū clamor

extorquet: pudet enim dissentire, & uelut quadam uerecundia inhibemur plus nobis credere, cum interim uitiosa pluribus placeant, et à corrigatis laudetur etiam quæ non placet: sed è cōtrario quoq; accidia, ut optime dictis, gratiã praua iudicia non referant. Lectio libera est, nec actionis impetu transcurrit, sed repetere sæpius licet, siue dubies, siue memoriæ penitus affigere uelis. Repetamus autem & tractemus, & ut cibos mansos ac propè liquefactos dimittimus, quo facilius digeratur: ita lectio non cruda, sed multa uè ratione mollia, & uelut confecta memoriæ imitationiq; tradatur, ac diu non nisi optimus quisq; & qui credentē sibi minime fallat, legendus est, sed diligēter, & penè ad scribēdi sollicitudinem: nec per partes modo scrutanda omnia, sed perlectus liber utiq; ex integro resumendus, præcipueq; oratio, cuius uirtutes frequenter ex industria quoq; occultantur. Sæpe enim præparat, dissimulat, insidiatur orator, eaq; à prima parte actionis dicū, quæ sunt in summa profutura, atq; suo loco minus placet, adhuc nobis quare dicta sint ignorantibus, ideoq; erūt cognitiis omnibus repetēda illud uero uti lissimum, nosse eas causas quarū orationes in manus sumpserimus, & quoties cōinget utriusq; habitas legere actiones, ut Demosthenis atq; Aeschinis inter se cōtrarias. Et Scruij Sulpirij atq; Messalæ, quorū alter pro Aufidia, cōtra dixit alter. Et Pollionis et Casprij reo Aspernate, aliasq; plurimas. Quin etiam si minus pares uidebuntur, aliquæ tamen ad cognoscēdam liuū quæstionē recte requirentur, ut contra Ciceronis orationes: Tiberonis in Ligarium, & Hortēsi pro Verre: Quin etiam easdem causas ut quisq; egerit, utile erit scire, nam pro domo Ciceronis dixit Calidius, & pro Milone orationē Brutus exercitationis gratia scripsit, etiamsi egisse eum Cornelius Celsus falsò existimat: & Pollio ac Messala defenderunt eosdem: Et nobis pueris insignes pro Voluseno Catulo, Domij Afri, Crispi Passieni, Decimi Lælij orationes ferebantur. Neq; id statim legēti persuasum sit, omnia quæ magni autores dixerint, utiq; esse perfectia: nam & labūtur aliquādo & oneri ce-

dunt, & indulgent ingeniorum suorum uoluptati: nec semper intendunt animos, & nonnunq̄ fatigantur, cum Ciceroni dormire interim Demosthenes, Horatio uero etiam Homerus ipse uideatur. Summi enim sunt, homines tamen, acciditq̄: ijs, qui quicquid apud illos repererunt, dicendi legem putant, ut deteriora inueniunt: id enim est facilius, ac se abunde similes putent, si uirtia magnorū consequantur. Modesto tamen & circumspecto iudicio de tantis uiris pronuntiandum est, ne quod plerisq̄: accidit, damnetur quæ non intelligunt: ac si necesse est in alteram errare partem, omnia eorum legentibus placere, quàm multa displicere maluerim. Plurimum dicitur oratori conferre Theophrastus lectionem poetarum, multi que eius iudicium sequuntur, neq̄: id immerito: namq̄: ab ijs & in rebus spiritus, & in uerbis sublimitas, & in affectibus motus omnis, & in personis decor petitur, præcipueq̄: uelut attrita quotidiano actu forensi ingenia, optime rerum talium * blanditiâ reparantur, ideoq̄: in hac lectione Cicero requiescendum putat. Meminerimus tamen non per omnia poetas esse oratori sequendos, nec libertate uerborum, nec licentiâ figurarum, totumq̄: illud studiorum genus orationi comparatum, & præter id quod solam peti uoluptatem, eaq̄: etiam fingendo non falsa modo, sed etiam quædam incredibilia se statur, patrocinio quoq̄: aliquo iuari, quod alligatum ad certam pedum necessitatem non semper proprijs uti possit, sed depulsum à recta uia necessario ad eloquendi quædam diuerticula confugiat. Nec mutare quædam modo uerba, sed extendere, corrigere, conuertere, diuidere cogatur: nos uero armatos stare in acie, & summis de rebus decernere, & ad uictoriam nisi * decet. Neq̄: ego arma squalere situ ac rubigine uelim, sed fulgorem * inesse qui terreat, qualis est ferri, quo mens simul utriusq̄: perstringitur, non qualis auri argentiq̄: imbellis, & potius habenti periculosus. Historia quoq̄: alere oratorem quodam molli iucundoq̄: succo potest: uerum & ipsa sic legenda, ut sciamus plerasq̄: eius uirtutes oratori esse uisandas: est enim proxima poetis, & quodammodo carmen solutum est,

est, & scribitur ad narrandum, non ad probandum, totumq; opus non actum rei pugnantiq; presentem, sed ad memoriam posteritatis & ingenij famam componitur, ideoq; & uerbis remotioribus et liberioribus figuris narrandi tedium euitat. Itaq; ut dixi, neq; illa Sallustiana breuitas, qua nihil apud aures uacuas atq; eruditas potest esse perfectius, apud occupatum uarijs cognitionibus iudicem & sepius in eruditum captanda nobis est: neq; illa Teri Liuij laetia hubertas satis docebit eum qui non speciem expositionis, sed fidem querit. Quod dicere fortius audeo, quia M. Tullius ne Thucydidem quidem aut Xenophontem utiles oratori putat, quanquam illum bellicum canere, huius ore musas esse locutas existimet. Licet tamen nobis in digressionibus uti, uel historico nonnunquam nitore, dum in ijs, de quibus erit quaestio, meminerimus non athletarum thoris, sed milium laceris opus esse, nec uersicolorem illam, qua Demetrius Phaleræus dicebatur uti, uestem bene ad forenses puluerem facere. Est & alius ex historijs usus, & is quidem maximus, sed non ad presentem pertinens locum, ex cognitione rerum exemplorumq; quibus in primis instructus esse debet orator: nec omnia testimonia expectet à iuratore, sed pleraq; ex uetustate diligenter sibi cognita sumat, hoc potentiora, quod ea sola criminibus, odiq; & gratiæ uacant. A philosophorum uero lectione ut essent nobis multa petenda, uirio factum est oratorum, qui quidem illis optima sui operis parte cesserunt. Nam & de iustis, honestis, utilibus, quæque sunt istis contraria, & de rebus diuinis maxime dicunt, & argumentantur acriter, & altercationibus atq; interrogationibus oratorem futuuum optime Socratici præparant. Sed ijs quoq; adhibendum est simile iudicium, ut etiam cum in rebus uersumur ijsdem, non tamen eandem esse conditionem sciamus iurium ac disputationum, fori & auditorij, præceptorum ac periculatorum. Credo exacturos plerosq; cum tantum esse utilitatis in legendo iudicemus, ut id quoq; adiungamus operi, qui sint legendi, quæ in autore quoque præcipua uirtus, sed persequi singulos, infiniti fuerint operis, quippe cum

in Bruto M. Tullius tot millibus uersuum de Romanis tantum oratoribus loquatur, & tamē de omnibus ætatis suæ, qui tum uiuebant, exceptis Cæsare atq; Marcello, silentium egerit, quis erit modus si & illos, & qui postea fuerūt, & Græcos omnes, & philosophos, et poëtas persequi uelim? Fuerit igitur breuitas illa tuiissima, quæ est apud Liuiū in epistola ad filiū scripta, legendos Demosthenem atq; Ciceronem, tum ita ut quisq; esset Demostheni & Ciceroni si millimus. Non est tamē dissimulanda nostri quoq; iudicij summa. Paucos enim uel potius uix ullum ex ijs qui uetustatem pertulerūt, existimo posse reperiri, qui iudicium adhibentibus non allaturus sit utilitatis aliquid, cum se Cicero ab illis quoq; uetustissimis autoribus, ingeniosis quidem, sed arte carentibus, plurimū fateatur adiutum. Nec multo aliter de nobis sentio: quotus enim quisq; inueniri tam demēs potest, qui ne minima quidē alicuius certæ fidentia partem memoriā posteritatis sperauerit: qui si quis est, intra primos statim uersus deprehendetur, et citius nos dimittet, quàm ut eius nobis magno tēporis detrimento constet experimētum. Sed non quicquid ad aliquā partem scientiæ pertinet, protinus ad faciendam etiam phrasin (de qua loquimur) accommodatū est. Verum anteq̄ de singulis loquar, pauca in uniuersum de uarietate opinionum dicenda sunt. Nam quidā solos ueteres legendos putāt, neq; in ullis alijs esse naturalē eloquētiam, & robur uiri dignū, arbūrat̄ur. Alios recens hæc lasciuiæ deliciæq; & omnia ad uoluptatem multitudine imperitiæ cōposita delectat. Ipsorū etiā qui rectum dicendi genus se qui uolūt, alij pressa demum & tenuia, & quæ minimū ab usu quotidiano recedant, sana & uere Attica putāt. Quosdam elatior ingenij uis, & magis concūta, & plena spiritus capit. Sunt & lenis, & nitidi, & compositi generis nō pauci amatores, de qua differētia differam diligentius, cum de genere dicendi quæredum erit. Inrerim summatim quid à qua lectione petere possint, qui cōfirmare facultatem dicendi uolūt, attingam. Paucos enim qui sunt eminentissimi exceperere in animo est, facile autē studiosis, qui sint ijs simili

limi iudicare: ne quisquam queratur omissos fortè aliquos eorum, quos ipse ualde probet. Fateor enim plures legēdos esse, quàm quī a me nominabūtur. Sed nūc genera ipsa lectionū quæ præcipue cōuenire intēdentibus, ut oratores fiant existimem, persequar. Igitur ut Aratus à Ioue incipiendū putat, ita nos rīte cœpturi ab Homero uīdemur. Hic enim quemadmodū ex oceano dicū ipse amniū uim fontiumq; cursus inītiū capere, omnibus eloquētiae partibus exemplon & ortum dedū. Hunc nemo in magnis rebus sublimitate, in paruis proprietate superauerit. Idem læuis ac pressus, iucundus ac grauis, tum copia tū breuitate mirabilis: nec poetica modo, sed oratoria uirtute eminentissimus. Nam ut de laudibus, exhortationibus, consolationibus taceā, nonne uel unus liber, quo missa ad Achillem legatio continetur, uel in primo inter duces illa contentio, uel dicitæ in secundo sententiæ, omniū linium ac consiliorū explicat artes? Affectus quidē uel illos mites, uel hos cōcītatos, nemo erit tam indoctus, qui nō in sua potestate hunc autore habuisse fateatur. Age uero, non utriusq; operis ingressus in paucissimis uersibus legem proemiorum non dico seruaui, sed cōstitui: Nam & beneuolum auditorum inuocatione dearū, quas præsidere uatibus creditū est, & intentū proposita rerum magnitudine, & docile summa celeriter comprehensa facit. Narrare uero quis breuius, quàm qui mortē nuntiat Patrocli: quis significatius potest, quàm qui Curetū Aetolorumq; præliū exponit? lam similitudines, amplificationes, exempla, digressus, signa rerum, & argumēta, cæteraq; probandi ac refutandi, sunt ita multa, ut etiam qui de artibus scripserunt, plurima earum rerū testimonia ab hoc poëta petant. Nam epilogus quidem quis unquā poterat illi Priami rogātis Achille precibus æquare? Quidē in uerbis, sententijs, figuris, dispositione totius operis, nōne humani ingenij modū excedit, ut magni sit uiri, uirtutes eius nōne æmulatione, quod fieri non potest, sed intellectu sequi. Verum hic omnes sine dubio, et in omni genere eloquētiae procul à se reliquit: Epicos tamē præcipue, uidelicet quia clarissima in materia similis

comparatio est. Raro assurgit Hesiodus, magnaq; pars eius in nominibus est occupata, tamen utiles circa præcepta sententiæ lenitasq; uerborum, & compositionis probabilis: daturq; ei palma in illo medio genere dicendi. Contrà in Antimacho uis & grauitas, et minime uulgare eloquentiæ genus, habet laudē. Sed quis ei secundas ferè grammaticorū consensus deferat, & affectibus, et iucunditate, & dispositione, & omnino arte deficiat, ut planè manifestum appareat quanto sit aliud proximū esse, aliud secundū. Panyasim ex utroq; mixtū putant, in eloquēdo neutrius æquare uirtutes, alterum tamē ab eo materia, alterum disponendi ratione superari. Apollonius in ordinē à grāmaticis datum nō uenit, quia Aristarchus atq; Aristophanes poetarum iudices, neminē sui tēporis in numerum redegerunt, non tamen contemnendum edidit opus, æquali quadam mediocritate. Arati materia motu caret, ut in qua nulla uarietas, nullus affectus, nulla persona, nulla cuiusq; sit oratio, sufficit tamen operi cui se parem credidū. Admirabilis in suo genere Theocritus, sed Musa illa rustica & pastoralis, non forū modo, uerum ipsam etiā urbem reformidat. Audire uideor undiq; congregantes nomina plurimorū poetarum. Quid? Hercules acta nō bene Pisandros? Quid? Nicandrum frustra secuti Macer atq; Virgilius? Quid? Euphorionem transibimus? quem nisi probasset Virgilius idem, nunquam certe conditorum Chalcidico uersu carminum fecisset in Bucolicis mentionem. Quid? Horatius frustra Tyrtēum Homero subiungū? Nec sanè quisquam est tam procul à cognitione eorum remotus, ut non indicem certe ex bibliotheca sumptū transferre in libros suos possit. Nec ignoro igitur quos transeo, nec uitiq; damno, ut qui dixerim esse in omnibus utilitatis aliquid, sed ad illam iam perfectiū cōstitutisq; uiribus reuertemur, quod etiam in cœnis grandibus sepe facimus, ut: cum optimis satiati sumus, uarietas tamen nobis ex uilioribus grata sit. Tunc & elegiam uocabit in manus sumere, cuius princeps habetur Callimachus: secundas cōfessione plurimorū Philætas occupauit. Sed dum assequimur illā fir-

nam, ut dixi, facilitatem optimis assuescendum est, & multa magis
 q̄ multorū * formāda mens & ducendus color. Itaq; ex tribus rece-
 ptis, Aristarchi iudicio, scriptoribus iam borum, ad hexim maxi-
 me pertinebit unus Archilochus. Sūma in hoc uis elocutionis, cum
 ualida, tum breues uibrantesq; sententiæ, plurimum sanguinis atq;
 neruorū, adeo ut uideatur quibusdā, quod quoq; minor est, materiæ
 esse, non ingenij uirtum. Nouem uero Lyricorum longe Pindarus
 princeps, spiritū, magnificentia, sententijs, figuris, beatissima re-
 rum uerborū que copia, & uelut quodam eloquentiæ flumine, pro-
 pter quæ Horatius * merito credidit nemini imitabilem. Stesicho-
 rus quā sit ingenio ualidus, materiæ quoq; ostendunt, maxima bel-
 la, & clarissimos canentem duces, & Epici carminis onera lyra su-
 stinentem: reddū enim personis, in agendo simul loquendoq; debi-
 tam dignitatem, ac, si tenuisset modum, uideatur æmulari proximus
 Homerum potuisse, sed redundat atq; effunditur, quod ut est repre-
 hendendum ita copię uirtum est. Alcæus in parte operis aureo ple-
 stro merito donatur, qua tyrannos insectatus, multum etiam mo-
 ribus confert, in eloquendo quoq; breuis & magnificus et diligens,
 * & plerūq; oratori similis, sed & lufit, & in amores descendit
 maioribus tamē aptior. Simonides tenuis, alioqui sermone proprio,
 & iucunditate quadam commendari potest, præcipua tamen eius
 in commouenda miseratione uirtus, ut quidam in hac eum parte
 omnibus eiusdem operis autoribus præferant. Antiqua comœdia
 cum synceram illam sermonis Attici gratiam propè sola retinet,
 tum facundissimæ libertatis, & si est in insectandis uitijs præci-
 pua, plurimum tamē uirium etiam in cæteris partibus habet. Nam
 & grandis & elegans & uenusta, & nescio an ulla, post Home-
 rum tamē, quem ut Achillem semper excipi par est, aut similior sit
 oratoribus, aut ad oratores faciendos aptior. Plures eius autores,
 Aristophanes tamen et Eupolis Cratinusq; præcipui. Tragedias
 primum in lucem Aeschylus protulit, sublimis & grauis & gran-
 diloquus, sepe usque ad uirtum: sed rudis in plerisque & incompo-
 situs,

Aliās for-
 mandus.

nemini
 credit

plurimumq;
 Homero se-
 milis

sius, propter quod correctas eius fabulas in certamen deferre posterioribus poetis Athenienses permisere. Suntq; eo modo multi coronati, sed longe clarius illustrauerunt hoc opus Sophocles atq; Euripides, quorum in dispari dicendi uia uter sit poeta melior, inter plurimos queritur, idq; ego sane, quonia ad presentem materia nihil pertinet, iniudicatu relinquo. Illud quidem nemo non fateatur necesse est, ijs qui se ad agendum comparant, uulgiore longe fore Euripidem, namq; in sermone, quod ipsum reprehendunt, quibus grauitas & cothurnus & sonus Sophoclis uidetur esse sublimior, magis accedunt oratorio generi, & sententijs densis, & in ijs quae a sapientibus tradita sunt penes ipsos par, & in dicendo ac respondendo, cui libet eorum qui fuerunt in foro disertis, comparandus. In affectibus uero cum omnibus mirus tu in ijs qui miseratione constant, facile praecipuus. Hunc & admiratus maxime est, ut saepe testatur, & secutus, quam in opere diuerso Menander, qui uel unus, meo quidem iudicio, diligenter lectus, ad cuncta quae praecipimus, effingenda sufficiat. Ita omnem uitae imaginem expressit, tanta in eo inueniendi copia, eloquendi facultas: uia est omnibus rebus, personis, affectibus ac commodatus. Nec nihil profecto uiderunt, qui orationes, quae Charisii nomine eduntur, a Menandro scriptas putant. Sed mihi longe magis orator probari in opere suo uidetur, nisi forte aut illa mala iudicia, quae ἰδιότροποι, ἰδιόκλυτοι, Locros, habent: aut meduatio- nes Psophode, & Nomothetæ, hypobolimaeos, non omnibus oratorijs numeris sunt absolute. Ego tamen plus adhuc quiddam collaturum declamatoribus puto, quonia ijs necesse est secundum conditionem controuersiarum plures subire personas, patrum, filiorum, maritorum, militum, rusticorum, diuitum, pauperum, irascentium, precantium, mitium, asperorum, in quibus omnibus mire custoditur ab hoc poeta decor. Atq; ille quidem omnibus eiusdem operis autoribus abstulit nomen, & fulgore quodam suae claritatis tenebras obduxit. Habent tamen alij quoque comici, si cum uenia legantur, quaedam quae possit de serpere, & praecipue Philemon, qui ut prauis sui temporis iudicijis

Menandro sæpe prælati sunt, ita consensu tamen omnium meruit
 credi secundus. Historiam multi scripsere præclare, sed nemo dubi-
 tat longe duos cæteris præferēdos, quorū diuersa uirtus laudē pe-
 nē est parem cōsecuta. Densus & breuis & semper instās sibi Thu-
 cydides. Dulcis & candidus & fusus Herodotus. Ille concutiatis, hic
 remissis affectibus melior. Ille concionibus, hic sermonibus. Ille ui-
 hic uoluptate. Theopompus ijs proximus, ut in historia prædictis
 minor, ita oratori magis similis, ut qui ante q̄ est ad hoc opus solici-
 tatus, diu fuerit orator. Philistus quoq; meretur qui turba, quamuis
 bonorum eos autorū, eximatur, imitator Thucydidis, & ut multo
 infirmior, ita aliquatenus lucidior. Ephorus, uti Isocrati uisum, cal-
 caribus eget. Clitarchi probatur ingenium, fides infamatur. Longo
 post interuallo tēporis natus Timagenes, uel hoc ipso probabilis,
 quod intermissam historias scribendi industriam, noua laude repa-
 raui. Xenophon non excidit mihi, sed inter philosophos reddendus
 est. Sequitur oratorū ingens manus, ut cum decem simul Athenis
 ætas una tulerit, quorū longe princeps Demosthenes, ac penē lux
 orandi fuit, tanta uis in eo, tam densa omnia, ita quibusdam neruis
 intenta sunt, tam nihil otiosum, is dicendi modus, ut nec quod desit
 in eo, nec quod redundet, inuenias. Plenior Aeschines et magis fu-
 sus, & grandiori similis, quo minus strictus est, carnis tamen plus
 habet, minus lacertorū. Dulcis in primis & acutus Hyperides, sed
 minoribus caussis, ut non dixerim utilior, magis par. His ætate Ly-
 sias maior, subtilis atq; elegans, & quo nihil, si oratori satis sit doce-
 re, quæras perfectius, nihil enim est inane, nihil arcessitum, puro
 tamen fonti quàm magno flumini propior. Isocrates in diuerso ge-
 nere dicendi nitidus & compositus, & palæstræ quàm pugnae ma-
 gis accommodatus, omnes dicendi ueneres sectatus est, nec immeri-
 to, auditorijs enim se, non iudicijs compararat. In inuentione faci-
 lis, honesti studiosus, in compositione adeo diligens, ut cura eius re-
 prehendatur. Neq; ego in his de quibus sum locutus, has solas uirtu-
 tes, sed has præcipuas puto, nec cæteros parum fuisse magnos.

Quine-

Quinetiam Phalerea illum Demetriū, quā is primus inclinasse eloquentiam dicitur, multum ingenij habuisse et facundiae fautor: uel ob hoc memoria dignum, quod ultimus est serē ex Atticis, qui dici possit orator, quem tamen in illo medio genere dicendi praefert omnibus Cicero. Philosophorum, ex quibus plurimum se traxisse eloquentiae Marcus Tullius confitetur, quis dubitet Platonem esse praecipuum? siue acumine differendi, siue eloquēdi facultate diuina quadam & Homericā: multū enim supra prosam orationem, & quam pedestre Graeci uocant, surgit, ut mihi non hominis ingenio sed quodam Delphico uideatur oraculo instinctus. Quid ego commemorem Xenophontis illam iucunditatem in adfectatam, sed quam nulla possit adfectatio consequi? ut ipsae finxissent sermonē Gratiae uideatur. Et quod de Pericle ueteris comediae testimoniū est, in hūc transferri iustissime possit, in labris eius sedisse quandā persuadendi deam. Quid reliquorū Socraticorum elegantiam? quid Aristotelem? quem dubito an scientia rerum, an scriptorū copia, an eloquendi suauitate, an inuentionum acumine, an uarietate operum clarior rem putem. Nam in Theophrasto tam est eloquendi nitōr ille diuinus, ut ex eo nomen quoque traxisse dicatur. Minus indulgere eloquentiae Stoici ueteres, sed cum honesta sua serunt, tum in colligendo, probandoque, quae instituerant plurimi: ualuerūt, rebus tamen acuti magis quam id quod sanē non adfectarunt, oratione magnifici. Idem nobis per Romanos quoque autores ordo ducendus est. Itaque ut apud illos Homerus, sic apud nos Virgilius auspiciatissimum dederit exordium, omnium eius generis poetarum, Graecorum nostro ex
rumque haud dubie proximus. Utar enim uerbis iisdem, quae ab Aphro Domitio iuuenis adcepi, qui mihi interroganti, quem Homero crederet maxime accedere, secundus, inquit, est Virgilius, propior tamen primo quam tertio. Et hercle ut illi naturae caelestis atque immortalis cesserimus, ita curae & diligentiae, uel ideo in hoc plus sequentur
cimus, fortasse aequalitate pensamus, ceteri omnes longe sequuntur.

tur. Nam Macer & Lucretius legendi quidem, sed non ut *Opotiv*, id est corpus eloquentiæ, faciât. Elegantes in sua quisque materia, sed alter humilis, alter difficilis. Attacinus Varro in his per quæ nomen est adsecutus, interpretis operis alieni, non spernendus quidem, uerum ad augendam facultatem dicendi parum locuples. Ennius sicut sacros uetustate lucos adoremus, in quibus grandia & antiqua robora, iam non tantam habent speciem quam religionem. Propiores alij atque ad hoc de quo loquimur magis utiles. Lascius quidem in herois quoque Ouidius, & nimium amator ingenij sui, laudandus tamen partibus. Cornelius autem Seuerus etiam si uersificator quam poeta melior, si tamen, ut est dictum, ad exemplar primi libri bellum Siculum perscripisset, uendicaret sibi iure secundum locum. Varenus consummari mors immatura non passa est, puerilia tamen eius opera & maximam indolem ostendunt, & admirabilem, præcipue in ætate illa rebus mirabilem generis uoluntatem. Mulum in Valerio Flacco nuper amissum, Vehemens & poeticum ingenium Salei Bassi fuit, nec ipsum senectute maturum. Rabirius & Peto non indigni cognitione si uacet. Lucanus ardens & concitatus, & sententijs clarissimus, & ut dicam quod sentio, magis oratoribus quam poetis imitandus. Hos nominauimus, quia Germanicum Augustum ab institutis studijs deflexit cura terrarum, parum que dijs uisum est esse eum maximum poetarum: quid tamen his ipsis eius operibus, in quæ donato imperio iuuenis successerat, sublimius, doctius, omnibus denique numeris præstantius? Quis enim caneret bella melius quam qui sic gerit? quem præsidentes studijs deæ propius audirent? cui magis aperiat suas artes familiare numen Mimerua? Dicent hæc plenius futura secula, nunc enim cæterarum fulgore uirtutum laus ista præstringitur. Nos tamen sacra literarum colentes ferens Cæsar, si non tacitum hoc præterimus, & Virgiliano certe uersu testamur:

Inter uictrices hederam tibi serpere lauros.

Elegia

Elegia Græcos quoq; prouocamus, cuius mihi tersus atq; elegans
 maxime uideatur autor Tibullus. Sunt qui Propertium malint. Oui
 dius utroq; lasciuior, sicut durior Gallus. Satyra quidē tota nostra
 est, in qua primus insignē laudem adeptus Lucilius, quosdam uia
 deditos sibi adhuc habet, ut eum non eiusdem modo operis autori-
 bus, sed omnibus poetis præferre non dubitent. Ego quantū ab illis,
 tantum ab Horatio dissentio, qui Luciliū fluere lutulentum, & esse
 aliquid quod tollere possis, putat: nam & eruditio in eo mira, & li-
 bertas, atq; inde acerbitas, & abunde salis. Multo est tersior ac
 purius magis Horatius: & nisi labor eius amore, præcipuus. Multū
 & uerae gloriæ, quamuis uno libro Persius meruit. Sunt clari ho-
 die quoq; & qui olim nominabuntur. Alterū illud etā prius satyræ
 genus, sed non sola carminū uarietate mistum, condidit Terentium
 Varro, uir Romanorū eruditissimus, plurimos hic libros et doctis-
 simos cōposuit, peritissimus linguæ Latinæ, & omnis antiquitatis:
 & rerum Græcarū nostrarumq;, plus tamen sciētiae collaturus q̄
 eloquentiæ. Iambus non sanē à Romanis celebratus est ut propriū
 opus, à quibusdā interpositus, cuius acerbitas in Catullo, Bibaculo,
 ille Horatio, quanq̄ * illi epodos interueniri non reperiatur. Lyricorū
 idem Horatius ferē solus legi dignus: nam & insurgit aliquando,
 & plenus est iucunditatis, & gratiæ, & uarijs figuris, & uerbis
 felicissime audax. Si quem adijcere uelis, is erit Cæsius Bassus,
 quem nuper uidimus, sed eum longe præcedunt ingenia uiuentiū.
 Tragediæ scriptores ueterū Accius atq; Pacuuius clarissimi, gra-
 uitate sententiarum, uerborū pondere, autoritate personarū. Cete-
 rum nitor & summa in excolendis operibus manus, magis uideri
 potest temporibus quàm ipsis defuisse: uirium tamē Accio plus tri-
 buitur. Pacuuiū uideri doctiorem, qui esse docti affectant, uolunt.
 Iam Varius cuilibet Græcorum comparari potest. Ouidij Me-
 dea uidetur mihi ostendere quantū ille uir præstare potuerit, si in-
 genio suo imperare, quàm indulgere maluisset. Eorum quos uide-
 rim longe princeps Pomponius Secundus, quē senes parū tragicū
 puta-

putabant, eruditione ac nitore præstare confuebatur. In comædia maxime claudicamus, licet Varro Musas, Aelij Stolonis sententia Plautino dicat sermone locuturas fuisse, si Latine loqui uellent: licet Cæciliū ueteres laudibus ferant: licet Terenij scripta ad Scipionem Africanaū referatur, quæ tamē sunt in hoc genere elegantissima, & plus adhuc habitura gratiæ, si intra uersus trimetros stent. Vix leuem consequimur umbrā, adeo ut mihi sermo ipse Romanus non recipere uideatur illam solam concessam Atticis Venerē, quādo eam ne Græci quidē in alio genere linguæ obtinuerint. Toga gatis excellit Afranius, utinamq; non inquinasset argumēta puero rū foedis amoribus, mores suos fassus. At historia non cesserit Græcis, nec opponere Thucydidi Sallustiū uerear, nec indignetur sibi Herodotus æuari Titum Liuiū, cum in narrādo miræ iucūditatis, clarissimiq; cādoris, tum in cōcionibus supra quādam enarrari potest eloquentem. Itaq; dicuntur omnia cum rebus, tum personis accommodata, sed affectus quidem, præcipueq; eos qui sunt dulciores, ut parcissime dicā, nemo historicorū comedauit magis. Ideoq; immortalē illam Sallustij uelocitatē, diuersis uirtutibus consecutus est. Nam mihi egregie dixisse uidetur Seruilius Nonianus, pares eos magis quā similes: qui & ipse à nobis auditus est, clari uir ingenij, & senectij creber, sed minus pressus, quā historiæ autoritas postulat, quā paulū ætate præcedēs eum Bassus Aufidius, egregie utiq; in libris belli Germanici præstū, genere ipso probabilis in omnibus, sed in quibusdam, suis ipse uiribus minor. Superest adhuc et exornat ætatis nostræ gloriā uir seculorū memoria dignus, qui olim nominabitur, nūc intelligitur. Habet & amatores, nec imitatores merito, ut libertas, quāq; circūcis quæ dixisset ei nocuerit, sed etiam abunde spirū, & audaces senectias deprehendes etiam in his quæ manēt. Sūt & alij scriptores boni, sed nos genera degustamus, non bibliothecas excutimus. Oratores uero, uel præcipue Latinam eloquentiam parē facere Græcæ possunt: nam cuiusq; eorū Cicerone foriter opposuerim. Nec ignoro quantā mihi concūe pugnā,

cum præsertim id non sit propositi ut eum Demostheni comparem hoc tempore: neq; enim attinet, cum Demosthenem in primis legendum, uel ediscendum potius, putem: quorum ego uirtutes plerasq; arbitror similes, consilium, ordinem diuidendi, præparandi, probandi rationem, omnia deniq; quæ sunt inuentionis. In eloquendo est alia qua diuersitas: dæfior ille, hic copiosior: ille cõcludit adstrictius, hic latius: pugnat ille acumine semper, hic frequenter & pondere: ille nihil detrahi potest, huic nihil adijci: curæ plus in illo, in hoc naturæ. Salibus certe, & commiseratione, qui duo plurimum affectus ualent, uincimus. Et fortasse epilogos illi mos ciuitatis abstulerit, *hominis* sed & nobis illa, quæ Attici mirantur, diuersa Latini & sermonis ratio minus permiserit. In epistolis quidem, quâquam sunt utriusq; nulla contentio est. Cedendum uero in hoc, quod & ille prior fuit & ex magna parte Ciceronem quantum est fecit. Nam mihi uideatur Marcus Tullius cum se totum ad imitationem Græcorum contulisset, effinxisse uim Demosthenis, copiam Platonis, iucunditatem Isocratis. Nec uero quod in quoq; optimum fuit, studio consecutus est tantum, sed plurimas uel potius omnes ex se ipso uirtutes extulit immortalis ingenij beatissima habertas. Non enim pluias, ut ait Pindarus, aquas colligit, sed uiuo gurgite exundat, dono quodam providentiæ genitus, in quo totas uires suas eloquentia expiraretur. Nam quis docere diligentius, mouere uehementius potest: cui tanta unquam iucunditas affuit, ut ipsa illa quæ extorquet, *fert* petrare eum credas, & cum transuersum in sua iudicem & ferat, tamen ille nõ rapi uideatur, sed sequi. Iam in omnibus quæ dicuntur, tanta auctoritas inest, ut dissentire pudeat, nec aduocati studium, sed testis aut iudicis afferat fidẽ. Cum interim hæc omnia, quæ uix singula quinq; intētissima cura cõsequi posset, fluunt illaborata: & illa, qua nihil pulchrius auditũ est, oratio præ se fert tamẽ felicissimã facilitate. Quare nõ immerito ab hominibus suæ ætatis regnare in iudicijs dictus est, apud posteros uero id cõsecutus, ut Cicero iã nõ hominis, sed eloquentiæ nomẽ habeatur. Hunc igitur spectemus.

Hoc propositū nobis sit exemplū. Ille se profecisse sciat, cui Cicero ualde placebit. Multa in Asinio Pollione inuētio, summa diligētia, adeo ut quibusdā etiā nimia uideatur, & cōsiliij & animi satis, à nitore & iucūditate Ciceronis ita longe abest, ut uideri possit seculo prior. At Messala nūdus & candidus, & quodammodo prae se ferens in dicendo nobilitatem suam uiribus minoribus, C. uero Caesar si foro tantū uacasset, nō alius ex nostris cōtra Ciceronē nominaretur, tanta in eo uis est, id acumen, ea cōcūatio, ut illum, eodem animo dixisse quo bellauit appareat. Exornat tamen haec omnia mira sermonis, cuius proprie studiosus fuit, elegantia. Multum ingenij in Caesio, & praecipue in accusando, multa urbanitas, dignusq; uir cui & mens melior & uita longior contigisset. Inueni qui Caesiliū praesferrent omnibus, inueni qui Ciceroni crederent, eum nimia contra se calumnia uerum sanguinem perdidisse. Sed est & sancta & grauis oratio, & castigata, & frequēter uehēmēs quoq; Imitator autem est Atticorum, fecitq; illi properata mors iniuriā si quid adiecturus, non si quid detracturus fuit. Et Seruius Sulpitius insignem non immerito famā, tribus orationibus meruit. Multa, si cū iudicio legatur, dabit imitatione digna Cassius Seuerus: qui si ceteris uirtutibus colorē & grauitatem orationis adiecisset, ponendus inter praecipuos foret. Nam & ingenij plurimum est in eo, & acerbitas mira, & urbanitas eius summa, sed plus stomacho quàm consilio dedit: praeterea ut amari sales, uia frequēter amaritudo ipsa ridicula est. Sunt alij * multi disertī, quos persequi longū deest alijs multi est. Eorum, quos uiderim, Domitius Apher, & Iulius Africanus longe praestantissimi. Verborum arte ille & toto genere dicendi praesferendus, & quem in numero ueterum habere non timeas. Hic concitator, sed in cura uerborum nimius, & compositione nonnūquam longior, & translationibus parum modicus. Erant clara & nuper ingenia, nam & Trachallus plerunq; sublimis, & satis apertus fuit, & quem uelle optima crederes: auditus tamen maior, nam & uocis, quantam in nullo cognoui, felicinas & pronuntiatio

uel scenis suffectura, & decor: omnia deniq; ei quæ sunt extra su-
 persuerunt. Et Vibius Crispus compositus, & iucundus, & delecta-
 tioni natus, priuatis tamen causis quàm publicis melior. Iulio Se-
 cundo si longior contigisset ætas, clarissimū profecto nomen orato-
 ris apud posteros foret. Adiecit enim, atq; adiecit cæteris uir-
 tutibus suis, quod desiderari potest, id est autē ut esset multo magis
 pugnax, & sæpius ad curā rerum ab elocutione resisteret, cæterū
 interceptus quoq; magnū sibi uēdicat locū. Ea est faciūdia, tanta in-
 explicando, quod uellet, gratia, tam candidū & lene & speciosum
 dicendū genus, tāta uerborū, etiam quæ assumpta sunt, proprietās,
 tanta etiam in quibusdā ex periculo petitis significātia. Habebunt
 qui post nos de oratoribus scribent, magnā, eos qui nunc uigēt, ma-
 teriam uere laudandi. Sunt enim summa hodie, quibus illustratur
 forum, ingenia. Namq; & cōsummati iam patroni ueteribus æmu-
 lantur, & eos iuuenū ad optima tendentiū imitatur ac sequitur in-
 dustria. Superfunt qui de philosophia scripserūt, quo in genere pau-
 cissimos adhuc eloquētes lueræ Romanæ tulerūt. Idem igitur M.
 Tullius, qui ubiq; etiā in hoc opere, Platonis æmulus extitit. Egre-
 gius uero multoq; quàm in orationibus Brutus suffecit ponderi re-
 rum, scias eum sentire quæ dicū. Scripsit non parū multa Corne-
 lius Celsus, Scepticos secutus, non sine cultu ac nitore: Plancus in
 Stoicū rerum cognitione utilis. In Epicureis leuis quidē, sed nō in-
 iucundus tamen autor est Catius. Ex industria Senecam in omni
 genere eloquētiæ uersatum distuli, propter uulgatā falso de me opi-
 nionem, qua damnare eum, & inuisum quoq; habere sum creditus.
 Quod accidit mihi, dum corruptū & omnibus uitijs fractū dicen-
 di genus reuocare, ad seueriora iudicia contēdo: cum autē solus se-
 aliās omni re hic in manibus adolescentiū fuit, quæ non equidē & omnino con-
 no non ha bar excutere, sed potioribus præferre non sinebā, quos ille non de-
 betur stiterat incessere, cum diuersi sibi conscius generis placere se in di-
 cendo posse, quibus illi placerēt, diffiderēt: amabant autē eum ma-
 gis quàm imitabātur, tantumq; ab eo defluebant, quantū ille ab an-
 tiquis

aliquis deſcēderat: foret enim optandum pares, ac ſaltem proximos
 illi uiro fieri, ſed placebat propter ſola uitia, & ad ea ſe quiſq; di-
 rigebat eſſingenda quæ poterat. Deinde cum ſe iactaret eodē mo-
 do dicere, Senecā infamabat, cuius & multæ alioquin & magnæ
 uirtutes fuerū, ingeniu facile & copioſum, plurimū ſtudij, multa-
 rum rerum cognatio, in qua tamen aliquādo ab ijs quibus inquiren-
 da quæ dā mādabat, deceptus eſt. Tractauit etiam omnē fermē ſtu-
 diorum materiā. Nam & orationes eius, & pœmata, & epistolæ,
 & dialogi ferūtur. In philoſophia parū diligens, egregius tamen ui-
 tiorum inſectator fuit: multæ in eo claræq; ſententiæ, multa etiam
 morū gratia legēda, ſed in eloquēdo corrupta pleraq; atq; eo per-
 nicioſiſſima, quod abundant dulcibus uitijs. Velles eum ſuo ingenio
 dixiſſe, alieno iudicio. Nam ſi aliqua cōtempſiſſet, ſi parū concupiſ-
 ſet, ſi non omnia ſua amaſſet, ſi rerū pondera minuiffimis ſenten-
 tijs nō fregiſſet, cōſenſu potius eruditorū, quā puerorū amore cō-
 probaretur. Verum ſic quoq; iam robuſtis, & ſeueriore genere ſatis
 firmatis, legēdus, uel ideo, quod exercere poteſt utriq; iudicium.
 Multa enim, ut dixi, probāda in eo, multa etiā admirāda ſunt, eli-
 gere modo curæ ſit, quod utinam ipſe feciſſet. Digna enim fuit illa
 natura quæ meliora uellet, quæ quod uoluit effecit. Ex his cæteris-
 q; lectione dignis autoribus, & uerborū ſumēda copia eſt, & uarie-
 tas figurarū, & cōponendi ratio, tum ad exemplū uirtutum omniū
 mens dirigenda. Neq; enim dubitari poteſt quin artis pars magna
 cōtineatur imitatione: nam ut inuenire primū fuit, eſtq; præcipuū,
 ſic ea quæ bene inuēta ſunt, utile ſequi, atq; omnis uitiæ ratio ſic cō-
 ſtat, ut quæ probamus in alijs, facere ipſi uelimus. Sic literarū du-
 ctus, ut ſcribendi fiat uſus, pueri ſequūtur: ſic muſici uocem docen-
 tium, pictores opera primorū, ruſtici probatā experimēto culturā,
 in exemplum intuentur, omnis deniq; diſciplinæ inſitia, ad propoſi-
 tum ſibi præſcriptū formari uidemus. Et hercle neceſſe eſt, aut ſi-
 miles, aut diſimiles bonis ſimus. Simile raro natura præſtat, frequē-
 ter imitatio. Sed hoc ipſum, quod tanto faciliore nobis ratione rerū

omnium facit, quàm fuit ijs qui nihil quod sequerentur, habuerunt, nisi caute & cum iudicio adprehenduntur, nocet. Ante omnia igitur imitatio per se ipsa non sufficit: uel quia pigri est ingenij contentum esse ijs, quæ sint ab alijs inuenta. Quid enim futurum erat temporibus illis, quæ sine exemplo fuerunt, si homines nihil, nisi quod iam cognouissent, faciendum sibi aut cogitandum putassent? nempe nihil fuisset inuentum. Cur igitur nephas est reperiri aliquid à nobis, quod ante non fuerit? An illi rudes sola mentis natura ducti sunt in hoc, ut tam multa generaret, nos ad querendum non eo ipso contentemur, quod certe scimus inuenisse eos qui quæsierunt? Et cum illi, qui nullum cuiusque rei habuerunt magistrum, plurima in posteros tradiderint, nobis usus illarum rerum ad eruendas alias non proderunt, sed nihil habebimus nisi beneficij alieni? Quemadmodum quidam pictores in id solum student ut describere tabulas mensuris ac lineis sciant. Turpe enim illud est, contentum esse id consequi quod inuenis: nam rursus quid erat futurum, si nemo plus effecisset eo quæ sequebatur? Nihil in poetis supra Liuium Andronicum: nihil in historijs supra pontificum annales haberemus: ratibus adhuc nauigaremus, non esset pictura, nisi quæ lineas modo extremas umbræ, quàm corpora in sole fecissent, circumscriberet. Ac si omnia percenseas, nulla sit ars quælibet inuenta est, nec intra initium stetit, nisi forte nostra potissimum tempora damnamus huius infelicitatis, ut nunc demum nihil crescat, nihil autem crescat sola imitatione. Quod si prioribus adijcere fas non est, quomodo sperare possumus ullum oratorem perfectum? cum in ijs, quos maximos adhuc nouimus, nemo sit inuentus, in quo nihil aut desideretur, aut reprehendatur. Sed etiam qui summa non appetunt, contendere potius quæ sequi debent: nam qui agunt ut prior sit fortitan, etiam si non irascuntur, æquabuntur. Eum uero nemo potest æquare, cuius uestigijs sibi utique instruendum putat: necesse est enim semper sit posterior qui sequitur. Adde quod plerumque facilius est plus facere quæ idem, tantam enim difficultatem habet similitudo, ut ne ipsa quidem natura in hoc ita eualuerit, ut non pres simplicissimæ, quæque pares maxime

maxime uideatur, discrimine aliquo discernatur. Adde quod quicquid alteri simile est, necesse est minus sit eo quod imitatur, ut umbra corpore, & imago facie, & actus histrionum ueris affectibus. Quod in orationibus quoque euenit: namque ijs quæ in exemplū assumimus, subest natura & uera uis. Cōtra omnis imitatio ficta est, et ad alienū propositum accommodatur. Quo fit, ut minus sanguinis ac uirium declamationes habeant, quæ orationes, quod in illis uera, in ijs assimilata materia est. Adde quod ea quæ in oratore maxima sunt, imitabilia non sunt, ingenium, inuentio, uis, facilitas, & quicquid inuentiois
facilitas
arte non traditur. Ideoque plerique cum uerba quædam ex orationibus excerpserunt, aut aliquos compositionis certos pedes, mire à se quæ elegerunt effingi arbitrantur, cum & uerba intercidat inuelescantque; tēporibus, ut quorū certissima sit regula in cōsuetudine, eaque non sua natura sint bona aut mala: nam per se soni tantum sunt, sed prout opportune proprieque, aut secus collocata sunt, & cōpositio cum rebus accommodata sit, tum ipsa uarietate gratissima. Quapropter exactissimo iudicio circa hanc partē studiorū examinanda sunt omnia. Primum quos imitemur: nam sunt plurimi, qui similitudine pessimi cuiusque & corruptissimi cōcupierint: tum in ipsis quos elegerimus, quid sit ad quod nos efficiendū comparemus. Nam in magnis quoque autoribus incidunt aliqua uiniosa, & à doctis, inter ipsos etiam multo reprehensa, atque utinam tam bona imitantes dicerent melius quam mala peius dicant. Nec uero saltem ijs quibus ad euitanda uicia iudicij satis fuit, sufficiat imaginem uirtutis effingere, & solam, ut sic dixerim, cutem, uel potius illas Epicuri figuras, quæ à summis corporibus dicit effluere. Hoc autē ijs accidit, qui non introspectis penitus uirtutibus ad primū se uelut aspectū orationis aptarunt, & cum his felicissime cessit imitatio, uerbum atque nūerus sunt non multū differentes, uim dicendi atque inuentiois non assequuntur, sed plerumque declinant in peius, & proxima uirtutibus uicia comprehendunt, funi que pro grandibus tumidi, pressis exiles, fortibus temerarij, læti corrupti, compositis exultantes, simplicibus negligentes. Ideo que quō

quamlibet

horride atq; incompofite & quodlibet illud frigidum & inane extu-
 lerunt, antiqui fe pares credunt: qui carent cultu atq; fenitēijs, At-
 ticiū fcilicet. Qui præfciffis conclufionibus obfcuri, Salluftium atq;
 Thucydidem fuperant, triftes ac ieiuni Pollionē æmulantur. Oitio
 fi ac fupini, fi quid modo longius circūduxerunt, iurant ita M. Ci-
 ceronem locuturū fuiffe. Nouerā quofdam qui fe pulchre expreffif-
 fe genus illud huius cæleftis in dicendo uiri, fibi uiderētur, fi in clau-
 fula pofuiffent, effe uideatur. Ergo primum eſt, ut quod imitaturus
 eſt uiſq; intelligat, & quare bonū fit ſciat, tum in ſuſcipiendo one-
 re conſulat ſuas uires. Nam quædā ſunt inimitabilia, quibus aut in-
 firmas naturæ non ſufficiat, aut diuerſitas repugnet. Nec cui tenue
 ingenium erit ſola uelut fortia & abrupta, cui forte ſed indom-
 itum, amore ſublimiatu & uim ſuam perdat, & elegantia quam
 cupit, nõ perſequatur: nihil eſt enim tam indecens, q̄ cum mollia du-
 re fiunt. Atq; ego illi præceptorī, quē inſi ueram in libro ſecundo,
 credidi nõ ea ſola docēda eſſe, ad quæ queng; diſcipulorum natura
 compoſitum uideret: nam it & adiuuare debet quæ in quoq; eorum
 inueni bona, & quantum fieri poteſt, adijcere quæ deſunt, & emen-
 dare quædā & mutare. Rector enim eſt alienorū ingeniorū atq;
 formator. Difficilius eſt naturā ſuā fingere, ſed ne ille quidem do-
 ctor, quanq̄ omnia quæ recta ſunt, uelut eſſe in ſui auditoribus q̄
 pleniffima, in eo tamē cui naturā obſtare uiderit, laborabit. Id quo-
 que uirandū, in quo magna pars errat, ne in oratione poetās nobis
 & hiftoricos, in illis operibus oratores aut declamatores imitandos
 putemus. Sua cuiq; propoſita lex, ſuus decor eſt. Nec comœdia in
 cothurnos aſſurgit, nec tragœdia focco ingreditur. Habet tamen
 omnis eloquentia aliquid cōmune, id imitemur quod cōmune eſt.
 Etiam hoc ſolet incōmodi accidere ijs qui ſe uni alicui generi dedi-
 derūt, ut ſi aſperitas ijs placuit alicuius, hanc etiā in leni ac remiſ-
 ſo cauſarū genere non exuant, ſi tenuitas aut & nuditas in aſperis
 grauib; q̄ cauſis ponderi rerum parū reſpondeant, cum ſit diuer-
 ſa non cauſarū modo inter ipſas conditio, ſed in ſingulis etiā cauſis
 partium

eucunditas

partium, suntq; alia leniter, alia asperere, alia concitate, alia remisse, alia docendi, alia mouendi gratia dicenda. Quorū omnīū dissimilis atq; diuersa inter se ratio est. Itaq; ne hoc quidē suaferim uni se alicui proprie, quē per omnia sequatur addicere. Longe omnīū perfectissimus Græcorū Demosthenes, aliquid tamen aliquo in loco melius alij. Plurima ille, sed non qui maxime imitādus, & solus imitandus est. Quid ergo? non est satis omnia sic dicere quemadmodum M. Tullius dixit: mihi quidem satis esset si omnia cōsequi possem. Quid tamen noceret, uim Cæsaris, asperitatem Cœlij, diligentiam Pollionis, iudiciū Calui quibusdā in locis assumere? Nam præter id quod prudētis est, quod in quoq; optimū est, si possit, suū facere, tum in tanta rei difficultate, unum intuentes, uix aliqua pars sequitur. Ideoq; cum toīū exprimere quem elegeris, penē sit hominī inconcessum, pluriū bona ponamus ante oculos, ut aliud ex alio hæreat & quo quicq; loco cōueniat, aptemus. Imitatio autē, nam scēpius idem dicam, non sit tantum in uerbis, illuc intendenda mens, quantum fuerit illis uiris decoris in rebus atq; personis, quod consilium, quæ dispositio, quā omnia, etiā quæ delectationi uideantur data, ad uictoriā spectent. Quid agatur procerio, quæ ratio, & quæ uaria narrandi, quæ uis probandi ac refellendi, quanta in affectis omnis generis mouendis sciētia, quantaq; laus ipsa popularis, utilitatis in gratia assumpta, quæ tū est pulcherrima cū sequitur, non cum arcessitur, hæc si peruiderimus, tū uere imitabimur. Qui uero etiā propria hīs bona adiecerit, ut suppleat quæ deerant, circumcidat si quid redundabit, is erit, quē querimus perfectus orator, quem nūc consummari potissimū oportebat, cum tāto plura bene dicendi exempla supersunt, q̄ illis qui adhuc summi sunt conigerunt. Nam erit hæc quoq; laus eorū, ut priores superasse, posteros docuisse dicatur. Et hæc quidē auxilia exiriū secus adhibetur, in hīs autē quæ nobis ipsis parāda sunt, ut laboris, sic etiā utilitatis longe plurimū affert stylus. Nec immerito M. Tullius hunc opimū effectorem ac magistrum dicendi uocat, cui sententiæ personam L. Crassi in disputationibus

quod cuiq;
conuenit

Alias sunt

vibus quæ sunt de oratore assignado, iudicium suum cum illius au-
 toritate coniunxit. Scribendum ergo quam diligentissime & q̄plu-
 rimum. Nam ut terra altius effossa generâdis alendisq; seminibus
 fecundior fit, sic profectus non a summo petitur, studiorû fructus
 & fundû huberius, & fidelius continet. Nam sine hac quidem con-
 scientia, ipsa illa ex tempore dicendi facultas inanem modo loqua-
 cuitatem dabit, & uerba in labris nascentia. Illic radices, illic funda-
 menta sunt. Illic opes uelut sanctiore quodâ arario * conditæ, un-
 de ad subitos quoq; casus, cum res exiget, proferantur. Vires facia-
 mus ante omnia quæ sufficiant labori certaminû, & usu nō exhau-
 riantur. Nihil enim rerum ipsa natura uoluit magnum effici cito,
 proposuitq; pulcherrimo cuiq; operi difficultatem, quæ nascendû
 quoq; hanc fecerit legem, ut maiora animalia diutius uisceribus pa-
 rentum cōtineretur. Sed cum sit duplex quæstio, quomodo, et quæ
 maxime scribi oporteat, iam hinc ordinē sequar. Sû primo uel tar-
 dus dum diligens stylus, quæramus optima, nec protinus offerenti-
 bus se gaudeamus. Adhibeatur iudiciû inuētis, dispositio probati-
 u. Delectus enim rerû uertorûq; agendus est, & pōdera singulorum
 examinanda, post subeat ratio collocandi, uersenturq; omni modo
 numeri, nō ut quodq; se proferet uerbum occupet locum: quæ quidē
 ut diligentius exequamur, repetenda sæpius erunt scriptorum pro-
 xima. Nam præter id quod sic melius iunguntur prioribus sequen-
 tia, calor quoq; ille cogitationis, qui scribendi mora refrixit, sic re-
 cipit ex integro uires, & uelut repetito spatio sumit impetum, quod
 in certamine saliendi fieri uidemus, ut conatum longius petant, &
 ad illud quo contenditur spatium cursu ferantur: utq; in iaculando
 brachia reducimus, et expulsuri tela neruos retro tendimus. Interim
 tamen si feret flatu, danda sunt uela, dum nos indulgentia illa nō
 fallat: omnia enim nostra dum nascuntur placent, alioqui nec scri-
 berentur. Sed redeamus ad iudiciû, & retractemus suspectâ facilit-
 tatē. Sic scripsisse Sallustiû accepimus, & sanè manifestus est etiã
 ex ipso opere labor. Virgiliû quoq; paucissimos die composuisse uer-

sus, autor est Varius. Oratoris quidem alia conditio est, itaq; hanc
 moram & solitudinē in iis impero. Nam primū hoc constituen-
 dum, hoc obinendū est, ut quamoptime scribamus, celeritate dabit
 cōsuetudo, paulatim res se facilius ostendent, uerba respondebūt, cō-
 positio sequetur, cuncta deniq; ut in familia bene instituta in offi-
 cio erunt. Sūma hæc est rei, cito scribendo non fit ut bene scribatur:
 bene scribēdo fit, ut cito. Sed tū maxime, cū facultas illa contige-
 rit, resistamus, & ut prohibeamus effereētis equos, quos frenis qui-
 busdam coercēamus. Quod non tam moram faciet quam nouos im-
 petus dabit. Neq; enim rursus eos qui robur aliquod in stylo fece-
 rint, ad infelicē calūniandi se pœnā alligandos puto. Nam quomo-
 do sufficere ciuilibus officijs possit, qui singulā actionum partibus
 insenscat? Sunt autem quibus nihil fit satis, omnia mutare, omnia
 aliter dicere quam occurrūt, uelint: increduli quidem, & de inge-
 nio suo pessime meriti, qui diligentiam putant facere sibi scribendū
 difficultatē. Nec promptum est dicere utros peccare ualidius pu-
 tem, quibus omnia sua placent, an quibus nihil. Accidit enim etiā
 ingeniosis adolescentibus frequenter, ut labore consumantur, & in
 silentium usque descendant nimia bene dicendi cupiditate. Quæ
 de re memini narraſſe mihi Iulium Secundum illum æqualem meū,
 atque à me, ut notum est familiariter amatum, miræ faciendæ uir-
 tum, infinitæ tamen curæ, quid esset sibi à patruo suo dictum. Is
 fuit Iulius Florus in eloquentia Galliarum, quoniam ibi demum
 exercuit eam, princeps alioquin inter paucos disertus, & dignus il-
 la propinquitate. Is cum Secundum scholæ adhuc operatum tristem
 fortē uidisset, interrogauit quæ causa frontis tam adductæ: nec
 dissimulauit adolescens tertium iam diem esse ex quo omni labore,
 materiæ ad scribendū destinatæ nō inueniret exordiū, quo sibi nō
 præſens tantū dolor, sed etiā desperatio in posterū fieret. Tū Flo-
 rus arridens, nūquid tu, inquit, melius dicere uis q̄ potes? Ita se res
 habet, curandū est, ut q̄optime dicamus, dicēdū tamē pro facultate:
 ad profectum enim opus est studio, non indignatione. Vt possimus
 autem

& providea-
 mus effereēt
 tes equos fre-
 nis q̄b̄ coercē.

autem scribere etiam plura & celerius, non exercitatio modo præ-
 stabi, in qua sine dubio multū est, sed etiā ratio, si non resupini spe-
 ctantesq; rectū, & cogitationē murmure agnantes, expectauerim-
 mus quid obueniat, quid res poscat, quid personam deceat, quod sit
 tempus, qui iudicis animus intuiui, humano quodā modo ad scriben-
 dum accesserimus. Sic nobis & inītia, & quæ sequuntur natura ipsa
 præscribit. Certa sunt enim plerq; & nisi cōiueamus, in oculos
 incurrūt. Ideoq; nec indocti, nec rustici diu quærūt unde incipiāt,
 quo pudendū est magis, si difficultatē faciat doctrina. Non ergo pu-
 temus semper optimū quod latet, ne immutescamus alioqui, si nihil
 dicendum uideatur, nisi quod nō inuenimus. Diuersum est huic co-
 rum uiniū, qui primo decurrere per materiā stylo quam uelocissimo
 uolūt, & sequētes calorē ac impetū ex tempore scribūt, hanc syluā
 uocāt. Repetūt deinde et componūt quæ effuderant, sed uerba emē
 dātur & numeri, manent in rebus temere cōgestū quæ & fuda le-
 uitas. Proxime ergo adhibere curam rectius erit, atq; ab inītio sic
 opus ducere ut calandū, non ex integro fabricadū sit. Aliquādo
 tamen affectus sequemur, in quibus ferē plus calor quam diligētia
 ualet. Satis apparet ex eo, quod hanc scribendi negligentia dāno,
 quid de illis dictiādi delicijs sentiā. Nam in stylo quamlibet prope-
 rato, dat aliquā cogitationi morā, non consequēs celeritatē eius ma-
 nus; ille cui dictamus urget, atq; interim pudet etiā dubitare, aut
 resistere, aut mutare, quasi consciū nostræ infirmitatis timentes.
 Quo fit, ut non rudia tantū & fortuna, sed impropria interim dū
 sola est connectēdi sermonis cupiditas, effluant, quæ nec scriben-
 tium curam, nec dicentiū impetū consequātur. At idem ille qui exci-
 pit, si tardior in scribēdo, aut incertior in legēdo uelut offensator
 fuerit, inhibetur cursui, atq; oīs quæ erat conceptæ mētis intentio,
 mora et interdū uerecūdia excutitur. Tum illa quæ aptiorē animi
 motū sequuntur, quæq; ipsa animū quodāmodo cōcūāt, quorū est iac-
 etare manū, torquere uultū, simul uertere latu, et interim obiurga-
 re: quæq; Persius notat cum leuiter dicendi genus significat:

Nec

Nec pluteum, inquit, cædūt, nec demorsos sapū unguēs:
 Etiam ridicula sunt, nisi cum soli sumus. Deniq; ut semel, quod est
 potentissimum, dicam, secretum in dictando perit. Atq; liberū arbi-
 tris locum, & quamaltissimū silentium scribentibus maxime conue-
 nire nemo dubitauerit, non tamen protinus audiendi, qui credunt
 aptissima in hoc nemora sylvasq; quod illa cæli libertas, locorumq;
 amœnitas sublimē animum & beatiorem spiriū parent: mihi certe
 iucundus hic magis, q̄ studiorū hortator uidetur esse secessus. Nāq;
 illa ipsa quæ delectant, necesse est auocent ab intentione operis de-
 stinati. Neq; enim se bona fide in multa simul intendere animus to-
 tum potest, & quocunq; respexit, desinū intueri quod propositum
 erat. Quare syluarū amœnitas, & præterlabentia flumina, & in-
 spirantes ramis arborū auræ, uolucrumq; cantus, & ipsa late circū
 spiciendi libertas ad se trahunt, ut mihi remittere potius uoluptas
 ista uideatur cognitionem quā intendere. Demosthenes melius,
 qui se in locum ex quo nulla exaudiri uox, & ex quo nihil prospicē
 posset, recondebat, ne aliud agere mentē cogerent oculi. Ideoq; lu-
 cubrantes, silentiū noctis, & clausum cubiculū, & lumen unum ue-
 lut rectos maxime teneat. Sed cum in omni studiorū genere, tū in
 hoc præcipue bona ualetudo, quæq; eam maxime præstat frugali-
 tas necessaria est, cū tēpora ab ipsa rerū natura ad quietē refectio-
 nēq; nobis data, in acerrimū laborē conuertimus, cui tamē nō plus
 irrogandū est, q̄ qd̄ somno supererū, aut deerū. Obstet enim dilige-
 tiæ scribendi etiam fatigatio, & abunde, si uacet, lucis spatia suffi-
 ciunt, occupatos, in noctē necessitas agū. Est tamē lucubratio, quo-
 ties ad eam integri ac refecti uenimus, optimū secreti genus. Sed
 silentium & secessus, & undiq; liber animus, ut sunt maxime optā-
 da, ita non possunt semper contingere. Ideoq; non statim si quid ob-
 strepet abijcendi codices erunt, et deplorandus dies, uerum incom-
 modis repugnandū, & hic faciendus usus, ut omnia quæ impediēt
 uincat intentio, quā si tota mente in opus suum direxeris, nihil eorū
 quæ oculis uel auribus incurfant, ad animum perueniet. An non
 frequen-

frequenter etiam fortuna hoc cogitatio præstat, ut obuios non uideamus, & uinere deerremus? Non consequemur idem si & uoluimus? Non est indulgendum causis desidiæ, nam si non nisi refecti, non nisi hilares, non nisi omnibus alijs curis uacantes, studendum existimauerimus, semper erit propter quod nobis ignoscamus. Quare in turba, uinere, conuiujs, uel concione etiam, faciat sibi cogitatio ipsa secretum. Quid alioqui fiet, cum in medio foro toto circumstantibus iudicjs, iurgjs, fortunjs etiam clamoribus, erit subito continua oratione dicendum, si particulas quas ceris madamus, nisi in solitudine reperire non possumus? propter quæ idem ille tantus amator secreti Demosthenes, in luore, in quo se maximo cum sono fluctus illideret, medians, consuecebat concionum fremitus non expauescere. Illa quoque minora, sed nihil in studijs *parum* paruum est, non sunt transeunda, scribi optime ceris, in quibus facilissima est ratio delendi, nisi forte uisus infirmior membranarum potius usum exiget, quæ ut iuuat aciem, ita crebro & relationis quoad intinguntur calami, repetitione, morantur manum & cogitationis impetum frangunt. Relinquendæ autem in utrolibet genere contra erunt uacue tabellæ, in quibus libera adijciendi sit excursio. Nam interim pigruiam emendandi angustia faciunt, aut ceræ nouorum interpositione priora confundunt. Ne latas quidem ultra modum esse ceras uelim, expertus iuuenem studiosum alioqui, prælongos habuisse sermones, quia illos numero uersuum metiebatur, id quæ uitium quod frequenter admonitione corrigi non poterat, mutatis codicibus esse sublatum. Debet uacare etiam locus in quo notentur, quæ scribentibus solent extra ordinem, id est ex alijs quam qui sunt in manibus loci, occurrere. Irrumpunt enim optimi nonnunquam sensus, quos neque inferere oportet, nec differre uertum est, quia interim elabuntur, interim memoriæ suæ intentos ab alia inuentione declinant, ideoque optime sunt in deposito. Sequitur emendatio, pars studiorum longe utilissima: neque enim sine causa credendum est stylo non minus agere, cum decet. Huius autem operis est

est adijcere, detrahere, mutare: sed facilius in his simplicibusq; iudicium quæ replenda uel deijcienda sunt, premere uero tumētia, humilia extollere, luxuriantia astringere, inordinata dirigere, soluta componere, exultantia coercere, duplicis operæ, nam & damnanda sunt quæ placuerant, & inuenienda quæ fugerāt. Nec dubium est optimum esse emendandi genus, si scripta in aliquod tempus reponantur, ut ad ea post interuallum, uelut noua atque aliena redeamus, ne nobis scripta nostra tanquam recentes foetus blandiantur. Sed neque hoc contingere semper potest, præsertim oratori, cui sæpe scribere ad præsentis usus necesse est. Et ipsa emendatio finem habet, sunt enim qui ad omnia scripta tanquam uitiosa redeant, & quasi nihil fas sit rectum esse quod primum est, melius existiment quicquid est aliud, idq; faciant quoties librum in manus resumpserunt: similes medicis etiam integra secantibus, accidit itaq; ut cicatricosa sint & exanguis, & cura peiora. Sit igitur aliquando quod placeat, aut certe quod sufficiat, ut opus poliat lima, non exerat. Temporis quoq; esse debet modus. Nam quod Cinnæ Smyrnæ nouem annis accepimus scriptam, & panegyricū Isocræti, qui parcissime, decē annis dicunt elaboratū, ad oratorem nihil pertinet, cuius nullum erit, si tam tardum fuerit, auxiliū. Proximū est ut dicamus quæ præcipue scribenda sint. Hoc exuberantis quidem est operis, ut explicemus quæ sint materiæ, quæ prima aut secunda, aut deinceps tractanda sint, nam id factū est etiā primo libro, quo puerorū, et secundo, quo iam robustiorū studijs ordinē dedimus, sed de quo nūc agitur, unde copia & facilitas maxime ueniat. Vertere Græca in Latinū ueteres nostri oratores optimū iudicabant. Id se L. Crassus in illis Ciceronis de oratore libris dicit factū esse. Id Cicero sua ipse persona frequentissime præcipit, quinetiam libros Platonis & Xenophōtis edidit hoc genere tralatos. Id Messalæ placuit, multæq; sunt ab eo scriptæ ad hunc modū orationes, adeo ut etiam cū Hyperidis pro Phryne difficillima Romanis subtilitate, contēderet. Et manifesta est exercitatiois huiusce ratio:

nam & rerum copia Græci abundant, & plurimum artis in eloquentiam intulerunt, & hos transferentibus, uerbis uti optimi licet, omnibus enim utimur nostris. Figuras uero quibus maxime ornatur oratio, multas ac uarias excogñadi, etiam necessitas quædam est, quia plerūq; à Græcis Romana dissentiuunt. Sed & illa ex Latinis cōuersio, multū & ipsa contulerit. Ac de carminibus quidē neminem credo dubitare, quo solo genere exercitationis dicitur usus esse Sulpicius. Nam et sublimis spiritus attollere orationem potest, & uerba poetica libertate audaciora, nō præsumūt eandē proprie dicendi facultatē, sed & ipsis sententijs adijcere licet oratoriū robur, & omissa supplere, & effusa substringere. Neq; ego nō posse siu esse interpretationē tantū uolo, sed circa eosdē sensus certam atq; emulationē. Ideoq; ab illis dissentio, qui uertere orationes Latinas uetant, quia optimis occupatis, quicquid aliter dixerimus, necesse fit esse deterius. Nam neq; semper est desperandū, aliquid illis quæ dicta sunt melius posse reperiri. Neq; adeo ieiunam ac pauperem natura eloquentiā fecit, ut una de re bene dici nisi semel, nō possit, nisi fortē histrionū multa circa uoces easdem uariare gestus potest, orandi minor uis, ut dicatur aliquid post quod in eadē materia nihil dicendū sit. Sed esto, neq; melius, quod inuenimus, esse, nec par, est certe proximus locus. An uero ipsi non bis ac sæpius de eadem re dicimus, & quidē continuas nonnunq; sententias: nisi fortē concedere nobiscū possumus, cum alijs nō possumus. Nam si uno tantum genere bene diceretur, fas erat existimare præclusam nobis à prioribus uiam in dicendo, nūc uero innumerabiles sunt modi, plurimæq; eodem uia dicunt. Sua breuitati gratia, sua copia, alia translatis uirtus, alia proprijs. Hoc oratio recta, illud figura declinata commendat, ipsa deniq; utilissima est exercitationi difficultas. Quid? quod autores maximi sic diligentius cognoscuntur. Non enim scripta lectione secura transcurrimus, sed tractamus singula & necessario introspicimus, & quantū habeāt uirtutis, uel hoc ipso cognoscimus, quod imitari nō possumus. Nec aliena tantū trāsferre, sed

re, sed etiam nostra pluribus modis tractare proderit, ut ex industria sumamus sententias quasdam, easque uersemus quamnumerosissime, ueluti eadem cera aliæ atque aliæ formæ duci solent, plurimum autem parari facultatis existimo ex simplicissima quoque materia. Nam in illa multiplici personarum, causarum, temporum, locorum, dictorum, factorum, diuersitate, facile delinescet infirmitas, tot se rebus, ex quibus aliquam apprehendas offerentibus. Illud uirtutis indicium est, fundere quæ natura contracta sunt, augere parua, uarietatem simplicibus, uoluptatem expositis dare, & bene dicere multa de paucis. In hoc optime faciet infiniæ quæstiones, quas uocari *thætes* diximus, quibus Cicero iam princeps in republica exerceri solebat. His confinis est destructio & confirmatio sententiarum, nam cum sit sententia decretum quoddam atque præceptum, quod de re, idem de iudicio rei queri potest. Tum loci communes, quos etiam scriptos ab oratoribus scimus: nam qui hæc recta, & in nullos flexus & recedentia copiose tractauerit, utique in plures recedentibus magis abundabit, eritque in omnes causas gradatè dispositus, omnes enim generalibus quæstionibus constant. Nam quid inter est, Cornelius tribunus plebis quod codice legerit, reus sit: an queramus, uoletur ne maiestas, si magistratus rogationem suam populo ipse recitauerit? Milo Clodium recte ne occiderit, ueniat in iudicium, an oporteat ne insidiatorum interfici, uel perniciosum rei publicæ ciuem etiam si non insidietur? Cato Mariam honeste ne tradiderit Hortensio, an conueniat ne res talis bono uiro? De personis iudicatur, sed de rebus conceditur. Declamationes uero quales in scholis rhetorum dicuntur, si modo sunt ad ueritatem accommodatæ, et orationibus similes, non tantum dum adolefcit profectus, sunt utilissimæ, quæ inuentionem et dispositionem pariter exercent, sed etiam cum est consummatus, ac iam in foro clarus. Alitur enim atque enitescit uelut pabulo lætiore facundia, & assidua contentionum asperitate fortigata, renouatur. Quapropter historiæ nonnunquam hubertas in aliqua parte exercendi styli ponenda, et dialogorum libertate gestie

fluxerit

dum. Ne carmine quidem ludere contrarium fuerit, sicut athletæ remissa quibusdam temporibus ciborum atq; exercitationū certa necessitate, otio & iucundioribus epulis reficiuntur. Ideoq; mihi uideatur M. Tullius tantū intulisse eloquentiæ lumen, quod in hos quoq; studiorū secessus excurrit. Nam si nobis sola materia & fuerit ex libris, necesse est deteratur fulgor, & dure scat articulus, & ipse ille mucro ingenij quotidiana pugna retundatur. Sed quemadmodum forensibus certaminibus exercitatos, & quasi militantes, reficit ac reparat hac uelut sagina dicendi: sic adolēscētes non debent nimium in falsa rerū imagine detineri, et inanibus simulacris usq; adeo, ut difficilis ab his digressus sit, assuefacere, ne ab illa, in qua propē consenuerint umbra, uera discrimina, uelut quēdam solem, reformident. Quod accidisse etiam Portio latroni, qui primus clari nominis professor fuit, traditur, ut cum ei summā in scholis opinionem obtinēti causa in foro esset oranda, impense perierit, uti subsellia in basilicam transferrentur. Ita illi cælum nouum fuit, ut omnis eius eloquentia contineri tecto ac parietibus uideretur. Quare iuuenis qui rationē inueniēdi eloquēdiq; à præceptoribus diligenter acceperit, quod non est infini operis, si docere sciant, & exercitationem quoq; modicā fuerit cōsecutus, oratorem sibi aliquē quod apud maiores fieri solebat, deligat, quem sequatur, quem imitetur, iudicijs intersit quamplurimis, & sit certaminis cui destinatur, frequens spectator, tum causas, uel easdem quas agi audierit, stylo ipse componat, uel etiā alias, ueras modo, & utrunq; tractet, & quod in gladiatoribus fieri uidemus retiarijs exerceatur, ut fecisse Brutum diximus pro Milone, melius hoc quā rescribere ueteribus orationibus ut fecit Cestius contra Ciceronis actionē habita tam pro eodem, cum alterā satis nosse nō posset ex sola defensione. Cuius autē idoneus erit iuuenis, quem præceptor cōgerit, in declamando quam simillimū esse ueritati, & per totas ire materias, quarum nunc facillima & maxime fauorabilia decerpunt. Obstat huic, quod secundo libro posui, frequens turba discipulorū, & confuctudo

Suetudo classium certis diebus audiendarum, non nihil etiam persuasio patrum, numerantium potius declamationes quam aestimantium. Sed quod dixi primo, ut arbitror, libro, nec ille se bonus præceptor maiore numero, quam sustinere possit, onerabit, & nimiam loquacitatem recidet, ut omnia quæ sunt in controuersia, non ut quidam uolunt, quæ in rerum natura dicatur. Et uel longiore potius dierum spatium laxabit dicendi necessitate, uel materias diuidere permittet: una enim diligenter effecta plus proderit, quam plures inchoatae, & quasi degustatae, propter quod accidit, ut nec suo loco quicquam ponatur, nec illa quæ prima sunt seruent suam legem, iuuenibus flosculos omnium partium in ea quæ sunt dicturi congerentibus, quo fit, ut timetis ne sequentia perdant, priora confundant. Proxima stylo cogitatio est, quæ & ipsa uires ab hoc accipit, & est inter scribendi laborem, extemporalis: fortunam media quædam, & nescio an usus frequentissimus. Nam scribere nec ubique, nec semper possumus, cogitationi temporis ac loci plurimum est. Hæc paucis admodum horis magnas etiam causas complectitur. Hæc quoties intermissus est somnus ipsis noctis tenebris adiuuatur. Hæc inter medios rerum actus aliquid inueni uacui, nec otium patitur. Neque uero rerum ordinem modo, quod ipsum satis erat, intra seipsa disponit, sed uerba etiam copulat, totamque ita contexit orationem, ut ei nihil præter manum desit. Nam memoriam quoque plerumque inhaeret fidelius, quod nulla scribendi securitate laxatur. Sed ne ad hanc quidem uim cogitandi perueniri potest, aut subito, aut cito. Nam primum facienda multo stylo forma est, quæ nos etiam cogitantes sequatur, tum assumendus usus paulatim, ut pauca primum complectamur animo, quæ reddi fideliter possint, mox per incrementa, tam modica ut oneri se labor ille non sentiat, augenda usu, et exercitatione continenda est, quæ quidem maxima ex parte memoriam constat, ideoque mihi aliqua in illum locum differenda sunt. Eo tamen perueni, ut is cui non refragetur ingenium, acri studio adiutus, tantum consequatur, ut etiam quæ cogitauerit, quæque scripserit, atque ediderit, in dicendo fidem seruent. Cicero certe Græcorum Metro-

dorum Scepsium, & Eriphyllum Rhodium, nostrorum Hortensium tradidit, quæ cogitauerat, ad uerbū in agendo retulisse. Sed si forte aliquis inter dicendū effulserit extemporali color, nō superstitio se demū est inhaerendū. Neq; enim tantū habent curæ, ut non sit dandus & fortunæ locus, cū saepe etiā scriptis ea quæ subito nata sunt, inseratur. Ideoq; totū hoc exercitationis genus ita instruendū est, ut & digredi ex eo & redire in id facile possimus. Nam ut primum est domo asferre paratā dicendi copiā & certā, ita refutare temporis munera longe stultissimū est. Quare cogitatio in hoc præparetur, ut nos fortuna decipere nō possit, adiuuare possit. Id aut fiet memoriæ uiribus, ut illa quæ complexi animo sumus, fluant securā, non sollicitos & respicientes, & una spe suspensos recordationis, non sināt prouidere, alioqui uel extemporale temeritatē malo, q̄ male coherentē cogitationē. Peius enim queruntur retrorsus, quia cum illa desideramus ab alijs auertimur, & ex memoria potius repetimus, q̄ ex materia. Plura sunt autē, si utrunq; querendum est, quæ inueniri possunt, quàm quæ inuenta sunt. Maximus uero studiorum fructus est, & uelut præmium quoddam amplius longi laboris, ex tempore dicendi facultas: quam qui non erit consecutus, mea quidem sententia ciuilibus officijs renuntiabit, & solam scribendi facultatem potius ad alia opera conuertet. Vix enim bonæ fidei uiro cōuenit auxiliū in publicum polliceri, quod in praesentissimis quibusq; periculis desit, intrare portū ad quem nauis accedere nisi lenibus uentis uecta non possit. Siquidem innumerabiles accidunt subitæ necessitates, uel apud magistratus, uel representatis iudicijs, continuo agendi. Quarū si qua, non dico cuiusq; innocētiū ciuium, sed amicorū ac propinquorū alicui euenerit, stabit ne mutus, & salutarē petentibus uocē, statimq; si nō succurratur, perituris, moras & secessum & silentiū quæret, dum illa uerba fabricentur, & memoriæ insidat, & uox ac latus præparetur? Quæ uero patitur hoc ratio, ut quisq; sit orator imparat⁹ ad casus? Quid cum aduersario respondendū erit, fiet? Nam sepe ea quæ opinatū sumus,

sumus, & contra quæ scripsimus, fallunt, ac tota subito caussa mutatur, atq; ut gubernatori ad incursus tempestatē, sic atheni ad uisitatē cauissariū ratio mutanda est. Quid porro multus stylus et assidua lectio, & longa studiorū ætas facit, si manet eadem quæ fuit incipientibus difficultas: perisse profecto confitendū est præteritum laborem, cui semper idem laborandū est. Neq; ego hoc ago ut ex tēpore dicere malū, sed ut possit, id autē maxime hoc modo cōsequemur: Nota sit primū dicendi uia, neq; enim prius contingere cursus potest, q̄ scierimus, quò sit & quā perueniendū. Nec satis est non ignorare quæ sint cauissariū iudicialium partes, ut quæstionum ordinem recte assignere, quanquam ista sunt præcipua, sed quid quoq; loco primū sit, quid secundum, ac deinceps, quæ ita sunt natura copulata, ut mutari aut interuelli sine confusione, non possint. Quisquis autē uiam discet, ducetur ante omnia rerum ipsa serie uelut duce, propter quod homines etiā modice exercitati, facillime tenorem in narrationibus seruant. Deinde quid quoq; loco querant, scient, nec circumspectabunt, nec offerentibus se aliunde sensibus turbabuntur, nec confundent ex diuersis orationem uelut saltantes * huc illuc, nec usquam insistentes. Postremo habebūt modum & finem, qui esse citra diuisionem nullus potest. Expletis profacultate omnibus quæ proposuerint, peruenisse se ad ulimum sentent. Et hæc quidem ex arte: illa uero ex studio, ut copiam sermonis optimi, quemadmodum præceptū est, comparemus. Multo ac fidei stylo sic formetur oratio, ut scriptorū colorem etiā quæ subito effusa sunt reddat, ut cum multa scripserimus, etiā multa dicamus. Nam consuetudo & exercitatio facilitatē maxime parit: quæ si paulum intermissa fuerit, non uelocitas illa modo, sed ipsum cōstitatq; concurrat. Quanquam enim opus est naturali quadā mobilitate animi, ut dum proxima dicimus struere ulteriora possimus, semperq; nostram uocem prouisa & formata cogitatio excipiat, uix tamien aut natura aut ratio in tam multiplex officium diducere animū queat, ut inuentioni, dispositioni, elocutioni, ordini uerborū re-

rumq; tum ijs, quæ dicũ, quæ subiuncturus est, quæ ultra spectanda sunt, adhibita uocis, pronuntiationis, gestus obseruatione, una sufficiat. Longe enim præcedat oportet intentio, ac præ se res agat, quãtumq; dicendo cõsumiur, tãtum ex ultimo prorogetur, ut donec perueniamus ad finẽ, nõ minus prospectu procedamus quãm gradu, si non interstitentes offensantesq; breuia illa atq; concisa singulãtũ modo eieciuri sumus. Est igitur usus quidã irrationalis, quam Græci ἄλογον τρόπον uocãt, qua manus in scribendo decurrit, qua oculi totos simul in lectione uersus flexuq; eorũ & transitus intuentur, & ante sequentia uident quã priora dixerunt, quo constant miracula illa in scenis pilatorũ ac uentilatorũ, ut ea quæ emisserint ultro uenire in manus credas, & qua iũctur decurrere. Sed hic usus ña proderit, si ea de qua locuti sumus, ars antecesserit, ut ipsum illud quod in se rationẽ nõ habet, in ratione uersetur. Nã mihi ne dicere quidẽ uidetur, nisi qui disposite, ornate, copiose dicũ. Sed nec tumultuarij, nec fortunĩ sermonis contextum mirabor unquam, quẽ iurgantiibus etiã mulierculis superfluere uideo, cũ eo, quod si calor ac spiritus iulũ frequẽter accidit, ut successum extemporalẽ consequi cura nõ possit, deum iũc adfuisse, cũ id euenisset, ueteres oratores, ut Cicero dicũ, aiebant. Sed ratio manifesta est, nam bene concepti adfectus, & recentes rerum imagines cõtinuo impetu feruntur, quæ nõnunquam mora styli refrigescunt, & dilatae non reueriũtur. Vtiq; uero cum infelix illa uerborum cauillatio adcessit, & cursus ad singula uestigia restitũ, non potest fieri contorta uis, sed ut optime uocũ singularum cedat electio, nõ continua sed composita est. Quare capiendæ sunt illæ, de quibus dixi, rerum imagines, quas uocari παρρησιος indicauimus, omniaq; de quibus dicturi erimus, personæ, quæstiones, spes, uirtus habenda in oculis, in affectus recipienda. Pectus est enim quod desertos facit, & uis mentis. Ideoq; imperitiis quoq; si modo sunt aliquo adfectu concitati, uerba non desunt. Tum intendendus animus non in aliquam rem unam, sed in plures simul continuas, ut si per aliquam rectam uiam uiuimus

mittamus oculos, simul omnia, quæ sunt in ea, circaq; intuemur, nõ
 ultimum tantũ uidemus, sed usq; ad ultimũ. Addit ad dicendũ etiã
 pudor stimulos, habet & dicendorũ expectata laus, mirumq; uideri
 potest, quod cũ se ylus secreto gaudeat atq; oēs arbitros reformidet,
 extemporalis actio audãtorũ frequentia, ut miles concentu signorũ,
 excitatur. Namq; & difficiliorẽ cogitationem exprimit & expellit
 dicendi necessitas, & secũdos impetus auget placendi cupido: adeo
 dicendi necessitas, & secũdos impetus auget placendi cupido: adeo
 præiũ omnia expectant, ut eloquentia quoq;, quanquam plurimũ
 habeat in se uoluptatis maxime præsentũ fructu laudis & opinioũsq; operis
 ducatur. Nec quisquã tantũ fidat ingenio, ut id sibi speret incipien
 ti statim posse contingere, sed sicut in cogitatione præcepimus, ita
 facilitatem quoq; extemporalẽ à paruis inũijs, paulatim per duce
 mus ad summã, quæ nec perfici nec cõtineri nisi usu potest. Cæte
 rum perueniri eõ debet, ut cogitatio non utiq; melior sit ea, sed uti
 lior, cum hanc & facilitatẽ non prosa modo multi sint consecuti, sed felicitem
 etiam in carmine, ut Antipater Sidonius & Licinius Archias: cre
 dendum enim Ciceroni est, non quia nostris quoq; temporibus non
 & fecerũt quidam hoc & faciant, quod tamen ipsum non tam pro
 babile puto, neq; enim habet aut usum res aut necessitatẽ, quã ex
 hortãdis in hanc spem, qui foro præparantur, utile exemplũ. Neq;
 uero esse unquam tantã fidutiã facilitatis uelim ut non breue sal
 tem tempus, quod nusquam ferẽ deerit, ad ea quæ dicturi sumus di
 spicienda sumamus, quod quidẽ in iudicijs ac foro datur semper.
 Neq; enim quisquam est qui causam quã non didicerit agat. Decla
 matores quosdã peruersa ducit ambitio, ut exposita controuersia,
 protinus dicere uelint, quin etiã, quod est in primis friuolum ac
 scenicum, uerbum petant quo incipiant. Sed tam contumeliosos in
 se irridet in uicem eloquentia, & qui stultis erudũ uideri uolunt,
 stulti erudũs iudicãtur. Si qua tamen fortuna tam subitã fecerit
 agẽdi necessitatẽ, & mobiliore quodã opus erit ingenio, & uis omnis meliore
 intendenda rebus, & in præsentia remittendũ aliquid ex cura uer
 borum, si sequi utrunq; nõ dabitur. Tamen & tardior pronũtiatio

moras habet, & suspensa ac ueluti dubitans oratio, ut tamen deli-
 berare, non hæsitare uideamur. Hoc dum egredimur è portu, si nos
 aptis nondum * aptatis satis armamentis aget uentus. Deinde paulatim
 simul euntes aptabimus uela, & disponemus rudentes, & impleri si-
 nus optabimus. Id potius, quàm se inani uerborum torrenti dare, qua-
 si tempestatibus, quo uolent, auferendū. Sed non minore studio con-
 tinetur hæc facultas quàm paratur. Ars enim semel percepta non
 rapitur. Stylus quoq; intermissione paulum admodum de celeritate
 perdit, promptum hoc & in expeditio positum exercitatione sola
 continetur. Hac uti sic optimum est, ut quotidie dicamus audienti-
 bus pluribus, maxime de quorum simus iudicio atq; opinione solliciti-
 rarum est enim ut satis se quisq; uereatur: uel soli tamen dicamus
 potius, quàm non omnino dicamus. Est alia exercitatio cogitandi,
 tota q; materias uel silentio, dum tamen dicat intra se ipsum, per-
 sequendi, quæ nullo non tempore locoq; quando non aliud agimus,
 explicari potest, et est in parte utilior quàm hæc proxima. Diligen-
 tius enim componitur quam illa, in qua contextum orationis inter-
 mittere ueremur. Rursus * illa prior plus cõfert, uocis firmitatem,
 oris facilitatem, motum corporis, qui & ipse, ut dixi, excitat orato-
 rem, & iactatione manus, pedis suppleione, sicut cauda leones fa-
 cere dicuntur, horiatur. Studendum uero semper & ubiq;. Neque
 uero tam ullus est dies occupatus, ut nihil lucratiuæ, ut Cicero Bru-
 tum facere tradit, operæ ad scribendum, aut ad legendum, aut di-
 cendum rapi aliquo momento temporis possit. Siquidem C. Carbo
 etiam in tabernaculo solebat hac uti exercitatione dicendi. Ne id
 quidem tacendum est, quod eidem Ciceroni placet, nullum nostrum
 usquam negligenter esse sermonem, quicquid loquemur, ubicunq;
 sit pro sua scilicet portione perfectum. Scribendum certe nunquam
 cum multa dicemus ex tempore. Ita enim seruabitur pondus, & in-
 trans illa uerborum facilitas in altum reducetur, sicut rustici pro-
 ximas unius radices amputant, quæ illam in summum solum ducunt,
 ut inferiores penitus descendendo firmentur. Ac nescio an utrunq;
 cum

in alia plus
 prior

cum cura et studio fecerimus, inuicem proſit, ut ſcribendo dicamus diligentius, dicendo ſcribamus facilius. Scribendum ergo quoties libet: ſi id non dabitur, cogitandum: ab utroq; excluſi debent tamen anni, ut neq; deprehenſus orator, neq; inſigrior deſtitutus eſſe uideatur. Plerunq; autem multa agentibus accidunt, ut maxime neceſſaria & utiq; inſia ſcribant, cætera quæ domo afferunt, cogitatione complectantur, ſubiis ex tempore occurrant. Quod feciſſe M. Tullium commentarijs iſtius apparet, ſed feruntur aliorum quoq; & inuenti forte ut eos dicturus quiſq; compoſuerat, et in libros degeſti, ut cauſarum quæ ſunt actæ à Seruio Sulpio, cuius tres orationes extant. Sed hi de quibus loquor commentarij nã ſunt exacti, ut ab ipſo mihi in memoriam poſteritatis uideatur compoſiti. Nam Ciceronis ad præſens modo tempus aptatos libertus Tyro contraxit. Quos non ideo excuſo, quia non probem, ſed ut ſint magis admirabiles. In hoc genere proſus recipio hanc breuem annotationem, libelloſq; qui uel manu teneantur, & ad quos interim reſpicere faſcit. Illud quod Lænas præcipit diſplicet mihi, quæ ſcripſerimus, in ſummas ſue commentarios & capita conferre. Facit enim & diſcendi negligentiam hæc ipſa fiducia, & lacerat ac doformat orationem. Ego autem nec ſcribendum quidem puto quod ſimul memoria proſecuturi. Nam hoc quoq; accidit ut reuocet nos cogitatio ad illa elaborata, nec ſinat præſentem fortunã experiri. Sic anceps inter utrũq; animus aſtuat, cum et ſcripta perdit & non quærit noua. Sed de memoria deſtinatus eſt proximo libro locus, nec huic parti ſubiungendus, quia ſunt alia prius nobis dicenda.

M. FABII QVIN

TILIANI DE INSTITVTIO-

ne oratoria liber Vndecimus.

Prefatio, & de apte dicendo.

Caput I.

ARATA, SICVT
superiore libro cōtinetur, facul-
tate scribendi coguandiq; , &
ex tempore etiā cum res poscet
orandi, proxima est cura ut di-
camus apte, quam uirtutem elo-
cutionis quartā Cicero demon-
strat, quæq; est meo quidē iudi-
cio maxime necessaria. Nam cū
sit ornatus orationis uarius &

multiplex, conueniatq; alius alij, nisi fuerit accōmodatus rebus atq;
personis, non modo non illustrabit eam, sed & destruet, & uim re-
rum in contrarium uertet. Quid enim prodest esse uerba & Lati-
na, & significantia, & nūda, figuris etiā numerisq; elaborata, nisi
cum ijs in quæ iudicem duci, formariq; uolumus, consentiant? Si ge-
nus sublime dicendi paruis in causis, paruū limitatumq; grandis-
bus, lætum tristibus, lene asperis, minax supplicibus, summissum cō-
cūatis, trux atq; uiolentum iucundis adhibeamus? ut monilibus, &
margaritū, ac ueste longa quæ sunt ornamenta foeminarū, defor-
mentur uiri, nec habiūs triumphalis, quo nihil cogitari potest au-
gustius, foeminas deceat. Hunc locum Cicero breuiter in tercio de
oratore libro perstringit, neq; tamen uideri potest quicquam omi-
fisse, dicendo non omni causæ, nec auduori, nec personæ, nec tempo-
ri congruere orationis unum genus, nec ferè pluribus in oratore ea-
dem. Sed illic L. Crassus, cum apud summos oratores, hominesq;
erudnissimos dicat, satis habet partē hanc uelut notare inter agno-
scentes.

scentes. Et hic Cicero alloquens Brutum testatur esse hæc ei nota
 ideoq; breuius à se dici, quanquã sit fusus locus, tracteturq; à philo-
 sophi latius. Nos institutionem professi, non solum scientibus ista
 sed etiam discantibus tradimus, ideoq; paulo pluribus uerbis debet
 haberi uenia. Quare notũ sit nobis ante omnia, quid conciliando
 docendo, mouendo iudici conueniat, quid quaq; parte orationis pe-
 tamus. Ita nec uetera, nec translata, aut ficta uerba incipiendo, na-
 rando, argumentando, tractabimus, neq; decurrentis contextu ni-
 re circuitus ubi diuidenda erit causa, & in partes suas digerenda;
 neq; humile atq; quotidianũ sermonis genus, & cõpositione ipsa dis-
 solutũ epilogis dabimus, nec iocũ lachrymas, nec rursus lachrymas
 ubi opus erit miseratione siccabimus. Nam ornatus omnis non tam
 sua, quã rei cui adhibetur, conditione cõstat, nec plus refert quid
 dicas, quã quo loco. Sed totum hoc apte dicere, non elocutionis tã
 tum genere constat, sed est cum inuentione cõmune. Nam si tantũ
 habent etiam uerba momentũ, quãto res ipse maius? Quarum quæ
 esset obseruatio, suis locis subinde subicimus. Illud est diligentius
 docendum, eum demũ dicere apte, qui non solum quid expediat, sed
 etiam quid deceat inspexerit. Nec me fugit plerunq; hæc esse con-
 iuncta. Nam quod decet, ferè prodest, neq; alio magis animi iudi-
 cum conciliari, aut si res in cõtrarium tulit, alienari solent. Aliquã
 do tamen & hæc dissentiuunt. Quoties autẽ pugnabunt, ipsam uti-
 litatem uincet quod decet. Nam quis nescit nihil magis profuturũ
 ad absolutionem Socrati fuisse, quã si esset usus illo iudiciali gene-
 re defensionis, & oratione summissa conciliasset iudicum animos si-
 bi, crimenq; ipsum soliciue redarguisset? Verum id minime eum de-
 cebat, ideoq; sic egit, ut qui poenã suã honoribus summis esset æsti-
 maturus, Maluit enim uir sapientissimus quid superesset ex uina si-
 bi perire, quã quod præterisset. Et quando ab hominibus sui tem-
 poris parum intelligebatur, posterorũ se iudicijs reseruauit, breui
 detrimento iam ulimã senectutis a uim seculorum omnium conse-
 cutus. Itaq; quamuis Lysias, qui tum in dicendo præstãtissimus ha-
 bebatur,

bebatur, defensionem illi scriptam obtulisset, uti ea noluit, cum bo-
 nam quidem, sed parum sibi conuenientem iudicasset. Quo uel solo
 patet, num persuadendi, sed bene dicendi finem in oratore seruan-
 dum, cum interim persuadere deforme sit. Non fuit hoc uile abso-
 lutioni, sed (quod est maius) homini fuit. Et nos secundum commu-
 nem potius loquendi consuetudinē, quā ipsam uerūatū regulam,
 diuisione hac utimur, ut ab eo quod deceat, utilitatem separemus:
 nisi forte prior ille Africanus, qui patria cedere, quā cum tribu-
 no plebi hamillimo contendere de innocentia sua maluit, inutiliter
 sibi uidetur consuluisse: aut P. Rutilius, uel cum illo penē Socrati-
 co genere defensionis est usus, uel cum reuocante eum P. Sylla ma-
 nere in exilio maluit, quid sibi maxime conducere et nesciebat. Hi ue-
 ro parua illa, quae abiectissimus quisq; animus utilia credit, si cum
 uirtute conferantur, despicienda iudicauerunt, ideoq; perpetua se-
 culorum admiratione celebrantur. Neq; nos simus tam humiles, ut
 quae laudamus inutilia credamus. Sed hoc qualecunq; discrimen ra-
 ro admodum euenit. Ceterum idem ferē, ut dixi, in omni genere
 caussarum & proderit, & decebit. Est autem quod omnes & sem-
 per & ubiq; persuadere ac dicere honeste, honesteq; facere deceat,
 cōtraq; neminē unquā ullo in loco turpiter. Minora uero, quae sunt
 ex medijs, plerunq; sunt talia, ut alijs sint concedenda, alijs non
 sint, aut pro persona, tempore, loco, causa, magis ac minus uel excu-
 sata debeant uideri, uel reprehendenda. Cum dicamus autem de
 rebus, aut alienis, aut nostris, diuidenda est ratio eorum, dum scia-
 mus pleraq; neutro loco conuenire. In primis enim omnis sui uitio-
 sa iactatio est, eloquentiae tamen in oratore praecipue, afferiq; au-
 dientibus non fastidium modo, sed plerunq; etiam odium. Habet
 enim mens nostra natura sublime quiddam & erectum, & impa-
 tiens superioris. Ideoq; abiectos aut submittenes se libet alleua-
 mus, quia hoc facere itaq; maiores uidemur, et quoties discessit amu-
 latio, succedit humanitas. At qui se supra modum extollit, premere
 ac despiciere creditur, nec tam se maiore, q̄ minores ceteros face-
 re. Inde

re. In de inuidem humiliores: nam hoc vitium est eorum, qui nec ce-
 dere uolunt, nec possunt contedere, ridem superiores, improbāt bo-
 nos. Plerunq; uero deprehēdas arrogantū fallacē de se opinionē,
 sed in ueris quoq; sufficū conscientia. Reprehensus est in hac par-
 te non mediocriter Cicero, q̄q̄ is quidē rerum à se gestarū maior, q̄
 eloquentiæ fuit in orationibus utiq; iactator. At plerunq; illud quoq;
 nō sine aliqua ratione fecit. Aut enim tuebatur eos, quibus erat usus
 adiutoribus in opprimenda coniuratione, aut respondebat inuidiæ,
 cui tamen non fuit par, seruatiæ patriæ pœnā passus exilium, ut il-
 lorum quæ egerat in consulatu frequens commemoratio possit uideri,
 non gloriæ magis, q̄ defensionis data. Eloquentiam quidem cum ple-
 nissimam diuersæ partis aduocatis concederet, sibi nunq; in agen-
 do immodice arrogauit. Illius sunt enim: Siquid est in me ingenij
 iudices, quod sentio quàm sit exigū, &: Nam quo minus ingenio
 possum, subsidio mihi diligentiam comparauit. Quinetiam contra
 Q. Cæciliū de accusatore in Verrem constituēdo, quū multum
 esset in hoc quoq; momenti, uter ad agendum magis idoneus ueni-
 ret, dicendi tamen facultatem magis illi detraxit, quàm arrogauit
 sibi, seq; non consecutum, sed omnia fecisse ut posset eam cōsequi, dē
 xii. In epistolis aliquando familiariter apud amicos, nonnūquam in
 dialogis, aliena tamen persona, uerum de eloquentia sua dicit. Et
 aperte tamen gloriari, nescio an sit magis tolerabile, uel ipsa uitij
 huius simplicitate, quàm illa iactatione peruersa, si abundās opibus,
 pauperem se neget, nobilis obscurum, & potens infirmū, quàm si se
 disertus imperiū planē & infanti uocet. Ambuiosissimū glorian-
 di genus est etiā deridere. Ab alijs ergo laudemur. Nam ipsos (ut
 Demosthenes an) erubescere etiam cum ab alijs laudamur, decet.
 Neque hoc dico non aliquando de rebus à se gestis oratori esse di-
 cendum, sicut eidem Demostheni pro Ctesiphonte, quod tamen ita
 emendauit, ut necessitatem id faciendi ostenderet, inuidiam que
 omnem in eum regeret, qui hoc se cōegisset. Et Marcus Tullius
 sepe dicit de oppressa coniuratione Catilinæ, sed modo id uirtu-
 ti se.

ti senatus, modo prouidentie deorum immortalium assignat, plerunq; contra inimicos atq; obrectatores plus uendicat sibi. Erant enim tuenda cum obijcerentur. In carminibus utinam pepercisset, quæ non desierunt carpere maligni:

Cedant arma togæ, concedat laurea linguæ, &

O fortunatam natam me consule Romam:

Et Iouem illum à quo in concilium deorum aduocatur, & Mineruam quæ eum artes edocuit, quæ sibi ille secutus quædam Græcorum exempla permiserat. Verum eloquætiæ ut indecora iactatio, sic non nunquã concedenda fiducia est. Nam quis reprehendat hæc? Quid putem? contemptum ne me? non uideo, nec in uita, nec in gratia, nec in rebus gestis, nec in hac mea mediocriate ingenij, quid despicere possit Antonius. Et paulo post apertius: An decertare mecum uoluit contentione dicendi? Hoc quidẽ beneficium est. Quid enim plenius? quid huberius, quàm mihi pro me & contra Antonium diceret? Arrogantes & illi, qui se iudicasse de causa, nec aliter affuturos fuisse proponunt. Nam & inuiti iudices audiunt præsumentem partes suas, nec hoc oratori contingere inter aduersarios, quod Pythagoræ inter discipulos contigit, potest: ipse dixit. Sed istud magis minus uel uitiosum est pro personis dicentium. Defenditur enim aliqua tenui, ætate, dignitate, auctoritate, quæ tamen uix in ullo tanta fuerint, ut non hoc affirmationis genus temperandum sit aliqua modo ratione, sicut omnia in quibus patronus argumentum ex se ipso petet, quod fuisset tumidius, si criminis loco esse negasset Cicero, equitis Romani esse filium se defendente. At ille fecit hoc etiam fauorabile, coniungendo cum iudicibus dignitatẽ suam. Equitis autem Romani esse filium, criminis loco poni ab accusatoribus, neq; his iudicantibus oportuit, nec defendentibus nobis. Impudens, tumultuosa, iracunda actio omnibus indecora, sed ut quisq; ætate, dignitate, usu præcedit, magis in ea reprehendendus. Videas autem rixatores quosdam, neq; iudicum reuerentia, neq; agendi more ac modo contenti. Ex quo ipso mentis habitu manifestum sit, tam in suscipiendis, quàm

quàm in agendis causis nihil pensi habere. Profert enim mores plerumque oratio, & animi secreta detegit. Nec sine causa Græci prodiderunt, ut uiuant, quæque etiã dicere. Humiliora illa uenia, summissa adulatio, affectata scurrilias, in rebus ac uerbis parum modestis ac pudicis uilis pudor, in omni negotio neglecta auctoritas, quæ ferè accidunt ijs, qui nimium aut blandi esse, aut ridiculi uolunt. Ipsum etiam eloquentiæ genus alios aliud decet. Nam neque tam plenum, & erectum, & audax, & præculum, sensibus conuenient, quæ pressum, & mixtum, & limatum, & quale intelligi uult Cicero cum dicere orationem suam coepisse canescere, sicut uestibus quoque non purpura coccoque fulgentibus illa ætas satis apta sit. In iuuenibus etiam huberiosa paulo, & penè periclitantia feruntur. At in ijsdem siccum & solidum, & contractum dicendi propositum, plerumque affectatione ipsa seueritatis inuisum est, quãdo etiam morum senilis auctoritas immatura in adolescentibus creditur. Simpliciora militares decet. Philosophiam ex professo (ut quidam faciunt) ostentantibus, parum decori sunt plerique orationis ornatus, maximeque ex affectibus, quos illi uenia dicunt. Verba quoque exquisitiora, & compositio numerosa tali proposito diuersa. Non enim solum illa lætiora, qualia à Cicero ne dicuntur: Saxa atque solitudines uoci respondent, sed etiam illa, quãquam plena sanguinis. Vos enim iam Albani tumuli, atque luci, uos inquam imploro atque testor, uosque Albanorum obruta aræ sacrorum Populi Romani sociæ & æquales, non conueniant barbæ illi atque tristitia. At uir civilis uereque sapiens, qui se non otiosis disputationibus, sed administrationi reipublicæ dederit, à qua longissime isti qui philosophi uocantur, recesserunt, omnia quæ ad efficiendum oratione quod proposuerit ualent, libenter adhibebit, cum prius quod honestum sit, efficere in animo suo constituerit. Et quod principis deceat, alijs non concesseris. Imperatorum ac triumphantium separata est aliqua ex parte ratio eloquentiæ, sicut Pompeius abunde disertus rerum suarum narrator, & hic qui bello civili se interfecit Cato, eloquens senator fuit. Idem dictum sæpe in alio liberum,

in alio

in alio furiosum, in alio superbum est. Verba aduersus Agamemnonem à Thersite habita ridentur, da illa Diomedis, alij'ue cui pari, magnum animum ferre præ se uidebuntur: Ego te, inquit, cōsulem putem L. Crassus Philippo, cum tu me non putes senatorem? Vox honestissimæ libertatis, non ferres quemcunq; dicentem. Negat se magni facere aliquis poëtarum, Cæsar ater an albus homo sit, insania. Verre, ut idem Cæsar de illo dixerit, arrogantia est. Maior in personis obseruatio est apud comicos tragicos'que. Multis enim utuntur, & uarijs. Eadem & eorum qui orationes alijs scribebant, fuit ratio, & declamantiū est. Non enim semper ut aduocati, sed plerunq; ut litigatores dicimus. Verum etiā in ijs causis, quibus aduocamur, eadē differentia diligenter est custodiēda. Utimur enim fictione personarum, & uelut ore alieno loquimur, dandiq; sunt ijs quibus uocem accommodamus, sui mores. Alius enim P. Clodius, alius Appius cæcus, alius Cæcilianus ille, alius Terentianus pater fingitur. Quid asperius lictore Verris? Ut adeas, tantū dabis. Quid fortius illo? Cuius inter ipsa uerberū supplicia una uox audiebatur, cuius Romanus sum. Quam dignæ Milonis in peroratione ipsa uoces eo uiro, qui pro republica sednitiosum ciuem toties compercuisset? quiq; insidias uirtute superasset? Deniq; non modo quot in causa totidem in Prosopopœia sunt uarietates, sed hoc etiā plures, quod in his puerorum, foeminarū, pupillorum, mutarū, etiā rerum assimilamus affectus, quibus omnibus debetur suus decor. Eadem in ijs pro quibus agemus, obseruāda sunt. Alius enim pro alio sæpe dicendum est, ut quisq; honestus, humilis, inuidiosus, fauorabilis erit, adiecta propositiorū quoq; & antea actæ uicē differentia. Iucundissima uero in oratore humanitas, facilitas, moderatio, beneuolentia. Sed illa quoq; diuersa bonū uirum decent, malos odisse, publica uice comoueri, ultum ire scelera & iniurias, & omnia ut in initio dixi, honesta. Nec tantū quis, & pro quo, sed etiam apud quem dicas, interest. Facit enim & fortuna discrimen, et potestas, nec eadem apud principem magistratū, senatorem, priuatū tamen liberum

liberum ratio, nec eodem sono publica iudicia, & arbitrorum disceptationes aguntur. Nam ut orantem pro capite sollicitudo deceat, & cura, & omnes ad amplificandā orationem quasi machinæ, ita in paruis rebus iudicijsq; uana sint eadem. Rideatur que merito quæ apud disceptatorē de re leuissima sedens dicturus utatur illa Ciceronis confessione, non modo se animo commoueri, sed etiam corpore ipso perhorrescere. Quis uero nesciat quin aliud dicendi genus poscat grauitas senatoria, aliud aura popularis: cum etiam singulis iudicantibus, non idem apud graues uiros, quod leuiore, non idem apud eruditū, quod militem ac rusticū, deceat, sitq; nonnunquam summittenda & contrahenda oratio, ne iudex eam uel intelligere, uel capere non possit. Tēpus quoq; ac locus egent obseruatione propria. Nam & tempus tum lætum, tum triste, tum liberum, tum angustum est. Atqui ad hæc omnia cōponendus orator, & loco publico priuato ne, celebri an secreto, aliena ciuitate an tua, in castris deniq; an foro dicas, interest plurimū, ac suam quicq; formā, & proprium modum eloquentiæ poscūt. Cum etiam in cæteris actibus uitæ non idem in foro, curia, campo, theatro, domi facere conueniat, & pleraq; quæ natura non sunt reprehendenda, atq; ideo interim sunt necessaria, alibi quàm mos permiserit, turpia habeantur. Illud iam diximus, quanto plus nitore & cultus demonstratiuæ materiæ, ut ad delectationem audientium compositæ, quàm quæ sunt in actu & contentione, suasoriæ iudiciales que permittant. Hoc adhuc adijciendum, aliquas etiam quæ sunt egregiæ dicendi uirtutes, quo minus deceant, effici conditione causarū. An quisquam tulerit reum in discrimine capitis, præcipue qui apud uictorem & principem pro se ipse dicat, frequenti translatione, fictis aut repetitis ex uetustate uerbis, cōpositione quæ sit maxime à uulgari usu remota, decurrentibus periodis, quàm lætissimis iocis sententijsq; dicentem? Non perdant hæc omnia necessariū periclitanti sollicitudinis colorem, petendumq; etiam innocentibus misericordiæ auxiliū.

Commoueatur ne quisq; eius fortuna, quem tumidū, ac sui iactan-

tem, & ambitiosum institorem eloquentiæ in ancipiti sorte uideat? non, imò oderit reum uerba aucupantē, & anxium de fama ingenij, & cui esse diserto uacet. Quod mire M. Cælius in defensione cause, qua reus de ui fuit, cōprehendisse mihi uidetur. Ne cui uestrum atq; etiā omnium, qui ad rē agendā assunt, mēs, aut uultus molestior, aut uox immoderatio aliqua, aut deniq; quod nimium est, iactatio gestus fuisse uideatur. Atqui sunt quædā actiones in satisfactione, deprecatione, cōfessione positæ. Sententiolis ne flendū eris? epiphonemata, aut enthymemata exorabunt? nō quicquid meris adjicietur affectibus omnis eorū diluet uires, & miserationē securitate laxabū? Age si de morte filij sui, uel iniuria (quæ morte fit grauior) dicendum patri fuerit, aut in narrādo gratiā illā expositionis, quæ cōtinget ex sermone puro atq; dilucido, quæret breuiter ac significatè ordinem rei protulisse contētus, aut argumēta diducet in digitos, & propositionū ac partionū captabit leporē? & ut plerunque in hoc genere moris est, intēctione omni remissa loquatur? Quo fuerit interim dolor ille? ubi lachrymæ substituerim? unde se in medium tam securo obseruatio artium miserit. Non ab exordio usq; ad ultimam uocē cōtinuus quidā genūsus, & idem tristitiæ uultus seruabunt? si quidē uolet dōlorē suum etiā in audiētes transfundere, quem si usq; remiserit, in animū iudicantiū nō reducet. Quod precipue declamātib; (neq; enim me poenitet ad hoc quoq; opus meū, & curā susceptorū semel adolescentiū respicere) custodiendū est, quo plures in schola finguntur affectus, quos nō ut aduocati, sed ut passi subimus. Cum etiā hoc genus simulari litiū soleat, cū ius mortis à senatu quidā, uel ob aliquā magnā infelicitatē, uel etiā poenitentiam petūt, in quibus nō solum cātare, quod uniuersū peruasit, aut lasciuire, sed ne argumētari quidē nisi mixtis, & quidem ita, ut in ipsa probatione magis emineant, affectibus decet. Nam qui intermittere in agendo dōlorē potest, uidetur posse etiam deponere. Nescio tamen an huius (de quo loquimur) decoris custodia maxime circa eos, contra quos dicimus, examinanda sit. Nam sine dubio in omni-

bus statim accusationibus hoc agendum est, ne ad eas libenter de-
 scendiſſe uideamur. Ideoq; mihi illud Caſſii Seueri non mediocri-
 ter diſplicet, *Dij boni uiuo, & quo me uiuere iuuat, Aſprenatē reū*
uideo. Non enim iuſta ex cauſa uel neceſſaria uideri poteſt poſtu-
laſſe eum, ſed quadam accuſandi uoluptate. Præter hoc tamen,
quod eſt commune, propriam moderationem quadam cauſæ deſi-
rant. Quapropter & qui curationem bonorum patris poſtulabit,
doleat eius ualitudine. & quamlibet grauiam filio pater obiecturus
miſerrimam ſibi oſtendat eſſe hanc ipſam neceſſitatem, nec hoc pau-
ci modo uerbis, ſed toto colore actionis, ut id eum non dicere mo-
do, ſed etiam uere dicere appareat. Nec cauſanti pupillo ſic tutor
iraſcatur unquam, ut non remaneāt amoris ueſtigia, & ſacra quæ
dam patris eius memoria. Iam quo modo contra abdicantē patrem,
querentem uxorem, agi cauſam oporteret, in libro (ut arbitror) ſe-
ptimo dixi. Quando etiam aduocati uoce uti deceret, quartus li-
ber, in quo proœmij præcepta ſunt, continet. Eſſe et in uerbis quod
deceat, aut turpe ſit, nemini dubium eſt. Vnum iam igitur huic lo-
co, quod eſt ſanè ſummæ difficultatis, adijciendum uidetur, qui-
bus modis ea quæ ſunt natura parum ſpecioſa, quæ que non dicere,
ſi utrumlibet eſſet liberum, maluiſſemus, non tamen ſint indecora
dicentibus. Quid aſperioſiorem habere frontem poteſt, aut quid au-
res hominum magis reſtuunt, quàm cum eſt filio filij' ue aduoca-
ti in matrem perorādum? Aliquando tamen neceſſe eſt, ut in cau-
ſa Cluentij Habiti. Sed non ſemper illa uia qua contra Saſiam Cæ-
cero uſus eſt, non quia non ille optime, ſed quia plurimum refert,
qua in re, & quomodo lædat. Itaque illa cum filij caput palam im-
pugnaret, fortiter fuit repellenda. Duo tamē quæ ſola ſupererāt,
diuine Cicero ſeruauit. Primum ne obliuiſceretur reuerentiæ, quæ
parentibus debetur, deinde ut repetitis aliis cauſis, diligentiffime
eſtenderet, q̄ id quod erat in matrē dicturus, nō oporteret modo, ſic
ri, ſed etiā neceſſe eſſet. Primaq; hæc expoſitio fuit, q̄q; ad præſentē
quæſtionē nihil pertinebat, adeo in cauſa difficili atq; perplexa,

nihil prius intuemum credidit, quàm quid deceret. Fecit itaq; nomen parentis non filio inuidiosum, sed ipsi in quam dicebatur. Potest tamen aliquando mater & in re leuiore, aut minus infesta contra filium stare, tum lenior atq; summissior decebit oratio. Nam & satisfaciendo, aut nostrâ minuemus inuidiâ, aut etiam in diuersum eam transferemus, & si grauius dolere filium palam erit, creditur abesse ab eo culpa, fietq; ultrò miserabilis. Auertere quoque in alios crimen decet, ut fraude aliquorû concita credatur, & omnia nos passuros, nihil asperè dicturos, testandum, ut etiam si nõ possimus non conuincari, nolle uideamur. Etiam si quid obijciendum erit, officium est patroni, ut id filio inuito, sed fide cogente facere credatur. Ita poterit uterq; laudari. Quod de matre dixi, de utroq; parente accipiendum est. Nam inter patres etiam filiosq;, cum interuenisset emancipatio, litigatum scio. In alijs quoq; propinquitatibus custodiendum est, ut inuini, & necessario, & parce iudicemur dixisse, magis autẽ aut minus, ut cuiq; personæ debetur reuerentiâ. Eadem pro libertis aduersus patronos obseruantia, & ut semel plura complectar, nunquã decebit si aduersus tales agere personas, quo modo contra nos agi ab hominibus conditionis eiusdem iniquo animo tulissemus. Præstatur hoc aliquãdo etiã dignitatibus, ut libertatis nostræ ratio reddatur, ne quis nos aut petulantes in lædendis ijs, aut etiã ambitioso putet. Itaq; Cicero quanq̃ erat in Cottâ grauius dicturus, neq; aliter agi P. Oppij causa poterat, longa tamen præfatione excusauit officij sui necessitatẽ. Aliquãdo etiã inferioribus, præcipueq; adolescentulis parcere aut mederi decet. Vt tur hac moderatione Cicero pro Cælio contra Atraciniũ, ut eum non inimice corripere, sed penè patrie monere uideatur. Nam & iuuenis & nobilis, & non iniusto dolore uenerat ad accusandum. Sed in ijs quidẽ in quibus uel iudici, uel etiã assistentibus ratio nostræ moderationis probari debet, minor est labor, illic plus difficultatis, ubi ipsos contra quos dicimus, ueremur offendere. Duæ simul huiusmodi personæ Ciceroni pro Muræna dicenti obstiterunt, M. Catonis.

Catonis, Seruijque Sulpitij, quàm decenter tamen Sulpitio cum oēs concessisset uirtutes, scientiã petendi cōsolatus ademit. Quid enim aliud esset quo se uictū homo nobilis, & iuris antistes magis ferret? Ut uero ratione defensionis suæ reddidit, cum se studuisse petitioni Sulpitij contra honorē Murænæ, non idem debere accusationi contra caput, diceret? Quàm molli autem articulo tractauit Catonē, cuius naturã summæ admiratus, non ipsius uicio, sed Stoicæ sectæ, quibusdam in rebus factam duriorē uideri uolebat, ut inter eos non forensē contentionem, sed studiosam disputationem crederes incidisse. Hæc est profecto ratio, & certissimū præceptorū genus, illius uiri obseruatio, ut cū aliquid detrahere salua gratia uelis, concedas alia omnia, in hoc solo uel minus pertinū, quàm in cæteris adiecta (si poterit fieri) etiam causa cur ita sit, uel paulo pertinaciore, uel credulū, uel iratum, uel impulsū ab alijs. Hoc illis cōmune re medium est, si in tota actione æqualiter appareat non honor modo, sed etiam charitas, præterea causa sit nobis iusta sic dicendi, neque id moderate tantū faciamus, sed etiam necessario. Diuersum ab hoc, sed facilius, cum hominū, aut alioqui turpiū, aut nobis inuisorum, quedam facta laudanda sunt. Decet enim rem ipsam probare in quacūq; persona. Dixit Cicero pro Gabinio, & P. Vatiniū inimicissimis antea sibi hominibus, & in quos orationes etiam scripserat. Verum causa iusta fit fatendo, non se de ingenij fama, sed de fide esse sollicitū. Difficilior enim ratio in iudicio Cluentiano fuit, cum Scamandrū necesse haberet dicere nocentē, cuius egerat causam: Verum illud elegantissime, cum eorū à quibus ipse perductus esset preces, tum etiam adolescentiã suam excusat, detracturus alio qui plus autoritatis, si in causa præsertim suspecta, se eū eē, q̄ temere nocētes reos susciperet, fateretur. Apud iudicē uero, quod haud propter alienum commodum in causa quã susceperimus, at suum ut persuadēdi ardua ratio, ita dicendi expediūissima. Fidutiã enim iustitiæ eius, non causæ, nihil nos timere simulabimus. Ipse erit gloria inflandus, ut tanto clarior futura sit fides, ac religio in pronun-

ziando, quanto minus uel offensæ, uel utilitati suæ indulserit. Hoc modo & apud eos à quibus appellatū erit (si forte ad eosdē remittentur) adijcienda ratio, uel necessitatis alicuius, si id causæ cedit, uel erroris, uel suspitionis. Tutissimū ergo pœnitentiæ cōfessio, & satisfactio culpæ, perducēdusq; omni modo iudex ad iræ pudorem. Accidit etiā non unq̄, eandē causam de qua pronuntiauit, ut cognoscat iterū, tum illud quidē commune, apud aliū nos iudicē disputaturos de illius sententiā nō fuisse. Neq; enim emendari ab alio q̄ ipso fas esse. Ceterū ex causa ut quæq; permittet, aut ignorata quædā, aut defuisse testes, aut quod timidissime, & si nibi aliud planè fuerit, dicēdū est, patronos nō satisfecisse. Succurret etiā si apud alios iudices agetur, ut in secūda assertione, aut in centūuiralibus iudicijs duplicibus parte uicta, decētius erit quoties contigerit seruare iudicium pudorē, de qua re latius in probationū loco dictū est. Potest euenire, ut in alijs reprehendenda sint, quæ ipsi fecerimus, ut obijcit Tubero Ligario, quod in Africa fuerit, & ambitus quidam damnati recuperadæ dignitatis gratia, reos eiusdem criminis detulerunt, ut in scholis luxuriantē patrem, luxuriosus ipse iuuenis accusat. Id quā decenter fieri possit, equidē nō inuenio, nisi aliquid reperiatur quod inter sit, persona, ætas, tēpus, causa, locus, animus. Tubero iuuenē se patri hœsisse, illum à senatu missum non ad bellum, sed ad frumentū cōmendandum ait, ut primū licuerit à partibus recessisse, Ligariū & perseuerasse, et non pro Cn. Pompeio, inter quem & Cæsare dignitatis fuerit contētio, cum saluā uterq; rem publicam uellet, sed pro Iuba atq; Afris inimicissimis Populo Romano stetisse. Ceterū uel facillimū est ibi alienā culpam accusare, ubi fateris tuā. Verum id iam iudicis est, nō actoris. Quod si nulla contingit excusatio, sola colorē habet pœnitētia. Potest enim uideri satis emendatus, qui in odium eorum, in quibus errauerat, ipse cōuersus est. Sūt enim quidā qui hoc natura ipsa rei nō indecēs faciunt, ut cum pater ex meretrice natū, quod amet meretricē in matrimonium, abdicat, Scholastica materia, sed nō quæ non possit accidere.

cidere. Hic igitur multa non deformiter dicet, uel quod omnium sit uotum parentum, ut honestiores quam sint ipsi liberos habeant. Nam et filia nata, meretrix eam mater pudicam esse uoluisset. Vel quod humilior ipse fuerit (licet enim hoc dicere) uel quod non habuerit patrem qui moneret, quin eo minus faciendum filio fuisse, ne renouaret domus pudorem, et exprobraret patri nuptias, matri priorum uitae necessitate, ne denique legem quandam suis quoque subinde liberis daret, et credibilis erit etiam propria quaedam in illa meretrice turpitudine, quam nunc hic pater ferre non possit, alia praeterea. Neque enim nunc declamamus, sed ostendimus nonnunquam posse ipsis incommodis dicentem bene uti. Illic maior aestus, ubi quis pudenda queritur, ut stuprum praecipue in maribus, aut os profanatum, non dico si loquatur ipse (nam quid aliud ei quam gemitus ac fletus et execratio uitae conueniat: ut iudex intelligat potius dolorem illum quam audiat) sed paterno quoque per similes affectus eundem erit, quia hoc iniuriae genus uerecundius inest passis quam ausis. Mollienda est in plerisque alio colore asperitas orationis, ut Cicero de proscripatorum liberis fecit. Quid enim crudelius quam homines honestis parentibus ac maioribus natos a republica submoueri? Itaque durum id esse summus ille tractandorum animorum artifex confitetur, sed ita legibus Syllae coherere statum ciuitatis affirmat, ut his soluis stare ipsa non possit. Aspercutus itaque est, ut aliquid eorum quoque causa uideretur facere, contra quos diceret. Illud etiam in iocis monui, quam turpis esset fortunae infectatio, et ne in totos ordines, aut gentes, aut populos petulantia incurreret. Sed interim fides patrocini cogit quaedam de uniuerso genere aliquorum hominum dicere, uel libertinorum, uel militum, uel publicanorum, uel similiter aliorum, in quibus omnibus commune remedium est, ut ea quae ledunt, non libere tractare uidearis, nec in omnia impetum facias, sed in id quod expugnandum est, reprehendes, alia laude compenses. Si milites cupidos dicas esse, non mirum, quod periculorum ac sanguinis maiora sibi debere praemia putent, eosdem petulantes, et hoc fieri quod bellum magis quam paci assueuerint

Libertinis detrahenda est autoritas, licet ijs testimonium reddere industriæ, per quam exierint de seruitute. Quod ad nationes exteras pertinet, Cicero uarie detracturus Græcis testibus fidem, doctrinam ijs concedit ac literas, seq̄. eius gentis amatorẽ fuisse proficitur. Sardos cõtemnit, Allobrogas ut hostis insectatur, quorum nihil tunc cum diceretur, parum aptum, aut remotũ è cura decoris fuit. Verborũ etiam moderatione detrahi solet, si qua est rei inuidia, si asperũ dicas nimium seuerũ, iniustum persuasione labi, pertinacem ultra modum tenacẽ esse propositi, plerunq̄. uelut ipsos conaris ratione uincere, quod est mollissimũ. Indecorum est super hæc omne nimium, ideoq̄. etiam quod natura rei satis aptum est, nisi modo quoq̄. temperetur, gratiam perdidit. Cuius rei obseruatio iudicio magis quodam sentiri, quam præceptis tradi potest, quantum satis sit, & quantum recipiant aures. Non habet hæc res mensurã, & quasi pondus, quia ut in cibis, alia alijs magis cõplent. Adiciendum etiam breuiter uidetur, quod ferẽ dicendi uirtutes diuersissimæ, nõ solum suos amatores habeant, sed ab eisdem sæpe laudentur. Nam Cicero quodã loco scribit id esse optimũ, quod cum se facile credideris consequi imitatione, non possis. Alio uero, non se id egisse ut ita diceret, quomodo se quilibet posse consideret, sed quomodo nemo: quod potest pugnare inter se uideri. Verum utrunque ac merito laudatur. Causa enim modo que distat, quia simplicitas illa, & uelut securitas in affectu orationis, mire tenues causas decet. Maioribus illud admirabile dicendi genus magis conuenit. In utroq̄. eminent Cicero, ex quibus alterum imperiti se posse cõsequi credet, neutrum qui intelligunt.

De memoria.

Caput II.

Memoriã quidam naturæ modo esse munus existimauerunt, estq̄. in ea non dubie plurimum, sed ipsa excolendo, sicut alia omnia, augetur, & totus de quo diximus, adhuc inanis labor, nisi cæteræ partes hoc uelut spiritu continentur. Nam & omnis disciplina memoria constat, frustra q̄. docemur, si quicquid audimus, præter-

præterfluat, & exemplorum, legum, responforū, dictorum, benèq; factorū, quæ uelut quasdā copias, quibus abundare, quasq; in promptu semper habere debet orator, eadem illa uis representat. Neq; immerito thesaurus hic eloquentiæ dicitur. Sed non firme tantum cōtinere, uerum etiā cito percipere multa acturos oportet, nec quæ scripseris modo uerata lectione completi, sed in cogitatis quoque rerum ac uerborū contextum sequi, & quæ sint ab aduersa parte dicta meminisse, nec utiq; eo quo dicta sunt ordine refutare, sed oportunitis locis ponere. Quid extēporalis oratio? non alio mihi uideatur mentis uigore constare. Nam dum alia dicimus, quæ dicturi sumus intuenda sunt: ita cum semper cogitatio ultra id quod est, longius querit, quicquid interim reperit, quod ammodo apud memoriā deponit, quod illa quasi quædā media manus acceptū ab inuentione tradit elocutioni. Non arbor arbor autē mihi in hoc immorandum, quid sit quod memoriā faciat, quanquā pleriq; imprimi quædā uestigia nostro animo, quæ uelut in ceris anulorū signa seruatur, existimant. Neq; ero tam credulus, ut quasi habuū tardio rem firmioremq; memoriā fieri putem. Eius autē quod ad animū pertinet, magis admirem naturā, subito res uetustas tanto ex interuallo repetitas reddere se et offerre, nec tantū requirētibus, sed etiā sponte interim, nec uigilantibus, sed etiā quiete cōpositis magis, eorūq; illa quoq; animalia quæ carere intellectu uidemus, meminērūt & agnoscut, & quilibet longo uinere diducta ad assuetas sibi sedes reuertuntur. Quidē non hæc uarietas mira est? excidere proxima, uetera inherere? hesternorū immemores, acta pueritiæ recordari? Quidē quod quædam requisita se occultant, & eadem forte succurrunt, nec manet semper memoria, sed aliquando etiam redit. Nesciretur tamen quanta uis esset eius, quanta diuinitas illa, nisi in hoc lumen orandi uim extulisset, non enim rerū modo, sed etiā uerborum ordine præstat, nec ea pauca contextū, sed durat propē in infinitū, & in longissimis actionibus prius audiendi patientia, quam memoriæ fides deficiat. Quod & ipsum argumentū, subesse artem aliquā, iuuariq;

ratione naturā, cū ijdem docti facere illud, indocti et inexercitati
 nō possumus, q̄q̄ inuenio apud Platonē obstare memoriæ usum iue
 rarū, uidelicet quōd illa quæ scriptis reposuimus, uelut custodire
 definimus, & ipsa securitate dimittimus. Nec dubium est, quin plu
 rimum in hac parte ualeat mentis iniectio, & uelut acies luminum
 à prospectu rerum quas intuetur, nō auersa. Vnde accidit, ut quæ
 per plures dies scribimus ediscendi causa, cogitatione ipsa cōiunctat.
 Artem autem memoriæ primus ostendisse dicitur Simonides, cuius
 uulgata fabula est, cum pugili coronato carmen, quale componi ui
 ctoribus solet, mercede pacta scripsisset, abnegata ei pecuniæ pars
 est, quōd de more poeti frequentissimo digressus in laudes Ca
 storis et Pollucis exierat, quapropter partem ab ijs capere, quorum
 facta celebrasset, iubebatur, & persoluerunt, ut traditū est. Nam
 cum esset grande conuiuium in honorem eiusdem uictoriæ, atque
 adhibitus ei coenæ Simonides, nuntio est: exiit, quōd cum duo iu
 uenes equis aduecti desiderare maiorem in modum dicebantur, &
 illos quidem non inuenit, fuisse tamen gratos erga se exitu compe
 rit. Nam uix eo limen egresso, triclinium illud supra conuiuas cor
 ruit, atq; ita contudū, ut non ora modo oppressorum, sed membra
 etiam omnia requirentes ad sepulturam propinqui nulla nota pos
 sent discernere. Tum Simonides dicitur memor ordinis quo quisq;
 discubuerat, corpora suis reddidisse. Est autem magna inter auto
 res dissensio, Glaucone Carystio, an Leocrati, an Agatarcho, an
 Scopæ scriptū sit id carmen, & Pharsali fuerit hæc domus, ut ipse
 quodam loco significare Simonides uidetur, atq; Apollodorus, &
 Eratosthenes, & Euphorion, & Larissæ. Eurypylus tradiderūt,
 an Cranone, ut Apollas Callimachus, quem secutus Cicero hanc
 famam latius fudit. Scopam nobilem Thessalū perisse in eo conui
 uio constat, adijcitur sororis filius, putant & ortos plerosq; ab illo
 Scopæ, qui maior ætate fuerit, quanq̄ mihi totū de Tyndaridæ fa
 bulosum uidetur. Neq; omnino huius rei meminūt usquā poeta ipse,
 profecto non taciturnus de tāta sua gloria. Ex hoc Simonidis facto,

notatum

Quo magis miror quo modo Metrodorus in XII. signis, per quæ
 sol meat, trecentos & sexagenos inuenerit locos, uarias nimirum
 fuit atq; iactatio circa memoriã suam potius arte quàm natura glo
 riantis. Equidem hæc ad quædã prodesse non negauerim, ut si rerũ
 nomina multa per ordinẽ audita reddenda sint. Nam; in ijs quæ
 didicerunt, locis reponunt res illas, mensam, ut hoc utar, in uestibu
 lo, in atrio puluinũ, & sic cætera, deinde relegentes, inueniunt ubi
 posuerint. Et forsitan in hoc sunt adiuti, qui auctione dimissa, quid
 cuiq; uendi dissent testibus argentariorũ tabulis reddiderũt. Quod
 præstuisse Hortensium dicũt. Minus idem proderit in ediscendis,
 quæ orationis perpetuæ erunt. Nam & sensus non eandem imagi
 nem quã res habet, cum alterũ fingendũ sit, & horũ tamen utrunq;
 commonet. Sed sermonis alicuius habũ uerborũ contextus eadem
 arte quo modo cõprehendetur? Mito quod quædã nullis simulacris
 significari possunt, ut certæ coniunctiones. Habeamus enim sanè, ut
 qui notis scribunt, certas imagines omniũ, & loca scilicet infinita,
 per quæ uerba quæ sunt in quinq; contra Verrẽ secundæ actionis
 libris explicẽtur, ut meminerimus etiam omniũ quasi depositorum,
 nonne impediri quidẽ eorum quæ dicũt, decursum necesse est dupli
 ci memoriæ cura? Nam quo modo poterunt copulata fluere, si pro
 pter singula uerba ad singulas formas respiciendũ erũt? Quare &
 Carneades & Sceptius (de quo modo dixi) Metrodorus, quos Ci
 cero dicũt usos hac exercitatione, sibi habeant sua, nos simpliciora
 tradamus. Si longior complectenda memoria fuerit oratio, prode
 rit per partes ediscere (Laborat enim maxime onere) & hæc par
 tes non sint perexiguæ, alioqui nimis multæ erunt, & eam distin
 guent atq; concident. Nec utiq; certũ imperauerim modum, sed ma
 xime ut quisque finiatur locus. Ni fortẽ tam sit numerosus, ut ipse
 quoq; diuidi debeat. Dandi sunt certi quidã termini, ut contextum
 uerborum (qui est difficillimus) cõtinuet crebra meditatio, partes
 deinceps ipsas repetitus ordo coniungat. Non est inutile quo faci
 lius hæreant, aliquas apponere notas, quarum recordatio commo
 neat

neat & quasi excuset memoriam. Nemo enim ferè tam infelix, ut quod cuiq; loco signū destinauerit, nesciat, ut si erit tardus ad hoc eo quoq; adhuc remedio utatur, ut ipse excuset notæ. Hic est ex illa arte non inutile attendere signa ad eos qui exciderunt sensus, ancoram (ut supra posui) si de naue dicendum esset: spiculū, si de prælio. Multū enim signa faciūt, & ex alia memoria uenit alia, ut cū translatus annulus uel alligatus, commoneat nos cur id fecerimus. Hæc magis adhuc astringunt, quæ memoriã ab aliquo simili transferunt ad id quod continendum est, ut in nominibus, si Fabius fortè sit tenendus, referamus ad illum cunctatorē, qui excidere nõ potest, aut ad aliquē amicum, qui idem uocetur, quod est facilius in apris, & in urbis, & Nasone, aut Crispo, ut id memoriæ affigatur, unde sunt nomina. Origo quoq; aliquādo declinatorū tenedi magis causa est, ut in Cicerone, Verrio, Aurelio, si debet inseri. Illud neminē non iuuabit, iisdem quibus scripserit ceris ediscere. Sequitur enim uestigijs quibusdã memoriã, & uelut oculis intuetur non paginas modo, sed uersus propè ipsos, qui tum dicunt similes legenti. Iam uero si litura aut adiectio aliqua aut mutatio interueniat, signa sunt quæ dã quæ intuentes errare non possumus. Est ratio, ut illi de qua primū locutus sum, arti non dissimilis, nã (si quid me experimenta docuerūt) & expeditior & potētior, ediscere tacite. Nam id quoq; est, quod tum erat optimū, si non subirent uelut otiosum animū plerunq; aliæ cogitationes, propter quas excitandus est uoce, ut duplici motu iuuetur, memoria dicendi & audiendi. Sed hæc uox sit modica, & magis murmur. Quī autē legente alio ediscit, in parte tardatur, quod acrior est oculorū quàm auris sensus, in parte iuuari potest, quod cum semel aut bis audierit, continuo illi memoriã suam experiri licet, & cum legente contendere. Nam & alioqui id maxime faciendum est, ut nos subinde tentemus, quia continua lectio & quæ magis, & quæ minus hærent, equaliter transit. In experimento teneas ne, & maior intentio est, & nihil superuacui temporis perit, quo etiam quæ tenemus re peti solent, nã sola quæ excide-

runt retractantur, ut crebra reiteratione firmentur, quanquam solent hoc ipso maxime hærere, quod exciderunt. Illud ediscendo scribendoq; cõmune est utriq; plurimum cõferre bonam ualitudinem, digestum cibum, animum cogitationibus alijs liberum. Verum etiã in ijs quæ scripsimus complectendis multum ualent, & in ijs quæ cognamus continendis propè solæ, excepta quæ potissima est exercitatio, diuisio & compositio. Nam qui recte diuiserit nunquam poterit in rerum ordine errare. Certa sunt enim non solum in digerendis quæstionibus, sed etiam in exequendis, si modo recte dicimus, prima ac secunda, & deinceps, cohæretq; omnis rerum copulatio, ut ei nihil nec subtrahi sine manifesto intellectu, nec inseri possit. An uero Scæuola in lusu duodecim scruporũ, cum prior calculum promouisset, effectiq; uictus, dum rus tẽdit, repetitio totius certaminis ordine, quo dato errasset, recordatus redijt ad eum, qui cũ luserat, isq; ita factum esse confessus est, minus idem ordo ualebit in oratione, præsertim totus nostro arbitrio constitutus, cum tãtum ille ualeat alternus? Etiam quæ bene composita erunt, memoriam serie sua ducent. Nam sicut facilius uersus ediscimus quàm prosam orationem, ita prosam uinctam quàm dissolutam. Sic contingit, ut etiam quæ ex tẽpore uidebãtur effusa, ad uerbum repetita reddantur: quod meæ quoq; mediocritatem memoriæ sequebatur, quando interuictus aliquorũ, qui hũc honorẽ mererẽtur, uerare declamationis partẽ cogisset. Nec est mēdacio locus, saluis qui interfuerũt. Si quis tamen unam maximamq; à me arte memoriæ quærat, exercitatio est & labor, multa ediscere, multa cogitare, & (si fieri potest) quotidie potissimũ est. Nihil æque uel augetur cura, uel negligẽtia intercidũ. Quare et pueri statim ut præcepi, quam plurima ediscãt, & quæcũq; ætas operã iuuantæ studio memoriæ dabũ, de uoret initio tẽdiũ illud & scripta & lecta sæpius reuoluendi, & quasi eundem cibũ remãdendi. Quod ipsum hoc fieri potest leuius, si pauca primũ, & quæ tẽdium non asserant, cõperimus ediscere, tum quotidie adijcere singulos uersus, quorũ accessio labori sensum incre-

incrementi non afferat, in summā ad infinitum usq; perueniat, & poetica prius, tum oratorū nouissime etiā solutiōra numeris, & magis ab usu dicendi remota, qualia sunt iurisperitorū. Difficiliora enim debet esse quæ exercet, quo sit leuius ipsum illud in quod exercet, ut athletæ ponderibus plumbeis assuefaciūt manus, quibus uacuis & nudis in certamine utēdum est. Non omītam etiam quod quotidianis experimentis deprehenditur, minime fidelem esse paulo tardioribus ingenij recentem memoriā. Mirum dictū est, nec in promptu ratio, quantum nox interposita afferat firmatū, siue requiescat labor ille, cuius sibi ipsa fatigatio obstabat, siue maturatur ac coquitur, seu firmissima eius pars est recordatio, quæ statim referri non poterant, contexuntur postero die, confirmatq; memoriā idem illud tempus, quod esse in causa solet obliuionis. Etiam illa præuelox ferē cito effluit, & uelut præfenti officio functa, nihil in posterū debeat, tanquā dimissa discedat. Nec est mirū magis herere animo, quæ diutius affixa sint. Ex hac ingeniorū diuersitate nata dubitatio est, an ad uerbū sit ediscendū dicturi, an uim modo rerū atq; ordinē cōplecti satū sit, de quo sine dubio nō potest in uniuersum pronūtiari. Nam si memoriā suffragatur, tempus nō deficit. Nulla me uelim syllaba effugiat, alioqui etiā scribere sit superuacuum. Idq; præcipue à pueris obtinendū, atq; in hac cōsuetudinem memoriā exercitatioē redigēda, ne nobis discamus ignoscere. Ideoq; admoneri, & ad libellū respicere uitiosum, quod libertatē negligētiae facit, nec quisquam se parum tenere iudicat, quod ne sibi excidat non timet. Inde interruptus actionis impetus, & resistens ac scælebrosa oratio, & qui dicit ediscenti similis, etiam omnem bene scriptorum gratiā perdit, uel hoc ipso quod scripsisse se cōstitetur. Memoria autē facit & proprii ingenij famā, ut illa quæ dicimus nō domo attulisse, sed ibi protinus propfisse uideamur, qd & oratori et ipsi causæ plurimū cōfert. Nam & magis miratur, & minus timet iudex, quæ nō putat aduersus se præparata. Ideoq; in actionibus inter præcipua seruandū est, ut quædā etiam quæ optime uinximus, uelut

uelut soluta enuntiemus, & cogitantibus nonnunquam, & dubitantibus similes querere uideamur quæ attulimus. Ergo quid sit optimum, neminem fugit. Si uero aut memoria natura durior erit, aut non suffragabitur tempus, etiam inutile erit ad omnia se uerba alligare, cum obliuio unius eorum cuiuslibet, aut deformis hæsitacionem, aut etiam silentiū inducat. Tutiusq; multo, comprehensis animo rebus ipsis, libertatē sibi eloquendi relinquere. Nam & inuitus perdit quisq; id quod elegerat uerbū, nec facile reponit aliud, dum id quod scripserat, querit. Sed ne hoc quidē infirmæ memoriæ remedium est, nisi in ijs qui sibi facultatē aliquā dicendi ex parte parauerunt. Quod si cui utrunq; defuerit, huic omittere totū actionum laborem: ac si quid in literis ualet, ad scribendū potius suadebo conuertere. Sed hæc rara infelicitas erit. Cæterū quantum natura studioq; ualeat memoria, uel Themistocles testis, quem unum intra annū optime locutū esse Persice constat: uel Mithridates, cui duas & uiginti linguas, quot nationibus imperauit, traditur notas fuisse: uel Crassus ille diues, qui cum Asiæ præesset, quinque Græci sermonis differētias sic tenuit, ut qua quisq; apud eum lingua postulasset, eadem ius sibi reddītum ferret, uel Cyrus, quem omnium militum tenuisse creditum est nomina. Quin semel auditos quamlibet multos uersus protinus dicitur reddidisse Theodectes. Dicebantur etiā esse nunc qui facerēt, sed mihi nunq; ut ipse interesset cōtigit, habēda tamē fides est uel in hoc, ut qui crediderit et speret.

De pronuntiatione.

Caput III.

Pronuntiatio à plerisq; actio dicitur, sed prius nomen à uoce, sequens à gestu uidetur accipere. Namq; actionē Cicero aliās quasi sermonē, aliās eloquētiam quandam corporis dicit. Idem tamen duas eius partes facit, quæ sunt eadem pronuntiationis, uocē atq; motum. Quapropter utraq; appellatione indifferēter uti licet. Habet autē res ipsa miram quandam in orationibus uim ac potestātē. Nec enim tā refert qualia sint, quæ intra nosmetipsos composuimus, quam quo modo efferantur. Nam nā quisq; ut audīt, mo-

uetur. Quare nec probatio ulla quæ aliquo modo uenit ab oratore, tam firma est, ut non perdat uires suas, nisi adiuuetur asseueratione dicentis. Affectus omnes languescant necesse est nisi uoce, uultu, totius prope habitu corporis inardescant. Nam cum hæc omnia fecerimus, felices tamen si nostrum illum ignem iudex conceperit, nedum eum supini securiq; moueamus, ac non et ipse nostra oscitatione soluatur. Documento sunt uel scenici actores, qui & optimis poetarum tantum adiiciunt gratiæ, ut nos infinite magis eadē illa audita quàm lecta delectent, & uilissimis etiam quibusdam impetrent aures, ut quibus nullus est in bibliothecæ locus, sit etiam frequentans in theatris. Quod si in rebus quas fictas esse scimus, & inanes, tantum pronuntiatio potest, ut iram, lachrymas, sollicitudinem afferat, quanto plus ualeat necesse est ubi & credimus? Equidem uel mediocrem orationem commendatam uiribus actionis affirmauerim, plus habitur æsse momenti quàm optimā eadē illa destituta. Siquidē et Demosthenes quod esset in toto genere dicēdi summū, interrogatus, pronuntiationi palmā dedit, eidemq; secundum ac tertium locū, donec ab eo queri desierit ut eam uideri possit non præcipuam, sed solam iudicasse. Ideoq; ipse tam diligenter apud Andronicum Hypocritem studuit, ut admirantibus eius orationem Rhodijs, non immerito Aeschines dixisse uideatur, quid si ipsum audissetis? Et M. Cicero unam in dicendo actionem dominari putat. Hac Cn. Lentulum plus opinionis consecutum, quàm eloquentia tradit. Eadem C. Gracchum in deflenda fratris nece totius Po. Ro. lachrymas concitasse, Antonium & Crassum multum ualuisse, plurimū uero Q. Hortensium, cuius rei fides est, quod eius scripta tantū intra famam sunt, qui diu princeps oratorum, aliquando æmulus Ciceronis existimatus est, nouissime quoad uixit secundus, ut appareat placuisse aliquid eo dicente, quod legentes non inuenimus. Et hercle cum ualeat multum uerba per se, & uox propriam uim adijciat rebus, & gestus motusq; significet aliquid, profecto perfectum quiddam fieri, cum omnia coierunt, necesse est. Sunt tamē

qui rudem illam, et qualem impetus cuiusq; animi tulit, actionem iudicent fortiozem, et solam uiri dignam, sed non alij fere, quam qui etiam in dicendo curam, et artem, et miorem, et quicquid studio paratur, ut affectata, et parum naturalia solent improbare, uel qui uerborum atq; ipsius etiam soni rusticitate, ut L. Cottam dicit Cicero fecisse, imitatione antiquitatis affectant. Verum illi persuasionem sua fruuntur, qui hominibus ut sint oratores, satis putant nasci, nostro labori dent ueniam, qui nihil credimus esse perfectum, nisi ubi natura cura iuuetur. In hoc igitur non contumaciter consentio, primas partes esse naturæ. Nam certe bene pronuntiare non poterit, cui aut in scriptis memoria, aut in ijs quæ subito dicenda erunt, facilitas prompta defuerit, nec si inemendabilia oris incommoda obstant. Corporis etiam potest esse aliqua tanta deformitas, ut nulla arte uincatur. Sed ne uox quidem nisi liberalis, actionem habere optimam potest. Bona enim firmatq; ut uolumus, ut licet, mala uel imbecilla & inhihet multa, ut insurgere, exclamare, & aliqua cogit, ut summittere, deflectere & raucas fauces ac latus fatigatum deformi cantico reficere. Sed nos de eo nunc loquamur, cui non frustra præcipitur. Cùm sit autem omnis actio, ut dixi, in duas diuisa partes, uocem gestumq; quorum alter oculos, altera aures mouet, per quos duos sensus omnis ad animum penetrat affectus, prius est de uoce dicere, cui etiam gestus accommodatur. In ea prima obseruatio est, qualē habeas. Secunda, quo modo utaris. Natura uocis spectatur quantitate et qualitate. Quantitas est simplicior. In summa enim grandis aut exigua est, sed inter has extremitates mediæ sunt species, et ab ima ad summam, ac retro, multi sunt gradus. Qualitas magis uaria. Nam est & candida, et fusca, et plena, et exilis, & lenis, & aspera, et contracta, et fusa, & dura, et flexibilis, & clara, & obtusa. Spūs etiā longior breuiorq;. Nec causas cur quicq; eorum accidat, persequi proposito operi necessarium est, eorum ne sit differentia in quibus aura illa concipitur, an eorum per quæ uelut organa meat, an ipsi propriam natura, an prout mouetur, lateris per-

florū ue firmitas, an capitū plus adiuuet. Nā opus est omnibus, si
 cut non oris modo suauitate, sed narium quoq; , per quas quod su-
 perest uocis egredūtur. Dulcis tamen esse debet non exprobrās so-
 nus. Utendi uoce multiplex ratio. Nā præter illā differentiā, quæ
 est tripartita, acutæ, grauis, flexæ, tū intentis, tū remissis, tū ela-
 tis, tum inferioribus modis opus est, spatijs quoq; leuioribus aut cita-
 tioribus. Sed in his media interiacet multa: et ut facies, quæ ex pau-
 cissimis constat, infinitā habet differentiā, ita uox, et si paucas que
 noīari possent, continet species, propria cuiq; est, & non hæc mi-
 nus auribus, quam oculis illa dignoscitur. Augētur aut̄ sicut omnia
 nā uocis quoq; bona, cura, & negligētia minuūtur. Sed cura nō ea-
 dem oratoribus, quæ phonsicū conuenit, tamen multa sunt utrisq;
 cōmunia, firmitas corporis, ne ad sp̄adonum, et mulierū, & ægro-
 rū exilitatē uox nostra tenuetur, quæ ambulatio, unctio, ueneris ab-
 stinētia, facilis ciborum digestio .i. frugalitas, præstat. Præterea
 ut sint fauces integræ, id est, molles ac leues, quarū unio & frāgi-
 tur, & obscuratur, et exasperatur, & scinditur uox. Nam ut iibiæ
 eodē spirītu accepto aliū clausis, aliū apertis foraminibus, aliū
 nō satū purgatæ, aliū quassæ sonum reddūt, ita fauces tumentes
 strangulat uocem, obusæ obscurant, rasæ exasperat, conuulsæ fra-
 ctæ sunt organū similes. Finditur etiam spirītus obiectu aliquo, si-
 cut lapillo tenues aquæ, quarū fluctus etiā si ultra paulum cōn, ali-
 quid tamē caui relinquūt post id ipsum quod offenderat. Humor
 quoq; uocem ut nimis impedit, ita consumptus destituit. Nā fati-
 gatio corpora, nō ad præsens mō tēpus, sed etiā in futurū afficit.
 Sed ut cōmuniter & phonsicū, & oratoribus necessaria est exerci-
 tatio, qua omnia conualescūt, ita curæ nō idem genus. Nā neq; cer-
 ta tempora ad spatiādū dari possunt tot ciuilibus officijs occupato,
 nec præparare ab imis sonis uocē ad summos, nec semper à cōtenti-
 one concedere licet, cum pluribus iudicijs sæpe dicendū sit. Ne ci-
 borū quidē est eadem obseruatio. Non enim tā molli teneraq; uoce,
 quā forti ac durabili op^o est. Cū illi oēs etiā altissimos sonos leniāt

cantu oris, nobis pleraq; asperæ sint concitateq; dicenda, & uigilantiæ noctes, & fuligo lucubrationū bibenda, & in sudata ueste durandum. Quare uocē delicij non molliamus, nec imbuamur ea cōsuetudine, quæ duratura non sit, sed exercitatio eius talis sit, qualis usus, nec silentio subsidat, sed firmetur consuetudine, qua difficultas omnis leuatur. Ediscere autem quo exercearis, erit optimū: nam ex tempore dicenti auocatur cura uocis, ille qui ex rebus ipsis concipitur affectus & ediscere quammaxime uaria, quæ & clamorem, & disputationem, & sermonem, & flexus habeant, ut simul in omnia paremur. Hoc satis est, alioqui nūida illa, & curata uox insolūm laborem recusabit, ut assueta gymnasiis, & oleo corpora quamlibet sint in suis certaminibus speciosa atq; robusta, si mīlitare nēr, fascēsq; & uigilias impares, deficient, & quærant uictores suos nudūq; sudorem. Illa tamē in hoc opere præcipi quis ferat? uandos soles atq; uentos, & nubila etiam ac siccitates. Ita si dicendum in sole, aut uentoso, humido, calido' ue die fuerit, reos deferemus? Nam crudum quidem, aut saturum, aut ebrium aut eiecto modo uomitu, quæ cauenda quidam monent, declamare neminem qui sit mentis compos, puto. Illud non sine causa ab omnibus præceptum, ut parcatu maxime uoci in illo à pueritia in adolescentiam trāsitu, quia naturaliter impenditur, non, ut arbitror, propter calorem, quod quidam putauerūt (nam est maior in alijs) sed propter humorem potius. Nam hoc ætas illa turgescit. Itaq; nar es etiam, ac pectus, eo tempore tument, atq; omnia uelut germinant, eōq; tenera, et iniuriæ obnoxia. Sed ut ad propostū redeam, iam confirmatæ constitutæq; uocis, genus exercitationis optimū duco, quod est operi simillimū, dicere quotidie, sicut agimus. Namq; hoc modo non uox tantum confirmatur, & latus, sed etiam corporis decens, & accommodatus orationi motus componitur. Non alia est autem ratio pronuntiationis, quàm ipsius orationis. Nam ut illa emendata, dilucida, ornata, apta esse debet, ita hæc quoq; emendata erit, id est, utio carebit, si fuerit os facile, explanatum, iucundum, urbanum, id est

est, in quo nulla neq; rusticitas, neq; peregrinitas resonet. Nō enim sine causa dicitur barbarum *Cracum* ue. Nam sonis homines, ut era tinnitu dignoscimus. Ita fiet illud quod Ennius probat, cum dicitur suaui loquenti ore *Cethegum* fuisse, non quod Cicero in ijs reprehendit, quos aut latrare non agere. Sūt enim multa uita, de quibus dixi, cum in quadam primi libri parte puerorum ora formare, opportunius ratus in ea etate facere illorum mentionē in qua emendari possunt. Itaq; si ipsa uox primum fuerit (ut sic dicā) sana, nullum eorum de quibus nunc dixi, patietur incommodū, deinde non absurda, rudis, immanis, dura, rigida, uaria, præpinguis, aut tenuis, inanis, acerba pusilla, mollis, effeminata: Spiritus, nec breuis, nec parum durabilis, nec in receptu difficilis. Dilucida uero erit pronuntiatio primum, si uerba tota exegerit, quorum pars deuorari, pars destitui solet, plerisq; extremas syllabas non proferentibus, dum priorum sono indulgent. Vt autem est necessaria uerborum explanatio, ita omnes computare, & uelut annumerare interas molestum, & odiosum. Nam & uocales frequentissime coeunt, & consonantium quedam insequente uocali dissimulantur, utriusq; exemplum posuimus,

Multum ille & terris. —

Vtatur etiam durior inter se congressus, unde pellexit, & collegit, & quae alio loco dicta sunt. Ideoq; laudatur in Catullo suauis appellatio uerarum. Secundum est, ut sit oratio distincta, id est, ut qui dicit, & incipiat ubi oportet, & desinat. Obseruandum etiā quo loco sustinendus, & quasi suspendendus sermo sit, quod *Crac* uel *ὑπερδίοσολῶν*, uel *ὑπερδύσολῶν*, uel *ὑπερδύμῶν* uocat, quo deponendus suspenditur:

Arma, uirumq; cano, —

Quia illud uirum, ad sequentia pertinet, ut sit uirum Troiae, qui primus ab oris, & hic uerum. Nam etiam si aliud est unde uenit, quod uenit, non distinguendum tamen, quia utrumq; eodem uerbo continetur, uenit. Tertio Italiam, quia interiectio est, fato profu-

gus, & coninuum sermonem, qui faciebat, Italiam, Lauinaq;
 diuidit, ob eandemq; causam, quarto profugus, deinde Lauinaq;
 uenit Litora. Vbi iam erit distinctio, quia inde alius incipit
 sensus. Sed in ipsis etiam distinctionibus tempus, aliàs breuius, ali-
 às longius dabimus. Interest enim sermonem finiat, an sensum.
 Itaq; illam distinctionem Litora, protinus altero spiritus inio
 insequar, cum illuc uenero,

— Atq; altæ moenia Romæ,

Deponam, et morabor, et nouū rursus exordium faciam. Sunt ali-
 quando et sine respiratione quædam moræ etiam in periodis, ut in
 illa. In cœtu uero Po. Ro. negotiū publicum gerens, magister equi-
 tū, et cætera: multa habet membra. Sensus enim sunt alij atq; alij,
 et sicut una circūductio est, ita paulū morandum in ijs interuallis,
 non interrumpendus est contextus, et e contrario spirituum interim
 recipere sine intellectu moræ necesse ē, quo loco quasi surripiendus
 est, alioqui si inscite recipiatur, non minus afferat obscuritatis,
 quam uitiōsa distinctio. Virtus aut distinctiōis fortasse sit parua,
 sine qua tamen esse nulla alia in agendo potest. Ornata est pronū-
 tiatio, cui suffragatur uox facilis, magna, beata, flexibilis, firma,
 dulcis, durabilis, clara, pura, secans aëra, auribus sedens. Est enim
 quædam ad audicium accommodata nō magnitudine, sed proprie-
 tate ad hoc uelut tractabilis, utq; habens omnes in se, qui desiderā-
 tur, sonos intentionesq; et toto (ut aiunt) organo instructa, cui ad-
 erit lateris firmitas, spūs cum spatio perinax, tum labori nō facile
 cessurus. Neq; grauissimus aut in musica sonus, nec acutissimus ora-
 tionibus conuenit. Nam et hic parum clarus, nimirūq; plenus, nullū
 afferre animis motū pot, et ille prætenuis et immodicæ claritatis,
 cui est ultra uerum, tum neq; pronuntiatione flecti, nec diuini ser-
 re intentionē potest. Nā uox ut nerui, quo remissor hoc et grauior
 et plenior, quo tērior hoc tenuis et acuta magis est. Sic ima uim non
 habet, summa rumpi periclitatur, medijs igitur utendum sonis, ijsq;
 cum augenda intentio est, excipiendi, cum summitenda, sunt re-
 pendi.

randi. Nam prima est obseruatio recte pronūtiandi, æqualitas, ne sermo subsulet imparibus spatijs ac sonis, miscens longa breuibus, graua acutis, elata summissis, et inæqualitate horū oīm, sicut pedū, claudicet sermo. Scd a uarietas ē, quæ solū est pronūtiatio. Ac ne quis pugnare inter se putet æqualitatem et uarietate, cum illi uirtuti contrarium sit uicū inæqualitas, huic qui dicitur *μωοσδῶς* quasi quidam unus aspectus. Ars porro uariandi cum gratiā præbet ac renouat aures, tum dicentem ipsa laboris mutatione reficit, ut standi, ambulādi, sedēdi, iacēdi uices sunt, nihilq; eorū pati unū diu possumus. Illud uero maximū (sed id paulo post tractabimus) quod secūdū rationē rerū de quibus dicimus, animorumq; habuit, conformanda uox est, ne ab oratione discordet. Uuemus igitur illā quæ Græce *μωοσδῶς* uocatur, una quædam spūs ac soni intentio, non solū ne dicamus omnia clamosè, quod insanum est, aut intra loquendi modū, quod motu caret, aut submisso murmure, quo etiā debilitatur omnis intētio, sed ut in ijsdē partibus, ijsdēq; affectibus, sint tamē quædam nō ita magnæ uocis declinatioes, prout aut uerborū dignitas, aut sententiā natura, aut depositio, aut inceptio, aut transitus postulabit, ut qui singuli pinxerūt coloribus, alia tamen eminentiora, alia reductiora fecerunt, sine quo ne membrū quidem suas lineas dedissent. Proponamus enim nobis illud Cicerōis in oratione nobilissima pro Milone principiū, nōne ad singulas penne distinctiones, quamuis in eadē facie, tamē quasi uultus mutandus est? Et si uereor iudices, ne turpe sit pro fortissimo uiro dicere incipientem timere. Etiam si est toto proposito contractū atq; submissum, quia et exordiū est, et solitū exordiū, tamē fuerit necesse est aliquid plenius et erectius, dum dicit: Pro fortissimo uiro dicere, quam, si uereor, et turpe sit, et timere. Iā secunda respiratio increseat oportet, et naturali quodam conatu, quo minus pauide dicimus quæ sequuntur, et quo magnitudo animi Miloni ostenditur, Minimeq; deceat, cum T. Annius ipse magis de Repub. salute quā de sua pturbetur. Deinde quasi obiurgatio sui ē: Me ad

eius causam parem animi magnitudinem afferre non posse. Tum inuidiosiora: Tamē hęc noui iudicij noua forma terret oculos. Illa ue ro iam pene apertis (ut aiunt) tibijs. Qui quocunq; inciderunt, ueterem consuetudinem fori, & pristinum morem iudiciorum requirunt. Nam sequens latum etiam atq; effusum est. Non enim corona confessus uester cinctus est ut solebat. Quod notauit, ut apparet non solum in membris causę, sed etiam in articulis esse aliquam pronuntiandi uarietatem, sine qua nihil, nec minus, nec maius est. Vox autem ultra uires urgenda non est. Nam & suffocata sæpe, & maiore nisu minus clara est, & interim elisa in illū sonum erumpit, cui Græci nomen ab immaturo gallorum cantu dederunt. Nec uolubilitate nimia confundenda quę dicimus, quę & distinctio perit & affectus, & nonnunquā etiam uerba aliqua sui parte fraudantur. Cui contrariū est uitii nimie tarditatis. Nam & difficultatem inueniendi fatetur, & segnitia soluit animos, & in quo est aliquid, temporibus præfinitis aquam perdit. Promptum fit os, non præceps, moderatū, non lentū. Spiritus quoq; nec crebro receptus concidat sententiam, nec eousq; trahatur, donec deficiat. Nam & deformis est consumpti illius sonus, & respiratio sub aqua diu pressa similis, & receptus longior, & non opportunus, ut q̄ fiat non ubi uolumus, sed ubi necesse est. Quare longiorem dicturis periodū colligendus est spiritus, ita tamen, ut id neq; diu, neq; cū sono faciamus, neq; omnino ut manifestū sit, reliquis partibus optime inter iuncturas sermonis reuocabitur. Exercendus autē est, ut sit quā longissimus, quod Demosthenes ut efficeret scandens in aduersum continuabat quā posset plurimos uersus. Idem quo facilius uerba ore libero exprimeret, calculos lingua uoluens dicere domi solebat. Est interim & longus, & plenus, & clarus satis spiritus, non tamen firmę intentionis, ideoq; tremulus, ut corpora quę aspectu integra neruis parū sustinentur, id Græci Βρογχον uocant. Sunt q̄ sp̄m cū stridore præuatiē dentiū nō recipiūt, sed resorbēt. Sūt qui crebro anhelitu, & introrsum etiam clare sonante, iminentur iuncta

iumenta onere & iugo laborantia. Quod affectant quoq; tanq; in
 uentionis copia urgeantur, maiorq; uis eloquentiæ ingruat, quàm
 quæ emitti faucibus possit. Est alijs concursus oris, & cum uerbis
 suis colluctatio. Iam tussire & expuere crebro, & ab imò pulmone
 pūtam trocleis adducere, & oris humore proximos spargere, &
 maiorem partem spiritus in loquendo per nares effundere, etiã si
 non utiq; uocis sunt uitia, quia tamen propter uocem accidunt, po-
 tissimū huic loco subijciantur. Sed quodcūq; ex ijs unū magis tulerim,
 quàm quo nunc maxime elaboratur, in causis omnibus scholis-
 q; cātadi, qđ inutilis sit an foedus, nescio. Quid enim minus ora-
 tori conuenit, quàm modulatio scenica, & nōnunq; ebriorū, aut co-
 messantiū licentiæ similis? Quid uero mouēdis affectibus contra-
 riū magis, quàm cum dolendū, irascendū, indignandū, commiserā-
 dum sit, nō solū ab ijs affectibus, in quos inducendus est iudex, rece-
 dere, sed ipsam fori sanctitatem ludorū talariū licētia soluere? Nā
 Cice, illos ex Lycia & Caria rhetores pene cantare in epilogie
 dixit. Nos etiam cātandi seueriorē paulo modū excessimus: Quis-
 quam ne, nō dico de homicidio, sacrilegio, paricidio, sed de calcu-
 lis certe atq; rationibus, quisquam deniq; (ut semel finiam) in lūe cā-
 zat? Quod si omnino recipiendum est, nihil causæ est cur nō illam
 uocis modulationē fidibus ac tibijs imò me hercules, quod est huic
 deformitati propius, cymbalis adiuuemus. Facimus tamen hæc li-
 benter. Nam nec cuiquam sunt iniucūda quæ cantāt ipsi, & laboris
 in hoc, qđ in agēdo minus est. Et sunt quidā qui secundum alia uitæ
 uitia, etiã hac ubiq; audiēdi quod aures mulceat, uoluptate ducan-
 tur. Quid ergo: nō & Cic. dicit eē aliquē in oratione cantū obscu-
 riorē? Et hoc quodam naturali uitio uenit. Ostendam non multo
 post, ubi & quatenus recipiendus sit hic flexus, & cātus quidem, sed
 (quod pleriq; intelligere nolūt) obscurior. Iam enim tempus est di-
 cēdi quæ sit apta pronūtiatio, quæ certe ea est, quæ ijs de quibus dē-
 cimus, accommodatur, quod quidem maxima ex parte præstant
 ipsi motus animorum, sonatq; uox ut feritur. Sed cum sint alijs uerū

affectus, alij ficti & imitati: ueri naturaliter erumpunt, ut dolentium, irascentium, indignantium, sed caret arte, ideoque non sunt disciplinae traditioe formandi. Contra qui effinguntur imitatione, arte habent, sed hi caret natura, ideoque in ijs primū est bene affici, & concipere imagines rerū & itaque ueris moueri, sic uelut media uox, quae habentur a nobis acceperit, hūc iudicium animis dabit. Est enim mentis index, et uelut exemplar, ac totidē quot illa mutationes habet, itaque letis in rebus plena, simplex, & ipsa quodā modo hilaris fluū. At in certamine erecta totis uiribus, & uelut omnibus uerbis imitatur. Atrox in ira, & aspera ac desca, & respiratione crebra. Neque enim potest esse longus spiritus, cū immoderate effunditur. Paulū in inuidia facienda letior, quia non fere ad hāc nisi inferiores cōfugiūt. At in blanditudo, fatēdo, satis fatēdo, rogādo, lenis & submissa. Suadentiū, & momentū, & pollicentiū, & cōsolantiū grauis in metu & uerecūdia cōtracta, adhortationibus fortis, distulationibus teres, miseratione flexa & flebilis, & cōsilio quasi obscurior, at in egressionibus fusa & securae claritatis, in expositione ac sermonibus recta, & inter acutum sonum & grauem media. Attollitur autem concūctis affectibus, compositis descendit, pro utriusque rei modo altius uel inferius. Quid autē quisque in dicendo postulet locus, paulum differam, ut de gestu prius dicam, qui & ipsi uoci consentit, & animo cum ea simul paret. Is quātū habeat in oratore momenti, satis uel ex eo patet, quod pleraque etiam citra uerba significat. Quippe non manus solū, sed nutus etiā declarant nostrā uoluntate, & in mutis pro sermone sunt, & salutatio frequenter sine uoce intelligitur, atque affectū, et ex uultu ingressuque percipitur habitus animorū, & animalium quoque sermone carentium ira, laetitia, adulatio, & oculis, et quibusdam alijs corporis signis deprehenditur. Nec mirum si ista, quae tamē in aliquo posita sunt motu, tantū in aīis ualeat, cū pictura tacēs opus, et habitus semp eiusdē, sic in intimos penetret affectus, ut ipsam uim dicēdi nonnunquam superare uideatur. Contra si gestus ac uultus ab oratione differant, tristitia dicamus hilares, affirmemus aliqua renūctes,

non autoritas modo uerbis, sed etiã fides desit. Decor quoq; à gestu atq; à motu uenit. Ideoq; Demosthenes grãde quoddã speculũ intus cõponere actiõnem solebat, adeo quamuis fulgor ille sinistras imagines reddat, suis demũ oculis credidit, quod efficeret. Præcipuum uero in actione sicut in corpore ipso, caput est, cũ ad ipsum de quo dixi decorem, tum etiam ad significationem decoris illa sunt, ut sit primo rectum & secundum naturam. Nam & deiecto humilitas, & supino arrogantia, & in lauis inclinato languor, et præduro ac rigente barbaria quãdam mentis ostenduntur. Tum accipiat aptos ex ipsa actione motus, ut cum gestu concordet, et manibus ac lateribus obsequatur. Aspectus enim semper eodem uertitur quò gestus, exceptis quæ aut damnare, aut non concedere, aut à nobis remouere oportebũt, ut idem illud uultu uideamur auersaui, manu repellere:

—Dij talem terris aueritẽ pestem.

—Haud equidem tali me dignor honore.

Significat uero plurimis modis. Nam præter annũcũ, renũcũ, cõfirmãdiq; motus, sunt et uerecundiã, et dubitãtiõis, et admirãtiõis, & indignãtiõis noti, et cõmunes oĩbus. Solo tamẽ eo facere gestum scenici quoq; doctores unio sum putauerũt. Etiam frequens eius nutus nõ caret unio, adeo iactare id, et comas excuientẽ rotare phantasticũ est. Dominatur autẽ maxime uultus. Hoc supplices, hoc minaces, hoc blãdi, hoc tristes, hoc hilares, hoc erecti, hoc submissi sumus, hoc pendent hoĩes, hũc intuetur, hũc spectãt etiam anteq̃ dicamus, hoc quosdam amamus, hoc odimus, hoc plurima intelligimus. Hic ẽ sæpe pro omnibus uerbis. Itaq; in ijs quæ ad scenã componuntur fabulis, artifices pronũtiandi à personis quoq; affectus mutantur, ut sit Niobe in tragœdia tristis, atrox Medea, attonitum Ajax, truculẽtus Hercules. In cõcœdijs uero præter aliã obseruatãõnẽ, q̃ serui, lenones, parasiti, rustici, milites, uetula, meretricula, ancilla, senes, austeri, ac mĩnes iuuenes seueri, ac luxuriosi, matrona, puella, inter se discernuntur; Pater ille cui⁹ præcipue ptes sunt,
quia

quia interim cōcūctus, interim lenis est, altero erecto, altero com-
 positus est supercilio, atq; id ostendere maxime latinis actoribus mo-
 ris est, qđ cū ijs quas agūt partib' cōgruat. Sed in ipso uultu pluri-
 mū ualēt oculi, per quos maxime animus emanat, ut cūra motum
 quoq; & hilaritate enitescant, & tristitia quoddam nubilū ducāt.
 Quinetiā lachrymas ijs natura mentis indices dedit, quæ aut erū-
 punt dolore, aut lætitiā manāt. Motu uero intēti, remissi, superbi,
 torui, mītes, asperi fiūt, quæ ut actus poposcerit fingentur. Rigidi
 uero & extēti, aut lāgūidi & torpētes, aut stupētes, aut lasciui &
 mobiles, aut natantes, & quadam uoluptate suffusi, aut limi, & (ut
 sic dicam) ueneri, aut poscentes aliquid, pollicentes' ue nūq; esse de-
 bebūt. Nam opertos compressos' ue eos in dicendo, quis nisi plane
 rudis & stultus habeat? Et ad hæc omnia exprimenda in palpebris
 etiam & in genis est quoddam deseruiens ijs ministeriū. Multum
 & supercilijs agitur. Nam & oculos formant aliquatenus, & frō-
 ſi imperant. Hijs contrahitur, attollitur, demittitur, ut nulla res in
 ea plus ualeat. Sanguis ille, q; mentis habitu mouetur, & cum infir-
 ma uerecūdia cutem accipit, effunditur in ruborem, cū metu refu-
 gū, abiit omnis, & pallore frigesct, temperatus mediū quoddam se-
 renum efficit. Vitiū in supercilijs, si aut immota sunt omnino, aut
 nimīū mobilia, aut inæqualitate (ut modo de persona comica dixe-
 ram) dissident, aut cōtra id quod dicimus fingūtur. Etenim cōtra-
 ctis tristitia, diductis hilaritas, remissis pudor ostenditur. Annuen-
 di quoq; reuocādi' ue ratione demittitur aut alleuantur. Naribus la-
 briq; nō fere quicquam decenter ostēdimus, tamen si derisus, contē-
 ptus, fastidiū significari solet. Nam & corrugare nares (ut Hora-
 tius ait) & inflare, & mouere, & digito inquietare, & impulsu su-
 bito spiriū excutere, & diducere sæpius, & plana manu resupina-
 re, indecorū est, cū emunctio etiam frequentior nō sine causa re-
 prehendatur. Labra, & porrigūtur male, & scindūtur, & astrin-
 gūtur, & diducūtur, & dentes nudāt, & inlatus ac penē ad aurē
 trahūtur, & uelut quoddam fastidio replicātur, et pendent, et uocē
 tantū

tantū altera parte dimittunt. Lambere quoq; ea et mordere deforme est, cū etiam in efferēdijs uerbis, modicus esse eorū debeat motus. Ore enim magis quā labris loquendū est. Ceuicem erectam oportet esse, nō rigidam aut supinam. Collū diuersa quidem, sed pari deformitate cōtrahitur & tenditur, sed tēso subest & labor, tenuaturq; uox ac fatigatur. Affixū pectori mētum minus clarum, & quasi latiore pressō gutture facit. Humerorum raro decēs alleuatio atq; cōtractio ē. Breuiatur enī ceruix, & gestū quēdā humilē atq; seruilē, & quasi fraudulētum facit, cum se in habitū adulationis, admiratiōis, metus fingūt. Brachij moderata proiectio remissis humeris atq; explicantibus se in proferēda manu dignis, cōtinuos & decurrentes locos maxime decet. At cū speciosius qd haberiūq; dicendū est, ut illud, Saxa atq; solitudines uoci respondēt, expatiatur in latus, & ipsa quodammodo in se cum gestu fundit oratio. Manus uero sine quibus trūca esset actio ac debilis, uix dici potest quot motus habeant, cū penē ipsam uerborū copiam persequatur. Nam ceteræ partes loquentem adiuuant, hæc (propē est ut dicam) ipse loquuntur. An non ijs poscimus? pollicemur? uocamus? dimittimus? minamur? supplicamus? abominamur? immemur? interrogamus? negamus? gaudium, tristitiam, dubitanti onem, cōfessionem, poenitentiam, modū, copiam, numerū, tempus ostendimus? Nō eadem concūat? supplicat? inbibent? probant? admirantur? uerecundantur? Non in demonstrādis locis atq; personis aduerbiorum atq; pronominum obtinent uicem? ut in tanta per omnes gentes nationesq; linguæ diuersitate, hic mihi omnium hominū communis sermo uideatur. Et ij quidem de quibus sum locutus, cum ipsis uocibus naturaliter exeūt gestus, alij sunt qui res imitatione significant, ut si ægrum tentantis uenas medici similitudine, aut cū harcedum formati ad modum percutientis neruos manibus ostēdas, quod genus quā longissime in actione est fugiēdum. Absesse enim plurimū a saltatore debet orator, ut sit gestus ad sensus magis quā ad uerba accommodatus, quod etiam histriōibus paulo grauioribus facere moriē

moris fuit. Ergo ut ad se manum referre cum de seipſo loquatur, & in eum quem demonſtret intendere, & aliqua his ſimilia permiſerim, ita non effringere ſtatus quoſdã, & quicquid dicet, oſtendere. Neq; id in manibus ſolũ, ſed in omni geſtu ac uoce ſeruãdũ eſt. Non enim aut in illa periodo, Seiũ ſoleatus prætor Populi Romani, inclinatio incumbentiſ in mulierculam Verris effringẽda eſt, aut in illa, Cædebatur in medio foro Meſſanæ, motus laterũ, qualis eſſe ad uerba ſolet, torquendus, aut uox qualis dolore exprimitur, eruenda. Cum mihi comœdi quoq; peſſimæ facere uideãtur, qui etiã ſi iuuenem agãt, cũ tamen in expoſitione, aut ſeniſ ſermo, ut in Hydriæ prologo, aut mulieris, ut in Georgio, inciãt, tremula uel effœminata uoce pronuntiant. Adeo in illis quoq; eſt aliqua uitiõſa imitatio, quorũ ars omniſ conſtat imitatione. Eſt aut geſtus ille maxime cõmunis, quo medius digiti in pollice cõtrahitur, explicãtis tribus, et principijs utiliſ, cũ leni in utrãq; partem motu modice prolatus, ſimul capite atq; humeris ſenſim ad id quo manus feratur obſecundãtib; & in narrãdo certus, ſed tum paulo productior, & in exprobrãdo, et in arguendo acer atq; inſtãſ. Longius enim partib; ijs & liberius exerãtur. Vniõſe uero idem ſiniſtrum quaſi humerũ petẽs in latus agi ſolet, quãq; adhuc peius aliqui trãſuerſum brachium proferunt, & cubito pronuntiant. Duo quoq; medijs ſub pollicem ueniunt, & eſt hic adhuc priore geſtus inſtantior principio, & narrationi non accommodatus. At cũ tres contracti pollice premuntur, tum digiti ille, quo uſum optime Crãſſum Cicero dicũ, explicari ſolet. Iſ in exprobrãdo & indicãdo (unde eĩ nomen eſt) ualet, & alleuata ac ſpectante humerum manu paulum inclinatus affirmat. Verſus in terram & quaſi pronus, urget, aliõ quãdo pro humero eſt. Idem ſummo articulo utriq; leniũ apprehenſo, duob; modice curuatis, minus tamẽ minimo, aptus ad diſputãdum eſt. Acrius tamen arguentari uidentur, qui medium articulũ potius tenent, tãto contractiorib; ultimis digitiſ, quãto priores deſcenderunt. Eſt & ille uerecundæ actioni aptiſſimus, quo

qua-

quatuor primis leuiter in summum coeuntibus digitis nõ procul ab ore, aut pectore fertur ad nos manus, & deinde prona ac paululũ prolata laxatur. Hoc modo coepisse Demosthenem credo in illo p Ctesiphonte timido submissoq; principio, sic formatã Cicerõis manum, cum diceret: Si quid est in me ingenij iudices, quod sentio q̄ sit exiguũ. Eadem aliquatenus liberius deorsu in spectatibus digitis colliguntur in os, & fusus paulo in diuersare soluntur, ut quodã mō sermone in ipsum proferre uideatur. Binos interim digitos distin- guimus, sed non inserto pollice, paulum tamẽ inferiorib; intra spe- ctatibus sed ne illis quidem testis qui supra sunt. Duo interim extre- mi palmam circa ima pollicis premunt, ipse prioribus ad medios ar- ticulos iungitur, interim quartus obliquere ponitur, interĩ quatuor remissis magis q̄ tensis, pollice intus inclinato, habilem in latus de monstrãdo, aut distinguendo quæ dicimus, manum facimus, cum supina in sinistram latus, prona in alierum fertur. Sunt et illi bre- ues gestus, cum manus leuiter pãdata, qualis uouentium est, par- uis interuallis, & subassentiẽtib; humeris mouetur, maxime apta, parce & quasi timide loquentibus. Est admirationi conueniens ille gestus, quo manus modice supinata, ac per singulos à minimo colle- ctã digito redeunte flexu simul explicatur atq; conuertitur. Nec uno modo interrogantes gestum componimus, plerunq; tamen uer- tentes manum, utcunq; composita est. Pollici proximus digitus, me- diũq; contingẽs qua dexter est, unguem pollicis summo suo iũgẽs, remissis cãteris, est & approbantibus, & narrantibus, & distin- guentibus decorus. Cui non dissimilis, sed compressis tribus digi- tis, quo nunc Greci plurimum utuntur, etiam utraq; manu, quoti- es enihymemata sua gestu uelut cornu tundunt ca sim. Manus leni- or promittit & assentatur, cãtior hortatur, interim laudat. Est & ille ugens orationem gestus uulgaris magis q̄ ex arte, qui con- trahit alterno celeriq; motu, et explicat manũ. Est & illa caua, & rara, et supra humeri altitudinem elata, cũ quodã motu uelut hor- tatrix man; à pegrinis scholis idã ppẽ recepta. Tremula scenica ẽ.

Dignos cum summi coierūt, ad os referre, cur quibusdam difflicue rit, nescio. Nam & id leuiter admirantes, & interim subita indignatione uel ut pauescerent & deprecātes, facimus. Quin cōpressam etiam manum in signum poenitentiae uel irae, pectori admouemus, ubi uox uel inter dentes expressa nō dedecet: Quid nūc agā? quid faciam? Averso pollice demonstrare aliquid, receptum magis puto, q̄ oratori decorum. Sed cum omnis motus sex partes habeat, septimusq; sit ille qui in se redit orbis, uitiōsa est una circūuersio, reliqui ante nos & dextra laeuāq;, & sursum, & deorsum aliquid ostendūt, in posteriora gestus nō dirigitur, interim tamē uelut reijci solent. Optime autem manus à sinistra parte incipit, in dextra deponitur, sed ut deponere nō ut ferire uideatur, quanq̄ & in fine interim cadit, ut cito tamen redeat, & nōnunquam resilit uel negantibus nobis, uel admirantibus. Hic ueteres artifices illud recte adiecerunt, ut manus cum sensu & inciperet, & deponeret. Alioquin enim aut ante uocem erit gestus, aut post uocem, quod est utrunq; deforme. In illo lapsi nimia subtilitate sunt, quod interuallū motus tria uerba esse uoluerūt, quod nec obseruatur, nec fieri potest, sed illi quasi mensuram tarditatis celeritatisq; aliquam esse uoluerunt, nec immerito, ne aut diu otiosa esset manus, aut (quod multi faciunt) actionem continuo motu concideret. Aliud est quod & fit frequentius, et magis fallit. Sūt quaedam latentis sermonis percussiones, et quasi aliqui pedes, ad quos plurimorum gestus cadit, ut sit unus motus, Nouum crimen alter, C. Caesar: tertius. Et ante hunc diem: quartus, Inauditum, deinde, Propinquus meus: et, Ad te Q. Tubero detulit. Vnde id quoq; fluit uitiū, ut iuuenes cū scribūt gestu praemodulati cogitationem sic componant, quomodo casura manus sit. Inde et illud uitiū, ut gestus qui in fine dexter esse debet, in sinistram frequēter desinat. Melius illud, cū sint in sermone omnia breuia quaedam membra, ad quae si necesse sit, recipere spiritum liceat, ad haec gestum disponere, ut puta: Nouū crimē Caij Caesar. habet per se finem quendam, quia sequitur cōiunctio, deinde, Et ante

ante hunc diem inauditum, satis circumscriptum est. Ad hæc commodanda manus est, idq; dum irrumpit, erit prima & composita actio. At ubi iam calor eam concitauerit, etiam gestus cū ipsa orationis celeritate crebrescet, alijs locis citata, alijs pressa conueniet pronuntiatio. Illa transcurrimus, congerimus, abundamus, festinamus, hac instamus, inculcamus, infigimus. Plus autem affectus habent lentiora. Ideoq; Roscius citatior, Aesopus grauior fuit, quod ille cœcedias, hic tragœdias egit. Eadē motus quoq; obseruatio est. Ita q; in fabulis iuuenum, senum, milium, matronarū, grauior ingressus est, serui, ancillæ, parasiti, piscatores citatius mouentur. Tolli autem manum artifices supra oculos, demitti infra pectus uetant, adeo à capite eam petere, aut ad inum uentrē deducere uitiosum habetur. At sinistram intra humerum promouere, ultra non decet. Sed cum auersantes in leuam partem uelut propellemus manum, sinister humerus proferendus, ut cum capite ad dextram ferente consentiat. Manus sinistra nunquam sola recte gestum facit, dextra se frequenter accommodat, siue in dignos argumenta digerimus, siue auersis in sinistram palmis abominamur, siue obijcimus aduersas, siue in latus utrunq; distendimus, siue satisfacientes, aut supplicantes. Diuersi sunt autem ij gestus, submutimus siue adorantes attollimus, siue aliqua demonstrationi, aut inuocationi protēdimus: Vos Albani tumuli atq; luci. Aut Gracchanum illud: Quo me miser conseram? quo uertam? in capitolium? ne? at fratris sanguine reddat. an domum? Plus enim affectus in ijs iunctæ exhibent manus: in rebus paruis, tristibus, mītib; breues: magnis, lætis, atrocibus extensiores sunt. Vtīa quoq; earum subijcienda sunt, quæ quidem accidere etiam exercitatis actoribus solent. Nā gestum poculum poscentis, aut uerbera minantis, aut numerum quingentorum pollice flexo efficientis, quæ sunt à quibusdam scriptoribus notata, ne in rusticis qdē uidi. At ut brachio exerto inuofficiatur latus, ut manum alius ultra sinum proferre non audeat, alius in quantum patet longitudo protendat, aut ad rectum erigat, aut repetito

ultra læuū humerum gestu ūa in tergū flagellet, ut consistere post
 eū parum tutū sit, aut sinistrū ducat orbem, aut temere sparsa ma-
 nu in proximos offendat, aut cubū utrunq; in diuersum latus nē
 tilet, sæpe scio euenire. Solet esse & pigra, & trepida, & secanti
 simili, interim uncis etiam digitis, aut à capite deiciatur, aut ea-
 dem manus supinata in superiora iactetur. Fit & ille habitus, qui
 esse in statuis pacificator solet, qui inclinato in humerum dextrū
 capite, brachio ab aure prætenso, manū infesto pollice extendit, &
 quidē maxime placet ijs, qui se dicere sublata manu iactāt. Adhuc
 as licet eos, qui sententias uibratis digitis iaculātur, aut manu sub-
 lata denuntiāt, aut (quod per se interim recipiendum est) quicquid
 aliquid ipsis placuit, in unguis eriguntur, sed uiciosum id faciunt,
 aut digito quāto plurimum possunt erecto, aut etiā duobus aut utra-
 que manu ad modū aliquid portantū composita. His accedunt uicia
 non naturæ, sed trepidationis, cū ore concurrente rixari, si memo-
 ria sefellere, aut cognatio non suffragetur, quasi faucibus aliquid
 obstinerit insonare, in aduersum tergere nares, obambulare sermo-
 ne imperfecto, resistere subito, & laudē postulare silentio, quæ oīa
 persequi prope infinitū est. Sua enim cuique sunt uicia. Pectus ac uē-
 ter ne projiciatur obseruandū. Pandat enim posteriora, & est odi-
 osa oīs supinitas. Latera cū gestu consentiāt. Facit enim aliquid et
 totius corporis motus, adeo ut Cicero plus illo agi, quā manibus ipsis
 putet. Ita enim dicit in oratore, Nullæ argutiæ digitorū, nō ad nu-
 merū articulus cadēs, trūco magis toto se ipse moderās, & uirili la-
 terū flexione. Femur ferire, quod Athenis primus fecisse creditur
 Cleon, & usitatū est, & indignātes decet, & excitat auditorem.
 Idque in Callidio Cicero desiderat: Non frōs, inquit, percussa, non
 femur, quā (si licet) de fronte dissentio. Nā etiā cōplodere manus
 scenicū est, & pectus cedere. Illud quoque raro decebit, caua manu
 summis digitis pectus appetere, si quādo nosmetipsos alloquimur,
 cohortātes, obiurgātes, miserātes, quā si quando fiet, togā quoque inde
 remouere nō decebit. In pedibus obseruatur status & incessus. Pro-
 lato

lato dextero stare & eadem manū ac pedē proferre, deforme est. In dextrū incubere interim datur, sed æquo pectore, qui tamē comicus magis q̄ oratorius gestus est. Male etiā in sinistrū pedē insistentiū dexter aut attollitur, aut summis diguis suspēditur. Variare suprā modū, & in stādo deforme est, & accēdere motu ppe obscōnū. Procuratio opportuna, breuis, moderata, rara, conuenit etiā & ambulatio quædā propter immodicas laudationū moras, q̄ q̄ Cicero rarū incessum neq; uā longū probat. Discursare uero, & q̄ Domitius Afer de Sura Manlio dixit, satagere, ineptissimū. Urbanēq; Flauius Virginius interrogauit de quodā suo antisophiste, quot millia passuū declamasset. Præcipi & illud scio, ne ambulantē auertamur à iudicibus, sed sint obliqui pedes ad conciliū nobis respicientibus. Id fieri iudicij priuatū non pōt. Verū & breuiora sint spatia, nec auersi diu simus, interim tamē recedere sensim datur. Quidā & resiliūt, q̄ est planē ridiculū. Pedis suppositio ut loco est opportuna (ut ait Cicero) in cōtentionibus aut inciipiēdis, aut finiēdis, uā crebra & inepti est hōis, & desinit iudicē in se cōuertere. Est & illa indecora in dextrū ac læuū latus uacillatio alternis pedibus insistentiū, lōgissime fugienda mollis actio, qualē in Tityo Cicero dicū fuisse. Vnde & saltationis quoddā genus Tityus est appellatū. Reprehēdēda est & illa frequēs, & concitata in utraq; partem nutatio, quam in Curione patre irrisit & Iunius, querens quis in litre loqueretur, & Sicinius. Nā cū assidente collega, qui erat propter ualetudinem & deligatus & pluribus medicamentis propter dolorem artuū delibutus, multū se Curio ex more iactasset, Nunq̄ inquit, Octaui collegæ tuo gratiā referes, qui nisi fuisset istic, hodie te muscæ comedissent. Iactatur & humeri, q̄ uiriū Demosthenes uā dicitur emendasse, ut cū in angusto quodam pulpito stans diceret, hasta humero depēdens immineret, ut si calore dicēdi uinere id excidisset, offensatiōe illa cōmoneretur. Ambulantē loq̄ uā demū oportet, si in causis publicis in quib⁹ sunt multi iudices, q̄ dicimus, quasi singulis iculcare peculiariet uelim⁹. Ill⁹

uero refellendum, quòd quidam reiecta in humerum toga, cū dex-
 tra sinum usq; ad lumbos reducerunt, ut sinistra gestum faciētes,
 spatientur & fabulentur, cū etiā læuam restringere prolata longi-
 us dextra sit odiosum. Vnde moneor ut ne id quidem trāseam ine-
 ptissime fieri, cum inter moras laudationum, aut in aurem alicuius
 loquūtur, aut cū sodalibus iocātur, aut nonnūq; ad libentarios suos ita
 reficiunt, ut sportulam dictare uideātur. Inclinari ad iudicem cū
 doceas, utiq; si id de quo loquaris sit obscurius, decet. Incumbere ad
 uocato aduersis subsellij sedenti cōtumeliosum est. Reclinari etiā
 ad suos, & manibus sustineri, nisi plane iusta fatigatio est, delica-
 tum, sicut palam moneri excidētis aut legere. Namq; in his omni-
 bus & uis illa dicendi soluitur, & frigesca affectus, & iudex par-
 rū sibi præstari reuerētiae credū. Transire in diuersa subsellia pa-
 rrū uerecundū est. Nā & Cassius Seuerus urbane aduersus hoc faci-
 entes linca poposcū. Et si aliquādo concitate nūq; non frigi-
 de rediur. Multa ex ijs quæ præcepimus, mutari necesse est ab ijs
 q; dicūt apud tribunalia. Nā & uultus erectior ut eum apud quem
 dicitur spectet, & gestus ut ad eundē tendens elatior sit, necesse ē.
 & alia quæ occurrere etiam me tacite omnibus possunt. Itemq; ab
 ijs qui sedentes agunt (Nam & ferè sit hoc in rebus minoribus, &
 ijdem impetus actionis esse non possunt) & quædam uicia sūt ne-
 cessaria. Nam et dexter pes à læua iudicis sedentis proferendus est,
 & ex altera parte multi gestus necesse est in sinistrum eāt, ut ad
 iudicem spectent. Equidem plerosq; & ad singulas clausulas sentē-
 tiarum uideo assurgētes sibi, & nonnullos subinde aliquid etiā spati-
 antes, quod an deceat ipsi uiderint, cū id faciūt, nō sedentes agūt.
 Bibere, aut etiam esse inter agendū, quod multis moris sūt, & est
 quibusdā, ab oratore meo procul absit. Nam si quis aliter dicendū
 onera perferre non possit, nō ita miserū est nō agere, potiusq; mul-
 to, q̄ & operis & hominum contemptū sateri. Cultus non est pro-
 prius oratoris aliquis, sed magis in oratore conspicitur. Quare sit
 (ut in oībus honestis debet esse) splēdidus et uirilis. Nā & toga, &
 calce-

calceus, & capillus, tam nimia cura, q̄ negligentia sunt reprehendenda. Est aliquid in amictu, quod ipsum aliqua tenus temporum cōditione mutātū est. Nā ueteribus nulli sinus, per q̄ breues post illos fuerūt. Itaq; et gestu necesse est usos esse in principijs eos alio, quorū brachiū sicut Græcorum ueste cōtinebatur. Sed nos de præsensibus loquimur. Cui lati clauus non erit, ita cingatur ut tunice prioribus oris infra genua paulū, posterioribus ad medios poplites usq; perueniāt. Nā infra mulierū est, supra centurionū. Ut purpure recte descendant, leuis cura est. Notatur interim negligentia. Latū habentiū clauū modus est, ut sit paulū cinctis submissior. Ipsam togā rotūdā esse, & apte cæsā uelim. Aliter enim mulieris modis fiet enormis. Pars eius prior medijs cruribus optime terminatur, posterior eadem portione alius quā cinctura. Sinus decentissimus, si aliquāto supra inam togam fuerit, nunquā certe sit inferior. Ille qui sub humero dextro ad sinistrū oblique ducitur, uel baltheus, nec strāgulet, nec fluat. Pars togæ quæ postea imponitur, sit inferior: nam ita & sedet melius, & continetur. Subducēda etiam pars aliqua tunicæ, ne ad lacertum in actū redeat, tum sinus iniiciendus humero, cuius extremam oram reieisse non dederet. Operiri autē humerum cū toto iugulo non oportet. Alioqui amictu fiet angustus, & dignitatem quæ est in latitudine pectoris perdet. Sinistrum brachiū eousq; alleuandum est, ut quasi normale illum angulum faciat, super quod ora ex toga duplex æqualiter sedeat. Manus non impleatur anulis, præcipue medios articulos non transeuntibus, cuius erū habūus optimus, alleuato pollice & digitis leuiter inflexis, nisi si libellum tenebit, quod non utiq; captandum est. Videtur enim fateri memoriæ differentiam, & ad multos gestus est impedimento. Togam ueteres ad calceos usq; demittebāt, ut Græci pallium. Idq; ut fiat, qui de gestu scripserūt circa tempora illa, Plotius Nigidiusq; præcipiūt. Quo magis miror Plinij Secundi docti hominis, & in hoc utiq; libro penē etiā nimīū curiosi p̄suasione, q̄ solū id facere Ciceronē uelandarū uaricū gratia tra-

dū, cum hoc amictus genus in statuis eorum quoq; qui post Cicero-
nem fuerūt, appareat. Palliōlū sicut fascias quibus crura uestiuntur,
& focalia, & auriū ligamenta, sola excusare potest ualeiudo,
Sed hæc amictus obseruatio, dum incipimus, procedente uero actu
iam penè ab initio narrationis sinus ab humero recte uelut sponte
delabitur, & cū ad argumenta ac locos uentū est, reuicere à sini-
stro togam, deicere etiā si hæreat, sinum conueniat. Læuā à faucibus
ac summo pectore abducere licet. Ardent enim iā omnia, & ut
uox uehementior ac magis uaria est, sic amictus quoq; habet actū
quendam uelut præliantem. Itaq; ut læuam inuoluerē toga, & in-
cingi, penè furiosum est, sinum uero in dextrum humerū ab imo re-
uicere, solutum ac dedicatum est, siūq; adhuc prius aliqua, ita cur
laxiorem sinum sinistro brachio non subijciamus? Habet enim acre
quiddā atq; expeditū, & calori concitatioq; non inhabile. Cū ue-
ro magna pars est exhausta orationis, utiq; afflante fortuna penè
omnia decent, sudor ipse & fatigatio, & negligentior amictus, &
soluta ac uelut labens undiq; toga. Quo magis miror hanc quoque
succurrisse Plinio curā, ut ita sudario frontem sicari iuberet, ne
comæ turbarentur, quas componi post paulum, sicut dignum erat,
grauiter & seuerè uetuit. Mibi uero illa quoq; turbata præ se fer-
re aliquid affectus, & ipsa obliuione curæ huius cōmendari uiden-
tur. At si incipientibus ac paulū pgressis decidat toga, nō reponere
eā prorsus negligentis aut pigri, aut quo modo debeat amiciri nesci-
entis est. Hæc sunt uel illustramenta pronuntiationis, uel uita, qui-
bus propositis multa cogitare debet orator. Primū quod, apud quos,
quibus præsentibus sit acturus. Nam ut dicere alia alijs, & apud
alios magis concessum est, sic etiā facere. Neq; eadem in uoce, ge-
stu, incessu, apud principem, senatū, populū, magistratū, priuato,
publico iudicio, postulatione, actione similiter decent. Quā differē-
tiā subijcere sibi quisq; qui animū intēderit, pōt, tū qua de re dicat,
& efficere quid uelit. Rei quadruplex obseruatio est. Vna in tota
causa. Sūt enim tristes, hilares, sollicitæ, securæ, grandes, pusillæ,
ut

ut uix unq̄ n̄a sollicitari partibus earū debeamus, ut nō summæ me
 minerimus. Altera quæ est in differentia partiū, ut in proœmio,
 narratione, argumentatiōe, epilogo. Tertia in sententijs ipsis, in
 quibus secundū res et actus uariatur omnia. Quarta in uerbis, quo
 rum ut est uitiosa, si efficere omnia uelimus, imutatio, n̄a quibusdā
 nisi sua natura reddatur, uis omnis aufertur. Iḡtur in laudationi
 bus (nisi si funebres erūt) gratiarū actione, exhortatione, similibus
 leta & magnifica & sublimis est actio. Funebres cōcōnes, conso
 lationes, pierunq; causæ reorū, tristes ac submissæ. In senatu conser
 uāda autoritas, apud populū dignitas, in priuatis modus. De parti
 bus causæ, & sententijs, & uerbis, quæ sunt multiplicis, pluribus di
 cendū. Tria aut̄ præstare debet pronūtiatio, cōciliet, persuadet, mo
 ueat, quibus natura coheret, ut etiā deleat. Conciliatio ferē aut
 commendatione morū, qui nescio, quo mō ex uoce etiā atq; actiōe p
 lucet aut orationis suauitate constat. Persuadendi uis assueratiōe,
 quæ interim plus ipsis probatonibus ualet: An ista (inquā Calli
 dio Cicero) si uera essent, sic à te dicerentur? & Tantiū abest, ut
 inflamares nostros animos, somnū isto loco uix tenebamus. Fiducia
 iḡtur appareat, & constātia, utiq; si autoritas subest. Mouēdi aut̄
 ratio etiā aut in representādīs aut imūādīs affectibus. Ergo cū iu
 dex in priuatis, aut præco in publicis dicere de causa iusserū, leui
 ter cōsurgendum, tū in cōponenda toga, uel (si necesse erū) etiā ex
 integro inijciēda, duntaxat in iudicijs (apud principem enim &
 magistratus ac tribunalia non licebit) paulum est commoran
 dum, ut & amictus sit decentior, & proinus aliquid spatij ad co
 gnandū. Etiā cum ad iudicē nos conuerterimus, & consultus pro
 miserū dicere, non proinus est erumpendum, sed danda breuis
 cogitationi mora. Mire enim audiuurum, dicturi cura delectat, et
 iudex se ipse componit. Hoc præcipū Homerus Vlyssis exemplo,
 quem stetitisse oculis in terram defixis, immoto que sceptro, pri
 usquam illam eloquentiæ procellam effunderet, dicit. In hac
 cunctatione sunt quædam non indecentes (ut appellant scenici)

moræ, caput mulcere, manum intueri, infringere articulos, simula-
 re conatum, suspiratione sollicitudinem fateri, aut quod quæq; ma-
 gis decet, eo diutius si iudex nondum intendit animum. Statur sit
 rectus, æqui & diducti paulum pedes, uel procedens minimo si-
 nister, genua recta, sic tamen ut non extendatur. Humeri remissi,
 uultus seuerus, non moestus, nec stupens, nec languidus. Brachia à
 latere modice remota, manus sinistra qualem supra demonstrauit,
 dextra cum iam incipiendum erit, paulum prolata ultra sinum, ge-
 stu quàm modestissimo, uelut expectans quando incipiendum sit.
 Vtiosa enim sunt illa, intueri lacunaria, perfricare faciem, &
 quasi improbam facere, tendere confidentia uultum, aut quo sit
 magis toruus supercilijs astringere, capillos à fronte contra na-
 turam retro agere, ut sit horror ille terribilis, tum id quod Græ-
 ci frequentissime faciunt, crebro digitorum labiorumq; motu com-
 mentari, clare excreare, pedem alterum longe proferre, partem
 togæ sinistra tenere, stare diductum, uel rigidum, uel supinum, uel
 incuruum, uel humeris, ut luctaturi solent, ad occupium ductis.
 Proœmio frequentissime lenis conuenit pronuntiatio. Nihil est
 enim ad conciliandum gratius uerecundia, non tamen semper.
 Nec enim uno modo dicuntur exordia, ut docui. Plerunq; tamen
 & uox temperata, ac gestus modestus, & sedens humero togæ,
 & laterum lenis in utranq; partem motus, eodem spectantibus ocu-
 lis, decebit. Narratio magis prolata manu, amictum reci-
 dentem, gestum distinctum, uocem sermoni proximam, ac tantum
 apertiore, sonum simplicem frequentissime postulat in his dun-
 taxat. Q. igitur Ligarius cum esset adhuc nulla belli suspicio, &
 A. Cluentius habitus pater huiusce. Aliud in eadem poscent af-
 fectus uel concitati. Nubit genero socrus, uel flebiles. Constatu-
 itur in foro Laodiceæ spectaculum acerbum et miserum toti Asiæ
 prouinciæ. Maxime uaria & multiplex actio est probationum.
 Nam proponere, partiri, interrogare, sermoni sunt proxima, &
 contradictione sumere. Nam ea quoq; diuersa propositio est. Sed
 hæc

hæc tamē aliquādo irridentes, aliquando imitantes pronuntiamus. Argumentatio plerunq; agilior, & acrior, & instantior, consentientem orationi, postulat etiam gestum, id est, fortem celeritatem. Instandum quibusdam in partibus, & densanda oratio. Egressiones ferè lenes, & dulces, & remissæ, raptus Proserpinæ, Siciliæ descriptio, Cn. Pompei laus. Neq; enim mirum, minus habere cōtentionis ea quæ sunt extra quæstionem. Mollior nonnunquam cum reprehensione diuersæ partis imitatio. Videor uidere alios intrātes, alios autem exuntes, quosdam ex uino uacillantes. Vbi non dissidens à uoce permittitur gestus, at quoq; in utranq; partem tenera quædam, sed intra manus tamen, & sine motu laterum trāslatio. Accendendi iudicis plures sunt gradus. Summus ille, & quo nullus est in oratore acuior. Suscepto bello Cæsar, gesto etiam iam ex parte magna. Prædixit enim: Quantum potero uoce contendam, ut populus hæc Romanus exaudiat. Paulum inferior, & habens aliquid etiam iucunditatis: Quid enim tuus ille Tubero in acie Pharsalica gladius agebat? Plenius adhuc & lentius, ideòq; dulcius: In cœtu uero Po. Ro. negotiū publicū gerens. Producēda omnia trahendæq; tum uocales, aperiendæq; sunt fauces, pleniore tamen hæc canali fluunt, Vox Albani tumuli atq; luci. Nam cantici quiddam habent, sensimq; resupina sunt. Saxa atque solitudines uoci respondent. Tales sunt illæ inclinationes uocis, quas inuicem Demosthenes atq; Aeschines exprobrant, non ideo improbandæ. Cum enim uterq; alteri obijciat, palam est utranq; fecisse. Nam neq; ille per Marathonis & Platearum & Salaminis propugnatores recto sono iurauit, nec hic Thebas sermone desleuit. Est his diuersa uox, & penè extra organum, cui Græci nomen amaritudinis dederunt, supra modum ac penè naturam uocis humane acerba. Quin compescitis uocem istam indicem stultitiæ, testem paucitatis. Sed id quod excedere modum dixi, in illa parte prima est, Quin compescitis. Epilogus, si enumerationem rerum habet, desiderat quandam concisorum continuationem, si ad concis-

tandos iudices est accommodatus, aliquid ex ijs quæ supra dixi, si placandos inclinatum quandam lenitatem, si misericordia commouendos, flexum uocis & flebilem suauitatem, quæ præcipue franguntur animi, quæ que est maxime naturalis. Nam etiam orlos uideas in ipsis funeribus canoro quodam modo proclamantes. Hic etiam fusa illa uox, qualem Cicero fuisse in Antonio dicentem, mire faciet. Habet enim in se quod inuenitur. Duplex est tamen miseratio, altera cum inuidia, qualis modo dicta de damnatione Philodami, altera cum deprecatione demissior. Quare etiam si est in illis quoque cantus obscurior. In cœtu uero Populi Romani. Non enim hæc rixantis modo dixit, & Vos Albani tumuli. Neque enim quasi in clamaret aut detestaretur locutus est, tamen infinito magis illa flexa & circumducta sunt: Me miserum, me infelicem. Et, Quid respondebo liberis meis? & Reuocare tu me in patriam, potuisti Milo per hos, ego te in eadem patria per eosdem retinere non potero? Et cum bona Caii Rabirij uno festertio addidit, O meum miserum acerbum que præconium. Illa quoque mire facit in peroratione uelut deficientis dolore, & fatigatione confessio, ut pro eodem Milone. Sed finit. Neque enim præ lachrymis iam loqui possum. Quæ similem uerbis habere debent etiam pronuntiationem. Possunt uideri alia quoque huius partis atque officij, reos excitare, pueros attollere, propinquos producere, uestes laniare, sed suo loco dicta sunt. Et quia in partibus causæ etiam alijs est uarietas, satis appareat accommodandam sententijs ipsis pronuntiationem, sicut ostendimus. Sed uerbis quoque, quod nouissime dixeram, non semper, sed aliquando. An non hæc, Misellus & pauperculus, submissa atque contracta: Fortis, & uehemens, & latro, erecta & concitata uoce dicenda sunt? Accedit enim uis & proprietates uel talis astipulatione: quæ nisi adsit, aliud uox, aliud animus ostendat. Quid? quod eadem uerba mutata pronuntiatione indicant, affirmant, exprobrant, negant, mirantur, indignantur, interrogant, irridens

Irrident, eleuant? Aliter enim dicitur:

Tu mihi quodcumq; hoc regni, &

Cantando tu illum? &

Tu'ne ille Aeneas, — &

— Meq; timoris

Argue tu Drance: —

Et ne morer, intra se quisque, uel hoc, uel aliud quod uolet, per omnes affectus uerset, uerum esse quod dicimus sciet. Vnum iam is adijciendum est, cum præcipue in actione spectetur decorum, sæpe aliud alios decere. Est enim latens quædam in hoc ratio, & inenarrabilis, & ut uere dictum est, caput esse artis decere quod facias, ita id nec sine arte est, nec totum arte tradi potest. In quibusdam uirtutes non habent gratiam, in quibusdam uita ipsa delectant. Maximos actores comædiarum Demetrium & Stratoclem placere diuersis uirtutibus uidimus. Sed illud minus mirum, quod alter deos, et iuuenes, & bonos patres, seruosque & matronas, & graues anus optime, alter acres senes, callidos seruos, parasitos, lenones, & omnia agnatoria melius. Fuit enim natura diuersa. Nam uox quoque Demetrii iucundior, illius acrior erat. Annotandæ magis proprietates, quæ transferri non poterant, manus iactare, & dulces exclamationes theatri causa producere, & ingrediendo uentum concipere ueste, & nonnunquam dextro latere facere gestus, quod neminem alium præter Demetrium decuit. Nanque in hæc omnia statura & mira specie adiuuabatur. illum cursus & agilitas, & uel parum conueniens personæ risus, quem non ignarus rationis populo dabat, & contracta etiam ceruicula: quicquid horum alter fecisset, foedissimum uideretur. Quare non se quisq;, nec tantum ex communibus præceptis, sed etiam natura sua capiat consilium formandæ actionis. Neq; illud tamen esse nefas, ut aliquem uel omnia uel plura deceat. Huius quoque loci clausula sit eadē necesse est, quæ cætere.

cæterorum est, regnare maxime modum. Non enim comœdum esse, sed oratorem uolo. Quare nec in gestu persequemur omnes argutias, nec in loquendo distinctionibus, temporibus, effictionibus molestè utemur, ut si sit in scena dicendum,

Quid igitur faciam? non eam? ne nunc quidem,
Cum accersor ultro? an potius ita me comparem,
Non perpeti meretricum contumelias?

Hic enim dubitationis moras, uocis flexus, uarias manus, diuersos nutus actor adhibebit. Aliud oratio sapit, nec uult nimium esse condita. Actione enim constat, non imitatione. Quare non immerito reprehenditur pronuntiatio uultuosa, & gesticationibus molesta, & uocis mutationibus resultans. Nec inutiliter ex Græcis ueteres trãstulerunt, quod ab his sumptum Lenas Popilius posuit, esse hæc inuoliosam actionem. Optime igitur idem, qui omnia, Cicero præceperat, quæ supra ex oratore posui. Quibus similia in Bruto de M. Antonio dicuntur, Sed iam recepta est actio paulo agitatior, & iam exigetur & quibusdam partibus conuenit, ita tamè iæperanda, ne dum actoris captamus elegantiam, perdamus uiri boni & grauis autoritatem.

M. FABII QVIN-
TILIANI DE INSTITVTIO-
ne oratoria liber Duodecimus.

ENTVM EST AD
partem operis destinati longe
grauissimam. Cuius equidem
onus, si tantum opinione pri-
ma concipere potuissem, quan-
to me premi ferens sentio, ma-
turius consuluissem uires me-
as, sed inuisio pudor omittēdi,
quæ promiseram tenuit, mox
quanti per singulas quoq; par-

tes labor cresceret, ne perderem quæ iam effecta erāt, per omnes
difficultates animo me sustentauī. Quare nunc quoq; licet maiorē
quam unquā mole premar, tamen prospicienti finem mihi constitu-
tum est uel deficere potius, quā desperare. Fefellit autem, quōd
inīitium à paruis ceperamus, mox uelut aura sollicitante prouecti lō-
gius, dum tantum nota illa, & plerisq; artium scriptoribus tracta-
ta præcipimus, nec adhuc à luore procul uidebamur, & multos
circa uelut ijsdem se uentis credere ausos habebamus. Tam cum elo-
quendi rationē nouissime repertam, paucissimisq; tentatā ingressi
sumus, rarus qui iam procul à portu recessisset, reperiebatur. Post-
quā uero nobis ille, quem instituebamus orator, à dicendi magi-
stris dimissus, aut suo iam impetu fertur, aut maiora sibi auxilia ex
ipsis sapientiæ pēntralibus petiit, quā in altum simus ablati, sentire
coecepimus. Nunc cælum undiq; & undiq; pontus. Vnum modo in il-
la immensa uastitate cernere uidemur M. Tullium, qui tamē ipse
quāuis tāta atq; ita instructa naue hoc mare ingressus, contrahit
uela, inhibetq; remos, & de ipso demū genere dicēdi, quo sit usurus
per

perfectus orator, satis habet dicere. At nostra temeritas etiam mores ei conabitur dare, & assignabit officia. Ita nec antecedentem consequi possumus, & longius eundem est, ut res feret. Probabilis tamen cupiditas honestorum, & tutioris audaciae est tentare, quibus paratior uenia est.

Non posse oratorem esse nisi uirum bonum Cap. I.

Sit ergo nobis orator, quem instituumus, is, qui à Marco Catone finitur, uir bonus, dicendi peritus. Verum id quod ille posuit prius, & ipsa natura potius ac maius est utique uir bonus. Id non eo tantum, ut si uis illa dicendi malitia instruxerit, nihil sit publicis priuatique rebus perniciosius eloquentia, nos, qui ipsi qui pro uirili parte conferre aliquid ad facultatem dicendi conati sumus, pessime mereamur de rebus humanis, si latroni comparemus haec arma non militi. Quid de nobis loquor? Rerum ipsa natura in eo quod praecipue indulisse homini uidetur, quoque nos à caeteris animalibus separasse, non parens, sed nouerca fuerit, si facultatem dicendae sociam scelerum, aduersam innocentiae, hostem ueritatis inuenit. Mutos enim nasci, & egere omni ratione satius fuisset, quam pro uidentiae munera in mutuam perniciem conuertere. Longius tendit hoc iudicium meum. Neque enim tantum id dico, eum qui sit orator, uirum bonum esse oportere, sed ne futurum quidem oratorem, nisi uirum bonum. Nam certe, neque intelligentiam concesserit ijs, qui proposita honestorum ac turpium uia, peiorem se qui maline: neque prudentiam, qui in grauissimas frequenter legum, semper uero male conscientiae poenas à semetipsis improuiso rerum exitu induantur. Quod si neminem malum esse nisi stultum eundem, non modo à sapientibus dicitur, sed uulgo quoque semper est creditum, certe non fiet unquam stultus orator. Adde quod ne studio quidem operis pulcherrimi uacare mens, nisi oibus uicibus libera potest. Primum quod in eodem pectore nullum est honestorum turpiumque consortium, & cognare optima simul & deterrima, non magis est unius animi, quam eiusdem hominis bonum esse ac malum. Tum illa quoque ex causa, quod mentis tantae

rei intentā uacare omnibus alijs etiā culpa carentibus curis oportet, ita demū enim libera, ac tota nulla distringēte atq; alio ducente causa spectabit id solū ad quod accingitur. Quod si corporū nimia cura, & sollicitior rei familiaris diligētia, & uenādi uoluptas, & dati spectaculis dies, multū studijs auferūt (huic enim rei perit tempus quodcūq; alteri datur) quid putamus facturas cupiditatē, auaritiā, inuidiā? quarū impotentissimæ cogitationes somnos etiā ipsos, & illa per quietē uisa perturbāt. Nihil enim tā occupatū tam multiforme, tot ac tā uarijs affectibus cōcisum atq; laceratū, q̄ mala mens. Nā & cū insidiatur, spe, curis, labore distringitur, & tā cū sceleris compos fuerit, sollicitudine, pœnitentiā, pœnarū omnium expectatione torquetur. Quis inter hæc literis, aut ulli bonæ arti locus? non hercle magis quā frugibus in terra sentibus ac rubis occupata. Age, nō ad perferēdos studiorū labores necessaria frugallitas? Quid ergo ex libidīe ac luxuria spei? Nō præcipue acutū ad cupiditatē literarū amor laudis? Num igitur malis esse laudem curæ putamus? lam hoc quis non uidet, maximā partem orationis in tractatu æqui boniq; consistere? Dicet ne de ijs secundum debnā rerū dignitatē malus atq; iniquus? Denique ut maximam partē quæstionis eximā, demus, id qđ nullo mō fieri potest, idē ingenij, studiij, doctrinæ, pessimo atque optimo uiro, uter melior dicetur orator? nimirū qui hō quoque melior. Non igitur unq̄ malus idē homo, & perfectus orator. Non enim perfectū quicq̄, quo melius est aliud. Sed ne more Socraticorū nobismet ipsis responsum finxisse uideamur, sit aliquis adeo contra ueritatē obstinatus, ut audeat dicere eodē ingenio, studio, doctrina præditum nihilo deteriozem futurū oratorem malum uirum quam bonū. Conuincamus huius quoque amentē an. Nam hoc certe nemo dubitabit, omnem oratorem id agere, ut iudici quæ proposita fuerint, uera & honesta uideantur. Virū igitur hoc facilius bonus uir persuadebit, an malus? Bonus quidem & dicet sæpius uera atque honesta. Sed etiam si quando aliquo ductus officio, (quod accidere ut mox docebimus, potest)

test) falso hæc affirmare conabitur, maiore cum fide necesse est au-
 diatur. At malis hominibus ex contemptu opinionis, & ignorantia
 recti nonnūq̄ excidit ipsa simulatio. Inde immodeste proponūt, si-
 ne pudore affirmant. Sequitur in ijs quæ certum est effici non
 posse, deformis pertinacia & irrius labor. Nam sicut in uitâ, ita
 in causis quoq; spes improbas habent. Frequenter autem accidit, ut
 ijs etiã uera dicentibus fides desit, uideaturq; talis aduocatus ma-
 læ causæ argumentū. Nunc de ijs dicendum est, quæ mihi quasi cō-
 spiratione quadã uulgi reclamari uidentur. Orator Demosthenes
 non fuit? Atqui malū uirū accepimus. Non Cicero? atqui huius quo-
 q; mores multi reprehenderunt. Quid agam? magna responsi inui-
 dia subeunda, mitigandæ sunt prius aures. Mihi enim nec Demosthe-
 nes tā graui morum dignus uidetur inuidia, ut omnia quæ in eum
 ab inimicis congesta sunt credã, cum & pulcherrima eius in rep.
 consilia, & finem uitæ clarum legã. Nec M. Tullio defuisse uideo
 in ulla parte ciuis optimi uoluntatem. Testimonio est actus nobilissi-
 me consulatus, integerrime prouincia administrata, & repudia-
 tus uigintiuiratus, & ciuilibus bellis, quæ in ætate eius grauissima
 inciderūt, neq; spe, neque metu declinatus animus, quo minus opti-
 mus, id est, reipub. se iūgeret. Parū fortis uidetur quibusdã, quibus
 optime respondit ipse, non se timidum in suscipiendis, sed in prou-
 dendis periculis, quod probauit morte quoque ipsa, quam praestan-
 tissimo suscepti animo. Quod si defuit ijs uiris summa uirtus, sic
 quærentibus an oratores fuerint, respondebo, quomodo Stoici, si
 interrogentur, an sapiens Zeno, an Cleãtes, an Chrysiippus, ipse
 respondeãt, maguos quidem illos ac uenerabiles, non tamen id quod
 natura hominis summum habebat, cōsecutos. Nã & Pythagoras,
 non sapientem se, ut qui ante eum fuerūt, se d studiosum sapientiæ
 uocari uoluit. Ego tamen secundum communem loquendi consue-
 tudinem sæpe dixi, dicãq; perfectum oratorem esse Ciceronem,
 ut amicos & bonos uiros, & prudentissimos dicimus uulgo, quorū
 nihil nisi perfecte sapienti datur: Sed cum proprie, & ad legem
 ipsam

ipsam ueritatis loquendum erit, eum quæram oratorem quæ & ille querebat. **Q**uanquã enim stetisse eum in fastigio eloquentiæ fateor, ac uix quid adijci potuerit inuenio, fortasse inuicturus quod ad huc abscissurum putem fuisse. Nam fere sic docti iudicauerunt, plurimum in eo uirtutum, non nihil fuisse uictorum, & se ipse multa ex illa iuuenili abundantia coercuisse testatur, tamen quãdo nec sapientis sibi nomen minime sui contemptor asseruit, & melius dicere certe data longiore uita, ætate ad se componendũ se uictore potuisset, nõ maligne crediderim defuisse ei summã illã ad quã nemo propius accessit. Et licebat si aliud sentire, fortius id liberiusquẽ defendere. An uero M. Antonius neminem à se uisum eloquentem, quod tãto minus erat, professus est, ipse etiã M. Tullius quærũ ad huc eũ, & tantũ imaginatur ac fingũ, ego num audeam dicere ali quid in hac quæ superest æternitate inueniri posse, eo quod fuerit, perfectius? **T**ransseo illos qui Ciceroni ac Demostheni in eloquentia quidẽ satis tribuunt, quanquã ne ipsi Ciceroni Demosthenes satis uideatur esse perfectus, quem dormire interim dicit, nec Cicero Bruto Caluõquẽ, qui certe cõpositionem illius etiã apud ipsum reprehendũt, nec Asinio utriquẽ, qui uita orationis eius etiã inimice pluribus in locis insequũtur. **C**oncedamus sanẽ (quod minime natura patitur) repperit esse aliquem malũ uirum summe disertũ, nibilo tamen minus oratorem eum negabo. **N**ã nec omnibus qui fuerint manu prompti, uiri fortis nomen concesserim, quia sine uirtute intelligi non potest fortitudo. **A**n ei qui ad defendendas causas aduocatur, nõ est opus fide, quam nec cupiditas corrupat, nec gratia auertat, nec metus frãgat, sed prodũorem transfugã, præuariatorem donabimus oratoris illo sacro nomine? **Q**uod si mediocribus etiã patronis conueniã hæc, quæ uulgo dicitur bonitas, cur non orator ille qui nondum fuit, sed potest esse, tam sit moribus quã dicendi uirtute perfectus? **N**on enim forensem quãdam instruimus operam, nec mercenariã uocem, nec (ut asperioribus uerbis parcamus) non inutilem sane litium aduocatiũ, quem deniq; caufidicum

vulgo uocāt, sed uirū cū ingenij natura præstantem tum uero tot pulcherrimas artes penitus mente complexum, datū tandem rebus humanis, qualem nulla antea uetustas cognouerit, singularem, perfectumq; undiq; optima sentientem, optimeq; dicentem. In hoc quæta pars erit, quod aut innocentes tuebimur, aut improborum scelera compescet, aut pecuniarijs quæstionibus ueritati contra calūniā aderit. Summus ille quidem in ijs quoq; fuerit, sed in maiorib; clarior elucebit, cum regenda senatus consilia, & popularis error ad meliora ducendus. An non talem quendam uidetur finxisse Vergilius, quem in seditione uulgi iam faces & saxa iaculantis, moderatorem dedit animi?

Tum pietate grauem ac meritis si forte uirum quem
 Conspectere, silent, arrectisq; auribus adstant.

Habemus igitur ante oia uirū bonū, post hæc adiecit, dicendi peritū
 Ille regit dictis animos & pectora mulcet.

Quid? non in bellis quoq; idem ille uir, quem instituimus, si sit ad prælium miles cohortandus, ex medijs sapientiæ præceptis orationem trahet? Nam quo modo pugnam inextitibus toti simul metus laboris, doloris, postremo mortis ipsius exciderit, nisi in eorū locū pietas, & fortitudo, & honesti præsens imago successerit? Quæ certe melius persuadebit alijs, qui prius persuaserit sibi: Prodit enim se, quolibet custodiatur simulatio, nec unq; tanta fuerit eloquendi facultas, ut non tñubet ac hæreat, quoties ab animo uerba dissentiunt. Vir autem malus, aliud dicat necesse est quàm sentiat. Bonos nunquam honestus sermo deficiet, nunquam rerum optimarū (nam ij dē etiam prudētes erūt) inuētio, quæ etiam si lenocinijs destituta sit, satis tamen natura sua ornatur, nec quicquam non diserte, quod honeste dicitur. Quare iuuentus, imō omnis ætas (neq; enim recte uoluntati serum est tēpus ullum) totis mentibus huc tendamus, in hoc elaboremus, forsan & consummare contingat. Nam si natura non prohibet, & esse uirum bonum, & esse dicendi peritum, cur nō alijs etiam unus utrunq; consequi possit? cur autem nō se quisq; spe

ret fore illum aliquem? ad quod si uires ingenij nõ suffecerint, tamẽ ad quem usq; modũ processerimus, meliores erimus ex utroq;. Hoc certe prorsus eximatur animo, rerum pulcherrimam eloquentiam cum uirij mētis posse misceri. Facultas dicendi, si in malos incidũ, & ipsa iudicãda est malum, peiores enim illos facit, quibus contingit. Videor mihi audire quosdam (nec enim deerũ unq; qui disertis esse q̃ boni malint) illa dicentes: Quid ergo tanti aris est in eloquentia? cur tu de coloribus, & difficultium causarum defensione, non nihil etiam de confesso loquutus es, nisi aliquando uis & facultas dicẽdi expugnat ipsam ueritatem? Bonus enim uir nõ agit nisi bonas causas, eas porro etiam sine doctrina satis per se tuetur ueritas ipsa. Quibus ego cum de meo primũ opere respondero, etiã pro boni uiri officio, siquãdo eum ad defensionem nocentium ratio duxerũ, satisfaciã. Pertractare enim quo modo aut pro falsis, aut etiã pro iniustis aliquãdo dicatur, non est inutile, uel propter hoc solũ, ut ea facilius & deprehẽdamus & resellamus, quãdam modũ remedia meliõ adhibebũ, cui nota quæ nocẽt fuerint. Neq; enim Academici, cũ in utrãq; differũt partem, nõ secundũ alterũ uiuũt. Neq; Carneades ille, qui Romæ audienti Censorio Catone, nõ minoribus uiribus contra iustitiam dicũtur differuisse, quã pridie p̃ iustitia dixerat, iniustus ipse uir fuit. Verum & uirtus quid sit, ad uersa ei malitia detegit, & æquitas fit ex iniqui contẽplatione manifestior, & plurima contrarijs probãtur. Debent ergo oratori sic esse aduersariõrũ nota cõsilia, ut hostiũ imperatori. Verũ & illud quod prima propositiõẽ durũ uidetur, p̃t esse ratio, ut uir bonus in defensiõẽ causæ uelit auferre aliquãdo iudici ueritatẽ. Quod si q̃s à me p̃poni mirabũtur (q̃ nõ est hæc mea proprie sententiã, sed corũ quos grauißimos sapientiæ magistros ætas uetus credidit) sic iudicet, pleraq; esse, quæ nõ itã fictis quã causis eorũ uel honesta fiãt, uel turpia. Nã si hominem occidere sæpe uirtus, liberos necare nonnũ quã pulcherrimum est, asperiora quædam adhuc dictũ, si cõmunis utilitas coegerũ, facere concedũtur, ne hoc quidem nudũ est intũ-

endum, qualem causam uir bonus, sed etiam quare & qua mente defendat. Ac primum concedant mihi omnes oportet, quod Stoicorū quoq; asperiri confitentur, facturum aliquādo bonum uirum, ut mendacium dicat, & quidam nonnunquam leuioribus causis, ut in pueris ægrotantibus utilitatis eorum gratia multa fingimus, multa non facturi promittimus, nedum si ab homine occidendo grassator auertendus sit, aut hostis pro salute patriæ fallendus, ut hoc quæ aliās in seruis quoq; reprehendēdū est, sit aliās in ipso sapiente laudandū. Id si constiterit, multa iā uideo posse euenire, propter quæ orator bene suscipiat tale causæ genus, quale remota ratione honesta non suscepisset. Nec hoc dico, quia seueriores sequi placet leges pro patre, fratre, amico periculantibus, iā etsi nō mediocris hesitatio est, hinc iustitiæ proposita imagine, inde pietatis, nihil dubij relinquamus. Sit aliquis infidiatu tyranno, atq; ob id reus, utrumne saluū eum nolet is qui à nobis finitur orator? an si tuendum suscepert, non iā falsis defendet, quam qui apud iudices malā causam tuetur. Quid si quædam benefacta damnaturus est iudex, nisi ea non esse facta conuicerimus, non uel hoc modo seruabit orator, non innocentem modo, sed etiam laudabilem ciuem? Quid, si quædā iusta natura, sed conditione temporum inutilia ciuitati sciemus? Nonne utemur arte dicendi bona quidem, sed malis artibus simillima? Ad hoc nemo dubitabit, quin si innocentes mutari in bonā mentem aliquo modo possint, sicut posse interdum conceditur, saluos esse eos magis è repu. sit quam puniri. Si liqueat igitur oratori futurū bonū uirum, cui uera obijcientur, non id aget, ut saluus sit? Da nunc ut crimine manifesto prematur dux bonus, & sine quo uincere honeste ciuitas non possit, nonne et communis utilitas oratorem aduocabit? Certe Fabrius Cornelium Rufinū, alioqui & malū ciuem, & sibi inimicum, tamen quia utilem sciebat ducem imminente bello, palam consulem suffragio suo fecit, atq; id admirantibus quibusdā respondit, à ciue se spoliari malle, quam ab hoste uenire. Ita hic si fuisset orator, non defendisset eundem Rufinum uel

uel manifesti peculatus reum. Multa dici possent similia, sed uel unum ex ijs quodlibet sufficit. Non enim agimus, ut istud illi, quæ formamus uiro sit sæpe faciendum, sed ut si talis coegerit ratio, sit tamen uera finitio, oratorem esse uirum bonum dicendi peritum. Præcipere uero ac discere quo modo etiam probatione difficilia tractentur, necesse est. Nam frequenter etiã optimæ causæ similes sunt malis, & innocēs, reus multi ueri similibus premitur. Quo fit, ut eadem actionis ratione defendendus sit, quasi nocens esset. Iam innumerabilia sunt bonis causis malisq; communia, testes, literæ, suspiciones, opinionēs. Non aliter autem uerisimilia, quàm uera & confirmantur & refelluntur. Quapropter ut res feret, flectetur oratio manente honesta uoluntate.

Cognoscenda esse oratori quibus mores formen-
tur.

Caput II.

Quando igitur orator est uir bonus, is autem citra uirtutē intelligi non potest, uirtus etiã si quosdam impetus à natura sumi, tamen perficienda doctrina est, mores ante omnia oratori studijs erūt excolendi, atq; omnis honesti iustiq; disciplina pertractanda, sine qua nemo nec uir bonus esse, nec dicendi peritus potest, nisi forte accedamus ijs, qui natura constare mores, & nihil adiuuari disciplina putāt, scilicet ut ea quidem, quæ manu fiūt, atq; eorū contemptissima, confiteantur egere doctoribus: uirtutem uero, qua nihil homini quo ad deos immortales propius accederet datum est, obuiã & illaboratam tantum quia nati sumus habeamus. Abstinentes erūt, qui quid sit abstinentia ignorarūt? Et fortis, qui metus doloris, mortis, superstitionis, nulla ratione purgauerūt? Et iustus, qui æqui boniq; tractatum, qui leges, quæ natura sunt omnibus datæ, quæq; proprie populis & gentibus constitutæ, non eruditiore aliquo sermone tractauerūt? O quam istud parum putant, quibus ita facile uideatur. Sed hoc transeo, de quo neminem, qui literas uel primis (ut aiunt) labris degustari, dubitaturum puto, ad illud sequens reuertar, ne dicendi quidem satis peritum fore, qui nō & naturæ uim

omnem penitus perspexerit, & mores præceptis ac ratione formatur. Neq. enim frustra in tertio de oratore libro L. Crassus cuncta quæ de æquo, iusto, uero, bono, deq. ijs quæ sunt contra posita, dicuntur, propria esse oratoris affirmat, ac philosophos cum ea dicendi uiribus tuentur, uti rhetorum armis non suis. Idem tamē confitetur eam esse à philosophia petenda, uidelicet quia magis hæc illi uidentur in possessione earum rerum fuisse. Hinc etiam illud est, quod Cicero pluribus libris & epistolis testatur dicendi facultatem ex intimis sapientiæ fontibus fluere, ideoq. aliquādiu præceptores eosdem fuisse morum atq. dicendi. Quapropter hæc exhortatio mea non eò pertinet, ut esse oratorem philosophum uelim, quando non alia uia seclata longius à ciuilibus officijs atq. ab omni munere oratoris recessit. Nam quis philosophorum aut in iudicijs frequens, aut clarus in concionibus fuit? Quis deniq. in ipsa, quam maxime pleriq. eorum uitandam præcipiunt, rei pub. administratione uersatus? Atqui ego illum quem instituo, Romanum quendam uelim esse sapientem, qui non secretis disputationibus, sed rerum experimentis atq. operibus uere ciuilem uirum exhibeat. Sed quia diserta ab ijs qui se ad eloquentiam contulerunt, studia sapientiæ, non iam & actu suo, atque in hac fori luce uersantur, sed in porticus & gymnasia primum, mox in conuentus scholarū recesserunt, id quod est oratori necessarium, nec à dicendi præceptoribus traditur, ab ijs petere nimirum necesse est, apud quos remansit. Euoluendi penitus autores, qui de uirtute præcipiunt, ut oratoris uia cū scientia diuinarum rerum sit humanarumq. coniuncta. Quæ ipsæ quanto maiores ac pulchriores uiderentur, si illas ij doceret qui etiā eloqui præstatissime possent. Utinamq. sit tēpus unq., quo iſcētus aliquis (quale optamus) orator, hæc partē sup̄bo nomine & uir ijs quorum dā bona eius corruptentiū inuisam uēdicet sibi, ac uelut reus reperiens in corpus eloquentiæ adducat. Quæ quidem cū sit in tres diuisa partes, naturalem, moralem, rationalem, quæ tandem non est cum oratoris opere coniuncta? Nam ut ordinem retro agamus, de uiti-

ma illa quæ tota uersatur in uerbis, nemo dubitauerit, & proprietates uocis cuiusq; nosse, & ambigua aperire, & perplexa discernere, & de falsis iudicare, & colligere ac resolvere quæ uelis, oratoris est, quanquã ea non tam est minute atq; cõcise in actionibus utendum, quã in disputationibus: quia non docere modo, sed mouere etiam ac delectare audientes debet orator, ad quod impetu quoq; & uiribus ac decore est opus, ut uis amniũ maior est aliis ripis, multoq; gurginis tractu fluentiũ, quã tenuis aquæ & obiectu lapillorũ resultatũ. Et ut palæstrici doctores illos quos neruos uocãt, noni circo discenibus tradũt, ut hĩs omnibus q̃ qui didicerunt, in ipsa luctandi certamine utãtur, plus enim pondere, & firmitate, et spiritu agitur, sed ut subit copia illa, ex qua unũ aut alterũ, cuius se occasio dederit, efficiant. Ita hæc pars dialectica, siue illam dicere malimus disputatricem, ut est utilis sæpe, & finitiõibus, & comprehensionibus, & separandũ quæ sunt differentiã, & resolueda ambiguitate, & distinguendo, diuidendo, illiciendo, implicando, ita si totum sibi uendicauerit in foro certamen, obstabit melioribus, & sectas ad tenuitatem suam uires ipsa subtilitate cõsumet. Itaque reperias quosdam in disputando mire callidos, cum ab illa uero cauillatone decesserint, non magis sufficere in aliquo grauiore actu, quã parua quædam animalia, quæ in angustijs mobilia, in campo deprehenduntur. Iam quidem pars illa moralis quæ dicitur Ethicæ, certe tota oratori est accommodata. Nam in tanta causarum (ut superioribus libris diximus) uarietate, cum alia coniectura quærantur, alia finitiõibus concludantur, alia iure summoueantur, uel transferantur, alia colligantur, uel ipsa inter se cõcurrant, uel in diuersum ambiguitate ducatur, nulla fere dici põt, cuius nõ parte in aliqua tractatus æqui et boni repiantur. Pleraq; uero esse quĩ nesciũ, quæ totæ in sola qualitate cõsistãt. In cõsilijs uero q̃ ratio suadedi e ab honesti quæ stiõe seposita? Quid illa etiã pars tertia, q̃ laudãdi ac uitupãdi officijs cõtinetur? Nõ pe i tractatu recti prauiq; uersatur. An de iustitiã, foritũ

dine, abstinentia, temperantia, pietate non plurima dicet orator? Sed ille uir bonus, qui hæc non uocibus tantum sibi nota, atq; nominibus aurium tenus in usum linguæ præceperit, sed qui uirtutes ipsas mente complexus, ita sentiet, nec in cogitando ita laborabit, sed quod sciet uere dicet. Cum autem sit omnis generalis quæstio speciali potentior, quia uniuerso partes continentur, non utiq; accedat parti quod uniuersum est, profecto nemo dubitabit generales quæstiones in illo maxime studiorum more uersatas. Iam uero cū sint multa proprijs breuib; q; comprehensionibus finienda, unde etiā status causarū dicitur finitimus, nonne ad id quoq; instrui ab alijs qui plus in hoc studij dederunt, oportet? Quid? non quæstio iuris omnis, aut uerborū proprietate, aut æqui disputatione, aut uoluntatis coniectura cōtinetur? quorū pars ad rationale, pars ad moralem tractatum redūdat. Ergo natura permixta est omnibus istis oratio, quæ quidem oratio est uere. Nam ignara quidem huiusce doctrinæ loquacitati erret necesse est, ut quæ uel nullos, uel falsos duces habeat. Pars uero naturalis cū est ad exercitationem dicendi tanto cæteris huberior, quāto maiore spiritu de diuinis rebus quā humanis loquendum est, tum illam etiam moralem, sine qua nulla esse (ut docuimus) oratio potest, totam complectitur. Nam si regitur prouidentia mundus, administranda certe bonis uiris erit respublica. Si diuina nostris animis origo, tēdendum ad uirtutem, nec uoluptatibus terreni corporis seruiendum. An hoc non frequenter tractabit orator? Iam de augurum responsis, religioneq; omni de quib; maxima sæpe in senatu cōsilia uersata sunt, nō erit ei disserendum? Siquidem (ut nobis placet) futurus est uir idem ciuili. Quæ deniq; intelligi saltem potest eloquētia hominis optima nescitis? Hæc si ratione manifesta nō essent, exemplis tamē crederemus: Siquidem & Periclem, cuius eloquētiæ etiam si nulla ad nos monimēta uenerūt, uim tamē quādam incredibilem cum historici, tum etiam liberrimum genus hominum comici ueteres tradunt, Anaxagoræ physici cōstat auditorem fuisse, & Demosthenē principem

ripem omnium Græciæ oratorum dedisse operam Platoni. Nam Marcus Tullius nō tātum se debere scholis rhetorum, quātum academiæ spaijs, frequenter ipse testatus est. Neq; se tanta in eo unquam sudisset hubertas, si ingenium suum cōsepto fori, nō ipsius rerū naturæ finibus terminasset. Verū ex hoc alia mihi quæstio exoritur, quæ secta cōferre plurimum eloquētiæ possit, quāquam ea nō inter multos potest esse contētio. Nam Epicurus in primis nos à se ipse dimittit, qui fugere omnem disciplinam nauigatiōe quam uelocissima iubet. Neq; uero Aristippus summum in uoluptate corporis bonum ponēs, ad hūc nos laborē adhortetur. Pyrrho quidem quas habere in hoc opere partes potest, cui iudices esse apud quos uerba faciat, & reum pro quo loquatur, ad senatum in quo sit dicēda sentētia, nō liquebūt? Academiam quidam utilissimam credūt, quod mos in utrāq; partem differēdi ad exercitacionem forēsum causarum proxime accedat. Adijciūt loco probatiōis, quod ea præstātissimos in eloquētia uiros ediderūt. Peripatetici studio quoq; se quodam oratorio iactāt. Nam thesis dicere exercitacionis gratia, fere ab ijs est institutum. Stoici sicut copiam nūoremq; eloquētiæ fere præceptoribus suis defuisse cōcedant necesse est, in a nullos aut probare acrius, aut cōcludere subtilius contēdūt. Sed hæc inter ipsos, qui uelut sacramēto rogati, uel etiam superstitione cōstricti, nefas ducūt à suscepta semel per suasitiōe discedere. Oratori uero nihil est necesse in cuiusquā iurare leges. Maius enim est opus atq; præstātius ad quod ipse iēdūt, & cuius est uelut cādidatus siquidem est futurus tum uicæ, tum etiam eloquētiæ laudē perfectus. Quare in exemplum bene dicēdi faciūditissimum quæq; proponet sibi ad imitādum, moribus uero formādus quā honestissima præcepta, rectissimāq; ad uirtutem uiam deliget. Exercitatiōe quidem utetur omni, sed tamē erūt plurimus in maximis quibusq; ac natura pulcherrimis. Nam quæ potest materia reperiri ad grauiter copiosēq; dicēdum magis abundans, quā de uirtute, de republica, de prouidētia, de origine animarum, de amicitia? Hæc sunt quibus

mens pariter atque oratio insurgant, quæ uere bona, quid miriget metus, coërceat cupiditates, eximat nos opinionibus uulgi, animi que caelestem. Neq; ea solum quæ talibus disciplinis continentur, sed magis etiam quæ sunt tradita antiquius, dicta, ac facta præclare, & nosse, & animo semper agitare conueniet. Quæ profecto nusquam plura maiorq; quam in nostræ ciuitatis monimentis reperietur. An fortitudinem, fidem, iustitiam, continentiam, frugalitatem, contemptum doloris ac mortis, melius alij docebunt, quam Fabrij, Curij, Reguli, Decij, Mutij, aliq; innumerabiles? Quantū enim Græci præceptis ualēt, tantū Romani (quod est maius) exemplis, tantū quod nō cognatis id ē rebus admoneri, qui non modo proximū tempus, lucemq; præsentem intueri satis credat, sed omnem posteritatis memoriam, spatij uicæ honestæ, & curriculum laudis existimet. Hinc mihi ille iustitiæ haustus bibat, hinc sumptū libertatē in causis atq; cōsilijs præstet. Neq; erit perfectus orator, nisi qui honeste dicere & sciet, & audebit.

Necessariam iuris ciuilibi oratori esse scientiam

Caput III.

Iuris quoq; ciuilibi necessaria huic uero scientia est, ac morum ac religionum eius reipublicæ quam capesset. Nā qualis esse suus for in cōsilijs publicis priuatis ue poterit, tot rerum quibus præcipue ciuitas cōtinetur, ignarus? Quo autem modo patronum se causarum non falso dixerit, qui quod est in causis potentissimum, sit ab altero petiturus, penē non dissimilis ijs qui poetarum scripta troniānt? Nam quodammodo mandata perferet, & ea quæ sibi à iudice credi postulaturus est, aliena fide dicet, & ipse inuigantiū auxiliator egebit auxilio. Quod ut fieri nonnunquam minore incommodo possit, cum domi præcepta & composita, & sicut cætera quæ in causa sunt in discendo cognita ad iudicem perferet, quid fiet in ijs questionibus quæ subito inter ipsas actiones nasci solent non deformiter respectet, & inter subsellia minores aduocatos interroget? Potest aut satis diligenter accipere quæ tum audiet
cum

cum ei dicenda sunt: aut fortiter affirmare, aut ingenue pro suis dicere? Possit in actionibus. Quid altercatione, ubi occurrendum continuo, nec libera ad discendum mora est? Quid si fortè peritus iuris ille non aderit? Quid si quis non satis in ea re doctus, falsum aliquid subiecerit? Hoc enim est maximum ignorantia malum, quod credi eum scire qui moneat. Neque ego sum nostri mori ignarus, oblitus ue eorum, qui uelut ad arculas sedent, & tela agentibus subministrant, neque idem Græcos quoque nescio factinasse, unde nomen ijs pragmaticorum datum est. Sed loquor de oratore, qui non clamorem modo suum causis, sed omnia quæ profutura sunt, debet. Ita que eum nec inuilem si ad horam forte constiterit, neque in testationibus faciendis esse imperium uelim. Quis enim potius præparabit ea, quæ cum aget esse in causa uelit? Nisi fortè imperatorem quis idoneum credi in prælijs quidem strenuum & fortem, & omnium quæ pugna poscit artificem, sed neq. delectum agere, nec copias contrahere atque instruere, nec prospicere com meatu, nec locum capere castris scientem: prius est enim certe parare bella quàm gerere. At qui simillimus huic sit aduocatus, si plura quæ ad uincendum ualent, alijs reliquerit. Cum præsertim hoc quod est maxime necessarium, non tam sit arduum quod procul intuentibus fortasse uideatur. Nanq. omne ius quod est certum, aut scripto, aut moribus constat. Dubium æquitate regula examinandum est. Quæ scripta sunt aut posita in more ciuitatis, nullam habent difficultatem, cognitionis sunt enim non in uentionis: at quæ consultorum responsis explicantur, aut in uerborum interpretatione sunt posita, aut in recti prauiq. discrimine. Vim cuiusq. uocis intelligere, aut commune prudenti non est, aut proprii oratoris, æquitas optimo cuiq. notissima est. Nos porro & bonum uirum, & prudentem in primis oratorem putamus, qui cum se ad id quod est optimum natura direxerit, non magnopere commouebitur, si quis ab eo consultus dissentiet, cum ipsis illis diuersa inter se opiniones ueri cõcessum sit. Sed etiã si nosse quid quisq. senserit

senferit, uolet, lectione opus est, qua nihil est in studijs minus laboriosum. Quod si pleriq; desperata facultate agēdi ad discēdum ius declinauerūt, quam id scire facile est oratori, quod discunt qui sua quoq; cōfessione oratores esse nō possunt? Verum & Marcus Caeto cum in dicēdo prāstātissimus, tum iuris suū idem peritissimus. Et Scæuolæ Seruiq; Sulpicio concessa est etiam faciēdiæ uirtus. Et Tullius nō modo inter agendum nunquam est destitutus scientia iuris, sed etiam componere aliqua de eo cœperat, ut appareat posse oratorem non discēdo tantum iuri uacare, sed etiam docendo. Verum ea quæ de moribus excolēdis studioq; iuris præcipimus, ne quis eo credat reprehendēda, quod multos cognouimus, qui tædio laboris quem ferre tendētib; ad eloquētiā necesse est, confugerint ad hæc diuerticula desidie, quorum alij se ad album ac rubricas trāstulerunt, & formularij, uel (ut Cicero ait) legulei quidam esse maluerūt, tāquam utiliora eligētes ea, quorum solam facilitatem sequebantur, alij pigrinæ arrogantioris, qui subito fronte conficta immissaq; barba, uelut despexissent oratoria præcepta, paulum aliquid sederunt in scholis philosophorum, ut deinde in publico tristes, domi dissoluti, captarent autoritatem cōtemptu ceterorum. Philosophia enim simulari potest, eloquentia nō potest.

Necessariam oratori cognitionem historiarum.

Caput IIII.

IN primis uero abundare debet orator exemplorum copia, cum ueterum, tum etiam nouorū, adeo ut non ea modo quæ conscripta sunt historijs, aut sermonibus, uelut per manus tradita, quæq; quotidiana agūtur, debeat nosse, uerum ne ea quidem quæ sunt à clarioribus poetis ficta, negligere. Nam illa quidem priora, aut testimoniorum, aut etiam iudicatorum obtinēti locum. Sed hæc quoque aut uetustatis fide tuta sunt, aut ab hominibus magnis præceptorū loco ficta creduntur. Sciat ergo quam plurima, unde etiam senibus autoritas maior est, quod plura nosse & uidisse creduntur, quod Homerus frequentissime testatur. Sed non est expectanda
ultima

ultima etas, cum studia præstent, aut quantum ad cognitionem
pertinet rerum, etiam præteritis seculis uixisse uideamur.

Quæ sint oratoris instrumenta.

Caput V.

Hæc sunt quæ me redduorum promiseram instrumenta, non
artis ut quidam putauerūt, sed ipsius oratoris. Hæc arma ha-
bere ad manum, horum scientia debet esse succinctus, accedere uer-
borum figurarumq; facili copia, & inuentionis ratione & dispo-
nendi usu, & memoriæ firmitate, & actionis gratia. Sed pluri-
mum ex ijs ualeat animi præstantia, quam nec metus frangat, nec
acclamatio terreat, nec audientium autoritas ultra debitam reue-
rentiam tardet. Nam ut abominanda sunt contraria ijs uitia, confi-
dentia, temeritatis, improbitatis, arrogantia, ita cætra constanti-
am, fiduam, fortitudinem, nihil ars, nihil studiū, nihil profectus
ipse profuerit, ut si des arma timidus & imbellibus. Inuitus meher-
cle dico (quoniam & aliter accipi potest) ipsam uerecundiam, uiti-
um quidem, sed amabile, & quæ uirtutes facillime generet, esse in-
terim aduersam, multisq; in causa fuisse, ut bona ingenij studiūq;
in lucem non prolata, situ quodam secreti consumerentur. Sciat
autem si quis hæc forte minus adhuc peritus distinguendi uim
cuiusq; uerbi, legat, non probitatem à me reprehendendi, sed uere-
cundiam quæ est timor quidam reducens animum ab ijs quæ fact-
enda sunt. Inde confusio, & coepii poenitentia, & subitum silenti-
um. Quis porro dubitet ut ijs ascribere affectum, propter quem
facere honeste pudet? Neq; ego rursus nolo eum qui sit dicturus,
solicitem surgere, & colorem mutare, & periculum intelligere:
quæ si non accident, etiam simulanda erunt, sed intellectus hic sit
operis, non metus, moueamurq; non concidamus. Optima est autem
emendatio uerecundia: fiduam, & quamlibet imbecilla frōs magna
conscientia sustinetur. Sunt & naturalia (ut supra dixi) quæ ta-
men & cura iuuantur instrumenta, uox, latus, decor, quæ quidem
tantum ualent, ut frequenter famam ingenij faciant. Habuit ora-
tores

tores aetas nostra copiosiores, sed cum diceret, eminere inter aequales Trachalus uidebatur, ea corporis sublimitas erat, is ardor oculorum, frontis autoritas, gestus praestantia, uox quidem non ut Cicero desiderat, penè tragœdorum, sed super omnes, quos ego quidem audierim tragœdos. Certe cum in basilica Iulia diceret primo tribunali, quatuor autem iudicia, ut mori, cogerentur, atque omnia clamoribus fremerent, & auditum eum, & intellectum, & quod agentibus cæteris contumeliosum fuit, laudatum quoque ex quatuor tribunalibus memini. Sed hoc uoiu est, & rara felicitas: quæ si non adsit, sane sufficiat ab ijs quibus quis dicit, audiri. Talis esse debet orator, & hæc scire.

Quod sit incipiendi causas agere tempus.

Capit VI.

A Cendi autem iniium sine dubio secundum uires cuiusque sumendum est, neque ego annos definiam, cum Demosthenem puerum admodum actiones pupillares habuisse manifestum sit: Caluus, Cæsar, Pollio, multum ante quaestoriam omnes aetatem grauissima iudicia susceperint. Prætextatos egisse eosdem sit traditum. Cæsar Augustus duodecim natus annos auiam pro rostris laudauerit. Modus mihi uidetur quidam tenendus, ut neque præpropere distringatur immatura frons, & quicquid est, illud adhuc acerbum proferatur. Nam inde & contemptus operis innascitur, & fundamenta iaciuntur impudentiæ, & (quod est ubique perniciosissimum) præueniunt uires fiducia. Nec rursus differendum est tyrocinium in senectutem. Nam quotidie metus crescit, maiusque fit semper quod ausuri sumus: & dum deliberamus quando incipiendum sit, incipere iam serum est. Quare fructum studiorum uiridem, & adhuc dulcem promi decet, dum & uenia, & spes est, & paratus fauor, & audere non dedecet, & si quid desit operi, supplet aetas: & si qua dicta sunt iuueniliter, pro indole accipiuntur, ut totus ille Ciceronis pro Sex. Roscio locus: Quid enim tam communeque spiritus uiuis, terra mortuis, mare fluctuantibus, litus eie-

ctus

Quæ cum sex & uiginti natus annos, summis audientium clamoribus dixerit, deseruisse tempore, & annis liquata iam senior idem fatetur. Et hercle quantumlibet secreta studia contulerint, est tamen proprius quidam fori profectus, alia lux, alia uere discriminis facies, plusq; si se pares, usus sine doctrina, quam cetera usum doctrina ualeat. Ideo que nonnulli senes in schola facti stupent nouitate cum in iudicia uenerunt, & omnia suis exercitationibus similia desiderant. At illic & iudex tacet, & aduersarius obstrepi, & nihil temere dictum perit, & si quid tibi ipse sumas, probandum est, & laboratam congestamq; dierum ac noctium studio acti onem aqua deficit, & omisso magna semper standi tumore, in quibusdã causis loquendum, quod illi diserti minime sciunt. Itaq; nonnullos reperies, qui sibi eloquentiores uideantur, quam ut causas agant. Ceterum illum quem iuuenem tenerisq; adhuc uiribus nitentem in forum deduximus, & incipere quam maxime facili ac fauore bili causa uelim, uti catuli ferarum molliore præda saginantur, et non utiq; ab hoc initio continuare operam, & ingenio adhuc alendo callum inducere, sed iam scientem quid sit pugna, & in quam rem studendum sit, refici atq; renouari. Sic & tyrocini metum dum facilius est audere, transferit, nec audendi facilitatem usq; ad contemptum operis adduxerit. Vt usus est & hac ratione Marcus Tullius, & cum iam clarum meruisset inter patronos qui tunc erant, nomine in Asiam nauigauit, seq; & alijs sine dubio eloquentie ac sapientie magistris, sed præcipue tamen Apollonio Moloni, quem Romæ quoq; audierat, Rhodi rursus reformandum, ac uelut recoquendum deicit. Tum dignum opere pretium uenit, cum inter se congruunt præcepta & experimenta.

Quæ in suscipiendis causis oratori obseruanda sint.

Caput VII.

Cum satis in omne certamen uirium fecerit, prima ei cura in suscipiendis causis erit. In quibus defendere quidem reos profecto q̄ facere uir bonus malet, nõ tamẽ ita nomine ipsum accusatoris horret

horrebūt, ut nullo neq; publico neq; priuato duci possit officio, ut ali-
quem ad reddendam rationem uitæ uocet. Nam & leges ipsæ ni-
hil ualent, nisi actoris idonea uoce munire: & si poenas scelerū ex-
petere fas non est, propè est ut scelera ipsa pmissa sint, & licentiā
malis dari certe contra bonos est. Quare neq; sociorum querelas,
nec amici uel propinqui necem, nec erupturas in rempublicā cōspē-
rationes inultas patietur orator, non poenæ nocentium cupidus,
sed emendādi uitia, corrigendiq; mores. Nam qui ratione traducti
ad meliora nō possunt, solo metu cōtinentur. Itaq; ut accusatoriam
uitam uiuere, et ad deferendos reos præmio duci, proximū latroci-
nio est, ita pestem intestinam propulsare, cum propugnatoribus pa-
triæ comparandum. Ideoq; principes in republica uiri non detre-
tauerūt hanc officij partem, crednīq; sunt etiam clari iuuenes ob-
fidem rei publicæ dare malorum ciuū accusationem, quia nec odise
se improbos, nec similtates prouocare, nisi ex fiducia bonæ mentis
uidebantur. Idq; cum ab Hortensio, Lucullis, Sulpicio, Cicerone,
Cæsare, plurimis alijs, tum utroq; Catone factū est, quorū alter
appellatus est sapiens, alter nisi credūtur fuisse, uix scio cui reli-
querūt huius nominis locū. Namq; defendet omnis orator, idemq;
portū illū eloquētiæ suæ salutarem, non etiam piratis patefaciet,
duceturq; in aduocationem maxime causa. Quoniam tamē omnes
qui non improbe litigabunt, quorū certe bona pars est, sustinere
nō potest unus, aliquid etiam commendantiū per se dabit & ipso-
rum qui iudicio decernent, aut optimi cuiusq; uoluntate moueatur:
namq; hos & amicissimos habebit uir bonus. Submouendum uero
est utrūq; ambitus genus, uel potentibus contra humiles uenduan-
di operam suam, uel illud etiam iactantius, minores utiq; cōtra di-
gnitatem attollēdi. Non enim fortuna causas uel iustas uel impro-
bas facit: Neq; uero pudor obstet, quo minus susceptam, cum meli-
or uideretur, item, cognita inter discendum iniquitate dimittat,
cum prius litigatori dixerit uerum. Nam & in hoc maximum, si
æqui iudices sumus, beneficiū est, ut nō fallamus uana spe litigātē.

Neq;

Neq; enim dignus opera patroni, qui nō utatur cōsilio. Et certe nō conueniet ei quem oratorē esse uolumus, iniusta tueri scientē. Nam si ex illis quas supra diximus causis falsum tuebitur, erit tamen honestum quod ipse faciet. Gratis ne ei semper agendū sit, tractari potest. Quod ex prima statim fronte dijudicare imprudentiū est. Nam quis ignorat, quin id longe sit honestissimū, ac liberalibus disciplinis, & illo quē exigimus animo dignissimū, non uendere operam, nec eleuare tanti beneficij autoritatem? Cum pleraq; hoc ipso possint uideri uilia, quōd pretiū habent. Cæci hoc (ut aiunt) satis clarum est, nec quisq; qui sufficiētia sibi (modica autē hæc sunt) possidebit, hunc questū sine crimine sordidū fecerit. At si res familiaris amplius aliquid ad usus necessarios exiget, secundū omniū sapientium leges patietur sibi gratiā referri, cū & Socrati collatū sit ad uictum, & Zeno, Cleanthes, Chrysippus mercedes à discipulis acceptauerint. Neq; enim uideo quæ iustior acquirēdi ratio, quā ex honestissimo labore, & ab ijs de quibus optime meruerint, quiq; se nihil inuicē præstēt, indigni fuerint defensione. Quod quidē non iustum modo, sed necessariū etiā est, cū hæc ipsa opera tēpus ue omne alienis negotijs datū, facultatē aliter aquirendi recidāt. Sed tum quoq; tenēdus est modus, ac plurimū refert, & à quo accipiat & quantū, & quousq;. Paciscēdi quidē ille piraticus mos, & impotentium periculis pretia procul abomināda negotiatio, etiā à mediocriter improbis aberit, cū præsertim bonos homines bonasq; causas tuenti nō sit metuēdus ingratus: qui si futurus, malo tamen ille peccet. Nihil ergo acgrere uolet orator ultra q̄ satis erit, ac ne pau per quidē tanq̄ mercedē accipiet, sed mutua beneuolētia utetur, cū sciat se tāto plus præstisisse, quia nec uenire hoc beneficiū oportet, nec perire. Deniq; ut gratus sit, ad eū magis pertinet qui debet.

Quæ in discendis causis oratori

obseruāda sunt Caput VIII.

Proxima discendæ causæ ratio, quod est oratoris fundamētū. Neq; enim quisq; tā ingenio tenui reperitur, qui cū omnia quæ

M sunt

Sunt in causa, diligenter cognouerit, ad docendū certe iudicem non sufficiat. Sed eum rei paucissimis cura est. Nam ut tacē de negligētibus, quorū nihil refert ubi lūiū cardo uertatur, dū sint quæ uel extra causam ex personis ac cōmuni tractatu locorū occasione clamandi largiatur, aliquos & ambitio peruerit, qui partim tanquam occupati, semperq; aliud habentes, quod antè agendū sit, pridie ad se uenire lūigatore, aut eodē matutino iubēt, nonnunquā etiā inter ipsa subsellia didicisse se gloriatur: partim iactantia ingenij, ut res cō accipisse uideatur, tenere se & intelligere penè prius q̄ audiāt mentiri, cum multa, & diserte summisq; clamoribus, quæ neq; ad iudicem, neq; ad lūigatorem pertineāt, decantauerunt, bene sudātes, beneq; comitati per forum reducuntur. Ne illas quidem tulerim delicias eorum, qui doceri amicos suos iubent, quanquam minus mali est, si illi saltem recte discant, recte que doceant. Sed quis discet tam bene quā patronus? Quomodo autem sequester ille, et media lūium manus, & quidem interpres impendet æquo animo laborem in alienas actiones, cum dicturus ipse non sit? Pessimæ uero consuetudinis, libellis esse contentum, quos componit aut lūigator, qui cō fugit ad patronum, quia lūi ipse non sufficit, aut aliquis ex eo genere aduocatorum, qui se non posse agere cōfitentur, deinde faciūt id quod est in agendo difficillimum. Nam qui iudicare quid dicendum, quid dissimulandum, quid declinandum imitandum' ue, fingendum etiam sit, potest, cur non sit orator, quando quod difficilius est faciūt? Hi porro non tantum nocerent, si omnia scriberent, uti gesta sunt. Non consiliū & colores adijciunt, & aliqua peiora ueris, quæ pleriq; cū acceperūt, mutare nefas habēt, & uelut themata in scholis posita custodiūt. Deinde deprehendūtur, & causam quā discere ex suis lūigatoribus noluerūt, ab aduersarijs discūt. Liberum igitur demus ante oīa ijs, quorū negotiū erit, tēpus ac locū, exhortemurq; ultrò, ut oīa quālibet uerbose, & unde uolent repetita ex tēpore exponāt. Non enim tam obest audire superuacua, q̄ ignorare necessaria. Frequenter autem & uulnus, & remedium in ijs orator inueniet,

inueniet, quæ litigatori in neutram partem habere momentū uidebantur. Nec tanta sit acturo memoriæ fiducia, ut subscribere audita pigeat. Nec semel audisse sit satis, cogendus eadem uerum ac sæpè dicere litigator, non solū quia effugere aliqua prima expositione potuerunt, præsertim hominem (quod sæpe euenit) imperitum, sed etiam ut sciamus an eadem dicat. Plurimi enim mētiuntur, & tanquam non doceāt causam, sed agant, non ut cum patrono, sed ut cum iudice loquantur. Quapropter nunquam satis credendū est, sed agendus omnibus modis, et turbādus, & euocādus. Nam ut medici non apparentia modo uita curāda sunt, sed etiam inueniēda quæ latent, sæpe ea ipsi qui sanandi sunt occultantibus, ita aduocatus plura quàm ostendūtur aspiciat. Nam cum satis in audiendo patientiæ impenderit, in aliam rursum ei personam transeundum est, agendūq; aduersarius, proponendum quicquid omnino excogitari contra potest, quicquid recipit in eiusmodi disceptatione natura. Interrogandus quam infestissime, ac premendus. Nam dum omnia querimus, aliquando ad uerum, ubi minime expectauimus, peruenimus. In summa, optimus est in discēdo patronus incredulus. Proxime enim litigator omnia, testem, populum, paratissimas confignationes, ipsum deniq; aduersariū quædam non negaturū. Ideoq; opus est intueri omne litis instrumentū, quod uidere non est satis, perlegendum erit. Nam frequentissime aut non sunt omnino quæ promittebantur, aut minus continent, aut cum alio aliquo nocūro permixta sunt, aut nimia sunt, & fidem hoc ipso detractura, quod non habent modū. Deniq; linum ruptum, aut turbata cera, aut sine agnitione signa frequēter inuenies: quæ nisi domi excusseris, in foro inopinata decipient, plusq; nocebunt destituta, quàm nō promissa nocuissent. Multa etiam quæ litigator nihil ad causam perimere crediderit, patronus eruet, modo per omnes quos tradidimus argumentorum locos eat, quos ut circūspectare in agendo, & attentare singulos minime conuenit, propter quas diximus causas, ita etiam in discēdo rimari necessarium est, quæ personæ, quæ tempora,

que loca, instituta, instrumēta, cæteraq; ex quibus nō tāiū illud qđ est artificiale probationis genus colligi possit, sed q̄ metuēdi testes, quo modo sint refellēdi. Nam plurimū refert inuidia reus, an odios an contēptu labore, quorum ferē pars prima superiores, proxima pares, tertia humiliores premit. Sic causam perscrutatus, propositis ante oculos omnibus que profint noceant' ue, tertiā deinde personā induat iudicis, fingatq; apud se agi causam, & quod ipsum mouisset de eadē re pronūtiaturū, id potentissimū apud quemcunq; agatur, existimet, & sic eū raro fallēt euctus, aut culpa iudicis erit.

Que seruanda in agendis causis

oratori sint.

Caput IX.

Que sint in agendo seruanda, toto ferē opere executi sumus, pauca tamē propria huius loci, que nō tam dicēdi arte, q̄ officij agendi continentur, attingam. Ante oīa ne (quod plerisq; accidit) ab uilitate eū causæ presentis cupido laudis abducat. Nā ut gerentibus bella non semper exercitus per plana & amœna ducendū est, sed adeundi plerunq; asperi colles, expugnandæ ciuitates, quālibet præcisæ positæ mōtib; aut operū mole difficiles, ita oratio gaudebit quidē occasione latius decurrēdi, & æquo cōgressa cāpo, totas uires popularit̄er explicabit, at si iuris anfractus, aut erudiendæ ueritat̄is latebras adire cogetur, nō obequinabit, nec illis uibrantibus cōcūtat̄isq; sentētijs uelut missilibus utetur, sed operibus, & cuniculis, & insidijs, et occultis artibus rem geret. Que oīa non dū fiunt laudatur, sed cū facta sunt, unde etiā minus cupidit̄ opinionis, plus fructus uenit. Nam cum illa dicēdi uitiōsa iactatio inter plausores suos detonauit, resurgit ueræ uirtutis fortior fama, nec iudices a quo sint moti dissimulant, & doctis creduntur, nec est orationis uera laus, nisi cū finita est. Veteribus quidē etiā dissimulare eloquentiā fuit moris, idq; Marcus Antonius præcipit, quo plus dicētib; fidei, minusq; suspectæ aduocatorū insidiæ foret. Sed illa dissimulari que tū erat potius: nondū enim tantū dicēdi lumen accesserat, ut etiam per obstantia erumperet. Quare artes quidē, & consilia

consilia lateant, & quicquid si deprehenditur perit, haecenus eloquentia secretum habet. Verborum quidem delectum, sententiarum, figurarum elegantia, aut non sunt, aut apparent, sed vel propter hoc ipsum ostentata non sunt, quod apparent, aut si unum ex duobus eligendum, causa laudetur potius, quam patronus. Finem tamen hunc praestabit orator, ut videatur optimam causam optime egisse. Illud certum erit, neminem periculum agere, quam qui difficile causa placet, necesse est enim extra causam sit quod placet. Nec ullo fastidio laborabit orator, non agendi causas minores, tanquam infra eum sint, aut detractura sit opinioni minus liberalis materia. Nam et suscipiendi ratio iustissima est, officium, et optatum etiam ut amici quam minimas laes habeant, et abinde dixit bene, quisquis rei satisfecit. At quidam etiam si forte susceperint negotia paulo ad discendum tenuiora, extrinsecus adductis ea rebus circumlinunt: ac si defecerint alia, communiis implet uacua causarum: si contingit, ueris si minus, fictis, non sit materia ingenij, mereaturque clamore dum dicitur. Quod ego adeo longe puto ab oratore perfecto, ut eum ne uera quidem obesturum, nisi id causa exigat, credam. Ea est enim prorsus canina (ut ait Appianus) eloquentia censuram maledicendi subire, quod facilius etiam male audienti praesumenda patientia est. Nam et in ipsos sit impetus frequenter qui egerunt, et certe patroni petulantiam litigatorum. Sed haec minora sunt ipso illo uitio animi, quo maledicus a malefico non distat, nisi occasione. Turpis uoluptas et inhumana, et nulli audientium bono grata, a litigatoribus quidem frequenter exiguntur, qui ultione malum, quam defensione. Sed neque alia multa ad arbitrium eorum facienda sunt. Hoc quidem quis hominum liberi modo sanguinis sustineat, petulas esse ad alterum arbitrium? Atque etiam in aduocatos partem aduersae libenter nonnulli inuehantur, quod nisi forte meruerint, et inhumanum est, respectu communium officiorum, et cum ipsi qui dicunt in utile (nam idem iuris responsuris datur) tum causae contrarium, quia plume aduersarii sunt et inimici, et quatuorlingue: ius uirum est, commune melia augetur. Supra omnia periculum illa quae plurimum oratori, et autoritate, et fidei afferit modestia, si a uiro bono in ualida latratorumque con-

uertitur, cōpositus nō ad animū iudicis, sed ad stomachū ligatoris. Frequenter etiā species libertatis deducere ad temeritatē solet, nō causis mō, sed ipsis quoq; qui dixerūt periculosam. Nec immerito Pericles solebat optare, ne qđ sibi uerbū in mentē ueniret, quo populus offenderetur. Sed quod ille de populo, id ego de omnibus senio, qui tantūdem possunt nocere. Nam quæ fortia dū dicūtur uidebantur, stulta cū læserunt uocantur. Nūc quia uariū sepe propositū agentū fuit, & quorūdā cura tardūatis, quorūdā facilitas temeritatis crimine laborauit, quem credā fore in hoc oratorū modū, tradere non alienum uidetur. Afferet ad dicendū curæ semper quātum plurimum poterit: neq; enim solū negligētis, sed & mali, & in suscepta causa perfidi ac proditoris est peius agere quām possit. Ideoq; ne suscipiendæ quidem sunt causæ plures, quā quibus suffecturū se sciat. Dicit scripta quā res patietur plurima. & Demosthenes ait, si continget, & sculpta. Sed hoc aut primæ actiōes, aut quæ in publicis iudicijs post interiectos dies dātur p̄ miserint. At cū protinus respōdendū est, omnia parari nō possunt, adeo ut paulo minus promptis etiā noccat scripsisse, si alia ex diuerso quā opinati fuerunt, occurrerint. Inuēni enim recedunt à præparatis, & tota actione respiciūt, requiruntq; num aliquid ex illius interuallis, atq; ex tempore dicendū inferi possit, quod si fiat, non coheret, nec commissuris modo, ut in opere male iuncto hiantibus, sed ipsa coloris inæqualitate detegitur, ita nec liber est impetus, nec cura contexta, & utrunq; alteri obstat. Illa enim quæ scripta sunt, retinet animum, nō sequitur. Itaq; in his actionibus, omni (ut agricolæ dicunt) pede standum est. Nam cū in propositione ac refutatione causa consistat, quæ nostræ partis sunt, scripta esse possunt, quæ etiā responsurum aduersarium certū est (est enim aliquādo certū) pari cura refellūtur. Ad alia unū paratū afferre possumus, ut causam bene nouerimus, alterū ibi sumere, ut dicentē aduersariū diligēter audiamus. Licet tamē præcognare plura, et animū ad oēs causas cōponere, idq; ē tuius stylo, quo facilius, et cōmūtur cogita-

cognatio et trāsferitur. Sed siue in respōdēdo fuerit subito dicēdū, siue quæ alia ita exegerit ratio, nūq̄ oppressum se ac deprehensum credet orator, cui disciplina & studiū et exercitatio dederit vires etiā facilitatis, quæq; armatū semp, ac uelut in p̄inctu stantē non magis unq̄ in causis oratio, quā in rebus quotidianis ac domesticis sermo deficiet, nec se unquam propter hoc oneri subtrahet, modo sit causæ discendæ tempus, nam cætera semper sciet.

De genere dicendi.

Caput x.

Superest ut dicā de genere orationis. Hic erat propositus à nobis in diuisione prima locus tertius, nam ita promiserā me de arte, de artifice, de operæ dicturū. Cū sit aut̄ rhetorices atq; oratoris opus oratio, pluresq; eius formæ, sicut ostēdā, in omnibus ijs et ars est, & artifex, plurimū tamē inuicem differūt, nec solum specie, ut signū signo, & tabula tabula, & actiōe actio, sed genere ipso, ut à Græcis Tuscanicæ statuæ, & Asianus eloquens Attico. Suos autem hæc operum, genera quæ dico, ut autores, sic etiam amatores habent, atq; ideo nodum est perfectus orator, ac nescio an ars ulla, non solum quia aliud in alio magis eminet, sed quod nō una omnibus forma placuit, partim condūione uel temporū uel locorum, partim iudicio cuiusq; atque proposito. Primi quorū quidem opera non uetustatis modo gratia uisenda sunt, clari pictores fuisse dicuntur Polygnotus, atque Aglaophon, quorū simplex color tam sui studio fos adhuc habet, ut illa prope rudia, ac uelut futuræ mox artis p̄mordia, maximis qui post eos extiterunt, autoribus præferantur proprio quodam intelligendi, ut mea opinio fert, amēnu. Post Zeufis atque Parrhasius, non multum ætate distantes, circa Peloponnesia ambo tempora, nam cum Parrhasio sermo Socratis apud Xenophontem inuenitur, plurimum arti addiderunt. Quorum p̄torum luminum, umbrarumq; inuenisse rationem, secundus examinasse subtilius lineas traditur. Nam Zeufis plus membris corporis dedit, id amplius atque angustius rat⁹, atque (ut existimāt) Homerū secutus, cui ualidissima quæq; forma etiā in scemini placet. Ille ue

ro ūa circumscripfit omnia, ut eum legumlatorem uocent, quia deo-
 rum atq; heroum effigies, quales ab eo sunt traditæ, cæteri tanquã
 ūa necesse sit sequuntur. Floruit autem circa Philippũ, & usq; ad
 successores Alexandri, pictura præcipue, sed ex diuersis uirtuti-
 bus: nam cura Protogenes, ratione Pamphilus ac Melanthius, fa-
 cilitate Antiphilus, concipiendis uisionibus (quas *Phantasia* uo-
 cant) Theon Samius ingenio & gratia, quam ipse in se maxime
 iactat, Apelles est præstantissimus. Euphranorem admirandum
 facit, quod & cæteris optimis studijs inter præcipuos, & pingem-
 di fingendiq; idem mirus artifex fuit. Similis in statuis differẽ-
 tia: nam & duriora, & Tuscanicis proxima Calon atq; Egesti-
 as, iam minus frigida Calamis, molliora adhuc supradictis My-
 ron fecit. Diligentia ac decor in Polycleto supra cæteros, cui quã-
 quam à plerisq; tribuitur palma, tamen ne nihil detrahatur, deesse
 pondus putant. Nam ut humanæ formæ decorem addiderit supra
 uerum, ita non expleuisse decorum auctoritatem uidetur, quin æta-
 tem quoq; grauiorem dicitur refugisse, nihil ausus ultra leues ge-
 nas. At quæ Polycleto desuerunt, Phidias atq; Alcameni dantur.
 Phidias tamen dijs quàm hominibus efficiendis melior artifex tra-
 ditur, in ebore uero longe cura æmulum, uel si nihil nisi Mineruã
 Athenis aut olympium in Elide louem fecisset, cuius pulchritudo
 adiecisse aliquid etiam receptæ religioni uidetur, adeo maiestas
 operis deum æquauit. Ad ueritatem Lysippum & Praxinalem ac-
 cessisse optime affirmant. Nam Demetrius tanquã nimius in ea re
 prehenditur, & suũ similitudinis quàm pulchritudinis amantior.
 In oratione uero si species intucris uelis, totidẽ pene reperies ingeni-
 orũ, quot corporũ formas, sed fuerũt quædam genera dicẽdi codi-
 catione temporũ horridiora, alioq; magnam itã uim ingenij præ se fe-
 rãtia. Hinc sunt Lælij, Africani, Catones, Gracchiq;, quos tu licet
 Polygnotos uel Calonas appelles, mediam illã formam teneat L.
 Crassus. Q. Hortensius. Tũ deinde efflorescat nõ multũ inter se
 distãtiũ tẽpore oratorũ ingẽs prouẽtus, hinc uim Cæsaris, indolẽ
 Calij

Cælij, subtilitatem Callidij, grauitatem Bruti, acumen Sulpitij,
 acerbitatem Cassij, diligentiam Pollionis, dignitatem Messalæ, san-
 ctitatem Calui reperimus. In his etiã quos ipsi uidimus, copiam Sene-
 cæ, uires Africani, maturitatem Afri, iucunditatem Crispi, sonum Tra-
 chali, elegantiam Secundi. At M. Tullium non illum habemus Euphrano-
 re circa plurius artium species præstantem, sed in omnibus quæ in quo
 glaudantur, eminentissimum. Quæ tamẽ & suorum homines temporum in-
 cessere audebãt, ut tumidiorẽ, & Asianũ, & redundantem, & in re-
 petitionibus nimium, & in salibus aliquando frigidũ, & in cõpositioe
 fractũ, exultantem, ac pene (quod procul absit) uiro molliorẽ. Postea
 uero quã truuuiali proscriptioe cõsumptus est, passim quod oderat, quod
 inuidebãt, qui æmulabatur, adulatores etiã præsentis potentia, non
 responsurũ inuasertũt. Ille tamẽ qui ieiunus à quibusdã atque aridus
 habetur, non aliter ab ipsis inimicis male audire, quã nimis floribus &
 ingenij affluentia potuit, falsum utrumque, sed tamẽ illa meliendi pro-
 prior occasio. Præcipue uero presserũt eũ, qui uideri Atticorum imi-
 tatores, cupiebãt. Hæc manus quasi quibusdam sacrius iniuriata ut
 alienigenã, & uirũ supersuuiosum, deuinctũque; illis legibus in seque-
 batur. Vnde nũc quoque aridi, & exucti, & exanguis. Hi sunt enim
 qui suæ imbecillitati sanitatis appellationẽ, quæ est maxime contra-
 ria, obtendant: qui quia clariorem uim eloquentia uelut solem ferre
 non possunt, umbra magni nominis delinẽscũt, quibus quia multa, &
 pluribus locis Cicero ipse respondit, tutior mihi de hoc differendũ
 breuitas erit. Et antiqua quidem illa diuisio inter Atticos atque Asi-
 anos fuit, cũ non pressi & integri, contra inflati illi & inanes haberẽ-
 tur, in his nihil superflueret, illis iudiciũ maxime ac modus deesset.
 Quod quidã, quorum & Santra est, hoc putat accidisse, quod paulo
 tim sermone Græco in proximas Asiae ciuitates influere, non dũ sa-
 tis per uia loquedi, facundia cõcupierint, ideoque ea quæ proprie signa-
 ri poterãt, circũu cõperint enũtiare, ac deinde in eo persevera-
 uerint. Mihi autem orationis differentia fecisse, & dicentium, & audien-
 tium nature uidetur, quod Attici limati quidem & emuncti, nihil

inane aut redundans ferebant. Aſiana gens tumidior alioqui & iactatior, uanior etiam dicendi gloria inflata eſt. Tertium mox & haec diuidebat, adiecerunt genus Rhodiũ, quod uelut medium eſſe, atque ex utroque mixtum uolunt. Neque enim Attice preſſi, neque Aſiane ſunt abundantes, ut aliquid habere uideatur generis, aliquid autoris. Aeſchines enim qui hinc exilio delegerat locum, intulit eorum ſtudia Athenarum, quae uelut ſata quaedam caelo terraque degenerant, ſapore illud Atticum peregrino miſcuerunt. Leni ergo quod ac remiſſi, non ſine potere tamen, neque fontibus puris, neque torrentibus turbidis, ſed lenibus ſtagnis ſimiles habentur. Nemo igitur dubitauerit longe eſſe optimum genus Atticorum, in quo ut eſt aliquid inter ipſos commune. id iudicium acre terſumque, ita ingeniorum plurimae formae. Quapropter mihi falli multum uideatur, qui ſolos eſſe Atticos credunt tenues, & lucidos, & ſignificantes, ſed quaedam eloquentiae frugalitate contentos, ac ſemper manu in tra pallium continentis. Nam quis erit hic Atticus? ſit Lyſias, hinc enim amplectuntur amatores iſtius nominis modum. Non igitur iam uſque ad Coccum, & Antociadem remitemur. Interrogare tamen uelim an Iſocrates Attice dixerit, nihil enim ita eſt Lyſiae diuerſum, negabitur? At eius ſchola principes oratorum dedit. Queratur ſimilium aliquid. Hypides Atticus? certe. At plus indulſit uoluptati. Tranſeo plurimos, Lycurgum, Ariſtogrammonem, & iſtius priores Iſeam, Antiphontem, quos ut homines inter ſe genere ſimiles, diſſerentes dixeris ſpecie. Quid ille cuius modo fecimus mentionem Aeſchines? nonne iſtius latior, et audacior, & excelſior? Quid denique Demotheſes? Nonne cum illis illos tenues & circūſpectos ſublimitate, uel impetu, cultu, compoſitione ſuperant? non inſurgunt locum? non figuris gaudet? non traſlationibus nitetur? non oratione ficta dat tacetibus uocem? non illud iuſturandum per ceſos in Marathone ac Salaminae propugnatores reip. ſatis manifeſto docet praecceptorem eius Platonem fuiſſe? Quem ipſum, num Aſianum appellabimus plerumque inſtinctu diuino ſpiritu uatibus comparandum? Quid Pericleas? ſimilem ne credimus Lyſiae grauitati, quem fulminibus, & caeleſti fragori comparant comici, dum

illi cōiūantur? Quid est igitur, quod ijs demū qui tenui uenula per calculos fluunt Atticum saporem putent? ibi demum ihyum redolere dicant? Quos ego existimo, si quod in ijs finibus huberius inuenerint solū, fertiliorem uel segetem, negaturos a ttiā esse, quod plus q̄ acceperit seminis reddat: Quia hanc eius terræ fidem Menander eludit. Itaq; nunc si quis ad eas Demosthenis uirtutes, quas ille summus orator habuit, tamē quæ defuisse ei, siue ipsius natura, siue lege ciuūatis uidentur, adiecerit, ut affectus concitatus moueat, audiam dicentem, nō fecit hoc Demosthenes: & siquid exierit numeris aptius, fortasse nō possit, sed tamē siquid exierit, nō erit Atticū? Melius de hoc nomine sentiāt, credātq; Attice dicere, esse optime dicere. Atq; in hac tamē opionione perseuerātes Græcos magis tulerim, latina mihi facundia, ut inuentione, dispositiōe, cōsilio, cæterisq; huius generis artibus similis Græcæ, ac prorsus discipula eius uideatur, uā circa rationē eloquendi uix habere imitationis locū. Namq; ipsis est statim sonus dulcior, quādo & iucūdissemas ex græcis literas nō habemus, uocalē alterā, alterā consonāte, quibus nullæ apud eos dulcius spirāt, quas mutuari solemus, quoties illorū noībus utimur. Quod cū contingit, nescio quo mō hilarior & uinū renidet oratio, ut in Zephyriū Zopyriūq; quæ si nostri lingue scribātur, surdum quiddam, & barbarū efficiunt sonū, & uelut in locū earū succedunt tristes, & horridæ, quibus Græcia caret. Nā & illa quæ sexta est nostrarū pene nō humana uoce, uel omnino nō uoce potius inter discrimina dentū efflūda est, quæ etiā cū uocalē proximā accipit, quassa quodā mō, utiq; quoties aliquā cōsonantē fr̄gū multo fit horridior. Aeolicæ quoq; literæ quæ seruū ceruūq; dicim⁹, etiā si forma à nobis repudiata est, uis tamē nos ipsa p̄sentur. Duras et illa syllabas faciūt, quæ ad cōiūgēdas demū subiectas sibi uocales est utilis, aliās superuacua, ut equos ac equū scribimus, cū ipse etiā uocales duæ efficiāt sonum, qualis apud Græcos nullus est, ideoq; scribi illorum literis non potest. Quid, quod pleraq; nos illa quasi mugiente litera cudim⁹, quæ nullū grece uerbū cadit? At

illi v iucundā, & in fine præcipue quasi tinnientem illius loco p̄
 nūt, quæ est apud nos rarissima in clausulis. Quid quòd syllabæ
 nostræ in b literā, & d innūūtur? adeo aspere, ut pleriq; nō anti
 quissimorū quidē, sed tamē ueterū mollire tentauerint, nō solū ap
 uersa p̄ aduersis dicēdo, sed & in p̄positione b literæ absonam &
 ipsam s̄ subiiciendo. Sed accentus quoq; cū rigore quodā, tū simili
 eudone ipsa minus suaves habemus, quia ultima syllaba nec acuta
 unq̄ excutatur, nec flexa circūducitur, sed in graue, uel duas gra
 ues cadit semper. Itaq; tāto est sermo Græcus latino iucūdiōr, ut
 nostri poëtæ quorū dulce carmē esse uoluerūt, illorū id nomini
 bus exornent. His illa potentiora, quòd res plurimæ carēt appella
 tionibus, ut eas necesse sit transferre aut circūire, etiam in his quæ
 denominata sunt, summa paupertas in eadē nos frequentissime re
 uoluit, at illis nō uerborū modo, sed linguarum etiā inter se diffe
 rentiæ copia est. Quare qui à latinis exigū illam gratiam sermo
 nis Attici, det mihi in loquēdo eandē iucunditatē & parē copiam.
 Quod si negatū est, sentētiās aptabimus ijs uocibus quas habemus
 nec rerū nimīā tenuitatē, ut nō dicā pinguioribus, fortioribus cer
 te uerbis miscēbimus, ne uirtus utraq; pereat ipsa confusioe. Nam
 quo minus adiuuat sermo, rerū inuētionē pugnādū est. Sēsus subli
 mes uarij q; eruātur. Per mouēdi omnes affectus erūt. Oratio trās
 lationū nitore illuminanda est. Nō possumus esse tā graciles: simus
 fortiores. Subtilitate uincimur: ualeamus pōdere. Proprietatis pe
 nes illos est certior copia: uincamus ingenio. Græcorū etiā mino
 ra suos portus habent, nos plerūq; maioribus uelis moueamur, uali
 dior spūs sinus nostros rēdat, nō tamen alto semper feremur: nam
 & litora interim sequēda sunt. Illis facilis per quælibet uada ace
 ssumus, ego aliquid nō multo tamē altius in quo mea cymba nō cōsist
 dat inueniā. Neq; enim si tenuiora hæc ac præstora Græci meli^o,
 in eorū: uicimur solo, et ideo in comēdijs nō cōtēdimus, p̄sus tamē
 p̄mittēda pars hæc oratiōis, sed exigēda, ut optiē possum^o, possum^o
 sūt rerū et mō et iudicio eē similes, uerborū gratia quā i ipsi nō ha
 beamus

Bemus, extrinsecus cōdienda est. An nō in priuatis, et acutus, et nō
 asper, & nō indistinctus, & nō supra modū elatus M. Tullius: nō
 in M. Callidio insignis hæc uirtus: nō Scipio, Lælius, Cato in elo
 quēdo uelut Attici Romanorū fuerūt? Cui porrò nō satis ē quo eē
 melius nihil potest? Adhuc quidā nullā esse naturālē putāt eloquen
 tiam, nisi quæ sit quotidiano sermōni simillima, quo cū amicis, con
 iugibus, liberis, seruis loquimur, cōtenti promere animi uoluntatē,
 nihilq; accersiti, & elaborati requirētes, quicquid huc sit adiectū,
 id esse affectationis, & ambitiosæ in loquēdo iactatiæ, remotum à
 ueritate, fictūq; ipsorū gratia uerborū, quibus solū à natura sit offi
 cium attributū, seruire sensibus, sicut athletarū corpora etiā si uali
 diora sūt exercitatione, & lege quadā ciborū, nō tamē esse natura
 lia, atq; ab illa specie quæ sit concessa hominibus, abhorrere. Quid
 enim inquit, attinet circūtu res ostēdere, & trāslationibus, id est
 aut pluribus, aut alienis uerbis, cū sua cuiq; sint assignata nomina?
 Deniq; antiquissimū quenq; maxime secundū naturā dixisse contē
 dunt, mox poetis similiores extiisse, etiā si parcius, simili tamen ra
 tione falsa & impropria uirtutes ducētes. Qua in disputatione nō
 nihil ueri est, ideoq; nō tā procul, q̄ sit à quibusdā, recedendū à pro
 prijs atq; cōmunibus. Si quis tamē ut in illo loco dixi cōpositiōis ad
 necessaria, quibus nihil minus est, aliquid melius adiecerit, non erit
 hac calūnia reprehēdendus. Nam mihi aliā quandā uidetur habere
 naturā sermo uulgaris, aliā uiri eloquētis oratio, cui si res indicare
 modo satis esset, nihil ultra uerborū proprietatē elaboraret, sed cū
 debeat delectare, mouere, in plurimas animū audiētis species impel
 lere, utetur ijs quoq; adiutorijs, quæ ab eadē sunt nobis cōcessa na
 tura. Nam etiā lacertos exercitatiōe cōstringere, & augere uires,
 & colorē trahere naturale est. Ideoq; in omnibus gētib; alius alio
 faciūdius habetur, & eloquēdo dulcis magis. Quod si nō eueniret,
 oēs parēs essent, & idē oēs deceret. At loquūtur, et saluāt persona
 rum discrimē, in quo quisq; plus efficit dicēdo, hoc magis secundū
 naturæ eloquētiam dicit. Quapropter ne illis quidē nimis repugno,

qui dandum putant nōnihil esse tēporibus atq; auribus nitidius ali-
quid atq; affectatius postulantibus. Itaq; non solū ad priores Cato-
nem Gracchosq; sed ne ad hos quidē oratorē alligandū puto. Atq;
id fecisse M. Tullū uideo, ut cū oīa utilitati, tum partē quandā de
lectationi daret, cū & ipsam se rē agere diceret (agebat autē maxi-
me) lūigatoris. Nam hoc ipso proderat quōd placebat. Ad cuius uo-
luptates nihil equidem quōd addi possit, inuenio, nisi ut sensus nos
quidē dicamus plures. Neq; enim fieri potest salua tractatione cau-
sae, & dicēdi autoritate, si crebra haec lumina, & cōtinua fuerint,
non inuicē offecerint. Sed me hactenus cedentē nemo insequatur
ultra, do tēpori, ne crassa toga sit, nō serica, ne intōsum caput, non
in gradus atq; anulos totū comptū, cū in eo qui se nō ad luxuriā, ac
libidinē referat, eadē speciosiora quoq; sint, quae honestiora. Ceter-
rum hoc quod uulgo sentētiās uocamus, ueteribus praecipueq; Grae-
cis in usu nō sūt, apud Ciceronē inuenio dū rē cōtineant, & copia
non redūdent, & ad uictoriā spectēt, quis utile neget? Feriunt ani-
mum, & uno ictu frequēter impellūt, & ipsa breuitate magis haer-
rent, et dictione persuadent. Ac sunt qui haec excitatiora lumina
etiam si dicere permittāt, à cōponendis tamē orationibus excluden-
da arbitretur. Quo circa mihi ne hic quidē locus intactus est omit-
tendus, quod plures eruditorū aliam esse dicendi rationem, aliam
scribendi putauerunt, ideoq; in agendo clarissimos quosdā nihil po-
steritati mansurūq; mox literis reliquisse, ut Pericle et Demadem.
Rursus alios ad cōponendū optimos, a fūtib; doneos non fuisse, ut
Isocratē. Præterea in agēdo plus impetus plerunq; et petitas uel
paulo licentius uoluptates. Cōmouendos enim esse, docendosq; ani-
mos imperitorum. At quod libris dedicatur, et in exemplū eduntur,
tersum ac limatū, et ad legē ac regulā cōpositū esse oportere, quia
ueniat in manus doctorū, et iudices artis habeat artifices. Quin il-
li subtiles, ut similes, ac multi persuaserunt magistri, nō solum
dicendo, uerū scribēdo esse altius tradiderūt. Mihi unum atq;
idē uidetur bene dicere, ac bene scribere, neq; aliud esse oratio scri-
pta.

pla, quàm monumentū actionis habitæ. Itaq; nullas nō (ut opinor) debet habere uirtutes, dico non uita: nam imperiis placere aliquādo quæ uinosa sunt scio. Quo different igitur? quōd si mihi des consilium iudicū sapientū, perquam multa recidā ex orationibus, nō Ciceronis modo, sed etiam eius qui est strictior multo, Demosthenis. Neq; enim affectus omnino mouendi erunt, nec aures delectatione mulcenda, cum etiā proemia superuacua esse apud tales Aristoteles existimet. Non enim trahētur hīs illi sapientes, proprie & significanter rem indicare, probatione colligere satis est. Cum uero iudex detur aut populus, aut ex populo, laturiq; sententiā indocti sapius, atq; interim rustici, omnia quæ ad obtinendum quod intendimus, prodesse credimus, adhibenda sunt, eaq; etiā cū dicimus promenda, & cum scribimus, ut doceamus quomodo dici oporteat: An Demosthenē mallē sic egisse, ut scripsit, aut Ciceronē, aut eos præstantissimos oratores alio quàm scriptis cognoscimus? Melius egerūt igitur an peius? Nam si peius, sic potius oportuit dici ut scripsērunt: si melius, sic oportuit scribi ut dixerūt. Quid ergo, semper sic uget orator ut scribū? si licebit, semper: quōd si impediāt breuitatē tēpora à iudice data, multū ex eo quod potuit dici, recidetur, eductio habebit oīa. Quæ autē secundū naturā iudicantiū dicta sunt, nō uā posteris tradentur, ne uideātur propositi fuisse non tēporis: nam id quoq; plurimū refert quomodo iudex audire uelū, atq; ei uultus sepe ipse rectus est dicētis, ut Cicero præcepit. Ideoq; instandū hīs quæ placere intellexeris, resiliendū ab hīs quæ nō recipiuntur. Sermo ipse qui facile iudicē doceat, optādus. Nec id mirū sit, cū etiā testium personis aliqua mutētur: prudētē enim, qui cū interrogasset rusticum testem, an Amphionā nosset, negante eo, detraxit aspirationem, breuiavitq; secundā eius nominis syllabā, & ille eū sic optime norat. Huiusmodi casus efficiunt, ut aliquādo dicatur aliter q̄ scribatur, cum dicere quomodo scribendum est, nō licet. Altera est diuisio, quæ in tres partes & ipsa discedit, qua discerni posse etiā recte dicendi genera inter se uidentur. Nanque unum subit,

quod

quod ἰχθὺν uocat, alterū grāde atq; robustū, quod cōstituit ὀφθαλμῶν
 teriū alij mediū ex duobus, alij floridū, nanq; id ὀφθαλμῶν appellat.
 addiderūt, quorū tamē ea ferē ratio est, ut primū docēdi, secundū
 mouēdi, teriū illud utrocunq; nomine delectādi, siue aliud inter cō
 ciliandi pręstare uideatur officiū. In docendo aut acumen, in inter
 conciliādo lenitas, in mouēdo grauitas uideatur. Itaque illo subtili
 præcipue ratio narrādi probādiq; cōsistet, sed quod etiā detractis
 cæteris uirtutibus suo genere plenū. Medius hic modus, et trāslatio
 nibus crebrior, & figuris erū iucundior, egressionibus amœnus, cō
 positione aptus, sententijs dulcis, lenior tamen, ut amnis lucidus qui
 dam est, & uirgibus utrinq; syluis inumbratus. At ille qui saxa de
 uoluat, & pontē indignetur, & ripas sibi faciat, multus & torrens
 iudicem uel nūentiē cōtra feret, cogetq; ire quā rapit. Hic orator et
 defunctos excūabit, ut Appiū Cæcū, apud hunc & patria ipsa ex
 clamabit, aliquādoq; Ciceronē in oratione cōtra Catilinā in sena
 tu alloquetur. Hic & amplificationibus extollet orationē, & uī su
 perlationum quoq; eriget. Quæ charybdis tā uorax et oceanus me
 dius fidius ipse. Nota sunt enim iam studiosis hæc lumina. Hic deos
 ipsos in cōgressum propē suū sermonēq; deducet. Vos enim Alba
 ni tumuli atq; luci: Vos, inquā, Albanorū obruta: aræ sacrorū Po
 puli Romani sociæ & æquales. Hic iram, hic misericordiā inspira
 bit: Hic dicet, Te uidit, & fleuit, & appellauit, & per omnes affe
 ctus tractatur. Hic itaq; illuc sequetur, nec doceri desiderabit. Qua
 re si ex tribus his generibus necessario sit eligendū unum, quis du
 bitet hunc præferre omnibus, & ualidissimum alloqui, & maximis
 quibusq; causis accommodatissimū: Nam & Homerus breuē quidē
 animi iucunditatē, & propriā (id enim est nō errare uerbis) & ca
 rentem superuacuis eloquentiā Menelao dedit, quæ uirtutes gene
 ris illius primi. Et ex ore Nestoris dixit dulciore melle profluere
 sermonem, quæ certe delectatione nihil fingi maus potest. Sed sum
 mam aggressus, ut in Vlysse, facundiā, magnitudinē illi iūxit, cui
 orationem niubus hybernis, & copia uerborū, atq; impetu parem
 tribuit.

tribuit. Cum hoc igitur nemo mortaliū contēdet, hunc ut deum ho-
mines intuebuntur. Hanc vim & celeritatē in Pericle miratur Eu-
polis, hęc fulminibus Aristophanes cōparat, hęc est uera dicēdi fa-
cultas. Sed neq; ijs tribus quasi formis inclusa eloquētia est. Nā ut
inter gracile, ualidūq; teritiū aliquid cōstitūtū est, ita horū inter-
ualla sunt. Atq; inter hęc ipsa mixtū quiddā ex duobus medium est
eorum. Nam & subtili plenius aliquid atq; subtilius, & uehemen-
ti remissius atq; uehemētius inuenitur, ut illud lene aut ascendū ad
fortiora, aut ad tenuiora summitatur, ac si propē innumerabiles
species reperitūtur, quę utiq; aliquo momēto inter se differāt, sicut
quatuor generalitē uētos ā totidē mundi cardinibus accepimus fla-
re, cū interim plurimi medij eorū, uarietate regionū ac fluminum
proprie deprehendūtur. Eadēq; musicis ratio ē, qui cum in cithara
quinq; constituerūt sonos, plurima deinde uarietate cōplent spacia
illa neruorū, atq; ijs quos interposuerūt, inserūt alios, ut pauci illi
trāsitus multos gradus habeāt. Plures igitur etiā eloquētię facies,
sed stultissimū quærere ad quā recturus se sit orator, cū omnis spe-
cies, quę modo recta est, habeat usum, atq; id ipsum omne sit orato-
ris, quod uulgo genus dicēdi uocat. Utetur enim ut res exiget omni-
bus, nec pro causę modo, sed & pro partibus causę. Nam ut nō eo-
dem modo pro reo capuis, & in certamine hereditatis, & de in-
terdictis ac sponsonibus, & de certa re credita dicit, sententiariū
in senatu et concionū, & priuatorū consiliorū seruabit discrimina,
uitam ex differētia personarū, locorū, temporūq; mutabit, ita in ea-
dem oratione aliter cōciliabit, nō ex iisdem partibus iram & mise-
ricordiam petet, alias ad docendū, alias ad mouendū adhibebit ar-
tes. Non unus color procemij, narrationis, argumentorū, egressio-
nis, perorationis seruabitur. Dicit idem grauitē, seuerē, acriter,
uehemēter, cōcitate, copiose, amare, comiter, remisse, subtilitē, blā-
de, lenitē, dulciter, breuiter, urbane, nō ubiq; simul, sed ubicunque
par ibi sic fiet, ita id propter quod maxime reperiūtur est usus oratio-
nis, ut dicat & utiliter, & ad efficiendū quod intendū, potēter, uē-

laudem quoq; nec doctorū modo, sed etiā uulgi cōsequetur. Fallun-
 tur enim plurimū, qui uitiosum & corruptū dicēdi genus, quod aut
 uerborum licētia resultat, aut puerilibus sentētiolis lasciuū, aut im-
 modico tumore turgescū, aut inanibus locis bacchatur, aut casuris,
 si leuiter excutiātur, stosculis nūet, aut præcipitia pro sublimib^o ha-
 bet, aut specie libertatis insanit, magis exstimāt populare atq; plau-
 sibile. Quod quidē placere multis nec inficior, nec miror. Est enim
 iucundioris ac fauorabilis qualiscunq; eloquentiæ, & adducit ani-
 mos naturali uoluptate uox oīs, neq; aliūde illi per fora atq; agge-
 rē circuli, quod minus mirū est, quod nulli nō agentū parata uul-
 gi corona est. Vbi uero quid exq̄sitiū dictū accidit auribus imperi-
 torum, qualecunq; id, quod mō se ipsi posse desperēt, habet admira-
 tionē, neq; immerito, nā ne illud quidē facile est. Sed euanescent
 hæc atq; moriūtur cōparatione meliorū, ut lana tincta succo cūra
 purpuras placet: at si contuleris etiā lacernæ, cōspectu melioris ob-
 ruatur, ut Ouidius ait. Si uero iudicium ijs corruptis acrius adhi-
 beas, ut succinis sulfura, iam illud quod se fellerat, exuat mentiū
 colorem, & quadā uix enarrabili fœditate pallefcet. Luceat igitur
 hæc cūra solē, & ut quædā exigua animalia igniculi uidētur in te-
 nebris. Deniq; mala multi probāt, nemo improbat bona. Neq; uero
 omnia ista de quibus locuti sumus, orator optime tantū, sed etiā fa-
 cillime faciet. Neq; enim uis summa dicēdi esset admiratiōe digna,
 si infelix usq; ad ultimū sollicitudo psequitur, ac oratorē macerat et
 coquit, & gre uerba uertentē, & perpedēdis coagmētandūq; eis in-
 tabescētē. Nuidus ille & sublimis & locuples, circūfluētibus undi-
 q; eloquentiæ copijs imperat. Desinūt enim in aduersa nūi, qui per-
 uenūt in summū. Scandēti circa ima labor est: cæterū quantū pces-
 seris mollietur diues & lætius solū. Et si hæc quoq; iā leuius supre-
 ma perseuerantibus studijs euaserūt, inde fructus illaborati offe-
 rantur, arescūt. Sed & copia habet modū sine quo nihil nec lauda-
 bile, nec salutare est, & nūor ille cultum uirilem, & inuentio iudi-
 cium.

cium. Sic erunt magna non nimia, sublimia non abrupta, fortia non temeraria, seuera non tristia, graua non tarda, leta non luxuriosa, iucunda non luxu dissoluta, plena non tumida. Similis in caeteris ratio. Tutissima ferè p̄ mediū uia, ga utriusq; ultimū uicium est.

Que post finem studia. Caput. XI.

His dicendi uirtutibus usus orator in iudicijs, concilijs, concionibus, senatu, in omni deniq; officio boni ciuis, finem quoq; dignum & optimo uiro, et opere sanctissimo faciet, non quia prodesse unquā satis sit, & illa mēte atq; illa facultate prædito non cōueniat operis pulcherrimi quā longissimū tēpus, sed quia decet hoc quoque prospicere, ne quid petus q̄ fecerit, facit. Neq; enim scientia modo cōstat orator quæ augetur annis, sed uoce, latere, firmitate, quib; fratris, aut imminutis ætate seu ualetudine, cauēdū est, ne qd in oratore summo desideretur, ne intersistat fatigatus, ne quæ dicet parū audiri sentiat, ne se querat priorē. Vidi ego longe oīm, quos mihi cognoscere cōtigit, summū oratorē, Domitium Afrum, ualde senē, quotidie aliquid ex ea quā meruerat autoritate perdentē, cum agēte illo, quē principē fuisse quōdam fori non erat dubiū, alij (quod indignū iudicabatur) riderēt, alij erubescerent, quæ occasio illis fuit dicendi, malle eū deficere quā desinere. Neq; erant illa qualiacūq; mala, sed minora. Quare antequā in has ætatis ueniat insidias, receptui canet, & in portū integra naue perueniet: neq; enim minores eū cum id fecerit, studiorum fructus sequitur. Aut ille monumenta rerū posteris, ut L. Crassus in libris Cicerōis destinabat, quærentibus tradet, aut eloquentiæ cōponet artē, aut pulcherrimis uinæ præceptis dignū os dabit. Frequentabūt uero eius domū optimi iuuenes more ueterū, & uerā discendi uiam uelut ex oraculo petent. Hos ille formabit quasi eloquentiæ parens, & ut uetus gubernator, lūtor & portus, & quæ tempestatum signa, quid secundis flatibus, quid aduersis raris poscat, docebit, non humanitatis solum communi ductus officio, sed amore quodā operis. Nemo enim minui uelit id, in quo maximus fuit.

cere quod optime scias! Sic ad se Caelium deductū à patre Cicero
 proficitur, sic Pansam, Hircium, Dolabellam in more præceptoris
 exercuit, quotidie dicens audiensq; Ac nescio an eū tūc beatissimū
 credi oporteat fore, cum iam secretus & consecratus, liber inuidia,
 procul à contentionibus, famam in tuto collocari, & sentiat uiuus
 eam, quæ post fata præstari magis solet, ueneratione, & quid apud
 posteros futurus sit uidebit. Conscius sum mihi, quantum mediocri
 tate ualui, quæq; antea scierim, quæq; operis huiusce gratia potue-
 rim inquirere, candide me atq; simpliciter in notitiam eorum, si qui
 forte cognoscere uoluisent, protulisse, atque id uiro bono satis est
 docuisse, quod scierim. Vereor tamen ne aut magna nimium uide-
 ar exigere, qui eundem uirum bonum esse, & dicendi peritum ue-
 lim, aut multa, qui tot artibus in pueritia discendis morum quoque
 præcepta, & scientiam iuris ciuiliis, præter ea quæ de eloquentia
 tradebantur adiecerim, quæq; hæc operi nostro necessaria esse cre-
 diderim, uelut pondus rei perhorrescant, ac desperent ante experi-
 mentum. Sed hi primum renuncient sibi, quæta sit humani generis
 uis, quam potens efficiendi quæ uelint, cum maria transire, siderū
 cursus numerosq; cognoscere, mundum ipsum pene demetiri, mino-
 res sed difficiliores artes potuerint. Tum cogitent quantam rem
 petant, quamq; nullus sit hoc proposito præmio labor recusandus
 Quod si mente conceperint, huic quoque parti facilius accedēt, ut
 ipsum iter, neque imperitum, neque saltem durum putent. Nam id
 quod prius, quodq; maius est, ut boni uiri simus, uoluntate maxime
 constat, quam qui uera fide induerit, facile easdē quæ uirtutem do-
 cent, artes accipiet. Neq; enim aut tam perplexa, aut tam numero-
 sa sunt, quæ premunt, ut non paucorum admodum annorum inie-
 tione discantur, longam enim faciū operā quod repugnauit. Bre-
 uis est institutio uiræ honestæ beatæq; si credas. Natura enim nos
 ad mentem optimā genuit, adeoq; discere meliora uolentibus pmp-
 ptū est, ut uere intuenti mirum sit illud magis, malos esse tā mul-
 tos. Nam ut aqua piscibus, ut sicca terrenis, circūfusus nobis spūs,
 uolu-

nolucibus cōueniūt, nā certe facilius esse oportebat secundum natu-
 ram, q̄ contra eam uiuere. Cætera uero etiā si ætatem nostrā non
 spatio senectutis, sed tempore adolescētiæ metiamur, abunde mul-
 tos ad discendū annos habet. Omnia enim breuiora reddet ordo,
 & ratio, & modus. Sed culpa est in præceptoribus prima, liben-
 ter detinentibus puerū, partim cupiditate diutius exigēdi merce-
 dulas, partim ambitione, quo difficilius sit quod pollicetur, partim
 etiā inscīa tradēdi uel negligētia: pxima in nobis, q̄ morari in ea
 quod nouimus, q̄ discere quæ nondū scimus, melius putamus. Nam
 ut de nostris potissimū studijs dicā, qd attinet tā multis annis, quā
 q̄ in more ē plurimorū (ut de his à qbus magna in hoc pars ætatis
 absumitur, iaceā) declamare in schola, & iātū laborū in reb⁹ fal-
 sis consumere, cū satis sit modico tēpore imaginē ueri discriminis,
 & dicēdi leges comperisset. Quod nō dico, quia sit unquā omīten-
 da dicēdi exercitatio, sed q̄ nō sit una eius specie cōsenescēdū. Co-
 gnoscere enim & præcepta uiuēdi perdiscere, & in foro nos ex-
 periri potuimus, dum scholastici sumus. Dicendi ratio talis, ut non
 multos annos poscat, quælibet enim ex ijs artibus, quarum prius
 habui mentionem, in paucos libros contrahi solet, adeo in finitio spa-
 tio ac traditione opus non est. Reliqua est quæ uires cūo facit con-
 suetudo, rerum cognitio quotidie crescit, & tamen multorum ad
 ea s librorum necessaria lectio est, quibus aut rerum exempla ab hē-
 storicis, aut dicendi ab oratoribus potuntur. Philosophorum quoque
 consultiōrumq; opiniones (sicuti alia) uelimus legere necessarium
 est. Quæ quidem possumus omnia, sed breue nobis tempus nos feci-
 mus, quantulum enim studijs impertimur? Alias horas uanus sa-
 lutandi labor, alias datum fabulis otium, alias spectacula, alias
 conuiuia trahunt. Adijce tot genera ludendi, & insanam corporis
 curam. Trahat inde peregrinatio, rursus, calculorum anxie so-
 licitudines, multæ causæ libidinum, & uinum, & flagitiosus omnī
 genere uoluptatum animus, ne ea quidem tempora idonea, quæ su-
 persunt. Quæ si oīa studijs impenderētur, iā nobis longa ætas, &

abūde satis ad discendū spātia uiderētur, & diurna tantū cōputantibus tēpora, et noctes, quarū bona pars omni somno lōgior est, adiuuaret. Nūc cōputamus annos, nō quibus studuimus, sed quibus uiximus. Nec uero si geometrae, & grāmatici, cæterarūq; artium professores omnē suā uirā q̄libet lōga fuerūt, in singulis artibus cōsumpserūt, sequitur ut plures quasdā uitas, ad plura discēda desideremus. Neq; illi didicerāt hęc usq; in senectutē, sed ea sola didicisse coniecti fuerūt, ac tot annos in uiēdo, nō in percipiēdo exhausērūt. Cæterū ut de Homero taceā, in quo nullus nō artis, aut perfecta, aut certe nō dubia uestigia reperiūtur, ut Bleū Hippia transiā, qui nō liberaliū modo disciplinarū prae se scientiā tulit, sed uesti, & anulum, crepidasq; quae oīa manu sua fecerat, in usu habuit, atq; ita se prae parauit, ne cuius alterius ope egeret, ne ue ullius rei. Gorgias quoq; summæ senectutis, id quærere audientes, de quo quisq; uellet, iubebat. Quæ tandē ars digna literis Platoni defuit? Quot seculis Aristoteles didicit, ut nō solū quæ ad philosophos atq; oratores p̄tinēt sciētia cōplecteretur, sed animalū satorūq; naturas oēs perquireret: Illis enim hęc inueniēda fuerūt, nobis cognoscenda sunt. Tot nos praeceptoribus, tot exēplis instruxit antiquitas, ut possit uideri nulla forte nascēdi ætas felicior q̄ nostra, cui docēdæ priores elaborauerūt. M. Cæsonius Cato idem orator, idem historiæ cōduor, idem iuris, idem rerū rusticarū peritissimus fuit, inter tot operas militiæ, tātas domi contēiōnes, rudi seculo, literas Græcas etate iam declinata didicit, ut esset hominibus documēto, ea quoq; percipi posse quæ senes cōcupissent. Quam multa penē oīa tradidit Varro? Quod instrumentū dicēdi M. Tullio defuit? Quid plura? cum etiam Cornelius Celsus mediocri uir ingenio, nō solū de ijs omnibus cōscripserit artibus, sed amplius rei militaris, & rusticæ etiā, et medicinæ praecepta reliquerit: dignus uel ipso proposito, ut eum scisse oīa illa credamus. At perficere tantū opus arduū est, & nemo perfecit. Ante omnia sufficit ad exhortationē studiorū, nō cadere in rerū naturā, ut quicquid nō est factū, ne fieri quidē possit,

Cū omnia quæ magna sunt atq; admirabilia, tēpus aliquod, quo primū efficerētur, habuerint. Quantū enim pœsis ab Homero & Virgilio, taniū fastigiū accipit eloquētia à Demosthene atq; Cicerōe. Deniq; quicquid est optimū antē nō fuerat. Verū etiam si quis summa despiceret (quod cur faciat, cui ingenū, ualētudo, facultas, præceptor nō deerūt?) tamē est (ut Cicero ait) pulchrū in secūdis tertijsq; cōsistere. Neq; enim si quis Achilles gloriā in bellicis consequi nō potest, Aiācis aut Diomedis laudē aspernabitur; neq; qui Homeri nō, Tyrtei. Quinimo si hanc cogitationē homines habuissent, ut nemo se meliorē fore eo qui optimus fuisset, arbitraretur, ij ipsi quē sunt optimi nō fuissent. Neq; post Lucretiū, ac Macrū Virgilius, nec post Crassum et Hortensiu Cicero, sed nec alij postea uicerint. Verū ut trāseundi spes nō sit magna, tamē est dignitas subsequēdi. An Pollio & Messala, qui iā Cicerone arcē tenete eloquētiæ agere cœperūt, parū in uita dignitatis habuerūt parū ad posteros gloriæ tradiderūt? Altoqui pessime de rebus hūanis pductæ in summū artes mererētur, si quā optimū fuisset, defuisset. Adde quōd magnos modica quoq; eloquētia parit fructus; ac si quis hæc studia utilitate sola metiatur, penē illi perfectæ par est. Neq; erat difficile, uel ueteribus, uel nouis exēplis palām facere, nō alūde maiores honores, opes, amicitias, laudē præsentē, futurā hominibus cōtigiſse, si tamē dignū lucrū esset, ab opere pulcherrimo, cuius tractatus atq; ipsa possessio plenissimā studijs gratiā refert, hæc minorē exigere mercedem, more eorū, quia se nō uirtutes, se uoluptatē quæ fit ex uirtutibus, peti dicūt. Ipsam igitur orādi maiestātē, qua nihil dij immortales melius homini dederūt, & qua remota muta sunt oīa, & luce præsentī, & memoria posteritatis carēt, toto animo petamus, nitamurq; semper ad optima: quod faciētes, aut euademus in summū, aut certe multos infra nos uidebimus. Habes hæc Marcelle Victorī, quibus præcepta dicendi pro uirili parte adiuuari posse per nos uidebātur, quorū cognitio studiosis iuuenibus si nō magnā utilitatem afferet, at certe, quod magis petimus, bonā uoluntatem.

M. Fabii Quintiliani librorum XII. Inſit. Oratoriarum finis.

